

Радивоје Младеновић

ЗАМЕНИЦЕ У ГОВОРИМА
ЈУГОЗАПАДНОГ ДЕЛА
КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA
Monographs 12

Radivoje Mladenović
PRONOUNS IN THE DIALECTS
OF SOUTHWEST
KOSOVO AND METOHIJA

BELGRADE
2010

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
Монографије 12

Радивоје Младеновић

ЗАМЕНИЦЕ У ГОВОРИМА
ЈУГОЗАПАДНОГ ДЕЛА
КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

БЕОГРАД
2010

ISBN 978-86-82873-29-7

Уредник серије:

проф. др Александар Лома,
дописни члан САНУ

Рецензенти:

проф. др Недељко Богдановић
проф. др Драгољуб Петровић
проф. др Слободан Реметић, редовни члан АНУРС

Тираж: 500

Издавање ове књиге финансијски је помогло
Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

Издаје: Институт за српски језик САНУ

Припрема и штампа: Чигоја штампа, Београд

СР – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'367

811.163.41'282.3(497.115)

МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје, 1950-

Заменице у говорима југозападног дела
Косова и Метохије / Радивоје Младеновић. -
Београд : Институт за српски језик САНУ, 2010
(Београд : Чигоја штампа). - 472 стр. :
табеле ; 25 см. - (Монографије / Институт
за српски језик САНУ ; 12)

Тираж 500. - О аутору: стр. 471-472. -
Резюме: Местоимения в говорах
юго-западной части Косово и Метохии. -
Напомене и библиографске референце
уз текст. - Библиографија: стр. 451-465.

ISBN 978-86-82873-29-7

а) Српски језик - Заменице б) Српски
језик - Говори - Косово и Метохија
COBISS.SR-ID 176343820

Монографија *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије* настала је као резултат рада у оквиру пројекта Министарства за науку и технолошки развој Владе Републике Србије „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (број 148001).

Својим многобројним информаторима, којима је крај XX века до-нео и личну и националну трагедију измештајући их из матичних области, дугујем неизмерну захвалност. Без њихове спремности да се у записима забележи и од заборава спасе завичај, не би било ни ове књиге али ни других прилога о говорима југозападног дела Косова и Метохије.

Рецензентима – академику Слободану Реметићу, проф. др Недељку Богдановићу и проф. др Драгољубу Петровићу благодарим на несебичној подршци у настајању и објављивању ове монографије.

Захваљујем се Министарству за науку и технолошки развој Републике Србије које финансира штампање ове књиге.

САДРЖАЈ

УВОД	15
ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ	25
Систем личних заменица 1, 2. и 3. лица	25
Заменице првог и другог лица једнине	26
Номинатив	26
Облици зависних падежа	26
Општи падеж / акузатив	27
Датив	28
Заменице првог и другог лица множине	29
Номинатив	29
Облици зависних падежа	31
Општи падеж / акузатив	31
Датив	31
Заменица трећег лица једнине	35
Номинатив	36
Зависни падежи заменица <i>он, оно</i>	37
Општи падеж / акузатив	37
Датив	38
Зависни падежи заменице <i>она</i>	39
Заменица трећег лица множине	39
Номинатив	39
Зависни падежи заменице трећег лица множине	39
Акузатив / општи падеж	39
Датив	40
Лична заменица сваког лица	42
Заменичке енклитике	43
Пуни и удвојени облици личних заменица	43

Систем енклитика	44
Заменичке енклитике 1. и 2л. јд	46
Заменичке енклитике 1. и 2л. мн	48
Облици личне заменице 3л. јд. и мн.	49
Заменичке енклитике 3л. јд.....	52
Заменичке енклитике 3л. мн	63
Закључне напомене о заменичким енклитикама	69

НОМИНАТИВ ЈЕДНИНЕ

НЕЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА	71
-------------------------	----

Заменица <i>кој</i> и заменице сложене са њом.....	71
Заменица за лице <i>кој</i>	71
Однос заменица <i>*кѣто</i> и <i>*кѣи</i> и заменица сложене са њима.....	71
Употреба заменице <i>кој</i>	74
Неодређене заменице за лице	82
Неодређена заменица именички употребљена.....	86
Неодређена заменица придевски употребљена.....	87
Неодређена заменица с именичким значењем <i>декој</i>	90
Одрична заменица за лице	90
Општа заменица за лице	92
Општа заменица именички употребљена.....	94
Општа заменица придевски употребљена.....	95
Заменица <i>што</i> и заменице сложене са њом.....	97
Заменица за ствари <i>што</i>	97
Упитно и зависно-упитно значење	98
<i>Што</i> са значењем упитног прилога <i>зашто</i>	99
<i>Што</i> са значењем заменице <i>свашта</i>	100
<i>Што</i> са значењем заменице <i>нешто</i>	100
<i>Што</i> као везник односних реченица	100
<i>Што</i> као спољни знак везе објекатских реченица	102
<i>Што</i> као спољни знак везе реченица са узрочним значењем.....	103
Неодређене заменице за ствари	104
Заменица <i>нешто</i>	104
Заменица <i>понешто</i>	107
Заменица <i>штогодер</i>	107
Одрична заменица за ствари.....	109
Општа заменица за ствари	111

НОМИНАТИВ ЈЕДНИНЕ ПРИДЕВСКИХ ЗАМЕНИЦА	114
Присвојне заменице	114
Присвојне заменице 1. и 2л. јд. и мн.....	114
Присвојне заменице 3л. јд.....	117
Заменица <i>његов / њигов</i>	117
Заменица <i>његуав</i>	118
Заменица <i>њојан / њојен</i>	119
Заменица <i>њејан</i>	121
Заменица <i>њојзин / њејзин</i>	121
Присвојне заменице 3л. мн.....	123
Општа присвојна заменица	126
Упитна присвојна заменица	128
Општа присвојна заменица	130
Одрична присвојна заменица	130
Неодређена присвојна заменица	131
Присвојно-демонстративне заменице	132
Заменице изведене из Дјд. ж. р.....	133
Заменице изведене из Дјд. м. р.....	135
Заменички придев <i>сам</i>	135
Заменице за каквоћу и заменице за количину	136
Заменице за каквоћу	147
Номинатив једине мушкога рода, морфолошки тип <i>такав</i> (<i>-таквога-таквому</i>) (*такъ + -ѡвъ)	148
Показне заменице за каквоћу	148
Упитна заменица за каквоћу.....	148
Неодређена заменица за каквоћу	149
Општа заменица за каквоћу.....	149
Каквоћна заменица за негирање	151
Номинатив једине мушкога рода, морфолошки тип <i>таков</i> (<i>-таквога-таквому</i>) (*такъ + -ѡвъ)	151
Показне заменице за каквоћу	151
Упитна заменица за каквоћу.....	151
Неодређена заменица за каквоћу	151
Општа заменица за каквоћу.....	152
Каквоћна заменица за негирање	152
Номинатив једине мушкога рода, морфолошки тип <i>такви</i> (<i>-таквога-таквому</i>) (*такъ + -ѡвъ)	152
Показне заменице за каквоћу	152

Упитна заменица за каквоћу.....	152
Неодређена заменица за каквоћу.....	152
Општа заменица за каквоћу.....	152
Каквоћна заменица за негирање.....	153
Номинатив једнине женскога рода.....	153
Показне заменице за каквоћу.....	153
Упитна заменица за каквоћу.....	153
Неодређена заменица за каквоћу.....	154
Општа заменица за каквоћу.....	154
Каквоћна заменица за негирање.....	154
Номинатив једнине средњег рода.....	154
Показне заменице за каквоћу.....	154
Упитна заменица за каквоћу.....	155
Неодређена заменица за каквоћу.....	155
Општа заменица за каквоћу.....	155
Каквоћна заменица за негирање.....	155
Заменице за количину.....	156
Номинатив једнине мушкога рода, морфолошки тип <i>толикав</i> (– <i>толиквога-толиквому</i>).....	159
Демонстративне заменице за количину.....	159
Упитна заменица за количину.....	160
Номинатив једнине мушкога рода, морфолошки тип <i>толикви</i> (– <i>толиквога-толиквому</i>).....	160
Демонстративне заменице за количину.....	160
Упитна заменица за количину.....	160
Номинатив једнине женскога рода, морфолошки тип <i>толиква</i>	161
Демонстративне заменице за количину.....	161
Упитна заменица за количину.....	161
Номинатив једнине средњег рода, морфолошки тип <i>толиково</i>	162
Демонстративне заменице за количину.....	162
Упитна заменица за количину.....	162
Морфолошки тип <i>толикав</i> (- <i>толикавога-толикавому</i> ; <i>толикава-толикавојзи</i>).....	163
Општа заменица за количину.....	163
Показне заменице.....	167
Демонстративи у препозицији.....	167
Инвентар и систем.....	167
Демонстративи у једнини.....	172
Говори са стабилном моцијом рода у једнини.....	172
Нјд. м. р. у говорима призренско-јужноморавског типа....	172

Нјд. ж. р. у говорима призренско-јужноморавског типа	174
Нјд. с. р. у говорима призренско-јужноморавског типа	175
Демонстративи у говорима северношарпланинског типа	176
Сретечки говор	177
Прекокамски говор	178
Горански говор	179
Демонстративи у постпозицији (одређени облици именских речи)	183
Инвентар и систем	183
Демонстративи уз именице	186
Демонстративи уз придевске речи	187
Промена чланованих речи	190
Промена чланованих именица	190
Промена чланованих придевских речи	192
НОМИНАТИВ МНОЖИНЕ ЗАМЕНИЦА	195
Именичка и придевска употреба заменица и моција рода у множини....	195
Множина придевских заменица именички употребљених	197
Лична заменица 3. лица множине	198
Заменица <i>кој</i> и заменице сложене са њом	208
Номинатив множине мушкога рода	209
Заменица за лице <i>кој</i>	209
Неодређена заменица за лица	210
Номинатив множине женскога рода	212
Номинатив множине средњега рода	213
Општа заменица за количину	213
Номинатив множине придевских заменица	216
Номинатив множине мушкога рода	217
Говори са чувањем Нмн. м. р. на <i>-и</i>	217
Говори без моције рода у множини	222
Номинатив множине женскога рода	227
Номинатив множине средњега рода	229
Номинатив множине заменичког придева <i>сам</i>	231
Номинатив множине показних заменица	232
Говори без моције рода у множини	234
Говори са моцијом рода у множини	237
Номинатив множине мушкога рода	238
Номинатив множине женскога рода	241
Номинатив множине средњега рода	241

Показне заменице уз именице са суплетивном	
множином на <i>-ићи</i>	242
Показне заменице уз збирне именице	244
Показне заменице у партитивним синтагмама	246
Закључне напомене о судбини множинске моције	247

ОБЛИЦИ ЗАВИСНИХ ПАДЕЖА ЈЕДНИНЕ ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКЕ ПРОМЕНЕ .....

252

Облици зависних падежа једнине мушког и средњег рода	252
Општи падеж	252
Генитив	265
Датив	266
Локатив	276
Облици зависних падежа једнине женскога рода	276
Заменице (осим показних заменица и личне заменице 3л. јд.)	277
Датив	277
Говори призренско-јужноморавског типа	278
Говори северношарпланинског типа	281
Генитив	284
Локатив	289
Општи падеж	291
Говори призренско-јужноморавског типа	291
Говори северношарпланинског типа	292
Лична заменица <i>она</i>	293
Генитив	293
Датив	296
Општи падеж	297
Локатив	302
Показне заменице	303
Датив	304
Генитив	307
Локатив	309
Општи падеж	310
Закључне напомене о једнинској заменичко-придевској парадигми женског рода	312

ОБЛИЦИ ЗАВИСНИХ ПАДЕЖА МНОЖИНЕ ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКЕ ПРОМЕНЕ .....

319

Општи падеж множине	319
---------------------------	-----

Говори призренско-јужноморавског типа.....	319
Општи падеж мушкога рода.....	319
Општи падеж женскога рода.....	324
Општи падеж средњега рода.....	327
Општи падеж уз збирне именице.....	328
Општи падеж уз именице на <i>-ићи</i>	329
Говори северношарпланинског типа.....	329
Општи падеж мушкога рода.....	330
Општи падеж женскога рода.....	331
Општи падеж средњега рода.....	332
Општи падеж уз збирне именице.....	333
Општи падеж уз именице на <i>-ићи</i>	333
Датив множине.....	333
Говори призренско-јужноморавског типа.....	335
Говори северношарпланинског типа.....	340
Датив множине показних заменица.....	343
Датив множине опште количинске заменице.....	346
 ПАРТИКУЛЕ У ОБЛИЦИМА ЗАМЕНИЦА.....	 349
 ДИЈАЛЕКАТСКИ ТЕКСТОВИ.....	 352
Подрима.....	352
Призрен.....	372
Подгор.....	376
Сиринић.....	401
Јужно Косово.....	415
Средска.....	419
Подгора.....	425
Гора.....	431
 Резюме.....	 435
 ЛИТЕРАТУРА.....	 451
 СПИСАК КАРАТА И ТАБЕЛА.....	 467
 Скраћенице.....	 470
 О аутору.....	 471

УВОД

1. Књига која се презентује јавности плод је ауторовог интересовања за дијалекатске прилике у зони која представља српско-македонско етнојезичко пограничје, у чијем је средишту Шар-планина. На овом подручју и око њега остварили су се дуготрајни језички, етнички, етнографски контакти, чији је резултат настанак ареала са изразито богатом дијалекатском композицијом, у којој поједини делови представљају етнојезичку ивицу српског односно македонског народа и језика.¹ Сусрет двају великих јужнословенских комплекса често је стварао некорелативност у еволуцији појединих сегмената језичке структуре, са изоглосама које су повезивале говоре чија укупна композиција упућује на генетску везу са српском односно македонском дијалекатском целином, али истовремено илуструје и преплитање генетски и типолошки различитих система.

2. На уобличавање садашње дијалекатске композиције утицала је пре свега природа пашњачке области на Шар-планини, са доминантном сточарском привредом, која је омогућила контакте словенских и несловенских старобалканских народа. Богата водом и травом, северна страна Шар-планине била је примамљива за сточаре са јужне стране ове планине, али и за сточаре даљих области, што је покретало миграције из јужнијих македонских крајева ка северном делу планине. Миграционо кретање са југа и снага таквог кретања уочавају се у идиомима југозападног дела Косова и Метохије, и то како у судбини појединих скупина заменица тако и у укупној дијалекатској структури појединачних говора. Висок проценат придошлица у Гори из јужнијих македонских говора обликовао је језички систем ове жупе у периферни западномакедонски, приближавајући и систем заменица западномакедонском моделу. Снага таласа из кичевско-полошког правца слабела је у Средској, тако да је

---

¹ Детаљније о условима и путевима формирања дијалекатских прилика на југозападу Косова и Метохије в. у Младеновић 2004.

призренско-јужноморавска основица говора у овој жупи опстала, додуше, са продором морфолошких и фонетских македонизама.

Већ преобликовани северношарпланински говори у Гори и Средској, миграцијама су у околне српске области унели одређене македонизме. У систему заменица ови говори – призренско-јужноморавског типа – иако су остали изван детаљније прераде, доживели су делимична прилагођавања западномакедонском систему неких заменица (преобликовање каквоћних и количинских заменица, присуство факултативних облика *некој, никој, свекој, свешто*, добро чување старијих облика типа *мојега, мојему*; преобликовања у систему показних заменица).

Остварени контакти и преобликовања у систему заменица посматрају се у оквиру ширих српско-македонских језичких односа.

3. Положај југозападног дела Косова и Метохије (ЈЗКиМ) као ивичне области у српско-македонском пограничју утицао је на формирање девет говора веће или мање сродности, који се групишу у два корпуса.

Наводе се имена насеља у којима је до 1999. године живело српско (словенско) становништво (в. карту Говори југозападног дела Косова и Метохије, стр. 16а). Уколико се уобичајени административни назив насеља знатно разликује од локалног, локално име наводи се у загради:

а) Призренско-јужноморавски говорни тип:

а. Град П р и з р е н (призренски градски говор, ПрГ);

б. град Ћ а к о в и ц а (ђаковачки говор, ЋГ);

в. област П о д р и м а (подримски говор, ПодрГ): Братотин, Ораховац (*Равац*), Велика Хоча (*Оч'а Гол'ема*), Зочиште, Оптеруша, Ретимље, Зојћ, Смаћ, Мала Круша (*Круша Мицка*);

г. област П р и з р е н с к и П о д г о р (подгорски говор, ПодгГ): Љубижда, Кориша, Дојнице, Врбичане, Љутоглав, Доња Србица, Селогражде, Сопино, Новаке, Лешане, Сува Река, Деловце, Муштуиште, Дворане, Поповљане, Мовљане, Речане;

д. област С и р и н и ћ (сиринићки говор, СиГ): Севце, Јажинце, Врбештица, Брезовица, Штрпце, Готовуша, Берејце, Доња Битиња (*Доња Битиња*), Горња Битиња (*Поповце*), Драјковце, Вича, Сушиће (*Шушиће*);

ђ. област ј у ж н о К о с о в о (насеља јужно од Урошевца, у сливу Неродимке и Лепенца), (јужнокосовски говор, ЈКГ): Урошевац, Неродимље, Старо Село, Гатње, Заскок, Гребно, Некодим, Варош Село, Стари Качаник, Река).

Говори призренско-јужноморавског типа формиран су у јужнометохијском (ЂГ, ПрГ, ПодрГ, ПодгГ) и јужнокосовском (ЈКГ) низијском делу, осим сирињског говора, који је смештен у источном делу Северношарпланинске области, повезаном долином Лепенца за јужно Косово. Једним делом ПодгГ налази се на подбрђу Шар-планине, окренутих Призренској котлини.

Основном еволуцијом, што показује и стање у заменичком систему, говоре ове подгрупе повезује у ареал низ заједничких изоглоса призренско-јужноморавског типа. Из ове целине се неким својствима северношарпланинског типа издваја СиГ.

б) Северношарпланински говорни тип:

а. Област (жупа) Гора (горански говор, ГГ): Рапча, Крстец, Драгаш (Кракошта), Љубошта, Радеша, Орчуша, Кукаљане, Лештане, Враништа, Млике, Диканце, Баћка, Глобочица, Брод, Рестелица, Крушево, Злопоток;²

б. област (жупа) Средска / Жупа (сретечки говор, СрГ): Речане, Плањане, Средска, Стајковце, Живињане, Богошовце, Мушниково, Горње Село, Драјчики, Локвица, Небрегоште, Манастирица, Љубиње, Јабланица, Поуско.

в. област Подгора (подгорански, прекокамски говор, ПрекГ): Скоробиште, Грнчаре, Ново Село, Љубижда (новије становништво, претежно досељено из Скоробишта и Грнчара).

Говори ове подгрупе повезани су низом заједничких особина (Младеновић 2004: 219–220, Младеновић 2005: 79–82), којима се удаљавају од говора призренско-јужноморавског типа а приближавају оближњим западномакедонским говорима. Разлике међу северношарпланинским говорима, међутим, знатне су, пошто је ГГ својом укупном дијалекатском композицијом периферни западномакедонски говор са инфилтрацијом српских црта, СрГ је својом основицом призренско-јужноморавски говор у који су продрли македонизми, ПрекГ је мешавински говор у коме се препознаје јужнометохијски супстрат и горански адстрат.

4. У интерпретацији језичке грађе праћена су морфолошка својства појединачних заменица и заменичких скупина. Посебна пажња посвећивана је дистрибуцији облика како у појединачном говору тако и

² Истраживањем нису обухваћена горанска насеља у Албанији (Пакиша, Запот, Кошариште, Оргоста, Црнољево, Борје, Орешек, Шиштевец) и два насеља у Македонији, у којима је горанско становништво већинско (Урвич, Јеловјане).

у подареалу (призренско-јужноморавском или северношарпланинском), затим месту таквих облика у оквиру говора ЈЗКиМ. Применом принципа ареалне лингвистике уочени облици и њихова дистрибуција смештани су у шири оквир околних словенских говора и језика.

5. Овом монографијом разматрају се односи у заменичким системима српских (словенских) говора у Призренској котлини, северном делу Шарпланинске области и јужном Косову према стању до јуна 1999. године, када је присилном сеобом српског (словенског) становништва измењена етничка и језичка слика Косова и Метохије, и када је број говорника српског језика знатно смањен, а читаве области остале без Срба. Од јуна 1999. године у Призренском Подгору нема Срба, у Подрими је мањи део Срба опстао у Ораховцу и Великој Хочи, у Ђаковици нема Срба, у Призрену живи тридесетак Срба, у Средској је остао део Сречана српског језика муслиманске вере и неколико десетина Срба православне вере, у Гори је број Горана преполовљен. Муслиманско словенско становништво у четири насеља источно од Призрена, у Подгори (Подгорани, Прекокамци) нису захваћени обимнијим исељавањем. У Урошевцу нема Срба, у селима јужног Косова нема Срба. Иако је било исељавања, у Сиринићу је опстало десетак хиљада Срба, а у ову шарпланинску жупу уселио се мањи број Срба изгнаних из суседних области – Призрена, Средске, јужног и централног Косова. Исељавање из ове жупе, међутим, континуирано је.

Становништво муслиманских словенских група на југозападу Косова и Метохије обухваћено овим истраживањем – у Гори, Средској и Подгори, после 1999. године, покушавајући да опстане на насељеној територији у словенском етнојезичком идентитету, прихватило је бошњачки етнички модалитет, опстајући тако као групе са словенском суштином у муслиманској садржини. Део припадника ових група, пре свега у Подгори, прихватајући албански наставни језик прихвата „етницитет у глави” (рационални, мимикријски), остајући у словенском „етницитету у срцу”, пошто у комуникацији унутар групе опстаје у локалном словенском говору. Припадници ових група се после 1999. године, у неједнаком обиму, такође исељавају из својих матичних области. Најинтензивније исељавање је из Горе, чије се становништво претежно креће према Београду, тако да је у овој жупи број становника, посебно млађих, знатно смањен.

Албанска муслиманска група у Ораховцу, са српским говором који се у основи не разликује од говора српског хришћанског становништва³,

³ О језичкој и етничкој припадности ове групе в. Младеновић 2004 а: 249–251.

није посебно издвајана из ПодрГ. Припадници ове групе су већ педесетак година у процесу етничког трансфера у албански етницитет – прате наставу на албанском језику и декларишу се за Албанце, тако да у ову муслиманску заједницу – и то пре свега у млађој популацији – почиње да продире албански језик и у унутаргрупној комуникацији. Према подацима којима располажем језичка албанизација је знатно узнапредовала после 1999. године.

6. О српским (словенским) говорима на југозападу Косова и Метохије писано је у четирма монографијама.⁴ Описан је сретечки говор (Павловић 1939), говор Ђаковице (Стевановић 1950), призренски градски говор (Реметић 1996), говор шарпланинске жупе Гора (Младеновић 2001).⁵ Пошто је о делу говора обухваћених овим истраживањем практично писао само аутор ове монографије (Подрима, Подгор, Подгора, Сирињић, јужно Косово, Гора), илустрације и анализа односа у заменичким системима неких говора се сада први пут појављују, осим уколико о некима од њих није писао у мањим радовима Р. Младеновић.

Опис и закључци о заменичком систему који се износе настали су пре свега на основу материјала аутора ове монографије. Обимна грађа забележена је у време ауторових боравка на Косову и Метохији до 1999. године. У оквиру научног пројекта „Проучавање словенских говора Косова и Метохије”⁶, аутор је 2003. године петнаестак дана боравио у Сирињићу (Младеновић 2005 б). После 1999. године грађа је прикупљана од изгнаника у Београду, Смедереву, Младеновцу и другим местима у Србији.

Материјал других аутора, објављен у ранијим освртима на говоре ЈЗКиМ, коришћен је у изради ове монографије с провером, а евентуално преузимање примера означено је навођењем извора. Уколико се стање посведочено у грађи аутора не подудара са већ изнетим, то је посебно наглашено.

Обим грађе о појединим питањима усклађиван је са значајем језичке особине. С обзиром на чињеницу да су српски говори ЈЗКиМ нај-

---

⁴ Студија Д. Барјактаревећа о говору Срба у Метохији (Барјактаревећ 1979), сиромашна материјалом, у интерпретацији недовољно поуздана, није коришћена у изради овога прилога. Није, такође, због истих разлога коришћена ни студија Барјактаревећ 1977 г.

⁵ О лингвистичкој литератури до 2004. године о говорима југозападног дела Косова и Метохије в. Младеновић 2004: 211.

⁶ Пројекат, којим је било предвиђено снимање аудио материјала, реализовао је Институт за српски језик САНУ, а финансирао га је УНЕСКО.

већим делом измештени па су отуд осуђени на брзо нестајање, некада богатије илустрације језичких појава уносе се и као материјал за друга истраживања, али и као сведочанство о постојању ових говора и њихових носилаца на територији која је у овом тренутку етнојезички другачије компонована.

Богат и поуздан материјал С. Реметића из Призрена (Реметић 1996) допуњен је новом грађом – како из снимљеног и забележеног материјала, тако и на основу сећања аутора, који је прве деценије свог живота провео у Призрену.

Релативно сиромашан материјал о ђаковачком говору, који доноси монографија М. Стевановића (Стевановић 1950), како је показала новија грађа, није увек поуздан, некада је и контрадикторан. И аутор ове монографије сретао се са сличним проблемима у прикупљању грађе из Ђаковице као и М. Стевановић. Српско становништво у овом граду осамдесетих и каснијих година XX в. сведено је на једну улицу („Српска улица”), а број аутентичних носилаца локалног говора уистину био мали, пошто је међу малобројним српским становништвом у овом јужнометохијском граду било присељеника из других области – ближих и даљих, пре свега одива из Подрине, али и оних чије се порекло везује са Црну Гору или Херцеговину. У Монографији су, отуд, у илустрацији неких сегмената дијалекатског стања – уколико аутор није располагао поузданом грађом – изостајали примери из ЂГ.

Иако методолошки нова и модерна у време настанка, монографија М. Павловића о СрГ (Павловић 1939) донела је релативно сиромашну заменичку грађу из овога говора. Недовољан материјал, али и немање увида у микродијалекатско раслојавање СрГ, имали су за последицу доношење неких закључака које новија грађа није потврдила. Потреба да се детаљније опишу и илуструју односи у заменичком систему у СрГ, микродијалекатско раслојавање, мешавински тип говора – налагали су аутору Монографије навођење обимније нове грађе. Непосредно познавање СрГ, мајка аутора је рођена у Средској, помогли су да се сложени односи у заменичком систему микродијалекатских типова СрГ боље сагледају.

У опису и доношењу закључка о јужнокосовском говору нису узимани у обзир непоуздани подаци Д. Барјактаревића (Барјактаревић 1977 г). У жељи да се избегну грешке Д. Барјактаревића, које су проистекле из недовољног познавања порекла становништва појединих насеља јужног Косова, материјал из ЈКГ бележен је само од стариначког становништва, пошто у сливу Неродимке и Лепенца има насеља са српским становништвом у којима су опстајали говори донети у ова села

пресељењем становништва после 1918. године из Сирињића, Средске, Црне Горе или Херцеговине. Оваква композиција становништва јужног Косова, иначе знатно проређеног и пре 1999. године, сузила је број поузданих информатора. Поред грађе из Неродимља, највећи део материјала из ЈКГ је из Гатња, а претежно је забележен од Љубице Ивић (1932), интелегентног саговорника и доброг носиоца локалног говора.

Пошто је аутор монографски обрадио говор Горе (Младеновић 2001), навођен је мањи број илустрација из овога говора. Због знатних разлика међу говорима ЈЗКиМ у систему демонстратива, ова скупина заменица у ГГ детаљније је обрађена у препозицији и постпозицији.

7. Опис заменичког система прилагођаван је морфолошком и синтаксичком положају заменица у систему проучаване зоне као целине.

а) У избору начина описа и груписања одређене дилеме стварале су заменице које су после преобликовања у актуелном морфосинтаксичком систему у истом облику (*кој, сваки / свакој, неки / некој*) могле бити употребљене и именички и придевски. Због морфолошког приближавања и укршатања у парадигми, ове заменица разматране су у истим поглављима, али са издвајањем именичке односно придевске употребе.

б) Опис заменичког система организован је у више целина.

а. У *Уводу* се налазе основни подаци о дијалекатској области обухваћеној истраживањем, о говорима, о методолошким поступцима, о композицији монографије (т. 1–8).

б. Централни део рада представља опис заменичког система (т. 9–331).

У поглављу *Личне заменице* (т. 9–52) описан је однос клитика и енклитика.

Поглавље *Номинатив једнине неличних заменица* (т. 53–99) доноси опис заменице *кој* и заменица сложених са њом у именичкој и придевској употреби, затим опис и употребу заменице *што* и заменица сложених са њом.

Придевске заменице у Нјд., груписане према значењу, али и према морфолошком преобликовању које је неке заменице морфолошки приближило (заменице за каквоћу и заменице за количину), описане су у поглављу *Номинатив једнине придевских заменица* (т. 100–185). Систем присвојних заменица, богат облицима, са различитим инвентаром у појединим говорима, наменуо је детаљнију обраду. Показне заменице издвојене су у посебну целину због знатне дијалекатске и микродијалекатске диференцијације, са разликама високог ранга међу говорима

(различити системи и инвентар демонстратива, демонстративи у препозицији, демонстративи у постпозицији).

У поглављу *Номинатив множине заменица* (т. 186–237) разматра се Нмн. заменичко-придевске парадигме, са уочавањем различитих модела преобликовања наслеђене множинске моције рода.

Облици зависних падежа једнине и множине описани су у поглављу *Облици зависних падежа придевско-заменичке промене* (т. 238–326). Морфолошка својства утицала су на груписање облика м. р. јд. и с. р. јд., док је заменичко-придевска парадигма ж. р. јд. размотрена као друга целина.

У поглављу *Партикулуле у облицима заменица* (т. 327–331) размотрен је инвентар и употреба партикула у одређеним скупинама заменица и одређеним облицима.

в. Укупни дијалекатски систем говора ЈЗКиМ илустрован је материјалом у поглављу *Дијалекатски текстови*. Дају се дијалекатске илустрације из различитих говора, осим из ЋГ, из кога немам поуздани везани текст.

С обзиром на то да из неких говора до сада или није било објављених дијалекатских текстова или их је било мало, из неких говора доносе се богатије дијалекатске илустрације. Обимом су заступљенији говори који немају монографски опис.

в) У монографији се – поред морфолошких и творбених односа у заменичком систему, у појединим поглављима разматра и синтаксичка позиција појединих заменица (*што, кој*), затим семантички и синтаксички разлози за брисање морфолошких разлика између одричних и неодређених заменица, разлози преобликовања трочланог градуалног деиктичког система у двочлани по опозицији (*овај : тај, овде : тамо, овако : тако*).

Дивергентна еволуција множинске моције рода у српском и македонском ареалу, подразумевала је да се овом питању у говорима ЈЗКиМ посвети потребна пажња, уз покушај теоријског објашњења губљења моције рода када је придевска јединица атрибутски употребљена и опстанку моције када је иста јединица предикативно употребљена.

8. Дијалекатски ареал обухваћен истраживањем у средњем веку био је део језгра привредног и културног живота Срба.

а) Етничка и језичка слика на овом простору знатно је измењена емиграцијама 1690, а посебно 1737. године, када већи број Срба напушта Метохију. На промену етнојезичког састава утицале су и присилне сеобе Срба, које спроводе Албанци од XVIII века.

Према Метохији, већ од XV и XVI века, повлачи се српско становништво из Љуме и Скадарске области. Према јужној Метохији повлаче се и Срби који су насељавали периферне области Метохијско-призренске котлине са десне стране Белога Дрима, затим из северне Албаније (Радовановић М. 1965: 300). Обнављање српског становништва из тог правца донело је у говор овога краја и другачије дијалекатске особине.

б) Померање становништва из шарпланинских жупа у прошлим вековима било је мањег обима од оног у низијским крајевима, и то због удаљености ових жупа од главних комуникацијских праваца. То не значи да исељавања и усељавања није било.⁷ За промену етничког и језичког стања у овим жупама од значаја је исламизација дела српског становништва, са делимичним исељавањем православних Срба и контактима муслиманске словенске популације са припадницима исте конфесије у околним, пре свега словенским западномакедонским областима. Континуирано исељавање становништва српскога језика и српскога порекла из шарпланинских жупа, посебно православних Срба, интензивирано је у последњих педесетак година XX века.

На формирање шарпланинских говора, у неједнакој мери, утицали су оближњи западномакедонски говори, тј. полошко-кичевска струја, која се кретала према шарпланинској пашњачкој области која је „највећа на Балканском полуострву и једна од најизразитијих у Европи. То је прегледна зона која се пружа од Љуботена па све до ростушких и дебарских бачила на југозападу и то као бескрајна планинска прерија”.⁸

в) Налазећи се на путу главног комуникацијског правца, српско становништво јужног Косова знатно је проређено исељавањем последњих векова турске окупације. Иако су локалне сеобе из Сиринића према ближим насељима јужног Косова делимично обнављале српско становништво, број Срба није знатније повећан. Између два светска рата организовано је досељен део становништва из оближњих области – Сиринића и Средске, али и нешто Срба из даљих области. Становништво је концентрисано према пореклу, тако да су донети говори – сретечки или сиринићки – и даље опстајали у новој средини. Због бројности придошлица, али и због бројчане инфериорности староседелачког

---

⁷ Према насељима јужно од Урошевца кретала се исељеничка струја из Сиринића (Цвијић 1911: 1102), па одређене сличности између СиГ и говора ових јужнокосовских села могу бити резултат оваквих локалних сеоба.

⁸ Николић С. 1994: 20.

становништва, јужнокосовски српски дијалекатски слој бивао је у већини насеља прекриван српским сретечким и сиринићким дијалекатским типом.

Старији дијалекатски слој опстао је, ипак, у неким насељима, пре свега у Гатњу и Неродимљу. Нажалост, драматични историјски и политички догађаји друге половине XX в. онемогућили су детаљније дијалекатско истраживање овога региона.

ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

СИСТЕМ ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА 1, 2. И 3. ЛИЦА

9. Облицима личних заменица 1. и 2л. мн. говори ЈЗКиМ деле се у две целине. Призренско-јужноморавски говори познају облике *ми*, *ви*, док говори северношарпланинског типа знају за иновацију *мије*, *вије*, развијену заједно са оближњим западномакедонским говорима. Интересантна је корелација *ја* : *мије* у ширем српско-македонском ареалу, који се конфронтира ареалу македонских говора у којима је успостављен однос *јас* : *није*.⁹

У 3л. јд. уопштена је заменица *он*, *она*, *оно*. Нема трагова присутности показне заменице типа /тој/ у служби личне заменице 3л.

У свим говорима уочљива је тенденција смањења броја облика у 3л. мн. Иновација је, међутим, различито унапредовала у појединачним говорима. Подстицај за свођење три облика личне заменице 3л. мн. на један налази се у тенденцији свођења множинског облика придевских речи и облика глаголских придева на морфолошки неутрални множински облик.

Лице	Јединина		Множина	
	П-Ј говори,	СШ говори	П-Ј говори	СШ говори
1. лице	ја		<i>ми</i>	<i>мије</i>
2. лице	ти		<i>ви</i>	<i>вије</i>
3. лице	<i>он</i> , <i>она</i> , <i>оно</i>		<i>они</i> , <i>оне</i> , [<i>она</i>]	<i>они</i> , <i>оне</i>

⁹ Више о овоме у Младеновић 2001: 327; в. овде литературу о овом питању.

ЗАМЕНИЦЕ ПРВОГ И ДРУГОГ ЛИЦА ЈЕДНИНЕ

НОМИНАТИВ

10. У свим говорима проучаване зоне у Н потврђене су само заменице *ја* и *ми*.

Заменице *ја* присутна је и југозападније од северношарпланинских говора, у северозападном делу Македоније (Видоески 1965: 127; Видоески 1986: 73; Стаматоски 1956: 103; Белић 1935: 184–188), пошто је данашња територија македонског језика имала у прошлости, заправо, два дела – један са заменицом *ја*, уз српску језичку територију, и – други – са заменицом *јас* (Видоески 1965: 127).

а) Ни *ја* ни *ти*, *ја* ч'е зборим, *ја* сам му река; за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 482–483 ПрГ; *ја* не могу да идем, што *ја* да знам ЂГ, *ја* ч'е ти доц'ем, *ја*, ва́ла, не знам, ако лажеш њи мене и *ја* тебе ПодрГ, *ја* сам имала, *ја* саз брата на њиву, *ја* да створим ПодгГ, *ја* ће седим, *ја* што ти викам, *ја* што скупљем СиГ, *ја* не мож да гу спремим, ели *ја* ели снаа ми, што знам *ја*, *ја* напуни, *ја* ч'ек, ч'ек, *ја* се уплаши ЖК;

ја да ти сварим, ко¹ [j]е ка *ја*, не сом ни *ја* СрГ, а *ја* брата немам, *ја* ч'е покосим л'ивада, ма́ти и *ја* ПрекГ, ка дојде *ја*, *ја* рада, *ја* никога не сом нећела, *ја* со тебе, а *ја* жела́м, *ја* пи́штим та́мо, *ја* сом држала о́фце, *ја* сом ги у́тепаф, *ја* ти сом сво́ј, не те-ви́ђим *ја*, ни *ја* немам, *ја* со тебе, *ја* му дојди, и *ја* му вел'им ГГ, за ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 327.

б) *Ти* си до́ша, *ми* да ка́жеш, за́што *ми* ПрГ; за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 484 ПрГ; *ми* си ни река, ни *ми* неси мо́га ПодрГ, са́м си *ми*, *ми* не ва́лаш ПодгГ, *ми* неси могу́ћан, *ми* си му ку́м СиГ, *ми* оми́неш се, са́г *ми* нас да ч'у́ваш *ми* има́ш све, ни *ми* не мо́жеш ЖК;

ми ми ре́че, *ми* не-косиш, *ми* не-се́еш, а *ми* си не́ћала СрГ, *ми* си како *ја*, ни *ми* нема́ш ПрекГ, *ми* неси при́стала, *ми* ми си де́јка ГГ.

ОБЛИЦИ ЗАВИСНИХ ПАДЕЖА

11. Облицима клитика зависних падежа заменица *ја* и *ми* сви говори ЈЗКиМ показују високу подударност. Изузетак је ГГ, у коме се – поред доминатних облика *мене* и *тебе*, у дативу јављају и новији облици *мени*, *теби*, настали према енклитичким облицима ових заменица (Младеновић 2001: 328).

Општи падеж / акузатив

а) Она *мéне ме* ви́кна, до *мéне* и Рибушајка ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 483; *мéне ме* бол'ело, има нешто до *мéне* ЂГ, *она мéне*, Бџ^к нь', исто *сэс мéне*, *и́деју по мéне*, тí на́писа пред *мéне* ПодрГ, *мéне ме* дарува́л'е, седа́ла *сэс мéне*, *мéне ме* тражи́л'е, за *мéне* сэм тка́ла, од *мéне*, пред *мéне*, на *мéне*, и́шл'е куд *мéне*, седе́а поза́ди *мéне*, тí си де́те према *мéне* („као ја”, могуће и према + Л) ПодгГ, *мéне* мо́а ма́јка ме учи́ла, о́вдек *мéне ме* узо́ше, ал ће до́еш креј *мéне*, и оне [овце] *по мéне*, па не *ме* дотепале ни *мéне* СиГ, *мéне ме* однёсоше, *с мéне* у њиву, за *мéне* ЈКГ;

мéне ме ви́ђи, за *мéне* ли збо́реле, *ос мéне* на со́как, ни́кој *мéне* не ме на́терав оз зор СрГ; за СрГ в. и примере у Павловић 1939: 171; и *мéне* и те́бе ч'е не у́зеф, *при мéне* би́ла, *со мéне*, ка *ме мéне* на́пуди, а *мéне ме* одре́дил'е, *мéне* ви́дела, *код мéне* је́на страна му је у зéмн'а ПрекГ, *мéне* ба́вајко че ми рече, *со мéне* ил'и́за'е, и *мéне* да *ме* гри́је, ма́ти *ме* не́-дава *мéне*, *мéне ме* ка́ра'е, *ме зé* и *мéне*, и ка *ме* пу́шти *мéне*, *мéне ме* бéндиса, зми́ја *мéне* за но́га, за *мéне* ба́бо да́ф четири́есе љи́ре, ка *мéне* и тí си ГГ.

б) Те́бе *те* ви́ка, он *те* зна́ и те́бе, *по те́бе* нема́ло ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 483; за *те́бе*, он ч'е *те* зна́ и те́бе, о[д] *те́бе* не́ма л'е́ба, за *те́бе* да се уда́м ПодрГ, *те́бе те*, *сэс те́бе* да и́дем, о[д] *те́бе* не́ма ПодгГ, поста́ре о[д] *те́бе*, ко[д] *те́бе* да би́нем, ку[д] *те́бе* СиГ, не́ч'е *те́бе*, *те́бе те* зна́м ЈКГ;

ку[д] *те́бе* да до́е, *ос те́бе* у ку́ћа, да не *те те́бе* прэ́вари СрГ, о[д] *те́бе* не́ма а́ер, од но́јзу и *те́бе* ПрекГ, *те́бе те* че́кала, *те́бе те* мо́л'им, *те́бе те* ви́ка, *те́бе те* збо́рил'е, *те* за́сака бра́т *те́бе* ГГ.

в) Поредбени члан у поредбеној конструкцији има облик номинатива у највећем делу говора (ка *ја́* и тí си ПрГ, бра́т ми има ка *ја́* ПодгГ).

Конструкција са поредбеном речи у ОП, која се наслања на овакав поредбени модел у неким оближњим западномакедонским говорима, потврђена је у ГГ (Младеновић 2001: 337), затим у ПрекГ као факултативна с номинативном конструкцијом.

У говорима призренско-јужноморавског типа, осим у ПодрГ, јавља се искључиво модел са поредбеном речи у номинативу. Интересантно је да се у оваквој употреби општи падеж јавља у ПодрГ. У материјалу из ПодрГ изразито доминирају потврде типа Тí си ка *ја́*.

Митат б'еше ка *мене*, ка *мене* и т'и си, како *тебе* и д'ете ти је ГГ, ка *тебе* н'ема на св'ет, *мене* ми се ч'и'ни да н'ема ка *тебе* ПрекГ;

с'естра ми се муч'ила ка *мене*, али тако ка *тебе* – н'икад^т н'есам вид'ела, ка *тебе* н'ема на св'ет, н'еч'е да по'је ка *нас* ПодрГ.

Датив

12. а) *Мене* ми се игра, дај *ми* и *мене* ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 483; *мене* ми је ћудно, *мене* ми се види ЂГ, а прића *ми мене*, он *ми* каже *мене*, а *мене* ми се игра, ако *ми* даде љеба *мене*, *мене* држава *ми* давала ПодрГ, што *ми* одговарало *мене*, и *мене* ми измери, они *ми* збориш *мене*, *мене* ми дадох, *мене* ми је за ч'удо ПодгГ, *мене* ми се по свиђа, *мене* ми бија отац богат, рекла *ми мене* свекрва, *мене* ми је стра, *мене* ми се мути у глау СиГ, *мене* ми написахе, *мене* ми тр'еба, *мене* ми пот'екоше сузе, *мене* ми кажи ЈКГ;

мене ми било жав, ма'и *ми* била *мене* из њ'и, дај *ми* и *мене*, б'лаго *мене* што те имам СрГ, *мене* ми се сп'ало, *мене* ми отера гуједа ПрекГ, *ми* в'љи *мене* чујек, *мене* ће *ми* ураб'ота, *мене* – рече – ни ма'и ациница да *ми* била; н'е само *мене*, он вел'и *мене*; си о'стајла две – ј'ена *мене*, ј'ена *тебе* ГГ.

б) Да *ти* кажем *тебе*, св'е да *ти* дава *тебе* ПрГ, да *ти* смањим ја *тебе*, да *ти* се ом'рзне, *тебе* ће *ти* га прод'ам ПодрГ, шт'о-па да *ти* кажем *тебе*, *тебе* да *ти* исп'оје лазарица, *тебе* *ти*, ете-*ти* прич'е наше ПодгГ, повуче *кри тебе* („према теби”), ја ће *ти* ураб'отам *тебе* СиГ, молим *ти* се *тебе*¹⁰, а *ти* ф'але н'ешто, ј'етр'ва *ти* ЈКГ;

тебе *ти* се р'одило ж'енско, *тебе* *ти* се сп'ије, *тебе* ће *ти* дадем СрГ, он да *ти* побегне *тебе*, а *ти* из'орал'е *тебе* ПрекГ, ја *ти* кажа *тебе*, отец *тебе* кога-ошоф, *тебе* пуала, па *тебе* не даваше ГГ.

в) У ГГ у Д доминирају *мене*, *тебе*. Знатно су ређи новији облици *мени*, *теби* (Младеновић 2001: 328):

Мени д'онесла, и д'енес *мени* вел'и ацо, *мени* умрел'е тр'и-деца, *мени* дава да јадем, *теби* о'стаила, ма'и вел'и – *теби*, *теби* шо *ти* било ГГ.

У ПрекГ, у коме је у Дјд. именица деклинационог обрасца на -а, наслањањем на ГГ уопштено -и – *ж'ени*, *с'естри* (Младеновић 2005: 75), потврђени су само облици заменица *мене*, *тебе*.

¹⁰ Глагол *молим* има рекцију у дативу [молити се некоме]. Оваква рекција потврђена је и у другим говорима ЈЗКиМ.

ЗАМЕНИЦЕ ПРВОГ И ДРУГОГ ЛИЦА МНОЖИНЕ

13. Облици личних заменица првог и другог лица множине у говорима проучаване зоне показују високу подударност, како клитика тако и енклитика, са стабилном морфолошком диференцијацијом дативске и акузативне енклитике (*нас не* : *нам / нама / нами ни*; *вас ве* : *вам / вама / вами ви*).

НОМИНАТИВ

а) Што ч'емо *ми* да му кажемо, *ми* смо се напил'е ПрГ, *ми* смо својбина, да ти *ми* донесемо ЂГ, *ми* доц'осмо, а *ми* смо сѣдал'е, а *ми* шó смо се мућил'е, *ми* да идемо, *ми* ги да'емо, *ми* би узел'е лѣба, *ми* цеја нóч', *ми* два дна нѣсмо ПодрГ, *ми* смо имаље ливаду, *ми* ч'емо вако, дѣ-ч'емо *ми* и ви-ч'ете, *ми* нѣсмо однесувал'е кол'ѣпку, *ми* смо оч'ал'е, *ми* смо га нагрч'ал'е ПодгГ, *ми* смо чекале, и *ми* смо дóшле, *ми* нѣ се окрећамо, *ми* на Прóчку бацамо, *ми* док смо биле у заедници, *ми* овдека, *ми* уленемо, и *ми* тэд авионе, *ми* смо биле мале СиГ, *ми* ч'е се утепамо, и *ми* да идемо, нѣсмо *ми* носили, *ми* смо имали својштину ЖК.

б) *Ви* сте ни брач'а, и *ви* сте лопóви ПрГ, сте видѣл'е *ви*, *ви* зач'утесте, *ви* да ме верујете ПодрГ; а *ви* дѣ сте, *ви* ч'е да бинѣте ПодгГ, и *ви* по лѣк, ка *ви* што сте дóшле, *ви*, бићи, знáте СиГ, *ви* сте дóбре комшије, *ви* ч'е ни помóгнете ЖК.

У мом материјалу из ЂГ нису потврђени као аутохтони облици личних заменица 1. и 2л. мн. типа *мие*, *вие*, које М. Стевановић наводи за овај говор (Стевановић 1950: 95).

14. Корелативни однос личних заменица 1л. *ја - ми(j)е* и *јас - ни(j)е* и територијални распоред у македонским дијалектима, говоре о вези крајњих северних и периферних западномакедонских говора (правац Струга–Дебар–Полог–Гора (Селишчев 1929: 191, Видоески 1965: 121–131, Видоески 1986: 73, Стаматоски 1956: 103, Белић 1935: 53) са српским говорима, када имају однос *ја - ми(j)е*.

У говорима северношарпланинског типа у 1. и 2. лицу множине *мије* и *вије* у вези су са оваквим облицима у северним и западним периферним говорима македонског језика (Видоески 1965: 129). У ГГ је у 1л. мн. – поред уопштеног *мије*, ретко потврђено и *ми*, које може бити секундарног порекла, мада присутност *ми* у нижим селима упућује

на траг ранијег дијалекатског стања у делу овога говора (Младеновић 2001: 327). Посведочено је само *вије*.

Према савременом материјалу из СрГ није потврђена констатација М. Павловића о диференцијацији између облика 1. и 2л. мн. *ми* – *мије*, *ви* – *вије*, са тенденцијом уопштавања облика без партикуле (Павловић 1939: 172). Савремено стање у СрГ потврђује стабилност облика *мије*, *вије*. Иначе, остала грађа М. Павловића из СрГ не потврђује констатацију о дистрибуцији облика без или са партикулом.

а) *Мије* смо дошле, *мије* сос њи, *мије* смо браћа, ка сви и *мије*, *мије* смо стари СрГ, *мије* зборешомо со ни, а *мије* де ч' [е] идемо, *мије* не смо знэл'е тџа, а *мије* до то' време, смо имал'е *мије* крушке, *мије* смо имал'е жена-вѣрига горе у куч'а ПрекГ, *мије* сме го карал'е, ће ће *мије* побѣјнеме, *мије* во Абаза раметл'ија сме мл'ѣл'е, *мије* шес-седом-дѹше, *мије* сме бачилари, *мије* зѣме да жѣламе, *мије* ће га игра изиџраме, а шо *мије* да доѣме сме бил'е *мије* ке вас ГГ,

а *ми*, вѣл'и, в мајчина, измеѣарѣића сме бил'е *ми*, а *ми* на пладно гѹјѣда сме тѣрал'е, *ми* јѣмпут ГГ, за ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 327.

б) *Вије* сте ѳтишле на свадба, а имате и *вије*, *вије* сте сѣљани СрГ, *вије* не ил'изајте, *вије* ч'е се сѣтите, *вије* сте помладе од мѣне, *вије* рипате у јарина, рипајте *вије* ПрекГ, *вије* младе сте, *вије* сѣга не га знѳте, *вије* а сте бил'е, и *вије* и мије, *вије* се смѣјете, *вије* да искажете, *вије* не сте умѳрене, зашто жѣлате *вије* ГГ, за ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 327.

в)

Т а б е л а 1: Номинатив 1. и 2л. мн. личних заменица		
	ми, ви	мије, вије
ПрГ	+	
ЂГ	+	
ПодрГ	+	
ПодгГ	+	
СиГ	+	
ЈКГ	+	
СрГ		+
ПрекГ		+
ГГ		+

+ : основни облик

(+) : ређи облик

[+] : веома редак облик

ОБЛИЦИ ЗАВИСНИХ ПАДЕЖА

Општи падеж / акузатив

15. У А/ОП личних заменица 1. и 2л. мн. у свим говорима ЈЗКиМ потврђени су само облици *нас, не; вас, ве*.

а) *Нас не* наранија, *нас не* обука, *сас нас* да се игра ПрГ, *сас нас, до нас*, а *нас не* избил'е ПодрГ, *нас не* отерал'е, да *не* нарани и *нас* ПодгГ, *нас не* виделе, *код нас* било, *код нас* на славу СиГ, *нас да не* ч'уваш, *те* брда *око нас*, од ове стране *од нас*, *има* *куд нас* ЈКГ;

нас да не виђиш, *нас не* ослободиле, *оз нас* нема шега, да *не* помогнеш *нас* СрГ, *со нас* ч'е работаф, *нас не* викаф, ч'е *не* виц'иш и *нас, нас не* одредил'е, се *страми* *от^о нас* ПрекГ, *нас не* викае на јуљица, *нас не* испол'а, *ће* *преде* *оснуа* *во нас*, *ке нас* ваке се работа, *ваће* се *преде* *ће нас* ГГ.

б) *Вас ве* тераја, *за вас* немам *стра* ПрГ, *за* ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 484; *вас ве* видела, *на вас* се љути, *сас вас, пред вас* ПодрГ, *вас ве* кара, *до вас* има, *пред вас* једен'е било ПодгГ, ч'е *ве* однесемо *вас*, *у вас* слатко сам се насмејала, *код вас* СиГ, *вас ве* гура, *за вас* има, и *пред вас* ЈКГ;

вас ве чекам, *пред вас* је, *при вас* је СрГ, *вас да ве* тепама, да *ве* викнеф, *вас ве* гљедал'е ПрекГ, *вас ве* виђет, *от^о вас* месо *ће* *күпуем*, *от^о вас* бегае, а *ве* браље *вас* Љумани, *вас не* *ве-лэжет* ГГ, *за* ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 339.

Датив

16. а) У говорима ЈЗКиМ присутни су различити облици клитика датива личних заменица 1. и 2л. мн. Осим у ПодгГ, ПрекГ, СиГ, ЈКГ и ретко у СрГ, у осталим говорима стабилисан је по један морфолошки тип датива. У ПодгГ присутни су сви облици датива заменица *ми* и *ви*, потврђени у говорима проучаване зоне (*нама / нами / нам*).

Т а б е л а 2: Дмн. личних заменица 1. и 2л. мн.			
	нама, вама	нами, вами	нам, вам
ПрГ	+		
ЂГ	+		
ПодрГ	+		
ПодгГ	+	+	(+)
СиГ		+	(+)

ЈКГ	+	(+)	
СрГ	+	(+)	
ПрекГ	+		+
ГГ			+

+ : основни облик

(+) : ређи облик

[+] : веома редак облик

Распоред облика у ПодгГ упућује на контакте са околним говори-ма. Облик *на́м* потврђен је малим бројем примера, и то у селима према Сиринићу, што упућује на утицај из тог правца. Облик *на́ми* у ПодгГ развијен је заједно са СиГ, док је *на́ма* чешће у селима ближим Подри-ми и Призрену.

У ПрекГ посведочени су јужнометохијски облици *на́ма*, *ва́ма*, што представља траг српског јужнометохијског супстрата у овом говору (Младеновић 2005: 70–79), али и облици *на́м*, *ва́м*, пристигли у овај го-вор са досељеницима из Горе (Младеновић 2005: 70–79).

Облици *на́ма*, *ва́ма* стабилисани су у Призрену и насељима јужне Метохије северно од овога града, представљајући на тај начин дијале-катску целину са севернометохијским говорима (Букумирић 2003: 221). У ЈКГ доминира *на́ма*, *ва́ма*, али нису непознати ни ређи облици *на́ми*, *ва́ми*.

Облици Дмн. личних заменица 1. и 2л. мн. у говорима ЈЗКиМ ви-соко су корелативни су са Дмн. осталих заменица 3л. мн., затим са Дмн. именица.

б) Према присутности / одсутности клитика *на́ми*, *ва́ми* у говорима ЈЗКиМ створена су, дакле, два ареала:

а. Ареал са стабилним облицима *на́ма*, *ва́ма* чине говори у јужној Метохији северно од Призрена. У мањем делу Призренско-метохијске котлине, у ПодгГ, срећу се доминантно *на́ма*, *ва́ма* и ређе *на́ми*, *ва́ми*, стигло у насеља према којима је било локалних сеоба из Сиринића. Долином Лепенца из Сиринића у јужно Косово са присељеницима из ове жупе стигла је и иновација *на́ми*, *ва́ми*, које нема у Скопској Црној гори, према којој се такође кретала сиринићка миграциона струја, већ се срећу само *на́ма*, *ва́ма* (Видоески 1954: 224).

б. Други ареал чини СиГ, у коме је *на́ми*, *ва́ми* основно, затим гово-ри према којима је било локалних сеоба из Сиринића: ПодгГ (са већом снагом иновације), и говори у којима су облици *на́ми*, *ва́ми* мале снаге – ЈКГ, СрГ.

в) Облици Дмн. *на́ми*, *ва́ми* – потврђени у говорима ЈЗКиМ (Шар-планина, јужно Косово, Призренски Подгор) – развили су се у низу српских¹¹ и македонских говора (Видоески 1965 : 141).

Порекло облика *нами*, *вами* у Дмн. различито се објашњава. А. Белић (Белић 1969: 105) објашњава их продором инструменталне у дативску форму у време једначења ова два облика. М. Драгичевић (Драгичевић 1986: 148) прихвата Белићево објашњење. Б. Видоески Дмн. *на́ми*, *ва́ми* у дебарским говорима објашњава као последицу стварања симетрије између клитика и енклитика (Видоески 1965: 141).

Пошто је у Имн. продро аналитизам у свим говорима ЈЗКиМ, али и на ширем ареалу српских говора призренско-тимочке области и свим македонским говорима, објашњење порекла облика Дмн. личних зам. 1. и 2л. мн. који подсећају на некадашњи Имн., не мора бити исто. За говор личких јакаваца – уз оградe – може се претпоставити мешање облика Дмн. и Имн., пошто се у овом говору у Дмн. јављају напоредо *мотиками* и *мотикама* (Драгичевић 1986: 144), а нису опстале старије дативске енклитике *ни*, *ви*. За говоре у српско-македонском пограничју, коме припадају говори ЈЗКиМ и оближњи западномакедонски говори, међутим, давно је нестао флексивни облик Имн., али су сачувани старији енклитички облици *ни*, *ви*. Чињеница да се у СиГ и ПодгГ у Дмн. именица а-деклинационог обрасца јављају различити наставци (*женами* / *женама* / *женам*, Младеновић 2004: 230–231), а у овим говорима се срећу и облици *нами*, *вами*, може се претпоставити настанак нових заменичких облика као резултат мешања Дмн. и Имн. У говорима у којима нема Дмн. типа *женами*, нема ни клитика *нами*, *вами*.

На значај дативских енклитика личних заменица 1. и 2л. мн. *ни*, *ви* за формирање облика *на́ми*, *ва́ми* у говорима ЈЗКиМ, али и шире, упућује чињеница да постоји корелација између дативских клитика и дативских енклитика – ни у једном говору у коме се у Дмн. јављају *нами*, *вами* – не само у говорима ЈЗКиМ – није потврђен облик „њими”, иако је стари Имн. анафорске заменице гласио **jimi*. Отуд је могуће да је настанак облика *нами*, *вами* на различитим тачкама српског и македонског језика у непосредној вези са уједначавањем дативских клитика и енклитика 1. и 2л. мн. пре настанка нових дативских енклитика *нам*, *вам* и у западнијим српским говорима.

¹¹ У говорима који су територијално и типолошки удаљени од говора ЈЗКиМ: Драгичевић 1986: 148, Дешић 1976: 243, Петровић 1973: 250, Рамић 1999: 370. О јављању оваквих облика у говорима херцеговачких области в. Пецо 1964: 133. Литературу о овом питању у западнијим областима штокавштине в. у Драгичевић 1986: 148.

	клитика	енклитика
ми	<i>на́ми</i>	<i>ни</i>
ви	<i>ва́ми</i>	<i>ви</i>
они	<i>њы́ма</i>	<i>им/зи/и/зим/мги</i>

г) Датив личних заменица *на́ма*, *ва́ма*:

а. *На́ма* *не́ ни* дава *никој*, *на́ма* *ни* *би́ло* *те́шко*, *за́што* *на́ма* ПрГ, примере за ПрГ в. и у Реметић 1996: 483– 484; *на́ма* да *ни* *покло́ниф*, *на́ма* *ни* *да́л’е* *па́ре*, би *дава́л’е* *на́ма*, *ће* *ни* *до́ђнев* *го́сти* *на́ма* ЂГ, *на́ма* *не́* *ни* *да́ва*, а *џни* *на́ма* *ни* *каза́л’е*, и *ни* *да́ја* *на́ма*, и *на́ма* *ни* *ка́же*, *на́ма* *ни* *би́ло* *криво*, *ку́ку* *на́ма*, од *Вре́ло* *ни* *и́де* *на́ма* ПодрГ, *на́ма* *ни* *би́ло* *ч’е́w*, *ку́ку* *на́ма*, *ту́ри* и *на́ма*, *о́на* *ни* *је* *ку́ма* *на́ма*, *на́ма* *ни* *испе́ка* *раки́ју*, *до́ста* *ни* *је* *на́ма*, *донеси* *ни* *на́ма* у *по́л’е*, да *до́ша* *ни* *на́ма* *по* *ма́ло* *љеба*, па *ч’е* *ни* *ре́кне* *на́ма* ПодгГ, *на́ма* *ни* *је* *те́шко*, и *на́ма* *ка* *ва́ма*, *деца́ма* и *на́ма* да *и́ма*, *ла́ко* *ни* *би́ло* *на́ма*, *на́ма* *ни* *ре́ка*, и *на́ма* да *ни* *до́ц’е* *пéнзија* ЖКГ;

на́ма *ни* се *бра́ло*, да *ни* *донéсете* и *на́ма*, *за́што* *не́-могло* *на́ма* СрГ.

У ПрекГ, који је под снажним горанским утицајем у Дмн. именица (*љу́ци’ам*, *же́нем*, *гу́једам*, поред *љу́ци’има*, *же́нама*), у Д личних заменица 1. и 2л. мн. основни је облик *на́ма*, *ва́ма* (*на́ма* *ни* се *спи́је*, *не́* *ни* *је* *на́ма* *ч’у́дно* за *ва́с*, *на́ма* *ни* *ре́кл’е*, *ва́ма* *ч’е* *ви* *би́не* *ла́дно*, *ва́ма* *ви* *но́сиф*), али се срећу и облици *на́м*, *ва́м*, својствени горанском говору (*на́м* *ни* *је* *и́грач’ка*, *не́* *ви* *је* *ва́м* за *ра́бота*). Слична некорелативност Дмн. именица и Дмн. заменица 1. и 2л. среће се и у СрГ (*му́жам*, *се́лам*, *де́цам* : *на́ма*, *ва́ма*).

б. *Ва́ма* *ви* се *ч’и́ни*, *ва́ма* *има́ло* да се *одне́се* ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 484; *ва́ма* *нема́ло* *ста́н*, *ва́ма* *ви* *запа́л’ише* ЂГ, *ва́ма* *ви* *рабо́та*, а *шо́* *ва́ма*, *ста́више* *ви* *ва́ма*, *о́тац* *ви* *по́гина* *ва́ма*, *до́ста* *ви* *би́ло* *ва́ма*, *де́ца* *ви* *оти́доше* и *ва́ма* ПодрГ, *ва́ма* да *ви* *ка́же*, *ва́ма* да *ви* *упи́ше*, *за́што* *ва́ма* а *не́ма* за *на́с*, зар *ма́ло* *ви* *је* *ва́ма* ПодгГ, *ва́ма* *би́ло* *у́век* *пр́во*, *ва́ма* *де́те* *ви* *уч’и́ло*, *ла́ко* *ви* *би́ло* *ва́ма*, *ва́ма* *пр́во* ЖКГ;

ва́ма *ви* се *чи́ни* *и́грачка*, *и́грачка* *пла́чка* *ви* *је* *ва́ма*, *ва́ма* *ви* *ро́дило*, *ће* *ви* *о́врши* и *ва́ма* СрГ.

д) Датив личних заменица *на́ми*, *ва́ми*:

а. *На́ми* *ни* *је* *сла́ва*, *на́ми* *ни* се *деси́ло*, *на́ми* *ће* *ни* *ва́ља*, *на́ми* *ни* се *рабо́та*, и *на́ми* *ни* *да́де*, *на́ми* *ни* се *спа́ло* СиГ, *на́ми* *ни* *падна́ло*, *бла́го* *на́ми* за *Бо́га*, *ни* *остана́ло* *на́ми*, *не* *мога́’а* *ко́’и* *на́ми* *ре́ч’* да *ни* *изва́ди*, *то́’и*

ни било *на́ми* ПодгГ, *на́ми* држава ни давала што смо биле сиротин'а, *на́ми* ни се сруши куч'а ЈКГ.

б. *Ва́ми ви* узеле стоку, *ва́ми ви* донеле дарове, *ва́ми ви* било криво, *ва́ми ви* однија вртолом, *ва́ми ви* се чини да била молава („олуја са ветром, кишом, снегом“) СиГ, *ва́ми ви*, *ва́ми ви* требало ПодгГ, да *ви* каже *ва́ми* за нас, *ва́ми ви* се јело, ни *ва́ми* не *ви* било лако ЈКГ;
ва́ми ви је све лóко, *ва́ми* ће *ви* донесет здравица СрГ.

ђ) Датив *на́м*, *ва́м*:

а. *На́м* ни било коц'а даљеко, *на́м* ни била мач'еа ПодгГ; *на́м* ни се јело, *на́м* ни се дало, *на́м* ни учинише муку СиГ;

на́м ни је играч'ка ПрекГ, *на́м* ни је кућа, *на́м* ни дојдоа, тако ни кажујет *на́м*, кољко *на́м*, тољко њим, *на́м* да ни пукне чешма, *на́м* носил'е л'еп, *на́м* ни панује, он ни вел'и *на́м*, а *на́м* ни је па убаво ГГ, за ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 339.

б. *Ва́м* да *ви* украде ПодгГ, *ва́м* да *ви* поклóну паре, *ва́м* *ви* наредише СиГ;

не *ви* је *вам* за работа ПрекГ, *ва́м* *ви* је ма́ти, *ва́м* *ви* је лóжа, *ва́м* не давам, ни *ва́м* ни *на́м*, *ва́м* *ви* доођа ка играчка, *ва́м* сом *ви* донесла ГГ, за ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 339.

ЗАМЕНИЦА ТРЕЋЕГ ЛИЦА ЈЕДНИНЕ

17. У облицима заменица 3л. јд. и мн. у говорима ЈЗКиМ постоји сродност – али не и идентичност – у једнини мушког и средњег рода, док је у облицима једнине женскога рода присутан већи број облика.

У множини најзначајније разлике постоје у номинативу, пошто се – осим спорадично у СиГ – ни у једном говору није очувала посебна форма за средњи род. Као дијалекатска особеност јавља се свођење облика множине с. р. на облик на *-е* (*óне*), али и јављање општемножинског облика *óни*, који покрива поље употребе сва три рода. Значајније елиминације облика *óне* за ж. р. мн., међутим, нема ни у једном говору.

Очувана је двострукост основа у номинативу и зависним падежима.

Изразита стабилност заменице *о́н*, *о́на*, *о́но*; *о́ни*, (*о́не*) и у ГГ, који је укупном дијалекатском структуром периферни западномакедонски говор, у непосредној је вези са стањем у српским говорима, пошто се

продор *тоја*, *таја* у 3л. бележи у скоро свим македонским оближњим говорима.¹² Управо су Гора и Тетово ивичне области у којима је стабилна употреба заменице *он* (Видоески 1965: 130).

НОМИНАТИВ

18. а) Нјд. м. р.:

Он ни је кум, да ни доц'е *он* ПрГ, за ПрГ примере в. и у Реметић 1996: 484; *он* јенога кон'а; *он* оре, ти по њега; *он* натовари; и *он* тури у кош, *он* вика, а *он* ни каже Подрг, и *он* гу гледа, *он* ги потера говѣда Подрг, *он* кроји, *он* све ни покоси СиГ, и *он* она' лавор узни, *он* се смије, док *он* на врата, *он* ти ги припрѣми, *он* има голѣме кбсе, и *он* имао сѣме, и *он* ми написа ЖКГ;

он ни дошов, па *он* ће ни покоси, ни ја ни *он* не-знамо, *он* ги је брат СрГ, *он* је от Скоробиште, *он* му је син ПрекГ, и *он* биу насолун („у печалби“), *он* ни вел' и нам, а *он* па йдаф^в, *он* биф за пут и на-пут, и *он* ће тѣра, *он* гим побегнаф, *он* ге зѣф, *он* дошоф ГГ, за ГГ примере в. и у Младеновић 2001: 326.

б) Нјд. с. р.:

а. *Оно* се кроји, ни *оно* не ми јѣде ПрГ, *оно* апѣт му се криви, после *оно* врѣе, *оно* што пал'ило оган', а *оно* напунило ц'ѣп Подрг, *оно* [лазарче] не пѣва, *оно* [семе] никне лѣпо, *оно* је метѣно СиГ, *оно* немало ни пѣру, ни *оно* не стигло ЖКГ.

б. Поред присутности партикуле у облику показне заменице, разлика између облика јд. с. р. личне заменице и показне заменице огледа се и у месту акцента: показна заменица у говорима призренско-јужноморавског типа има по правилу акценат на ултими (в. т. 159–161), док је у личној заменици под акцентом иницијални слог.

У северношарпланинским говорима акценатован је исти слог, али је показна заменица увек обележена партикулом:

Оно ни било ка син, *оно* ни донело СрГ, *оно* ни казало, *оно* гим побегнало ПрекГ, *оно* ошло, и *оно* зѣло да пѣсе, и *оно* се скрѣло, *оно* га прѣтило матѣре, *оно* ће те пѣља, па *оно*, јѣре, ошло, *оно* ошло на вода ГГ.

¹² Видоески 1986: 73, Видоески 1965: 138–139, Белић 1935: 184–188. Заменица *он* од оближњих македонских говора јавља се у тетовском (Стаматоски 1956: 103), доњополошком вратничком, а само у делу дебарских говора – малореканском – напоредни су *тој* - *он*, *таа* - *она*, *тоа* - *оно* (Видоески 1965: 29–30).

в. У свим говорима ЈЗКиМ присутна је речца за допуштање *оно* („додуше, истина“):

Док *бија* *Воја*, *оно*-могло да се рабџта, *оно*-свѣ – *вика* – истрљјено је, а *оно* се завѣрам и играм, а *оно* не-била жапка; И он тури у кош. *Оно* по јѣно зѣрно, два пада ПодрГ, ми глѣј, глѣј, а *оно* не-било ништа СрГ, *оно* грашке л'ѣтаѣ кроз вода ГГ (в. Младеновић 2001: 466).

в) Нјд. ж. р.:

Она умре млада, *она* гу је маџи ПрГ, не вољи *она* игранку, *она* ни донѣла, *она* гу је јѣтѣрва ПодрГ, *она* не могла, а *она* сирѣта, и *она* плач'ѣ ПодгГ, кад била *она* дѣте, *она* ни била и ѣтац и маџи, *она* ни мѣте, *она* ни мѣси, *она* ће се умѣри, *она* ни умр наћѣс, *она* свѣ се смѣје СиГ, *она* ги дар донесује, ни *она* ни ја, *она* га узне, ни *она* дошла ЈКГ;

она је поѣтара, ѣтиде *она* у Приздрен; а *она*, крава, почна да рѣка; *она* била СрГ, *она* ч'ѣ ѣзде, *она* ге ѣзе пѣре, *она* ми браѣла ПрекГ, *она* је јако приѣтала, и *она* фѣтена; *она*, маџи, не го ѣстава; и *она* не-знаѣ себе; *она* дојде, маћѣа, *она* w грат била, *она* јѣпе га карај, и *она* тоје че им даде, ѣцу му рѣкла *она* ГГ.

ЗАВИСНИ ПАДЕЖИ ЗАМЕНИЦА ОН, ОНО

Општи падеж / акузатив

19. а) Судбином форманта /-го/ у ОП / А придевских речи, када се употребљавају уз именице са значењем живог, укључујући и облик А / ОП личне заменице *он*, *оно*, говори ЈЗКиМ подељени су у две целине. Највећи део говора области зна за иновацију српскога типа *њѣга*, *овѣга*, *стаѣрога*. Једино се у ГГ и ПрекГ у ОП јављају *-ого/-ѣго* (*њѣго*, *тоѣго*, *стаѣрого*).

б) С обзиром на укупну дијалекатску композицију ПрекГ, може се закључити да је у овом говору пре знатне прекомпозиције под утицајем горанског говора (Младеновић 2005: 70–79), вероватно остварена иновација типа *њѣга*. На мешање дијалекатских система у ПрекГ упућује и употреба енклитике *го* за ОПјд. ж. р.:

Маџи зна како се праи шѣл'ина. Ч'ѣ *го* питам, ч'ѣ *го* питам да ти кажем; на таван ч'ѣ *го* дѣнемо каѣа гѣре; *викај по неѣго* [жена]; „Јѣни *го*, јѣни га кѣбила – *вика*. – Јѣни *го!*“; *шѣл'ина* ч'ѣ го стаѣмо гѣре; ч'ѣ *го* питам маѣтер; у н'ѣго [паприка] ч'ѣ го стаѣиш.

На поремећај је утицала енклитика *га*, која се у затеченом јужнометохијском слоју јављала као енклитика А/ОПјд. м. р., док се иста енклитика у донетом горанском слоју употребљавала за А/ОПјд. ж. р.

в) Иновацијом *њега* у А/ОП СрГ се разликује од друга два говора северношарпланинског типа.

г) *Њега га* дотераше, *пред њега* жена му ПрГ, а *њега – не, њега га* име Марко, да га средим и *њега, њега га* утепаље, у *њега га* заболје тај-кџлац, а *сас све-њега*, *врена за н'ега*, у *н'ега*, ударило *га њега* ПодрГ, *њега га* стаиш, сви ч'[е] идете у *њега*, *зџмн'а на н'ега*, и *њега* посл'е, да *га* замџсиш *њега*, *стока свџ през њега*, *утџпаше га њега* младога, *ја га* л'џч'им *н'ега*, *куд њега* да *јџдоу л'џба*, да идеш *по њега*, *по стар од нега* ПодгГ, *идџмо сас њега*, *ја сас њега*, *до нега*, *џтац турија мртџака на њега*, *њега ћу*, *трњи през њега*, *при њега* СиГ, *носи сас њега*, *сас н'џга*, *утџпа га њега*, *сас њега*, *дџсет по н'џга*, *кџнац крез њега* ЖКГ;

оз нега смо џрале, *оз нега* смо кџсиле, *њега га* дџнесџа, *около нега*, *ос нега*, *клџкни при нега*, *кџт ће прићџем при нега*, *кџд га* виџдела *н'џга*, *старка ишла по нега* („иза нега“) СрГ.

Н'џго го гл'џдам, *н'џго* го виџнала, *со неџго* сом зџбрела, *н'џго* го знаје, *уџдри у н'џго*, и *пџт иде до н'џго*, ч'џе ул'џземо у *н'џго*, се мџта *око н'џго* ПрекГ, *џт^џ неџго* ми је стрџм, *го* фџтиље *н'џго*, **арџмије џт^џ неџго* зџл'џе тџја, *дџцата иџдал'џе по-неџго*, *навџл'ила на неџго*, не *го* саџкала *н'џго*, *иџди ке неџго*, *ће го* нџсиме *неџго*, *пред н'џго* ГГ. За ГГ примере в. и у Младеновић 1996: 338.

Датив

20. а) Позџрави *му* се *њеџму*, а *ја* да *му* покаџџем *н'џму*, *му* турија *њеџму* на глаџву ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 485; *дадо му неџму*, да *му* рџкнемо *н'џму*, и *н'џму* *му* испџсџаџ ПодрГ, и *њеџму* сџм *му* даџла, *њеџму* да *му* даџдев, *маџти му* бџила *њеџму*, и *њеџму* *му* даџш ПодгГ, *њеџму* ће помџгнем, и *џни му* каџале *њеџму*, *па му* виџа *џна неџму*, *њеџму* *му* даџво, *му* даџм *њеџму*, *њеџму* коломџџан лџба, и *њеџму* црџшн'џе СиГ, *њеџму* ч'џе *му* покаџџем, *њеџму* да *му* нџсе, и *њеџму* ка мџне ЖКГ;

што му са браџа *њеџму*, *њеџму* *му* бџило крџиво, *њеџму* ће *му* зџбрет, *дџ му* је *н'џму* жџна, *њеџму* неџа *му* иџсџочи поџвише СрГ, а *н'џму* со шџго, *н'џму* поџвише, *њеџму* *му* зџџриф^в, *неџму* *му* је дџџро, *неџму* *му* проџдаџм *н'џму* ПрекГ, *њеџму* *му* сом тџкала, *кџљко сте му* проџдаље *њеџму* ГГ, за ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 338.

ЗАВИСНИ ПАДЕЖИ ЗАМЕНИЦЕ *ОНА*

21. Низом иновација у зависним падежима, заменица *она* у говорима ЈЗКиМ не уклапа се у морфолошке односе ни именица ни придевских речи. Због специфичних контаката са придевско-заменичком парадигмом и настанка новог синкретизма у једнини, облици зависних падежа ове заменице разматрају се у оквиру поглавља Зависни падежи заменица ж. р. јд. (в. т. 273–281).

Обимом иновација издавајају се говори ЈЗКиМ призренско-јужноморавског типа, пре свега ПодрГ и ЈКГ, а од северношарпланинских иновацијом *н'ојзу* у ОПјд., затим спорадичним *н'ојзи* у ОПјд., издаваја се ПрекГ.

ЗАМЕНИЦА ТРЕЋЕГ ЛИЦА МНОЖИНЕ

НОМИНАТИВ

22. Једна од маркантних иновација говора ЈЗКиМ, развијена у ареалу са оближњим македонским говорима, опште је смањење моције рода у множини придевских речи, али и облика Зл. мн. личне заменице. Овом особином говори ЈЗКиМ удаљили су се од осталог дела призренско-тимочке дијалекатске зоне, у којој се моција рода у множини добро чува (Белић 1905: 284).

Упркос делимичног неподударања са судбином множинске моције рода придевских и осталих заменичких речи у ЈЗКиМ, судбина Нмн. личне заменице Зл. разматра се у поглављу Нмн. заменичких речи, пошто је и ову заменицу захватило ширење синкретичног општемножинског облика (в. т. 190–203).

ЗАВИСНИ ПАДЕЖИ ЗАМЕНИЦЕ ТРЕЋЕГ ЛИЦА МНОЖИНЕ

Акузатив / општи падеж

23. а) У свим говорима проучаване зоне јавља се само облик *њи*, у горанском говору и *њиx* (Младеновић 2001: 158, 339):

Ми трч'и по *н'и*, ни за *њи*, уватил'е *ги н'и*, *њи ги* вика, иди зад *њи*, *њи ги* истерај надвор ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 486; *ос њи*, по *њи*, тóрч'иw код *њи*, ч'е *ги* доч'екамо *њи*, код *њи* да рабóтам, па се на́писмо *сэс н'и*, *њи ги* отéраше, *њи ги* нéма у кúч'у ПодрГ, побéгла од *н'и*, уз *н'и* и мí, код *н'и* на рúч'ак, куд *њи*, и вб' дéцу, *њи ги* отéра, *њи ги*

познава ПодгГ, отиша из њí, око њí, идéмо по њí, вóду нóси сáс њí, њí сам ги родíла, њí ги вóдим, за њí смо напрáјле, пред њí да бíне, тéшко за н'í, њí ги нéма тúја, њí ги продáде, зад њí се кри́је СиГ, куд њí бíла, код њí, пред њí да се пока́же, њí ги кра́де, куд њí оти́шла, вáс пúт бíла сáс њí, пуцáле на њí, нí се игра́ла сáс њí, óстију ги њí ЖК;

оз њí у глúм, ос н'í нéмало шéга, у њí смо спáле, íдем по њí, ги утéпале и њí, њí ги донéсоа, њí ги снéмаа, па да ги слúжим и њí, нéма нíшто на њí СрГ, со н'í у Приздрен, пред н'í у кúч'а, н'í ге úдрија, и нí да ге вíкнеф, ге óстајл'е и нí ПрекГ, њí' ге зúала, лéгнало при њí, нí сом вíдеф, óрис на н'í, сом вíдеф нíх, íдала л'íсица по н'í, по њí' фр'лиф, и сéа ће го нóсим ће нíх, нíх љи утéпаа, шо сом бíла ће њí ГГ.

У вишим селима ГГ дошло је до продора партикуле -а у ОП, што је корелативно са оваквим продором у облике показних заменица (*овóгуа, тóгуа, онóмуа*) (в. т. 166 г):

И јá сом бíла за нíха, пóсл'е ге пúш'ил'е нíја.¹³

б) У функцији правог објекта им. *дéца* јавља се по правилу у облику једине (родíла *дéцу* ПодгГ), док је лична заменица која покрива значење ове именице по правилу у мн. У мн. је и придевско-заменичка реч атрибутски употребљена.

Исто се понашају и друге именице збирног значења (*брáч'а, стóка, родбíна, својбíна, дру́жíна* и сл.). Све оне у ОП имају облик именице на -у (*стóку* наráни, *брáч'у* покáни, *родбíну* имáла ПодгГ). Када је употребљена заменица, онда је она по правилу у Зл. мн.:

Нáше дéцу вíкнáсмо. *Њí* ги покáни́смо ПодгГ, У нáшу својбину сам íша. *Сáс њí* сáм живé'а ПодрГ, да ги [стоку] крмиш сáс тó', да ги својбину вíкнеш на свáдбу СиГ.

Датив

24. Облицима Дмн. лична заменица Зл. мн. није се интегрисала у морфолошке процесе придевских речи (Реметић 1996: 496, Младеновић 2004: 241, Младеновић 2008: 340).

Парадигматска родност личне заменице Зл. са осталим заменицама већа је у јд. него у мн. Разлоге за овакав однос треба тражити у стабилности моције рода у јд. и општем редуковању или губљењу моције рода истих речи у мн. Семантичка и синтаксичка позиција заменице Зл. у мн. најближа је именичким заменицама за лица, што за последицу има

¹³ Уп. са оваквом појавом у северномакедонским говорима (Видоески 1954: 22–24).

и неке заједничке морфолошке тенденције. Овде се мисли на већу отпорност посебног облика Нмн. м. р. заменица *кóј, нéки/нéкој* на губитак моције (в. т. 204–206).

Опстанак облика типа *њíма* у ареалу у коме је у Дмн. придевско-заменичке парадигме практично уопштен формант *-ема* (в. т. 315–317) подржан је именичким садржајем и синтаксичком позицијом заменице *óни*. Наиме, у говорима призренско-јужноморавског типа проучаване зоне у Дмн. именица опстаје јасна морфолошка диференцираност између м. р. и ж. р. (*мужима : сестрама*), док је у Дмн. с. р. уочено колебање (*говедама : говедима*). Лична заменица *óни* очувала је наслеђени облик Д наслањањем на Дмн. м. р. Стабилности елемента *-и(ма)* у Дмн., поред именичког садржаја заменице, доприноси и елемент (г)*и* у дативској множинској енклитици *ги* у овим говорима (Младеновић 2008 а: 338).

На везу очуваности двородности (/ трородности) личне заменице 3л. мн. и судбине Дмн. придевских речи упућују факултативни облици типа *наши́ма стари́ма људи́ма* бележени у СиГ и ПодгГ, у којима опстаје моција у множини и личне заменице 3л. мн. и мн. придевских речи (в. т. 318–319).

а) Њíма:

Се дава́ло *њíма*, и *њíма* ка *на́ма*, ка́ко бíло *н'íма*, се шíло *њíма*, *н'íма* не *ги* ва́л'а, да *ги* да́дев^ф и *ни́ма*, а за́што и *ни́ма* ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 486, *њíма* *ги* свé узéл'е, да *ги* *њíма* да́ш, поздра́ви *ги* се *н'íма*, и *њíма* *ги* се уч'íнило, зéт *н'íма* шо *ги* бíја, *њíма* сэм сéка, *њíма* смо помо́гл'е, да *ги* одне́сеф и *њíма* ПодрГ, *њíма* *ги* по́је, *њíма* да *ги* се спрéми, свé се *њíма* дава́ло, слúга да *ги* бíнем *н'íма*, нéч'у *н'íма* да *ги* уч'íним, свé до́бро *њíма* да *ги* бíне, нека *ги* ту́ри *н'íма* о́гэн у с'рце ПодгГ, *њíма* па поа́ле, да́дем *ги* *њíма*, понáпре *њíма* *ги* да́де, свé *њíма* се да́ло, за а́ер *њíма*, *њíма* *ги* е па стра́, по́сле и *њíма* помúзо, *њíма* *ги* о́чи отвори́смо, удрíмо и *њíма* да оно́димо, и *њíма* ће *ги* оно́дим СиГ, сам *ги* ставíла и *н'íма* зíмницу, па *њíма* свéма да́ш, да *ги* да́ш *н'íма*, ста́им *ги* *њíма*, ра́дију *ги* и *њíма*, *њíма* свéма да да́де, и *њíма* да покóси, *њíма* да сру́ши, *њíма* *ги* ^е му́ка ЖКГ;

донéсоа *њíма* у ку́ћа, и *њíма* да се да́де, *њíма* *ги* ^е лéко, *њíма* *ги* се чíнило, зéт *ги* до́нев *њíма*, *њíма* свé се учíнило, да́ј *ги* и *њíма* јензалак, о́гењ *њíма* *ги* го́реше, *њíма* свé *ги* ^е прóсто СрГ, *н'íма* *гим* се ч'íнило, о́ни *ни́ма* у нíва; бра́ч'ам, *њíма* ч'е ка́жеш, л'у́ц'има *гим* се ч'íнало ПрекГ.

б) *Њим*:

Н'им гим је стра, и *ним* да *ги* узеш, *н'им* да *гим* изорете ПрекГ, не *им* даље *њим*, тољко *њим*, *њим гим* даље, *н'им* ће прати, чорапе јопе *ним* че *им* даје, и *н'им* ће искоћим, *н'им* *ги* збори, *њим* да онесеш јабуко, *н'им* ће пужет, *н'им* не *им* сом-рекла, ти да *гим* разбудиш *њим* стока, *њим* *ги* покосиф, не *гим* веруаф *њим*, а *гим* дал'е *н'им*, *гим* донелје *њим* ГГ.

ЛИЧНА ЗАМЕНИЦА СВАКОГ ЛИЦА

25. У свим говорима ЈЗКиМ обликом повратне заменице *себе* различита падежна значења казују се истим обликом. Корелативно појави облика датива заменица *ја* и *ти* (*мени*, *теби*, в. т. 12 в) у ГГ потврђени су и ретки примери *себи* (Младеновић 2001: 340).

Ни у једном говору проучаване зоне није потврђено присуство дативске енклитике /си/, упркос близине компактног западномакедонског простора са овом енклитиком (Стаматоски 1956: 103; Видоески 1965: 137), осим у устаљеним изразима типа Благо *си* га њему. Одсуство дативске енклитике заменице *себе* наслањање је на стање у оближњим српским говорима, који овакву енклитику не познају.

а) Кој неје *за себе*, наградија л'епоту *за себе*, сакрија *пот себе*, не се поштујев *измеј'у себе* ПрГ, не зборите *у себе*, узимала *по себе*, *за себе* гл'џдај, узела *по себе*, не се задевале *измеј'у себе* ПодрГ, печ'џње *по себе*, *за себе* смо имал'е, само *за себе*, *за себе* да ч'иним, *измеј'у себе*, сами *по себе* уништиw се, сам *по себе* нешто, момка узела *према себе*, немаw *за себе* ПодГ, *миђи себе* збору, *за себе* па за другога, и *прет себе* и *зат себе*, *на себе* теше СиГ, да крије *от себе*, довела сина *по себе*, свадисмо се *меј'у себе*, не онодим *себе* ЖК;

напрајле *за себе*, тури *прет себе*, се мишљим *у себе*, не-се-брине *за себе*, га туриле *зат себе*, метни *позади себе*, се свадиле браћа *миђи себе* СрГ, *за себе* праил'е, има деца *со себе*, *за себе* ће го оостајм ПрекГ, ја не-абим *себе*, и она от пот-н'его *себе*, све *от себе*, сом трнала пуас *по-себе*, и она не-зна'е *себе*, не-груби *себе*, ал'и сама *во-себе*, извадиф *за себе*, јеното дете *прет-себе* ГГ.

б) У ГГ ретко је и *себи*:

Муш *себи* не-квари, стајила *себи* да јаде.

ЗАМЕНИЧКЕ ЕНКЛИТИКЕ

26. У свим говорима српско-македонског пограничја коме припадају и говори ЈЗКиМ, постоји заједнички систем од три заменичке форме у једнини и множини: номинатив, датив и акузатив (= општи падеж). Оно што карактерише ове говоре на македонској страни је да је посебан облик датива личних заменица отпорнији на анализирацију од именица.

У говорима ЈЗКиМ у предлошко-падежним конструкцијама јављају се искључиво пуни облици: *идем код њóјзе* ПрГ, *дé да úзем од њу* ПодГ, *оз њáу рабóтамо* СрГ, *штó ће онóди сáс мéне* СиГ.

Изван оваквих конструкција пуни облици се не јављају често уколико се не налазе удвојени са енклитикама.

ПУНИ И УДВОЈЕНИ ОБЛИЦИ ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА

27. Ортогонични облици личних заменица употребљавају се када је заменица наглашена, када је на заменици реченични фокус. Удвојене форме употребљавају се у оној служби коју врше ортогоничне.

У свим говорима ЈЗКиМ удвојене форме ОП=А и Д знатно се чешће користе од ортогоничних. Уместо клитике у удвојеним формама може бити именица.

Услови у којима се врши удвајање директног и индиректног објекта у српским говорима ЈЗКиМ корелативни су са онима који се наводе за балканске језике и говоре који особину познају (Младеновић 2001: 488–492). Суштински услов за удвајање објекта у свим балканским језицима је да је објекат, односно именица одређена неким знаком (показна заменица у препозицији или постпозицији, властито име). У српским говорима који су предмет овог истраживања, међутим, потврђена је и употреба изван ових услова (Младеновић 2001: 488).¹⁴

Ретку употребу ортогоничних облика изван предлошко-падежних конструкција треба тражити у чињеници да се слободни именички облици у овим говорима јављају само у дативу и акузативу, и то скоро искључиво у објекатској служби, а у оваквој употреби на ширем српско-македонском ареалу зна се за живу употребу дативних и акузативних

¹⁴ О енклитизи која се у удвојеним формама приближава функцији предлога обележавајући структурну вредност облика в. у Младеновић 2001: 488.

енклитика, које практично постају обележје овакве употребе – саме или удвојене са личном заменицом или именицом.

Ч'е *ни* р'екне *нама*, *вами* ч'е *ви* пл'атив^ф, ч'е *ви* дон'есе и *вами* ПодгГ, *нами* уз'ел'е, не *вами*; слава *ни* је *нами* СиГ, *мене ми* пот'екоше с'узе, *мене ми* ка'жи, *тебе ти* је жа'о ЈКГ, *вама ви* но'сиф, *нас* ч'е *не* о'днесев^ф ПрекГ.

СИСТЕМ ЕНКЛИТИКА

28. Облици заменичких клитика и енклитика, посебно заменица 1. и 2л. јд. и мн., не прате увек морфолошки систем осталих именских речи, већ се – с обзиром на то да заменице припадају затвореној класи речи, облици развијају према специфичним правилима, која су релативно отпорна на иновације. О отпорности морфологије заменица, пре свега примарне дативске енклитике, како ће се касније видети, сведочи развијање читавог низа нових енклитика према моделу и морфолошким особеностима наслеђене почетне дативске енклитике (в. т. 40, 42).

29. У свим говорима ЈЗКиМ у живој су употреби дативска и акузативна енклитика сва три лица оба броја.

У говорима ширег српско-македонског ареала није развијена енклитика за генитив личних заменица.¹⁵ Неразвијање генитивних енклитика може се довести у везу са продором аналитизма у генитив и нестанком употребе слободног генитива, чију функцију у говорима са аналитичким тенденцијама преузимају предлошко-падежне конструкције (*с'ин од мо'јега бр'ата*) или облик слободног датива (*с'ин мо'јему бр'ату*; *стра ми је*). У овим говорима, дакле, није остварен основни услов за развијање заменичке енклитике – присуство слободног генитива.

30. Из свих говора ЈЗКиМ испала је из употребе дативска енклитика заменице сваког лица *себе*. Ово је неочекивано с обзиром на живу употребу дативске енклитике *си* на читавом македонском простору, али и делу говора призренско-тимочке области.

Употреба акузативне енклитике ове заменице у повратним глаголима не разликује се од оне у српским и македонским говорима.

¹⁵ Генитивне енклитике нема или је њена употреба веома редукована и на ширем простору југоисточног дела српског дијалекатског простора.

Слаби трагови дативске енклитике *си* срећу се у делу говора ЈЗ-КиМ. У овим, примерим, међутим, *си* нема више заменичко значење, пошто врши функцију речце за појачавање значења (Младеновић 2001: 340, Реметић 1996: 487). Овако употребљено *си* среће се на ширем простору српских говора (уп. Богдановић 1987: 170, Симић 1972: 346).

а) Благó *си* га на́шејзи државе, благó *си* га н'óјзи за децу, благó *си* њему и тебе ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 487, тешко *си* га н'ему, благó *си* кој има паре ЂГ, Благó *си* којј је млат! Благó *си* вама што сте млади, благó *си* њему ПодгГ, благó *си* му, благó *си* ги, благó *си* му њему, благó *си* Днице, благó *си* кој може да једе СрГ, благó *си* му њему, благó *си* кој има СиГ.

Енклитика-речца *си* није потврђена у ГГ, ПрекГ, ЖКГ.

б) Акузативна енклитика *се* саставни је део глаголских облика: *се* чешља, *се* насмијала, *се* умори ГГ.

г)

Т а б е л а 3: Енклитика-речца <i>си</i>	
ПрГ	+
ЂГ	+
ПодрГ	+
ПодгГ	+
СиГ	+
ЖКГ	
СрГ	+
ПрекГ	
ГГ	

+ : основни облик

(+) : ређи облик

[+] : веома редак облик

31. Механизми формирања система заменичких енклитика у говорима ЈЗКиМ нису у свему идентични, илуструјући тако различите морфолошке процесе у ширем српско-македонском ареалу. Разлике међу говорима ЈЗКиМ претежно су условљене њиховим генетским положајем.

Уочава се уједначеност облика заменица 1. и 2л. у оба броја у практично читавом ареалу. Овакво стање у непосредној је вези са већ формираним заједничким системом клитика и енклитика пре знатиније диференцијације, затим са чињеницом да је парадигма личних заменица због својих морфолошких специфичности отпорна на знатније преоб-

ликовање у процесу настанка и стабилизације новог морфолошког система.

Т а б е л а 4: Систем облика заменица 1. и 2л. јд. и мн.				
Н	ја	ти	ми / мије	ви / вије
Г/ОП	мене	тебе	нас	вас
Д	мене; <i>ми</i>	тебе; <i>ти</i>	нама, нами, нам; <i>ни</i>	вама / вами, вам; <i>ви</i>
А/ОП	мене; <i>ме</i>	тебе; <i>те</i>	нас; <i>не</i>	вас; <i>ве</i>

ЗАМЕНИЧКЕ ЕНКЛИТИКЕ 1. И 2Л. ЈД.

32. а) Датив:

Син *ми* доша, брата *ми* одвел'е, коншика *ми* била, сестра *ми* је мицка; син не *ти* радија, девер *ти* је он, да *ти* дадем ПрГ, брат *ми* даја, тебе *ти* казала ЂГ, сестре би *ми* дошле, писме *ми* дошле, три *ми* су у Москву, мужа *ми* турил'е у затвор, *ми* се удаде, *ми* било жа ПодрГ, отац *ми* прич'аше, два брата од дајкине *ми* децу, јетрва *ти*, да *ти* кажем, ч'е *ти* остаим, право ч'е *ти* кажим тебе ПодгГ, ћерка не *ми* радила ништа, син *ми* је Станоја, чича *ми* бија Станко; сестра *ти* гу нема, да *ти* кажем, ће *ти* донесо СиГ, ч'ини *ми* се, снаа *ми*, брат *ми* се жени, треба *ми* вамо, стра *ми* је, греота *ми* је, сџг *ми* се иде, да *ми* скрџеш; тебе *ти* ти је жао, која *ти* се свиц'а, и он *ми* написа, торба *ми* гу нема, даде *ми* гу, побеже *ми*, утеч'е *ми*, мене деду *ми* убиле, ч'ини *ми* се ЈКГ;

да *ми* каже, ни да *ми* се каже, брат *ми* бив, тоје *ми* се десио, нека бине како *ми* је стрџа, никој не-*ми*-донев; што *ти* је, да *ти* кажемо тебе, ће *ти* однесемо, *ми* дође брат ноћа у повноћи СрГ, син *ми* се жени, *ми* се ч'ини, брата *ми* онесоше; *ти* се сміје, да *ти* се каже ПрекГ, *ми* вџи, от оца само брат *ми* биф, *ми* дава, космаве *ми* обел'ел'е, никој не *ми* дошоф, син а *ми* иде; ја *ти* кажа, ке *ти* се офце, паре ће *ти* донесем, *ти* го зел'е ГГ.

б) Акузатив:

Да *ме* удари, не ч'е *ме* види, брат *ме* викнаја, она мене *ме* познала ПрГ, све *ме* гљџа, да *ме* сакрије; да *те* украдне, они *те* тераф ЂГ, не *ме* вика на свадбу, не *ме* зна; ч'е *те* акне, тој *те* утепа ПодрГ, довати *ме*, да *ме* увати; ће *те* оноди, јетрва *те* викнула, што *те* терале СиГ, што *ме* нашло, *ме* сач'екале, не *ме* интересује мене, да *ме* погледаш, мене *ме* носију, ни да *ме* види; не *те* познава, знамо *те* тебе, што *те* мрзи, да *те* узну са коња, *те* облач'у они све, снаа *те* изнесе ЈКГ;

не *ме* ўзоше, *ме* о́терав^ф у гра́т, ме́не *ме* чу́але; ће *те* излџет, зашто *те* ви́кает, ни́кој не-*ме*-пита́в, не *ме*¹⁶ ве́рујеш што ће ўмрем СрГ, ни да *ме* по́кан'ет, не *ме* ч'е́кал'е; да *те* ту́риф^в на ко́на ПрекГ, он ка *ме* ви́де, ту́је *ме* че́кај, ће *ме* гра́бује, не *ме* ўдриф; *те* донесо́хме, ма́ти *те* про́дала, со ка́мењ *те* ўдри ГГ.

в) Осим у ГГ, стање ни у једном другом говору ЈЗКиМ не упућује на евентуални поремећај у дистрибуцији енклитика заменица 1. и 2л. јд.

На евентуалну појаву новијег синкретизма енклитика Д и А заменица *ја* и *ти* у ГГ, са уопштавањем дативског облика, упућују примери:

Не́ *ти* сом ви́дела - не *те*-виђим; ви́је *ми* сте о́форавил'е; о́х, мо́ре чу́јеку, шо *ми* си ўплашиф; т́и *ми* си ўмори́ф, т́и *ми* си да́ла ке сом не́јчела, та ко́љко не́ *ти* сом ви́дела, о́дамно *ти* сом ви́деф, ка би *ми* си срела, шо́ би *ми* си уч́инила, не́ *ми* сте да́ље, т́и *ми* си да́ла ел' бра́ћа ме про́дал'е, ка би *ми* си срела, шо́ би *ми* си ре́кла, не́ *ти* сом зна́ла, не́ *ти* сом са́каў, ја́ *ти* сом има́ла на ме́сто бра́туо, *ти* сом да́ф, чве́ра *ти* сом ре́коф.

Евентуални траг синкретизма дативско-акузативних облика заменица 1. и 2л. може бити употреба дативске енклитичке форме 1. и 2л. јд. (*ми*, *ти*) у акузативном значењу.¹⁷

Овакв продор *ми*, *ти* у *ме*, *те* јавља се само у конструкцијама с перфектом и потенцијалом. Разлози продора могу бити морфолошки – синкретизам ортогоничних облика. Није без значаја ни корелација са енклитикама 3л. мн. – *зи* (Д, ОП), *зе* (ОП), као ни механизовање према оваквим конструкцијама с дативом (Не́ *ми* си до́нела).¹⁸

У једном пункту у Гори, у Рестелици, забележен је усамљен пример у коме је употребљена форма *ме́не ми* у функцији правог објекта: А *ме́не ми* љути за́шћо збо́ри про́тив^ф њнсана.

С обзиром на то да је употреба дативске енклитике омогућена присутношћу нијансе значења штете, а пошто је акузативна форма и у оваквим примерима уобичајена и у овом насељу, потврда се пре може сматрати околицизмом узрокованим нијансом значења штете, него утицајем дебарског говора у коме је овакво мешање уобичајено.¹⁹

¹⁶ Рекција глагола *верујем* у говорима ЈЗКиМ тражи акузатив а не датив. Уп. са оваквом употребом у говорима југоисточне Србије (ти *ме* не верујеш, Белић 1905: 277).

¹⁷ О пореклу и ареалу *ми*, *ти*, *ни*, *ви* в. Ивић 1957, 199–204.

¹⁸ Више о овоме в. у Младеновић 2001: 329–330.

¹⁹ Видоески 1986: 73.

У примерима типа: *стра ми* је от *кучића* ГГ – *ми* је датив штете. Оваква конструкција је, иначе, присутна у свим говорима ЈЗКиМ.

У примеру: *гл'едај* ме, *нагл'едај-ми-се* ГГ – *ми* је дативска енклитика. Употребу етичког датива омогућава већ употребљена акузативна енклитика у функцији правог објекта.

ЗАМЕНИЧКЕ ЕНКЛИТИКЕ 1. И 2Л. МН.

33. а) Датив:

Тој *ни* казала, ч'е *ни* упал'и *куч'у*, да *ви* зборив^ф, среч'ан *ви* свѣтак ПрГ, Бог да *ни* даде здравл'е, нека *ни* каже, брат *ни* донѣја ЂГ, *ни* однѣла вода, и *ни* прекѣрстила, порѣкло *ни* је от Призрена; *ѣво ви дар*, *мати ви* донѣла, среч'на *ви* слава Подрг, Рѣста дѣ *ни* је, ја ч'е *ви* кажем, нека *ви* је жиwo, *страмота* је да *ви* прич'ам, нека *ви* је среч'ан Божич' Подрг, прѣма *ни* дрва, и *цѣлу* фамили'у *ће ни* закѣлоу, и донѣле *ни* у кућу, дѣ *ни* је девојче, *ће ни* украдно; *туј ви* је маћи'а, добро *ви* Бог даја, *јеба сѣм ви* мајку, *вами не ви* дава, *не ни* давале, *вртолом ви* га однѣсе, да *ви* напраим *ћѣу*, што *ви* заказува тој СиГ, умрѣше *ни* двојца, ако *ни* да, то *ни* је обѣд, *нѣч'е* да *ни* узне *паре*, *не ни* узоше ништа, *ѣн ни* залѣже ЖКГ;

че *ни* учинет, па *ни* је криво, Бог да *ни* чува *вѣра*, Бог нека *ни* даде здравље у људи; за *тоѣ ви* је криво, *стрѣйна ви* рабѣта, Бог *ви* *пѣмогов*^ф, добро *смо ви* дошле, да *не ви* је грѣ СрГ, јаке *ни* са забл'ови, да *ни* рѣди, брат нека *ви* даде, ч'е *ви* дѣнесе ПрекГ, *нам да ни* пукне чѣшма, *ни* умре прво брат, тако *ни* кажујет *нам*, *мазник ни* го јадет, *мати ни* *ѣл'езла*, *ѣна ни* се *ѣгул'и*, *ни-јѣно дѣте* живо *не ни* је; да *ви* *ѣскажем*, *дѣјка ви* сме *дал'е*, шо да *ви* *кажујем* ГГ.

б) Акузатив:

Арнаути *не* отѣраше, ч'е *не* упал'ив, нека *ве* дѣнесе, *ѣјде* да *ве* *вѣка* ПрГ, *спасѣја не* Бог^к, *примѣја не* у кућу; *кѣд ве* *видѣа*, *донѣа ве* у грат ЂГ, да *не* *дѣтерав*^ф до *н'ѣве*, *зашто не* *вѣкала*, *нѣч'е* на *ѣч'и* да *ве* *вѣди* Подрг, *свѣ* да *ве* *благосѣл'а*, *дѣца нас не* *уч'ив* Подрг, *свѣки не* *карау*, *свѣки не* *гѣниу*, *тамо не* *водѣле*, и *не* *вѣко*, *ѣна не* *ранила*, *нас не* *зачѣпрл'ај*, у *шталу ве* не *пущам*, *ће ве* *истѣра*, *ѣн ве* *лѣже* СиГ, *вѣкале не* и *нас*, *ѣвѣде не* до *Рашке*, ч'е *не* *пѣбијеју* ЖКГ;

ће не *пѣљает*, *нѣмало кѣј* да *не* *вѣђи*, *чума* нека *ве* *удри*, нека *ве* *вѣкне* СрГ, да *не* *украде*, *не* *ѣстаѣила*; да *ве* *вѣђи*, *ѣна ве* *вѣка* ПрекГ, а *тога* *зѣмаа* Арнаути да *не* *зѣмет*, *нас не* *ѣспоља*, *нѣмав*^ф *кѣј* да *не* *чува* *тујка*,

Табела 5 Ђ: Систем клитика личне заменице 3л. мн. с. р.										
		ЂГ	ПодрГ	ПрГ	ПодгГ	СиГ	ЈКГ	СрГ	ПрекГ	ГГ
Н	<i>они</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	----- <i>оне</i>	[+]	[+]	[+]	[+]	[+]	[+]	[+]	[+]	[+]
	----- <i>она</i>					[+]				
Д	<i>њима</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	-----
	----- <i>њим</i>	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	+
А	<i>њи</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	----- <i>њих</i>	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	+

Табела 5 е: Систем енклитика личних заменица 3л. мн.										
		ЂГ	ПодрГ	ПрГ	ПодгГ	СиГ	ЈКГ	СрГ	ПрекГ	ГГ
Д	<i>ги</i>	+	+	+	+	+	+	+		(+)
	----- <i>им</i>	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	+
	----- <i>гим</i>	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	+
	----- <i>мги</i>	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	(+)
А	<i>ги</i>	+	+	+	+	+	+	+		+
	----- <i>ге</i>	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	+

ЗАМЕНИЧКЕ ЕНКЛИТИКЕ 3Л. ЈД.

36. Док су облици заменица 1. и 2л. јд. највећим делом уједначени у свим говорима ЈЗКиМ, заменицу 3л. јд. карактерише богатство облика, пошто се ствара систем изразито нерегуларне основе. Због своје позиције у систему, ова заменица је била погодна за настанак низа нових облика и појаву већег броја енклитика, затим за настанак обличке синонимије у којој се конкуренти углавном везују за одређена значења или су условљени присутношћу других енклитика. Богатству облика заменице 3л. придонела је и хибридна парадигма двају заменица, моција рода, ново развијање енклитика, различита судбина старог форманта /-го/ заменичких и придевских речи у српским и македонским говорима. Некада и различита судбина наслеђених познопрасловенских вокала у српским и македонским говорима утиче на обличку диференцираност.

У облицима енклитика личне заменице 3л. у свим говорима ЈЗКиМ уочава се тенденција да се уклони разлика између два реда енклитика – Д и А. У самом остварењу тенденције, међутим, има само делимичног сагласја међу говорима анализираних зона.

У јд. и мн. заменица за 3л. присутна је тенденција нормализације основе. Сама нормализација огледа се у ширењу елемента /г-/ – примарно насталог у акузативној енклитици м. р. и с. р. јд. *га, го* – који се у већини говора ЈЗКиМ, али и шире, проширио и на енклитике ж. р. у јд. (*гу, га, ги*) и на енклитике у множини (њѝ *ги, њѝма ги, гим, мги*).

Порекло *г*-у овим заменицама објашњава се двојако. Б. Конески (Конески 1966: 79) и М. Павловић (Павловић 1977: 16–17, 20) облике *ги, гим* тумаче појавом неорганског *х*. Други аутори (Белић 1905: 283, Вујовић 1969: 241) образац оваквих енклитика налазе у аналошком угледању на генитивно-акузативно *га* у м. р.

37. У А/ОП м. р. и с. р. у свим говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ и СрГ јављају се облици *њѝга; га*. Само у ГГ и ПрекГ, опстаје формант /го/: *њѝго; го*.

а) Одвои^w-*га*, моје дете да *га* утѝпају ПодрГ, знам *га* ја добро, наранил'е *га* вола, да *га* преч'ѝка кума, тамо *га* однѝл'е н'ѝга ПодгГ, сѝс ѝвце *га* пратија дете, усѝриш *га* на га скѝпиш [сир], тѝј *га* дадеш, једе *га* тој-млѝко СиГ, ѝве ти *га*, кѝд *га* ви^до, како *га* звѝше, да *га* кѝпе стѝн, ѝду да *га* ѝзну, слѝму *га* колач, ко ѝе *га* уфѝти, обѝч'у *га* бѝло, да *га* бѝле нѝкат, нѝко да *га* кѝпе, смо *га* мастѝле у јѝвину, сѝс ви^но *га* угѝсиш ЖКГ;

ђѝјче [деминутив према именици ѝјѝка = девојка] *га* даље, да *га* ѝжењи, *га* тѝриље на кања, ос сѝла *га* отѝрале СрГ.

б) А *го* ви^де, н'ѝго *го* скрѝл'е, нѝма *го* дѝма, н'ѝму му *го* тѝрија, ч'е *го* врзѝвамо у дѝнкови, да не *го*-врне киша, тѝ *го* ра^диш моје ѝман'е ПрекГ, ѝго да *го* ви^ђи, *го* фѝтиље н'ѝго, Ашима *го* стаил'е w ѝпс, не *го* сакала н'ѝго, и ѝѝго *го* утѝпала, н'ѝго *го* ви^кнала ГГ, за ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 333.

У ГГ уопштена је заменица *го* у 3л. јд. м. р. и с. р. у ОП/А. У нижим селима, међутим, потврђени су и ретки примери енклитике *га*:

Ја да *га* копем, тѝ би се чѝдила – колѝмбоѝоф^в от ке дошоф; јѝно от^д Ра^деша дѝтенце шо *га* познаам, да *га* сѝјем жѝтце, ѝскерлак сом *га* прѝтераф, коња *га* ја^хна, бра^та ^харамиѝе бѝше *га* зѝл'е.

Ретки примери ГГ у којима је *го* продрло у ж. р. јд. могу бити траг из времена мешања *го* у *га* и поремећаја у дистрибуцији генитивно-акузативног наставка јд. м. р. у овом говору:

Они *го* *видел’е* *дејка*, *они го* *извадил’е* [*дејка*], *матере* да му *го* *гоњим*.

в)

Т а б е л а 6: Акузативна енклитика Зл. јд. м. р.		
	га	го
ПрГ	+	
ЂГ	+	
ПодрГ	+	
ПодгГ	+	
СиГ	+	
ЈКГ	+	
СрГ	+	
ПрекГ		+
ГГ		+

38. У Дјд. м. р. и с. р. је у свим говорима ЈЗКиМ стабилан однос *њему*; *му*:

Му зборим *брáту*, *не му* се *плашим* ни *ја* ПрГ, да *му* *купи́мо* *ста́н*, *н’ему му* *наредил’е* ЂГ, *ја му* *викам* *дајке*, *срамо́та му* је, *не му* *оди́ло*, *кад би му* *пáло*, *про́ц’не му*, *викнемо му*, и *му* *ре́кла му́жу*, *дај му* *детету* ПодрГ, *донесемо му* *детету*, *му* *си́пем* *пресóлак*, и *ми му* *дава́мо*, *ч’е му* *иза́ц’е* *то́му* *мицко́му*, *ка́фу* *потру́си му* *детету* ПодгГ, *дава́ле му* *ру́чак*, *дајте му* *цре́шње*, *му* *да́м њему*, *по́што сте му* *продáле њему* СиГ, *ша́мар му* *не* *ги́не*, *искриву му* *се* *у́ста*, *одма́ му* је *до́бро*, *сам му* *јеба́ја* *ма́тер*, *искрши́ја му* *зу́бе*, *не му* *фали́ло* *ни́шта*, *живела* *се́стра му*, *даш му* *оно́ме* *мáломе* ЈКГ;

дедове му *пра́тив* *јено-ши́ше* *ра́кија*, *т́рбу му* *б́ив* *то́ликви*, *само* *гла́ва му* *се* *ви́ђи* *го́едару* СрГ, да *му* *ка́жем* *н’ему*, *не му* *би́ло* за *а́ер* ПрекГ, *шо му* *са* *прија́тељи* *не́му*, *па му* *тра́жет* *њему* *сто* *бра́ва*, *ће му* *уда́ра’е* *ни́бет*, *но́кћи* *све* *от’* *ру́ке му* *па́наа*, *му* *пу́јет* *детету*, *му* *сом* *тка́ла* *пу́ас* ГГ.

У мом материјалу нема потврда за употребу енклитике *гу* уместо енклитике *му*, коју М. Стевановић бележи за ЂГ (Стевановић 1950: 112).

39. Заменица Зл. јд. ж. р. карактеристична је по већем броју облика у зависним падежима. Разлог оваквој разноврсности у говорима ЈЗКиМ треба тражити у различитој судбини назалног вокала задњег реда у говорима, али и чињеници да је само у акузативу ове заменице клитика једносложна, што је због симетричности облика и односа у коме је клитика по правилу дужа од енклитике, створило двосложне пуне облике.

Уочава се иновациони синкретизам облика датива и акузатива у говорима призренско-јужноморавског типа. Оваквог синкретизма нема у говорима северозападне и западне Македоније, а њена присутност у северномакедонским говорима показује само непосредну везу ових говора са еволуцијом призренско-јужноморавских говора.

Синкретизам облика датива и акузатива иновација је која је захватила српске говоре призренско-тимочког и косовско-ресавског типа. Треба истаћи да само део говора овог српског ареала зна за иновацију ширења основинског елемента /г-/ из м. р. у ж. р.

40. Енклитикама Дјд. заменице *она* говори ЈЗКиМ групишу се у оне на Шар-планини и оне који су се формирали у јужној Метохији и јужном Косову.

Т а б е л а 7: Дативска енклитика личне заменице <i>она</i>				
	<i>гу</i>	<i>ги</i>	<i>и</i>	<i>је</i>
ПрГ	+			
ЂГ	+	(+)		
ПодрГ	+			
ПодгГ	+	(+)		(+)
СиГ	(+)	+		+
ЈКГ	+			
СрГ		+	+	
ПрекГ		+		
ГГ		+	+	

а) У северношарпланинским говорима у Гори и Средској, затим у ПрекГ и делом у ПодгГ – и то претежно у насељима ближим Сиринићу, основна дативска енклитика заменице *она* је *ги*.

Ова енклитика није својство јужнометохијских говора и ЈКГ. Ретки примери енклитике *ги* у ЂГ (Кэд *ги* су боне дџа, однеси *ги* паре жене) нанос су стигао са усељеницима из јужнијих говора.

б) У ГГ, поред енклитике *ги*, која се среће претежно у нижим горанским селима, јавља се и енклитика *и* (Младеновић 2001: 330–331), карактеристична за највећи део македонских говора, укључујући и оне у непосредном суседству (Видоески 1965: 35). Иако је облик *и* у ГГ могао настати испадањем *г* из *ги* у интервокалном положају у сандхију, просторни распоред енклитика *ги* - *и* указује на евентуалне утицаје – *и* је скоро доследно у вишим селима, а у њих је могло стићи из горњополошких говора; у нижим селима, осим ретких примера са *и*, уопштено

је *ги*. У делу виших села доминира *ги*, али ни *и* није необично (Младеновић 2001: 330–331):

Блазе *ги*; и *ги* дала јена софра и *ги* преговорнала, мџ *ги* рекоф жене, немој да *ги* чиниш Рамаданици, мџ *ги* је аскер, *ги* панаф коњ, шо *ги* си ставала, ће *ги* стаи нешто, бабо *ги* порачаф, *ги* рекоф – дете *ги* умрело во Раковица, ће *ги* купим;

ја *и*, шо ни је јетрва, Имѣрици, *и* вел’им; ћерката *и* умрела, бабајко *и* се прѣжениџ, ка *и* си рекоф, шо *и*-било, ка ће *и* доје дѣдо шо *и* је, ће *и* онесет баш-мѣраме, да *и* мѣриш Зѣкиџи.

в) У СрГ у нижим насељима уз Бистрицу изразито доминира *ги* (да *ги* кажем, не *ги*-кажуј, ваља да *ги* однесете и њојзи), док у вишим насељима овога говора – ближжим Гори, преовладава енклитика *и* (дај *и* жене, њојзи *и* дади, мајка каква *и*-била).

г) Сѣг^к жѣни *ги* викам, дѣца *ги* умрел’е, смо *ги* онел’е, мије да *ги* утѣпамо, да *ги* даде пѣре ПрекГ.

д) Сиринићки говор је говор са највећим бројем дативских енклитика заменице *она*. Поред основне енклитике *је*, јављају се *ги* и *гу*. Енклитика *ги* ређа је од енклитике *је*, а присутна је већим бројем примера у западнијем делу Сиринића, ближем СрГ. Енклитика *гу* потврђена је углавном у Сушићу, селу уз ПодгГ, и то мањим бројем примера. У мом материјалу нема потврда енклитике *ву* у дативу и акузативу, коју М. Павловић наводи за СиГ и СрГ (Павловић 1970: 82).

Присутност различитих облика дативских енклитика у СиГ илустрју примери: Извикаше *гу* жене да *је* кажоџ; ја *ги* [= сестри] викам да не жаљи – добар *гу* [= њој] је сѣн.

У СиГ оформљено је дистрибуционо ограничење у употреби енклитике *је*, тј. обавезност употребе енклитика *ги*, *гу* у дативу. Ако се иза или испред заменичке енклитике налази глаголска енклитика *је*, речца *не*, енклитика *се*, дакле, ако се употреби једносложна атонична реч са /-е/, онда се избегава дативска енклитика *је*, а користи енклитика *ги* или *гу*:

Њојзи прво сѣк унѣче *гу* је, тој *ги* је брат, ће да *гу* се грѣе млеко бачице, не *ги* кажуј.

а. Енклитика *је*:

Па *је* викам, па *је* узѣле стѣн, мџ *је* радија, њојзи *је* дади, ја сам *је* рѣкла, снаша *је* [свекрви] купила крпу, донѣја је машину, Бог дѣшу да је прости тетка-Стојке, ја *је* кажујем тако, дошо *је* њоан мџ, ја сам *је* рѣкла, да је учиним, он *је* даде да види, па је даа Господ дете, даја је

Бог дѣцу, салвѣте ¹е [јетрви] купи́ла бѣле, гóсти да ¹е ула́зу у кúћу, да ¹е кажúјем, ако ¹е ўзем јáце, тó ¹е [кћерки] повáла, намазáла се ћѣрка ¹е, ја ¹е чíним, и рѣкни ¹е Стóјке, свѣкар *је* да́де пáре, па ¹е узѣле стáн СиГ.

б. Енклитика *ги*:

Óна *ги* ткáла њóјзи, њóјзи *ги* исíпи, ја сам *ги* учинíла, бучѣше *ги* Милице трактор, дáј *ги* ћѣрке, њóјзи *ги* повáле пѣсму, да́ди *ги* Мíрке, да *ги* [сестри] поклóним, нека *ги* [девојци] на́ђе мúжа, дóшо *ги* брáт, дáј *ги* жѣне, подíгни гу [квочку], извáди *ги* [квочки] јáјце, бучѣше *ги* трактор Горíце.

в. Енклитика *гу*:

Нóсим *гу* да јѣде, ни да *гу* да́де дíнар, пр́ва унúка *гу* је, ја *гу* рѣко, и крај сѣвер *гу* [жени] дúва, и тѣ́ј јáјца *гу* [сестри] чúвам, брáт гу *је* Мíтар.

41. У ПодгГ, како је и у СиГ, у Дјд. ж. р. заменице 3л. потврђене су три енклитике. Фреквенција појединачних енклитика, међутим, различита је у ова два говора.

У ПодгГ основна је енклитика *гу*, ређа је енклитика *ги*, док је дативско *је* потврђено малим бројем примера у селима према Сиринићу, што сугерише на продор енклитике *је* из овог правца.²⁰

а. Енклитика *гу*:

Нити *гу* зборѣла, дáј *гу* кíло, *гу* се спобољѣло дѣте, ја *гу* рѣко Васíљке, снаа *гу* је у Крагујѣвац, дѣвет дѣца *гу* умрѣл'е, помагáл'е смо *гу* мí, рѣка *гу* имѣло, Мíтра *гу* имѣло²¹, ма́јка *гу* умрѣла, умрѣла *гу* ма́ти, побѣга *гу* óтац, снае *гу* вíкам, и ова́ј сѣстра *гу* бíла, дáја *гу* пáре снаше, до́ц'new *гу* пријатѣл'и, и дáла *гу* сна́је рúку, дúак да нѣ *гу* мíкнев, сѣстра *гу* дáла неко́-стáн, за постáрога сíна што гу бíла.

б. Енклитика *ги*:

Јѣна *ги* се удáла, свѣ *ги* су тúја, брáд *ги* рѣка, дáј *ги* Дани́це, да *ги* ўзне сѣстре, до́ц'оа *ги* сѣстре, дáј *ги* кра́ве да пáсе, свекр́ва *ги* умрѣла, фáла Бóгу дѣца *ги* су дóбро.

²⁰ Говор ових насеља ПодгГ за СиГ везује и низ других особина, пре свега висока стабилизација пенултимског акцента, знатнија лабијализација вокала основе у 3л. мн. презента.

²¹ У примерима овога типа употребљен је акузатив, пошто је у м. р.: Кáко *га* имѣло, Јóван *га* íме ПодгГ. За конструкцију овога типа знају сви говори призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ.

в. Енклитика *је*:

Кэ[д] ч'е да мэси меша́ља, да *је* тру́паш др́ва, да *је* се́еш бра́шн'о, да *је* ре́кнеш за сла́ву.

42. Енклитика *ги*, као и *је*, могла је настати из старијег дативског облика **jei*. Ареал једнинске дативске енклитике *и / ги* захвата већи део македонских говора (Видоески 1965: 35), затим многе говоре призренско-јужноморавског типа.

Дативска енклитика *је* (< **jei*²²), употребљава се на различитим тачкама српског (Белић 1905: 281–282, Ивић 1957: 201, Симић 1972: 348–349, Реметић 1985: 294, Ивић-Бошњаковић-Драгин 1997: 84, 86–87) и македонског језика (Видоески 1965: 136), без континуитета у говорима који су генетски и типолошки удаљени, тако да се не може претпоставити иновација у истом ареалу.

Енклитика *је*, потврђена у северношарпланинским говорима, због географског контакта може се довести у непосредну везу са оваквом енклитиком у северозападним и западним македонским говорима, у којима је она и иначе честа (Видоески 1965: 136).

43. У јужнометохијским говорима (ЂГ, Подрг, ПодгГ, ПрГ) и јужнокосовском говору (ЈКГ) дошло је до обличког синкретизма датива и акузатива, са продором акузатива зам. *она* – *гу* у датив. Овом особином говори ЈЗКиМ чине целину са већим делом говора призренско-тимочке области (Белић 1905: 282–283, Барјактаревић 1977: 278, Стевановић 1950: 111, Реметић 1996: 486, Богдановић 1987: 167). Синкретизам овога типа остварен је и у говорима косовско-ресавског типа (Елезовић 1935: 449, 551, 552, 554 итд; Букумирић 2005: 223, Јовић 1968: 121, Симић 1972: 348–349, у Д енклитике *је* и *ју*), додуше без ширења /г-/ у енклитику *ју*, чиме се ствара један шири ареал српских говора с иновацијом продора акузативне енклитике у датив личне заменице 3л. ж. р. Облички синкретизам у дативу–акузативу зам. *она* прати облички синкретизам датива–акузатива зам. *они / оне* у призренско-јужноморавским говорима, али и изван овог ареала.²³

²² Овако се објашњава енклитика *је* у српским говорима (Ивић 1957: 203, Ивић-Бошњаковић-Драгин 1997: 84), затим западномакедонским говорима (Конески 1966: 122). Енклитика *је* могла је настати, међутим, како претпоставља Б. Видоески, под утицајем дативског наставка *-е* у Дјд. им. на *-а* (Видоески 1965: 142). А. Белић тимочко *је* изводи из енклитике *jo* (Белић 1905: 281).

²³ Синкретизам енклитика Дмн.и Амн. структурно је својство оближњих и даљих косовско-ресавских говора (Елезовић 1935: 548, 549, 551, 574 итд.; Букумирић 2003:

Објашњење М. Стевановића о синтаксичком подстицају продора акузативног *ју / гу* у сферу употребе датива оствареног најпре уз глаголе типа помоћи *јој / ју* (Стевановић 1950: 112) не потврђује овакво ширење у употреби именица, пошто опозиција датив : општи падеж/акузатив остаје стабилна. Ово објашњење не потврђује ни особина да је у свим говорима ЈЗКиМ у оваквој употреби уопштен датив, а не акузатив (да му помогне *н'ему* ПрГ, *нема* *кој да ни* *помогне* СрГ).

Ширење енклитике *гу* свакако је олакшано тиме што се обликом ортотоничне заменице / именице у удвајању добро чува морфосинтаксичка дистинкција датива и акузатива. Само ширење *гу* могло је бити подржано избегавањем хомонимије са енклитиком Дмн. *ги* и енклитиком Дмн. *ги*.

Продор акузативног *гу* у датив и стварање обличког синкретизма *гу* – *гу* резултат је структурног позајмљивања обличке хомонимије из датива и акузатива заменице Зл. мн. (датив: *дај ги* *њима* : акузатив: *види ги* *њи*) (Белић 1905: 283). Овакво објашњење подупире подударане истих енклитика у дативу – акузативу заменице *она* и дативу – акузативу заменице *они / оне*. За развијање енклитике *гу / ју* у дативу и акузативу није без значаја то што је множинска дативска – акузативна енклитика *ги* примарно акузативи облик *их*. Подршка ширењу *-у* у дативску енклитику *гу* вероватно је могла стићи и из датива м. р. *му* (Ивић 2009: 108).

Модел за ширење *гу* у сферу употребе датива не може се наћи у јужнометохијским и јужнокосовском говору у дативској аналитичкој конструкцији на + општи падеж (види сестру : *дади на сестру*), пошто такве конструкције у овим говорима нема. Енклитика *гу* у дативу и акузативу, ако је подржана аналитичком конструкцијом, евентуално је могла настати у оним говорима призренско-тимочке области који знају за аналитичку дативску конструкцију на + ОП па се потом проширити и на оне говоре који за њу не знају.

а) Дативска енклитика *гу*:

Плач'е *гу* *дете* *снаве*, *муж гу* је у *војску*, *ич' не гу* *вол'иф*^в, *сестрино гу* *дете* *дошло*, *мојеји сестре* *дете гу* се *уплашило*, *ништа не гу* је *љуцко*, сам *гу* *ч'инија* *измет* ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 486; *алал гу* *паре*, *мати гу* је *стара*, *дај гу* *паре*, *кажи гу*, *дај гу* *нешто*, *брат не гу* *даде* *паре* ЂГ, *син гу* је у *војску*, *да гу* *однесеш*, *сестра не гу* се *удала*, *гу* *свука* *ч'аране*, *л'еба* *по* *л'еп* *бија гу*, и *гу* *викам* *Драге*, *гу* *турају* *боју*

224, Јовић 1968:122) са призренско-јужноморавским, али без ширења елемента /г-/ у енклитике заменица Зл. оба броја (*ју : ју / у*).

девџке, л'епезéне гу испл'эл'е, сэм гу дала Душке, ги се приказувало, немó да гу давате зóр, тај старéј сін гу умрéја, нé гу давал'е да јéде, душа гу горéла, улéгне гу ел'и мóл'ац, ма́ти гу ўмре, роди́ла гу у бóлници Подрг, одне́си гу да пи́је, дај гу па́ре, првéј ч'ерке што би́ја гу сін, мóјзи ма́ме за трé дана гу умрéле трé дете́та, тој гу је за вéк, нí [није] гу је бра́т, ўмр гу мўж, ч'е гу ка́жем у срéд óч'и, Рајна би гу рéкла свé, реко гу Рајне, нí гу је жаó, дру́го нé гу се купува́ло, дај гу да има, пр́ви ўнук гу је, реко гу да до́ц'е, онé па́ре гу дала ЖКГ.

Примере дативске енклитике гу за СиГ и Подрг в. у т. 40 д, 41.

б) Ни у једном говору ЈЗКиМ није потврђено избегавање хомонимије у дативу–акузативу развијањем односа *ву* (=Д) : *гу* (=А), присутно у неким призренско–јужноморавским (Белић 1905: 282–283, Жугић 2005: 249) али и оближњим говорима у Македонији (Видоески 1965: 136).

в) Новији материјал из ЂГ није потврдио као дијалекатски аутохтоне облике енклитике датива *јој* и *ју* (уп. са оваквим примерима у Стевановић 1950: 111). Мали број примера које Стевановић наводи за овакве енклитике упућује на то да су оне или забележене од информатора косовско–ресавског типа (примери са *ју*) или је – када је у питању *јој* – нанос из новоштокавских говора. Иначе у оближњем севернометохијском говору постоји синкретизам Д–А енклитике заменице *она* – *ју* (Букумирић 2003: 223).

44. У свим акузативним енклитикама заменице *она* у говорима ЈЗКиМ препознаје се наслеђено *јо.

У говорима анализиране зоне потврђена су два типа енклитика заменице 3л. јд. ж. р.: у неким енклитикама јавља се секундарно /г-/ (*гу*, *га*), у неким опстаје старије /ј-/ (*ја*, *је*). Присуство појединачних облика или доминација појединих облика енклитика у вези је са укупном дијалекатском композицијом говора, пошто се и овом цртом диференцирају говори на Шар-планини од оних у јужној Метохији и јужном Косову. Укупно стање, међутим, због присуства више различитих енклитика упућује на мешање дијалекатских типова, које је остварено у резултату локалних миграција.

У јужнометохијским говорима (ЂГ, Подрг, ПрГ, Подрг), ЖКГ и СиГ у Ајд. уопштена је енклитика *гу*:

Óни гу ту́рише у а́пс, дру́ги гу узéја, ви ч'е гу кúпите, нéмој да гу забра́иш ПрГ, донéа гу жéну, нé смо гу видéл'е, па сам гу видéа, тра́жију гу, да гу нóсиу, сé да гу др́жи жéну, нé гу узíмам пу́шку, да гу укра́днем,

запал'ија гу сламу, па сам гу довела ЂГ, он гу штипнаја, да гу исеч'ем лубеницу, тури гу на глау, да гу стаиw снау, ту гу ноши брат, под руку гу ноши, ч'е гу викамо, сэм гу пуштија, не гу оч'але, и узéа гу, минирале гу цркву, да гу попариш бугу ПодрГ, остаи гу у бугар, жéну гу донеси, знаш гу Јованку, ете гу мил'иција, гу узéја, несам гу [косу] искл'епáја, изгубише гу, не гу запаљиље, нац'е гу, п'рво гу запросимо, он гу дарува, узéа гу тетку братанац, сач'екам гу т'рмку („пчела, рој"), тој брат да гу одведе, даде гу девéру, тамо гу преч'екаоу ПодрГ, она гу виде, да гу вратиш, úзе гу [жену], ће гу доведе, вода гу однела другу страну, стаим гу у шпóрет, ту'и шумку после гу динемо, ако не'е гу однела, донесе ми гу ту'и белешку, да гу помузеш, кэт ће гу турим, мајка гу спремала, мајка гу обукла, поглеј гу, тури гу [косу] на колéно, и ону'и косу гу држи, промену гу девојку, зар сэм гу пратила, ја не гу праћам, па гу однеси, сэс врећу гу метни СиГ, да гу узнеш воду, зац'у гу, прец'у гу [змију], не гу дирај, да гу убијеш, он гу убија, позóву гу, грду гу, изнесу гу младу, да гу кажеш, нема гу жéна, даде ми гу, једе гу нешто, ја ч'е гу удам, ч'е гу вежем, донесóше гу дóма, позóву гу ЈКГ.

У свим говорима ЈЗКиМ у употреби је конструкција типа: Тóрба ми гу нема ЈКГ. Конструкција је истога типа каква је и у примерима: Ево га аутобус.

45. Однос клитике и енклитике у А/ОП за ж. р. у ГГ њá га²⁴, структурно је идентичан са иновацијом у призренско-јужноморавским говорима ну гу, само са различитом рефлексацијом назалног вокала /ǝ/ (Младеновић 2001: 331–333).

а) Енклитика га у акузативу (: она), присутна у ГГ и ПрекГ, од оближњих говора јавља се као основна само у Тетовској области, а спорадично и у другим македонским говорима (Видоески 1965: 134). Уношењем елемента /г-/ у Ајд. заменице Зл. ж. р. из Ајд. м. р. створен је српско-македонски ареал са овом иновацијом.

У ГГ није стигла полошка иновација њéга/нега - га²⁵, већ је продор га остварен само у енклитичкој форми, а ортогонични облик гласи њá.

б) Енклитика ја основна је у вишим селима ГГ (донеси ја водава), нешто ређа у нижима, у којима доминира га (Младеновић 2001: 331–333). Овом енклитиком СрГ и ГГ чине ареал заједно са оближњим западномакедонским говорима (Видоески 1965: 133–134).

²⁴ Уп. са ња у северозападним и неким западним македонским говорима (Видоески 1965: 133).

²⁵ Селишчев 1929: 344, Селишчев 1931: 196, Стаматоски 1956: 103.

Те ти *ја* зéмет, ће ми *ја* нé-даваш пóсьље, ће ми *ја* бáктисаш, ће ми *ја* дáдеш, и сéк Пепéљуша *ја* дáл'е, и ће *ја* нóсиме н'á, скубáница ће *ја* скúбеме, дóма нé-мож да *ја* дóнесеш, и рéкла да га крáдеме, да *ја* грáбиме; а шо *ја* прáчаје, и ће *ја* рашéта'е, ће *'а* снéсе, ће *'а* дíне, нé-можем да ти *ја* дáдем ГГ.

Примере за СрГ в. у т. 46.

в) Енклитика *је* у акузативу, настала ширењем акузативног елемента /-е/ из *ме, те, не, ве* (Видоески 1965: 141), која захвата већи део западномакедонских говора (Видоески 1965: 32–33), потврђена је мањим бројем примера у ГГ (Младеновић 2001: 331–332):

Бргу сме *је* прáјл'е, водéница óвдека *је* запúсте'а, ка дóшло врéме да *'е* затвóра'е, га затвóрил'е, нé-могла да *'е* дóнесе.

г) Енклитика *га* у Ајд. зам. óна:

Па вáке манеста ће ја нóсет да *га* нé-виђет, сме дóшл'е óвде ке њá да *га* прáшаме, и éво *га* дóшла, н'á *га* посíн'ија, ће *га* зíмаје, кúча ти *га* знáем, покóси-*га* лýвада, и *га* извáдил'е, и њá *га* прашúвал'е, тí ако *га* нé-знаш кúћа, да *га* снéсет, *га* дáде, пóгача *га* мéсила, нé *га* дáвам ћéрка, тáја ће *га* утéпаме ГГ.

Да *га* пóложим ч'é пéница, ч'е *га* вíкнеф нóјзу ПрекГ. Остале примере за ПрекГ в. у т. 279, 280 в.

д) У примерима: Бóвна *је*, а нíкој *га* [жена] не вéрује, нíкој ми *га* сéстра не вéрује ГГ – нема продора ОП=А у Д, пошто је рекција глагола *вéрујем* ОП=А. За овакву рекцију глагола *верујем* знају и други говори ЈЗКиМ: Бóлна *је*, а нíкој *гу* не верује ПрГ; Бóвна *је*, а нíкој не *гу* вéрује СрГ.

46. У СрГ акузативна енклитика заменице *она* најчешће је без елемента /г-/ , а основни облик је *ја*.

а) Да *ја* дáтет, би *ја* úграбив, *ја* дáље Ајшу, вóда ми *ја* нéма, вíђи *ја*, да *ја* óткључим врáта, вíје трéба да *ја* искóпате рúпа, пóшл'е да *ја* трајет, за СрГ в. и примере у Павловић 1939: 72.

б) Ређи су облици *њу, гу*, који су у селима у централном делу Средске напоредни са њá, *ја*:

Њú *гу* пóзнале, да *гу* тéрает, да *гу* íстепа, брát да *гу* дáде за стáрца.

Када се удваја уз секундарни облик клитике *њау*, енклитика у СрГ гласи *гу*:

Њáу *гу* úзоа, ће *гу* њáу крáдет, зáшто *гу* њáу óтера.

в) Акузативна енкликтика *је* потврђена је мањим бројем примера у вишим селима СрГ:

Да *је* дадет, па дошло да *је* удрет.

г)

Т а б е л а 8: Акузативна енкликтика личне заменице <i>она</i>				
	<i>зу</i>	<i>га</i>	<i>ја</i>	<i>је</i>
ПрГ	+			
ЂГ	+			
ПодрГ	+			
ПодгГ	+			
СиГ	+			
ЈКГ	+			
СрГ	(+)		+	[+]
ПрекГ		+		
ГГ		+	+	[+]

47. Само је у ПрекГ потврђен облик акузатива ове заменице њојзу, *га* (Д њојзи, *зу*), са продором дативског облика и морфолошким српским акузативним обележјем *-у*, али горанском енклитиком *га*.

ЗАМЕНИЧКЕ ЕНКЛИТИКЕ ЗЛ. МН.

48. Слабљење и губитак множинске моције рода, које је утицало на слабљење моције и у личној заменици Зл. (в. т. 194–195), опште смањење броја облика у множини, остварени синкретизам енкликтика у једнини личних заменица, разноликост енкликтика у једнини, чини да се у развијању система множинских заменичких енкликтика јави више различитих облика у различитим говорима ЈЗКиМ.

И у множинским енкликама знатно је стабилнији систем у говорима призренско-јужноморавског типа, пошто се у северношарпланинским некада среће у истом говору више енкликтика. На тај начин остварује се корелација са односима енкликтика у једнини.

49. У Дмн. најчешћа је енкликтика *ги*, која је у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ једина (јужна Метохија, јужно Косово, Сирињ), у СрГ северношарпланинском говору је доминантна, у ГГ ређа од других енкликтика, у ПрекГ непозната.

Облицима клитика и енклитика множине Зл. издваја се ГГ, делимично и ПрекГ, док остали говори ЈЗКиМ највећим делом имају заједнички систем облика.

а) Богатством облика дативске енклитике заменице *они*, *оне* издваја се ГГ.

Највећи део Горе има енклитику *гим*, са којом алтернирају ређа енклитика *им* и ретка *ги*. У селу Зли Поток потврђене су дативске енклитике *им*, *ги*, *мги*. У вишим селима Горе, најближим македонској територији, присутно је *им*, нема енклитике *гим*, нема енклитике *ги* (или је *ги* потврђено врло малим бројем примера). Овакав распоред дативских енклитика упућује на то да је *гим* / *мги* настало или контаминацијом енклитика *ги* и *им*, или додавањем дативског *-м* на заменичку основу *ги*.²⁶ Територијални распоред и однос енклитика у Дјд. Зл. ж. р. и Дмн. Зл. у ГГ упућује на контаминацију двеју енклитика. Наиме, насеља у којима у Дјд. нема *ги*, нема ни *гим*, пошто нема потребе за избегавањем хомонимије. У насељима у којима је у јд. *ги*, у мн. доминира *гим*.

Дативска енклитика *им* потврђена је у ГГ, осим у Броду (Младеновић 2001: 334). Енклитиком *им* ГГ наслања се пре свега на западномакедонско залеђе (Видоески 1965: 35)²⁷.

Облик *гим* у ГГ и ПрекГ не треба непосредно везивати за овакву енклитику потврђену на више тачака призренско-тимочких говора (Белић 1905: 285, Богдановић 1987: 168, Барјактаревић 1977: 348). Овде се може говорити о истим условима за настанак овакве енклитике, пошто су се у говорима у којима се јавља *гим* среле две дативске енклитике: *им* и *ги*, па нова енклитика *гим* представља контаминацију енклитика *ги* и *им* (Белић 1905: 285). Обликом *гим* елиминише се синкретизам датива и акузатива множине, синкретизам којег иначе нема у највећем делу македонских говора, пошто је у њима стабилан однос енклитика *им* : (*г*)и.

а. Енклитика *гим* / *мги*:

Мужи *гим* идаље на гурбет, тија *гим* је, Ал'иница *гим* вел'и, *гим* умрела маџи деџам, и ја *гим* сом каџаф, *гим* сме дал'е, мије сме *гим* рекл'е, мџи *гим* се на гурбет, брат *гим* вел'и, жџе *гим* побџнал'е, ветџ да *гим* дџје ток, да *гим* каџем, *гим* реџоф, не *гим* веруаф, ти да

²⁶ Више о овоме в. Младеновић 2001: 334. На овом месту в. и карту 32 са просторном дистрибуцијом енклитика у ГГ.

²⁷ Енклитика *им* захвата највећи ареал македонског језика (Видоески 1965: 136). Уп. са напоредним егзистирањем дативских енклитика *ги* и *им* у говору Горње Пчиње, али без развијања хибридне енклитике (Јуришић 2009: 147).

гим рáзбудиш њíм сто́ка, ће *гим* се испрóмењет, не *гíм*-даф, сáлата *гим* прáјме, óни *гим* óрал'е, *гим* рéкла бáбата стáра, *гим* стáнал'е мáло трó'е, дáл'еко *гим* се чýје, кóмпири *гим* дáвал'е, *гим* дáље њíм,

дáјте *мги*, сíно¹ *мги* се на рáбота, жéне *мги* се промéн'ете, ће *мги* фр́лим, *мги* дóнеси, да *мги* íмаје дéца ГГ.

б. Енклитика *им*:

Нé *им* дáље њíм, јóпе *нiм* че *им* дá'е, н'íм не *им* сóм-рeкла, нé *им* вéруаф, а *им* дáл'е н'íм, да *им* дóнесет, њíм *им* бiл'е крiви.

в. Енклитика *ги*:

Нiм да *ги* пóкажеш шó-можеш, лју́ђам *ги* се учiнило, нека *ги* óнесе сéстрем.

б) Поред основне енклитике *ги*, у СрГ у говору виших села присутна је и дативска енклитика *им*, подржана ближом везом ових насеља са Гором (Младеновић 2005: 67):

Ако *ги* рéчеш и њiма, нека *ги* је бláго што íзеле, мáти *ги* је из Рáчојки, н'íма *ги* се дáвало.

Дáј *им* жéнам, онéси-*им* лју́дам, н'íма ће *им* пóкоси, да *им* дáде.

У мом материјалу из СрГ није потврђена енклитика *гим*.²⁸

в) У говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ у дативској множинској енклитици остварено је доследно уопштавање дативског елемента /-и/ додатог на основински део /Г-/ енклитика заменица Зл. оба броја:

Да *ги* бiнем слушкiња, појáл'е *ги* женáма, требáло да *ги* дáде и децáма, давáла *ги* децáма, брáт *ги* донé'а дар, тéј *ги* су свóи ПрГ, нé сэм *ги* донéла л'удiма, да *ги* кáжем, гóвори *ги*, éво *ги* долáзи'у, а пóшто *ги* предáдосте ЂГ, поздрáви *ги* се, да *ги* [сватовима] бiне л'éпо, што смо *ги* [мољцима] работáле, дáвав *ги* пóмоч', *ги* рéкнеш мужiма, пољубимо *ги* рúку [свекру и свекрви], би *ги* тýрил'е да јéју л'éба, да *ги* искóч'и, дáвај *ги* децáма ПодрГ, бáба да *ги* бiнем, одóкл'е *ги* бiло ч'éw, *ги* је ч'úдно íме, опéрев *ги* л'ице децáми, дáдеw *ги* [лазарицама] по двé-три јáјцéти, рéч'и *ги* ПодгГ, Давидóви *ги* је мавáла, кúм *ги* донiја, сэм *ги* женáми вадiла жiце, обéма волówам *ги* скрши, óн *ги* лéпо кáже, казáа *ги* да íдо, бáшка *ги* јáјца тýрам тáмо, кýће *ги* прáју, умрéле *ги* [људима] жéне,

²⁸ Уп. са потврдом овога облика у СрГ у Павловић 1939: 173, 259.

работале *ги*, што *ги* ваљоу дрва СиГ, и дан данас *ги* седи [њима], даш *ги* нешто децама, даш *ги* што имаш, и дан данас *ги* казујем ЈКГ.

г) У ПрекГ у дативу среће се само енклитика *гим*:

Онеси *гим*, дади *гим*, смо *гим* рекл'е, дајте *гим*, *гим* реч'ите, н'има *гим* дотерајте, ће *гим* сипеме, куч'е *гим* изгóрел'е, нека *гим* óстане, њима *гим* даље, н'им ће *гим* прати, њим *гим* било криво, њима *гим* покажи, не *гим* верује њим, а *гим* дал'е, *гим* дóнеље, óглафч'е ч'е *гим* напрајмо, смо *гим* напрајл'е руч'ек, вода ч'е *гим* стаиш, ч'е *гим* сипемо вода.

Оваква енклитика ПрекГ у вези је са оном из ГГ, са којим прекокамски говор везује низ заједничких особина.²⁹

д)

Т а б е л а 9: Дативска енклитика личне заменице 3л. мн.				
	<i>ги</i>	<i>гим</i>	<i>им</i>	<i>мги</i>
ПрГ	+			
ЂГ	+			
ПодрГ	+			
ПодгГ	+			
СиГ	+			
ЈКГ	+			
СрГ	+		(+)	
ПрекГ		+		
ГГ	(+)	+	+	(+)

50. Акузативна енклитика *ги* заменице *óни*, *óне* присутна је у свим говорима ЈЗКиМ, осим у ПрекГ. Овим обликом говори анализиране зоне део су ширег ареала.

Морфолошка хомонимија енклитика датива и акузатива зам. *óни* – *и* / *ју* / *ги* – захвата, поред ивичних македонских говора, већи простор призненско-тимочких и косовско-ресавских говора, тако да се може сматрати да је енклитика *ги* у Д = А (: *óни*) у српским говорима ЈЗКиМ део ареала пре свега српских говора.³⁰

²⁹ О пореклу ПрекГ в. Младеновић 2005: 71–79.

³⁰ Уп. са (*ј*)*и* у Левчу, поред ретког *ги* (Симић 1972: 349–350), *ју* у Трстенику (Јовић 1968: 121), *ју* и северној Метохији (Букумирић 2003: 223). Уп. и са истим синкретизмом енклитика Д и А у говору Паштровића (Јовановић М: 358–359). Нема поузданих примера за овакав синкретизам и енклитике у Г ове заменице, пошто наведени примери илуструју синкретизам Д и А. Уп. са присутношћу у македонским говорима (Видоески 1965: 136).

Синкретизам дативске и акузативне енклитичке форме *ги* није пореметио чување дистинкције пуних облика датива и акузатива / општег падежа заменице *они* (*оне*) ни у једном говору на југозападу Косова и Метохије.³¹

Акузативна енклитика *и*, која се као факултативни облик среће у западној и делу источне Македоније (Видоески 1965: 136), присутна је само у говору виших села СрГ (виђи *и*, отерај-*и*, ће *и* дадет лóжице).

Уношење иницијалног /г-/ олакшано је потребом да се једнофонемска енклитика после испадања /х/ ојача, али и потребом регуларизације основе у парадигми заменица 3л.

Отерај *ги* свијн'е, исипи *ги* на сокак, утепаше *ги*, свукóше *ги*, тí си *ги* родíла ПрГ, за ПрГ примере в. и у Реметић 1996: 486; нéсам *ги* видеја, и н'í *ги* тепáл'е, нéмамо *ги*, вíди *ги*, н'í да *ги* запóсл'и, нећéу да *ги* ўћив, ће *ги* утéпаф^в ЂГ, л'éпо *ги* [госте] примíја, свáримó *ги* [љутике], оста́виш *ги*, да *ги* вáриш, ос плетíво *ги* порáсле, гац'але *ги*, да *ги* посíпе, видéла сэм *ги* жéне, видéла сэм *ги* њí, да *ги* брíч'и ПодрГ, мíкни *ги*, и мí дарујéмо *ги* [госте], да *ги* слúжиш онé гóсти, вéжев *ги* [снопове] и стáвив *ги*, да *ги* [куће] запáл'ив, да *ги* [стоку] закрмиш, тé дéца *ги* потéра, само дéцу кэт ч'е *ги* избíјеш, пúно *ги* íма тáкве имéна, пéкље *ги* [печурке] дéца на жáр ПодгГ, пúштиш *ги*, *ги* [тикве] очистíмо, па *ги* испечéмо у тепси'у, варíле смо *ги* у тенцéру, сéге *ги* мрзи, нéмој да *ги* пúштиш, јén тáр *ги* водíле, да *ги* пречéкоў, и *ги* пострóјле да *ги* стрéльоў, да *ги* слíкоў, нећáла да *ги* вíди СиГ, мí *ги* стаíмо у кáцу [јабукe], кужл'íце смо *ги* звáле, ч'е *ги* набóду ложíце, éво ти *ги* óни, отерáше *ги*, јá óстави *ги* тú, њí не *ги* 'е брíга, ако *ги* дару́е, да *ги* посíпеш, óн ти *ги* припрéми, Фáнгове смо *ги* [њиве] звáле, смо *ги* звáле дошл'áци, сретнувáја *ги* Арнаўте, óна *ги* [сватове] дару́је, да *ги* посíпеш ЖКГ;

да *ги* сúпазет („опазити, препознати“) нéкако, па *ги* вáрдиле трí дóна, да *ги* ишврká'ет („истући некога прутом“) дéца, да *ги* íзорет њíве, *ги* ўдрите о[с] со́ва (< соха) СрГ, тúје *ги* остáил'е, тија гољемíте кáмени; шо *ги* истéпаље осом дúше, нáјако *ги* [парићíћата] жáљи, ка вíдеље да *ги* тр́чи, свé јá сом *ги* издр́жуаф тíја, по вéчера ће *ги* пéрем, свé *ги* исклáл'е да *ги* јáдет, тí си *ги* íзела, óвија рéчо' *ги* кáжујем, и óна *ги* издвóрила, ће *ги* ўплаши нéшто нóћа, да не *ги* чúјем тúпани, да не *ги* виђим, сíнои сом *ги* íжениф, *ги* собéрује w кáмара ГГ.

³¹ Уп. са продором клитике датива у акузатив и стварања синкретизма Д–А у говору Г. Пчиње (Јуришић 2005: 312).

Т а б е л а 10: Акузативна енклитика личне заменице 3л. мн.		
	<i>ги</i>	<i>ге</i>
ПрГ	+	
ЂГ	+	
ПодрГ	+	
ПодгГ	+	
СиГ	+	
ЈКГ	+	
СрГ	+	
ПрекГ		+
ГГ	+	+

51. У ГГ и ПрекГ у акузативу се срећу и облици *ге* / *ђе*, чиме се елиминисе хомонимија са дативом.

а) И туј *ге* фатиље гујџа; Од ца̀мија ка њдаље, *ге* гљџедал'е. Ги ста̀иље о̀ко, ње ги кра̀дет. Ге љкраље; туџефске-офце им *ге* зџа, ба̀бо *ге* о̀несоф чѐтири ко̀зе сѐстри да му *ге* о̀чува, и *ге* пу̀шти'ме, ја сом *ге* гра̀дила, бо̀гиње ја сом *ге* фатила, ја сом *ге* прџенесла и сом ги ишчу̀кала по̀сле, ка вѝдеф шџџан, нѐма *ге* ту̀је, о̀н о̀дма, брго, пра̀тиф да *ге* фатет, сѝтне *ге* па̀рице иза̀рчил'е; сто̀тине о̀фце сме њмал'е. Дѐца *ге* па̀сл'е; по̀љај *ге* свато̀и, ја не *ге* знџм; *ге* истџра'а; не ти *ге*-вра̀ња; о̀н *ге* зџф, ко̀мпири *ге* ва̀џаме, *ге* бра̀ф ту̀јка фука̀ре-љуџи, *ге* чѐкала, ја ње *ге* смѝрим ГГ, за ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 335–337;

да *ге* љтепаш, а *ге* вѝц'иш жѐне, а *ге* вѝц'иш му̀џи, *ге* мр̀зи н'џ, вѝц'иш *ге* сѐстре, љдри *ге*, да *ге* љдрив а̀јдуци, чѐе *ге* па̀семо, чѐе *ге* зџма чѐ о̀банин, чѐе *ге* в'р̀замо за о̀глафч'е, по̀сл'е *ге* су̀шиш висмѐнице, чѐе *ге* га̀ц'амо л'љц'и, о̀ч'еш да ге за̀држеш ПрекГ.

б) У ПрекГ енклитика *ге* стабилисана је у акузативу као општа форма, у ГГ у овом падежу напоредне су енклитике *ги* и *ге*. Сам подстицај за јављање енклитике *ге* у ГГ и ПрекГ може се наћи у акузативним енклитикама *ме*, *те*, *не*, *ве*, како синкретично *ге* у мрковићком говору објашњава Л. Вујовић (Вујовић 1969: 241). Прекокамска енклитика *ге*, унета у овај говор из горанског правца, стабилисала се као једини облик којим се говор прекокамског муслиманског становништва диференцира према говору хришћанског становништва.³²

³² О стабилизацији језичких особина горанског типа у ПрекГ као механизму етно-културног и професионалног идентитета ове групе в. у Младеновић 2005: 71–79.

Иако у ГГ заменица Зл. у Нмн. показује тенденцију уопштавања облика *они*, који покрива употребу сва три рода (в. т. 190–192, 194–195), у служби правог објекта у енклитикама уочава се диференцијација наставка према роду, и то према моделу именица у ОП (*вићи мџи* : *вићи жене*): м. р., с. р. мн. *зи* : ж. р. мн. *зе*.

Док је диференцијација у употреби акузативних енклитика *ги* : *ге* знатне стабилности у Броду, у осталом делу ГГ однос је поремећен (Младеновић 2001: 335–337). Сам поремећај поспешен је синкретизмом облика у Нмн.:

А *џи* [љџи] *вићиш*; а *џе* [жџе] *вићиш*; дућаните *ги* затворел'е; нџх *џи* [каплари] *утџаа*; па ја ка џе *џи* [дџа] *грабнем*, џе *џи* *утџам*; *џи* *збореше*; сом *џе* [прикажн'е] *научила* во Брод.

И у Броду се зачиње уклањање дистрибуције *џи* - *џе*, пошто је потврђено: *жице џи вџоџ*.

У селима ГГ у којима је дошло до поремећаја у употреби акузативних множинских енклитика уочава се следећа законитост:

Када је акузативна енклитика део удвојеног објекта – па је именица носилац значења рода и падежа, доминира енклитика *ги*. Када је у функцији правог објекта само енклитика уз дворекцијске глаголе уз које иду Д и ОП, онда је форма *ге* скоро доследна, пошто се њоме избегава хомонимност облика *ги* (Дјд., Дмн., Амн.):

Тамо новожене *ги* *утџаље*, *обадвајца*. И *ге* *донесоф* *Сџман-Љика* во *кљџ*.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О ЗАМЕНИЧКИМ ЕНКЛИТИКАМА

52. а) Наслеђена двострукост основа у номинативу и зависним падежима заменица Зл. очувана је у клитикама. У енклитикама, међутим, постоји низ иновација. Неке су део ширег ареала, неке су локалног карактера.

б) Синкретизам енклитика у Зл. само је делимично стварање хомонимије, пошто се енклитике најчешће јављају удвојене са клитиком или именицом, које су у дативу и акузативу морфолошки јасно диференциране. Хомонимија се отклања и синтаксичком позицијом енклитике. Синтаксичка дивергенција, дакле, омогућава опстанак падежне хомонимије.

в) Када у пуним облицима заменица / именица у дативу и акузативу постоји хомонимија, онда су енклитике морфолошки јасно раздвојене. То се види из датива и акузатива заменица *ја* и *ми*:

Д. мéне <i>ми</i>	тéбе <i>ти</i>
А. мéне <i>ме</i>	тéбе <i>те</i>

Д. њóјзи <i>гу</i>	њóјзи <i>ги</i>	њíма <i>ги</i>	
А. њú <i>гу</i>			њí <i>ги</i>

г) Дативске енклитике:

Н. јá	тí	мí(је)	вí(је)	óн	óно	óна	óни, óне
Д. <i>ми</i>	<i>ти</i>	<i>ни</i>	<i>ви</i>	<i>му</i>	<i>му</i>	<i>гу, ги,</i> <i>и, је</i>	<i>ги, им,</i> <i>гим, мги</i>

Акузативне енклитике

Н. јá	тí	мí(је)	вí(је)	óн	óно	óна	óни, óне
А. <i>ме</i>	<i>те</i>	<i>не</i>	<i>ве</i>	<i>га; го</i>	<i>га; го</i>	<i>гу; је;</i> <i>га</i>	<i>ги; ге</i>

Као општа законитост морфолошког обликовања енклитика у дативу уочава се експанзија елемента /-и/, који је у контрасту са експанзијом енклитика с елементом /-е/ у акузативу.

Изузетак од оваквог формирања облика настаје уколико је морфологија пуне форме таква да се енклитика препознатљиво наслања на пун облик, чиме се активира другачији механизам формирања енклитике.

а. Енклитика (њéму) *му*, (њéга) *га* / (њéго) *го* наслања се на придевско-заменичку промену (уп. стáрога, стáрому; тóга, тóму) .

б. Енклитика *и/ги* у Дјд. зам. ж. р. óна наслања се на стари дативски облик *јејi, и новији заменичко-придевски *њóјзи* / *њéјзи*. Садашња енклитика *и/ги* има упориште и у финалном /-и/ из партикуле *-зи*, која је маркантни дативски формант заменичко-придевске промене у једнини женског рода на ширем призренско-тимочком терену.

д) Појава /г-/ као елемента основе енклитика заменица 3л. део је опште тенденције нормализације основе на једном ширем српско-македонском ареалу, обичнија у говорима призренско-тимочке области него у граничним македонским говорима.

Овакав механизам покренут је пошто енклитике 3л. стварају систем изразито нерегуларне основе.

НОМИНАТИВ ЈЕДНИНЕ НЕЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА

ЗАМЕНИЦА *КОЈ* И ЗАМЕНИЦЕ СЛОЖЕНЕ СА ЊОМ

ЗАМЕНИЦА ЗА ЛИЦЕ *КОЈ*

Однос заменица **кџто* и **кџи* и заменица
сложених са њима

53. а) Морфосинтаксичко преобликовање заменица **кџто* и **кџи* и заменица сложених са њима именички и придевски употребљених, захватило је шири ареал око говора ЈЗКиМ.³³ У различитим говорима поменутог ареала снага иновације је различита. Морфолошко преобликовање и присуство новијих облика у говорима ЈЗКиМ својом доследношћу подсећа на јужнији део ареала, пошто је и у ближим и у даљим македонским говорима практично истрвена морфосинтаксичка диференцијација према синтаксичком положају заменице.

Једначење **кџто* и **кџи* и заменица сложених са њима остварено је у говорима југоисточног словенског балканског ареала на два начина: ширењем *-кој* у сложене заменице (*некој, никој, свакој*) или елиминацијом *-о* из номинатива именичке заменице ширењем *-и* из придевске заменице Нјд. м. р. (*неки, сваки, ники*). Овај други механизам захвата и

³³ Говори призренско-тимочке области (Белић 1905: 291, Богдановић 1987: 170–171, Богдановић 1979: 67–68, Барјактаревевић 1977 б: 280, Ђирић 1983: 73, 75–77, Марковић 2000: 147–148, Павловић М. 1982: 35, Реметић 1996: 487–488, Павловић 1939: 176, Јуришић 2009: 152, 153), сви говори у Македонији (Видоески 1965: 154–158, Видоески 1954: 225, Стамагоски 1956: 104), косовско-ресавски говори (Симић 1972: 146–147, 351; Радић 1990: 27), неки говори у Црној Гори (Пешикан 1965: 150–151, Пешикан 1969: 253, Вујовић 1969: 252–253, Стијовић 2007: 154–155, Јовановић М. 2005: 360), говори бугарског језика (Харалампиев 2001: 119).

говоре у којима нема ширења *-кој* у сложене заменице (Ивић-Бошњак-вић-Драгин 1997: 94–95).

На ширење нових облика именичких заменица *неки, сваки*, осим подстицаја из заједничких облика зависних падежа, утицало је и делимично семантичко преклапање заменица *свако* и *сваки, неко* и *неки*, затим могућност синонимије синтагме и именичке заменице: *сваки човек* и *свако, неки човек* и *неко*.

б) Новостворени облик *кој* пренео се и у заменице сложене са овом заменицом.

в) Одсуством заменица сложених са *и-* (ико, икоји, ичији, икакав), говори ЈЗКиМ део су ширег српско-македонског ареала у коме се овакве заменице не јављају као органска особина. С обзиром на то да ових заменица нема у косовско-ресавским говорима и говорима призренско-тимочког ареала, али и због једине заменице *ико* у севернометохијским говорима, тврдња М. Букумирића да се у говорима северне Метохије добро чува заменица *ико* (Букумирић 2003: 224–225) тражи додатну проверу.³⁴

Нису потврђене заменице са *ма* у првом делу (ма ко, ма шта и сл.). Нема ни опште заменице за квантитет (сваколик, свеколик).

54. У говорима ЈЗКиМ заменица *ко* (и заменице сложене са њом), осим у ЈКГ, јављају се по правилу с елементом *-ј*. У ЈКГ ове заменице у Нјд. м. р. јављају се факултативно са и без *-ј*. Облици без *-ј* у овом говору нису траг чувања некадашње дистинције заменица **кџто* и **кџи*, већ су резултат накнадног слабљења */-ј/* на крају речи у групи */вокал + ј/*. На овакав закључак упућује укупно преобразовање заменица у овом говору, које се не разликује од оног у околним говорима, затим пасивна артикулација */ј/* у међувокалском положају и на крају речи, факултативни облици типа *немó* и *немó*, *ову́* / *ову́*, *овéј* / *овé*.

Само *-ј* у заменицама унето је из **кџи*. Подршка облицима типа *кој*, *некој* могла је бити у показним заменицама са партикулом *-ј*, затим у присвојним заменицама *мој*, *твој*, *свој*, тим пре што је фонемска финална подударност с елементом */-ој/* у низу заменица присутна у заједничкој парадигми (*кој*, *мој* - *којега*, *мојега*, *кој*, *моја* - *које*, *моје* - *којези*, *мојези* ПрГ).

³⁴ У инвентару заменица у левачком говору нема: *икакав, ико, иколик, васколик, никоји, николик, неколик* (Симић 1972). Слично је и у говорима ЈЗКиМ.

Нема заменица сложених са */и-/* ни у Богдановић 1987.

У северном делу јужне Метохије – у Подрг и ЋГ – завршавају се облици типа *кој, некој, никој, свакој*, пошто се већ у севернометохијски-ма ове заменице јављају без елемента -ј (Букумирић 2003: 224–225).

55. Иако је придевска заменица у Нјд. утицала на облик именичке, у зависним падежима утицај није до краја остварен. У већем делу говора ЈЗКиМ јавља се двојство облика у деклинацији заменице *кој* (и заменица сложених са њом). Чешћи облици *кога, кому, некога, некому* представљају континуитет наслеђене тврде промене заменице **кѣто*, док су облици *којега, којему* део иновације ширења меке заменичке промене у говорима ЈЗКиМ.

Стабилност облика тврде заменичке промене м. р. ових заменица потврђује се и на другим тачкама српских говора са *кој* у Нјд. м. р. (Марковић 2000: 153–154, Симић 1972: 351). У скопскоцрногорском говору, који показује низ интересантних подударности са говорима ЈЗ-КиМ, јавља се двојство облика: основно *кога, некога, кому, некому*, ретко *којега, којему, некојега, некојему* (Видоески 1954: 225).

У снази облика типа *кога* односно *којега* нема подударности у говорима ЈЗКиМ (в. т. 241–245).

56. Наслеђени резултати дистрибуције О : Е у зависности од природе претходног сугласника очувани су у Нјд. = ОПјд. с. р. ових заменица. Овакво стање у корелацији је са добрим чувањем наслеђеног *-е* у с. р. присвојних заменица (в. т. 101 в, 102 в, 111 в).

Ретки факултативни облици са *-о* потврђени су у ЈКГ:

От *којо* мѣсто су, на *којо* сѣло пада, у *којо* мѣсто иде.

57. Вокал /о/ у заменици *кој* опстаје у јужнометохијским говорима, СиГ, делом у ЈКГ. У ЈКГ у заменичким изразима *штó-куј*, *како-куј* и изразу са значењем речце „можда” *куј-зна* /о/ у заменици најчешће се супституише са /у/³⁵. У зависним падежима заменице *ко(ј)* у овом говору /о/ из основе остаје, али су бележени и ретки примери у којима је дошло до замене /о/ са /у/ (*кујога*, в. т. 241 б).

У СиГ и ПодгГ забележен је мали број примера типа *Куј* мислија СиГ, *куј-зна* за њѣга ПодгГ.

У говорима северношарпланинског типа замена /о/ са /у/ у новоствореним вокалским групама после испадања /ј, в/ захватила је у различитом обиму поједине вокалске групе. Док је у ПГ ова особина

³⁵ Уп. са супституцијом и у другим говорима у којима /о/ остаје стабилно, а замена се среће у овој заменици (Марковић 2000: 147–148, 153, Богдановић 1987: 170, Ћирић 1983: 75, Симић 1972: 146–147).

– својствена западномакедонском залеђу – практично елиминисала /o/ из вокалских група са овим вокалом на првом месту (Младеновић 2001: 102–106), у два друга говора – СрГ и ПрекГ – она је је присутна само у делу насеља ових говора.

У СрГ у нижим селима уз Бистрицу опстају вокалске групе типа *ко́а, ко́е, мо́а, го́едар, то́ар, ко́ега, ко́ему, неко́ега*. У вишим селима, међутим, замена /o/ са /u/ потврђена је већим бројем примера (*ку́а, не́куа, сва́куа, ку́ега, ку́ему...*), затим у синтагматском споју *ку́ј-зне* (< кој знаје) („можда“).

У говору Скоробишта, у коме је јужнометохијски супстрат у ПрекГ снажнији, опстаје *ко́а, мо́а, го́едар / го́ведар, то́ар / то́вар* (*ко́а*-жена била прет *ку́ч’а, ко́а ч’е* ми *ка́жете, ко́е-дете*). У другом типу, у који улазе насеља Грнчаре и Ново Село, јављају се и примери типа *ку́а, ку́е, ку́ам, тву́а, гу́едам, ч’у́јек*, очигледно у говор ових села стигли са присељеницима из Горе.:

ку́а је *по́стара, ку́је-л’уц’и* и *и́ма, ку́јем* Г^рнч^арца^м.

58. У ПодрГ, поред основног облика *ко́ј*, заменица је потврђена малим бројем примера с проширењем *-ај*:

Треба да *би́раш сна́у*. [Треба да *знаш*] *Којај-гу́-је у́јко, којај-гу́-је све́*; *Код гу́ узесмо, не́ смо зна́л’е којај-гу́-је тётка, којај-гу́-су да́јке*.

Акцентски необичан облик за ПодрГ, пошто се акценат везује за заменичку енклитику, упућује на маркирану употребу заменице.

Сам облик могао је настати у сусрету двају система заменичких облика личне заменице (Ко *јој* је *у́јко* : Кој *гу* је *у́јко*) или се наслањати на демонстративне заменице, које су у номинативу – без обзира на род и број – у ПодрГ обележене партикулом.

О облику заменице за каквоћу *ка́квај* в. т. 133 б.

Употреба заменице *ко́ј*

59. У свим говорима ЈЗКиМ именичка заменица *ко́ј* јавља се у односним реченицама са субјекатском функцијом, када је корелатив овој реченици /тај, човек, особа/.

а) *Ко́ј* до́ша на време, он узéја, *Ко́ј* се ко́цка, оста́не и бес па́ре и бес ку́ч’у, *Ко́ј* шпа́ра, и́ма и се́бе и за де́цу ПрГ, *Ко́ј* сме́ја, он до́ша; *Ко́ј* се умори́ја, оти́ша да се одмо́ри ЂГ; *Ко́ј* и́ма стра́м, не́ма ни́што, *Ко́ј* се дофа́ти до те́бе, он и́гра, *Ко́ј* мо́же – попи́е це́лу, *ко́ј* не́, *Ко́ј* о́ч’е, по́сти, Та́ј *ко́ј* пи́је, у́век је пијани́ца; *Ко́ј* и́ма па́ре – он и́де, *ко́ј* не́ма – не́ч’е да и́де; *Ко́ј* ч’е па́дне на ту́ј бра́зду, он доби́ва, *Ко́ј* се разбол’е́а, не́ се дигна́а, *Ко́ј*

дóша на свáдбу, мóра да се посíпе, *Кó'* ни дóц'не, свáки мóра да добíе јáје ПодрГ, *Кóј* һ'е бíне лáзар, óн íде; *кóј* ч'е бíне лазарíца, óна пóје; а како-*кóј* долáзи, заўзме мéсто; *кóј* íма у двóр гúмно, óн врши; онáј *кóј* ч'ўва бáјрак, óн ч'е пúца; *кó'*-óч'е, нека бíне; како-*кó'* оч'áа, работáа; *кó'* íша да прóси, óн јéа; а *кóј* неч'áа, неч'áа; *Кóј* бíа бóгат, ч'инáа свáдбу; *Кóј* не мoгáа, не íша; *Кó'* имáа лóјзе, имáа вíно; *Кó'* вол'éа да пíе, ч'е се опијáни; *Кó'* дóша, дóбро дóша; *Кóј* верýе, óн се ч'ўа. *Кó'* не верýе, не се ч'ўа; *Кó'* вол'éа, тáј íша; *Кó'* íма пúшку, испáл'и пúшку; *Кó'* да ти дóц'е на свáдбу, тóга са здравíцу ПодрГ, *Кóј* óће, [тај] нека га скрáсти; *Кóј* те мрзи, тáј те тужи; *Кóј* нáђе пáрче, чўа тóј пáрче; *Кóј* íма вíше стóку, óн донéсе; *Кóј* што мoгáа, држá; *Кó'*[j] é домáћин, сéче лéба; *Кóј* мóже – нóси одмá, а *кóј* не мóже – стáне; *Кó'* мoгáа, íде, *кó'* не – не СиГ, *Кó* ч'е да га уфáти, тáј га нóси; *Кў'* имáја кóња, бíја бoгáт; *Кó* íма девóјку, ожéни се; *Кó'* се уплáши, нéма занáт ЖКГ;

Кóј краде тўђо, да му се нé-роди у његовá-њива, *Кó'* пóмера мéђе, Бóг да га пóмери от пáмет, *Кó'* ўзима тўђо, свóје да нéма, *Кó'* чíни мáђије за дéца, да не мý-зборет у његоá-кућа, *Кó'* чíни мáђије за кóзе, ка кóза да врека СрГ³⁶, *Кó'* ўдара стáрого чўéка, рўка да му се óсуши; *Кóј* се ўмори од рáбота, ч'е сéне да се óдмори ПрекГ, Шо *кој*-íма да дáде, ће дáде; *Кóј* мóже да кóси, пóкоси; *Кој* рáбота да íма, а и *кóј* не рáбота нека íма, ал'и *кој* рáбота да íма пóвише; Ако íма во шўма, *кóј* íма ГГ.

б) У оваквим реченицама зависна субјекатска реченица најчешће је у инверзивном односу, а потврђени су и случајеви са зависном реченицом иза управне: Отíне *кóј* ће да óре, Увéчер дóђе *кóј* гу рáни, Тр́гне га *кó'* тéра óфцу СиГ.

в) У примеру: óно се постíло, *кóј* оћáа [постија] СиГ, односна реченица се односи на неисказану управну реченицу са корелативом *тај*, а не на безличну СЕ реченицу. У овој реченици *óно* је речца.

г) У примеру: *Кóј* уфáти кóрс, óни пóсл'е би пéвал'е ПодрГ – у управној реченици субјекат *óни* односи се на више људи у више година који о Водицама ухвате крст. Пример илуструје морфологизацију плурализацијом реалног броја субјекта саопштеног односном реченицом. Исто и: *Кóј* оч'áа, пíл'е; *Кó'* бíја у комшилэк, побéгле, напуштíл'е; Ó, *кóму* се пíло, пíл'е ка сáгена тáко и тéде ПодрГ.

³⁶ Поред наведених примера из моје грађе, в. и оне наведене у Павловић 1939: 250–251.

д) У примеру Немáа *кој* да ги чува СиГ, заменица је у Нјд. у служби субјекта у егзистенцијалној реченици. У говорима ЈЗКиМ дошло је до преобликовања егзистенцијалних реченица, и то како у употреби егзистенцијалног глагола (*имáло* уместо *бíло*) тако и у промени падежног облика субјекта.

60. Некада се заменица употребљава у облику који је родовски обележен. На родовску обележеност утиче то што је односна реченица-субјекат у оваквим реченицама јасно родовски обележена занимањем носиоца ситуације (*мешáља* је, на пример, по правилу особа женскога пола). Овакве реченице су блиске односним реченицама у којима је *кој* релативизатор родовски обележен. Сама употреба оваквог релативизатора условљена је позицијом заменице, која је на почетку зависне реченице у инверзивном редоследу. За разлику од правих односних реченица са субјекатском функцијом, у којима заменицу *кој* није могуће заменити, у односним реченицама типа наведеног у овом одељку, *што* је синонимно са *кој*. Иако структура сложене реченице и позиција зависне реченице упућује на субјекатску употребу односне реченице, у оваквим примерима претеже атрибутско значење, које је и подстакло употребу придевске заменице у везничкој служби.

Кóја се удавáла двáпут, трéч'и пúт бéга од удáдбе; *Кóја* се удавáла двáпут, дру́гејзи збóри да не се уда́ва; *Кóји* работáл'е цéја дóн, óни јóдва ч'éкав веч'éру ПрГ, *Кóја* мóгла да íде у ц'ркву, оти́шла ЂГ, *Кóја* не мéси, óна нóси вóде; *Кóја* кúч'а íма нéч'ва, кúч'а'е; *Кóји* ос кóла íшл'е, óни дóшл'е; *Кóји* на кóла íшл'е, óни ос кóла кóн'ске íшл'е; *Кóја* снаá ч'е се дигне, óна íде; *Кóја* жéна не рáђа, тú се окупá; *Кóја* не рáђа, дóђне ПодрГ, *Кóје* [жене] имáл'е ми́цко дéте, óни га изнéсу; *Кóја* [мáјка] íма гољéмо дéте, óна дáде ПодгГ, *Кóја* је мешáља, омéси; *Кóје* [j]е сугáре, óно прво; *Кóји* су умóрни, óни сéдо прво да рúчо; *Кóја* је домаћíца дóма, óна спрéма ручкóве; О[д] дóма нóси, *кóја* је бачíца; *Кóја* је домаћíца, спрéма му да јéде СиГ, *Кóја* ти се свíц'а, да гу прóсиш; *Кóја* тка́е, ис'кáе ч'илим; *Кóји* су врédни, донéсију др́ва ис шúме ЈКГ;

Кóје жњéет брго, ће ја дóжњéет за дóн СрГ, *Кóје* íмав мáлово [дете], т'рч'иф дóма од рáбота ПрекГ.

61. Заменица се јавља у служби правога и неправог објекта.

а) Прави објекат:

Прáти са здравíцу да вíка *кóга* [госте] íма, Нéси имáла *кóга* да пítаш ПрГ, Прáти *кóга* íмате, Утепáл'е би *кóга* би нáшл'е, Нí-си знáла

кој ти је му́ж ПодрГ, Киднапува́л'е *кога* би на́шл'е по пу́ту ПодрГ, Би́ле га *кога* би на́шле ЖКГ.

б) У примерима *Кога* има^фв нијет, њега́ узев; *Које* [дете] ч'е ти да́-дов, њега́ ч'е узеш; *Које* име во́љиш, њега́ узеш; *Кога* оч'аја, он њега́ га ви́каја ПодрГ

– значење релативизатора је објекатско, али се у управној реченици јавља објекат (лична заменица), некада и удвојен. Оваква употреба се може објаснити принципом удвајања објекта.

в) Неправи објекат:

Кој се дова́ти до те́бе, не́маш да му да́деш ко́рпу, И *кој* ч'е до́ц'е ту́ј, она́ му цел'и́ва ру́ку, *Кој* ч'е ни до́ц'е, да му даде́мо ПодрГ, Одне́сеш ко́му има́ш наме́ру; *Кога* има^фв нијет, њега́ узев; *Које* [дете] ч'е ти да́-дов, њега́ ч'е узеш; *Које* име во́љиш, њега́ узеш; *Кога* оч'аја, он њега́ га ви́каја; *Кога* има́ш ни́ет, ви́каш; Одне́сеш ко́му има́ш наме́ру ПодрГ, *Кој* се поди́не, ће ко́симо са́с шма́јзер; *Кој* о́ће да ми́је ру́ке, она́ ги по́сипи; *Кој*[ј] је наста́р, му по́јемо, *Кој*[ј] је нај умо́ран, му даде́мо да се́дне СиГ, Да дове́де на весе́ље *кога* има; Да зна́ *кога* ч'е наје́де; Дава́ла ко́ме тре́ба, Ч'е се уда́м за ч'ове́ка *кујога* во́лим ја́, не́ *кујога* во́лите ви́ ЖКГ;

Ко́ему се спа́ло, ле́гнав; *ко́ему* се пи́ло, пи́в ви́но и ра́кија; *Ко́ему* се и́шло, о́тишов СрГ, Не-ни́-знала ма́ти за ко́го га да́л'е ПрекГ, Тре́бе да зна́ет ко́го да те́па'е; Да ни ре́ч'ете ко́го да ви́кнеме на сва́бда ГГ.

62. Када се не зна за одговор – у директном питању и зависним реченицама, у узвичним и упитно-узвичним реченицама, у узвичном значењу, у субјекатској или другој употреби – упитна заменица за лица гласи *кој* / *ко*; када се зна одговор на постављено питање, ова заменица има различите облике за родове.

Кој до́ша, *кој* ни прати́ја пи́сму, *кој* да ги одне́се, ко́га има́ш у куч'у, ко́га да ви́каш на по́моч', ко́га си сајдисува́ла, от ко́га си зајмува́ја па́ре, за ко́га си се муч'и́ја, от ко́га ви́де зор́т; ко́му су каза́ја за дукáте, ко́му ће му да́днеш да́јак, ко́му је до́бро кэд не́је у сво́ју куч'у, ко́му уч'ини́ја ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 487; *кој* да ка́же, ни *кој* да ч'у́је, *кој* сме́ја, *кој* му је га́зда ЂГ, *Ко́му* смо предава́л'е?, *ко́е* ко́ла има, ос ко́га оч'еш, ос ко́га ти је де́те, на *ко́е* си́то се́еш, *ко́ј* те пре́вари, *ко́ју* при́ч'у ч'е ни при́ч'аш, *кој* си ти, у *ко́е* до́бо оч'еш иди, *ко́ј* је́а та́ко, *кој*-ти-је, от *ко́е* же́не му је де́те, шо зна́м ја́ у *ко́је* вре́ме, ко́му је ре́д, *ко́е* до́шл'е младе, *ко́е* до́шл'е не́весте, *ко́е* де́ца т'рч'ка́л'е, *кој* гу упал'и́а, *ко́ј* и́ша по дево́јку, у *ко́е* ко́ла, *кот ко́га* ч'е и́дем, *с ко́га* да се́дим, не зна́м

за *кога* да идем Подрг, *Кож* ми је момак, *кој* ти је син; за *кога* дошла онај млада, за *кога* да бринеш, *от кога* бегате, у *које* место смо стигнал'е, а *кој* ти га даа, *кој* да ми ради, *с кога* живиш у *куч*'у, *Кож* те прати овде, жити-Бога, *кога* ч'е викаш на свадбу; *Која* снаа тој ти викала, *коа* ти је јет'рва Подрг, а *кој* знаје, *куј* мислија, *ко'* могаа иде, *ко'* не – не, *кој* зна одокле бија, *кој* ће доброволно да дође, *кој* праја кућу у село, ја с њега, *кој* оћаа, *кој* имаја стоку, ретко *ко'* зна, *Ко'* оћете да се укачите СиГ, *От којо* место су, на *којо* село пада, *која* ти се свиц'а, *која* пита да била [= било која] ЖКГ;

Коа-жена била, *кој* не-пије цигариња, *ко'* знаје да игра калачојна, *ос коега* чока сте биле у *грат*^а, за *коега* брата ми заприча; *коему* сте казале, *ко'*ему говедару побегнале краве, *ко'*ему сте напрајл'е чешмице у л'ивада, *којзи*-жене ги отераа мужа, *којзи*-жене ги дођоа браћа, *којзи*-жене ги исеока коцаћи; *коу* кућницу имате у кућа, за *коу* људи зборешоа, *ос коу* кравјичики ће не нарањи, за *које* жене у Мушњикоо има писме СрГ, *кој* ге ч'ува говеда, *кој* донеф д'рва; *коа*-жена била прет *куч*'а, *коа* ч'е ми кажете, за *којзу* да се спреми ПрекГ, *Кож* ће го онесе, *кој* ће почне да вика; *кој* ће ти-јаде помало, *кој* да работа, *кој* е најубаф, *кој* ти даде дукат, *кој* метаф, ако има во шума, *кој* има; *кој* ће го онесе, *кој* ће почне да вика, *кој* ће ти-јаде помало, *кој* да работа, *кој* е најубаф, *кој* ти даде дукат, *кој* метаф; *куа* се омужила, *куа* умрела, *куа* три месеци, *куа*³⁷ два, *куа* ће ми офце зачуате, *куа* те сака, *кује*-дете, *кује* ће пуже, а знэш *кује*'е; шó-ги-знам *кује*-мужи бил'е, *кује* се, вел'им, љуђиви; *кује* рабóтал'е, *кује*-села исабил'е, *кује* ће носет на свадба, *која* видела, *коа* маи нејће, *које*-деца ти бил'е ГГ.

63. Заменица *кој* користи се у служби везивања односних атрибутивних или апозитивних реченица.

У реченицама овога типа обичнији је везник *што*, којим се обезличава именичка функција везника односне реченице, а сам везник своди на везничку функцију. Према расположивој грађи чини се да је у СиГ употреба односне заменице *који* у служби везивања односних атрибута нешто чешћа је него у другим говорима ЈЗКиМ.

У реченицама у којима се инсистира на субјекатској функцији релативизатора, употребљава се односна заменица *кој*:

а) Брат *кој* имаја децу, река му; помогнеф ти теј-жене *које* си викнала ПрГ, Брат старе' *кој*[j] је да се пита; ѓни отиднеју, дво'ица *које*-си-

³⁷ У овом примеру *куа* има значење неодређене заменице *некуа*.

сајдјисала; Отјиднев да л'энев девоке от село *к'е* дошл'е; Две жéне има т'э *к'е* спремав; Кэ[д] доц'не зéва, *к'а* гу'е зéва, п'рво откри'е гу; Има да доц'е поп дома. *К'о*[ј] је у село; Ч'экам други *к'о* да ми даде динар ПодрГ, Цв'еч'е *к'о*је о'ч'еш, р'азно; И о'ни посл'е, в'еј *к'о*'и б'ил'е г'оре, р'екл'е; сн'аша *к'о*а ми б'ила за стар'эога б'рата, умр'ела; па св'аки *к'о*'-о'ч'е у фамил'и'у; ов'еј *к'о*'и отишл'е у ш'уму, Пристал'амо ц'елу в'еч'ер, домаш'ице *к'о*'е су. *К'о*'а је меш'ал'а, о'на м'еси – кол'ач'е два ПодгГ, домаш'ин *к'о*ј [ј]је ст'ар; ст'ар *к'о*'и је, домаш'ин; сн'аша *к'о*'а је, у'зе п'ешкир; ј'ена *к'о*а б'ила домаћ'ица; оти'не м'лада г'оре с'ас т'ога *к'о*ј ће да о'ре; ж'ена *к'у*а је т'рудна, ж'ена *к'о*'а је на бач'ењу; *К'о*а б'ила гол'ема фамил'ија, т'уја п'рво м'ужи ј'еле; О'на м'ора, *к'о*'а је пам'етна, да сл'уша СиГ, Умр'ела з'ет *к'о*га дов'еле на к'уч'у, Дом'ач'ин *к'о*га си дар'ила, и о'н т'ебе д'ари; Св'уда леп'ота *к'о*ју-о'ч'еш ЈКГ;

Н'екој *к'о*' има, даде; Та' *к'о*' дошов, д'онев п'аре и дру'гам л'удам СрГ, Ж'ена *к'у*а-раб'отала у п'оље, ће се о'дмори; Л'у'ћи *к'у*је ге о'брал'е Л'умани, ће з'емет п'ушке со с'ебе ГГ.

У овим примерима *кој* је синонимно са *што*, које је основни везник односних реченица у свим говорима ЈЗКиМ (в. т. 90).

б) У примеру Изн'есе гу нико'-мушк'арац на в'оду. *К'о*је одр'еди свек'рва ПодгГ – релативизатор је у множини пошто снаху на воду изводи више уку'ана, од којих је онај коме је она поверена мушкарац.

64. У свим говорима ЈЗКиМ са значењем опште заменице, *кој* се јавља у скупу са *како*. Када се односи на непознати појам, има облик заменице *кој*, када се односи на познати појам – јављају се облици различитих родова. Значење скупа је „свако на свој начин”.

Скуп функционише као једна интонациона целина, пошто се акценат јавља само на заменици.

а) Како-*кој* дава за сад'аку; како-*кој* што м'оже, отјидне у ц'ркву; како-*кој* знаје, пл'эте за з'иму ПрГ, да се сна'ђемо, *како-кој*; *како-ко'* ст'игне, да се прек'рсти ЂГ, Дар'ујемо. *Како-ко'* има, ж'ене п'ијев *како-која*, *како-кој* м'оже, *како-кој* имаја, *како-кој* п'ости, П'о'ч'нев да п'евав. *Како-ко'* има; би преч'ек'ал'е при'ат'ел'е – к'афу, раки'у, *како-ко'* о'ч'е; *Како-ко'* дофат'ија – расип'ује; Нико' иск'о'ч'и'а на сл'унце, нико' н'е. *Како-кој*; *како-која* ж'ена м'оже ПодрГ, *Како-кој* м'оже, спр'еми дар'ове, Да се уч'ини благ'ота, *како-кој* знаје, *Како-ко'* св'екар има, *како-која* свек'рва што дава, се ч'ув'ало за Водак'рс ... он'и мис'ирке, *како-ко'е*; с'эм држ'аја како-*коју* ст'оку ПодгГ, М'еш'ив'але смо. *Како-кој*; *како-коа* су у р'ед да ом'есу, ги вика'ле [краве] *како-коа* к'акве су СиГ, *Како-ко'* о'ч'е, *Како-к'у'* има ЈКГ;

Како-*коа* што *може*, *плéте* за *зíма*, Како-*кој* *може*, *ће* *при́праи* за *вршење* СрГ.

б) У примеру Како-*кој* остáлоу СиГ – *кој* је вероватно из *који*, али није искључено да је у питању множинска морфологизација предиката према реалном броју заменице, пошто се она односи на скупину више појмова.

65. Са значењем „различит” у полусложеници како-*кој*:

Сэм држаја како-*коју* стоку, Свéшто ни давáл’е. *Како-кој*, Се ч’ува́ло за Водак’рс... онé мисíрке, *како-које* ПодгГ.

66. У значењу заменице *никој*:

Кој па смеја да пита за л’éба ПрГ, туј не смеја *кој* да пипне ПодрГ, *кој* немаја стра́ да тра́жи ПодгГ;

кој па има та́кат за ра́бота СрГ.

67. Заменица *кој* у значењу неодређене заменице за лица *некој*

а) *Кóму* се зборéло, *кóму* се ч’утéло ПрГ, *Кóму* се пéва, *кóму* нé; ако *кој* имаа, јéну музíку има́а; туј не смéа *кој* да пипне; Л’епезéне гу испл’éла, *која* у ал’íну, *која* у димíје ПодрГ, *Кој* у тра́ктор, *кој* у кóла, *кој* у кóмби – бéгај у С’рби́ју, отíдне *кој* код кóга има својбíну; да се даа – *кóму* ч’арáпе, *кóму* кошул’у, *кóму* ма́йцу; па кóјн да се в’рти, *кој* два, *кој* јéдан; *Кој* покóси. *Кој* не покóси – íч’ ПодгГ, *Кој* кóси отáвак, *кој* бéре тра́ву, *кој* здéне у навíљак СиГ, *Кóме* да́доше во́ла, *кóме* кра́ву, *куј* са тóрбе ЖКГ;

кој во́ли ра́кија, *кој* во́ли ви́но, *кој* пíје пíво на свáдба; *кој* úзев кóња, *кој* пóвез во́ла ос сéбе, *кој* до́шов^ф ос ма́гаре да ра́бота на пúт СрГ, *Кој* – има својштина, *кој* – óвна, *кој* – јáгње *ће* ти дóнесет; *кој* продаф кóна, *кој* про́даф кра́ва, *кој* про́даф јúnње нéкуе; *кој* на н’íва, *кој* на л’íвада; пóрес *кóму* сто́, *кóму* двéста ГГ.

б) Са значењем неодређене заменице *кој* се јавља заједно са *било*:

Нека му кáже *кој-било*, ч’е му помóгне *кој било* ПодрГ, дóђе *било кој*, *кој* мóжоу, *кој* су ту́ја СиГ, *кој-било* да до́ц’е, дóбро ни дóша ПодгГ, нека за́пое *кој-било* СрГ, *кој-било* со кóјна да вл’éче ГГ.

У свим говорима ЈЗКиМ потврђен је само редослед *кој-било*, у коме је заменица најчешће атонична.

68. Заменица *кој* са значењем „велико, изразито”:

Кóје весел'е бiло, *кóја* мýка бiла Подрг, *Кóје* пијéн'е бiло на свáдбу, *кóје* мéсо бiло на áстал Подрг, Па *кóе* цiркyсе бiло (ОПмн.), *кóја* пiта да бiла ЈКГ;

кóј вiкот, *кóј* пiскот бéше на сóкак СрГ.

69. Заменица *кóј* са значењем „веома касно“:

Не смéм да отвóрим – *кóе* дóбо Подрг, а вiше, *кóје* врéме iе, да л'егнéмо Подрг, *кóе* врéме iе, а óн нé-легнав^ф СрГ.

70. Употребљена у изразу *кúј-зна*, заменица има два значења.

а) „Много“:

Кúј-знá кол'iко пýт, мiсл'и *кúј-зна* кол'ико пáре iмам, *кúј-зна* кол'ико потепáл'е, iдеш *кúј-зна* кол'ико мéтра Подрг, *Кúј-зна* колико смо iшле по нóч'у, *кúј-зна* колико пáре трéба да iма ЈКГ.

У ЈКГ и Подрг само се у овом изразу јавља супституција /o/ са /y/ (в. т. 70 а).

б) „Можда, неизвесно“:

Вáј – *кúј-зна* – нéч'е да слúша, а мóје синóви *кúј-знá* дé су óни, донéси га од^з *кúј-зна* дé Подрг

71. У значењу могућности неограниченог избора у скупу *бiло кóји*:

Бiло *кóја* жéна да дóц'е у ц'ркву, помáга ПрГ, Бiло *кóј* да бiја, нéма помóч'; бiло *кóју* годiну да глéдаш, нéма берич'ét Подрг, *Бiло кóј* дán да пáдне Ђурђéвдан (= у било који дан), *бiло кóа* [девојка] да се удáде СиГ.

72. У говорима призренско-јужноморавског типа *кóј* се јавља у *кóј кúде / којкúде* у прилошком значењу „на све стране, било где“:

Отiшле *кóј кúде*, растрвéни дéца *којкúде*, па да отiну по ливáде *кóј кúде* СиГ,

којкúде iма нáше Муштиштáни, *којкúде* смо бегáл'е от Шиптáре Подрг, *којкúде* смо отишле по Србiје, *којкúде* да поглéдаш – свé мi ЈКГ.

73. Са значењем опште заменице *свако*, у изразу заједно са речцом *год*, заменица је потврђена у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ. Богатством облика речце издваја се ПрГ (Реметић 1996: 385):

Кóј гóдар да кáже, нé слúшај; *úзни от кóга гóдар* óч'еш; *кóј гóди* да се насмéје, *кóј гóди* да знáе; однéси му *кóму гóи' óч'еш* ПрГ, *кóи-гóд^м* дóша на свáдбу, да му се дáде да *јé* и да *пи'е*; *кóи- гóдар* прóша, дóша у нáшу кúч'у; *кoа-гóд^о* ч'е се удáдне, нóси дáр ПодрГ, *кóј гóдар* да кáже, лóже; *úзи от кóга гóдар* ти је во́ља СиГ, *кóј гóдар* се врати́ја, нé оста́ја жíв ЈКГ.

НЕОДРЕЂЕНЕ ЗАМЕНИЦЕ ЗА ЛИЦЕ

74. У говорима ЈЗКиМ исти облик неодређене и опште заменице користи се и именички и придевски³⁸, чиме је створен нови систем у коме се бришу морфолошке дистинкције. Једначење једнородних именичких и трородних придевских заменица (*неко: неки, свако : сваки*) захвата већи простор српских говора (призренско-тимочких, косовско-ресавских, смедеревско-вршачких, а среће се и даље изван ове зоне), затим македонске и бугарске говоре. У оваквом преобликовању именичких заменица препознатљиво је наслањање на Нјд. м. р. придевских заменица (Белић 1969: 235, Ивић 1957: 206).

И настанак новог облика именичке заменице *свак*, потврђен у различитим говорима,³⁹ део је механизма брисања морфолошких разлика између именичких и придевских заменица. У облику *свак*, заправо, нетипични облик Нјд. м. р. *сваки* уводи се у регуларни, који је сагласан са осталим именским речима. Ово тим више што је у говорима анализираних зоне нестало морфолошке дистинкције по одређености / неодређености саопштене придевским речима.

У говорима ЈЗКиМ формирана су два система облика сложених заменица за лица: један се наслања на облик заменице *кóј – нéкој, нíкој, свáкој / свéкој*, други тип представља континуитет старе дуже форме ***некѝи, *никѝииже, *вѝсѝкѝи**.

Присуство конкурената са **кѝто* и **кѝи* и различити модели сложених заменица у говорима ЈЗКиМ (*нéкој : нéки, свáкој : свáки*) упућују

³⁸ Белић 1905: 290, Богдановић 1979: 68, Богдановић 1987: 171, Ћирић 1999: 137, Ћирић 1983: 75–77, Павловић М. 1982: 35, Симић 1972: 352–353, Пецо-Милановић 1968: 336, Томић 1984: 77, Пешикан 1965: 154, Јовановић М. 2005: 360, Видоески 1965: 158, Харалампиев 2001: 119.

³⁹ Ћирић 1999: 137, Ивић 1957: 205, Ивић-Бошњаковић-Драгин 1997: 95, Томић 1984: 77, Јовановић М. 2005: 360. Уп. са иновацијом *свак* (= *свако*) у западним српским говорима (Драгичевић 1986: 150, Дешић 1976: 245).

на контакт два морфолошка принципа: а) једног који почива на корелацији основне заменице и заменица сложених са њом (*кој* : *некој*, *никој*, *свакој*), чије је извориште у оближњим северозападним македонским говорима, и б) другог, у коме нема подударности између *кој* и заменица сложених са њом (*кој* : *неки*, *ники*, *сваки*). Оваква два конкурентска модела срећу се и у другим говорима призренско-тимочке дијалекатске области⁴⁰, а спорадично и изван ње.⁴¹

У говорима северношарпланинског типа потврђени су само *некој* / *никој*, у Подрг, Прг, Ђг, ПодгГ и СиГ срећу се оба конкурента. Док су у Подрг и Ђг оба облика равноправна, у ПодгГ, ПрГ и СиГ основни је облик *некој* / *никој*. Овакав распоред упућује на ближи контакт СиГ са СрГ, а потом ПодгГ са СиГ, затим на зависност говора Призрена од околних српских области. Оваква веза омогућена је локалним сеобама између Средске и Сиринића, затим између Сиринића и Подгора, али и сеобама из Средске, Подгора и јужнијих подримских села ка Призрену (Младеновић 2004: 209–220).

У ПрГ (Реметић 1996: 488), Подрг, ПодгГ и ЈКГ са значењем „неко, понеко, когод” мањим бројем примера потврђена је сложена заменица *декој* (< гдеко), присутна – како сведочи грађа Г. Елезовића (Елезовић 1932: 129) и у суседним севернијим говорима косовско-ресавског типа.

75. а) Синкретизам неодређених и одричних заменица ширењем форманта /ни-/ у формант /не-/ неједнако је захватио поједине говоре ЈЗКиМ. У СиГ, ПодгГ и ПрГ доминира *никој* / *ники*, док је *некој* / *неки* ређе. У ЈКГ изратито доминира *неки*. У ПрекГ *никој* је једини облик у Скоробишту, претежан у Новом Селу и Грнчару.

б) У два северношарпланинска говора – СрГ и ГГ – добро је очувана обличка разлика између облика неодређених и одричних заменица. У СрГ потврђено је само *некој*. У ГГ је дистрибуција фоманата /не-/ и /ни-/ у грађењу одричних и неодређених заменица и прилога остала стабилна. Само су у Рестелици бележено ретко факултативно *никој* у значењу заменице *некој*:

Утџаље некуа-кóшута, *никој* јџџен; па да је *никој* чџџек.

в) Једначење неодређених и одричних заменица у ПрекГ (*никој*, *некој* > *никој*; нешто, ништа > *ништа*) значајна је дијалекатска појединост

⁴⁰ Белић 1905: 290–291, Богдановић 1987: 171, Барјактаревић 1977 б: 280, Ћирић 1999: 141, Ћирић 1983: 77, Марковић 2000: 148–149.

⁴¹ Радић 1990: 27, Пешикан 1965: 150–151, Вујовић 1969: 253, Јовановић М. 2005: 360, Стијовић 2007: 154–155.

која овај говор везује за ПодгГ и СиГ. Овакви облици у ПрекГ траг су језичког супстрата јужнометохијског типа у овом говору пре него што га је прекрио горански слој и унео у ПрекГ иновације западномакедонског типа. Присуство неодређених заменица типа *никој*, *ништа* у ПрекГ сведочи о томе да је иновација типа *никој*, *ништа* у јужнометохијским говорима развијена пре стварања прекокамског говора, тј. пре бројнијег усељавања из горанског правца у XVIII веку.

Мешање негација *не-* и *ни-* морфолошког је порекла (Ивић 1956: 96), а захвата шири ареал српских говора.⁴²

У СиГ ретки су и облици неодређене присвојне заменице *ничи*.

г) Неутралисање морфолошке разлике између одричних и неодређених заменица захватило је и неодрђену заменицу за ствари *нешто*.⁴³ Потпуне паралеле нема, пошто је у ПодгГ, ПрГ и ПрекГ поред примера са очуваним *не-* обично и *ништа* / *ништо* (= нешто), затим у прилогу *нигде* (= негде). У СиГ ширења /*ни-*/ у /*не-*/ нема у *нешто*, али су потврђени ретки примери продора *ни-* у прилог *негде*: Те га заведоу *нигде* самовиле, да имало *нигде* да се побегне, ис Косовоу *нигде* СиГ.

Прилог *нигде* (= негде) јавља се и у ПодгГ: *Нигде* ми ч'јни добро, *нигде* не ми ч'јни добро, остана'а *нигде* да пи'е. У ПодгГ је нешто чешћи: Назат *нигде* да идемо, ч'е те види *нигде*, узе'а *нигде* јонц'у. У ПрекГ у Скоробишту је једини облик на *ни-*: *Нигде* со к'меса да уработаш, туј *нигде*, има срп по *нигде*.

У СиГ и ПрекГ формант /*не-*/ замењен је формантом /*ни-*/ и у прилогу за количину „неколико“:

И још *нико́лко* људе из наше село, *нико́лко* краве, па пр'шло *нико́лко* године, изгореше *нико́лко* куће СиГ,

мије имамо *нико́л'ико* л'иваде, имаше *нико́л'ико* краве, *нико́л'ико* саата ПрекГ.

Брисање морфолошке обележености одричне и неодређене заменице компензује се моделом афирмативне, потврдне и одричне реченице: *Никој* доша, *никој* ни река : *Никој* не ни река, *никој* не ни доша ПодгГ. У одричним реченицама носилац одричности је /*не*/, којег нема у потврдној реченици.

д) Избор облика неодређене заменице *некој* / *никој* односно *неки* / *ники* у говорима који знају за обе форме, није условљен употребом за-

⁴² Белић 1905: 290–291, Ивић 1957: 206–207, Томић 1984: 83, Барјактаревић 1977 б: 402, Реметић 1996: 372, Богдановић 1987, 96. Видоески 1954: 225 (говор Скопске Црне горе), Ивић-Бошњаковић-Драгин 1997: 135

⁴³ Уп. *некој* и *никој* (= некој) у Видоески 1965: 155–156.

менице. Примери типа: Мóже и ос мéсо, ал'и нíкој вóл'и, нéки не вóл'и ПодрГ, да ти смéта нéкој', да ти искóч'и нáпред', да ти рéкне нíкој'-реч' – нé ПодгГ – илуструју мешање два облика присутна у овим говорима.

Исто се догађа и са неодређеном заменицом: *Ништо* ни рéка : *ништо* нé ни

рéка ПодгГ, затим у дистрибуцији неодређеног и одричног прилога за место: *нигде* : *нигде*: Кэд отíнем *нигде* (= негде), *нигде* (= негде) бíја, видéла *нигде* ка свиткáло, тáмо на рáмпу *нигде* смо бíл'е, тóј íмав *нигде* дóл'е : *Нигде* не бíја, *нигде* нéма вáј блáгóта ПодгГ.

У ПрГ, у коме је замена форманта /не-/ формантом /ни-/ у неодређеним заменицама широко заступљена (Реметић 1996: 487–488), основни облик неодређене заменице је *некој* / *никој* (Реметић 1996: 487), док су потврде морфолошког типа *неки* / *ники* ретке. Оваквим облицима ПрГ се наслања на ПодгГ и СиГ, удаљавајући се од ПодрГ.

У ПодрГ основни је облик *неки*, *нека*, *неко*, ређи тип *некој*, *некоја*, *некоје*. Слично је и у ЂГ.

У ПодгГ је забележено више облика неодређене заменице, чије присуство није строго одређено географским положајем насеља, мада се уочава нешто чешће јављање *никој* у вишим селима, ближим Сиринићу, односно *некој* у нижим селима – ближим Подрими и Призрену. Највише је потврда облика *никој*.

У СиГ основни је облик *некој* / *никој*, док су примери типа *неки* / *ники* ређи.

ђ)

Т а б е л а 11: Неодређена заменица за лице именички употребљена				
	<i>некој</i>	<i>никој</i>	<i>неки</i>	<i>декој</i>
ПрГ	+	+		+
ЂГ	+	+		
ПодрГ	+	+		+
ПодгГ	+	+		+
СиГ	+	+		
ЈКГ			+	
СрГ	+			
ПрекГ		+		
ГГ	+			

е)

Т а б е л а 12: Неодређена заменица за лице атрибутски употребљена				
	<i>некој</i>	<i>никој</i>	<i>неки</i>	<i>ники</i>
ПрГ	+	+		(+)
ЂГ	+	+		
ПодрГ	+	+		
ПодгГ	+	+		(+)
СиГ	+	+		(+)
ЈКГ			+	
СрГ	+			
ПрекГ		+		
ГГ	+			

Неодређена заменица именички употребљена

76. Облик *неки* / *ники*, *некој* / *никој* користи се за м. р. јд., затим када се не зна за род на који се заменица односи.

а) *Некој*:

Некој може и да се напије, трéба *неки* да се обуч'е у жéнско, *ники* што дóша у Поткаљају ПрГ, *некој* да ти помóгне, *некој* нéма жéну, *некој* да кáже ЂГ, да ми дáде повíше *некој*, а пáре *некој* стáвл'а, *некој* кáже мисíрка, *некој* до зóре пи'е, ал'и *некој* одвáл'а, *некој* вóљи, *ú*зе *некој* кá-меру, *некој* лáже, *некој* нé, направí'а ми *некој*, свíра *некој*, ч'е гу дáде [де-војку] *некој* на сíлу, мац'и'е ми напраи'а *некој*, *некој* имаја по двé крáве, *некој* имаја више, *некој* имаја пó мáло ПодрГ, *некој* не обукуваја, ако óч'е *некој* да кúпи, *некој* на дóн íде, *некој* дрúги на мéсто свекрвíно, *некој* однесе ги књíгу, неко-пúт *некој* га носíја дóма, *некој* пíво, *некој* ракију, како-кóј што íма, неко-пúт *некој* га носíја дóма, мóра *некој* да се опијáни на свéдбу, се спобол'еа *некој*, íма л'и *некој* жív^ф, бíч'и от комши́лук *некој* ПодгГ;

Некој кој-íма, дáде; ако *некој* виђи, нека кáже; *некој* врáг úленав у њéга, некој-чóек, *некој* чú'ек СрГ, *некој* шéћерец, *некој* бáсма зéф, *некој* вóвница, *некуј* тéл'е, *некуј* вóф, е *некој* нéмаф да бéре, áмица ако íмам *некој*, *некој* ће рéче ГГ.

б) *Никој* (= некој):

Мóжда *никој* гу видéја, *никој* што íма пáре, мóра *никој* да погрéши ПрГ, *никој* побéгне од жéну, *никој* се напије ЂГ, мláду жéну *никој* да гу

вѣди, трѣба *нико'* да гу откри'е; *нико'* сѣди у лад, *нико'* на слунце, како-ко'; по *нико'* финц'ан Подрг, *Нико'* не ти рекнаја, *нико'* снабдевач', кад пада *нико'* сѣљ, мѳжда *нико'* сѣја, и *никој* доша, *никој* дѣре свѣње, *никој* не; да те извади *нико'*, а *нико'* па кн'игу му тѳри, *нико'* до Призрен, *нико'* от Призрен, то немало *нико'* да ти смѣта, *нико'* има сво'ега ч'обанина, *нико'* плати Подрг, *нико'* сѣди бадијава, *нико'* напраа, а имало по *нико'*, *нико'* тѳри грѣнке, *нико'* тѳри платѣне, *нико'* покрѣје сѣс тенѣ'е, *нико'* напраа зѣд, ако има пролив *никој*, *нико'* ги рекоѳ, по *нико'* ради, по *нико'* не ради, ако до'е *нико'*, ако га викаа *нико'*, *нико'* не му бија, *нико'* тако, дошо *нико'* СиГ;

никој знаје, *нико'* не-знаје, *нико'* се мѳч'и мло'го, *нико'* мѳло; ако имало *нико'* да каже ПрекГ.

в) *Неки*:

Неки само краде, *неки* нема па'мет, *неки* што каже ЂГ, ч'е ти лѳпне *неки*, *неки* има'а кѳч'у, а *неки* тамо у робѣју, *неки* па'ре даје, *неки* жѣто даје, што бија *неки* војн'о л'ице, и по *неки* тан'ир Подрг, мора *неки* да ч'ѳва, *неки* од Немач'ке бија Подрг, *неки* помѳзе, по *неки* лиже СиГ, *неки* да јаје, има *неки* што те мрзи, *неки* да офѳрба, *неки* донѣсе раки'у ЈКГ.

г) *Ники* (= неки):

Ники се спрема две годи'не, *ники* годи'ну ѣ-пол СиГ.

Неодређена заменица придевски употребљена

77. Када се зна за род на који се односи, заменица има у јѣднини посебне облике за три рода. У множини заменица зна за трообличје, двообличје или јѣднообличје, у зависности од говора (в. т. 205–207).

У оваквој употреби заменица се користи атрибутски, а уколико је употребљена без управног члана у синтагми, елидирана именичка реч се подразумева.

а) Нјд. м. р.

а. *Неко'* зѣт мѳже да помѳгне ПрГ, *неко'* ѳвѣк, *некој* војник ЂГ, сѣ-стра гу дала *неко'*-стан, бија *неко'* Сава, Сава бија тѳја *неко'* Подрг;

некој свѳт, бра'т *неко'*, *неко'* бол'ес по'тепа СрГ, *некој* старец, гѳ'ѣдар *неко'* стар ГГ.

б. Ни донѣја *нико'*-ч'ѳвек, *нико'* лѳпов^ф да му украде, *нико'*-поп од Поповл'ане ПрГ, *неко'* ѳвѣк, *нико'* војник ЂГ, снајку изнесе гу *нико'*-

мушкарац, изнесе гу *нікој* мўж^ш на вóду, и заватїло *нікој* зáрос јáк^х, изнесе гу *нікој* свáт Подрг, *нікој* деда-Нóја, *нікој* кóсач не мóже, не сáм бїја *нікој*-лóвац СиГ;

дóшоф *нікој*-ч'óвек, а їма *нікој* пóмоч' ПрекГ.

в. Казá ни *неки*-Рáфч'анин, *неки* мáнастир, бїја *неки* лумпїр („вам-пир”), јóш *неки*-дэн Подрг, ка да бїја *неки*-врáк' Подрг, бїја *неки*-Ђáкó-вац, *неки* камион прóша ЂГ, гáђаја *неки* Шиптáр, дўб^н *неки* бїја ц'рквєни, *неки* Шиптáр бїја, ч'е гу дáде *неки* óтац, дóша *неки*-ел'ектрич'áр, бїја кáлуц'ер *неки*-стáр Подрг, *неки* обич'áј, *неки* пóмоч' ЈКГ.

б) Нјд. ж. р.

а. Жéна *некóја* гóспóцка ПрГ, *некóја* жéна, рéка *некóја* ЂГ, *некóја* готóво їч', рéтко *некóја* жéна Подрг;

некоа-жéна попáметна, да дóђе *некоа* пóстара їма *некоа* што знáје, врáжарка („жена која гата”) *некоа* што врáжа СрГ, *некуа* бáба стáра, *некуа* жéна, *некуа* кóшута, та *некуа* рóдила, *некоа* Áнифа, и дóшла *некоа* жéна, *некóја* дéјка ГГ.

б. *Никóја* свек'рва вóл'и гу снáву, *никóја* [девојка] што бїла за удавáјне, *никóја* кўч'а їма огњїште ПрГ, ч'е ни уфáти *никóја* ф'ртўна дéцу; *никóја* 'е дóбра, *никóја* нéе дóбра Подрг, їма *никóја* [воћка] – осўши се, *никóја* бéда, и дрўга *никóја* жéна, *никóја* стáра [жена] да искóч'и, *никóја* жéна мéси, *никóја* мéте, и тéтка *никóја* дóшла, и дрўга *никóја* нóси, у С'рбїцу имáла *никóја* ц'рква, дóц'е *никóја* кїша, бїла сáмо *никóја* зэдїна Подрг, *никóја* Косóўка, *никóја* лóша не дáва, бéше *никóја* мéгла, *никóја* жéна му рéкла, *никóја* жéна стáра, по *никóја* нéће СиГ;

дóшла *некоа*-жéна, знáе да пл'ете *некоа* постарá-жена, кóшул'а *некоа*, ицéпамо *некоа* ка лáтица, *некоа*-жéна от сéло, бїла *некоа* вóда ПрекГ.

в. *Нека* жéна знá да напрáи мац'ї'е ПрГ, имáло *нека* стáра ц'рква, да пáдне *нека* кїша, ўмре ми *нека*-стрїна ЂГ, *нека* стóка ти се оц'рвл'а, дóржи га *нека*-жéна, *нека* грац'áнка ми кáже мéне, и *нека* жéна Подрг, рекнáла *нека* девојка, да нéма *нека* сáц'а, на нóгу *нека*-фљéска Подрг, и дóшла *нека*, та'чўма СиГ, дóц'е *нека* жéна ЈКГ.

в) Нјд. с. р.

а. *Некóје* пїл'е до квáч'ке ПрГ, *некóје* дóрво се óсуши, *некóје* јет'рвїно [дете] Подрг;

Некоје време свакоа крава се тѣлила, по *некоје* дѣте сѣса, по *некоје* нѣ-сѣса СрГ, *некује* муаребе, кој прѣдаф јѹнће *некује*, *некује* дѣте жѣла, ѣспројде *некује* време ГГ.

б. *Никоје* лѣјзе дава, *никоје* не дава грѣјзе, *никоје* кѹч'е ч'е те лаѣе, *никоје* бѣнч'е погол'ѣмо ѣе ПрГ, *никоје* јѣгње не сѣса, *никоје* прѣсе ч'е л'ѣпч'е ПодрГ, имѣло *никоје* дрѣво ПодгГ, по *никоје* кокѣшч'е, и *никоје* дрѣнч'е, јѣш *никоје* цркѣч'е; Ако нѣмаш свѣе [дѣте], ѣшло ац'ѣно, стрѣнѣно *никоје* ПодгГ, и *никоје* дѣте да гу удѣри, ни *никоје* дрѣво, *никоје* [дѣте] стаѣмо у бачѣн'у, *никоје* јѣјце, *никоје* сѣло СиГ;

никоје мл'ѣко бѣло исѣбено, *никоје* бѣло дѣбро; ѹнѹтра *никоје*-к'рпч'е, да ѣмаш *никоје* задѣвол'ство свѣе, *никоје* пѣрко ка бѣло, ваке *никоје* ч'е ицѣпамо, тѣј плѣтно *никоје*, кѣнопч'е *никоје*, *никоје* време нѣшта не-мѹ-беше ПрекГ.

в. *Неко* жѣнско дѣте ПодрГ, да се кѹпи *неко* имѣн'е, *неко* прѣсе се испѣће ЂГ.

78. а) У примерима: И *никоје*-време порѣсло дѣте, *некоје*-време ч'екала ПодгГ, заменица је прилошки употребљена, тако да није морфолошки обележена ознаком средњег рода, а прилошким обликом наслања се на облик у полусложеници *некоје*-пѹт. С обзиром на усамљеност, примери су можда инфилтрат из књижевног језика, с уносом елемента -ј чиме се облик морфолошки интегрише у говор.

б) Прилошки употребљена, са значењем мере, среће се заменица у примерима: Она останѣла *никоје* ч'ѣтири-дѣна, имѣло – *никоје* двѣ брѣта убѣле ПодгГ. Могућност да је *никоје* у овим примерима редукован множински облик, на шта би упућивао иначе множински облик придевске речи у партитивним синтагмама, доводи се у питање акцентом актуелног облика заменице, пошто је у ПодгГ високо стабилизѣван пенултимски акценат.

в) У свим говорима ЈЗКиМ заменица у полусложеници / сложеници са /пут/ употребљава се прилошки са значењем „некад, понекад”. Због померања према прилошком значењу, заменица је најчѣшће атонична.

Судбина елемента /не-/ из заменице у прилошком изразу прати ѹену судбину у заменичкој употреби.

Заменица се највише приближила прилошком значењу у ПодгГ, у коме је најчѣшће без -ј, облички се прилагођавајући прилозима (*неко* / *нико* : млого, мало, колико, неколико, брго).

а. *Некој-пút* би мéсила ПодрГ, *неко-пút* *некој* га носíја дóма, *ја* га кáрам *неко-пút* ПодгГ.

б. *Никој-пút* пóсти, *никој-пút* – нé, ч’е попí’еш *нико’-пút*, *нико-пút* отíдне^{ow} ПодрГ, *нико-пút* куváно, *ни́ко пút* кáшу, *ни́ко пút* л’утике, *ни́кој пút* íма пó вíше мл’éко, *нико-пút* дóбар, *нико-пút* изгóрен, íде *нико-пút* бáба, по *нико-пút* и нéшто дóц’е, по *нико-пút* – нé, *нико-пút* пó гол’éмо сíрч’е, *нико-пút* пó мíцко, *нико-пút* имáло, *нико-пút* немáло, *нико-пút* имáа лéба, пóсл’ен пáда *нико-пút* кíша, *никој-пútке* кáже, *нико’-пút* сэм га видувáла; óна дóц’е *нико-пút* код мéне ПодгГ;

ч’е ни пóбегне *никој-пúта*, *никој-пút* ч’е íскрши *никоа-нóга* óно, *нико-пúта* смо ге *јéл’е* врáпч’ич’а, *никој-пúта* нíшто, *нико-пúта* ч’е íстеч’е мáло *никој-пút* ч’е íскрши *никоа-нóга* óно, *никој-пúта* нíшто ПрекГ.

в. *Неки-пút* узимáја, вíкам *не́ки пút*, па *неки-пút* дóц’е ПодрГ, *неки-пút* дóђе, *неки-пút* се умóримо; *не́ки пút* дóђне кум, *не́ки пút* не дóђне ЂГ, рéтко *неки-пút*, *не́ки пút* донéсе, *неки-пút* викамо, мóраш *неки-пút* да преговóриш, имáло врéме *неки-пút* ПодгГ, по *неки-пút* отéрам ЖКГ.

г. *Ники-пút* кукурузно СиГ, *ники-пút* ску́ва гра, по *ники-пút* íма ЖКГ.

НЕОДРЕЂЕНА ЗАМЕНИЦА С ИМЕНИЧКИМ ЗНАЧЕЊЕМ Д Е К О Ј

79. Ова заменица је у нестајању, а потврђена је мањим бројем потврда у јужној Метохији и јужном Косову.

Значење заменице је „неко, понеко”.

Декóј зборé’а, *декó’* ч’утé’а; *декóј* ч’е те прíми у кúч’у ПрГ, íма *декó’* шо лéже, *декó’* се умóри ПодрГ, *декóј* нé се дíгна ис трóн’ ПодгГ, немó да се уплáши *декó*; *декó* да дóц’е, дóбро ни дóша ЖКГ.

ОДРИЧНА ЗАМЕНИЦА ЗА ЛИЦЕ

80. Одрична заменица за лице има само облик једине мушког рода.

а) У зависним падежима у свим говорима јављају се само облици наслеђене заменичке промене, чиме се ова заменица у говорима ЈЗКиМ

по судбини ОП, Д разликује од заменице *кој* (в. т. 241–242, 245). Већој стабилности наслеђене промене допринео је један облик за све родове.

б) Ни у једном говору ЈЗКиМ није очувана наслеђена интерполација предлога између одричног форманта и заменице, већ се предлози по правилу налазе испред одричног облика заменице: *за никога, од никога, пред никоу жену* итд.

У примерима:

Ни от кога бегáмо, *ни* от кога се плашíмо, *ни* от кога тó' ПодгГ – *ни* је одрични везник, који се у говорима ЈЗКиМ јавља и у ређој варијанти *нити*, и то испред заменице *кој*.

в) Предикат конгруира са заменицом у функцији субјекта обично у једнини. У делу примера потврђен је, међутим, предикат у множини. Необичност је у чињеници да множинско значење има јединица која негира присуство. Плурализација је, очигледно, подстакнута оним случајевима када се конгруентне речи прилагођавају према именичким јединицама у којима нема сагласности граматичког и реалног броја, а које потврђују присуство појма (в. т. 231).

Примере са оствареном плурализацијом уз заменицу *никој* в. у т. 204.

г) Нјд. м. р.:

Никој не знаје мýку, *никој* не мóже, па зар *никој* да помóгне ПрГ, *никој* не ми дóша на славу, немáше *никој* на сокáк ЂГ, *никој* не јеја, *нико* не ми вóдија раћún, *нико* неће имá'а, *никој* по више се јá, нема *никој*, *никој* не сме, пóрви дóн *нико* не íдемо нíгде, нити дéте, нити *никој*; *никој* – вíка – нема, *никој* не те вíди, *никој* не га дíра, нíгде *никој* сáс *никога* несмо, не-сме *никој* да íде тáмо, у нáше сéло *никој* не остá'а, не-иде *никој* за једé'н'е, па тó' немá'а *никој*, немá'а *никој* телевизóр, *никој* не те вíди ПодрГ, немáја тéд' *никој*, и *никој* не ми вíка – сéдни, неч'áја *никој* да íгра, *никој* нíшта не рáди, да *никој* ве не дíрне, нема *никој*, *никој* не-зна, *никој* жíв немáја, не не задева'а *никој*, óвде *никој* немáја, и јóпет *никој* неће задовóљан, и *никој* не те дирá'а, сóге тó' *никој* не-зна да рáди, *никој* нема, *никој* не те питаá по пýту, не казува'а *никој* да имá'а некој дру́ги, ос не́га *никој* не мога'а, тó' не рáди *никој*, преко Бóга *никој* не мóже, *никој* не посеја'а јéно зéрно, *никој* не бíја до сáг^к, да не те ч'úје *никој* да преговóриш ПодгГ, *никој* *никога* не зна, *никој* неће íе крív, не'áја *никој*; дé отíшо, *никој* не зна; *никој* не пáмти, *никој* немáа машíне; праíмо обичá'и, и дóн дóнóс по *никој*; *никој* не сéди кот чíче,

никој не зна ди је СиГ, *нико* не дава воду, *нико* неч'е да ти да, не дава *нико* да га купе [стан] ЖКГ;

никој не-ни-бив на гóсти, *никој* не-знав, не сме *никој* да виђи, *никој* мене не ме нáтерав с[с] зóр, *никој* не-ми-донеv, *никој* не-ме-пита мене, њéга не га рáчуна *никој* СрГ, *никој* не́ма да по́музе óф'це, *никој* не́ма да ка́же, *никој* не-донеф^в ништа ПрекГ, *никој* *никого* не-може да знóје шó-има во у́м, не́ма *никој* да го зéме, *никој* не до'оца, *никој* не ми véрује, и дéнеска *никој* не-иде, но́ћа *никој* да не мé-виђи, а не́ма *никој*, *никој* не сé-мучи сéга, *никој* не мé-пољаф ГГ.

У примеру *Никој* не́ма ПодрГ – употребљен је Нјд. м. р., пошто се у говорима ЈЗКиМ у конструкцији са егзистенцијалним глаголом употребљава Нјд.

ОПШТА ЗАМЕНИЦА ЗА ЛИЦЕ

81. Заменица има само облике једнине, пошто је избрисана разлика између именичке изведенице *свако* и одређеног придева *сваки*.

Користи се именички и придевски.

Када је именички употребљена, заменица има облик јд. м. р.: Мóже *сва́ки* да те позна́де : *сва́ки* дóн да се ба́н'а ПодрГ; *сва́кој* има свој та́бијет : гл'éдам *сва́кој* но́ћ ло́ше со́ној ГГ.

У говорима ЈЗКиМ, осим факултативно у ГГ, у првом делу заменице је /сва-/ . У ГГ се напоредо јављају /сва- : све-/. Оваквим обликом првог дела заменице ствара се некорелативност овог дела опште заменице за лице и опште заменице за ствари у највећем делу проучаване области (*свакој* : *свешто* / *свешта*). Корелације има у само у ГГ, када се јавља *свекој* : *свешто* (в. т. 99 в).

У ПрГ заменица има два лика: *сва́ки* и *сва́кој*, са напоредним парадигмама. Доминира *сва́ки*.

Пошто се у ПодрГ и ПодгГ, са којима ПрГ показује знатну типолошку сродност, јавља само *сва́ки*, облик *сва́кој* у ПрГ вероватно је новији нанос из СрГ с краја XIX и почетка XX в., када је већи број Сречана уселин у град.

У мом материјалу није потврђено упрошћавање иницијалне групе св- у /сако, сакога < свако) које М. Стевановић наводи за ЂГ (Стевановић 1950: 49).

У ПодрГ, ПодгГ и СиГ мањим бројем примера потврђен је облик *свак*.

Облик *сваќи* практично је једини у свим говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ, осим реких потврда *сваќој* у ПрГ.⁴⁴

У северношарпланинским говорима заменица *сваќој* присутна је у свим говорима, или као основни облик или као равноправни конкурент са *сваќи*. У СрГ присутна су оба морфолошка типа опште заменице за лица: *сваќи* и *сваќој*.⁴⁵ Оба облика су приближне снаге, с напоменом да је у нижим сретечким селима *сваќи* нешто присутније, док је у вишим насељима – ближим Гори, нешто чешће *сваќој*. Овакав распоред у вези је са ближим контактима са околним говорима.

У ГГ су потврђена три лика ове заменице: основно *сваќој*, и два ређа облика – *сваќи*, и то придевски употребљен, затим *свеќој*, који се наслања на сложену заменицу *вѣсѣкый, присутну као *секој* у оближњим македонским говорима (Видоески 1965: 158).

У ПрекГ су потврђена два облика: *сваќи* и *сваќој*. Први облик изразито доминира у Скоробишту, насељу у коме је призренско-јужноморавски супстратни слој најбоље очуван, док се у друга два насеља – Грнчару и Новом Селу – срећу оба типа заменице.

Са заменицом *сваќи* у именичкој субјекатској употреби предикат конгруира граматички, у једнини. У ретким примерима конгруенција је према реалном значењу заменице (в. т. 204 а–б).

Т а б е л а 13: Нјд. м . р. опште заменице за лица				
	сваќи	сваќој	свеќој	свак
ПрГ	+	+		
ЂГ	+			
ПодрГ	+			(+)
ПодгГ	+			(+)
СиГ	+			(+)
ЈКГ	+			
СрГ	+	+		
ПрекГ	+	+		
ГГ	+	+	+	

⁴⁴ Уп. са стањем у говору Горње Пчиње, у коме је остварен однос зам. *кој*, *некој*, *никој*, али је у општој заменици *свак*, *сваќи* (Јуришић 2009: 150–153).

⁴⁵ М. Павловић такође констатује два облика ове заменице (Павловић 1939: 46, 59, 104, 135, 176).

Општа заменица именички употребљена

82. Када има именичко значење и када је општег значења које није одређено полом лица на које се односи, у говорима призренско-јужно-моравског типа ЈЗКиМ ова заменица има облик м. р. одређенога вида *сваќи*. У ПрГ малим бројем примера потврђен је у оваквој употреби и облик *сваќој*.

У говорима северношарпланинског типа у именичкој употреби основно је *сваќој*. У ГГ ретко се среће варијанта *свеќој*, па је *сваќој* практично једини облик. У СрГ доминира *сваќој*, а *сваќи* је мање снаге. У ПрекГ су потврђена оба облика.

а) *Сваќи* да добије, *се* не може *сваќи* да поднесе, зар *сваќи* да знаје, *сваќи* може да умре ПрГ, *сваќи* да каже, *сваќи* даде што донесе, *сваќи* те превари ЂГ, *узне сваќи* от сватове, *сваќи* може да гл'еда, може *сваќи* да те познаде, *сваќи* вол'и у ц'ркву да иде, *сваќи* имаја њиву, *сваќи* би дон'а, *сваќи* има по себе шо му тр'еба, *сваќи* мора по јену ч'ашу; К'о' ни доц'не, *сваќи* мора да доби'е јаје, *сваќи* по пола, *сваќи* спреми нешто, *Сваќи* к'о' се упи'е (< опије), каже; *сваќи* у своју собу, *сваќи* да попије, *сваќи* ч'е те познаде ПодрГ, *сваќи* имаја по пет децу, *сваќи* донесе дома, *сваќи* ти тури ч'арапе, *сваќи* уч'инија, обука се, увеч'ер на заранке – *сваќи* дома, *сваќи* се врати, *сваќи* прет себе ч'ашу, *сваќи* дон'еја даровину, по парч'е *сваќи* уз'еја, *сваќи* ч'е да доц'е; кад зац'е слунце, *сваќи* у своју куч'у; *сваќи* да се окупа, *сваќи* изнесе раки'у, да не га *сваќи* м'еша, њега *сваќи* га пошт'је, *сваќи* свога кума уч'инија, *сваќи* наша стр'еч'у ПодгГ, *сваќи* има свој бунар, *сваќи* пуца от сваке стране, *сваќи* не карај, *сваќи* не гониј, *сваќи* оће да те превари, *сваќи* ће ви каже ди'е, *сваќи* да донесе по јено јаре СиГ, *сваќи* куч'у ч'уваја, *сваќи* прет своју куч'у ради, *сваќи* зна што да ч'ини, *сваќи* зна своју раб'оту, *сваќи* своје воч'н'аке ч'ува ЈКГ;

сваќи у своа-кућа, *сваќи* по своа стр'ећа иде, *сваќи* ће те пита, *сваќи* ће ти помогне, *сваќи* донесује дар СрГ, *сваќи* зн'је да коси, не-може *сваќи* да бине газда, *сваќи* ч'е се умори ПрекГ.

б) У ПодрГ, ПодгГ и СиГ малим бројем примера, у субјекатској функцији, потврђен и облик заменице *сваќ*, који подсећа на неодрђени придевски вид:

Сваќ ти каже, отиднеш – *сваќ* по своје куч'е, *сваќ* има да иде, *сваќ* своје децу гл'еда, *сваќ* ч'е се умори ПодрГ, не може т'о' *сваќ*, *сваќ* своју стол'ицу има; а с'ега *сваќ* свој [тањир], *сваќ* своју ч'ашу, *сваќ* нека гл'еда своје децу, *сваќ* свој с'рп ч'е позна, а матике *сваќ* своју ПодгГ, *сваќ* ће

ви каже, *сва́к* свој тањир, *сва́к* гледа да ти узме, *сва́к* да се најједе, *сва́к* не мо́же да по́е СиГ.

в) У примеру *Сва́ко* гу искриви́ло на ра́мо ЈКГ, заменица у с. р. је заправо елидирана синтагма из које је испуштена именица. Односи се на ситуацију обухваћену већим бројем мушкараца. Избором с. р. јд. актуелизује се нијанса ниподаштавања, негативног односа према Албанцима који су наоружани.

г) *Сва́кој* ч'е те гл'еда за па́ре, не сме́е то́ *сва́кој*, *сва́кој* има ду́шу ПрГ;

сва́кој има свој та́бијет, *сва́кој* е бџвен, *сва́кој* спа́ф ке на́с, *сва́кој* знџе, *сва́кој* да има, *сва́кој* ће ти рече, *сва́кој* рабџташе, *сва́кој* има некој-бо́л'ес, а *сва́кој* те гл'еда, *сва́кој* от се́ло ГГ, *сва́кој* не ти ка́жује пра́во, *сва́кој* у њ́ива да о́тине, *сва́кој* знџе, *сва́кој* да се о́буче, нека до́несе *сва́кој* сву́је но́жице, *сва́кој* о́прав^ф сву́је о́ф^вце у гло́бок („вир у реци, јажа; место у реци где се перу овце пред стриг“, Небрегоше) СрГ, не-може *сва́кој* да о́тине, *сва́кој* се ра́дује за де́те, на́с не пре́вариф *сва́кој* ПрекГ.

ђ) *Све́кој* да по́коси у сву́је ГГ.

Општа заменица придевски употребљена

83. У служби опште придевске заменице потврђени су облици за сва три рода у једнини.

Присуство различитих облика у Нјд. м. р. у појединим говорима није у сагласју са облицима ове заменице именички употребљене. У ГГ, као факултативан облик, непотврђен у именичкој употреби, напоредан са *сва́кој*, јавља се и *сва́ки*. У СрГ у придевској употреби среће се само *сва́ки*.

Без потврда је облик /свак/ у придевској употреби.

У ж. р. и с. р. јављају се облици корелативни са обликом м. р.: *сва́ки* : *сва́ка*, *сва́ко*; *сва́кој* / *све́кој* : *сва́која* / *све́која*, *сва́које* / *све́које*.

Основни облик за општу заменицу придевски употребљену у говорима ЈЗКиМ је *сва́ки*, *сва́ка*, *сва́ко*, независно од избора облика у именичкој употреби опште заменице. На тај начин у говорима ЈЗКиМ дошло је, додуше, до недоследне морфолошке диференцијације опште заменице према именичкој односно придевској употреби.

Овакве диференцијације нема у избору облика у употреби неодређене заменице (в. т. 76–79).

а) Нјд. м. р.:

а. *Сváки* Приздрéнац зна́је, *сváки* свáт у рúке ши́ше раки́ју ПрГ, *сváки* војни́к да пúца, да не помóгне *сváки* Сʒрбин ЂГ, *сváки* ч'овéк íма по двé жéне, *сváки* свáт кóј дóша, Бóжич' *сváки* путник íма да се спрé-ма, *сváки* гóс мóра да úзне ч'áшу; пости́ло се *сváки* пéтак ПодрГ, *сváки* гóс, *сváки* Вел'íгдан, *сváки* Ёскʒрс, *сváки* веч'ер, *сváки* домáч'ин, *сváки* ч'óвэк ти се ч'íни, *сváки* пáзар по стó кíла, *сváки* прáзник се ч'úва ПодгГ, *сváки* óтац нека донéсе, *сváки* чóек не мóже да óре СиГ, *сváки* прáзник да се ч'úва, ни *сváки* дán, *сváки* бóжи дán ЈКГ;

сváки дóн на нíва, *сváки* јáсењ да се íсече, *сváки* јéсењ да се óбере, СрГ, *сváки* дóн по никóл'ико костóфч'ич'а ч'е ге тáмани, *сváки* пéнци'ер íма дʒрва ПрекГ, ни бéше мéрак *сваки*-пут, *сваки*-ден ħ[e] идúјеме, óна шéта *сваки*-ден, му угóдујет *сваки*-пут ГГ.

б. *Свакóј*-пут, гл'éдам *свакóј*-ноћ лóше сóнои, *свакóј*-пут ГГ, *свакóј* óфч'ар ге зна́ свујé-офце, *свакóј* сíн да óтине, *свакóј* мúш ч'е óтине по нóјзу ПрекГ, *свакóј* Вéл'íгдэн íмало, *свакóј* гúједар ч'е тра́жи јéдење СрГ.

в. *Свéкој* грајанин ГГ.

б) Нјд. ж. р.:

а. *Сváка* сна́ва íма поштува́јне, *сváка* белја́ја на мéне ПрГ, *сváка* жéна, *сváка* Ђакóв^фка, *сváка* мúка ЂГ, *сváка* кúч'а ти мéтне, *сváка* [жена] íма опóнце сэс сиц'íме, *сváка* [жена] по трí дéцу ПодрГ, *сváка* жéна, *сváка* слáва ни бíла сэз гóсте, *сváка* годíна бíла лáдна, *сváка* íгра се игрáло, *сváка* óфца двé јагњéти, *сváка* кóза двé јарéти, *сváка* домáч'íца óтине ПодгГ, *сváка* жéна ħе кáже, *сváка* кúћа íма појáту, *сváка* кúћа трло, *сváка* кúћа пáре стáља, *сváка* жéна је трúдна, *сváка* кúма донéсе дáр СиГ, *сváка* íгра да се зна́, *сváка* годíна ЈКГ;

нé-рађа *сváка* жéна, *сváка* за сéбе бéре у шáмија, *сváка* крáва нé-дава íсто мл'éко, *сváка* мáти сво́је дéца бра́њи, *сváка* гра́ња íма своé гњéздо СрГ, *свака*-жена зна́е, *свака*-зима, пúје *сváка* саба, *сváка* саба ГГ.

б. *Сváкоа* жéна што зна́е да пра́и СрГ, *сváкуа* жéна и *сváкуа* дéјка, *сváкуа* ħе зна́је ГГ, нéма *сváкоа* крáва мл'éко, *сváкуа* кúч'а помóгнала ПрекГ.

в) Нјд. с. р.:

а. *Сváко* сéло имáло стóку, *сváко* лóјзе да се обéре ПрГ, *сváко* сéло, *сváко* фéри'е ПодрГ, *сváко* говéдо и *сváко* јáгње се зна́ло, *сváко* дéте

се вóл' и исто ПодгГ, *сва́ко* па́рче се се'ало СиГ, *сва́ко* вéч'е да се сéди ЈКГ;

сва́ко сéло íмало сво́ега гоéдара, *сва́ко* дéте пла́че по сво́у ма́тер СрГ, ма́гаре ни бíло ка и *сва́ко* ма́гаре ПрекГ.

б. *Сва́ку'е* во сéло íграло, *сва́ку'е* дéте ГГ, *сва́које* д'рво ч'е се óсуши, *сва́кое* ја́ре да го пóзнаш ПрекГ.

ЗАМЕНИЦА *ШТО* И ЗАМЕНИЦЕ СЛОЖЕНЕ СА ЊОМ

ЗАМЕНИЦА ЗА СТВАРИ *ШТО*

84. У свим говорима ЈЗКиМ очуван је старији облик *што*, тако да се граница облика *што* налази на северној ивици говора ЈЗКиМ – у ПодрГ и ЂГ, пошто се већ у севернометохијским говорима ова заменица скоро редовно јавља као *шта*, док је *што* веома ретко (Букумирић 2003: 226). Стабилност старијег облика заменице у говорима анализираних зоне условљена је близином компактне територије македонског језика који не зна за новији облик *шта*.

Облицима финалног вокала у заменицама сложеним са *што* говори ЈЗКиМ показују сродност, али не и идентичност (в. т. 93–96, 98–99).

85. Наслеђена сугласничка група /шт/ опстала је у свим говорима ЈЗКиМ, али недоследно. У највећем делу проучаване зоне потврђени су само облици с очуваном сугласничком групом. У делу говора – ГГ, ПрекГ, вишим селима СрГ (у којима се срећу и друге црте које овај део СрГ везују за ГГ) и севернијим насељима ПодрГ (*шó* ч'е ч'íни, а *штó*-знам) заменица има два облика – *штó* / *шћó* и *шó*. Док се испадање експлозивног сугласника из групе /шт-/ у говорима северношарпланинског типа може без дилеме објаснити наслањањем на овакву особину у неким оближњим западномакедонским говорима, порекло облика у ПодрГ тражи додатно објашњење зато што је овај говор укупном дијалекатском композицијом знатно удаљен од западномакедонских говора. Пошто се према Подрими кретала и миграциона струја из западномакедонских крајева, ипак је могуће да је *шо* стигло из тог правца. На евентуалну локалну иновацију развијену у ПодрГ могу упућивати галипољски облици заменице *шо* (*со*) (Ивић 1957: 206). У говорима у којима се иначе

јавља заменица са упрошћеном групом, у сложеним заменицама – када група /шт-/ није иницијална⁴⁶ – нема испадања пловива, па је однос *шо* : *нешто*, *ништо*, *свешто*. На утицај позиције групе на њену судбину упућује не само *шо*, већ и *шогодер* у ГГ и ПодрГ. У именичкој упитној заменици за ствари у ГГ доминира форма са упрошћеном сугласничком групом, којом се ГГ наслања на галички (Белић 1935: 137), пошто тетовски (Стаматоски 1956: 104) и дебарски говор (Видоески 1986: 74) чувају сугласничку групу у заменици (Младеновић 2001: 244, 344).

Т а б е л а 14: Именичка заменице <i>што</i>		
	<i>што</i>	<i>шо</i>
ПрГ	+	
ЂГ	+	
ПодрГ	+	+
ПодгГ	+	
СиГ	+	
ЈКГ	+	
СрГ	+	(+)
ПрекГ	+	+
ГГ	+	+

Упитно и зависно-упитно значење

86. У говорима ЈЗКиМ нема продора *какво* у заменицу *што*.⁴⁷

а) *Што* да бидне, *што*-има, *што* да кажемо, *што* могу ПрГ, *што* има, *што* несу узел'е од нас, знате л'и *што* има у државу, не знам *што* ћу, *што* има ЂГ, а *што* је, *што* имала на главу, *што* да ч'иним, а *што*-знам, *што* радите, а ја *што*-ч'у ПодрГ, *што* да донесем, *што* ч'е ч'иниш, *што* ти је, мати; ал'и *што* да ч'инимо, *што* останало и *што* има, знаш л'и *што* је тој поц'рпка, пил'ич'и *што* ни једаше тој, *што*-знам де смо прошл'е, *што* ч'е ч'иним ја, *што* се уради вој ПодгГ, а *што* ће ми, *што* ће се праи, *што* праиш тујка, *што* праиш, а *што* да раб'отам, *што* је, *што* ћу, *што* могу да прегунем СиГ, *што* да зборим, *што* ч'е да донесе, како *што* ч'ем, знаш *што* је; *што* знам, ч'е ти кажем, *што* да реч'ем,

⁴⁶ П. Ивић галипољски облик заменице *шо* (*со*) објашњава дисимилацијом у везама типа *штогод*, *што да* (Ивић 1957: 207).

⁴⁷ Уп. са оваквим продором у говорима призренско-тимочке области (Белић 1905: 291, Богдановић 1979: 68, Марковић 2000: 148, Ђирић 1983: 75).

са *што* да доц'ем да копам; *што*-знам; *што* бѣше, *што* зборѣла пред недеље ЖКГ;

а *што*-знам, *што* рабѳогате, *што* бѣше ѳваа рабѳога, *што*-има у сѣло СрГ, *што* је, *што*-било, *што*-вељи, *што* ће ти зѣмн'а, *што* га тури жѣна, та *што*-желаш, *што* мѣ-љутиш, *што* да го рабѳогаме, *што* му је дѣтету, *што* је ѳвја, *што*-било ГГ, у Грнч'аре *што* је, *што* ће ти крава ПрекГ.

У ГГ у овом значењу већим бројем примера потврђена је заменице са сачуваном групом. Томе доприноси акценат на заменици, затим њено именичко значење.

б) *Шѳ*-даваш, Пѣндо, ти; *шѳ* је врѣва во маало, *шѳ* је ѳвја, *шѳ* је ѳнаја јѣкава, *шѳ* мѣ-љутиш, та *шѳ* ти је; *шѳ* ти сѳм-рекла, *шѳ*-ћѣ-ти-га, *шѳ*-зборет, *шѳ* кажујет, *шѳ* би ми си учиниф, *шѳ* гл'ѣдаш нѣчки ГГ, *шѳ*-било, *шѳ* да сѣје, *шѳ* да ѣзде ПрекГ, *шѳ* ћеш тѣ ѳвдека, *шѳ* да дѳнесе СрГ;

шѳ ч'е да ни ч'ѣнив, *шѳ* ч'е ч'ѣни, *шѳ* ти каже, *шѳ* ви ч'ѣним, *шѳ*-си-га дѳнеја ѳвога, *шѳ*-не се пѳпнете, *шѳ* ћеш ти ѳвде, *шѳ* си ѣзеја веі камѣн'е, *шѳ* ви је трава, *шѳ* ч'е ч'ѣни сѳгене, а *шѳ* да ги ч'ѣним, друго *шѳ* да ви кажем, *шѳ* прѣч'аш тѳј, *шѳ* си снѣла ПодрГ.

Што са значењем упитног прилога *зашто*

87. У значењу упитног прилога „зашто” *што* је присутно у свим говорима ЈЗКиМ. У ПодрГ, ПодгГ и СиГ са значењем прилога „зашто” *што* се факултативно користи са речцом за појачавање значења *па*.

а) А *што* да каже, *што* си му рекнала, *што* нѣси бѣја у куч'у ПрГ, а *што* му рѣће, *што* ѳтиде ЂГ, а *што*-ги па врач'аш, *што* па да се мући, *шѳ* па да закѳлемо Миру, *што* бѣја ц'авол ПодрГ, *што* га покриваш, *што* нѣси седаја, *што*-па нѣси ѣшла, *што*-па да рѣкне ПодгГ, *што* па нѣси рѣко, *што* па да рабѳога, *што* нѣси ѳтишо СиГ, *што* ч'еш тѣ да ѣдеш [= зашто] ЖКГ;

да⁴⁸ *што*-сте-зѳпнаље СрГ.

б) *Шѳ* не ѳтидоа, *шѳ* да сѣ-мучи ГГ, *шѳ* је врѣва во маало, *шѳ* да го ѣпал'иш ѳген' ПрекГ;

а тѣ *шѳ* нѣси напраѣла за сѣбе ПодрГ.

⁴⁸ Речца за истицање *да*.

Што са значењем заменице *свашта*

88. *Што* нѣсу радил'е од нас ЂГ,
што свѣ нѣ се принѣло, пуни аста́ли СиГ.
шо ти нѣ мѣриље ПодрГ.

Што са значењем заменице *нѣшто*

89. а) *Што* не је́а наро́д^г ПодрГ, смрѣка ил'и б́ило *што* у куч'у се унѣсе ПодгГ, у рат смо је́ле б́ило *што* ЈКГ, де ч'е се́еш патл'иц'ани, л'у́тике, *што* вѣч' ПрекГ.

б) Са значењем неодређене заменице са нијансом у значењу „нешто мало, безначајно”, *што* се јавља заједно са *било*. Заменички скуп је значењем близак заменици *штогодер*.

Док је редослед у скупу *кој било* у свим говорима ЈЗКиМ овакав, у скупу са именичком заменицом за ствари потврђена су два модела: *било што* у говорима призренско-јужноморавског типа, *што било* у говорима северношарпланинског типа. Обе јединице скупа у свим говорима најчешће чувају акценат.

Б́ило шо да ка́же, а́јде да си доби́ла б́ило ш́о ПодрГ, Да се зако́л'е б́ило ш́то. Б́ило коко́шка, б́ило ја́ре, ја́гње; Да́де деверови́це нѣшто. Б́ило ш́то; изнѣсе од је́ло, б́ило ш́то ПодгГ, б́ило ш́то да се принѣсе, да не покáни б́ило ш́то СиГ;

Ш́то б́ило да до́бијем, до́бро ми је; ће ме по́вика на го́сти ос *што-б́ило* СрГ, нека гим кúпи ш́о б́ило ГГ.

Што као везник односних реченица

90. У везивању односних реченица, атрибутски или апозитивно употребљених, везник *што* губи заменичко значење и није више релативизатор. У оваквој употреби *што* се у говорима области користи чешће него у централним говорима.⁴⁹ У северношарпланинским говорима односне реченице овога типа везане везником *који* нису честе, тако да функцију везивања односних реченица врши скоро увек везник *што*. Иако је у јужнометохијским говорима употреба *који* нешто чешћа него у северношарпланинским говорима, доминација *што* је изразита. Чини се да је у ЈКГ употреба *који* нешто чешћа него у осталим говорима ЈЗКиМ, али и овде *што* изразито доминира.

⁴⁹ Уп. са доминацијом *што* и у српским говорима удаљеним од ЈЗКиМ (Ивић-Бошњаковић-Драгин 1997: 98).

а) Сна́ва *што* ми била у куч’у, млац’еј бр́ат *што* ми по́гина на Кал’ају, ме́тни у ре́ку патл’иц’ан *што* скапа́ја ПрГ, ми до́ша бр́ат *што* је у Ни́ш, ова́ј Милáн *што* је у Кру́шу, сре́дњи сýн *што* ми је ЂГ, онé л’есич’éта *што* се затвára^w; Онó¹ *шо* је сирéн’е, па́дне; поправл’а́а те́ горе *шо* су на вís, те¹-брач’а *шо* ги утéпа та́ј, ова́¹ *шо* била, сна́а; јави́а тому-братáнцу, та́мо *шо* му је; јéдан *шо* бéше на тел’евизóр, ова́¹ Ста́јко *шо* га узéл’е, Шипта́ри свé *што* бил’е окóло, свé то́¹ *шо* гу давáл’е, свé својб́ина *шо* има, онé¹ *што* до́шл’е да ни вóршив, во́лови *шо* ўц’ев, на фéдер *шо* б́ило по висо́ко, прé¹ имáл’е онé¹ сýрл’е – *шо* ви́камо гóрске – да свíрив, ж́ими све-дéцу *шо* ги íмам, а сам ти прич’áла за јéнога *што* б́ија от Сóмбор; а ова́¹, *што* б́ија калу́ц’ер, ре́ка; ова́¹ старéа ч’э́рка *што* ми је; Узимáље мешáље. Мешáље *шо* ч’е мéсиw, а ашч’íка *шо* ч’е пристáља, Нáткин да́јка *што* б́ија; Та́ј старéја сна́а *шо* гу жа́љи; У то́ лóјзе *шо* је деч’áнско; íдемо на Свети-Ил’íју, цéрква *што* је; сýнови *шо* ми бил’е у Руси́ју, ми плáтил’е; искáч’а [на кожи оно] и *шо* ва́ља и [оно] *шо* не ва́ља; та́¹ *шо* има стáру кýћу, и скутáч’е *шо* нóсимо, најé-де се о[д] то́¹ *шо* па́да до́ље⁵⁰ ПодрГ, да́де^w дáр свéма *што* су у куч’у, имáл’е [људи] *што* ч’уwaw овé¹ кравајч’íч’и, имáл’е ба́бе *што* знáл’е да л’эч’иў, за постáрога сýна *што* гу б́ила, имáл’е дéца мýцке *што* íшл’е да кол’эбоў, изнэсе^w крстóве гол’эме *што* су ис цéркве, та́¹ шýмку *што* сэка, она́¹ Вíнка *што* б́ила стáра, ка овó¹ слýнце *што* грéје, та́ј стрíна *што* ми б́ила, éте ка ја́ *што* сэм стáра, палтолóне мýшке вóј *што* бил’е нáпрен, та́ј *што* погина́ја у Дрени́цу, те́ј балóни *што* смо имáл’е, сва́ка жéна *што* је у куч’у, да се изéде онó¹ *што* останáло, куч’а тóму *што* га утeпáл’е; свé ону́ј сла́му ч’íсти, *што* нéма зéрно; имáла ре́ка *што* íшла бл’íзу, то́¹ мáло л’еба *што* смо имáл’е, ва́ј сна́ша *што* до́шла, Мáрко *што* б́ија от Стрéчке, на мéсто Максýтово *што* је, јéдеў онé¹ свé *што* бил’е на свáдбу, сэс тэпсýју тэ́ј *што* полазýа, шýмку *што* сэка и што рекнáја „добро-јýтро”, да в́идим јóш Сви́лара *што* ткáје ПодгГ, нóси онóму *што* вржýје, та́ј та́мо *што* чéка, от сла́ме *што* б́иле покри́јене кýће, кóсиў ливáде *што* нéсу косéне, íшла за во́ду дома́ћица *што* је, мéче испот пýт *што* б́ило, пр́во ја́је *што* пúштиш, двé *што* носíле кáрте; сугарíца *што* ми се уда́ла у При́здрен, óна б́ила по шкóле; али јé-дан *што* косíа у нáшу кýћу, та́ј бр́ат *што* оти́ша у вóјску, однесóше ги гостíма *што* до́шле синóјк, б́ила јéна улавíца *што* не знáла да плéте, у ту́ј молáву *што* бéше у субóту, б́ила под вратн́ицу *што* гу скрши́ја Пéре, б́ија у óтел *што* га има Óрли СиГ, то́ *што* се стáљало, пр́во дéте *што* се родíло, óч’у ч’овéка *што* нóсе одéло, свé *што* смо вика́ле лýде,

⁵⁰ Атрибутски однос према претпостављеном, реконструисаном корелативу.

писалка *што* се убадава у мастило, писанка је то у *што* се пише, има бига *што* се презају волови, то *што* има кола са ч'етири дрвена колета (: коло, „точак на колима”), она жена *што* била у нас ЖКГ;

туе ђојче *што* га оћав Осман, дедо *шо* ми бив^ф, тајему чоџеку *што* донев; жене *што* дошла, ги рече СрГ, стариците *шо* зборет, сака'е ручек, пут за во Брót *шо* иде, пампур во Бѣл'играт *шо* ме онесоф, дејка *шо* беше заспала; тој брач'а *што* косил'е, немам паре *шо* си ми ге даф, отиде и офца *шо* се ојагњила, ка ч'овек *шо* не-слуша ПрекГ, тија-љући *што* имал'е пужћи љући ГГ.

У оваквој употреби везник у ГГ најчешће има упрошћену групу /шт/.

б) У примеру Да спраиш све ка *што* ваља ПодгГ, *што* је употребљено у везничком скупу ка *што* прилошког начинског значења („како”), са корелативом *све*, употребљеног са значењем „онако”.

У примеру Тѣј *што* су винич'ари, они даваље ПодрГ, структура реченице упућује на апозитивну употребу друге реченице. Ово би онда била односна реченица у којој је *теј* елидирана субјекатска синтагма са изостављеном именицом, а са поимениченом показном заменицом.

У примеру Отидо ку[д] туј жѣну *што* сам остила ствари ПодгГ, *што* је употребљено са значењем релативизатора месног значења (= где), пошто синтагма ку[д] туј жѣну има прилошко значење места („у кући”).

Што као спољни знак везе објекатских реченица

91. У говорима ЈЗКиМ везник *што* јавља се као основни спољни знак везе више врста објекатских реченица. Некада је остварен атрибуцки однос према претпостављеном реконструисаном корелативу – када зависна реченица припада односним објекатским реченицама, некада је везник *што* напоредан са изричним реченицама и тада може бити употребљен као синоним везник *да*. Знатно су обичније изричне реченице с везником *што* од оних с везником *да*.

Употреба *што* као знака везе зависних реченица уз глаголе говорѣња, мишљења, осећања чулима – како у реченицама у којима се може претпоставити корелатив тако и реченицама у којима корелатив није могуће реконструисати – присутна је у свим говорима ЈЗКиМ. У оваквој употреби највеће је снаге у северношарпланинским говорима, затим СиГ и ПодгГ, док је ПрГ, ПодрГ и ЖКГ употреба везника *да* присутнија.

а) *Што* смо имáл'е, тóј смо дáл'е; знáла *што* íмам мајáсил', да му кáжем *што* ч'е ни донéсе, да знá *што* íма мýж^ш ПрГ, не знáм *што* ћу, мóрамо да ћинимо *што* кáжију, вíди *што* íмам по рýке ЂГ, сáк те верýјем *шо* нéмаш пéнзију, *шо* нéмаш нíшта; тэт сэм знáја *шо* сэм одморí'а; *шо* смо имáл'е, смо клáл'е; ако знáш пól шéке *што*-је; рéка *шо* бíја калуц'ер; ми даваја *шо* би скýваја; нé ме познáва *што* сам му мáти; кóј-зна *шо* ч'е ми ч'íниw; вíдела сéстра *што* ми дóшла; нéсмо имáље *шо* да јéмо; дáла сэм *шо* сэм спрéмила; мóраш *шо* ће ти рéкне да ћиниш; нéма *шо* да јéмо; *што* сэм вóлала – вóлала сэм; вíди *шо* íма кóј ПодрГ, за двá сáта смо ч'ýл'е *што* се удесíло вóј, јá нé-знам *што*-је, јá нé сэм знáла *што* ни је óна стрíна, смо дел'íл'е свé *што* ни дарувáл'е, дáја држáве *што* тражíла, мóжда ти прич'áја нíкóј *што* сэм прич'áла, па да вíди *што* ч'е íма, остáља [онóј] *што* шíје; *што* не врéди, [тóј] узимáл'е; свí знáу [тóј] *што* је слáва, разбрáла *што* ч'е да однéсе, немáл'е *што* да úзоў, донéла на свáдбу *што* трéба, дáја гу *што* бíло на л'íце, он знáја *што* ч'[е] идéмо; *што* óч'еш, тóј се тýра у пíту; *што* бíло, нé знам; нé знам кáко и *што* ч'е бíне; *Што* је за снýтак, другáјач'е се прéде; *што* је да се ткáје овáко – тó[j] је пó дибéло мáло, пó развíто; а *што* је за оснóву – тó[j] је мáло пó тéнко ПодгГ, онáј Грóзда што је, óна знáје тóј *што* не трéба да се окрéне; да не мóгу да пренéсем *што* ће ми се нарéди, на онóј *што* се мáау кумбáре; да кáжем *што* ће дóђе СиГ, *што* мóже да се јéде, узимáле; кýј-зна *што* ч'е донéсе овáј рáт, úзе онó *што* се вáри, да му врáтиш *што* си узé'а ЖКГ;

че дáде нéшто кáко ко'и *шо* íма, ће óнесет *шо* јáдет, слýшајте *шо* ће ви кáжем, ће донесе *шо* сáкаш, слýшај *шо* ти кáжујет, нíкóј нíкóго нé-мóже да знáје *шо*-íма во úм ГГ, *што* мóже да се úзе, нека úзе, ће слýшам *што* ће збóрет, нека бíне *што* ће бíне СрГ, свé да íздеф *што* смо свáрил'е, мóра да се рáбота *шо* ч'е кáже óна, свé *што* си úзеф, по пóла ч'е дéл'имо ПрекГ.

Што као спољни знак везе реченица
са узрочним значењем

92. а) *Што* смо му помóгл'е, и он дóша; дóбро је *што* íмам и ч'ерку; добíла реýму *што* íшла бóса по ладнóч'е ПрГ, *шо* па сэм бíла јетíмка, па ме узимáље; да дáдеш úјем *шо* ти вршија, фáла Бóгу *што* íмам, *што* је овáко два-кóла у кýч'у, знáте л'и *шо* смо дóшл'е ми, да не скувáла кáфу мýш *шо* отíша на пóсо, жáл'имо *шо* смо се одвóил'е, тéбе нé те бóл'и *шо* ги дáамо н'íма нéкцију ПодрГ, блáго вáма *што* сте мláди, тéшко нéму *што* га тáтко не жéни; *што* бíја вáко мíран, *што* не

бија – ете тако, за себе, не бија да извади пензију; викала *што*-па стрéда било, *што*-па жéне дóл'е прéл'е; *што* да íдем за мил'иáрдy í-пол, пí-ска *што* га јашíја нóч'ом; мéне ме дáл'е за вóга стáрога *што* па имáл'е н'íве, *што* па имáл'е óфце; за овдéна сэм плакáла *што* ч'е не истéрив ПодгГ, фáла Бóгу *што* íмам свóу дéцу; *што* сам мláда, не ме удáле; свé му мéсо попадáло по планíне *што* íшле СиГ, нáма држáва ни давáла *што* смо бíле сиротíн'а, ми помóгле *што* ми кúч'а изгорéла ЖКГ.

б) У оваквој употреби као конкурент јавља се везник *зашто*, настао из везничког скупа узрочног значења *зато што*⁵¹, који није потврђен ни у једном говору ЈЗКиМ:

Однела му га *зашто* не мóга он да дóц'не ПрГ, мéне дóржава ми давáла, *зашто* смо бíл'е сиротíња, дóшл'е *зашто* нéсмо отíшл'е на коферéнцију ПодрГ, паднáла у рúпу *зашто* íма мрénку на óч'и; Свé се дíгнуw, ка да си се најéја одмá. И тако, *зашто* млóго јéла смо праíл'е за Бóжич' ПодгГ, *зашто* бија Солúнац, дадóше му зéмњу СиГ;

ће те снéмам *зашто* ми нáпра' тóје СрГ, *зашто* мój бáбо рáдиф óвде, нéма мúшка глáва ПрекГ, дóшл'е да го óберет *зошто* знáл'е да дóшоф од гúрбет ГГ.

НЕОДРЕЂЕНЕ ЗАМЕНИЦЕ ЗА СТВАРИ

ЗАМЕНИЦА НЕШТО

93. Говори ЈЗКиМ показују различитост у облику неодређене заменице за ствари.

Највећи део говора зна за облик на /-о/, док су заменице са финалним /-а/ потврђене у ПрекГ и вишим селима СрГ. Присуство облика *нешта* у ПрекГ и вишим селима СрГ неочекивано је, пошто ови говори нити знају за иновацију *шта*, а нити за такве облике (*шта*, *нешта*) знају говори са којима су ова два говора била у контакту.⁵²

⁵¹ Уп. са оваквом употребом у Динић 2008: 245–246, Богдановић 1979: 68, Букумирић 2003: 226, Ивић-Бошњаковић-Драгин 1997: 98, Дешић 1976: 245, Драгичевић 1986: 149.

⁵² Облик *нешта*, који је присутан на различитим тачкама српских говора са којима северношарпланински говори нису имали контаката: Белић 1905: 291 (*свешта*, *свашто*), Ивић-Бошњаковић-Драгин 1997: 101–102 (поред *нешто* и *нешта*, увек *ништа*, *свашта*), Драгичевић 1986: 149 (*нешто* и *нешта*, *ништа* и *ништо*), Дешић 1976: 245

С обзиром на јужнометохијски супстрат у ПрекГ, а због чињенице да се у свим говорима ЈЗКиМ, осим у ГГ, потврђена два облика одричне заменице – *ништо* и *ништа*, може се претпоставити да је модел за *нешта* у ПрекГ настао у процесу стабилизације дијалекатског стања овога говора после сусрета два дијалекатска типа – горанског, који не зна за облик *ништа*, и јужнометохијског, у коме је доминантно *ништа*. Стабилизацији *нешта* / *ништа* помогло је и слабљење и брисање морфолошких разлика између одричних и неодређених заменица у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ, али и ПрекГ.

Може се претпоставити пут: *нешто* : *ништа* > *нешто* / *ништо* : *ништа* > *нешта* / *ништа* : *ништа*.

94. Према стабилности форманта /не-/ у неодређеним заменицама говори ЈЗКиМ подељени су у више целина. Судбину не одређује припадност говора призренско-јужноморавском или северношарпланинском типу.

а) У ЈКГ, СиГ, СрГ, ГГ остаје стабилан формант /не-/. У ПрГ (Реметић 1996: 371), ПодрГ и ПодгГ јављају се *нешто* и *ништо*. Грађа упућује на то да је иновација најснажнија у ПрГ. У ПодгГ је формант /не-/ у заменици најчешће стабилан, а лик *ништо* потврђен је већим бројем примера у Љубижди, док је у осталом делу ПодгГ присутан мањим бројем примера. Иновација у ПодрГ потврђена је у насељима ближним Призрену и Призренском Подгору.

б) У ПрекГ јављају се оба облика – *нешта* и *ништа* (= нешто), с напоменом да је облик *ништа* у Скоробишту – насељу које је најближе Љубижди – једини, док се у говору друга два пункта јављају оба облика. Оваква судбина иновације у ПрекГ у вези је са положајем прекокамских насеља.

в) У СиГ нема продора форманта /ни-/ у неодређену заменицу *нешто*, иако је продор /ни-/ у заменицу *некој* изразит (в. т. 75–77).

(*што* и *шта*, *нешто* и *нешта*, *свашто*), Ђуровић 1992 : 283 (*нешто* и *нешта*) – развијен је наслањањем на иновацију *шта*, затим на *ништа*, *свашта*. У оближњим македонским говорима опстаје *што* (шчо, шо) и у основној заменици и у заменицама изведеним из ове заменице (Видоески 1965: 155).

г)

Т а б е л а 15: Неодређена заменица за за ствари				
	<i>нѣшто</i>	<i>ништо</i>	<i>нѣшта</i>	<i>ништа</i>
ПрГ	+	+		
ЂГ	+			
ПодрГ	+	+		
ПодгГ	+	+		
СиГ	+			
ЈКГ	+			
СрГ	+		+	
ПрекГ	+		+	+
ГГ	+			

95. Пошто је у овој заменици остварен потпуни падежни синкретизам, уз примере са Нјд. наводе се и примери са ОП.

а) *Нѣшто*:

Мора *нѣшто* да има, да му збориш *нѣшто* ПрГ, уз’а *нѣшто*, *нѣшто* не знам, да зборимо *нѣшто*, рѣка ни *нѣшто*, стаи *нѣшто*, изѣди *нѣшто*, *нѣшто* што не ваља, свѣ за паре *нѣшто*, да сѣплѣтеш још-*нѣшто*, *нѣшто* мора да дару’е ПодрГ, и *нѣшто* да му остане, *нѣшто* месѣно да има, трѣс и *нѣшто* ко’н’и, да даде *нѣшто*, било штó; *нѣшто* от поц’рпке, туримо по *нѣшто*, свѣ да убѣднеш („пробаш”) по *нѣшто*, от свѣ вóч’е по *нѣшто*, збори сам по сѣбе *нѣшто* ПодгГ, *нѣшто* има, *нѣшто* добро, да ради по *нѣшто*, *нѣшто* да не се окрѣјћа, за берѣћет *нѣшто*, појоу по *нѣшто*, има нѣшто тóј, *нѣшто* по дѣлбе, ни ми *нѣшто* рѣче, ако *нѣшто* не му је добро, ка по *нѣшто* страшно, ће ми збори *нѣшто* СиГ, от свекр-ве *нѣшто*, обóч’у га *нѣшто* бѣло, даамо *нѣшто*, остаимо по *нѣшто*, да кажем *нѣшто*, *нѣшто* сам тѣла, тако *нѣшто*, а ти фале *нѣшто*, *нѣшто* да стаимо у кацу, за *нѣшто* мlóго бѣле, *нѣшто* имало у наше л’ивáде ЈКГ;

нѣшто зборѣшоа, *нѣшто* не-могу, има *нѣшто* на пúт, за *нѣшто* пóдобро СрГ, *нѣшто* има, со *нѣшто* гóл’емо ПрекГ, ч’е даде *нѣшто*; *нѣшто* че óнесет, ће ги мѣсиш *нѣшто*, ће гим стаи *нѣшто*, нашоф *нѣшто*, *нѣшто* имало во пѣривој, *нѣшто* да ти кажем, *нѣшто* да ти рѣчем, ма́мет *нѣшто*, *нѣшто* им учѣнил’е, за *нѣшто*, *нѣшто* има по вóћке, ме úдрила со *нѣшто* ГГ.

б) *Ништо*:

Да úч’иш па да бѣдне *ништо*, да ми каже *ништо* што ваља, а *не ништо* што не ваља, ч’еремѣду за *ништо* да гу употрѣбиш, има *ништо*

у туј шуму, турила *ништо* у бoшч'у, нe му је дoбpo *бeз ништо* ПрГ, ако га пoрскaм, ч'е бидне *ништо*; ако нe га пoрскaш, нe бидне *ништо*. Нeмa *ништо*; има *ништо* дoбpo нa пijaц ПoдрГ, дaвaм му дa јeдe [детету]. Сyо. Кo'je јeдe *ништо*; дa се урaбoтa *ништо*; дa видиш *ништо* штo вaљa, ч'е му збoри *ништо*, имaлo *ништо* прeс ч'еницу, нeкa ти дaдe *ништо* зa бoл'eс, зa *ништо* ч'е гa упoтрeбиш, дa зaкoљeш *ништо* зa зимy; дa нe ти *ништо* oвe' дeцa нaпpaив, имa л'и *ништо* зa мeнe, турил'e ми рaкију и *ништо* дpyгo ПoдГ.

в) *Нeшта*:

Дa сe'eмo *нeшта*, дoнeв *нeшта* дa се вийи, *нeшта* имaлo и зa нaс СрГ, *нeшта* дa нaпpaјмo, нeмaлo *нeшта* шo ни трeбaлo ПрeкГ.

г) *Ништа*:

Смo стaјл'e *ништа*, ч'е се нaјдe *ништа*, a ви дoнeв *ништа*, имa *ништа* дa се рaбoтa, мoждa имaл'e пo *ништа* дpyгo; вaкe никo'je ч'е ицe-пaмo, *ништа* oт кoшул'a никoа; ч'е гим дaeш *ништа*, кyпилa *ништа*, вaкe, зa кyч'a штo трeбa ПрeкГ.

ЗАМЕНИЦА ПОНЕШТО

96. Зaмeницa *пoнeштo* („нeштo мaлo, нe мнoгo“) пoтврђeнa је сaмo у ПрeкГ. Мoрфoлoшки прaти судбинy зaмeницe *нeштo*.

Имa *пoништa* дa се јeдe, a ч'е пoрaбoтaтe *пoништa*, имaф *пoништa* дa дaдe ПрeкГ.

ЗАМЕНИЦА ШТОГОДЕР

97. У гoвoримa ЈЗКиМ oвa зaмeницa прeтeжнo сe срeћe с пaртикулoм *-гoдeр*, *-гoдaр*, *-гoдaр*, кoјa сe дoдaјe нa зaмeницy *штo-*.

Зaмeницa имa знaчeњe нeoдрeђeнe зaмeницe *нeштo*, прeмa кoјoј сe *штoгoдeр*, *штoгoдaр* знaчeњeм дифeрeнцирa, пoштo *нeштo* имa нeутрaлнo нeoдрeђeнo знaчeњe, a зaмeницa с пaртикулoм мaркирaнo – „нeштo мaлo, нe мнoгo, билo штa”.

а) У нaјвeћeм дeлу гoвoрa финaлни eлeмeнт глaси */-eр/*, сaм или у алтeрнaцији сa */-eр/*: ЂГ, ПрГ, ПoдрГ, ПoдГ, СрГ, ПрeкГ, ГГ. У сeвeрнo-шaрплaнинским гoвoримa јaвљa сe сaмo */-eр/*.

Само су у ПрГ и ПодрГ потврђени ретки факултативни облици без елемента *-ер /-эр*, тако да се у ова два говора срећу напоредо *штогóдер /штогóдэр /штогóд*.

У ПодрГ *штогóдер* и *штогóдэр* једнаке су снаге, док је *штогóд* веома ретко. У ПрГ и ПодгГ основни је облик заменице *штогóдэр*.

С обзиром на то да је облик *штогóд* веома редак у ПрГ и ПодрГ, може се претпоставити да је он у ова два јужнометохијска говора новији нанос из књижевног језика.

Богатством облика партикуле издваја се ПрГ, у коме се јавља више ликова (уп. Реметић 1996: 385): *штогóдер, штогóдэр, штогóди, штогóди*.

Заменица и партикула срасле су у целину, тако да се акценат заменице прилагођава прозодијском типу говора.

б) У СиГ и ЖКГ у заменици је потврђен елемент */-ap/*.

в) П о т в р д е:

а. *Штогóдер*:

Не мóгу *штогóдер* да однéсем на свáдбу, (в. и примере у Реметић 1996 : 440) ПрГ, *штогóдер* ЂГ, ељи *шогóдер* ми дáваја, тóри *шогóдер*, знáш л'и *шогóдер* ПодрГ, нека íма *штогóдер* нека íма *штогóдер* ПодгГ;

дóнеси *штогóдер*, ће изéдемо *штогóдер*, ни тóриле *штогóдер* да јéдемо СрГ, прóбери *шóгóдер*, íзеди *шóгóдер*, *шогóдер* смо стајл'е ПрекГ, ће јáдеш шо ће нá'еш, *штогóдер*; а не сом íмала да му дá'ем, *штогóдер*; ће нá'еш *штогóдер*, дóнеси *штогóдер*, зéми *шћóгóдер* ГГ.

б. *Штогóдэр*:

Штогóдэр бíло, нека свáри *штогóдэр*, кáза л'и ти *штогóдэр* за брáта ПрГ, дáј му *штогóдэр* ЂГ, *штогóдэр* да уч'áрим, í – по-*штогóдэр* – по нéки тáн'ир, по нíко^ј финц'áн ПодрГ, *штогóдэр* да туримо на совру, *штогóдэр* да дáде ПодгГ.

в. *Штогóдар*:

Штогóдар да изéде, úзи *штогóдар*; *штогóдар* да ми дáдеш; мéне ми се свíђа, *штогóдар* да донéсе СиГ, бíло *штогóдар* да дá, *штогóдар* да донéсе; áј, дáј му *штогóдар*, *штогóдар* му дáј да јéде, *штогóдар* да плáти, за нáс нéма дóста ЖКГ.

г. *Штогóди*:

Да има у куч'у *штогóди* ПрГ.

д. *Штóгоџ'*:

Дáдни му *штóгоџ'* óч'еш ПрГ.

ОДРИЧНА ЗАМЕНИЦА ЗА СТВАРИ

98. У свим говорима ЈЗКиМ неутралисана је наслеђена интерполација предлога између одричне речце и основне заменице, па су предлози увек испред одричних заменица.

Осим у ГГ, у коме су присутни само облици са финалним /-о/, у осталим говорима потврђени су *ништо* и *ништа*. Доминација једног или другог облика у појединим говорима различита је.

У ПрГ (Реметић 1996: 170), ПодрГ и СрГ доминира облик *ништо*. М. Павловић (Павловић 1939: 324) у примерима из СрГ бележи углавном *ништа*, не говорећи о томе који су облици заменице присутни.

У ПодрГ јављају се два равноправна облика заменице: *ништо* и *ништа*. Није уочена веза пункта и фреквентности облика.

У СиГ, ЈКГ и ЋГ изразито доминира *ништа*, са ретким потврдама *ништо*.

Значајна дијалекатска особеност ПрекГ развијање је облика на *-а* заменица сложених са *што*, осим у основној заменици. У овом говору, међутим, нису непознати ни облици типа *ништо*.

Употреба једног или другог облика заменице не зависи од падежног облика – Н или ОП, слободног или у предлошко-падежним конструкцијама.

а) П о т в р д е:

а. *Ништо*:

Немáло *ништо* да се вíди, *ништо* да се вóди, за *ништо* да се наљу́ти, *ништо* не бíва сэ[с] зóр ПрГ, *ништо* не мóгл'е ЋГ, нéсмо турáл'е *ништо* у турши́ју, не нóсиw ни икóну, ни *ништо*, немó да при́ћаш *ништо* шо бíло; Не знáл'е жџне *ништо*. Ни шо се продáва. *Ништо*; немáло *ништо*, а сéге *ништо* нéма, за *ништо*, нéма нít играч' нít *ништо*, *ништо* не тра́жи, *ништо* не ч'íни, дéца нé су ти *ништо*, *ништо* не бíва, сóба без *ништо*, без *ништо* тáко, нé сме да рéкне *ништо*, нéма *ништо*

да тóкнев, нé смо работáл'е *ништо*; *ништо* од л'éто нé ч'е вíди, *ништо* ПодрГ, без мýке нéма *ништо*, јá нé-знам *ништо*, нéсмо знáље *ништо*, и јá – *ништо*, нéсмо имáље *ништо*, *ништо* óни не збóриш, нéма *ништо* да плач'áте, бе[з] слобóде *ништо*, да не бíне *ништо*, *ништо* жíво óвде нéмав, *ништо* нéсмо понéл'е, пó жалóсно немáше *ништо*, нé се рáди *ништо*, *ништо* не смéмо да радíмо, тóј нé'е *ништо*, *ништо* нé'е што ч'е збóриш, *ништо* нéма, *ништо* нéсэм знáла, *ништо* нé ми се запирáло мéне, нé смо у нáс *ништо*, нéсмо ми *ништо* работáл'е, *ништо* дрýго нé се стáи, па *ништо* не бíло, *ништо* нé смо ги ч'инíл'е, мáти не смéла да збóри *ништо*; нíти свáдба, нíти *ништо*; нí бол'есна, нí *ништо*; *ништо* нé-знам, не ч'инáл'е *ништо*, *ништо* нéма ПодгГ, баренíца – нéма *ништо* у њý; дéте 'е, нé зна *ништо*, нéмам *ништо* СиГ, не смéта *ништо*, немáло *ништо* да се јéде, *ништо* нéма ЖК;

нéма *ништо* на њá, *ништо* нé-знала, *ништо* не остáнало, ће се стéпает за *ништо*, не-сé-живи оз *ништо*, *ништо* нé-збори СрГ, *ништо* нéмамо, за *ништо* дé се рáбота, *ништо* не-тí-тија, *ништо* не-тí-треба со тáј л'éп, тéга *ништо* нéмало ПрекГ, *ништо* ти не стáсује, *ништо* не мí-рекла, за *ништо* да нé-жал'иш, а нé-зна'ем да рáботам, *ништо*; *ништо* нé-рекла, *ништо* жíво нé-мож-да-ги íспра'и, оно-*ништо* нема, тíја *ништо* нé'е, *ништо* не му óстајла, нé-знате *ништо*, бáвајко мáтери *ништо* не дóнесоф, за *ништо* не гáјљује, за *ништо* се скáрал'е, за *ништо* ме úдри, на *ништо* ГГ.

б. *Ништа*:

Сéге *ништа* нéмамо, *ништа* немáло на кóжу ПрГ, *ништа* не знáм, нéма *ништа* за вáс, немó *ништа* да јéш, *ништа* нé ће обéсију ЂГ, о[д] тéј крáве *ништа*, нéмам *ништа*, нíти имá'а *ништа*, *ништа* не мóже да се мéри, *ништа* да вíди, *ништа* нé ви ч'íни, немáло *ништа*, без *ништа* смо остáл'е, нити *ништа*, и óн *ништа*, да не ч'íнимо *ништа*; нí свекóрву, нí *ништа* ПодрГ, нéма лóшо *ништа*, *ништа* нé ви ч'íни, немáло *ништа*, не казувáјте *ништа*, нит *ништа*, не тражíја *ништа*, нéма па *ништа*, *ништа* нé сэм донéла, ме узéл'е без *ништа*; нé-зна *ништа*, ал'и пóсл'е *ништа* не мóжеш да јéдеш. *Ништо* ПодгГ, немáло *ништа*, напрáиў за *ништа*, за тóј нéма *ништа*, нé се *ништа* работáло, *ништа* нéма од њý, нé се познáва *ништа*, *ништа* не онóди, утепýју па *ништа*, за н'í нéма *ништа*, *ништа* нéсмо ги прáјле, немáло *ништа*, сéг^к *ништа* СиГ, не рáдимо *ништа* за тáј дáн, нé му фалíло *ништа*, нé се вíде *ништа*, нé ни узóше *ништа*, *ништа* да пíпну, и *ништа* вíше, на глáу *ништа*, *ништа* не остáло ЖК;

нѐмало *ниџита* на пѹт, нѐма *ниџита* од њѐга, *ниџита* не ра́бота СрГ, Нѐмој *ниџита* да донесеш, *ниџита* нѐмало да се једе, ч'е ѹмремо од гла́ч', *ниџита* не-ни-донец, за *ниџита* се тѐпал'е ПрекГ.

ОПШТА ЗАМЕНИЦА ЗА СТВАРИ

99. а) У свим говорима ЈЗКиМ заменица има облик *свѐџито*, чиме се говори анализирани зоне наслањају на шири ареал с оваквим чувањем старине.⁵³ Ретке потврде *свѐџито* спорадично су бележене у ЈКГ и ЂГ.

Ареал облика *свѐџито* завршава се у говорима ЈЗКиМ према севернометохијским говорима, иако се и у овим говорима косовско-ресавског типа, поред доминантног *сваџита* – на рубним подручјима према јужној Метохији – среће и ретко *свеџита* (Букумирић 2003: 228). Старији облик није непознат ни у другим деловима косовско-метохијских говора (Елезовић 1935: 208).

У ПрГ стабилан је облик *свѐџито* (Реметић 1996: 488). Из актуелног говора овога града практично је испао облик *свѐџити* (Реметић 1996: 488), непотврђен ни у једном другом говору ЈЗКиМ.

У ЂГ доминира *свѐџито*, али је од аутохтоних носилаца говора бележено је и ретко *свѐџито*.

У ЈКГ присутна су два облика ове заменице: *свѐџито* и *свѐџито*. Основни је облик *свѐџито*. *Свѐџито* је спорадично бележено у североисточном делу јужног Косова.

У СрГ облик заменице *свѐџито* једини је у сретечким насељима уз Бистрицу. У вишим селима су напредна два облика – *свѐџито* и *свѐџита*.

У ПрекГ и СрГ и у овој заменици дошло је до ширења финалног *-а*.

б) У свим говорима ЈЗКиМ заменица је потврђена у Н = ОП.

У горанском селу Враништа потврђен је необичан облик ОП *свѐчега*: Га вл'ѐче *со свѐчега*. Овакав облик корелативан је са *шѐго* (< *што*) (Младеновић 2001: 346).

в) Формант /све-/ у говорима ЈЗКиМ јавља се и у прилогу *свегде*, у ГГ *свекеде*, затим заменицама *свечије*, *свекакав/свекаков*:

⁵³ Видоески 1965: 155, Стаматоски 1956: 104, Видоески 1986: 74.

Сас нану смо íшл'е *свэгде*, *свэгде* тражија ПодрГ, *свэгде* ми било ка куд нас, *свэгде* ч'е те нац'е, *свэгде* сэм бија по свэгту ПодгГ, *свэгде* да се уч'íни, да сакрије *свэгде* ЖКГ, нэма *свэгде* да се кúпи СрГ, *свэгде* го тражила ГГ.

Прекокамски облик прилога: *Свэгдека* ме тражил'е, нэмој *свэгдека* да тóраш рúка – настао је упрошћаваньем сугласничке групе /-гд-/ . Само упрошћаванье подстакнуто је потребом за смањеньем експлозивних сугласника после уласка партикуле -ка у облик.

У СиГ поред ређег *свэгде* (*свэгде* му било дóбро), јавља се и *свугдер*, које има и варијанте *свудер* / *свудар* / *свúда* / *свúдар*.

г) П о т в р д е:

а. *Свэгшто*:

Свэгшто смо видэл'е од н'í, *свэгшто* се видело по кúч'е, *свэгшто* смо му рéкл'е ПрГ, *свэгшто* ми прóшло преко главе, *свэгшто* смо видэл'е ЂГ, *свэгшто* по шúме, *свэгшто* íмало у наше н'íве, *свэгшто* íма по патóку, за *свэгшто* да се припрéми, ч'е да ни донéсе *свэгшто*, *свэгшто* смо узимáл'е од наше вíнице, по нéкат викала сэм ти *свэгшто*, носíл'е смо *свэгшто*, *свэгшто* се наóди по пúту, немó *свэгшто* да ти дáде ПодрГ, *свэгшто* имáло, *свэгшто* íмам, *свэгшто* мóра да се донéсе, *свэгшто* дáдем, *свэгшто* се *рáди*, сáге íма *свэгшто*, *свэгшто* ни давáл'е, *свэгшто* пóјоў на свáдбу, *свэгшто* извóдиw тéí жéне, тáко *свэгшто* смо појáл'е, *свэгшто* продáдоў ПодгГ, а сáг^к íма *свэгшто*, *свэгшто* за нéга било; íма *свэгшто*, жими-тí, *свэгшто* дарúјем, *свэгшто* ми збóри мéне, *свэгшто* било у вóјску, *свэгшто* смо држáле, за једéње имáло *свэгшто*, *свэгшто* давáле, *свэгшто* сэм видéла, имáло *свэгшто* по воденице, *свэгшто* ми зборéла, *свэгшто* трéба да íма, имáло *свэгшто* за једéње СиГ, *свэгшто* íма на свét, *свэгшто* сам видéла, *свэгшто* ч'е се вíди, са *свэгшто* ме гац'áла, па ни рéка *свэгшто*, пá („опет“) *свэгшто* ч'е да вíди ЖКГ;

свэгшто сам ти искупúала, *свэгшто* íмало у пíјац, *свэгшто* смо вíделе од нéга, *свэгшто* зна'е да рáбота, за *свэгшто* ће ти кáжем, от *свэгшто* да се óдбраниш СрГ, брáт ми дóнеф *свэгшто*, óни íмáл'е *свэгшто* w кúћа, му збóрим *свэгшто*, ће искупúје *свэгшто*, *свэгшто* ми рабóтал'е, купуáл'е *свэгшто*, *свэгшто* сме вíдел'е ГГ.

б. *Свэгшта*:

Свэгшта дóнеф, *свэгшта* да дáдем, *свэгшта* ни дóнел'е, *свэгшта* ни издóнела, со *свэгшта* се гáц'ав, *свэгшта* да ни збóри ПрекГ, смо íмале *свэгшта* у бáшче, *свэгшта* се донесúало у Лóквица СрГ.

Облик *свѣшта* у ПрекГ, иако идентичан оном у севернометохијском говору (Букумирић 2005: 228), не може се сматрати заједничком иновацијом ова два говора. Вероватнија је веза ПрекГ са говором виших села СрГ у којима се такође јавља *свѣшта*.

в. *Свѣшти*:

Тóј *свѣшти* да нóсиш у лóјзе ПрГ.

г) *Свѣшто*:

Снáша рáди у кúч'у *свѣшто*, *свѣшто* имáла у стáн, *свѣшто* збóри'у ЂГ, пéвају му *свѣшто*, *свѣшто* му стáљају ЈКГ.

д)

Т а б е л а 16: Општа заменица за за ствари				
	<i>свешто</i>	<i>свашто</i>	<i>свешта</i>	<i>свешти</i>
ПрГ	+			[+]
ЂГ	+	(+)		
ПодрГ	+			
ПодгГ	+			
СиГ	+			
ЈКГ	+	(+)		
СрГ	+		+	
ПрекГ			+	
ГГ	+			

НОМИНАТИВ ЈЕДНИНЕ ПРИДЕВСКИХ ЗАМЕНИЦА

ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ

100. Различитост у инвентару и облицима присвојних заменица у говорима ЈЗКиМ део је оваквог стања на ширем простору око говора проучаване зоне.

Разлог за настанак различитих система налази се у новијим образовањима присвојних заменица из Г или Д анафорске или демонстративних заменица посесивним суфиксима *-овъ, *-ьпъ, *-ипъ.

ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ 1. и 2Л. ЈД. и МН.

101. Присвојне заменице 1л. и 2л. јд. и мн. (*мој, твој; наш, ваш*) у свим говорима ЈЗКиМ у Нјд. имају исте облике и исту употребу.

М о ј, т в о ј

а) Нјд. м. р.

Мој му́ж^м, бра́т *мој*, *мој* ко́н; *твој* марифе́т, *твој* де́вер, *твој* ба́јрак ПрГ, *мој* Мила́н, бра́т *мој* ЂГ, *мој* де́вер, не́е *мој* си́н, *мој* Си́ма; *твој* бра́т ни ре́ка, има́ си́н *твој*, ч'е вѣрши, о́тац ми *мој* ПодрГ, *мој* во́л ора́ја, ни *мој* комши́ја не мо́га; бра́т *твој* утѣч'е, му́ж *твој* работáја у Бел'игра́т, ч'е би́нем ја́ *твој* ПодгГ, *мој* бра́т, *мој* ко́њ, Јо́ван *мој*; во́у мо́и и *твој*, *твој* га́зда ви́ка, ако је свѣкар *твој* СиГ, и *мој* та́та, *мој* му́ж^м; зави́ја ка *твој* зави́так, бра́т *твој* ЈКГ;

мој бра́т, бра́т *мој*, *мој* си́н, е́ да (речца за истицање „та”) за́што му́ж *мој*, би́в ка *мој* о́ра, бе́ше пл'ѣснив^ф ка *мој* л'ѣп; бра́т *твој* по́-нема од ме́не, *твој* о́тец и *твој* бра́т СрГ, *мој* во́ф на́јсил'ен, *мој* о́тец, ба́бо *мој*, не́е *мој* во́ф, си́н *мој*; бра́т *твој*, бра́т *твој*, зе́ч' *твој* ПрекГ, он је *мој* бра́т, и *мој* крѣф, ти си *мој*; не́ сом *твој*, ја́ сум бра́т *твој*, *твојот* анамет ГГ.

б) Нјд. ж. р.

Моја ми била ч'ерка, *моја* куч'а, *твоја* фамил'ија, *твоја* маћи, мајка *твоја* ПрГ, *моја* стареја сестра, не ми је *моја* мука ЂГ, *моја* стара свекрва, *моја* сестра ми се обукла, а *моја* јетрва, се *твоја* је куч'а ПодрГ, *моја* је Зорица, ч'ерка гу била *моја*, *моја* маћи праи руч'ак, а и *моја* та' мач'ија, *моја* јетрва имала шотке, ни *твоја* снаша немала, *моја* ел'и *твоја* – исто, *твоја* је голема ПодгГ, *моја* ћерка, *моја* мајка ги све збирала, *моја* мајка ги поје, *твоја* зевн'а, кућа *твоја* изгоре, баба *твоја* била из нас СиГ, *моја* мама, *моја* снаа, *моја* сестра, *твоја* л'ивада, *твоја* н'ива Грл'ица ЈКГ;

сестра *моја*, *моја* мска, *моја* је поголема, се искршила *моја* ламба, плевња ми изгорела *моја*, пирајка („пракљача“) *моја* ми се искршила, *моја* офаца беше за кољење, стрећа *моја* по мене дошла; *твоја*-мати не те родила, а је жива *твоја* старка, *твоја* ламба ти гореше, стрећа *твоја* СрГ, *моја* нане, *моја* старка, *моја* ми-била, *моја* нане, *моја* старка, остаде неко-сена *моја* л'ивада; *твоја* ти-била, *твоја*-слама, *твоја* ти-била ПрекГ, *моја* сестра, во фамил'ија *моја*, *моја* је; умрела *твоја* жена, *твоја* ће биде ГГ.

в) Нјд. с. р.

Моје место, *моје* дрво, *моје* лакрдисува'н'е, *моје* лозје, *моје* жито, *моје* јуже, шише *моје* ПрГ, дете ми је добро *моје*, тој ми је *моје* прасе ЂГ, *моје* стареје дете, не ми било *моје* село, имало вој дете *моје*, село *моје* изгорело ПодрГ, *моје* дете, *моје* јаре, тел'е *моје*, јено *моје* дете; *моје* њив'че до цесте; дете, брe, *моје* викам ПодгГ, *моје* добо, *моје* кокошче да дам, *моје* на' старо унуче; друштво *моје* што има, село *моје* големо је СиГ, дете *моје*, *моје* село, *моје* пуце; ти било овдека дете *моје* ЈКГ;

моје млеко, *моје* њифче, дете *моје* најмладо, *моје* дрво исечено било; *моје* јуже, *моје* гасарче („фењер“) СрГ, ка дете *моје* си, *моје* куч'е, *моје* пил'е, *моје*-дете; дете *моје* постаро ПрекГ, *моје*-дете, *моје*-село изгоре-ло; *моје* дете ГГ.

Наслеђена дистрибуција -о / -е у зависности од природе претходног сугласника у Нјд. с. р. присвојних заменица добро се чува у говорима ЈЗКиМ.⁵⁴

⁵⁴ Уп. са продором -о у поље употребе -е на разним тачкама српског језика, чешће иза /-ш-/: Белић 1905: 290, Ћирић 1999: 139, Марковић 2000: 151, Богдановић 1989: 172, 174; Дешић 1976: 246–247, Драгичевић 1986: 151, Ивић-Бошњаковић-Драгин 1997: 104–105 (преовлађује -е, ретко и *моја*).

102. *Н á ш, в á ш*

а) Нјд. м. р.

Нáш слуга што ни бíја, *нáш* Приздрен, *нáш* Бóг^к, *нáш* сýд^т, *нáш* влади́ка, *нáш* у́чителъ се ви́ка Ма́рко, ка *нáш* на́род^т не́ма ни́где, а-^{је} жи́в *нáш* те́тин; *вáш* по́п, *вáш* на́раф, *вáш* се́лски па́мет, ка *вáш* ре́ч' ПрГ, он ни бíја *нáш* де́вер, све́кар *нáш* ЂГ, *нáш* влади́ка, *нáш* ч'е́ф, *нáш* ко́н' ни бíја, *нáш* двóр ни је гол'е́м; бра́т *вáш* ПодрГ, *нáш* све́кар, бра́т *нáш*, о́тац *нáш*; осуши́ја се *вáш* по́ток ПодгГ, *нáш* обича́ј, ви́ка о́тац *нáш*, *нáш* бра́т Сто́јан погину́ја, *нáш* све́кар ни бíја до́бар; *вáш* зе́т, *вáш* двóр, си́н *вáш*, де́вер *вáш*, *вáш* све́кар у́мр СиГ, кúм *нáш*, *нáш* си́н старе́; *вáш* желе́зан плу́к^т ЖКГ;

нáш двóр бив на́јчис, *нáш* бóњак („бадњак"); *вáш* по́п Ми́лан, *вáш* кле́ћ бив и за ра́кија и за ви́но, *вáш* бра́т не́је стра́шљив СрГ, и *нáш* бра́ф би́ф ка тво́ј, ба́бо *нáш*, *нáш* а́дет, до́јде *вáш* Подгóранин от Скорóбиште, *вáш* ко́н ПрекГ, жи́вот *нáш* ни́какоф^в би́ф, *нáш* бра́т; тоја́-двор *вáш*, *вáш* о́тец, *вáшиот* ко́јн ГГ.

б) Нјд. ж. р.

Нáша за́мња, *нáша* ко́за, *нáша* С^рби́ја; *вáша* страмо́та, *вáша* сва́дба ПрГ, да ни је *нáша* н'и́ва, *вáша* ви је до́бра ЂГ, *нáша* кúч'а била ста́ра, *нáша* њи́ва сáс коломо́ч'; кúч'а *вáша* од ка́мен' ПодрГ, *нáша* све́к^рва, *нáша* во́да, сва́дба *нáша* била на́ј гол'е́ма; *вáша* [њи́ва] је најдо́бра Подг, кúћа *нáша* у́век била з де́цу, ма́јка *нáша* мучи́ла се мло́го, ка Ми́лка *нáша*; баче́јн'а *вáша*, ма́ти *вáша*, *вáша* зе́вн'а, ка Ми́лица *вáша* СиГ, *нáша* зе́мл'а, *нáша* пења́ва; је́на кру́шка *вáша* ЖКГ;

и́ста си ка *нáша* Рóска, ће до́е куд на́с *наша*-те́тка, *нáша* му́ка је нај-тешка, се у́рнала и *нáша* водéница, ви ска́пала *вáша* тра́ва, *вáша* држаа малóвечна бéше, *ваша*-ма́ти била ка ви́ла СрГ, има л'и *нáша* снаа бра́та, *нáша* фамил'и́ја, *ваша́*-мати, *вáша* ч'пéница ви жн'е́еф^в ПрекГ, *наша́*-н'и́ва, сéстра *нáша* са́каф, *наша́*-сестра; *ваша́*-земн'а, *вáша* је у́бава ГГ.

в) Нјд. с. р.

Нáше грóјзе, *нáше* зага́ре (< тур. заѓар; „кер, ловачки пас"), *нáше* ста́ње, *нáше* се́ло; *вáше* сандóч'е, *вáше* дете́нце ПрГ, *нáше* мл'е́ко, има и де́те *нáше* ЂГ, *нáше* по́л'е по́ гол'е́мо је од ва́ше, *нáше* де́те; *вáше* де́те ПодрГ, *нáше* ја́ре, Ми́л'ица је *нáше* суга́ре; исто ка *нáше* дево́јч'е ПодгГ, плака́ло *нáше* де́те, *нáше* пи́ле ка *вáше*, *нáше* кúче лајáло, *нáше* ја́ре; *вáше* де́те, и *вáше* се́ло СиГ, *нáше* што бíло старе́је де́те; *вáше* брдо, *вáше* ме́сто ЖКГ;

наше обукло било прóсто, и твоје куче је ка *наше*, íмало сипáнице *наше* дете, *наше* обукло нéма сéге, *ваше* мáгаре ви пáсеше, се одврзало *ваше* куче СрГ, *наше́*-дете ни било у Приздрен, *ваше* ју́же бéше пóскупо, *ваше* пéтл'ич'е, *ваше* л'и је, *наше* је ПрекГ, сéло *наше*, *нашево* мáало; *ваше́*-месо, *ваше* је ГГ.

ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ ЗЛ. ЈД.

103. У инвентару и облицима присвојних заменица Зл. јд. у говори-ма ЈЗКиМ не постоји подударност. Неке заменице – старијег и новијег порекла – присутне су у читавој области, неке заменице се јављају само у појединим говорима.

Померање посесивности са генитива у датив, као део балканистичког реструктурирања говора на ширем балканском ареалу, коме припадају и говори ЈЗКиМ, оставио је последице и у инвентару присвојних заменица, и то пре свега кроз настанак нових заменица у чијој се творбеној основи налази датив.

Заменица *његов* / *њигóв*

104. У свим говорима ЈЗКиМ у заменици *његов* опстаје старији облик у мотивној речи, осим у ЈКГ, у коме се – поред *његов* среће и *њигóв*, облик подстакнут присвојном заменицом *њин*.

Пошто се оваква иновација среће на ширем ареалу оближњих говора⁵⁵, *њигóв* у ЈКГ треба посматрати као изоглосу која се на југу завршава у ЈКГ.

Факултативни облик *њего* у СиГ новија је иновација овога говора, настала као последица пасивнијег изговора /в/ у финалној позицији иза вокала, а као монофтонгизација дифтонга са неслоготворном компонентом (*његов* > *његоw* > *његоў* > *њего*) (Младеновић 2006 а: 203–218).

а) Нјд. м. р.:

Његов брат, дајка што му бија *његов*, *н'егоф* Пáвл'е ПрГ, *негóв* инат, тој му *н'егов^ф* кум ЂГ, *н'егов* бостán бија, *његов* кум ни дóша, пóдрум *његов* бија пун ПодрГ, дајка *његов*, брат *његов* што му бија, и *његоw*

⁵⁵ Жугић 2005: XXIV; Богдановић 1979: 68, Богдановић 1987: 172 (основно *њигов*), Ћирић 1983: 75, Ћирић 1999: 138, Марковић 2000: 150. Уп. са истом иновацијом у Ивић 1957: 217, Томић 1987: 391.

отац ПодгГ, *његов* отац, он знаје што је *н'егов* посо, *његоу* син да збори, *њего* брат се умори'а СиГ, улаз *његов*, камен *његов*, *његов* сунч'оглед („сунцокрет”), дебјеа ка труп *његов*, *њигов* вџкот („викање”) ЈКГ;

његов брав за кољење, побратим *његов*, немало такви гра ка *н'егов* СрГ, *н'егоф* стап, бол'ес *н'егов*^ф ПрекГ, *његоф* коњ, отец *његоф*, син *н'егоф*, а бабо *н'егоф* ГГ.

б) Нјд. ж. р.:

Н'егова којшика, колоботн'ица *н'егова* ПрГ, л'ивада *н'егова*, *његова* жена, мајка *његова* дава, маџи *његова*, то је вин'ага *његова* ПодрГ, стол'ица *његова* празна, деверовица *његова*, *његова* жена, *његова* маџи, стрџна *н'егова*, *његова* сила тољико је ПодгГ, жџми *његуа* глава, Светлана *његова* ни рекла СиГ, *његова* торба, *његова* нога, *њигова* маџи, зар *њигова* опца ЈКГ;

н'егова-ћерка, ће се осуши *н'егова*-шума, *н'егуа* што му бџла, *његуа* ч'ерка СрГ, *његова*-куч'а, *н'егова* пл'евн'а ПреГ, маџи *н'егова*, ми вел'и *н'егуа* жена, *н'егова* ће бџде ГГ.

в) Нјд. с. р.:

Његово кл'инч'е, *његово* ц'убре ПрГ, дџте му *н'егово* ЂГ, зна се *његово*, девојч'е му је *његово* ПодрГ, *његоо* дџте, *његово* цвџч'е увену'е по б'рго ПодгГ, и *његоо* јаре, *његуо* дџте служџло СиГ, *његово* рошџто, *његово* путанце („дугме”), *његово* рџшо, дџ отиде *њигово* богаџтво, ово *њигово* дџте ЈКГ;

дџ је *његово* обукло („одећа”), јаре *н'егово* СрГ, *његово*-дете, *н'егово* магаре ПрекГ, *његово* маало, *н'егово*-гумно ГГ.

Заменица *његуав*

105. У вишим селима СрГ формирана је новија заменица *његуав*, у чијој је основи присвојна заменица ж. р. *његуа* (< његова).

Заменица *његуав* настала је секундарном морфологизацијом облика заменице ж. р., формиране у овим насељима СрГ после испадања /в/ у интервокалном положају и елиминације /о/ из новостворене вокалске групе /о + вокал/ (*његова* > *његоа* > *његуа*). Додавањем /-в/ на основу коју чини облик женског рода, настаје нови однос са сугласником на крају Нјд. м. р. и вокалом /-а/ на крају облика Нјд. ж. р. (*његова* > *његоа* > *његуа* > *његуа* + в): *његуаф* син : *његуа* л'ивада.

Брат *н'егуав*^ф што му бџше у Немачко, писма ни пратив^ф *његуав*^ф син.

Заменица *њојан* / *њојен*

106. У говорима ЈЗКиМ из Дјд. личне заменице 3л. ж. р. изведене су две присвојне заменице *њојан* и *њојзин* / *њејзин*. У присуству једне или друге заменице, затим у фреквенцији једног или другог облика присвојне заменице, у говорима проучаване области нема подударности.

Заменица *њојан* – карактеристична за многе призренско-тимочке и косовско-ресавске говоре⁵⁶, својство је највећег дела говора ЈЗКиМ. Присутна је у свим говорима призренско-јужноморавског типа, у којима је основна, и делу северношарпланинских говора.

У Нјд. м. р. у ПрГ и СиГ користе се два облика ове заменице: *њојан* и *њојен*. Основни облик у оба говора је *њојан*. Облик *њојен* стигао је у ПрГ са усељеницима из Сретечке жупе, који су се почетком XX столећа у већем броју уселили у Призрен. Пошто се јавља претежно у селима у суседству са Средском, и за СиГ треба претпоставити унос из тог правца, пошто СиГ познаје само српску вокализацију полугласника.

У ПодгГ основни облик заменице је *њојан*, а заменица *њојзин* је ређа.

У ПрекГ нема заменице /*њојан*/. У употреби је њен конкурент *њојзин*. Одсуство заменице /*њојан*/ у овом говору условљено је његовим контактом са ГГ, мада је у ПрекГ присутан српски (*њојзин*) а не горански (*њејзин*) облик Дјд. личне заменице 3л. јд.

Спорадично у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ, поред очекиваних облика са палаталним иницијалним гласом, срећу се и облици *нојан*, *нојна* / *нојња*, *нојно* / *нојњо*, настали даљинском дисимилацијом по палаталности. Услови за дисимилацију посебно су били погодни када је прогресивном асимилацијом настао облик *њојњо*.⁵⁷

⁵⁶ Белић 1905: 290, Богдановић 1987: 172, Богдановић 1979: 68, Марковић 2000: 150, Ћирић 1983: 65, Ћирић 1999: 138, Жугић 2005: XXIV, Видоески 1965: 160, Барјак-таревић 1977 а: 351, Букумирић 2003: 229 (наведено *њојнин* сведочи о присуству *њојн*, на које се додаје суфикс *-ин*), Јуришић 2009: 167, Јовић 1968: 125, Симић 1972: 354.

⁵⁷ Галипољско *њојин* (Ивић 1957: 217–218) највероватније је настало асимилацијом у групи /-јн-/ на сличан начин као у говорима ЈЗКиМ. О секундарном облику сведочи севернометохијско *њојнин* (Букумирић 2003: 229). Уп. са примерима типа *јјња*, *кујња*, *рујњо* вино, вечерјајте *зајњо* (< зајно < зајено < заједно) у ПодгГ. Уп. са богатством облика зам. *њојан* / *њоњ* / *њојен*, *њојна* / *њојња* / *нојна* у говору Горње Пчиње (Јуришић 2009: 166–168).

У ПодрГ, нормализацијом према основи осталих облика ове заменице (*њóјан-њóјнога- њóјному; њóјна*) настао је облик *њóјн*, са неоубичајеном финалном сугласничком групом.

У СрГ у заменици *њóен* преузет је суфикс са западномакедонском вокализацијом полугласника предњег реда.

Основни облик присвојне заменице изведене из Дјд. личне заменице Зл. јд. у ГГ је *њéјзин*. Само се у нижим селима спорадично среће *њóјен* и – с обзиром на укупну дијалекатску композицију ГГ – неочекивано *њóјан*.

У ПодрГ забележени су ретки примери Нјд. м. р. *њóјни*.

а) Нјд. м. р.:

Њóјан брát, *њóјан* сíн, тај *њóјан* бóл'ес, брát *н'óјан* што ги бíја; *њóен* зéт, *нóен* гóс, *н'óен* Душко ПрГ; за ПрГ в. и примере у Реметић 1996 : 489; *нóјан* старéј сíн, *н'óјан* комшија ЂГ, да је *нóјан* сíн, *њóјан* брát шо пíје, *њóјн* мýж, сíн *њóјн*, *њóјн*; *њóјни* брát шо пóгиде, *нóјни* мýш бíја у Равац ПодрГ, *њóјан* брát Митар, да бíнеш ка *њóан* сíн ПодгГ, *н'óјан* мýж, *њóјан* брát, дóшо *њóјан* мýж, рéкóу дéвер *њóјан*, *њóен* сíн, *њóен* мýж Пере, и мóј бéше ка *њóјан* СиГ, *њóјан* гу бíја брát, *њóјан* кљóч', *н'óјан* сíн, дéвер *н'óјан*, *нóјан* нокát ЖК;

њóјен сíн, ми бíв *њóен* дéвер, *њóен* свéкар да спíје у нас СрГ, *њóен* мýш, *њóен* брат, *њóан* гљеданик ГГ.

б) Нјд. ж. р.:

Њóјна зéмња, *њóјна* мáти, *нóјна* в'рснiца ПрГ, мáти *нóјн'а* бíла, *н'óјна* сéстра ЂГ, *њóјна* ливáда, *нóјн'а* кóжа, *нóјн'а* бáба бíла од нáше сéло, *нóјна* мáти гу рéкла, *нóјна* кúч'а бíла, кáква *нóјна* кúч'а, *нóјн'а* мáти ми прич'áла ПодрГ, па ч'ёрка *н'óјна*, *њóјна* [крава] се исабíла, та' н'íва не бíла *нóјн'а* ПодгГ, и *нóјна* сéстра íма, *њóјна* кúћа изгорéла, не бíла *њóјна* [крава] СиГ, *њóјна* старéја ч'ёрка, па ми смéта *нóјна* дебéл'ина, купувáла ми *н'óјна* јетрва, овá л'ивáда *н'óјна* ЖК;

њóјна-уста (Нјд. ж. р.), не óтера дóма *њóјна* свéкрва, лáваше на нас и *њóјна* [кучка] СрГ, *њóјна* њíва бíла ГГ.

в) Нјд. с. р.:

Њóјно дéте, *нóјно* врéме, кúч'е *н'óјно* ПрГ, *н'óјно* имáн'е ЂГ, *нóјн'о* шо бíло, *њóјно* вíме, тóј мл'éко *нóјн'о* ПодрГ, *нóјно* дéте, и *њóјно* врéме ч'е проц'е, свé *њóјно* свóје ПодгГ, *њóјно* сéло, дéте *њóјно*, *њóјно* сирén'е, *њóјно* јáгње СиГ, *њóјно* појáње, *нóјно* мéсто, *н'óјно* јéло и пíло, *њóјно* дéте, тó свé *н'óјно* ЖК;

дéте њóјно што ги бíло, свé њóјно се сóбрало на Пу́заљка СрГ,
њóјно-дете, н'óјно ГГ.

Заменица њéјан

107. У ПодрГ је мањим бројем примера потврђена заменица *њéјан*. Заменица може бити траг старијег облика мотивисаног Гјд., али и секундарни облик изведен из заменице *њóјан* на начин како је преобликовано ретко *њéјзин* у СиГ (в. т. 108).

а) Нјд. м. р.:

Њéјан старéј брát Мítар, *њéјан* сín óтиде у л'ивáду, дéвер *њéјан* íзгоре за Јовáнку.

б) Нјд. ж. р.:

Њéјна мáти бíла от Кру́ше Мíцке, тá зар *њéјна* крáва.

в) Нјд. с. р.

Њéјно работá'н'е да признáш.

Заменица њóјзин / њéјзин

108. Заменица *њóјзин* основна је у говорима северношарпланинског типа. У СрГ и ПрекГ јавља се као *њóјзин*, у ГГ као *њéјзин*.

У говорима призренско-јужноморавског типа највеће је присутности у СиГ, што је очекивано с обзиром на близину СрГ. Од јужнометохијских говора нешто је веће појавности у ПодгГ, посебно у насељима која су кроз локалне сеобе била у ближем контакту са Средском и Сиринићем. У ПрГ је ређа, док је у ПодрГ и ЂГ заменица мале присутности, необична чак. У ЈКГ заменица је потврђена малим бројем примера. Снага присутности заменице *њóјзин* у говорима ЈЗКиМ у обрнутој је сразмери са присутношћу конкурента *њóјан*. У јужнометохијским говорима и ЈКГ доминира *њóјан* – ретко је *њóјзин*, у северношарпланинским доминира *њóјзин* / *њéјзин* – непознато је или је потврђено малим бројем примера *њóјан*. Иначе, није непознато да се и у другим говорима призренско-тимочког и косовско-ресавског типа напоредо јављају као конкуренти ове две заменице изведене из Дјд. зам. *она* (Жугић 2005: XXIV, Јовић 1968: 125, 126; Симић 1972: 354).

Факултативном присутношћу иницијалног /њ-/ у заменици *њéјзин*, *њéјзина*, *њéјзино*; *њéјзине* ГГ се разликује од оних македонских гово-

ра у суседству са којима иначе показује одређену сродност (Видоески 1965: 159–161). Фонолошка неутрализација иницијалног *њ-* са *н-* у овој заменици, међутим, знатно је чешћа него у *њеџоф*, свакако под утицајем западномакедонских говора (Видоески 1965: 160).

Заменица *њејзин* у ГГ изведена је из старијег облика Дјд. заменице *џна*, који је и сачуван у ГГ, иако је у Дјд. заменичких и придевских речи у овом говору уопштен наставак тврних основа (в. т. 265, 267).

Ретке потврде *њејзин* у СиГ не морају представљати траг старијег облика Дјд. заменице *џна*, већ су могле настати према моделу присвојних заменица у овом говору *овјејзин*, *тејзин*, *онјејзин*, у чијој се основи налази Дјд. показних заменица *овјејзи*, *тејзи*, *онјејзи*. На ово упућује доследан облик Дјд. зам. *њџзи* у СиГ, али и основни облик мотивисан Дјд. *њџзин*.

Т а б е л а 17: Присвојне заменице изведене из 3л. јд. личне заменице ж. р.

	<i>њџан</i>	<i>њџзин</i>	<i>њејзин</i>	<i>њџен</i>	<i>њејан</i>
ПрГ	+	+		(+)	
ЂГ	+	(+)			
ПодрГ	+	(+)			(+)
ПодгГ	+	+			
СиГ	+	+	[+]	(+)	
ЈКГ	+	(+)			
СрГ		+		+	
ПрекГ		+			
ГГ	[+]		+	[+]	

а) Нјд. м. р:

Њџзин брџт, *н'џзин* дџвер, *н'џзин* л'џба, *нџзин* лџш џдет ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 489; сџн *нџзџн* ПодрГ, *н'џзин* џ'џм („стакло”), *н'џзин* рџзбој, *н'џзин* крџк, *н'џзин* дџвер, *н'џзин* бџњџк ПодгГ, *њџзин* кџмен', *н'џзин* сџн, *њџзин* колџмбџџан лџба, *њџзин* рџт, *њџзин* мџж^ш, *њџзин* џрн зџлак, брџт *њџзин* СиГ, гу се џзгуби *њџзин* дџвер ЈКГ;

а ги бџше мрџсољив *њџзин* [сџн], *њџзин* бџв мџштилок, *њџзин* кџтев, *њџзин* бџџракџтар, што бџв *н'џзин*, сџн *њџзин*, пџстар што бџше брџт *њџзин* СрГ, *њџзин* брџт, како да џе *њџзин* сџн, *нџзин* сџн, *нџзин* стџп ПрекГ.

Мџж^ш *нејзин*, *нејзин* брџт бџф, брџт *нејзин*, *н'ејзин* гл'џдџник, *њејзин*-мџш ГГ, тџј што џе *н'ејзин* кџм, дџвер *њејзин* СиГ.

б) Нјд. ж. р.:

Њојзина в'рсница, *н'ојзина* ма́ти, *нојзина* ку́ма ПрГ, *њојзина* куде́л'а, *њојзина* уну́ка, *њојзина* ку́ма, калпи́та *њојзина* ПодгГ, *њојзина* црепу́ља, *њојзина* слу́за, *њојзина* јабу́ка ц'уламби́ја, *њојзина* зе́вн'а отуд ре́ке, *њојзина* ложи́ца, *њојзина* вла́ч'ка о[д] трње СиГ, гу се и́скрши *н'ојзина* ц'рпу́л'а ЖКГ;

музна-офца *н'ојзина*, *њојзина* л'ивада, ги се скршила *њојзина* пирајка („пракљача”), *њојзина* врпца, се иц'епала *њојзина* бошча, изгоре *н'ојзина*-кошара СрГ, *њојзина* л'ивада, *њојзина*-куч'а, *нојзина*-рука, и *н'ојзина* [нога] бе́ше скр'шена ПрекГ.

Фами́лија *нејзина*, *нејзина*-сестра, *нејзина* ћерка ми ве́љи, *нејзина*-мати ГГ, *нејзина* баче́јн'а СиГ.

в) Нјд. с. р.:

Њојзино де́те, грóјзе *н'ојзино* ПрГ, не сти́гло *н'ојзино* де́те ПодрГ, *н'ојзино* пла́тно, *н'ојзино* вретено́, *н'ојзино* нако́н'ч'е ПодгГ, *њојзино* ме́сто би́ло тра́пно, *њојзино* ма́сло би́ло до́бро, *н'ојзино* ју́же, *н'ојзино* гу́вно, бра́шњо *њојзино*; ово́ јаре ги би́ло *н'ејзино* СиГ;

њојзино грóјзе, *њојзино* де́те, ула́вче *њојзино*, грóзно бе́ше ка *њојзино*, *њојзино*-дете, *нојзино*-ма́гаре СрГ, *н'ојзино* јагн'е, све́ *н'ојзино* се́но, де́те *н'ојзино* шо бе́ше, *нојзино*-сено ПрекГ.

Ђу́бре *нејзино*, *нејзино* ру́хо ГГ.

ПРИСВОЈНЕ ЗАМЕНИЦЕ ЗЛ. МН.

109. Заменица са суфиксом *-н*, посведочена у свим говорима ЈЗКиМ, присутна је на већем простору српских екавских говора – од Шар-планине до Сегедина⁵⁸ (Ивић 1957: 219) и мањем делу говора у Македонији⁵⁹.

Облик *њи́н* (*н'и́н/ни́н*) опште је својство ГГ, чиме се овај говор уклапа у опште стање у осталим говорима ЈЗКиМ. У ГГ бележени су и ретки облици из којих није испало *x*: *н'и́хни* и секундарни облик са озвучавањем /х/ *н'и́гни* (Младеновић 2001: 351).

У свим говорима ЈЗКиМ заменица има облик неодређеног вида, осим факултативно у ГГ, у коме је поред облика ове заменице неодређеног вида у Нјд. м. р., присутна и форма одређеног вида *ни́хни* / *ни́гни*.

⁵⁸ Богдановић 1979: 68, Ћирић 1983: 75, Елезовић 1932: 469, Симић 1972: 355, Пецо–Милановић 1968: 337, Реметић 1985: 284.

⁵⁹ Видоески 1965: 161, Видоески 1954: 351, Стаматоски 1956: 100.

Присуство оваквог облика заменице у Нјд. м. р. необично је, пошто су у ГГ у облицима осталих заменица уопштени облици неодређеног вида (в. т. 101 а, 102 а, 104 а, 108 а, 109 а, 11 а, 134, 144).

У СрГ, пре свега у вишим селима, осим у Нјд. м. р. – поред доминантног облика *њи́н*, *њи́на*, *њи́но*; *њи́ни*, *њи́не* – мањим бројем примера посведочено је *њи́вна*, *њи́вно*; *њи́вни*, *њи́вне*⁶⁰, са /в/ на месту /х/. Порекло /в/ може бити траг хијатског гласа из облика /њиан/ (< њихан), али и иновација унета из оближњих македонских говора који знају за супституцију /х/ са /ф/ и заменом /ф/ са /в/ (Видоески 1998: 20, 24, 33, 38). Због одсуства заменице /њихов/ у СрГ не могу се сретечки облици *њи́вни* извести из *њихов*, како се објашњава *њив* у говорима који са СрГ нису били у контакту (Драгичевић 1986: 152).

У ПрГ, ПодрГ и СиГ ова се заменица јавља у два облика: *њи́јан* (< Гмн. анафорске заменице + *-ьпъ, подржано зам. *њојан*) и *њи́н*. Изван Нјд. м. р. ова заменица има основу *њин-*. У ПрГ у чешћој је употреби облик *њи́јан*⁶¹, док је у ПодрГ и СиГ – судећи према грађи – обичније *њи́н*.

У облицима *њи́ња*⁶² ПодрГ, *њи́ње* ГГ (Младеновић 2001: 351) даљинска асимилација по палаталности према /њ/ у претходном слогу потпомогнута је асимилацијом у контакту /н/ са вокалом предњег реда (Младеновић 2001: 192).

Т а б е л а 18: Нјд. м. р. присвојне заменице 3л. мн.				
	<i>њи́н</i>	<i>њи́јан</i>	<i>њихни</i> / <i>њигни</i>	<i>њи́вни</i>
ПрГ	+	+		
ЂГ	+			
ПодрГ	+	+		
ПодгГ	+			
СиГ	+	+		
ЈКГ	+			
СрГ	+			(+)
ПрекГ	+			
ГГ	+		(+)	

⁶⁰ Без ближих објашњења о фреквентности, ареалној дистрибуцији и пореклу, заменицу бележи и М. Павловић (Павловић 1939: 175).

⁶¹ Уп. са *њи́јан* у Белић 1905: 290, Богдановић 1979: 68, Видоески 1965: 160 (северни говори).

⁶² Исто и у Богдановић 1987: 172.

а) Нјд. м. р.:

Брат *њин* ч'уте'а, *њин* камен ПрГ, *н'ин* унук, тај *њин* дeвeр ЂГ, *њин* аутобус, *њин* мерак, *н'ин* живот, син *н'ин*, и *њин* ка мој ПодрГ, *њин* отац, најдóбар ги је *њин* зeт ПодгГ, *њин* пeс ла'е, *њин* лóпов, шóфер *њин* што работá, дóшо да ни кáже *њин* СиГ, *њин* зeт што бија, изрáса купус *њин*, *н'ин* унук старe'и ЈКГ;

рáбота ка да је *њин*, óн ги бeше ка сyбаша *њин* СрГ, *н'ин* зит биф до нáш, *н'ин* ч'óбан ПрекГ, *њин* óтец, *њин* брát ће кáже, *нин* ч'ујек, *н'ин* син ГГ.

Њијан брát, а тај што бeше *њ'ан*, *њ'ан* кум да ни кáже ПрГ, *њијан* зијан, и мóј [j]е ка *њ'ан* син, *њијан* викот унук *њ'ан*, брát *њ'ан* да покóси СиГ, *њијан* живот, кóњ *њијан*, *њијан* зијан, тó е *н'ин* пóсо ПодрГ.

Нигни брaф, а па ја нe-знам језик *нигни* ГГ.

б) Нјд. ж. р.:

Њина жетварица, вријeна вóда бeше *н'ина* ПрГ, *н'ин*'а свeкрвa ЂГ, фамилјија *њиња*, куч'а *њиња*, *њива* *њиња*, па тај сeстра *н'ина* ПодрГ, слáва ги је *н'ина*, *њина* л'ивáда, нe била пожн'eта *н'ина* ч'еница ПодгГ, и мóја прeђа била ка *њина*, *њина* [ливада] била покосeна СиГ, *њина* куч'а, *њина* рaбóта, *н'ина* мáти, *њина* рaбóта ЈКГ;

њина мáти и бeше млóго бóвна, *њина* плáн'ина бeше пúна оз дрвa СрГ, умрела *н'ина* дáда ПрекГ, *њинá*-мати, мáти *н'ина* ГГ.

Н'ивна мáти им умрела изгоре *њивна* кóшара СрГ.

Нићна л'ивáда, *њи'на* била, *њи'на*-кућа, *н'и'на* мáти, *њи'на* била ГГ.

в) Нјд. с. р.:

Свe *н'ино*, *њино* игра'н'е, *н'ино* житo ПрГ, лóјзе *њино*, *њино* буре, ги било јáко *њино* вино, друштво тóј *н'ино* ПодрГ, покол'eн'е *н'ино*, *њино* ги било тeде ПодгГ, бeше *н'ино* кучe СиГ, *њино* куч'е у двóр, *њино* дeте, *њино* било девóјч'е, *н'ино* зборeн'е, ка да је *њино* ЈКГ;

њино дeвoјчe не-се-удáде, зар *њино* да бине СрГ, *н'ино* мл'eко, *н'ино* врeме прóјде ПрекГ, *н'ино* је ГГ.

Н'ивно сeно нe се осушило СрГ.

Н'и'но дeте, *н'и'но* ГГ.

ОПШТА ПРИСВОЈНА ЗАМЕНИЦА

110. Општа присвојна заменица има стабилну употребу и свим говорима ЈЗКиМ, и то независно од тога да ли се употребљава да означи припадање субјекту у 1, 2. или 3л.⁶³ Број примера када у сферу употребе 3л. јд./мн. заменице *свој* продиру друге присвојне заменице неочекивано је мали с обзиром на лингвогеографски положај говора.

Грађа на којој је формиран изнети закључак, а такође и већ публиковани описи појединих говора ЈЗКиМ (Реметић 1996: 489, Младеновић 2001: 353), у супротности су са констатацијом Д. Барјактаревећа о знатном поремећају употребе ове заменице у говору Срба у Метохији (Барјактаревећ 1979: 234).

Број примера са поремећеном употребом заменице *свој* је занемарљиво мали:

– Пóп кóлач' к'ршија. Појаја. Што знае, његов за́кон ч'инија. За́кон имаја *свој* ПодгГ.

Продор заменице *његов* у примеру подстакнут је чињеницом да закон не припада само одређеном попу, већ припада свим поповима. Пример је интересантан пошто се у другој реченици јавља заменица *свој*.

Нешто је више примера са продором заменице *мој* у поље употребе заменице *свој* у 1л. јд. и мн. И у овој употреби, међутим, заменица *свој* остаје стабилна:

Кэт сэм дóшла од *моје* кúч'е, сэм íшла тáмо с *моу* мач'íу ПодгГ, а ја кэд íмам *моје* своје, ја íдем ос *мојега* мúжа ПодрГ.

Пример из ПодрГ интересантан је пошто се избором заменице *мој* избегава хомонимија са поимениченом употребом заменице *своје* („својта, рођаци”).

Усамљен је пример са продором заменице *твоје* када је присвојном заменицом саопштена припадност субјекту у 2л. јд.: Да *узеш* *твоје* имање СиГ.

Заменица *свој* потврђена је мањим бројем примера и у случајевима означавања припадности објекту:

И упал'íл'е га [човека] у *своју* кúч'у, истепáл'е ми га сина у *своју* кúч'у ПодгГ.

У оваквој употреби, иначе, уобичајена је употреба присвојне заменице 3л.

⁶³ Уп. са суженом употребом заменице *свој* у типолошки сродним говорима (Богдановић 1987: 172, Ђирић 1999: 139).

111. Заменица *свој* употребљава се да означи некога блиског по сродству⁶⁴, када се користу у значењу именице „својта”:

Они ми су *свој* ПрГ, Милан ми је *свој* ПодрГ, Јурукóви ми су *свој*, тај не ми бија *свој* ПодгГ, Фурла́нови ми са *свој*, да ми до́ђет на сла́ва *сво́и* СрГ, све *сво́је* ми до́шло, Митат гим је *свој* ГГ.

а) Нјд. м. р. јд.:

Ка *свој* адет, Јóва ка да ми бија *сво́*, *сво́* л’éба је насла́так ПрГ, сва́ки има *свој* адéт, до́бар ти је *свој* сѝн ЂГ, *сво́* шо ми бија стра́жар, ре́ка; *свој* л’éба најсла́так је, *свој* у́јко ги истера́ја, има ко́[[] је *сво́* да иде ПодрГ, и ва́, *свој* ни би́а; Милан *свој* ми би́ја, *свој* обича́ј трéба да се пошту́је ПодгГ, он ми је *сво́*, *сво́* та́њир, *свој* та́нур („посуда дугуљастог облика од дрвета за мешење хлеба”) СиГ, *свој* ни је та́, сва́ки *свој* мерáк ЈКГ;

мало-ле́ба и со́љ *свој* СрГ, Ну́рко ни је *свој*, ни *сво́* сѝн не-гле́да, *свој* је́н бѝв^ф ту́ј ПрекГ, па ја са́ма по *свој* че́љећ ГГ.

б) Нјд. ж. р. јд.:

До́бра је *сво́ја* во́да, *сво́ја* ку́ћа ПрГ, *сво́ја* пи́та је нај сла́тка, и Ми́лка ми је *сво́ја* ЂГ, *сво́ја* брѝга ти је нај те́шка; А то́, *сво́а* куч’а што су, има сна́а да ги ми́је но́ге ПодрГ, ка да ми је *сво́ја*, *сво́ја* њѝва, зар се да́ва *сво́ја* куч’а, *сво́ја* ми је ПодгГ, најдо́бра је *сво́ја* ку́ћа, *сво́а* кра́ва нај сла́тко млéко да́ва СиГ, *сво́ја* њѝва да се изо́ре, *сво́ја* њѝва да се иско́па ЈКГ;

сво́а ли́вада да се по́коси, *сво́а* ли́вада да се згрéбе СрГ, *сво́а*-куч’а, *сво́а* л’и́вада трéба да се па́зи ПрекГ, још де́неска *сво́а*-ку́ћа ГГ.

в) Нјд. с. р.:

Сво́је де́те ПрГ, ни *сво́је* де́те не те гле́да; нај *сво́је* што је, до́ђе; сва́ко *сво́е* се́ло има́ло со́фру ПодрГ, *сво́је* жи́то да се ч’у́ва, *сво́је* ја́гње, де́те *сво́е* не те пошту́је, ме држа́ла ка *сво́е* де́те ПодгГ, де́те *сво́е* да га на́рани о́ца СиГ, *сво́е* др́во, *сво́е* жи́то ЈКГ;

сво́је си́рење, *сво́је*-жи́то, се има́ло *сво́је* грóјзе и *сво́је* ви́но СрГ, *сво́е*-де́те, *сво́е*-жи́то ПрекГ, куче *сво́е* да на́рани ГГ.

⁶⁴ Уп. са оваквом употребом у Пешикан 1965: 156, Стијовић 2007: 150.

УПИТНА ПРИСВОЈНА ЗАМЕНИЦА

112. Осим у ГГ, у коме се факултативно среће и западномакедонски облик за Нјд. упитне присвојне заменице м. р. *чѐј*, у осталим говорима јавља се само облик својствен српској еволуцији – *чији*, који најчешће има сажет облик *чи́*.

У ГГ у Нјд. м. р. посведочена су два облика: *чѐј* и *чи́*. Други облик чешћи је у делу нижих насеља, и *чѐј* је у њима необично. У вишим селима, али и неким нижим, обичније је *чѐј* (Младеновић 2001: 354, карта 36).

ЈКГ се издваја из говора ЈЗКиМ, али и говора ширег ареала, обликом заменице Нјд. м. р. *ч'ије*. У ЈКГ *ч'ије* је основно, док је форма *ч'и* потврђена мањим бројем примера. Иновација *ч'ије* у Нјд. м. р. настала је као последица нестабилног односа вокала /и/ и /е/ у овом делу проучаване зоне, а подупрта је облицима зависних падежа м. р. јд. ове заменице (*чијега*, *чијему*), затим дисимилативним процесом (*чији* > *чије*). Није искључен ни евентуални контакт са македонским залеђем и обликом заменице /чеј/.

Синкретизму облика јд. м. р. и с. р. у ЈКГ припомогло је брисање моције рода придевских речи у множини, затим сродност у парадигми им. м. р. на -ø и им. с. р.

У ЈКГ опстају облици *ч'ија* (Нјд. ж. р.), *ч'ије* (Нјд. с. р.), а спорадично су бележени и примери с. р. типа *ч'ијо́* / *ч'ијо*.

113. Опстанак некадашње дистинкције расподеле вокала /о/ и /е/ према природи претходног сугласника остао је стабилан у Нјд. с. р. заменица (*мо́је*, *тво́је*, *на́ше*, *ва́ше*, *сво́је*, *чи́је*). Спорадично се наслеђено -е у Нјд. с. р. присвојних заменица у говорима ЈЗКиМ замењује са -о у *чи́јо* у СрГ и ПрГ. Продору облика *ч'ијо* у ПрГ допринела је локална миграциона струја из Средске.

У СрГ изразито доминирају облици заменица са -е, али нису непознати ни *чи́јо*, *на́шо*, *ва́шо*.

Т а б е л а 19: Нјд. м. р. присвојне упитне заменице				
	<i>чи</i>	<i>чиш</i>	<i>чеј</i>	<i>чије</i>
ПрГ	+			
ЂГ	+			
ПодрГ	+			
ПодгГ	+			
СиГ	+			
ЈКГ	+			+

СрГ	+	(+)		
ПрекГ	+			
ГГ	+		+	

а) Нјд. м. р.:

Ч'у је вај млац'еџи, *чи* је вај шóтар („патак“) ПрГ, *ћу* ти ва' бећар ЂГ, *ч'и* је ардо́в, *ч'и* бија плу́г⁶⁵, *ч'и* беше онај до́бар ко́н' ПодрГ, *ч'и* бија ва' ко́н; *ч'и* си, брe, тi ПодрГ, *чи* беше тi, *чи* је му́ж Óрли, *чи* је Пeре СиГ, *ч'и* ти је ко́њ, *ч'и* бра́т беше тi ЖК;

чи ти је ко́њ, ста́п-ти-бив *чи*, *чи* је Цóбе, *чи* óгењ го́реше СрГ, у *чи*-двор и́грамо; *ч'и* је сiн ПрекГ, *чи* си, *чи* је ко́њ, *чи* ко́њ је најбрс ГГ.

Чeј си, *чeј* е бра́ф, *чeј* Мeђит, *чeј* е ко́н', *чeј* ба́бо, *чeј* бра́т је, *чeј* да до́несе, *чeј* ста́п, та *чeј*, *чeј* бра́т, *чeј* си зeф, *чeј* бећар ГГ.

Ч'ије је ова' бeч'ар, *ч'ије* је ова' ч'овeк, *ч'ије* је ова' со́к, *ч'ије* му́ж бија о́н, *ч'ије* вилц'ан се и́скрши, *ч'ије* кум беше Милан ЖК.

б) Нјд. ж. р.:

Ч'ија је та' вoшл'ивица ПрГ, *ч'ија* њи́ва да́ва ч'ени́цу, *ч'ија* би́ла Ми́тра ПодрГ, *ч'ија* је ко́фа, *ч'ија* би́ла по́ гол'eма, та' *ч'ија* би́ла ПодрГ, *чија* сна́ша, *чија* кра́ва, *чија* лива́да, *чија* чени́ца се мље́ла СиГ, *ч'ија* је ова́ же́на, *ч'ија* би́ла ова́ лива́да, *ч'ија* му́ка је нај голeма ЖК;

чија-вода те́кла у ја́з, *чија*-кућа изгóрела СрГ, *ч'ија*-беше н'и́ва ПрекГ, *чија* је Ха́тица, *чија* је она́ја, *чија*-же́на ГГ.

в) Нјд. с. р.:

Ч'ије је то́ј бра́шн'о, *чије* грóзје се прода́ва, *чије* је во́ј тригоди́шњо ви́но, *чијо*⁶⁵ де́те би́ло бо́лно, *чије* мага́ре ПрГ, *ч'ије* де́те не́ порасна́ло, *ч'ије* пра́се се изeло ПодрГ, *ч'ије* де́те то́ би́ло, *ч'ије* ја́ре се пeкло; *ч'ије* дево́јч'е би́ло Ла́зар, куд њeга да једоу́ л'eба ПодрГ, *чије* је во́ј ја́гње, *чије* те́ле оти́де, *чије* раме́но, *чије* је во́ј дево́јче ка' ко́њ, *чије* де́те пова́ло СиГ, *ч'ије* је ово́ де́те, *ч'ије* фанeло ўзе, *ч'ије* му је мага́ре ЖК;

чије о́букло је најубаво, *чије* си́рење, *чије*-дете беше за[д] тебе; *чијо* де́те, *чијо* др́во СрГ, *ч'ије*-дете би́ло на со́как, *ч'ије*-сено изгóрело ПрекГ, *чије* је де́те, *чије* је др́во, *чије*-село, *чије*-говно је по́мрсно, *чије* је ти́ја ГГ.

⁶⁵ О поремећају дистрибуције вокала /-о : -e/ у зависности од природе претходног сугласника у ПрГ в. Реметић 1996: 389.

ОПШТА ПРИСВОЈНА ЗАМЕНИЦА

114. Општа присвојна заменица ретко се користи у говорима области. Потврђена је мањим бројем примера у говорима северношарпланинског типа и СиГ. У ГГ, СрГ и ПрекГ заменица има *-e-* у првој мотивној речи (*свѣчи, свѣчија, свѣчије; свѣчије*), па се по томе облички приближава оближњим македонским говорима (Стаматоски 1956: 104, Видоески 1986: 74, Видоески 1965: 157).

У СиГ заменица је потврђена као *свѣчи*.

Т а б е л а 20: Нјд. м. р. опште присвојне заменице		
	<i>свечи</i>	<i>свачи</i>
ПрГ		
ЂГ		
ПодрГ		
ПодгГ		
СиГ		+
ЈКГ		
СрГ	+	
ПрекГ	+	
ГГ	+	

Нјд. м. р.:

Се скѣта по жѣне ка да је *свѣчи* мѹж СрГ, го поштувал'е шо бѣв *свѣч'и* прѣцедник ГГ.

б) Нјд. ж. р.:

Нѣма стрѣћа от *свѣчија* рабѣта СрГ, кућа је *свѣчија* ГГ, *свеч'ија*-жена за цѣло маало, нѣма страм *свеч'ија*-жена ПрекГ; ливада бѣла *свачија*, кућа бѣла *свачија* СиГ.

в) Нјд. с. р.:

Свѣчије маало сви га јѣдет, *свѣчије* гуно нѣкој не-га-гл'еда СрГ, *свѣч'ије* гѣведо ГГ.

ОДРИЧНА ПРИСВОЈНА ЗАМЕНИЦА

115. Заменица је потврђена у говорима северношарпланинског типа, затим у СиГ и ПодгГ.

Заменица се ретко користи, а уместо ње употребљавају се одричне конструкције са посесивним дативом одричне заменице *никој*: Шума бeше *никому* СрГ, кад га изгубише, не било *никому* СиГ, л'ивада не се писаше *никому* ПодгГ, нешта шо било *никому*, ч'е се йсаби ПрекГ.

Корелативно облику Нмн. м. р. упитне присвојне заменице, у ГГ потврђена су два облика – *ничеј* и *ничи*.

а) Нјд. м. р.:

Мурцо не бија *ничии* пџс СиГ,
га лупаеџ казан ка да је *ничји* СрГ, го тџпаф кона ка да је *ничџи*
ПрекГ,
ничеј, *ничеј* абер; *ничи* крдар, *ничџи*-офчар, *ниџи* амбар ГГ.

б) Нјд. ж. р.:

Милка не била *ничџија* жџна СиГ,
ничија ливада џфџе ја пасет СрГ, *ничија* је ПрекГ, *ничија*-н'ива, *ни-*
чија-кућа ГГ.

Нјд. с. р.:

Кџд га изџеле, тџга било *ничџе* јџре СиГ,
бџчило било остаџено, *ничиџе* било СрГ, *ничиџе*-поље џфџе и гџједа
го пасет ГГ.

НЕОДРЕЂЕНА ПРИСВОЈНА ЗАМЕНИЦА

116. Неодређена присвојна заменица потврђена је мањим бројем примера у говорима северношарпланинског типа и СиГ. У јужнометохијском и јужнокосовском делу анализиране зоне не јавља се као део аутохтоног дијалекатског система, мада се као новији нанос ретко може срести код информатора који су под знатнијим утицајем књижевног језика. Уместо ове заменице јавља се израз „кој зна чије”: Зџмња била *кој-зна ч'џја* ПодгГ.

У ГГ у Нјд. м. р. неодређене присвојне заменице доминира западномакедонски облик *неџи*.

У СиГ и ПрекГ и у овој заменици долази до продара елемента *ни-* у *не-* (в. т. 116).

а) Нјд. м. р.:

Нечии сѝн ће се нађе, *нечии* мѝж СиГ, *нечи* воф СрГ, *ничји* браф се загинаф ПрекГ, *нечи* сѝн и он је, *нечи* мѝш, и он је *нечи* сѝн ГГ.

Нечеј абукат („адвокат“) тѝја збѝриф, *нечеј*-муш, *нечеј* [j]е и он ГГ.

б) Нјд. ж. р.:

Нечија зѝвња СиГ, крава бѝше *нечија* СрГ, *ничја*-крава ПрекГ, *нечија*-жена ГГ.

в) Нјд. с. р.

Ничије дѝте паднуло, тој дрво *нечије* СиГ, *нечије*-сено, име *нечије* ГГ.

ПРИСВОЈНО-ДЕМОНСТРАТИВНЕ ЗАМЕНИЦЕ

117. Присвојне заменице – у чијој је основи демонстративна заменица у Дјд., користе се као конкуренти за казивање припадности 3. лицу саопштеном заменицом изведеном из генитива или датива личне заменице за 3л. Употреба присвојно-демонстративних заменица је факултативна, а фреквенција различита на нивоу различитих говора.

Најмањим бројем примера присвојно-демонстративне заменице потврђене су у ЈКГ, нешто су фреквентније у говорима северношарпланинског типа, ретко се користе у јужнометохијским говорима, посебно у Подрг, ЂГ и ПрГ, док је у вишим селима ПодгГ, окренутим према Сиринићу, њихова употреба нешто чешћа.

Интересантно је да се у вишим горанским селима не јављају присвојно-демонстративне заменице, иако је овај део ГГ под снажним западномакедонским утицајем.

Између говора ЈЗКиМ, укључујући и ГГ – са једне стране – и оближњих западномакедонских говора – са друге – постоји разлика у грађењу оваквих заменица: у свим говорима ЈЗКиМ оне се граде од Дјд., у западномакедонским од ОПјд. (Белић 1935: 33, Стаматоски 1956: 100, Видоески 1965: 161–162).

Грађење посесивних заменица од Гјд. м. р. показних заменица бележи се и у неким говорима Црне Горе и суседних области (Стевановић 1934: 97, Пешикан 1965: 150, Стијовић 2007: 151–152; Барјактаревић 1966: 116).

Број присвојно-демонстративних заменица у оближњим западномакедонским говорима знатан је⁶⁶, док је у говорима ЈЗКиМ ограничен.

⁶⁶ Видоески 1965: 161, Стаматоски 1956: 100, Видоески 1986: 75.

Осим у ГГ и спорадично у вишим селима СрГ, овакве заменице граде се од Дјд. показник заменице ж. р. У ГГ и вишим селима СрГ јављају се и заменице изведене из Дјд. м. р.

Варијације у морфолошким ликовима јављају се као последица варијација у облицима показних заменица (в.т. 285–287).

У свим говорима ЈЗКиМ ове заменице граде се од Дјд. показних заменица с елементом /-јзи/ (*овејзи-* / *овојзи-*). У двама насељима недалеко од Призрена, Љубижди и Кориши, у употреби су и факултативни облици без /ј/, који подсећају на ширење именичког наставка *-е* у Дјд. ж. р. показних заменица (*везино пил'е*).

Заменице изведене из Дјд. ж. р.

118. Осим у СрГ, у коме се сагласно различитим облицима Дјд. ж. р. показних заменица (в. т. 286) јављају различити облици, у осталим говорима устаљен је један облик Дјд., а то значи и један облик присвојно-демонстративних заменица.

Обликом ових заменица разликују се виша и нижа села СрГ. У нижим селима развијене су заменице *овајзин*, *тајзин*, *онајзин*, према Дјд. типа *овајзи*, док је у вишим селима, поред заменица типа *овајзин* – према горанском моделу – настао и облик *овојзин*. У СрГ је развијен и трећи морфолошки тип ових заменица – *тајзин*, који се наслања на горански тип *тојзин*, али са преобликовањем према сретечком облику Дјд. *тајези*. Модел за успостављање заменице *тајзин* могао се наћи и у облику околних говора призренско-јужноморавског типа – *тејзин*.

Т а б е л а 21: Нјд. м. р. присвојно-демонстративних заменица			
	<i>тејзин</i>	<i>тајзин</i>	<i>тојзин</i>
ПрГ	+		
ЂГ	+		
ПодрГ	+		
ПодгГ	+		
СиГ	+		
ЈКГ	+		
СрГ		+	
ПрекГ		+	
ГГ			+

а) Нјд. м. р.:

*Вéјзин*⁶⁷ му́ж^м, *вéјзин* ч'о́век; *те́јзин* бéч'ар ПрГ, нé ми помóга *овéјзин* бра́т ЂГ, *вéјзин* млац'éј сѝн, да се загуби *вејзѝн* пóс, *те́јзин* коло-мóч' шо изгóреја ПодрГ, óтац *вéјзин*, сѝн *вéјзин*, *овéјзин* што ги бѝја сѝн, *те́јзин* дéвер отѝде ПодгГ, *овéјзин* кúм, *вéјзин* свéкар; *те́јзин* сѝн, кум *те́јзин*; *онéјзин* бра́т СиГ, *овéјзин* сѝн, да ни окрéч'а кúч'у *овéјзин* му́ж^м, и мó^л бѝја ка *те́јзин*, учинѝја *онéјзин* дéвер ЖКГ.

Му́ж *овајзин*, *овајзин* двóр, и мóј óвес бѝв^ф ка *тајзин*; *óвојзин* сѝн, ни пóкосив *тојзѝн*-син СрГ, *овајзин* сѝн, *тајзин* сѝн ПрекГ, *óвојзин* сѝт да пáне, бра́т *óвојзин*, *тојзѝн*-брат, ба́вајко *тојсин* ГГ.

Тéзин дéвер, óтац *вéзин* ПодгГ.

б) Нјд. ж. р.:

Вéјзина сна́ва, *вејзѝна* шóтка; *тејзѝна* тенц'éра; *онéјзина* стубѝца ПрГ, *вéјзина* ч'ени́ца пожњéта, *тејзѝна* водéница мл'éла ПодрГ, *вéјзина* ч'éрка, *вејзѝна* л'ивáда, кúч'а *вејзѝна*, *тејзѝна* свек'рва, у́рда *тејзѝна* ПодгГ, *овејзѝна* ливáда, *вејзѝна* му́ка; *тејзѝна* водени́ца, *тејзѝна* квáчка се извéла СиГ, *овејзѝна* ч'éрка ни рéкла, *овејзѝна* кокóшка, пáсе му кра́ва *тејзѝна* ЖКГ.

Овајзина ћéрка, *тајзина* ћéрка тóе урабóтала, é *онајзина* рéкла СрГ, *овајзина* л'и́-беше, *тајзинá*-ч'ерка ПрекГ.

Војсинá-дејка, ни бѝла на Бóжећ *војзинá*-старка, *тојсинá*-н'ива ГГ, *тојзина* тéпција, *тојзинá*-мајка СрГ.

Тезѝна квáч'ка, ч'éрка *вэзина* ПодгГ.

в) Нјд. с. р.:

Вéјзино кáве, *тејзѝно* ши́ше с раки́ју, *онéјзино* што ѝма ПрГ, *вéјзино* мл'éко бѝло невал'áшн'о, *тејзѝно* дéрво ПодрГ, *те́јзино* дéте, *тејзѝно* сéно ПодгГ, *овејзѝно* дéте нај мла́до, *вејзѝно* пѝле, дéте *вејзѝно* СиГ, *овејзѝно* ја́ре, пѝле *овејзѝно*, *те́јзино* кúч'е ла́е вас нóч' ЖКГ.

Овајзино сéно, *овајзино* тéл'е СрГ.

Тѝја ѝе *овóјзино*, *овóјзино* ће плáтиш, *тојзино* нéмало на ју́љица, *тојзино* сѝрен'е ГГ, *тојзинó*-дете, *тојзино* најстаро СрГ.

Везѝно што бѝло, *везѝно* свѝнч'е, *тезѝно* сéно ПодгГ.

⁶⁷ Уп. с оваквим облицима у Видоески 1965: 161–162, Јовић 1968: 124.

Заменице изведене из Дјд. м. р.

119. Заменице изведене из облика Дјд. м. р. према моделу Дјд. ж. р. сведоче о јакој позицији присвојног датива у систему. Док се у ГГ ове заменице морфолошки наслањају на присутне облике Дјд. м. р., у СрГ нема подударности између облика Дјд. м. р. показних заменица и облика Дјд. м. р. у мотивној речи присвојне заменице (*овá'ему сáну* : *овóмуав сáн*). Овакав однос упућује на то да су наведене присвојне заменице у СрГ или преузете као готова иновација из ГГ, што је вероватније, или су настале пре преобликовања показних заменица у СрГ.

а) Нјд. м. р.:

Овóмуаф сáн, *овóмуаф бра́ф*, *овóмуаф ко́њ*, *óra овóмуав^ф*; *му пáнаф^в тóмуаф* *кóјн*, *тóмуаф* [син] *му бéше прет ку́ћа ГГ*, *дóшов овóмуав сáн*, *дóшов тóмуав бра́т СрГ*.

б) Нјд. ж. р.:

Овомуáва сл'íва рóдила, *овомуáва* јúница, *томуáва* íзба, *томуáва* ку́ћа ГГ, *овомуáва* жéна, *овомуáва* крáва СрГ.

в) Нјд. с. р.

Овомуáво пól'е, *овомуáво* дéтиште, *томуáво* гúмено („гувно“) ГГ, *овомуáвао* [дете] да не íзлóже, *томуáво* дéте СрГ.

ЗАМЕНИЧКИ ПРИДЕВ САМ

120. Заменичким придевом *сáм*, употребљеним уз именице или заменице, истиче се лице које без помоћи других учествује у радњи или од кога радња потиче. У делу примера присутна је прилошка начинска нијанса значења.

а) Нјд. м. р.:

Бéше *сáм* у кúч'у, живи *сáм* са жéну, *сáм* да заради ПрГ, и óн *сáм* бíја катал'ик ЋГ, тí *сáм* нéси мóга, отíша *сáм* да набéре, óн мóже и *сáм* ПодрГ, *сáм* сэм ги ч'ува'а óфце, сáген *сáм* сáпем раки́ју ПодгГ, *сáм* сéбе збóри, бра́т *сáм* да óре, зна́ја *сáм* што не ва́ља, нáми ни бíло брiга што кóси *сáм* СиГ, га тéрију *сáм* да рабóта ЖКГ;

сáм сом дóшов; дóнэска *сáм*, јúтре ос тéбе; *сáм* ће дóнесем СрГ, *сáм* сом се óмиф ПрекГ, нéнаше *сáм* да бiде, сом зарадуаф *сáм* ГГ.

б) Нјд. ж. р.:

Сáма да омéсиш, óстаде кúч'а *сáма*, *сáма* от сéбе да сáкрије, водéница мл'éла *сáма*, да помóгне *сáма* сéбе ПрГ, *сáма* имáла вал'йкaв стóмак ЂГ, *сáма* да уч'íни, *сáма* знáм да скрóим ПодрГ, нéч'е *сáма* да сéди ПодгГ, не мóгу *сáма* СиГ, *сáма* сам исплéла ЈКГ;

сáма се упрéгнула, óтишла *сáма* у брáта СрГ, *сáма* пáнала од рáбота, ако нéч'е да се óцепи д'рво со сéкира *сáма* ПрекГ, сéдим *сáма* со свóј чéл'еч, *сáма* да íдем во Дрáгаш ГГ

в) Нјд. с. р.:

Му се уч'íни тóј *сáмо* от сéбе ПодрГ, *сáмо* се обúкло, *сáмо* се свúкло ПодгГ, *сáмо* отíшло у шúму, *сáмо* не нáшло СиГ.

ЗАМЕНИЦЕ ЗА КАКВОЋУ И ЗАМЕНИЦЕ ЗА КОЛИЧИНУ

121. Заменице за каквоћу и заменице за количину у говорима ЈЗ-КиМ, посебно заменице у говорима призренско-јужноморавског типа и СрГ, припадају посебном ареалу, који није потврђен ни у једном дијасистему балканских словенских језика.

Дијалекатски систем српског језика карактеришу у основи три ареала са различитом судбином наслеђених познопрасловенских облика заменица за каквоћу и заменица за количину (а, б, в).

Мањи ареал у говорима ЈЗКиМ (г) није део српске еволуције заменица за каквоћу и заменица за количину, пошто се творбено наслања на македонско-бугарски ареал.

Т а б е л а 22: Заменице за каквоћу и заменице за количину у српско-македонско-бугарском ареалу		
	Заменице за каквоћу (*какъ, *такъ) (Нјд. м. р.)	Заменице за количину (*kolikъ, *tolikъ) (Нјд. м. р.)
а)	<i>каки, оваки, онаки, свакаки</i>	<i>колик(и), оволик(и), толик(и)</i>
б)	<i>какэв / какав / какви, овакэв / овакав / овакви, свакакэв / свакакав / свакакви</i>	<i>колик(и), оволик(и), толик(и)</i>
в)	<i>какав / какви, овакав / овакви, свекакав / свекакви</i>	<i>коликав/коликви, оволикав/оволикви</i>
г)	[<i>каков, оваков, свекаков</i>]	[<i>коликав, оволикав, толикав</i>]

У српским говорима ареала а) очуван је старији однос облика заменица одређеног придевског вида (*каки* : *колики*). Бројни говори у којима су облици типа *каки*, *таки* једини или основни, а у њима /в/ најчешће остаје стабилно у свим позицијама, не подржавају претпоставку о секундарном пореклу облика *каки*, *таки* (< какви, такви).⁶⁸

У друга два ареала заменице за каквоћу добиле су придевски суфикс *-*ъвъ*, укључујући се тако у иновативну особину ширег словенског простора. Ширење и стабилизација иновације у заменицама за каквоћу, међутим, није подједнако извршена како на нивоу локалних говора тако и на нивоу ширих дијалекатских целина, па није ретко да се напоредо јављају старији и новији облици на истом дијалекатском подручју, и то како у небалканизираним тако и балканизираним говорима. Има, затим, дијалекатских целина у којима је придевски суфикс продро у све заменице за каквоћу, али има и говора у којима се *-*ъвъ* среће у односно-упитној заменици *какав* / *какви* (и заменицама сложеним са њом), али не и у демонстративним заменицама за каквоћу, тако да се јавља нови контраст *какви* : *таки*, *оваки*, *онаки*.⁶⁹ Овакав контраст у делу српских говора у оквиру заменица за каквоћу сугерише да је продор придевског суфикса остварен најпре у односно-упитној заменици а да је касније проширен и на демонстративне заменице за каквоћу.

У ареалима а) и б) заменице за количину остале су изван продора придевског суфикса.

У ареалу в) дошло је до морфолошког приближавања и интегрисања заменица за количину у заменице за каквоћу уопштавањем придевског суфикса *-*ъвъ* у обема скупинама заменицама.

У ареалу г), који захвата два северношарпланинска говора, заменице за каквоћу иновирани су продором придевског суфикса *-*ъвъ*, док су заменице за количину преобликоване продором суфикса *-*авъ*. Оваква иновација у наведеним скупинама заменица део је источнојужнословенске еволуције.

122. а) Најраширенији модел односа заменица за количину и заменица за каквоћу у српским говорима је однос а), пошто су на највећем делу територије заменице за каквоћу остале изван ширења суфикса *-*ъвъ*. Овај ареал није компактан, већ се дели у две групе говора. У једнима заменице за каквоћу јављају се редовно без проширења; у дру-

⁶⁸ Уп. са објашњењем настанка заменица типа *оваки*, *таки* у левачком говору (Симић 1972: 211).

⁶⁹ О оваквом контрасту на ширем западнојужнословенском простору в. Ивић-Бошњак-Драгин 1997: 130–132.

гима су заменице без проширења основне, док је модел са *-џвџ мање снаге, у неким резултат унутрашњег развоја, у неким – судећи по малом броју потврда, можда и новији унос из стандардног језика, у неким очигледан резултат миграција са призренско-тимочког терена. Оваква ситуација бележи се како у екавским тако и ијекавским говорима, како у новоштокавским тако и неновоштокавским говорима.⁷⁰

Исељенички језички изолати – у којима нема иновације ширења *-џвџ у заменице за каквоћу, могу сведочити о времену настанка новијих облика ових заменица.⁷¹ С обзиром на новину облика са *-џвџ, њихово присуство / одсуство не мора бити значајнији аргумент за одређивање генезе појединачних говора.

Говори у Црној Гори пружају делимично другачију слику, али са присутношћу и облика заменица за каквоћу без придевског суфикса. Тако се у говору Горњих Васојевића бележи *какав / каки, каква / кака; овакав / оваки*, а потврђује се и присуство новог облика Нјд. м. р. типа *некакви*, који је – судећи по грађи Р. Стијовић – и најређи (Стијовић 2007: 152–153), што може сугерисати да је најмлађи. Слична ситуација констатује се и у староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима (Пешикан 1965: 150–151), док из паштровићког говора М. Јовановић за Нјд. м. р. наводи облике типа *некакви* (Јовановић М. 2005 : 367).

б) У другом ареалу, који чине дијалекти призренско-тимочке области, у највећем делу говора заменице за каквоћу доследно су проширене суфиксом *-џвџ, а уколико се у неким говорима и срећу облици без проширења, они су малобројни и јављају се у зонама контаката са говорима косовско-ресавског типа.

Доминација модела б) (*овакав : толики*) у овом делу српскога језика резултат је односа блискости значења заменица за каквоћу и придева, са једне стране, и односу заменица за количину и прилога за количину, са друге. Продор придевског суфикса у заменице за каквоћу, дакле, олакшан је изразито придевским значењем ових заменица, док је зна-

⁷⁰ Јовић 1968: 336, Симић 1972: 211–212, Пецо-Милановић 1968: 336, Букумирић 2003: 231–232, Алексић-Вукомановић 1996: 307, Павловић Р. 1982: 35, Радић 1990: 27, Томић 1987: 395, Николић 1964: 348–349, Николић 1966: 265, Николић 1969: 50, Реметић 1985: 285–286, Радовановић 2006: 273–274, Ивић 1978: 163, Тешић 1977: 224, Станић 1974: 211, Дешић 1976: 248, Павлица 1984: 397, Драгичевић 1986: 151, Драгичевић 2007: 372, Николић М. 1991: 403–405, Ђуровић 1992: 289, Рамић 1999: 375, Бојанић 2002: 156, 254, 261, 385, Кашић 1995: 326.

⁷¹ У говору Галипољских Срба (Ивић 1957: 221) и Карашеваца (Радан 2000: 120, 183, 202) заменице за каквоћу остају без проширења.

чење заменица за количину блиско значењу прилога за количину, па је тип *толики* подржан обликом прилога *толико*.

У говорима призренско-тимочке зоне у највећем делу заменице за каквоћу иновирани су продором придевског суфикса *-ав* (Белић 1905: 74, 79, 95, 102, 104, 1146, 291 итд., редовно тип *какэв*; Павловић 1970: 86, Ђирић 1999: 140, Вукадиновић 1996: 168–170, 183; Динић 2008: 318, Јовановић 2004: 493, Жугић 2005: 151, 237, 249, Јуришић 2009: 159–160). Само се у Запаљу и Врању констатује тип *какав* са *-ав* (Марковић 2000: 152, Барјактаревић 1977 б: 402), са вероватно скорашњом вокализацијом полугласника.

Нови однос облика *какав-каквога* : *толикав-толиквога*, развијен у говорима ЈЗКиМ у контакту са македонско-бугарском иновацијом, није остварен у северномакедонским говорима, који такође представљају зону инфилтрације македонских особина у призренско-јужноморавску основицу, а са којима је – посебно у ЈКГ, СиГ и СрГ – миграцијама оствариван одређени контакт. У северномакедонским говорима заменице за каквоћу и заменице за количину припадају српском моделу б), пошто се заменице за количину јављају без суфикса, па се остварује однос: *никакэв* : *колики* / *колик*, *толики*, *онолики* (Видоески 1965: 165).

Мали број говора призренско-тимочке зоне зна за облике без придевског суфикса. И у овим говорима, међутим, у питању је непревело стање, са процесом ширења заменица за каквоћу са придевским суфиксом. У том смислу илустративно је стање у говору Алексиначког Поморавља, у коме се се у Нјд. м. р. јављају облици типа *оваки*, *таки*, *онаки*, *никаки*, док се у мн. срећу и примери у којима се препознаје придевски суфикс (*таквији* су најгори, Богдановић 1987: 173), затим напоредни облици јд. ж. р. и с. р. (*така* и *таква*) (Богдановић 1987: 173).

Доследном морфолошком интеграцијом заменица за каквоћу у придевске речи уносом придевског суфикса у заменицу, говори призренско-тимочког типа део су већег словенског балканског ареала, у који поред ових говора улазе и говори македонског и бугарског језика (Видоески 1965: 165, Харалампиев 2001: 114, 115). Говори призренско-тимочког типа, међутим, чувањем непроширених заменица за количину део су српске еволуције.

в) Модел в) је најмањи, а зхвата само говоре ЈЗКиМ призренско-јужноморавског типа и СрГ.

123. У ареалу који чине говори ЈЗКиМ призренско-јужноморавског типа и СрГ заменице за каквоћу и количину преобликоване су придевским суфиксом *-вѣ*. У овој скупини говора постоји морфолошка коре-

лација заменица за каквоћу и заменица за количину, и то како у избору придевског суфикса тако и у избору заједничког облика некадашњег придевског вида у Нјд. м. р.: *такав - таквога : толикав - толиковога / такви - таквога : толикви - толиковога*.

У инвентару облика које М. Павловић наводи за СрГ налазе се и заменице за количину без елемента /в/ (Павловић 1939: 176). Овакве заменице нису потврђене у мом матријалу, већ се у читавој парадигми јавља морфолошки тип изведен суфиксом *-ъвъ*.

У ПодрГ потврђени су ретки примери заменица за количину без придевског суфикса *-ъвъ*. Усамљеност примера, али и нетипичан акценат, упућују на позајмљене облике из другачијег језичког варијетета. У примерима *Тол'ику* фамилију сэм остіла; *вол'ики* коломоч' шо ни бѣја; *тол'ики* народ[†] се љзгуби – акценатски тип упућује на свест о позајмљеним неаутохтоним облицима.⁷² У ПодрГ забележен је само један пример у коме је акценат усклађен са локалном акцентуацијом, а није изведен придевским суфиксом: И сабѣремо сѣрац, *овол'ѣки*.

Судећи по мом материјалу из ЂГ, у овом говору стање се суштински не разликује од оног у ПодрГ, осим ретких примера заменица за количину без суфикса */-ав/*. Није јасно да ли су ретки облици типа *вол'ики* у ЂГ траг другачијег дијалекатског система или су новији нанос из говора северне Метохије.

124. У два говора ЈЗКиМ – ГГ и ПрекГ, заменице за количину и заменице за каквоћу имају дивергентни развитак, пошто су заменице за каквоћу преобликоване суфиксом *-ъвъ*, што је у духу околних српских и македонских говора, док су заменице за количину проширене придевским суфиксом *-авъ*: *таков – таквога : толикав – толикавога*. Овом особином ГГ и ПрекГ представљају северозападну ивицу македонско-бугарског ареала овако иновираних облика заменица за каквоћу и заменица за количину.⁷³

Ретке потврде из ГГ са суфиксом *-ъвъ* – *вол'иква* ћѣрка ѣма, *вољикво*-дете, *тол'икво*-дрво донесла, *онол'икво* сѣло, бележене су у нижим горанским селима, у којима је – пре албанизације Опoља

⁷² У ПодрГ функционише акценат парадигматски или морфолошки мотивисан. У лексици која је позајмљена, а према којој у систему постоји паралелна аутохтона лексика, акценат се везује за иницијални слог. О овоме в. Младеновић 2006: 287.

⁷³ Новије преобразовање старих заменица за количину *коликъ, *колика, *колико у *колкав, колкава, колкаво, колкави* опште је својство македонског (Видоески 1965: 165–166) и бугарског језика (Харалампиев 2001: 114–115).

– вероватно био присутан дијалекатски тип близак јужнометохијским говорима (Младеновић 2001: 367).

125. У праћењу судбине наслеђених облика заменица за каквоћу у говорима ЈЗКиМ посебну пажњу заслужује доследна вокализација сведеног полугласника ($\text{ə} > a$) у суфиксу *-ав*, иако је у овим говорима – посебно у јужнометохијским и СиГ – / ə / очувано у низу лексема (Младеновић 2004: 221–222, Реметић 1996: 358–362, Стевановић 1950: 36–40, Павловић 1939: 52–54). На нетипичност судбине суфикса **-џвџ* у овим говорима упућује и чињеница да је у највећем делу говора призренско-тимочке зоне – укључујући и северномакедонске говоре сродне призренско-јужноморавским – полугласник у суфиксу остао невокализован. Уопштено *-ав* на месту некадашњег *-џв* у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ отуд тражи додатно објашњење.

Доследност *-ав* може се довести у везу са присутношћу суфикса **-авџ* у новим облицима заменица за количину у оближњим македонским говорима. Делимична морфолошка подударност остварена у оближњим македонским говорима присутношћу елемента / v / у обема скупинама заменица (*таков* : *толикав*) пренела се у говоре ЈЗКиМ. Резултат оваквог контакта огледа се у говорима ЈЗКиМ у преобликовању заменица за каквоћу додавањем елемента *-ав* (*толики* > *толикав*), затим у ширењу овог елемента и на заменице за каквоћу (*такџв* > *такав*). Већ остварена променљивост основе изазвана полугласником у слабом положају у заменицама за каквоћу (какџв – какв-ога, какв-а, какв-е) опстала је и после замене *-џв* са *-ав*, ширећи се и на количинске заменице. Тако је вероватни првобитни однос у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ /коликав – коликав-ога; коликав-а – коликав-у/ замењен моделом оствареним у заменицама за каквоћу: какав – какв-ога : коликав – коликв-ога. Уједначавању облика заменица за каквоћу и заменица за количину могла је да допринесе и морфолошка сличност ових двеју скупина у процесу стабилизације дијалекатског система, када су се у непосредном контакту могли наћи системи типа *как* : *колик* / *каки* : *колики* и *какџв* : *коликав*. Различита морфолошка преобликовања ових скупина заменица и иначе захватила су шири македонско-бугарски ареал.⁷⁴

⁷⁴ Морфолошко преобликовање заменица за каквоћу и количину у бугарским говорима, који са македонским у еволуцији заменица показују релативну блискост, дало је низ нових облика, насталих контаминацијом иновираних форми. Тако су у бугарским говорима старији облици кратких форми заменица за каквоћу *такџ*, *така*, *какџ*, *кака*, *како* замењени новијим обазовањима типа *такџв*, *такава*, *такова*, *такива*; *какџв*, *каква*, *какво*, *какви* (Харалампиев 2001: 114–115).

На вероватно наслојавање и присуство говора српског и источнојужнословенског типа у супстратном слоју говора призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ упућује старији слој топонима са несрпским фонетизмом на овом простору (Конески 1966: 72, Лома 1994: 115–116).

За схватање морфолошких процеса у односима заменица за каквоћу и заменица за количину и приближавање и мешање суфикса *-*ъвъ* и *-*авъ* у говорима ЈЗКиМ интересантна је ситуација у оближњим македонским говорима у којима се у Нјд. м. р. јавља тип *таков*, са очекиваном македонском вокализацијом полугласника из суфикса (ъ > о). У Нјд. ж. р. и с. р., међутим, настају нови облици типа *такава* и *таково* (Видоески 1965: 164), са могућим продором суфикса -*ав* из иновираних облика заменица за количину (*толикав* – *толикава*) у ж. р. јд. Облик с. р. јд. *таково*, међутим, упућује на додавање придевског суфикса на пун облик заменица ж. р. и с. р. (така+ва, тако+во). Могућа је и иновација подршком чланске морфеме -*в*, -*ва*, -*во*, која се додаје на основу неизведене заменице.

126. О некадашњој присутности различитих типова односа заменица за каквоћу и заменица за количину у говорима ЈЗКиМ сведочи и јављање два облика у Нјд. м. р. – једнога који упућује на неодређени придевски вид (*какав* : *коликав*) и другог – који сведочи о некадашњој присутности односа *каки* : *колики*, који је у контакту са односом *какав* : *коликав* резултирао новим облицима типа *какви* : *коликви*.

Облици зависних падежа заменица за каквоћу и заменица за количину у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ интегрисани су у потпуности у заменичко-придевску деклинацију, независно од тога да ли се у Нјд. м. р. јавља тип *такав* или *такви*.

127. Иако су говори призренско-тимочког типа од осталог дела српских говора издвојени довршеном иновацијом *какџв* / *какав*, како је и у македонско-бугарском ареалу, односом заменица типа *какџв* / *какав* : *колики* говори призренско-тимочке зоне део су српске еволуције, пошто је у македонским и бугарским говорима створен другачији однос облика заменица за каквоћу и заменица за количину – *какџв* / *какав* : *коликав*.

Односи у овим двама скупинама заменица у призренско-јужноморавским говорима ЈЗКиМ представљају посебну целину, насталу на простору додиром поменуте две балканске еволуције.

Крајња северозападна граница иновирања заменица за каквоћу придевским суфиксом на простору ЈЗКиМ је ПодрГ односно ЋГ (у коме се јављају и слаби трагови типа *таки*), пошто већ од севернометохиј-

ских говора почиње ареал заменица косовско-ресавског типа *таки*, *оваки* (Букумирић 2003: 232). Слаби факултативни трагови заменица типа *какав* у јужнијим насељима говора северне Метохије (Букумирић 2003: 232) инфилтрат су из јужнометохијских говора.

128. Према финалном форманту у Нјд. м. р. заменица за каквоћу и заменица за количину, говори призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ, укључујући ту и СрГ, груписани су у две целине.

а) У највећем делу говора ЈЗКиМ уопштен је Нјд. м. р. заменица за каквоћу и заменица за количину на - $\emptyset$.

Уопштавањем облика на - $\emptyset$, који подсећа на неодређени придевски вид, говори ЈЗКиМ уклапају се у већи ареал српских призренско-тимочких говора и говора македонског језика. Избором Нјд. м. р. поменутих заменица на - $\emptyset$ у говорима овога српско-македонског ареала, оне су интегрисане у систем придевских речи, у коме изразито у Нјд. м. р. доминирају облици који се формално слажу са именицама м. р. у Нјд. (какав- $\emptyset$ стар- $\emptyset$ човек- $\emptyset$), а у процесу регуларизације у конгруенцији елиминишу облици некадашњег одређеног придевског вида на -и.

б) У два северношарпланинска говора, чија је укупна еволуција делимично дивергентна – СиГ и СрГ – У Нјд. м. р. заменица за каквоћу и заменица за количину уопштени су облици на -и некадашњег одређеног вида – *какви*, *такви*, *онакви*.

Заменице типа *овакви* у Нјд. м. р. маркантно су обележје СиГ и СрГ, пошто се ремети морфолошки систем у говорима у којима је и иначе у Нјд. м. р. описних придева – који су значењем и најближи заменицама за каквоћу – скоро у потпуности уопштен неодређени вид.

За уопштавање облика типа *овакви* у Нјд. м. р. у говорима СрГ и СиГ може бити од значаја развијање факултативних облика *вакви*, *такви* (: *ваков*, *таков*) у географски блиским горњополошким селима (Видоески 1965: 164), који сведоче о контакту некадашњих типова *оваков* и *оваки*. Облици тога типа, међутим, нису потврђени у ГГ (Младеновић 2001: 364–366), који је генетски и типолошки најближи овим говорима.

Миграциона струја из југосточне Црне Горе, која је се кретала кроз северну и јужну Метохију, са траговима преливања у Сиринић (Младеновић 2004: 214), није од значаја за однос облика типа Нјд. м. р. *овакав* / *овакви* у говорима ЈЗКиМ. У јужнометохијским говорима је скоро генерализован облик типа *овакав*. Ако је кучко-васојевићка миграциона струја – већ знатно ослабљена – и стизала до Сиринића, ње нема у СрГ,

чију је структуру мењала полошка миграциона струја (Младеновић 2004: 213).

Само порекло оваквих облика може се везати за напоре егзистирање форми *таки* и *такав*, са секундарним хибридном обликом *какви*, *такви*, који је без последица по значење, пошто је категорија придевског вида неутралисана. На нестабилисаном стању са јављањем два морфолошка типа заменица за каквоћу упућује говор који је на североисточној граници јужнокосовског говора – говор Гњилана, за који Д. Барјактаревевић наводи двојство облика: *какав* и *каки*, *онаки* (од *каку* кошуљу, *овакога*) (Барјактаревевић 1977: 279–289).

О значају присутности облика Нјд. м. р. заменица за каквоћу типа *таки* за појаву новијих облика Нјд. м. р. типа *какви* упућује присуство контраста *какви* : *таки* у Нјд. м. р. у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, али и на другим тачкама штокавске територије (Ивић-Бошњаковић-Драгин 1997: 130–132).

Чини се да ситуација у говору Алексиначког Поморавља (в. т. 122) сугерише пут настанка оба облика Нјд. м. р. у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ – *какав* и *какви*. Може се претпоставити да су се у говорима јужне Метохије и јужног Косова пре стабилизације типа *какав* / *какви* срела два морфолошка принципа заменица за каквоћу – онај са чувањем старине одређеног вида (*каки*, *таки*, *никаки*) и иновирани са продором придевског суфикса у заменице за каквоћу. У неким говорима стабилисан је нови тип *какав*, у другима је настао компромисни облик са контаминацијом придевског суфикса и форманта *-и* из Нјд. м. р. ових заменица.

Трагова два морфолошка система има у говору Врања (*некакав* и *некаки*, Барјактаревевић 1977 б: 279, 402), али и на другим тачкама српских говора.

Изузимајући северномакедонске говоре, у македонским дијалектима потврђен је однос *ваков* – *оваква/ваква* (Видоески 1965: 164), без трагова старијих облика типа *оваки*, *таки*.

С обзиром на једначење облика заменица за каквоћу и заменица за количину у говорима ЈЗКиМ, не треба занемарити ни утицај облика заменица за количину типа *толики*, које су због значењске сличности са прилозима за количину – како показује стање у највећем делу српских говора – отпорније на продор придевског суфикса.

129. Независно од тога да ли је у говорима ЈЗКиМ уопштен тип *овакав* или *овакви*, *толикав* или *толикви*, у зависним падежима срећу се исти облици придевско-заменичке промене.

Т а б е л а 23: Једнина м. р. заменица за каквоћу и заменица за количину (модел а)				
Заменице за каквоћу			Заменице за количину	
	ЂГ, ПодрГ, ПрГ, ПодгГ, ЈКГ	СиГ, СрГ	ЂГ, ПодрГ, ПрГ, ПодгГ, ЈКГ	СиГ, СрГ
Н	<i>такав</i>	<i>такви</i>	<i>толикав</i>	<i>толикви</i>
ОП	<i>таквога // такав / такви</i>		<i>толиковога // толикав / толикви</i>	
Д	<i>таквому</i>		<i>толиковому</i>	

Т а б е л а 24: Једнина м. р. заменица за каквоћу и заменица за количину (модел б)		
Заменице за каквоћу		Заменице за количину
	ГГ, ПрекГ	ГГ, ПрекГ
Н	<i>таков</i>	<i>толикав</i>
ОП	<i>таквога / такъв</i>	<i>толикавога / толикав</i>
Д	<i>таквому</i>	<i>толикавому</i>

130. У инвентару заменица за каквоћу и и заменица за количину говори ЈЗКиМ показују знатну подударност, али не и идентичност, док се разлике јављају на нивоу морфолошких иновација.

а) У свим говорима ЈЗКиМ наслеђена трочлана градуална хијерархија (*овај-тај-онај, овакав-такав-онакав, оволики-толики-онолики, овде-тамо-онде* итд.) замењује се опозицијом по пару (*овај : тај, близу : далеко*). Нови тип односа настаје одстрањењем једног члана. Само одстрањење подстакнуто је семантичким преклапањем делова деиктичке и анафорске функције јединица 2л. и 3л. (= „оно што није непосредно присутно, оно што није непосредно поменуто”). На тај начи настаје нови однос у пару: „Оно што је непосредно присутно, оно што је непосредно поменуто” (*овај, овако, овде*) : „Оно што није непосредно присутно, оно што није непосредно поменуто” (*тај, тако, тамо*). Сам процес је у току, а резултати се огледају или у потпуном испадању 3л. или у његовој редукованој употреби.

б) У свим говорима ЈЗКиМ уочава се узмицање заменице за каквоћу *онакав / онакви // онаков* и заменице за количину *оноликав / оноликви*, чије поље употребе преузимају заменица *такав / такви // таков*, затим *толикав / толикви*. Овакав однос је корелативан са присутношћу / одсутношћу односно фреквенцијом показних заменица у појединим говорима или у појединим микротиповима неких говора (Младеновић 2008: 330–332; в. т. 154–155), затим тенденцијом ширења прилога *тамо*

у поље употребе прилога *онамо*. У СрГ, на пример, заменица Зл. *о̀накви* релативно је стабилна у нижим селима уз Бистрицу, док је у вишим селима у узмицању, тако да је у овом делу СрГ стварање двочланог система ових заменица (*о̀вакви – та̀кви*) у многоме одмакло.

Заменице *о̀наков, оно̀л'икав* – ретке у нижим селима Горе, у вишим насељима нешто су чешће, што је корелативно са системом демонстративних заменица у пре- и постпозицији у ГГ (Младеновић 2001: 385).

У мом материјалу нису потврђени неки облици које М. Павловић (Павловић 1939: 176) наводи за СрГ. У савременом стању нема заменица за Нјд. ж. р. и с. р.: /овакоа, такоа, какоа; овакое, такое, какое/, затим облика без елемента /-в-/ /овакому, такому/. Све ове заменице у СрГ имају облике изведене придевским суфиксом *-ав*. Према стању које М. Павловић констатује (Павловић 1939: 176) у СрГ код придевских заменица за количину и каквоћу преовлађују облици одређеног придевског вида. Према актуелном стању, међутим, како мој материјал потврђује, у СрГ присутни су само облици одређенога вида типа *о̀вакви* човек.

У јужнометохијском и јужнокосовском делу ЈЗКиМ, у који је због генетске и типолошке сродности убројен и говор Сиринаћа, заменице Зл. имају редуковану употребу, тако да се у неким деловима – ПодрГ, на пример – ретко користе.

131. У говорима ЈЗКиМ потврђена је различита стабилност иницијалног /о-/ у заменици за каквоћу *овакав / овакви*, затим у показној заменици за количину *оволикав / оволикви*. Испадање иницијалног /о-/ из заменица и прилога изведених из заменице *овъ захватило је неравномерно говоре ЈЗКиМ. Подстицај за појаву облика типа *вај, вакав, воликав, вамо, вако, волико* у говорима ЈЗКиМ могао је стићи из контаката са овом особином у јужнијим говорима, пошто бројни македонски говори знају за стварање нове симетрије према *тъ: *таков-ваков-наков*, али и резултат унутрашњег развоја.⁷⁵

У говорима ЈЗКиМ није забележен ни један пример који би потврђивао слоговно прилагођавање заменици *такав // таков* заменице *онакав/онакви // онаков*, већ се факултативно испадање бележи само из иницијалне групе /ов-/ , не само од заменица за каквоћу и количину, већ и од осталих заменица и прилога у којима се остварује однос ов- : он- : т-. Стабилности облика с иницијалним /он-/ свакако доприноси лична заменица *он*, уместо које се у бројним македонским говорима јавља *тој*.

⁷⁵ Уп. са оваквим слоговним прилагођавањем у српским говорима на великом простору.

У свим говорима ЈЗКиМ бележени су факултативни примери типа *овакав / овакви // оваков, оволикав, оволико, овако, овамо : вакав / вакви // ваков, воликав, волико, вако, вамо*. У јужнометохијским говорима присуство примера са аферезом типа *вакав, воликав, волико, вако, вамо* највеће је у ПрГ, док су у ПодрГ примери са очуваним иницијалним /о-/ чешћи. У ЈКГ група /ов-/ остаје релативно отпорна на упрошћавање. На Шар-планини у ГГ у показној заменици *овија* нема аферезе, док су примери заменица *ваков, вол'икав*, затим прилога *вамо, ваке, вољко* чести (Младеновић 2001: 146). У СрГ и СиГ примери са оствареном аферезом знатно су ређи од оних из којих не испада иницијално /о-/.

ЗАМЕНИЦЕ ЗА КАКВОЋУ

132. Инвентар заменица за каквоћу у говорима ЈЗКиМ сличан је, али не и идентичан. Неке од заменица овога значења ретко се користе.

У говорима анализираним зоне потврђене су: показне заменице за каквоћу, упитна заменица за каквоћу, неодређена заменица за каквоћу, заменица за каквоћу за негирање и општа заменица за каквоћу.

Због присутности два морфолошка типа у Нјд. м. р. заменица за каквоћу (*такав / такви*), као илустрација морфолошких односа у говорима ЈЗКиМ, наводе се издвојено облици Нјд. м. р. Пошто у облицима Нјд. ж. р. и Нјд. с. р. у говорима постоји подударност, без обзира на разлике у Нјд. м. р., за ж. р. и с. р. грађа се наводи на једном месту.

У свим говорима ЈЗКиМ наслеђени морфолошки тип заменица за каквоћу **какъ, *такъ* преобликован је продором придевског суфикса **-ънъ*, који је различито остварен у говорима у зависности од тога да ли говор зна за свођење јерова на један полугласник (*та́кав, та́ква*; говори призренско-јужноморавског типа, СрГ) или је очувана различита тонска природа полугласника са вокализацијом у различите вредности (*та́коф, та́ква*; ГГ, ПрекГ).

Т а б е л а 25: Нјд. м. р. заменица за каквоћу				
	<i>такав</i>	<i>такви</i>	<i>таков</i>	<i>таки</i>
ПрГ	+			
ЂГ	+			[+]
ПодрГ	+			
ПодгГ	+			
СиГ		+		
ЈКГ	+			

СрГ		+		
ПрекГ			+	
ГГ			+	

Номинатив једнине мушког рода, морфолошки тип
такав (– *таквога-таквому*) (*такъ + *-ъвъ*)

133. а) Показне заменице за каквоћу

Ва́кав бија, нема́ло ни *ва́кав* пи́јац, *та́кав*^ф бра́т не́ма ПрГ, *ова́кав* јуна́к бија, *ва́кав* терзи́ја, а́га *та́кав* у Подриму ЂГ, *ва́кав* зулу́м нема́ло, *ова́кав* пато́к, би́ло *та́кав* живо́т ПодрГ, да не би́не *ва́кав* живо́т, бо́л'ес *та́кав* ПодгГ, *ова́кав* буда́ла, о́н бија *така́в* беч'а́р, нема́ло *онака́в*^ф купу́с ЖКГ.

У грађи из ЖКГ нашла се и једна потврда са заменицом Нјд. м. р. на *-и*: О́н бија *та́кви* пре́цедник. Усамљеност примера, забележеног од информатора из јужнокосовског села Гатње, према коме се кретала локална миграциона струја из Сиринића у дужем раздобљу, упућује на евентуални нанос из овог правца. С обзиром на то да је у примеру заменица уотребљена у истицању, а да се и примери заменица за количину типа *толикви* у ЖКГ срећу у истицању, могуће је да је поменути пример траг раније веће присутности заменица за каквоћу које су у Нјд. м. р. имале облик одређеног вида.

И у ЂГ у истицању, ретко: *Та́кви* ла́жов не́ма ни́где.

б) Упитна заменица за каквоћу

Ка́кав ги бија му́ж^м те́жи же́не, *ка́кав* гу бија њо́јан си́н, *ка́кав* је та́' старе́' ПрГ, *ка́кав* му бе́ше аде́т, *ка́каф* си, бре́, ти; *ка́кав* ру́ћак има ЂГ, о́вде *ка́кав*^ф кро́мид је, *ка́кав* живо́т смо имал'е, не зна́де *ка́кав* је о́н ПодрГ, *ка́каф* ле́ба, *ка́кав*^ф му бија ку́м, ти *ка́кав* живо́т си има́ја ПодгГ, *ка́кав* је, *кака́в* је ч'ове́к, *кака́в* коломо́ч' да ку́пем ЖКГ.

а. У ЂГ бележени су ретки примери севернометохијског типа:
Де́вер *ка́ки* ти је, има́ла л'и *ка́ки* дукáт.

б. У ПодрГ основни облик Нјд. заменице м. р. гласи *ка́кав*, а ретко су бележени и облици *ка́кви*. Облик *ка́кви* у овај говор могао је стићи са усељеницима из Сретечке жупе, али – што није искључено – могао је настати сусретом двају типова – јужнометохијског *ка́кав* и севернометохијског *ка́ки*. На могућност контаминације упућује чињеница да су ови

примери бележени у Ораховцу и Великој Хочи, подримским насељима географски окренутим северној Метохији.

Облик *какви* бележен је у ПодрГ у експресивној употреби истицања, док у упитном значењу није потврђен:

Какви превоз^с бија, *какви* живот ни бија у Оч'у, *какви* л'еп ч'овек бија, да знадеш – *какви* јунак бија.

в. У ЈКГ за Нјд. м. р. и ж. р., поред основног типа *как'ав*, забележен је и факултативни облик заменице *какв'ај* (*какв'ај* ти је син, *какв'ај* ч'овек доша код Милијане, *какв'ај* гробан ч'овек; *какв'ај* ти била снаша). Облик се највероватније наслања на некадашњи систем облика показних заменица са партикулом -ј у Нјд. м. и ж. р. (*овај* ч'овек : *овај* жена).

О сличном проширењу заменице за лица *којај* у ПодрГ в. т. 58.

в) Неодређена заменица за каквоћу

Неодређена заменица за каквоћу практично је истиснута из говорима ЈЗКиМ. Уместо ње употребљава се заменицом *некој* / *неки*. Ретке потврде са заменицом *некакав* / *некаков* сугеришу да су забележени примери можда унети у ове говоре у новије време.

Нешто више примера забележено је у северношарпланинским говорима Горе и Средске.

Некакав војник, да ни помогне *некакав*^ф мил'ицајац ПодрГ, *некакав* ч'овек, *некакав* лопов^ф ПодгГ.

г) Општа заменица за каквоћу

а. Општа заменица за каквоћу, којом се указује на различитост онога што значи именица уз коју стоји, у говорима ЈЗКиМ има сужену употребу. У поље њене употребе продире придев *разни*.

У говорима ЈЗКиМ јављају се две опште заменице за каквоћу. Избор заменице условљен је географским положајем говора.

б. *Свекакви* човек ни бија : *Разни* човек ни бија;

Свекаква нестр'ћа не стија : *Разна* нестр'ћа не стија СиГ;

Да се ом'стив^ф *свекојакве* јајца : да се ом'стив^ф *разне* јајца ПодрГ.

в. Заменица *свекакви* / *свекаков*, увек проширена придевским суфиксом, среће се у говорима на Шар-планини, иако су они типолошки и генетски међусобно различити. Најбоље је очувана у СиГ.

У овим говорима општа именичка заменица и општа заменица за каквоћу имају различите основе: *свакој* / *сваки* : *свекакви* / *свекакоф*.

У СиГ и СрГ у Нмн. м. р. јавља се *свекакви*, у ГГ и ПрекГ *свекаков*, што је корелативно са облицима осталих заменица за каквоћу.

Чување старине (уп. *вѣськъ* у старословенском) у облику опште заменице *свѣкакви* / *свѣкакоф* у говорима на Шар-планини подржано је стањем у оближњим македонским говорима, који знају за облик *секаков*. Од говора у Македонији, само је у северномакедонским потврђен српски иновативни лик *свакакѣв* (Видоески 1965: 164).

У мом материјалу из СрГ нису потврђене форме /свакакоа / свакаква/, коју за овај говор наводи М. Павловић (Павловић 1939: 176).

Милија је *свѣкакви* човек, *свѣкакви* човек ти бија, не се купује *свѣкакво* сѣно, *свѣкакви* си; *свѣкакви* сватови идо, *свѣкакве* вештице ће стрѣтнеш у шуму, има у Сѣуце *свѣкакве* оѣце и говѣда СиГ, имало *свѣкакви* казан, а има *свѣкакви* аргати, имало *свѣкакви* глумои („вир“) СрГ, *свѣкакоф* инсан имало, *свѣкакве* гујѣда ПрекГ, *свѣкакве* аутобузи до^аиѣае ке нас ГГ.

г. Неодређена, општа придевска заменица *свакојак* / *свакојакви* / *свакијаки* / *свекојак* / *свекојаки* / *свекојакви*, потврђена је мањим бројем примера у говорима јужне Метохије и јужног Косова. Грађа упућује на то да се заменица користи обично уз именицу у множини.

У ПодрГ и ПрГ⁷⁶ и ПодгГ заменица је потврђена у свим облицима, осим *свакијаки*, која се среће у ЖК. У јужнометохијским говорима основни је облик *свекојакав*, обликован према осталим заменицама за каквоћу (в. т. 123). У СиГ заменица није потврђена.

Основни су облици – осим у ЖК – проширени придевским суфиксом, чиме је заменица уклопљена у морфолошки тип заменица за каквоћу. Присуство облика без придевског суфикса упућује на то да је заменица отпорнија на преобликовање.

Свакојак ч'овек пр'оша пр'з нашу к'уч'у, *свекојакав* м'уш* ч'е ти падне ПрГ, има *свакојакав* дѣвер ПодрГ, имало *свекојакви* војник по п'уту ПодгГ, ч'е се уч'ини *свакијаки* б'ол'ес ЖК.

Свакојаке л'уди имало у Богословију, *свекојаке* лоп'ови ч'е те украдне, праила ма'ти *свекојаке* пи'те ПрГ, ми пр'ошл'е през главу *свакојаке* стра'ови; И о'ни знав пи'те. *Свакојаке* пи'те; тражи'л'е ни да гра'димо *свекојаке* к'уч'е, имало у наш вотн'ак *свекојаке* во'ч'ке, да се ом'остив^ф *свекојаке* јајца за Вел'и'гдѣн ПодрГ, *свекојакви* дар'ови да се спрѣми'у за кум'ове, у Беја град има *свекојаке* л'уди ПодгГ, има *свакијаки* до'ктури ЖК.

⁷⁶ И материјал С. Реметића из ПрГ потврђује слабу присутност заменице (Реметић 1996: 488).

д) Каквоћна заменица за негирање

Заменица *никакав* ретко се користи у говорима ЈЗКиМ. Уместо ње у употреби је одрична заменица *никој* (*Никакав* ч'овек не бија = *Никој* не бија ПрГ), док се у придевској употреби са значењем „лош, несавршен” користи одговарајући придев (*Мија* бeше *никакав* мајстор = *Мија* бeше *лош* мајстор ПрГ).

У свим говорима ЈЗКиМ заменица се претежно користи у придевском значењу „лош, несавршен”.

У ЈКГ у овој заменици факултативно је бележено ширење форманта *не-* у поље употребе форманта *ни-*. Разлози се могу наћи у знатној нестабилности вокала /e/ и /и/ у глаголима седме врсте у овом говору (*ништем*, *свирем*, кат се *укиселе* млеко; да *обучиш*, да *опериш*, да *пукним* с пушку), али и семантичко-синтаксичком моменту који се уочава у ширењу /ни-/ на рачун /не-/ у делу говора ЈЗКиМ (в. т. 75).

Мија бeше *никакав* мајстор, не смо му дал'е *никакав* реч' за Вeру ПрГ, *никакав* ч'овек бeше, *никакав* кон' му бија ПодрГ, бија то' време *никакав* колóмбоч', дeвер ми је *никакав* ПодгГ, *никакав* лeба да ми дају, бија му син *никакав*, *некакав* обич'ај неч'и'у да ни кажи'у ЈКГ.

Номинатив једнине мушког рода, морфолошки тип
таков (– *таквогo-таквогo*) (*такъ + *-ъвъ*)

134. а) Показне заменице за каквоћу

У ГГ и ПрекГ полугласник у јаком положају у наслеђеном суфиксу *-ъвъ* вокализован је у /o/:

Туцар *ваков^ф* не бидује, он ти је *вакоф*, ми трeбе *вакоф*-камењ; *таков* је, он *такоф^е* биф, да биде *такоф*; *онакоф* сит ће прáј ГГ, *оваков* син, зашто си биф *таков* човек ПрекГ.

б) Упитна заменица за каквоћу

Каковф за'ец, *какоф* је, *какоф^е* руљек имаш, а *какоф* ГГ, *каков^ф* ч'овек бeше Митат ПрекГ.

в) Неодређена заменица за каквоћу

Некакоф офчар офце тeраше, *некакоф* чу'ек и *некакав*-жена ГГ, *никакоф* вóјник биф ПрекГ.

У ПрекГ секвенца /не-/ замењена је у заменицама неодређеног значења секвенцом /ни-/. Заменица се ретко користи. Синоним јој је *никој* (= *некој*).

г) Општа заменица за каквоћу

Свѣкаковф чужек биф ГГ, *свѣкакоф* ч'овек ни дошоф у куч'а ПрекГ.

д) Каквоћна заменица за негирање

Суљо биф *никакоф* чужек ГГ, памет ти биф *никаков*, *никаковф* беч'ар немало, живот бив^ф *никакоф* ПрекГ.

Номинатив једнине мушког рода, морфолошки тип
такви (-*таквога-таквому*) (*такъ + *-въ*)

135. а) Показне заменице за каквоћу

Јен брат *овакви* је, други *такви*, зет му је *вакви*, *вакви* ћеу нема, бш *такви* брес израсо, ни *такви* човек не може, *такви* човек нема, *онакви* муж бија СиГ, *овакви* живот тежок бив^ф, *овакви* момок, *такви-ти-је* он, *такви-син*, *такви дуп*^б беше на Пештерица, немало у свет *такви* попрук („коњска опрема; амови и узде са дизгином”), *онакви* багрем немало на Калуђерица СрГ.

б) Упитна заменица за каквоћу

Кукурус *какви* оћеш, *какви* леџи дар, *какви* ти је гра, *какви* потоко има, *какви* лопов му беше брат СиГ, *какви* л'еп беше, *какви* живот бив напре, *какви* човек беше кум-Никола, *какви-ти-је* двор, *какви* слунчоглед („сунцокрет”) СрГ.

У ПодГ, у коме је основни облик Нјд. м. р. *какав*, заменица *какви* потврђена је у изразу *какви годар*:

Нека бине *какви годар* зџ; *каква годар*, само да је вода, донеси грање *какве годар*.

в) Неодређена заменица за каквоћу

Некакви човек да ни оноди рабџу, *некакви* чобанин отџра краџе и џџе СиГ, *некакви* војник погина у Марин-Потоко, *некакви* враг џленав у њи СрГ.

г) Општа заменица за каквоћу

Свекакви човек ни бија, *свекакви* воу имало туја, Милија је *свекакви* човек, *свекакви* болес беше у народ^т, *свекакви* џавол у џџде СиГ, *свекакви* гра имашомо, *свекакви* гџедар бив^ф у село, *свекакви* болес беше, *свекакви* чџек ни бив^ф у кућа, *свекакви* џавол џленав у џџди СрГ.

д) Каквоћна заменица за негирање

Никакви чоек је он, *никакви* чоек ни је СиГ, *никакви* чоек си, *никакви* воф му беше, *никакви* радос не́маше СрГ.

Номинатив једине женског рода

136. а) Показне заменице за каквоћу

а. Жена *ва́ква* ка куч'а, *ва́ква* свадба, *ва́ква* вода, немало *та́ква* му́ка, *она́ква* ни́где не́ма ПрГ, *ова́ква* вода, зар *ова́ква* да умрем, *та́ква* му била стрі́на, *та́ква* је она ЂГ, проја *ова́ква*, *ова́ква* игра́нка, бакла́ва да бидне *ова́ква*, *та́ква* младаневеста, *та́ква* тиква – ч'удо ПодрГ, *ова́ква* година, сестра *ова́ква*, *та́ква* свадба, да се роди *та́ква* ч'еница ПодгГ, *овакв́а* трава не́ма куд на́с, *овакв́а* сестра, *та́ква* жена, *такв́а* година беше, *такв́а* вода не́ма у Београ́д^г ЖК.

У односу на остале говоре, у којима акценат ових заменица није на финалном слогу, у ЖК у Нјд. ж. р. он је претежно на отвореној ултими.

б. *Ова́ква* година, *ва́ква* жена, ми́на *та́ква*, *та́ква* жена, *она́ква* савові́ла СиГ, *овакв́а*-жена, *ова́ква* лэнена ко́шуља, *та́ква* слубица, *онакв́а*-жена СрГ.

Вакв́а-зима, *вакв́а*-жена, жена ча́ша *та́ква*, она је *та́ква*, *таква* година, *та́ква* су́ша била, *онакв́а*-вода ГГ, *овакв́а*-трава гол'ема, и ти си *такв́а*-жена ПрекГ.

б) Упитна заменица за каквоћу

а. *Ка́ква* ти је млац'е́а сестра, *ка́ква* је, мо́ре, вај девојка Стефани́ја ПрГ, *ка́ква* му́ка те доведе, кошул'а *ка́ква* му трéба ЂГ, *ка́ква* била цэрпу́ља, *ка́ква* игра́нка, *ка́ква* си бела, *ка́ква* нојна куч'а ПодрГ, *ка́ква* ду́ша ни била, *ка́ква* зéмн'а подрі́мска і́ма, то́ *ка́ква* је фамил'и́ја, та́ко ч'еш ПодгГ, *какв́а* ти је пога́ч'а, *какв́а* трава і́ма, *ка́ква* ти је н'і́ва у Калу́ц'ере ЖК.

У ЂГ јављају се ретки примери севернометохијског типа: *Ка́ка* ти је јет'рва.

О примерима типа *какв́ај* била от сипанице, *какв́ај* веч'ера у ЖК в. т. 58, 329 г.

Ка́ква је раки́ја, *ка́ква* му́ка да се оно́ди, *ка́ква* ви је рабо́та СиГ, мајка *каква-и*-била, *ка́ква* је зéвња, *ка́ква* ку́ћница („домаћица“) беше До́ста, *какв́а*-ти-је муће́ница СрГ.

б. *Ка́ква* ра́бота о́ваја б́и, *ка́ква* је цре́шнава ГГ, *какв́а-ти-је* же́на, *ка́ква* ра́бота бе́ше ПрекГ.

в) Неодређена заменица за каквоћу

а. *Нека́ква* же́на ПрГ;

нека́ква чу́ма да уле́не у о́ўце, же́на *нека́ква* б́ила у се́ло СиГ, бе́ше *некаква-же́на* у се́ло, *некаква-ру́жица* процвѣтала СрГ.

б. Про́јде *никакв́а-жена* ПрекГ.

в) Општа заменица за каквоћу

а. *Свека́ква* нестрѣ́ћа не сти́за СиГ, *свекакв́а-мука* у Стре́цка, *све́ка-ква* ву́на ми про́шла проз ру́ке СрГ.

б. *Све́каква* ти сви́ла на́донеу́ ГГ, *све́каква* му́ка ч'е не на́јде, *све́ка-ква* нестреч'а има ПрекГ.

г) Каквоћна заменица за негирање

а. *Ника́ква* же́на му бе́ше, Ма́ра бе́ше *ника́ква* домаш'и́ца ПрГ, *ни́ка-ква* пла́та му б́ила, то́и не́је *ни́каква* рабо́та ПодрГ, *ника́ква* рабо́та не́ му б́ила те́шка, то́и не́је *ни́каква* рабо́та ПодгГ, *ника́ква* пч'ени́ца му б́ила, *никакв́а* лива́да ЖК;

по́сна, *ника́ква* њ́ива; ми́цка кра́ва, *ника́ква* СиГ, *ни́каква* стрѣ́ћа не-ги́-била, *ни́каква* болѣ́штина не́мало у н'ина́-кућа, *ни́каква* рабо́та бе́ше СрГ.

б. *Никакв́а-жена* бе́ше ГГ, кра́ва ни је *ни́каква*, *ни́каква* рабо́та не́мало да се на́јде Прек.

Номинатив јединине средњег рода

137. а) Показне заменице за каквоћу

а. *Ва́кво* лупа́јне не́ виде́ла, ни *ва́кво* поја́н'е, *та́кво* му б́ило де́те ПрГ, *ова́кво* ме́со не́ма, де́те *ва́кво* ка дево́јка, да у́ћиниш *та́кво* бога́ство ЂГ, *ва́кво* зборѣ́н'е не́ма, *ва́кво* мл'е́ко, је́но-па́рч'е *ова́кво*, е па *та́кво* уда́рање, *та́кво* је бра́шно, *та́кво* б́ило вре́ме ПодрГ, је́но *ова́кво*, вре́ме је *та́кво*, *та́кво* б́ило вре́ме, ја́ре б́ило *та́кво*, то́и со́пч'е *та́кво*, сѣ́ге не́ма *та́кво* одѣ́ло, *ва́кво* вре́ме вру́ч'о ПодгГ, *ова́кво* вре́ме ЖК;

нема́ло *ова́кво* једе́н'е, *ва́кво* сирѣ́ње сирини́ћко, млéко не́ ми бе́ше *та́кво* СиГ, *ова́кво* о́гњиште, *ова́кво* ја́ре, *ва́кво* те́л'е, *та́кво* по́јење, *та́кво* и́грање, *она́кво* ма́гаре СрГ.

б. *Вакво*-село; *такво*-село; *онакво*-село немало ГГ, *вакво* време, *овакво* пил'е, *такво*-село ПрекГ.

б) Упитна заменица за *какво*ћу

а. *Ка́кво* је вој ша́рско сире́јн'е, *ка́кво* ц'езве има́ло, *ка́кво* поја́н'е, *ка́кво* игра́н'е на сва́дбу ПрГ, *ка́кво* би́ло вре́ме, *ка́кво* весе́л'е на сва́дбу, *ка́кво* оде́ло да ку́пим ЂГ, *ка́кво* би́ло го́рне, *ка́кво* се́ло, не се пита́смо *ка́кво* име, *ка́кво* је вре́ме, *ка́кво* бога́ство од н'и́, *ка́кво* ти је то́ј ПодрГ, *ка́кво* је вре́ме, *ка́кво* ти је ви́но, *ка́кво* гро́јзе ПодгГ, *ка́кво* је, *какво́* де́те, *ка́кво* ју́не попа́сло, *какво́* је ово́ ја́гње, *какво́* фане́ло да му плéтем ЖКГ; *ка́кво* ти је де́те, *ка́кво* работа́ње, брe Дра́го; а *ка́кво* дава́ње СиГ, *какво́*-ги-је ва́рење, *ка́кво* се́но донéсоа, *ка́кво* ви́кан'е бе́ше у н'и́ СрГ.

б. *Какво́*-село, *ка́кво* је, *какво́*-му-је, ГГ, де́те *какво́*-му-је ПрекГ.

в) Неодређена заменица за *какво*ћу

а. *Нека́кво* ја́јце да се омóсти ПодгГ; и́шло *некакво*-де́те кри те́нк СиГ.

б. Да́ди му *некакво* име ПрекГ.

г) Општа заменица за *какво*ћу

а. *Свека́кво* чу́до има́ло СиГ, *свекакво* рабо́тање за ме́не би́ло, *свекакво* ла́жење има́ло СрГ.

б. *Свекакво́*-дете има́ло у шко́ло ПрекГ.

д) *Какво*ћна заменица за негирање

а. Ву́ј годи́ну вре́ме је *ника́кво* ПрГ, гро́јзе бе́ше *ни́какво* ПодрГ, *ника́кво* једе́н'е би́ло на сва́дбу, *ника́кво* др́во нема́ло у н'и́ву ПодгГ, *ника́кво* мле́ко од ове́ кра́ве, *никакво́* ви́но ги би́ло ЖКГ;

ника́кво де́те; *ника́кво* де́те ги је, безаи́рно („несташно”); нема́ло *ника́кво* вози́ло СиГ, ме́со му бе́ше ама *ни́какво*, *ни́какво* рабо́тање нема́ло у зи́ма СрГ.

б. *Никакво́*-дете не му́-било, *ни́какво* ја́гње ГГ, де́те му би́ло *ни́какво*; се́но го́рко, *ни́какво* ПрекГ.

ЗАМЕНИЦЕ ЗА КОЛИЧИНУ

138. У говорима ЈЗКиМ у употреби су демонстративне заменице за количину, упитна заменица за количину, општа заменица за количину. Нема поузданих потврда за количинске заменице неодређеног⁷⁷ и одричног значења.

Речи за казивање количине – показне заменице за количину и прилози за количину, имали су различит еволутивни пут у говорима ЈЗКиМ: заменице су преобликоване додавањем придевског суфикса, док су прилози остали изван ове иновације (*толикав* син : *толико* много).

У свим говорима ЈЗКиМ заменице за количину преобликоване су додавањем придевског суфикса (-*џвџ* или -*авџ*) на наслеђени облик типа **kolikъ*, **tolikъ*, што је имало за последицу формирање два ареала према морфолошком типу грађења демонстративних количинских заменица и упитне заменице за количину у говорима ЈЗКиМ.

У говорима призренско-јужноморавског типа и СрГ заменице за количину у потпуности су интегрисане у морфолошки тип заменица за каквоћу, пошто се због променљивости у основи наслањају на суфикс -*џвџ* (*толикав-толиквога*, *толиква-толиквејзи*, *толикве-толиквема*).

У говорима у којима су заменице за количну проширене суфиксом -*авџ*, у основи се по правилу чува сегмент /-а-/ (*толикав-толикавога*, *толикава-толикавојзи*, *толикаве-толикавема*).

Т а б е л а 26: Нјд. ж. р. заменица за количину		
	<i>толиква</i>	<i>толикава</i>
ПрГ	+	
ЂГ	+	
ПодрГ	+	
ПодгГ	+	
СиГ	+	
ЈКГ	+	
СрГ	+	
ПрекГ		+
ГГ		+

139. а) У говорима ЈЗКиМ, у којима су количинске заменице преобликоване суфиксом -*џвџ* основа заменица остаје стабилна, тако да нису

⁷⁷ Прилог *неколико*, међутим, присутан је у свим говорима ЈЗКиМ.

потврђени примери типа [толкав]. Наслеђена корелација основа заменица и прилога – толик-ав : толик-о остаје, осим у СиГ.

Потврде са количинским прилозима:

Колико дэна има, за *вол'ико* паре, *тол'ико* смо мóгл'е ПрГ, *кол'ико* да донéсем, и *овол'ико* да збóри, *тол'ико* си пл'éла, утепáл'е *некóл'ико* жéне ПодрГ, *тол'ико* бíло да се кáже, нé се имáло *тол'ико*, *кол'ико* смо се патíл'е ПодгГ, зар *оволико* мáсло да се истрóује, *оволико* млóго да се поквáре вóда, *толико* се муч'íла, *колико* си голéма, *толико* рабó-таш ЖК, *колико* се рабóтало, *оволико* др́ва нéмало, ни *толико* да дáде, *оволико* мýке нéмало, зáшто си дóнев *толико*, си се мýчила *толико* СрГ.

У СиГ из основе прилога за количину скоро доследно испада /-и-/ па настаје однос толикви: толко. Ретки примери типа толико могу бити новији нанос:

Кóј-зна *кóлко* годíне, *кóлко* знáмо, *колко-гóд* да има, *толко* ми рéко, *толко* сэм дá, *овóлко* ни је, *овóлко* нéма, *онóлко* имáн'е, *некóлко* товáри, *никóлко* крáве;

колико смо остáле жíви за мýке, снéла *неколико* јáјца.

Поред основних облика типа *кол'ико*, у ЂГ су присутни и ређи облици *кóлко*:

Кол'ико сэм мóга, *тол'ико* дéцу íмам; *кóлко* да плáтим, *толко* *кóлко* мóжеш, *некóлко* дэна.

б) У ПодрГ и ЂГ уз прилоге за количину и заменице за количину сређу се и облици испред којих се јавља елемент /та-/ , који истиче значење прилога односно заменице. Овакво истицање присутно је у ова два говора и уз показне заменице (в. т. 331):

Тавол'ико да се умóри па да се разбóл'и, *такол'ико* да плáти па да дáдеш ПодрГ, *тавол'ико* се мýћим за н'í ЂГ.

в) У говорима у којима су заменице за количину преобликоване суфиксом *-авъ* – у ГГ и ПрекГ, судбина основе заменица за количину и прилога за количину различита је од оне у говорима призренско-јужноморавског типа.

а. У ГГ количински прилози и количинске заменице граде се од различитих основа. Из количинских прилога (*кóљко*, *тољко*, *вољко*) испада основинско -и- (тољ-ø-ко), показне заменице за количину имају облике са -и- (*тољ-и-каф*) (Младеновић 2001: 148, 202, 366–367, 457–458). Стабилност основе *толик-* у заменицама за количину у ГГ у вези је са стабилношћу у оближњим српским говорима, пошто

у македонским говорима из основе заменица за количину испада /-и-/ (*толкав*) (Видоески 1965: 165):

Вóљко даљеко, *вóљко* ће пла́тим, *то́љку* да ни да́дете, *ко́л'ко* о́фце има́шоа ГГ; за ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 457–458.

Једино су у горанском рестеличком говорном типу потврђени дебарски и полошки облици заменица *ко́љкаф*, *ко́љкава*, *ко́љкаво*; *ко́љкаве* (*ко́љкава́*-шума, *то́љкаво* куче).⁷⁸ И у овом говорном типу, међутим, потврђени су обиљем примера *во́љикаф*, *то́љикаф*, *оно́љикаф*.

б. Као траг два језичка слоја – супстратног јужнометохијског и иновативног горанског (Младеновић 2005: 71–79) – у ПрекГ присутна су два типа основа количинских прилога. У говору Скоробишта доминирају облици са -и-, у говору Грнчара и Новог Села, чини се, да су оба типа једнаке снаге.

Облик својствен околним говорима призренско-јужноморавског типа и СрГ резултат је јужнометохијског слоја у овом говору:

Ово́л'ико да се ви́ка, *ово́л'ико* не́-давам, *во́л'ико* ч'е пла́тите, не́мате *то́л'ико* о́фце, *неко́л'ико* куч'ич'а, *ко́л'ико* о́фце има́ше, *нико́л'ико* са́ата, не́-знам ја́ *ко́л'ико* бзш та́ч'но, *кол'ико*-пу́т, па́ре *ко́л'ико* има́в^ф.

Основа са синкопом унета је у овај говор из горанског правца: *Ово́љко* да порáботам, *то́л'ко* да се у́морим, *вóљко* ми б́ило, имаа *неко́л'ко* кра́ве, *ко́л'ко* ч'е пла́тите, *ко́љко* ду́ше, *во́л'ко* мл'е́ко, *то́л'ко* ки́ше да в́рнеф.

Везивање облика са или без /-и-/ за заменичко или прилошко значење у ГГ, ПрекГ и СиГ, резултат је тежње да се основе семантички диференцирају.

г) У говорима ЈЗКиМ прилози за количину нису проширени елементом /-ав/, осим факултативно У ГГ. У овом говору, поред основних облика количинских прилога типа *вóљко*, *то́љко*, *ко́љко*, јављају се и прилози изведени од иновираних облика количинских заменица (Младеновић 2001: 458):

Кол'икаво да ти ка́жем, *кол'икаво* ће урабóтаме, *ко́љикаво* спáла.

140. Због јављања два морфолошка типа у Нјд. м. р. заменица за количину (*толикав* / *толикви*), што је корелативно оваквим типовима заменица за каквоћу (в. т. 132–134), као илустрација морфолошких односа у говорима ЈЗКиМ наводе се посебно облици Нјд. м. р. Пошто у

⁷⁸ О присутности заменица за количину типа *толкав* у македонским и српским говорима и литературу о овом питању в. у Младеновић 2001: 366, напомена 1284.

облицима Нјд. ж. р. и Нјд. с. р. у говорима постоји подударност, за ова два граматичка рода грађа се наводи интегрално.

Номинатив једнине мушког рода, морфолошки тип
толикав (– *толиквога-толиквому*) (*tolikъ + *-ѣвъ*)

140а. а) Демонстративне заменице за количину

а. *Вол'икав* стомак што му бија, бија сам *вол'икав*, *вол'икав* пѣч'ат имало, и он бија *вол'икав*, зијан *овол'икав* што бија; сокак не мѳже да бидне *тол'икав*, *тол'икав* лѳжов нѳма у Србију, Дрим бија *тол'икав*; она не знала да бија *онол'икав*, брат му бија *онол'икав* ПрГ, *вал'икав* снѳк што бија, *овол'икав* пијац, и брат бија *вол'икав*; не мѳже *тал'икав* ЂГ, *овол'икав* син му је, *вол'икав* дуд има у двор, кѳт ч'еш да изрѳстеш *вол'икав*, *овол'икав* котѳ, *овол'икав* пакѳт, *овол'икав* комѳт; ни *тол'икав* нѳма, *тол'икав* ч'уран, *тол'икав* гѳч' бија, *тол'икав* патѳк бија Подрг, *вољикав* трбу, *вол'икав* колѳмбѳч' што му бија, мѳж^ш *вол'икав* да побѳгне, бија *вољикав*, *тол'икав* крушац што бија, гра *тол'икав* да се осуши, *тол'икав* колѳч', гра *тол'икав* да бине, *тол'икав* коштан' бија у двор Подрг, *оволикав* дѳб^п, *оволикав* камењ, *оволикав* прѳсолац от сурѳтке, па завија ка *толикав* завѳтак, *толикав* сѳч' у оц'ѳк, и он има *толикав* вѳч'н'ѳк, трѳп *оноликав* што бија ЈКГ.

б. У Нјд. м. р. у ЈКГ доминира облик несвршеног вида, док је облик одређеног вида факултативно потврђен мањим бројем примера у експресивној употреби:

Оволикав стомак, *оволики* што има, *оволики* мѳс, *оволики* унѳк, *оволики* кѳн'; *толики* зид', *толики* висѳки ѳуди, *толики* зидѳви се срушиле ЈКГ.

в. Факултативни облици са /a/ уместо /o/ у примерима типа *вал'икав* (поред *вол'икав*) у ЂГ рефлекс су ове особине у оближњим севернометохијским говорима (Букумирић 2003: 231).⁷⁹ Јужније од Ђаковице облици типа *вал'икав* нису потврђени у мом материјалу. Супституција /o/ са /a/ у овим заменицама у ЂГ зачета је у групи са лабиоденталним /v/ па је потом пренета и у остале демонстративне заменице за количину. Присуству облика *вал'икав* у ЂГ допринели су и прилози *ѳѳко*, *ѳѳмо*, *ѳѳко*, *ѳѳмо*.

⁷⁹ О лабијализацији и делабијализацији вокала у говорима југозападног дела Косова и Метохије в. у Младеновић 2006 а.

г. Мањим бројем примера у ПодрГ и ЋГ потврђени су облици ових заменица, чије значење истиче формант /та-/ испред заменице:

Тавол 'икав колобу́ч' (= плих) му искóч'ија, да ни рóди *тавол 'икав* коломóч', *тавол 'икав^ф* багрén се íскрши ПодрГ, донéја *тавол 'икав* бо-ста́н, да па́дне *тавол 'икав* снéк' ЋГ.

б) Упитна заменица за количину *коликав* (-*коликвога-колик-вому*)

а. *Кол 'икав* пúт се прóшло, *кол 'икав* ти је бра́т, *кол 'икав* со́как до на́с ПрГ, *кол 'икав^ф* ста́н ти је, *кол 'икав^ф* боста́н, *кал 'икав^ф* пíр íмаше ЋГ, зна́ш *кол 'икав^ф* кру́г^к, *кол 'икав* сéрп, *кол 'икав^ф* зи́јан íмало, *кол 'икав^ф* ти је коломóч', óвас *кол 'икав^ф* бíја ПодрГ, *кољикав^ф* зи́јан напраи́ше, *кол 'икав^ф* му је но́с, *кољикав* сéрп ПодГ, *коликав* коломóч' изрása у њíву, ^а*коликав* трбу́ íма, *коликав* оц'áк, труп *коликав* има́ше, *коликав* грé да íма, гра́ *коликав* до́ша, *коликав* кру́шац па́де, *коликав* жа́р на са́ч' ЖКГ.

б. У експресивном излагању у ЖКГ: *Колíкви* му је, *коlíкви* бíја ко-ломбóч'.

Номинатив једнине мушког рода, морфолошки тип *толикви* (- *толиквога-толиквому*) (*tolikъ + -ъвъ)

141. а) Демонстративне заменице за количину

а. *Овоlíкви* ле́ба, тíгањ *воlíкви* ка ка́зан, *оволíкви* ка́мен, *оволíкви* кр́с, зíд *оволíкви*; зу́б^п *тоlíкви*, *тоlíкви* óра ка јабу́ка, ћíлим *тоlíкви*, *тоlíкви* ко́њ; *оноlíкви* পেতু, *оноlíкви* рúдник да се затвóри СиГ, *ово-ликви* ка́мењ, ба́грем *воlíкви*, ста́п *во́л'икви*, *ово́л'икви* вíкот, *то́ликви* ко́ломоћ, зíд^т *то́ликви* на грóбишта, *то́л'икви* зóр, *то́ликви* гра́ што ни бíв, да па́дне *то́ликви* снéг^к, *то́ликви* зу́лум бíв, трбу́ му бив *то́ликви*, *оно́ликви* ко́ш со[с] сéно, *оно́ликви* сéрп да бíне СрГ.

б. О присутности примера типа *оволíкви* што íма у ЖКГ в. т. 140.

б) Упитна заменица за количину *коликви* (-*коликвога-колик-вому*)

а. *Колíкви* ти је сíн, *коlíкви* берíћет има́ше, штом-*коlíкви* ју́нак бíја Пéре СиГ, *ко́л'икви* ду́б^п бéше на л'íвада, *ко́ликви* ра́дос, зíд^т *ко-ликви* бéше, *ко́ликви* а́фтобус ће до́е, *коlíкви* брéз бíв СрГ.

б. О присутности примера типа *коlíкви* у ЖКГ в. т. 140.

Номинатив јединине женског рода, морфолошки
тип *толиква*

142. а) Демонстративне заменице за количину

Вода била *вол'иква*, *вол'иква* девојка за удадбу, *овол'иква* глава ми се направила, нема на свет *вол'иква* л'епота; и она *тол'иква* била, *тол'иква* лубеница на гиц'у, кэ[д] да види – *онол'иква* калаканц'ура по путу, м'ука *онол'иква* не се забрала ПрГ, р'ука му била *вал'иква*, девојка *вал'иква*, *овол'иква* убавин'а; *тол'иква* не била ЂГ, н'егова била *вол'иква*, *вол'иква* виница без вино, *овол'иква* н'ива неорана, *вол'иква* кутија не била моја; *тол'иква* вода, ни *тол'иква* м'ука, зар *тол'иква* ц'рква, *тол'иква* планина била у Стр'ецку ПодрГ, *вол'иква* греота, *вол'иква* му била нога, ч'е ги бине *овол'иква* ч'еница, *овол'иква* свадба, кокошка *овол'иква* ка ч'урка, *тол'иква* киша да врне, вода *тол'иква* да се уплашиш, *тол'иква* алосница ПодгГ, *оволиква* коза, *оволиква* м'ука, *оволиква* му била краста, *оволиква* река да се пр'егази, *оволиква* крушка полошка, *оволиква* коломб'отн'ица, *оволиква* црвеница била, *толиква* [кућа] ни била, *толиква* бр'азда ЈКГ;

дибела, *тавол'иква* му била; *тавол'иква* вода дошла ПодрГ, *тавол'иква* жена, *танол'иква* јабука да се осуши ЂГ;

оволиква шарена мачка, н'ива *воликва*, вода *воликва* дошла; *толиква* да врне киша, *толиква* [хладноћа] нема нигде, да бине она *толиква*, *толиква* м'ука на глау, зар *толиква* магар'ица; *оноликва* трава незденута СиГ, ливада *оволиква*, *воликва* н'ива, *оволиква* гр'озота немало, *толиква* била да те с'нема, шума *тол'иква*, изникнала *толиква* трава, пл'евња неги-била *толиква*; *оноликва* каца пуна ос комин'е СрГ.

б) Упитна заменица за количину

Кол'иква в'ошка, *кол'иква* киша в'рнеше, *кол'иква* вода теч'еше прос Приздрен, *кол'иква* плата ти била ПрГ, *кол'иква* м'ука, *кол'иква* је секира, *кал'иква* киша паде ЂГ, *кол'иква* му била плата, вода *кол'иква*, *кол'иква* ти је куч'а ПодрГ, Богосл'овија *кољиква* је, *кол'иква* је н'ова, ч'ерка *кољиква* ги је ПодгГ, *коликва* лож'ица, *коликва* совра ти је, гумењач'а *коликва* му била, *коликва* кудеља да се пр'еде, *коликва* сопра се напуни, *кол'иква* пч'еница, *кол'иква* колп'ажка („бундева“) ЈКГ;

коликва н'ива, *коликва* бр'еза била, *коликва* вода дошла СиГ, *коликва* н'ива ни била наша, а ваша *коликва*-беше, *коликва*-бука у Средолек, *кол'иква* л'ивада за косен'е СрГ.

Номинатив јединине средњег рода, морфолошки
тип *толикво*

143. а) Демонстративне заменице за количину

И дѣте ни бѣло *вол'ѣкво* ка твѣје; *тол'ѣкво* лупа́н'е што бѣло, има-ло *тол'ѣкво* дрво на пу́т, не́ма *тол'ѣкво* једѣн'е ѓвде; *онол'ѣкво* ви́но да се попи́је ПрГ, *овол'ѣкво* ку́ће, дѣте *овол'ѣкво* израсло, *вал'ѣкво* пра́се ЂГ, *вол'ѣкво* дрво, *овол'ѣкво* ч'урч'е израсло, *вол'ѣкво* ко́ло; погѣдија *тол'ѣкво*, *тол'ѣкво* игра́н'е на сва́дбу, да на́ц'ете *тол'ѣкво* дрво Под-рГ, *вол'ѣкво* ја́це, јѣно дѣте *овол'ѣкво*, дру́го *овол'ѣкво*, *овол'ѣкво* зага́ре („ловачки пас“) по ву́ка да ѣде, *вол'ѣкво* свира́н'е нема́ло ту́ја, *вол'ѣкво* шилѣ́же да се изѣде, *овол'ѣкво* вра́пч'е ува́ти, *тол'ѣкво* говеда́рч'е ка дѣте, *тол'ѣкво* коно́пл'е, *тол'ѣкво* со́пч'е за мла́ду, сирѣ́ње *тол'ѣкво* ПодгГ, *оволи́кво* се́ло, *воли́кво* трч'а́ње, *оволи́кво* што порасло, *оволи́кво* дрво се́лско, *оволи́кво* грѣ́же, *оволи́кво* крава́јч'е, *толи́кво* тепа́н'е бѣло, *толи́кво* ја́гње сиса́нч'е, *толи́кво* да му до́ц'е ЖКГ;

ка́ко га ѣзде *тавол'ѣкво* ја́ре ПодрГ, доне́а *тавол'ѣкво* пра́се ЂГ; *оволи́кво* се́ло, самовѣ́лско [дрво] бѣло *оволи́кво*, *воли́кво* вика́ње, *воли́кво* му бѣше дѣте; *толи́кво* ја́јце, *толи́кво* ја́ре на ко́ла, *толи́кво* гове́до; *оноли́кво* [дрво] му бѣло под но́ге СиГ, *оволи́кво* бе́гање, ку́че *оволи́кво*, *оволи́кво* ги је ли́це, ка слу́нце *оволи́кво*, ме́че бѣло ет[е]-*оволи́кво*, *воли́кво* рабо́тање на њѣва, *толи́кво* ко́сење бѣло, *толи́кво* дѣте па ѣво́л, *толи́кво* ло́јзе ни бѣло, *тол'ѣкво* пи́рајч'е у ча́ша ос ра́кија СрГ.

б) Упитна заменица за количину

Кол'ѣкво дево́јч'е ви бѣше, *кол'ѣкво* лак'рдисува́н'е за н'ѣга, *кол'ѣкво* бегендисува́н'е бѣло ПрГ, *кол'ѣкво* ти бѣше дѣте, *кол'ѣкво* ви је по́л'е, *кал'ѣкво* ја́јце ЂГ, *кол'ѣкво* шил'ѣ́же доне́а, *кол'ѣкво* ло́јзе има́мо, *кол'ѣкво* бѣло то'-дрво ПодрГ, *коли́кво* клу́пч'е, *кол'ѣкво* дѣте му бѣше, *кол'ѣкво* се́ло да бѣне, а *кол'ѣкво* је ми́цко ПодгГ, *коли́кво* ја́гње, *коли́кво* ко́ло на ко́ла, *коли́кво* је Га́тње, *коли́кво* је полови́н жи́то, *коли́кво* гу́мно, *коли́кво* плетѣ́во ти бѣло твѣје, н'ѣвч'е *коли́кво*, *коли́кво* газарче ЖКГ;

коли́кво дрво самовѣ́лско, *коли́кво* пра́се СиГ, *коли́кво*-дрво, পেঁতলি-че *ко́ли́кво*, *кол'ѣкво*-куче бѣше му́рцаво СрГ.

Морфолошки тип *толикав* (-*толикавогo-толикавому*;
толикава-толикавојзи) (*tolikъ + -авъ)

Нјд. м. р.

144. а) Демонстративне заменице за количину

Вол'икаф^е камењ, *тољикаф* вуќ, *онол'икаф* сит ГГ, *овољикав* бивол, сокак *тол'икав* ПрекГ.

б) Упитна заменица за количину

Кол'икаф-ти је муш, *кол'икав* коломбоћ му бѣше ГГ, *кол'икаф-ти* је двор, *кол'икав^ф* сн'ек^г бѣше оваја година ПрекГ.

Нјд. ж. р.

145. а) Демонстративне заменице за количину

Вол'икава њива, *вол'икава* скупиња нѣмало ГГ, слама *овол'икава*, израснала *тољикава*-трава, пропаде *тол'икава-ч'еница* ПрекГ.

б) Упитна заменица за количину

А знѣш *кол'икава* је, *кол'икава* њива, тепцијава *кол'икава* је ГГ, *коликава*-жена, *кол'икава* трава израснала у башч'е ПрекГ.

Нјд. с. р.

146. а) Демонстративне заменице за количину

Вол'икаво трло ни би; *тол'икаво* гужедо ГГ, *овол'икаво* дрво, дѣте гим било *тол'икаво* ПрекГ.

б) Упитна заменица за количину

Кољикаво-дрво имало, *кол'икаво* куче утѣпало мѣчка ГГ, ѣте *кол'икаво* [дрво] било, *кол'икаво* ти је јаре ПрекГ.

ОПШТА ЗАМЕНИЦА ЗА КОЛИЧИНУ

147. У свим говорима ЈЗКиМ, укључујући и оне који показују низ сличности са северозападним македонским говорима – ГГ и ПрекГ, остварена је метатеза иницијалне групе опште заменице за количину

*ВЬСЬ, *ВЬСЕ, *ВЬСІА. У ЈКГ, у ограниченој употреби, опстао је старији однос – *вас, све, сви*.

Иницијална група /св-/ очувана је у свим говорима.

У једнини заменица се користи у именичкој функцији (објекат, субјекат) као заменица с. р. јд.

Са значењем заменичког придева у највећем делу говора доследно је замењена придевом „цео”.

Заменица с. р. *све* јавља се у свим говорима у прилошкој употреби или као речца.

У множини општа заменица за количину употребљава се у именичкој и придевској служби (в. т. 209–211).

148. У једнини је потврђен само облик Нјд. с. р. и ОПјд. с. р. *свѣ*.

а) Нјд. заменице *свѣ* у субјекатској служби, у активним и пасивним реченицама:

Свѣ ни се товáри нáма, *свѣ* се погл'ѣда ПрГ, *свѣ* се донѣсе, *свѣ* се опѣре дóбро ЂГ, *свѣ* бíло отúда, *свѣ* би се пóбило, *свѣ* се омíе, и *свѣ* ни óтиде у вóду ПодрГ, *свѣ* [било] стрáшно, спрѣма се *свѣ* пóсно, дóма *свѣ* је спрѣмно, *свѣ* останáло; Јá сэм имáла шѣс [децу] о[д] девѣра. *Свѣ* испружил'е нóге ПодгГ, *свѣ* се дарувáло, и *свѣ* му бíја шињел (= све што је имао) СиГ, *свѣ* живо имáло, *свѣ* су правене, друкше бíло *свѣ*, *свѣ* рúч'но се жнѣло, и *свѣ* у снѣг' óтиде, *свѣ* се исítне, *свѣ* прска на тó, *свѣ* је постáл'ено ЈКГ;

свѣ се кóсило, *свѣ* бíло другóјако СрГ, *свѣ* нека íзгоре, *свѣ* нашкóдује ГГ, *свѣ* ч'е се óмије, *свѣ* што се íзело ПрекГ.

б) У ОПјд. заменица најчешће врши службу објекта.

Донѣсемо *свѣ* што ч'е кáжев^ф, ни укрáл'е нáма *свѣ*, донѣ'а ми *свѣ* ПрГ, попијемо *свѣ* што се изнѣсе, *свѣ* ни кáзаше катал'ици, *свѣ* сте однѣл'е ЂГ, па *свѣ* тó носил'е, па *свѣ* умóтају тú^ј, *свѣ* излѣћија, *свѣ* смо натовáриље, изѣде *свѣ* ка изѣша ПодрГ, изнесѣмо *свѣ* што смо имáл'е, па пóсл'е *свѣ* исеч'ѣмо, донѣја *свѣ*, донѣ'а што требáло *свѣ*, јá сэм *свѣ* крстила ПодгГ, узгрувúје *свѣ*, наредíле снопóве *свѣ*, јá *свѣ* би пуштија, Бóг нека дáде *свѣ* што је дóбро, *свѣ* имáмо лѣпо, *свѣ* кољемо СиГ, купимо *свѣ* што трѣба, *свѣ* íма, *свѣ* сам забравíла, *свѣ* сам скину́ла, *свѣ* сравнáле, *свѣ* смо зајмувáле, *свѣ* да нóси вѣтар, однѣсе *свѣ* жíто, укину́ше *свѣ*, питúје за *свѣ* ЈКГ;

свѣ ну укрáдоа, *свѣ* да урабóтамо, *свѣ* смо дóнеле СрГ, *свѣ* ни зíмаа, они *свѣ* забрáв'е, íзде *свѣ*, *свѣ* ће прѣжал'им, *свѣ* шо трѣбе, вóвноно си изóткала *свѣ*, *свѣ* како трѣбе да зáсијеш, *свѣ* лóшо да тѣгн'еш ГГ, нека донѣсе *свѣ*, óнеси *свѣ* у тво́ју кúч'у ПрекГ.

149. У функцији заменичког придева у највећем делу говора ЈЗКиМ општа заменица за количину практично је истиснута придевом *цѐл* / *цѐв* / *цѐја*, *цѐла*, *цѐло*.

У ограниченом броју примера, и то у употреби блиској прилошкој, у мањем броју говора, спорадично се среће и заменица.

а. Само је у ЈКГ очуван облик заменице м. р. јд. без метатезе:

Вас пút поврáч'а, *вас* пút спáла, *вас* јúтро трчи, *вас* жíвот работáла, *вас* дѓн се жн'ѐе.

У оваквој употреби значење *вас* је блиско прилошком, па у тој чињеници треба тражити опстанак облика без метатезе, који се и иначе у свим говорима ЈЗКиМ јавља у прилогу *вѐздѓн* / *вѐздан* / *вѐзден*.

У придевској употреби заменица је и у ЈКГ замењена придевом *цѐл*, *цѐла*:

Да изѐде *цѐл* лѐба, *цѐлу* годíну, не мѓеш да се згрѐеш *цѐлу* зíму, по *цѐлу* зíму трајáло, *цѐло* сѐло зац'у, Бѓг* пúшти *цѐлу* зíму да врне снѐкГ ЈКГ.

Архаични облици *вѐс*, *вѐса*, *вѐсо* (<*vъсь), очувани у неким западномакедонским говорима, такође у ограниченој употреби, са прилошким значењем „стално, све време” (Видоески 1965: 167), могу бити од значаја за опстанак архаизма *вас* и у ЈКГ. Иначе и у македонским говорима у придевској употреби јавља се *цѐл*, осим у кумановском, у коме заменица факултативно опстаје (*сѓв* дѓн, *сѓв* нарот, *сва* нок') (Видоески 1962: 161).

Пошто се миграциона струја из кучко-васојевићког правца кретала ка Метохији а не према јужном Косову, није вероватно да је општа заменица за количину *вас* подржана или поново унета из говора у Црној Гори (Пешикан 1965: 151, 155, Стијовић 2007: 155), у којима је *вас*, *сва*, *све/сво* са значењем „цео” обележје ових говора. И у овим говорима у овом значењу употребљава се придев „цио” (Стијовић 2007: 155).

б. У говорима ЈЗКиМ изван ЈКГ, у функцији заменичког придева, и то са значењем блиским временском прилошком, потврђена је заменица у мањем броју примера. Паралела оваквој употреби може се наћи у неким ближним и даљим говорима јужније од говора ЈЗКиМ (Видоески 1962: 161).

Свú зíму ми бíл'е, *свú* зíму да се јѐде заíра ПодГГ;

сва́-зима ће тка́е, *сва́*-ноћ не дрёмнала, *сва́*-ноћ тра́жи, уста⁸⁰ ти се посу́шила, *сва́* ти седала; гол'ем стўд биў *сва́*-зима ГГ.

На доминантност прилошког значења у оваквој употреби упућује пример из ГГ – Ће рабóтае *сва́*-л'ето. У примеру облик заменице није конгруентан, што упућује на то да се она осећа прилошком речи.

150. *Свѐ* као прилог за време са значењем „увек, свакад, непрестано” потврђен је обиљем примера у свим говорима ЈЗКиМ:

Свѐ смо се муч'ил'е, *свѐ* да се оми'е, *свѐ* бија на мўку, *свѐ* пѐшке си йша, *свѐ* само копај ПрГ, *свѐ* с мўку смо живѐл'е, *свѐ* жѐне да спрѐмаф, *свѐ* да пл'ѐтев^Ф ЂГ, *свѐ* се йшло, *свѐ* да тѐрћив по мѐне свѐ, *свѐ* тўј проц'нувал'е, *свѐ* ос мѐрак смо йшл'е, *свѐ* дѐца плака́ље, Стѐва *свѐ* у кѐрв^Ф, дѐца би́ље *свѐ* у знѐ, *свѐ* да радиш – ўј, ўј, ўј; *Свѐ* ос ч'ѐзе смо йшле. *Свѐ* младе на ч'ѐзе ПодрГ, и *свѐ* смо играл'е тој, *свѐ* тој тако тка́еш, *свѐ* да пѐстиш, посѐпе дѐцу *свѐ* сѐс тѐј бомбѐне, *свѐ* са најбѐље Срби тўј, *свѐ* би́ло окитѐни, окитѐна *свѐ*; свѐкру *свѐ* сѐм му прѐла нѐге; Тако се жн'ѐло. *Свѐ* на рўке; тѐшко *свѐ* јѐно мѐтика да се удѐра; *свѐ* са́ма пѐри, *свѐ* са́ма тка́; и они *свѐ* на стра́жу, *свѐ* тој накитѐмо гу, и *свѐ* смо играл'е тој ПодгГ, *свѐ* по При́штине, *свѐ* по Ц'ѐковице ЈКГ, и *свѐ* уз дўбак се тўроў, и *свѐ* рўчно се жњѐло, *свѐ* по водѐнице, ку́ћа се кѐти *свѐ* с тѐј врбе, кошўље *свѐ* с рўке да шијѐш СиГ;

свѐ се врѐшило сос кѐњи, *свѐ* за дѐбро йшле, *свѐ* за дѐбро збѐреле СрГ, *свѐ* се мѐсл'им, *свѐ* се чўдим, *свѐ* се кѐрае, *свѐ* бѐла-чѐница да јаде, *свѐ* би́ло пи́јење ГГ, *свѐ* да рабѐташ со рўке, и *свѐ* смо се пла́шил'е од н'ѐго ПрекГ.

151. У свим говорима ЈЗКиМ *све* се користи као део предлошког скупа *сас / сѐс / со све* у инструменталној социјативној конструкцији са ОП.⁸¹ У потврђеним примерима израз *са све* + долази у конструкцијама у којима се предлошким скупом експресивно истиче, појачава значај именичког појма за говорника:

Йдем у цѐркву са *све*-фамил'ију, истѐпал'е га Шиптѐри сас *све*-жѐну, доц'ите сас *све*-дѐцу ПрГ, са *све*-дѐвере у цѐркву, па са *све*-мўжа у Кру́шевац, смо донѐл'е са *све*-дѐцу ЂГ, истѐраја гу са *све*-дѐцу, па ят са *све*-дѐцу по сока́це, смо награ́дил'е кўч'у са *свѐ* дѐвѐра ПодрГ, са

⁸⁰ У Ср, ГГ и ПрекГ развијен је секундарни сингулатив ове именице (Младеновић 2007: 108).

⁸¹ О присуству дијалекатске инструменталне социјативне конструкције признренско-тимочког порекла у новинарским текстовима и њеној употреби в. Ковачевић 2005.

све-уч'ител'а да појемо, да не ч'екав с[с] *све-брач'у* ПодгГ, но́си с[с] *све-семе*, колóмбоћ; до́шла у кућу с[с] *све-децу*, ви́ка с[с] *све-браћу* СиГ, са *све* децу сам била у н'иву, са *све* оно́ ба́цу ЈКГ;

би́ла о[с] *све-деца*, да ни до́еш о[с] *све-жéну*, па бегај о[с] *све-бра́та* СрГ, да ни жне́е со *све-ч'ёрка*, биф у íста ку́ч'а со *све-бра́та* ПрекГ, со *све-Бајра* смо чекал'е, да óтине со *све-свéкрва* ГГ.

По правилу *све* се налази иза предлога *с[с]*, губећи тако значење партикуле и постајући делом предлошког скупа (Ковачевић 2005: 131–132). На позицију дела предлошког скупа упућује и атоничност *све*.

ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ

ДЕМОНСТРАТИВИ У ПРЕПОЗИЦИЈИ

ИНВЕНТАР И СИСТЕМ

152. а) Инвентаром и облицима показних заменица говори ЈЗКиМ међусобно се разликују, тако да се може казати да не постоје два говора у којима се показне заменице слажу у свим појединостима. Некада су разлике мање, некада су знатне.

б) Показне заменице од осталих придевских речи разликују се по стабилности моције рода у једнини. Наиме, осим у облицима показних заменица, у свим говорима ЈЗКиМ једнинска моција рода очувана је у потпуности. У систему облика показних заменица у више говора смањује се број јединица у оба броја.

в) Показне заменице од осталих заменица разликују се по употреби партикуле *-j* (< *-i) – саме или у партикули *-ja* – како у свим облицима Нјд. и Нмн. тако и зависним облицима јд. ж. р. Тенденција нове регуларизације облика – развијања новог односа облика показних заменица у једнини – присутна је само у ЈКГ. У овом говору у Нјд. м. р. сачувана је партикула *-j*, из облика с. р. и ж. р. партикула најчешће изостаје. Само испадање поспешено је пасивном природом финалног *-j* у ЈКГ (уп. *немó* да се жу́риш).

г) У свим говорима ЈЗКиМ на месту некадашњег полугласника у показним заменицама м. р. јавља се *-a-* (*мај*) или *-o-* (*тој*). Вокал *-o-* у *тој* у ГГ је непосредна вокализација некадашњег тврдог јера (Младе-

новић 2001: 132). Вокал -а- у *тај* може бити непосредна вокализација шва, али и уопштавање исте основе посредством показних заменица ж. р. (*тај* човек : *тај* жена > *тај* човек : *тај* жена). У неким говорима призренско-јужноморавског типа – ЋГ, ПодрГ, ПодгГ, поред облика с пуним вокалом срећу се и ретке потврде показних заменица у којима се на месту пуних вокала среће шва. Пошто се шва среће и у облицима у којима није било полугласника, а у овим говорима у таквом фонетском контексту класични вокали, пре свега /а/, нешто ређе /е/, показују склоност ка недоследној редукцији, садашњи факултативни облици са шва, иначе ретки, не представљају континуитет облика пре вокализације полугласника.

Овај наш прецедник, *овај* твој син, *онај* миљак; *овај* наша свекрва, *тај* жена не могла, *вај* моје брач'а ПодрГ, *тај* пут не сам знаја, *тај* Приздренци, *онај* војници ЋГ, *вај* стар ч'оѡак, *тај* моја тетка, *тај* грачки момци, *овај* државе ПодгГ.⁸²

У мом материјалу из говора у којима се јавља овакво редуковање нису потврђени примери у којима се шва среће на крају показне заменице, а које М. Стевановић (Стевановић 1950: 72) наводи за ЋГ (овь наши). Чини се да потврде нису поуздане, пошто у употреби шва у говорима ЈЗКиМ, па и ЋГ, постоји дистрибуционо ограничење – овај вокал не може бити употребљен на апсолутном крају речи. Редукција вокала, даље, врши се у затвореном слогу, што потврђују и неки примери у материјалу М. Стевановића (Стевановић 1950: 41, 149).

С обзиром на факултативност облика са секундарним шва насталим редуковањем пуног вокала, не може се говорити о ремећењу конгруенције у овим говорима, пошто у примерима типа *тај сел'ани*, нема конгруенције са Нјд. м. р., како претпоставља М. Стевановић (Стевановић 1950: 149).

153. По месту акцента показних заменица у говорима ЈЗКиМ уочавају се три зоне.

а) Северношарпланински говори, које карактерише стабилна антепенултимска акцентуација без дистинктивних обележја (ГГ, СрГ и ПрекГ), прозодијски уклапају у акценатски систем и показне заменице (*овај* - *оваѡга* - *оѡјам* СрГ).

⁸² За говоре ЈЗКиМ не може се тврдити да постоји јасна дистрибуција облика *тај*, *тај*, *тој* условљена родом и пореклом заменице, каква се уочава у неким другим говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне (Јуришић 2009: 154–157).

б) У говорима призренско-јужноморавског типа, независно од прозодијског типа коме припадају⁸³, акценат у Нјд. је по правилу на затвореној ултими.

ПодрГ (у једном делу) и ЈКГ имају парадигматски морфолошки акценат – акценат се везује са финални слог основе, тако да се место акцента показних заменица у овим говорима уклапа у општи принцип.

У обимном материјалу из ПодрГ нашла се и једна потврда са акцентом изван општег правила везивања места акцента за завршни слог граматичке основе: исцѣдимо *о́нај* ци́к. Акценатски облик у наведеном примеру може представљати или утицај књижевног акцента или је у питању свест о неаутохтоности лексеме, пошто се у овом говору лексеме за које постоји свест о позајмљеној јединици скоро по правилу акцентују различито од лексема које чине део локалног језичког система (Младеновић 2006 в: 287). На ово решење може упућивати чињеница да је у ПодрГ практично створен систем од две показне заменице (в. т. 154–157).

в) У СиГ и ПодгГ акценат је ритамски пенултимски, осим у облицима показних заменица (*ова́ј чо́век - ово́га* СиГ).

У највећем делу ПодгГ акценат је ритамски пенултимски. У овим насељима акценат показних заменица везује се за затворену ултиму. У два подгорска насеља (Врбичане, Дојинце) остварен је контакт са СрГ, који је донео мешање пенултимске и антепенултимске акцентуације. У говору ових села јављају се примери у којима је акценат умерен са ултима (према сретчком моделу), али и показне заменице са акцентованом ултимом.

г) У ПрГ ритамски пенултимски акценат захватио је већи део категорија, а парадигматски морфолошки акценат опстаје у заменичкој (*на́ш - на́шега - на́шема*) и глаголској парадигми (*и́дем - и́демо*).

У овом говору акценат је умерен са ултима, отворене и затворене, осим у показним заменицама, тако да је ово једина категорија у ПрГ у којој је опстао у потпуности парадигматски морфолошки акценат.

Облици у ЂГ одражавају јужнометохијску ситуацију присутну у ПодрГ.

154. Трочлани: двочлани систем показних заменица

Према броју јединица јављају се говори са три (*овај, тај, онај*), односно са две заменице (*овај, тај*). У свим говорима ЈЗКиМ уочава се

⁸³ О прозодијским системима у говорима ЈЗКиМ в. Младеновић 2000, Младеновић 2006 в.

смањена употреба показне заменице *опъ, у чије поље употребе проди-ре заменица *тај*.

Према судбини моције рода у једнини и моције рода у множини потврђени су различити типови:

а) Очуваност моције рода у јд. и губљење моције у мн. (*овáј* чóвек, *овáј* жéна, *овóј* дéте : *овéј* лúди, *овéј* жéне, *овéј* говéда).

б) Општи облик за једнину и множину оба броја (*овáј* чóвек : *овáј* лúди, *тóј* ч'óвек : *тóј* л'úц'и; *óвија* сáн : *óвија* сáнои).

в) Очуваност моције рода у оба броја, са тенденцијом свођења трочлане на двочлану моцију у множини (*тáј* плúг, *тáј* снáша, *тóј* сéло : *тúја* плугóви, *тéј* снáше, *тéј* дрáва, али и *тáј* дрáва).

Модел под а) присутан је у ЖКГ и свим јужнометохијским говори-ма, осим једним делом у ПодгГ.

Модел под б) карактерише говоре који су били у интензивнијем контакту са западномакедонским залеђем. Јавља се у ГГ, ПрекГ и у ви-шим селима СрГ. Географски положај и укупна дијалекатска компози-ција ових говора упућују на везу оваквог типа у СрГ и ПрекГ са дијале-катском ситуацијом ГГ, с напоменом да је остварено структурно али не и обличко позајмљивање, пошто се у различитим говорима иновација не остварује истим морфолошким средствима.

Модел под в) потврђен је у трима говорима који су географски по-везани, али је њихова укупна дијалекатска композиција различита. Са једне стране је СрГ, са друге СиГ и ПодгГ. Трочлана моција у множини потврђена је у северношарпланинским говорима у Сиринићу и Сред-ској, и то као факултативни модел, пошто су и ови говори захваћени прилазом облика мн. с. р. облицима ж. р.

У говорима ЈЗКиМ уочава се богатство морфолошких типова у оба броја, посебно у множини. Потврђени су, такође, и облици којих нема у оближњим говорима – пре свега Нмн. м. р. у ПодгГ типа *вúза* лúди, *тúза* брáч'а.

155. Актуелна језичка ситуација у свим говорима ЈЗКиМ сведочи о томе да је употреба заменице *онај* редукована, да њено значење пре-узима заменица *тај*, тако да се на целој територији уочава тенденција стварања двочланог система: *овај* [= непосредно поменуто, непосредно присутно, близу] : *тај* [= није непосредно присутно, није непосредно поменуто, није близу]. Овакав двочлани систем практично је већ фор-миран у делу ГГ, ПрекГ, затим у ПодрГ (Младеновић 2001: 355–357, Младеновић 2004: 239).

156. Осим у ГГ, у осталим говорима ЈЗКиМ показне заменице употребљене су у препозицији, док се у ГГ оне употребљавају и у постпозицији. Пошто употреба ових заменица са службом чланске морфеме у ГГ подразумева и чување демонстративности у значењу, у овом говору није развијена права чланска морфема (Младеновић 2001: 383–396).

Особеност ГГ у односу на све остале говоре ЈЗКиМ је и присуство новијих показних заменица, непознатих осталим северношарпланинским говорима.

157. Иако се унутарјезички разлози – који се огледају у стварању једноставнијег система са двочланом опозицијом која замењује градиранни трочлани систем – могу сматрати основним подстицајем за сужавање употребе заменице *онај*, не може се заобићи утицај двочланог система показних заменица, посебно у ГГ и ПодрГ, у којима је контакт са албанским језиком оствариван у прошлости. Албанизација жупе Опoље, на коју се део Горе са двочланим системом наслања, сугерише утицај албанског двочланог система у реструктурирању горанског. У осталим словенским околним областима таквог интензивног контакта није било, па у њима заменица *онај* опстаје, додуше у неким говорима у знатно суженој употреби.

У свим говорима ЈЗКиМ уочава се, дакле, упрошћавање наслеђеног система демонстратива са стварањем опозиције у којој је примарна дистинкција у односу на 1. лице: близина 1. лицу (*овај*, проксимална заменица за близину) : удаљеност од 1. лица (*тај*, дистална заменица за даљину). У овим говорима у настајању је двочлани систем демонстратива, већ створен или је у настајању у већем броју језика – у шпанском и италијанском тенденција ка двочланом, у француском и румунском уобличен двочлани систем (Клајн 1985: 109), у руском двочлани, у албанском двочлани. Појава двочланог система у српским говорима подстакнута је продором демонстративне заменице *онъ* (Белић 1969: 107–109) у 3л. личних заменица. Заменице *овъ* и *отъ* сачувале су се пошто нису хомонимне, а *онъ* се везало за личне заменице зато што је дистинкција *тај* - *онај* редувантна, а нема је ни у албанском језику.

Стабилан трочлани систем показних заменица у препозицији у читавом ареалу македонских говора (Конески 1966: 124–125) подржан је употребом ових заменица у постпозицији.

О снази двочлане опозиције сведочи податак да ни један двочлани систем демонстратива није преобликован у трочлани (Клајн 1985: 109).

У корелацији са двочланим и трочланим системом су и новије показне заменице у ГГ *ово́гоа, то́гоа, оно́гоа - ово́гуа, то́гуа, оно́гуа* са значењем Нјд. показних заменица. Наведене новообразоване показне заменице јављају се у селима са трочланим системом, нема их у селима са двочланим (Младеновић 2001: 357, карта XXXVIII). Изузетак је село Брод, у коме је уочен трочлани систем али нису посведочене заменица типа *ово́гуа*.

О замени градуалне хијерархије односом по опозицији в. т. 130 а.

158. Старо својство показних заменица да се ојачавају партикулама опстало је у свим говорима ЈЗКиМ, додуше, у различитом интензитету и не увек подударном инвентару.

О партикулама уз показне заменице в. т. 152 в, 329 а–б, 330 в.

ДЕМОНСТРАТИВИ У ЈЕДНИНИ

Говори са стабилном моцијом рода у једнини

159. У свим говорима ЈЗКиМ призренско-јужноморавског типа очувана је пуна моција рода у једнини (*овај, тај, онај*).

Нјд. м. р. у говорима
призренско-јужноморавског типа

а) *Вај* ч'овек, сін *вај* што оти́ша, *вај* ву́к у шу́му, *вај* ло́пов^ф, *тај* дџн што би́ја, *тај* Ту́рч'ин, *тај* калу́ц'ер, *онај* л'џба у фу́рну, *онај* мо́кар со́л'и ПрГ, *овај* мо́ брат Жі́ка, *вај* мо́ сін, не́ма ти *тај* влади́ка, зашто *онај* да има ЂГ, *овај* старџј, а *овај* дру́ги сін, не́е *вај* него та́ други, а *вај* дру́ги сін, а *овај* Бо́ра, а *овај* је зел'џн, се *вај* ће те сл'іка, кад *овај*⁸⁴ Во́ја, и *вај* Сава, и *овај* у́плаши се, *овај* што се оно́ди, *овај* Си́ма, и *овај* старџј сін ми би́ја, *овај* сін старџј шо ми је, *овај* Пе́тар, *вај* на ко́н'а би́ја, и *овај* дофа́ти га, бе́ше *вај* Ма́ртин, *овај* вампи́р ре́ка, *овај* купи́ја пла́ц, и *овај* би́ја ту́јке; кџд је *тај* да́тум, да пи́там ка́кав је *тај* ч'ове́к, *тај* [воз] би́ја ц'рвџн, *тај* га виде́а, и *тај* бербе́р шо бе́ше, *тај* шо ћу́ва, *тај* ко́н', тај што до́ша; *онај* не́ч'е да те но́си, *онај* ко́рник, *онај* рингишпи́л', оперемо

⁸⁴ У примеру није очуван етимолошки полугласник, већ је *ива* секундарна редукција вокала, иначе позната у ПодрГ и изван показних заменица (в. т. 152 г).

онај сол'и⁸⁵ ПодрГ, *вај* ми учинија тој, *овај* мој ч'о̀вѣк, се стал'ало *овај* о̀цат, *вај* ти је за колóмоч', *вај* ти је за пч'еницу, *вај* други син ми, *вај* ни је једнак, и *овај* има сина, и *вај* да иде, *вај* мога, *овај* мој дeвер, *вај* по стар; и *вај*, свој ни би'а; *вај* мој први син, *овај* неча'а да иде, *овај* свeт ч'е изгóри, *вај* што ми се женија, *вај* те довеја, *вај* шпóрет, *вај* збóри, *вај* ч'óвек; да бине *тај* жíто ка ч'елибар, стéгне се *тај* снóп, да престáне *тај* олуаш, *тај* ми тој учинија, *тај* младожења, *тај* кој-полагáја, *тај* кој пал'ија óгањ, *тај* да ч'ука, *тај* збóри; *онај* ч'óвек, се обрнáја *онај* опéнак, да се кyва *онај* пeтeл, да се покрóпи *онај* ко́лчач'; *онај* кој уфáти к'рe, он иде сeс л'ýде ПодгГ, *вај* чóвек, ни *овај* син, *овај* дóђе, немаа *вај* кyпус, *овај* ħ[e] иде, *вај* прóлећ бија лáдан, и *овај* кој-óре, домаћин, óвде ти је *овај*; *тај* ħ[e] иде, исти *тај* бија, óвде ти је тá; иску́ва се *онај* мрс, да држи *онај* навíљак, *онај* што ће дeне стóг, *онај* коњ, а *онај* стáрац, и *онај* стáрац рекоу, да држо *онај* навíљак, *онај* што ће дeне стóг СиГ, *овај* ни нáша стáн, *овај* братáнац, *овај* ч'е да ўзне, и *овај* што има; проу́е *тај* вóз, ч'увам *тај* прáзник, свој ни је *тај*, трeба *тај* влáс, *тај* лeба, *тај* дeвер ЖКГ.

б) У ретким примерима у ПодгГ за м. р. јд. јавља се облик који је вероватно траг досељавања из говора који знају за западномакедонску рефлексацију полугласника, па заменица гласи *тоја*. На посебност ових облика упућује и нетипично /-a/ на крају облика, које може бити подржано финалним /-a/ у облицима показних заменица у множини. Интересантно је да су ови облици потврђени само од заменице *тѣ-:

Триес и три године *тоја* работáја, *тоја* свe носíја на своје л'ѣц'а, *тоја* ч'о̀вѣк не мога да се напи́је с раки'у, бóш *тоја* брат да ги се разбóл'и, немаја *тоја* [војник] ништо сeс мeне.

У овом говору са финалним /-a/ јавља се заменица *тоја* и у јд. с. р.:

Тоја [дрво] а знóш што пúшч'а ка грóјзе, лупáло ни *тоја* свóно.

в) Варијанта за посебно истицање, ретка у ПодрГ и ЂГ са елементом *та-* / *т-*, може бити из речце за истицање *та*. На евентуално заменичко порекло елемента *та-* у облику заменице упућују примери средњег рода *товóј*, али и облици ж. р. *тавај*.

⁸⁵ У ПодрГ и ЖКГ именица има окамењени облик некадашње флексије, који се моделом наслања на облик именице *леба* у говорима проучаване области. Док је именица *леба* интегрисана у систем деклинационих образаца, именица *соли*, иначе мушког рода (*овај* соли, *мокар* соли), ремети морфолошки систем уношењем усамљене јединице с оваквим морфолошким обележјем.

Први део заменица из облика типа *тавај* у ЋГ М. Стевановић изводи из показне речце *ето*, најпре из целине *ето тај*, с каснијим ширењем у остале заменице (Стевановић 1950: 35). Иако *ето* може унетни нијансу посебног истицања у показне заменице, фонетско преобликовање скупа *ето тај* није јасно. Претпоставка М. Стевановића, такође, не објашњава изостанак заменица и прилога у којима би се препознале и друге две показне речце за истицање *ево* и *ено*.

Сам модел за настанак оваквих показних заменица присутан је и у суседном севернометохијском говору (Букумирић 2005: 230), затим у говору Срба старинаца у Приштини.⁸⁶

Ет, *тавај*, шо смо имал'е јенога ко'н'а; па ет *тавај*, шо смо имал'е; е, *тавај* ни реч'е; *тавај* бија лажов, па *тава* ти река, зар *тавај* да не излже, *тава* ч'овек беше кукавац ПодрГ, *тавај* што има Десанку, не може све *тавај* син, побеге *танај* што доша ЋГ.

На речцу за истицање *та* у оваквим заменицама упућују примери из ПодрГ и ЋГ у којима се ова речца користи у истој функцији уз прилоге:

Реко – *таовако* и *таовако*, ете копај *тавако*, *татако* се тура л'утика у туршију ПодрГ, *таволи'ко*⁸⁷ да се умори да падне, не може да донесе *таноли'ико* ЋГ.

Нјд. ж. р. у говорима призренско-јужноморавског типа

160. Нјд. ж. р. и с. р. морфолошки је обележен у свим говорима, али са јасном поделом на говоре призренско-јужноморавског и северношарпланинског типа. У призренско-јужноморавским говорима формирано су облици са додатом партикулом *-j* на основни облик заменице (*овај* жена, *тај* сестра, *онај* њива; *овој* село, *тој* дрво, *оној* дете). Из заменица у ЈКГ партикула најчешће испада.

а) *Вај* јет'рва, *вај* свек'рва, *вај* сестра најстара, *овај* ципела је пом'ицка, *тај* крушка паднала, *тај* штрига ми уч'ини, *тај* којшика, *онај* ба'шч'а родила лутике ПрГ, и *ова* снаа има, *ова* девојка, *ова* старе'а, ни *та* јет'рва ЋГ, и *овај* друга, и *ова* рекла, а *вај* држава, *ова* старе'а ч'ерка, *ова* мо'а ч'ерка, *вај* гимназија, *овај* грабуља, *овај* жена, једна *она* што ни била, еве и *ва* ћерка, и *ва* моја сестра ПодрГ, а *овај* нова што била, а

⁸⁶ *Товај*, *товога*; *тонај*, *тонога* у Барјактаревић 1977 в: 210. У мом материјалу из говора Приштине потврђени су и облици *танај* брат, *тавај* што краде.

⁸⁷ В. и примере у Стевановић 1950: 34.

вај сестра гу била, *вај* девојка, *куч*'а ми је *овај* моја, *вај* пол'итика, *вај* *куч*'а старá 'е, и *овај* *куч*'а дól'е, *вај* моја снаа кэт смо гу узéл'е, посл'е *овај* друга жéна; *тај* бóмба, *тај* која је мешáља, *тај* н'и́ва, *тај* вúна, да остáне *тај* пл'éва; *онáј* слáма ситна, *онáј* марамíца, *онáј* свекр́ва, *онáј* жéна Подрг, да пóчне *вај*-тра́ва, *вај* годíна 'е лáдна, кэ[д] ће про́ђе *вај* зíма, *вај* жéна из нáше сéло; старá 'е *тај* цр́ква, била и *тај* [жена], *тај* кúћа изгорéла, Свети-Стéван се вíка *тај* икóна; и *онáј* мачка, *онáј* невéста, *онáј* Грóзда што 'е, а *онáј* мланéста СиГ, *овај* моја јетр́ва, нí ми била *овај* ч'ёрка, *овај* га прéтеч'е; *тај* домáч'ица, *тај* *куч*'а изгоре, *тај* *куч*'а се зидалá; а *онáј* жéна, íма *онáј* грéда ЖК.

б) Бóгами, *тавај* сна́ва ч'е ме глéда, а *тавај* [девојка] му се даде Подрг, не мóгла ни *тавај* жéна от Приздрен, па па́де и *тавај* у постéл'у ЂГ.

в) У Подрг стабилан је облик *вај*, *тај*, (*онáј*) у Нјд. ж. р. У овом говору у лазаричкој песми потврђен је и облик показне заменице за јединину женског рода *ваја*:

Íма ма́јка пéт сíна.
Дво́јца ва́рају вел'и́у,
дво́јца се раши́ри'у,
пéти оти́ша на во́јску.
Ваја, *ваја* година.
Éто пéта годíна,
éто ма́јке одмéна,
óцу бéла промéна....

Пример може представљати позајмљен облик из говора који знају за морфологизацију показних заменица развијањем диференцијалних облика за ж. р. јд. додавањем финалног *-а* које заменицу укључује у регуларни систем облика (*овај* мýж : *оваја* жéна). Од околних говора за овај однос зна говор Средске, из које је у Подриму усељен део становника, па је могуће да је сретечки облик остао отпорнији пошто је подупрт ритамским разлозима.

Нјд. с. р. у говорима
призренско-јужноморавског типа

161. У Нјд. с. р. партикула *-ј* остаје стабилна, осим факултативно у ЖК и Подрг, пре свега у Ораховцу:

а) *Вој* дѣте израсна́ло, *вој* сво́но у църкву, *вој* здрело грóјзе, *овој* ма́ч'е ма́фч'и, *тој* ју́же бе́ше под њу́, *тој* уну́ч'е најста́ро, *тој* др́во у Поткал'ају, *тој* ја́гње суга́ре, *оној* ардо́в^фче, *оној* аста́лч'е, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 489–490 ПрГ, а *ово* му је ћерка от п'рве же́не, *овој* дѣте му се ожени́ло, *тој* др́во, *тој* на́ше дево́јђе ЂГ, а *вој*, ре́ко; е́те *вој* [j]е дѣ́те, *во* не́што би́ло, а *во* шо́ има, и *во* дѣ́те, шо́ је *во*, бе́ше и *то* и *во*, *вој* л'и'је мо́ре; *вој* ни́кат не́смо видѣл'е, *ово* не́смо видѣл'е, *овој* дѣ́те, на́ше је *вој*, а *овој* од ви́но, *овој* ко́ло, *овој* прол'е́ч'е, поте́кло *вој* ри́ло, *вој* све́ по шу́ме, а *вој* са́т, а *вој* – и́дев^ф та́мо; *тој* је у неде́љу, ми мо́рамо *тој* ве́ч'ер, *тај* забел'ежи́л'е, *тој* би́ло, *тој* ра́но да до́ц'нев; *оној* шо́ је сире́н'е, па́дне ПодрГ, *овој* др́во цркве́но, искоч'и́ло *вој*; сва́ку годи́ну, па *тој* што тра́жи църфца у ове́ј др́ва, а *вој* што би́ло за це́а све́т, ма́ло ви́дим *вај* бе́ло; *овој* го́ре, *тој* се зва́ло плóч'а, што се удеси́ло *вој*, *вој* вре́ме, вој пре де́сет годи́не; *тој* вре́ме би́ло, *тој* др́во, би́ло *тој*, *тој* – неки-пу́т на пи́јац ако и́деш, *тој* ни останáло, *тој* ма́ло л'е́ба; *тој* з'рно док се дотера́ло, *тој* по́сл'е окрeч'еш, и *тај* дѣ́те по́сл'е се спобол'ело, да би́не *тај* жи́то ка ч'ел'и́бар; *оној* се́ме да па́дне, да се изеде *оној* што останáло ПодгГ, *овој* дру́го, *овој* бе́ло жи́то, ка́д бе́ше *овој*, бе́ло *оној* пла́тно, а *овој*, *овој* ми је бе́ло ја́гње мо́је, топча́ва ка *овој*, *тој* вре́ме, *тој* ни нај досађува́ло, *тој* има́н'е, та́мо *тој* има, *тој* су лива́де, *тој* је, *тој* за ве́ен'е је, с *тој* дѣ́те; се ту́ри *оној* СиГ, *ово* одело, *ово* што ме сна́шло, *ово* што ми да́ја, *ово* дѣ́те, те́ *ово* је́но, те́ *ово* дру́го; *тој* ти је све́, траја́ло *тој*, *тој* се ради́ло, ста́ви се *тој*, *тој* три́це, *тој* је стра́шник; има *оно* што се кисе́ле млéко ЖКГ.

в) О, па *тавој*, ду́ша ми го́ри за н'е́га; *тавој* ми је уну́ч'е; е́те, *тавој* дѣ́те уну́тра; ви́ка – брe, *тавој* дѣ́те ми га спа́сите; е́те, *тавој* дѣ́те, па зар *тавој* да се упла́ши, *тавој* вре́ме старо́врeмско, *тавој* дѣ́те на́ше ПодрГ, е́те *тавој* дѣ́те му се ра́збол'е; е́, па *тавој* суга́ре да ме догл'е́да ЂГ.

Демонстративи у говорима северношарпланинског типа

162. У говорима северношарпланинског типа настао је нов систем облика у коме се – вероватно најпре у ж. р. због избегавања хомонимије (*тај* чо́век : *тај* же́на), па потом и у с. р., облик с партикулом -j поново морфологизује додавањем обележја за род, па показне заменице у овим говорима гласе: *оваја* же́на, *таја*, *онаја*; *овоје* се́ло, *тоје*, *оноје*. Додуше, у ГГ и ПрекГ у Нјд. с. р. факултативно проди́ре и облик м. р. *овија*, *тија*, *онија*.

Сретечки говор

162a. У СрГ формиран је систем облика показних заменица који се у неким елементима разликује од система у било ком другом говору ЈЗКиМ.

Карактеристично је, такође, да се на нивоу СрГ јавља микродијалекатска диференцијација, у којој су систем и облици показних заменица једна од диференцијалних црта. Оваква диференцијација спроведена је према географском положају насеља, али и према професионалности житеља.

Формирана су два микродијалекатска типа: један – који обухвата виша села (Љубиње, Манастирица, Небрегоште и делимично Локвица), насељена муслиманским словенским становништвом (осим Локвице, која је хришћанско-муслиманска), и други – коме припадају насеља уз Призренску Бистрицу, насељена православно-хришћанским и муслиманским становништвом (Младеновић 2005: 66–69). Виша села су била у интензивнијем контакту са Гором, али и западномакедонским залеђем, па у томе треба тражити дијалекатске специфичности говора ових насеља.

У СрГ у јд. показних заменица створен је систем са морфолошким обележавањем рода: *овај, тај, онај* за Нјд. м. р., *ова(ℓ)а, та(ℓ)а, она(ℓ)а* за Нјд. ж. р. и *ово(ℓ)е, то(ℓ)е, оно(ℓ)е* за Нјд. с. р., са препознатљивом паралелом са заменицама средњег рода једнине (*моје, твоје, своје, наше, ваше* : *ово(ℓ)е, то(ℓ)е, оно(ℓ)е*). У множини је, међутим, потврђен већи број облика.

а) Нјд. м. р.:

Овај ни дошов, *ова'* ће ни оврши, *ова'* пѣтев^ф, зэр *овај* зна'е, *ова'* чу'ек што сипеше вода; бив *тај* чо'ек, имало и *тај* да узе, *тај* не отишов^ф, и *тај* нека до'ђе вамо; *онај* го'едар не-тражи млого, *она'* пла'ћа по'више, *онај* син мрзљив бив, *она'* ни'где га не'ма СрГ.

б) Нјд. ж. р.:

Оваа-жена ће ни ка'же, *оваа* ћерка ми родила, *оваа* ћерка има две-деца; *таа* [жена] б'еше највредна, *таа* с'естра, *таа*-жена ч'е би'ње убаа, и *таа* побегна од не'га, *таа* имаше; *онаа* бе'гај од му'жа.

в) Нјд. с. р.

*Овое*⁸⁸ д'ете по'старо, ла'еше *ово'е*-куче; *то'е* ја'гње сисало сино'јка, *то'е* го'едо рикаше, д'ете *то'е* што се за'посли, *то'е*-дете.

⁸⁸ Уп. са оваквим обликом показне заменице за с. р. у делу ГГ (Младеновић 2001: 358).

Напоредо са обликом *óво(ʎ)е* у СрГ јавља се и облик *óве*, настао асимилацијом у вокалској групи и сажимањем истовокалске секвенце: *óве* јаре скршило нога, *óве* дѣте најстаро, гóрчи *овé*-сено СрГ.

У вишим насељима СрГ потврђен је и облик настао контаминацијом горанског облика *óвија* (који се у овом делу СрГ користи и за једину с. р.) и сретчког облика, са морфолошком ознаком за с. р., па је: *ови́е* дѣте, *óви́е* сугаре.

Прекокамски говор

163. У Нјд. показних заменица ПрекГ развијен је систем који се не среће у другим говорима ЈЗКиМ: *та́* бра́т - *та́а* си́рутка - *то́ј* си́рен'е. Са СрГ показује сродност развијањем нове морфологизације у Нјд. ж. р. У Нјд. м. р. овај говор има исти облик као остали говори ЈЗКиМ, осим ГГ, док се доминантним *то́ј* у Нјд. с. р. приближава говорима призренско-јужноморавског типа а удаљава од северношарпланинских. Оваква ситуација у систему облика показних заменица у ПрекГ последица је мешавинског карактера овог говора (в. Младеновић 2005: 70–79).

Из ГГ у ПрекГ стигли су у Нјд. с. р. ретки факултативни облици типа *óвија*.

а) Нјд. м. р.:

До́шов *ова́* ч'óвек, *овај* по́стар си́н, *овај* ми би́ф, *та́ј* по́ток на́горе, се пѣч'е *та́ј* л'ѣп, *та́* во́ф погóл'ем, ми би́в^ф у бо́лница *та́* бра́т.

б) Нјд. ж. р.:

До́шла *оваја́*-жена, и мо́а је ка *оваја́*-куч'а, *таја́*-жена, и *та́а* ми има́ла де́ца, *та́а* вра́та, *та́а* ви́ла, *та́а* ша́л'ина да не́ би испánaла от стране, *та́а* мла́ч'инка, се пра́и *та́ја* си́рутка, *та́а* во́да да и́стеч'е до́л'е, има́ *та́а* во́да, се и́звуч'е *та́а* ре́пурка отóзгора што́ је.

в) Нјд. с. р.:

Во́ј врѣтено, во́ј куч'е, о́вој куч'е на со́как, то́ј дѣте́ има́ше, то́ј ја́ре, то́ј ју́же, то́ј пѣтл'ич'е, то́ј са дол'у́пинке, то́ј тз́нко трѣба, се ри́не то́ј ц'убре со те́и ви́л'е, се́ди то́ј си́рен'е, то́ј ч'е се шу́тимо.

Óвија дѣте не́мало ма́тер, *óвија* ја́ре, со п'рс *ти́ја* се на́праи, не́ма то́л'ико *ти́ја*.

Горански говор

164. У ГГ је потврђено богатство у облицима показних заменица у Нјд., са препознатљивим наслањањем на оближње западномакедонске говоре.

Показне заменице у ГГ појачане су партикулама. „Ојачање” једносложних облика неличних заменица доследно је спроведено у ГГ, како Н тако и у другим једносложним облицима зависних падежа, што је у вези са оваквим продором партикула на већем простору македонског језика и делу српских говора.⁸⁹

Обележје демонстративних заменица у ГГ је партикула *-ја*, која се јавља у свим номинативним облицима. Потврђени су, међутим, и примери демонстративних заменица с. р. у којима је партикула изостављена или је добила морфолошко обележје с. р. јд. угледањем на *-е* у с. р. јд. присвојних заменица.

У грађи из ГГ има мало потврда показних заменица без партикуле или само с партикулом *-и*. Број оваквих примера не утиче на општу оцену о морфолошким својствима показних заменица у ГГ:

Три пута че засије во *она*, *она* мџска рикај, *они* л'џбот џзгора пџчен;
а *они* мајстори го зџл'е да му прајет куђа, *они* дџцата, *они* орл'ичиђа
рипнал'е.

Више о оваквим облицима в. у Младеновић 2001: 359.

165. У јд. м. р. за указивање на познати појам који је најближи говорном лицу у ГГ употребљавају се *џвија* / *џвја*⁹⁰ / *џја*.⁹¹ Други и трећи облик ГГ развио је заједно са оближњим западномакедонским говорима (Младеновић 2001: 360). Заменице *џвја* / *џја* могу се извести из *џвија* редукцијом /и/ у /ј/, а *џја* је могло настати у резултату промене групе /вј/ > /ј/. Могуће је, међутим, и додавање партикуле *-ја* на основу *ов-* (уп. *онја*). На овакав однос основе и партикуле могао је утицати и облик постпозитивне употребе ових заменица (ч'јјек-*ов*).

Доминира облик *џвја*.

⁸⁹ Видоески 1965: 143, Белић 1935: 56, Стаматоски 1956: 105, Белић 1905: 287–289, Богдановић 1987: 173. Детаљнији попис литературе о овом питању в. у Младеновић 2001: 358, нап. 1248.

⁹⁰ Облик се јавља у оближњим македонским говорима (Стаматоски 1956: 105; Видоески 1986: 74), али и шире – Од Скопске Црне горе до Јабланице и Охридског језера, затим у источним македонским говорима (Видоески 1965: 148).

⁹¹ Облик се јавља у дебарским говорима, претежно у торбешком делу Жупе (Видоески 1986: 72), одакле је, највероватније, стигао у ГГ.

У ГГ нису потврђени примери са испадањем иницијалног в- из по-казне заменице.

За казивање појма који је присутан говорној ситуацији, али није непосредни учесник, за м. р. јд. употребљава се *тоја*, за ж.р. јд. *таја*, за с.р. јд. *тија*. У насељима са двочланим системом, зам. *тоја* преузела је и значење зам. *онија*.

За појам који је најдаље од говорног лица, а обично није присутан, и већ је одређен неким ранијим језичким знаком, употребљава се заменица *онија* / *онја*⁹² / *оња* за м. и с. р. јд., *онаја* за ж. р. јд. Интересантно је јављање облика са сачуваном групом /нј/, која се иначе у ГГ елиминише јотовањем.

166. Нјд. м. р.

а) *Овија* чујек, и *овија* Ѐсак, *овија* син је најстар, *овија* камен најтежок, *овија* Сззаир; *тоја* чујек, *тоја*-брат, *тоја* а те виде, *тоја* учитељ, *тоја* го изеф⁹, инаџчија је *тоја* тамо, *тоја*-ден, *тоја* Исмаил, дор дојде *тоја*, *тоја* дошоф; *онија* брат Аметоф, *онија* кон’.

б) *Овја* брат, па *овја* син, ће рече и *овја*, *овја*-камен, *овја* шо збори, а ће ни донесе *овја*, *овја* прецедник, *онја* офчар рекоф, кој е *онја* чујек карши, *онја*-син, *онја* шо рекоф, *оња* син.

в) *Оја*-пазар не сом зарадиф нишћо, на *оја*-извор, *оја*-ћујек паре ни те ге-враћа.

г) У Нјд. м. р., у вишим горанским селима (Младеновић 2001: 362) јављају се облици Нјд. настали једначењем са ОПјд.:

Овогуа син ми је постар, *тогуа* брат, и *тогуа*, биф ке нас *оногуа* тамо, рекоф *оногуа*.

Финално *-а* највероватније је аналошко према *-а* у Нјд. и мн. показних заменица, пошто се тако остварује формално слагање *онија* - *оногуа*. Ово *-а* је, међутим, могло продрети и из ОПјд. им. мушкога рода на *-ø* (за живо), па се онда осетити као покретни вокал.⁹³ Елемент *-а* јавља се и у зависним падежима новијих показних заменица м. р. типа *овогуа*, што упућује на могућност да је ово *-а* по пореклу из постпозитивне деиктичке партикуле (Младеновић 2001: 363).

⁹² Стаматоски 1956: 105, Видоески 1986: 74, Видоески 1965: 148.

⁹³ А. Белић (Белић 1905: 201) *онамуја* објашњава покретним вокалом, пошто алтернају облици са *-а* и без овог вокала.

На евентуални продор именичког *-a*, како се објашњавају сличне форме у неким македонским говорима (Видоески 1965: 150), указује знатна присутност типа *ово̀гуа* када су заменице поименичене.

д) За Нјд. м р., и то само у два насеља ГГ, потврђен је необичан облик с партикулом *-ка*, додатом на облик који због *-e-* подсећа на с. р.: Сл'езоф *то̀ека* бра́т, *то̀јека* ње. Сам облик може сведочити о зачетку нарушавања везивања основе *тој-* за јд. м. р. Облик се може објаснити асимилацијом у групи /тоја-ка/ > /тоје-ка/, тим пре што је *-a* из партикуле *-ка* преузело морфолошку функцију обележја м. р. На необичност заменице *то̀јека* упућује и чињеница да се партикула *-ка*, иначе обична у ГГ уз прилоге месног и временског значења, не јавља уз друге именске речи.

167. Нјд. ж. р.

а) *Оваја*⁹⁴ Го̀ра, нѐје ка *оваја*, *оваа* ћерка, *оваја* го̀дина, *ова'а* ње му̀а јетрва, *оваја*-кра̀ва, на *оваја* ду̀ња, *оваа*-вода; *таја* фа̀нул'а, *таја* шо до̀шла, га ви́ка'е *таја*, на *таја*-врба, *таја*-вода, до *таја* чѐшма, во *таја*-кућа, *таа* сѐстра, и *таја* дѐјка дѐсета; за̀твори *онаја*-врата, *она'а*-вода, *онаја*-жена, *онаја*-мајка, *онаја* по̀стара.

б) Редак облик *оваја* настао је у преласком /o/ у /a/ у контакту са лабиоденталом (Младеновић 2001: 106–107, Младеновић 2006 а: 214).

в) Потврђени су ретки примери без партикуле, настали или према постпозитивној употреби заменице (жена-ва) или као резултат контраховања истовокалске групе:

Ова-го̀дина би́ло о̀фце све на̀двор да се́ди, *ова* го̀дина зџ̀на ти ње, *ова*-зима.

168. Нјд. с. р.

У Нјд. с. р. потврђено је више морфолошких типова у ГГ.

а) Облици Нјд. с. р. синкретични су с облицима м. р. јд., осим у Броду и – ретко – у другим селима (Младеновић 2001: 358–359):

Овија ср̀пско би́ло, *овија* по̀младо, *овја* гу̀једо, *овја*-дете, и *овја*-јагње, *овја* шо жѐла, *овја*-село, *оја* прл'е; *тија* дѐте, во *тија*-село, прет *тија* по̀ље, *тија*-дете, *тија*-сено, сом зе́ф *тија*, *тија* ја̀гн'е, *тија* било све во руке све *тија* се пл'ело; *онија* сѐло, *онија*-дете ко̀мшиско; *онја* ја̀гн'е, прет *он'а*-дете.

⁹⁴ Видоески 1965: 148–149 (Доњи Полог, Скопска Црна Гора).

б) У нижим селима ретко је и *тоја* за с. р. јд.:

Напрајф *тоја* („то”) шéјтаност, на *тоја*-место, све *тоја* се ра́бота, *тоја* бíло зéмњено.

Примери са *тоја* за с. р. јд. бележени су у нижим горанским насељима⁹⁵, која су некада била у територијалном контакту са српским насељима Опоља, чији је дијалекатски тип пре албанизације највероватније био ближи јужнометохијским говорима. Овакви облици, међутим, могу сведочити и о поремећају у употреби облика и продору облика м. р. у с. р., пошто показна заменица Нјд. с. р. представља нерегуларан, морфолошки недовољно индивидуизиран облик с. р., недовољно уклопљен у укупну морфолошку структуру јединице именских речи средњег рода.

в) *Ове* дéтево, и *то'е* ће кóснеме, дóнела *ове*, *то'е* и бíло, *оно'е* дете, *оно'е* гúједо, *то'е* ти сом дóнесоф, *тоје* дéтенце.

Овакве заменице јављају се у свим насељима горанског говора, али са неједнаком заступљеношћу (Младеновић 2001: 38).

Ову особину је ГГ, пре свега бродски говор, развио заједно са дебарским говором.⁹⁶ Слични облици својство су и СрГ (Павловић 1939: 173–174; в. т. 162).

г) У више пунктова ГГ потврђен је облик Нјд. с. р. *тије*, настао контаминацијом општег облика *тија* и облика *тоје*: *Тије* сéно нé-чини, па *тије* мéсо, *тије* дете ће се мúжи.

д)

Т а б е л а 27: Нјд. м. р. показних заменица						
	<i>тај</i>	<i>тоја</i>	<i>тија</i>	<i>тавај</i>	<i>тогуа</i>	<i>тојека</i>
ПрГ	+					
ЂГ	+			(+)		
ПодрГ	+			(+)		
ПодгГ	+	[+]				
СиГ	+					
ЈКГ	+					
СрГ	+					
ПрекГ	+					
ГГ		+	+		+	[+]

⁹⁵ Уп. са *тој* за Нјд. с. р. у свим говорима призренско-јужноморавског типа; в. т. 161.

⁹⁶ Уп. са *ове*, *оне* у с. р. јд. дебарског говора (Видоески 1998: 32); уп. са жеровничким облицима *овеа*, *онеа*, *теа* (*дете*) (Видоески 1998: 21).

ђ)

Т а б е л а 28: Нјд. ж. р. показних заменица				
	<i>тај</i>	<i>таја</i>	<i>та</i>	<i>тавај</i>
ПрГ	+			
ЂГ	+			(+)
ПодрГ	+		(+)	(+)
ПодгГ	+	[+]		
СиГ	+			
ЈКГ	(+)		+	
СрГ		+		
ПрекГ		+		
ГГ		+		

е)

Т а б е л а 29: Нјд. с. р. показних заменица							
	<i>тој</i>	<i>то</i>	<i>тавој/ товој</i>	<i>тоје</i>	<i>тија</i>	<i>тије</i>	<i>тоја</i>
ПрГ	+						
ЂГ	+		(+)				
ПодрГ	+	(+)	(+)				
ПодгГ	+						
СиГ	+						
ЈКГ	(+)	+					
СрГ				+	(+)	[+]	
ПрекГ				+	(+)		
ГГ				+	+	(+)	[+]

ДЕМОНСТРАТИВИ У ПОСТПОЗИЦИЈИ (ОДРЕЂЕНИ ОБЛИЦИ ИМЕНСКИХ РЕЧИ)

ИНВЕНТАР И СИСТЕМ

169. У говорима ЈЗКиМ систем демонстратива остао је у препозицији, осим у ГГ, у коме су демонстративи почели да се употребљавају и у препозицији и у постпозицији. Постпозитивна употреба демонстратива није остварена у друга два северношарпланинска говора, до којих су стизали непосредни или посредни утицаји из западномакедонских

говора, у којима је развијен систем трочлане постпозитивне употребе демонстратива.

Пошто у ГГ није развијен потпуни члан (познато : непознато) и није изгубљена ознака удаљености (опстаје демонстративни сегмент, дистинкција близина - удаљеност), демонстративи у постпозицији у овом говору биће размотрени у оквиру показних заменица. Из практичних разлога, међутим, у тексту ће се употреба демонстратива у постпозицији називати – како је и уобичајено – чланском морфемом. Ово тим више што се „и одређени члан може сматрати за демонстратив” (Клајн 1985: 110).

Овакав однос значења имају неки балкански словенски говори балканистички преструктурирани⁹⁷ – македонски говори са трочланим системом, српски, бугарски. За ГГ од значаја су оближњи западномакедонски говори.

Стање у македонским, српским и бугарским говорима са трочланим системом онакво је какво је у делу ГГ који има трочлани систем. Када се употреби *-om*, поред значења члана чува се, углавном, и демонстративност; када је одређеност обележена са *-ov* или *-on*, онда је демонстративно значење изразито, чланско слабо или га нема.

Демонстративност се огледа у означавању различитих просторних релација: *-ov* „близу говорног лица”, *-om* „близу саговорника”, *-on* „удаљен од оба учесника у комуникацији”. Чланска функција огледа се у одређивању познатости из говорне ситуације присутног појма. Овакву функцију има – пре свега – заменица *-om*.

Развој чланске постпозиције ишао је преко постпозитивне употребе демонстративних заменица.

Географски распоред трочланог система у балканским словенским говорима је без континуитета⁹⁸, што указује на то да је процес стварања праве чланске морфеме ишао преко трочланог система, а да је прави члан у словенским говорима резултат каснијег развитка. Присутност чланске постпозиције у српским говорима, који су могли имати контакта са бугарским, говори да је члан у тимочко-лужничким и неким запаљским говорима вероватно развијен заједно са бугарским говорима (Белић 1905: 300).

⁹⁷ Селишчев 1929: 356, Конески 1966: 129–130, Видоески 1986: 73, Белић 1905: 299–302. Детаљнија литература о овом питању у Младеновић 2001: 303.

⁹⁸ Мишљење А. Белића (Белић 1905: 299) да су јужноморавски говори имали члан па га изгубили није убедљиво. Податак Д. Барјактаревића (Барјактаревић 1979: 90) да је члан спорадична појава у јужној метохијској зони, нема упоришта у дијалекатској ситуацији на терену.

Развијање чланске постпозиције у словенским балканским говори-ма било је подстакнуто несловенским језицима који су ово структурно обележје имали, а словенски систем је већ поседовао модел за овакву иновацију.

170. Структура чланованих придева, у којима се демонстратив до-даје на одређени придевски вид, упућује на то да је појава овакве употребе демонстратива у непосредној вези са слабљењем придевског вида (дистинкције по познатости) у југоисточном делу словенских језика и говора и потребом да се категорија одређености саопштена придевом ојача. Демонстративна заменица, која има деиктичку функцију, са категоријама које има – род, присутност, познато – погодна је за овакву компензацију. Супротно мишљењу А. Белића (Белић 1905: 301), који претпоставља да се члан у придева развио доцније него у именица, стање у дијалектима упућује на то да су најпре придеви одређеног придевског вида члановани, а да је потом систем проширен на заменице и именице.⁹⁹

171. По броју демонстратива у постпозицијом ГГ је подељен у два дела:

- а) Виша села имају трочлани систем (-ов, -от, -он);
- б) Нижа села имају двочлани систем (-ов, -от).

И у вишим селима семантичка разлика између -от и -он слаби, тако да се зачиње истискивање -он демонстративом -от.

У нижим селима је створен, у вишим је у току стварања, двочлани систем демонстратива у пре- и постпозицији који је заснован на дистинкцији: -ов: познато, близу говорника; -от: познато, даље од говорника (присутно / неприсутно).

Двочлани ситем демонстратива у постпозицији наслања се на двочлани систем ових заменица у препозицији. О разлозима свођења трочланог система на двочлани в.т. 154–157.

Демонстративи у постпозицији срећу се уз именице, осим властитих, затим уз придевске речи (придеви, придевске заменице и редни бројеви).

⁹⁹ О различитим објашњењима порекла и природе члана у јужнословенским језицима, затим литературу о овом питању в. у Младеновић 2001: 383–385.

ДЕМОНСТРАТИВИ УЗ ИМЕНИЦЕ

172. а) Постпозитивни члан именица у једнини разликује род:

м. р. -ø	ж. р., м. р. на -а	с. р.
-ов	-ва	-во
-от	-та	-то
(-он)	(-на)	(-но)

б) У множини, пошто се члан понаша као наставак, родовски синкретизам или чување посебних облика за родове, зависи од врсте речи.

Члановане именице разликују род у множини:

м. р. -ø	ж. р., м. р. на -а	с. р.
-ви	-ве	-ва
-ти	-те	-та
(-ни)	(-не)	(-на)

Опстанак моције рода у множини именица са демонстративом у постпозицији некорелативан је са губитком множинске моције рода демонстратива у препозицији (в. т. 222). Оваква ситуација последица је морфолошког интегрисања демонстратива у именицу, пошто је обележје граматичког рода у чланованим именицама на демонстративу. Демонстративи у препозицији функционишу као јединице чије је морфолошко обележавање рода редундантно, пошто је носилац информације о роду управна именица.

в) П о т в р д е¹⁰⁰:

М. р. јд.:

Чујекоф дошоф, *коломбоћоф*⁶ от ке дошов^ф, пуал'е во двороф, *јел'енов*^ф дојде, и *дифов*^ф ће те јаде, на *векоф* шо ће на'ем; *непепот* гим остануаф ка трак', *л'ебот* го носил'е тојзи-војски; И нашоф некујего орла. Рањет биф *орефот*; *чујекон* шо ни рекоу, *кóнон* гим пцójса.

Ж. р., м. р. јд. им. на -а јд.:

А со јена дѣјка óвде се зásaкаф⁸. А мéне ми се свиђа млóго дѣјкава; тí – реко – *кράвава* наша ће га кúпујеш, ка íмаш *кутијава*, *сестрава* шо је, *маћјава* сака ћерка нејзина; И ги дала јена софра. И ка дошла

¹⁰⁰ Више примера в. у Младеновић 2001: 386–388.

дóма, га дóнесла *сóфрата* óна, три сá^хата да врíје и *вóдата* со мётла да расфрцате; *жéнанана* нé-рекла мýжу, *жéнанана* а га виђиш, *со дéјкана* збóриље.

Именице м. р. на -а имају демонстратив интегрисан у именицу, па чланована именица чува финално -а из нечлановане:

Ловцијава вёл'и, *гáздава*, и *пáишата* гим вёл'и, *гáздана* нé-беше тóј.

С. р. јд.:

Зáшто *мéсово* вóљко стáваш, *детéнцево* лѝ; мíје, јá и *жéнчево* шо га виђиш; жими *сáнцево* шо грíје; шо си гó-зела тáке *детенцето*; Да дóјдем да го прóдадем јáгње, нíкој не га кúпује, јéфтино. А *јáгњето* дор пóрасло, *врéмето* тáкво бíло; *дéтено* ни беше бóвно од бóгин'е; ће ил'éземе *на рí^мћено*, *дéјчено* ни úмре.

173. У множини чланованих именица нема синкретизма, осим спорадично у вишим селима:

М. р. мн. -ø:

Јелéниви пијет вóда, *љуђиви* ни рабóта'е, да дó'ете *со кóњиви*, тíја шо бíље, *богáтиштити*, *љуђити* ни рабóтал'е, *прет^о* *љуђини* бíло; от ке ге зарáдујет *љуђиве* двé мил'ијарде.

Ж. р. мн., м. р. мн. им. на -а:

А ти је жáв за *пáреве*, *óфцеве* ге укрáдоа, *старицете* шо збóрет сáка'е рúчек, вéчера; Бíље арамíје. Óна бéгала от *арамíјете*, *кокóшкете* зéа да нóсет, *жéнене* беше дóшл'е ке нáс, и *дéјкене*, шо бíл'е најпрíстал'е во Гóра, дóјдо^а; *ловцијене* нíшто нé-зборет.

С. р. мн.:

Во *сéлава* нéма дрáва, *дечицава* нáше шо рабóтал'е; а^х, мóре мýже, да се *дéцава* сéга; мíје *дéцава* трéбе да ге загíнеме; му зéље *парићићата*, *каћићићата* прóдаде во Дрáгаш, *јáгáнциата* им ге куртаљíсаа, *дéцана* нáше отíдоа.

ДЕМОНСТРАТИВИ УЗ ПРИДЕВСКЕ РЕЧИ

174. Демонстративи уз придевске речи у постпозицији понашају се као демонстративи уз придевске речи у препозицији. У једнини чувају моцију рода. У множини – када су члановане јединице атрибутски упот-

ребљене – родовски синкретизам је потпун и своди се на облике: *-ве*, *-те*, *-не*. Када је придевска реч у мн. именички употребљена, родовског синкретизма најчешће нема:

Другити пѣшки бѣдаље, *нашиви* дѣшл'е, *вѣшити* вѣкните, *другити* ће плѣтет, *постарити* не рабѣтаје.

175. Значајна дијалекатска црта ГГ су форманти *-ујев*, *-ујет*, *-ујен* у Нјд. м. р., ретко с. р., придева и редних бројева придевски употребљених.¹⁰¹

Облици типа *бѣсујет* јављају се у ГГ по правилу у м. р. јд., ретко у с. р. јд., у основном облику¹⁰², са slabим продором у зависне падеже, што говори о условљености оваквих облика фонетским разлозима у Нјд. м. р. и с. р., и то у придева.

Присутност чланованих придева типа *стѣрујѣф*, *стѣрујет* у насељима у којима се трочлани систем демонстративних заменица у пре- и постпозицији своди на двочлани, а типа *стѣриоф*, *стѣриот*, *стѣрион* у селима са трочланим системом, може сугерисати везу типа *стѣрујѣф* и свођења трочланог на двочлани систем. Наиме, последица слабљења демонстративности демонстративних заменица у постпозицији огледа се у неутралисању значења *-от*, *-он* и њиховог свођења на *-от*, чиме се премешта обележје ових заменица из препозиције у постпозицију. На овако створен облик додаје се чланска морфема. Одсуство облика на *-ујев*, или њихово слабо присуство у зависним падежима, говори о вези облика демонстративних заменица у препозицији и чланованих придевских речи – у Н (*ѣвија*, *тија* - *стѣрујѣф*, *стѣрујет*), у зависним падежима – Д, ОП (*ѣвого*, *ѣвому*, *тѣго*, *тѣму* - *стѣраго* / *стѣрого*, *стѣраму* / *стѣрому*). Само *-е-* у *стѣрујѣф* могло је настати асимилацијом према *-ј-*, или аналогijом према продуктивном придевском суфиксу *-ен*. Овако се могу објаснити и слични облици у призренско-тимочким говорима.

Мада се понуђено објашњење порекла облика типа *стѣрујѣф* чини најубедљивијим, језички материјал ГГ нуди и другачије решење. Иако су форме на *-ујет* ретке од придева с. р. јд., могуће је да су се у прошлости форме на *-ујев* (< *-ѣјев*) зачеле у с. р. од придева одређеног вида (*новоје*), а да је касније *-ујев* постало продуктивно у м. р.

¹⁰¹ О сличним облицима у говорима призренско-тимочке области и литературу о овом питању в. у Младеновић 2001: 388–392

¹⁰² У истим се условима јавља и у говорима призренско-тимочке области (Белић 1905: 306–307).

На продор из с. р. у м. р. могли су утицати заједнички облици у зависним падежима м. р. и с. р., а ж. р. је из истих разлога остао без оваквих чланова.

176. Садашње стање у облицима постпозитивног члана придевских речи у Нјд. м. р. (и с. р.) у ГГ сведочи о томе да је територија овога говора у прошлости била дијалекатски разуђенија и да су два типа одређених придевских форми створена доста рано. У Броду, који је под утицајем тетовског говора, оваквих облика нема пошто их нема у оближњем западномакедонском залеђу, у два друга виша села Горе – Рестелици и Крушеву – већ се мешају западномакедонски облици (*ста̀риоџ*) и локална дијалекатска иновација (*ста̀рујеџ*), у осталом делу Горе присутан је само тип *ста̀рујеџ*.

177. Ч л а н п р и д е в с к и х р е ч и:

Једнина:

м. р. -џ	ж. р., м. р. на -а	с. р.
-ујев / -ов	-ва	-во/(-ујево)
-ујет / -от	-та	-то/(-ујето)
-(-ујен/ -он)	(-на)	-но/(-ујено)

Множина:

м. р. -џ	ж. р., м. р. на -а	с. р.
-ве	-ве	-ве
-те	-те	-те
(-не)	(-не)	(-не)

Присвојне заменице се углавном чланују када су именички употребљене. Када су употребљене уз именицу, обично су без чланске ознаке пошто сама присвојна заменица детерминише по познатости.

а) Ј е д н и н а:

Се скрѝ *во пр̀вујеџ* со̀как, *пост̀арујеџ* сѝн, *пост̀арујет* бра̀т ми у̀мре, *дру̀гујет* ко̀мшија до̀јде, *бо̀сујеџ* гу̀једар, сѝн *мало̀вујет*; *мла̀дујен* бѐћар, *пост̀арујен* о̀фчар, *пр̀виоџ* му̀ш беше о̀фчар, *трѐћиот*-муш;

сву̀ава ћерка мло̀го га гл'еда; *неј̀зинава́*-дејка, па по̀сл'е *дру̀гава*, *трѐћава́*-жена, *дикане́чкава* сѐстра, *гол'емата* л'ивада сме ја до̀несл'е, *ста̀рана* жѐна;

сме *идал'е во старово шкóло, најмáлово во кóј-разрет, сéдмото* је најгóл'емо, *најмладу́јево дéте прáтила, прву́јево дéте ўмре, другу́јево дéте ўмре, плаву́јето нéбо, постару́јето дéте.*

в) У множини чланованих придевских речи уопштено је *-е*:

Нáшеве крáве, нашевé-села, вáшеве сéљани, старевé-жене, нáшеве Гóрани, *óн има гол'éмете нóћви, они дóшл'е нóћа, тáквете; стáрене* кúће *ће пáнет, му́јеве, твју́јеве, нáшеве, вáшеве.*

У материјалу има мало потврда придева и придевских заменица м. р. мн. у којима је придев родовски диференциран наставком *-и* у основи а чланска морфема је на *-е* (*најубáвите* лју́ђи). Очигледно је да је грама-тичко обележје на чланској морфеми:

Дéјка нóсила кáмени, (...) тíја *гољемíте* камéни, *најстáрите* лју́ђи во Гóра, *најубáвите* кóн'и, и óвде не бé^а *нáшиве* дóма.

ПРОМЕНА ЧЛАНОВАНИХ РЕЧИ

Промена чланованих именица

178. Детерминатив у постпозицији носилац је грама-тичког значења и функције, па се именска реч у основи облички неутралише свдећи се на ОП.

Број облика чланованих именских речи у оном је обиму у коме су оне сачувале флексију без члана.

Ј е д н и н а

Члановане именице м. р. на *-ø* зависне облике граде по моделу: ОПјд. + чланска морфема у падежном облику. Модел двоструког мор-фолошког обележавања члановане именице, у ГГ сведен је на модел у коме је морфолошка ознака само на чланској морфеми.

а) ОПјд. м. р.:

Мужáвогo а ви́ђиш, со братáвогo óтишла Рад, *за^м чујекáвогo сом* бíла, *за орефáтогo збóри, јá со старцáвогo жíвеше, гуједарáтогo* по́љај, *во синáногo.*

Дјд.:

Да му да́ем пáре чујекáвому, тóму шејтанáтому, *ће нóси чујекáто-му, коњáтому, братáтому збóри, крдарáному* не плáтиље.

б) Им. м. р. на *-a* у Нјд. имају члан на *-a* (в. т. 172 в), али у зависним падежима, сагласно облицима у препозицији, имају наставке м. р.:

За агáтого збóрила, со газдáвогo рáботаф, пашáногo утéпаље; ловцијáтому, агáтому му побéгнаа, пашáвому ће му рéче.

ГГ је, највероватније, имао облике у којима су и именица и чланска морфема биле морфолошки обележене, како је у бобоштанском и корчанском говору¹⁰³, а за схватање појаве од значаја је и стање у говорима призренско-тимочке области.¹⁰⁴

179. а) Именице ж. р. због преласка /ж/ у /а/ у граматичким морфемама облик чланованог ОПјд. граде по моделу: ОП им. + ОП = Нјд. детерминатива:

Жéнава тóуриф, со сéстрата óшоф, во сéстрана ће спíјет, ћéркава га жáл'им, сéстрана не га нáјдох.

б) Члановане им. ж. р. у Гјд. и Дјд. чувају флективни облик именице на који се додаје падежни наставак чланске морфеме.

Ретки су примери са флективним Гјд., и то само у Броду:
Во сéстреве бíла; от сéстрене íл'егла.

Дјд.:

Жéниви нé-требе, íди ги рéчи дéјкити, жéниви и сом дáф, ги кáжало дéјкити, ћéркити шо нéче мýжена, дéјкити шо бíла.

180. Члановане именице с. р. Дјд. граде додавањем морфолошки обележеног облика показне заменице на ОПјд.:

Детéвому óнеси, јарéвому мало трáвица, петљéвому му óнела, коњ му се úплашиф спаинчéтому.

181. Датив множине чланованих именица

Дмн. чланованих именица гради се на два начина:

а) ОПмн. члановане именице + *-м*:

Мúжи-ви/-ти/-ни+ -м; жéне-ве/-те/-не+ -м; сéла-ва/-та/-на+ -м.

б) У Дмн. им. м. р. на *-ø* продире наставак *-ам* (*мúжавам, мúжатам, мúжанам*). О могућем наслањању овога модела на ОПјд. може

¹⁰³ Видоески 1993: 114–115.

¹⁰⁴ Белић 1905: 303, 306–307, Ћирић 1983: 82.

сведочити и одсуство облика *љуђавам/љуђатам/љуђанам*, пошто именица има суплетивне облике (*чујек - љуђи*).

Чланске морфеме *-вам, -там, -нам* у Дмн. м. р. настају према облику Дмн. демонстративних заменица у препозицији (*оџијам, тијам, оџијам*) (в. т. 324).

Даље *мајсторивим*¹⁰⁵, *ваљајчаривим* рéкл'е, *стáрцитим* да јáдет, *му́житим* нé сме збóрил'е, *медвéдитим*, *зећóитим* да́доме, *братóиним* дотéраме;

коњавам вóда нé-даље, *синóатам* нема, *аргáтавам* гим сме даље, *учитéл'анам* онéсоа.

б) Дмн. именица ж. и м. р. на *-а*:

А ће да́деш *сéстревем*, *сéстревем* им сме рéкл'е, ни *крáвенем* ни *о́фценем*, *бáбетем* стáрем; *áгетем* збóрила, *гáздевем* им онéсоа.

Дмн. им. с. р.:

Дéцавам, *дечи́цавам* нáшем, нáшем *јагáнцатам*, *пил'ићатам* шо пúјет, вóда *јагњићатам*, *дéцанам* сме вáрил'е.

Промена чланованих придевских речи

182. У деклинацији придевских речи м. р. чланска морфема има облике које има уз именичке речи, осим у Нјд., када се јавља и тип *стáрујеф*. У зависним облицима јд. и придеви типа *стáрујеф* имају деклинацију модела *стáриот*.

У зависним облицима члановане придевске речи м. р. јд. придевски део основе јавља се с различитим финалним вокалом:

а) *Стара-вого, -вому; стара-того, -тому; стара-ного, -ному;*

б) *Старо-вого, -вому; старо-того, -тому; старо-ного, -ному;*

в) *Старуо-вому; старуо-тому; старуо-ному.*

Модел *старáвого, старáвому* може се извести из ОПјд. испадањем слога *-го* (*старо-го-вого*) и продором аналошког *-а* из ОПјд. именица м.р. (*старогового чујека* > *старового чујека* > *старавого чујека*).

¹⁰⁵ Уп. са оваквим типом деклинације у бобошчанском говору (Конески 1966: 140; Видоски 1993: 114).

Модел *старóвогo, старóвoму* наслања се на облик ОПјд. са испадањем *-го-* (*старo-го-вогo*)¹⁰⁶, али је могуће и укрштање са с. р. (*убáвoтo дéтe, убавóтoму дéтeтy*).

П о т в р д е:

а. *Првáвoгo сíна, со другáвoгo мýжa, од најстарáтoгo чу́јeкa, го ту́рил'е младатoгó-брaтa, па пóсл'е за другáтoгo, убавáтoгo сíна; младáтoму бéћару, лeвáвoму кóњу, другáвoму пáсинкy.*

б. *Зíмах oт првóтoгo, со првóтoгo брáтa, младóтoгo, за старóвoгo, прeт старóнoгo свáтa, со убавóвoгo зéчa, високóвoму мýжy, првóтoму брáтy;*

младуóтoму бéћару, убавуóтoму чу́јeкy, старуóтoму брáтy.

183. Придевске речи с. р. Дјд. граде по моделу ОПјд. *придева + -вoму, -тoму, -нoму:*

Најмалóвoму дéтeтy, најубавóтoму кúчeтy, младóвoму јáрeтy, пцoј-санóнoму јáгн'eтy.

У ОП и Дјд. присвојних заменица *мóјoв, твóјoв, свóјoв* основински део има гласовну групу *-ује-*: *мујéвoгo, твујéвoгo, свујéтoгo, мујéтoму, твујéтoму.*

184. Придевске речи ж. р. у Дјд., сагласно чланованим именицама, чувају Дјд. основне речи:

старoјзи-
првoјзи- + *-ви, -ти, -ни*
муoјзи-

Поред Дјд. типа *старóјзиви*, присутни су и облици без партикуле *-зи* (*стáројти*); затим облик с именичким наставком *-и* (*стáриви*); облик без ознаке за Дјд. основне речи (*мóјзити*), у коме је дативска ознака пренета на партикулу *-зи*. Потврђен је и модел са чувањем придевског дативског *-oј* у облику члана, а без придевског наставка придевске речи (*п́рвoтoј*). Најређи је модел *п́рвoтoј*:

Пoстарóјзиви збóрила, другóјзиви, пpвóјзити дéјки, муoјзити сéст-ри, пpисталóјзити дадéници, твoјóјзити;

стáројви ма́јки, младoјви-дејки, дрyгојти свéкрви, пpвoјти́-жени;
твóјзиви, мóјзиви, мoјзити́-жени;

¹⁰⁶ Уп. са стањем у призренско-тимочким говорима: *младoтoгa* (Белић 1905: 306–307, Ђирић 1983: 82).

мујиви-ћерки, првити гл' едáници;
првотóј-жени óстајф, дрúготој не véрује, стáротој мајки.

185. Датив множине чланованих придевских речи гради се по обрасцу: ОПмн. члановане речи + *-м*:

Нáшевем љúђим/жéнем/дéцам, *стáревем, помлáдевем* јáрићам, *вáшевем* сéљанам, *дрúгевем* жéнем.

Ретко су бележени и облици за м. р. јд. са односом: *нáшивим* сме рéкл'е, *вáшивим* вије ће кáжете, *стáривим* љúђим.

Потврђени су и облици м.р. мн. у којима придев чува облик ОПмн. м. р. а чланска је морфема синкретизована: *најстáритем* óфчарам, *најубáвитем* сíноам, и *нáшивем* и *вáшивем* збóрет.

НОМИНАТИВ МНОЖИНЕ ЗАМЕНИЦА

ИМЕНИЧКА И ПРИДЕВСКА УПОТРЕБА ЗАМЕНИЦА И
МОЦИЈА РОДА У МНОЖИНИ

186. У облицима Нмн. придевских и заменичких речи употребљених у атрибутској, апозитивној и предикативној служби у говорима ЈЗ-КиМ уочавају се различите тенденције: у делу говора неутралисана је моција рода у множини, у делу остаје редукована моција рода (3 облика > 2 облика), док се трообличје среће у слабир траговима у мањем делу области.

Оно што дијалекатску ситуацију у говорима ЈЗКиМ чини специфичном је уопштавање општемножинске форме на *-е* у идиомима генетски и типолошки различитим (ГГ, ПрекГ, ПрГ, ПодрГ, ЈКГ), док се посебна форма за Нмн. м. р. јавља такође у говорима који су у еволуцији морфолошких система (ПодгГ, СиГ и СрГ) унеколико различити, али су у географском контакту. Оваква судбина Нмн. у СрГ упућује на то да је овај дијалекатски тип пре него што је снажније заплуснут македонским полошко-кичевским слојем, у морфологији био ближи сиринићком говору него што је то данас.

а) Еволуцију морфолошких односа међу заменицама у множини у говорима ЈЗКиМ пресудно је усмерило мешање **кџто* и **кџи* и заменица сложених са њима, што је подстакло јављање нових односа облика ових заменица и у именичкој и у придевској потреби. Овакав развојни пут наметнуо је потребу да се у опису и анализи односа у заменичком систему говора ЈЗКиМ ове заменице придевски употребљене размотре одвојено од осталих придевских заменица.

Додатни разлог за издвојено разматрање потомака заменица **кџто* и **кџи* налазе се у особини да су брисање морфолошких разлика и употреба истих облика у именичкој и придевској позицији учинили да

се ове заменице бољим чувањем множинске моције рода не интегришу у потпуности у остале заменице.

б) У делу говора ЈЗКиМ показне заменице у мн. интегрисане су у систем облика осталих заменичко-придевских речи. У делу говора, и то пре свега оних у којима множинска моција није у потпуности истрвена, међутим, низом специфичних морфолошких односа показне заменице представљају посебан множински морфолошки систем. Из тих разлога Нмн. ове скупина заменица биће посебно размотрен, уз навођење појединих података када је то неопходно и на другим местима.

в) Лична заменица Зл. мн. у говорима ЈЗКиМ доживела је преобликовања у распореду облика према роду. Иако облик м. р. на *-и* показује експанзивност ширећи се у ж. р. и с. р., крећући се у супротном смеру од ширења *-е* у све множинске облике који знају за моцију рода, сама тенденција се не може посматрати изван укупних односа у мн. речи с моцијом рода.

Морфолошки односи у заменицама Зл. оба броја ове заменице једним делом уклапају се у заменичко-придевску парадигму. Именички садржај заменице Зл. мн., међутим, спречио је њено потпуно интегрисање у преобликовања осталих речи, па ће судбина ове заменице бити размотрена посебно у овом поглављу.

187. У Нмн. придевских заменица потврђена су два ареала према судбини моције рода у Нмн. м. р.

а) У мањем ареалу очувана је редукована моција рода, пошто је добро очуван посебан облик за Нмн. м. р. на *-и*, који је у опозицији са синкретичним обликом за Нмн. ж. р. и с. р. на *-е*.

Ареал није компактан. У неким говорима у Нмн. м. р. напореда се срећу диференцијално *-и* (*какви* људи) и општемножинско синкретично *-е* (*какве* људи). Пошто има говора у којима је општемножинско *-е* у потпуности стабилизовано, приликом дефинисања ареала у говоре са очуваном моцијом убројени су и говори са напоредним морфолошким типовима, уз навођење специфичности сваког говора.

У овом ареалу посебна форма Нмн. м. р. на *-и* најстабилнија је у СиГ, док се у СрГ, поред доминантног *-и*, у вишим селима срећу и примери који сведоче о губитку множинске моције. У ПодГ је број примера са уопштавањем општемножинске форм *е* (*какве* људи) већи него у СрГ.

б) Ареал са губитком множинске моције и оствареним стабилним синкретизмом са *-е* формом (*какве* људи, *какве* жене, *какве* говеда) за-

хвата већи део говора ЈЗКиМ, како у јужној Метохији (ПрГ, ПодрГ, ЂГ) и јужном Косову (ЈКГ), тако и на Шар-планини (ГГ, ПрекГ).

Процес слабења морфолошке дистинкције у мн. заменичко-придевских речи захватио је и оне говоре, у којима још опстаје посебан облик за Нмн. м. р. на *-и*.

Синкретизам остварен у Дмн. заменичко-придевских речи пренео се и на Нмн.

Нема сумње да је губитак моције рода у множини, и уопште смањење броја облика у множини у свим говорима ЈЗКиМ у непосредној вези са македонским залеђем ових говора.

Множина придевских заменица именички употребљених

188. Када су придевске речи – заменице и придеви – поименичене у служби субјекта, онда су у свим говорима ЈЗКиМ у Нмн. м. р. најчешће у употреби облици на *-и*, чиме се заменице интегришу у нову морфолошко-синтаксичку позицију:

Моји ми донел’е дарове, *мои* не ми ч’увал’е; *наши* дошл’е на славу, и *наши* побегоше ис Приздрен; *ваши* ни помогле, *ваши* узел’е дукате ПрГ, *наши* се исел’ил’е у Србију, *ваши* бил’е сиротин’а ЂГ, се што смо ишл’е Срби, *наши*; *наши* капу ставил’е, *наши* бил’е издајце; *Наши* доц’ош. Дошле ицепани, издрпани; да ч’еститава *своји* и *несвоји*, *своји* да доц’еу; да се опростимо, те’ што су *свои*, овј сге *наши* – само се жени, и *наши* отишл’е ПодрГ, и то’ *наши* урадил’е, дошле *мои* [рођаци, својта], а *мои* [укућани] ме викав, то’ *наши* тамо имал’е, вија *наши* бил’е упорни; Ђ, *вија* посл’е, *наши* повикал’е мил’ицију ПодгГ, *мои* („укућани”, поименичено) се зову, они, Вуцићи; бићи *наши* биле криви, *наши* не тужиле, *наши* не спасиле од Бугаре, *његови* побегоше; СиГ, морашоше *наши* у колективу, отидоше *наши* на рабóту; *ваши* донесóше ги, *ваши* немале ништа ЈКГ;

ваши бешоа бóгати, *мои* немале зевња за рабóта, ће ме кáрает *његови* СрГ, *наши* да óнесет у грат, *наши* немал’е рабóта ПрекГ, ретко некой *ваши* идал’е на гурбет, *ваши* ни донесл’е, *наши* нема’е тија ГГ.

Али и: Кэд говори – *наше* кáжев – мэд’ из уста му излáзи ПодрГ, ни *ваше* немал’е за порез ПрГ, *своје* трéба да помáгав ПодгГ, *моје* ће ме утéапет за óрае СрГ.

189. Остале поименичене придевске речи Нмн. м. р. избором облика не разликују се од придевских заменица:

Децу *ста́ри* ни ћува́л'е, *ста́ри* смо има́ље, а ове́ *дру́ги* не знада́в; Та́мо ўзнемо. И де́ца и ове́ *ста́ри*, сѣд' што ше́тав *мла́ди*, Оста́јла не. *Ми́цки* до́ма, у субо́ту уве́ће позва́ти су и ове́ *дру́ги* ПодрГ, *ста́ри*, ви́ја *дру́ги* по́сл'е и́дев, ови́ја *дру́ги* се сакри́ју, *мла́ди* не се же́н'иу́ ПодгГ, *је́ни* по сто́ке, *је́ни* о́ру, *је́ни* вучу; *дру́ги* по дру́ге рабо́те, *мла́ди* спи́јо до пла́дне СиГ, *је́ни* да оти́дне'у у Уроше́вац, *дру́ги* да крѣч'ају куч'у; *гол'еми* ко́су ЈКГ;

на́ши *ста́ри* и́шле у Вла́шко, *мла́ди* о́стајле сна́га у Амбе́рика СрГ, *н'е́гу* има́е да да́дет ГГ.

Али и:

Та́ко и ви́за *дру́ге* слуша́л'е ПодгГ.

ЛИЧНА ЗАМЕНИЦА 3. ЛИЦА МНОЖИНЕ

190. У опстанку трообличја и облицима у Нјд. заменице 3л. у говорима ЈЗКиМ постоји потпуно сагласје.

Морфолошка сродност личне заменице 3л. са заменичко-придевским речима учинила је да су одређене иновативне тенденције у оквиру заменичко-придевских речи утицале на судбину личне заменице 3л. мн. Док у облицима Нјд. лична заменица 3л. показује идентичност у свим говорима ЈЗКиМ, у облицима Нмн. уочавају се неподударности, пошто – осим спорадично у СиГ – ни у једном другом говору није забележена посебна форма за с. р.

У Нмн. с. р. изједначио се најчешће са Нмн. м. р. (*о́ни*), ретко са Нмн. ж. р. (*о́не*). Као значајна иновациона појава у множини личне заменице 3л. мн. стварање је родовски синкретичне форме личне заменице *о́ни*, која покрива поље употребе сва три рода. Процес елиминације множинске моције заменице 3л. мн. у току је, са различитим степеном остварености. Међутим, ни из једног говора ЈЗКиМ није отклоњена редукована моција, па опстаје однос *о́ни* – *о́не*.

191. У Нмн. личне заменице за 3л. општемножинска форма *о́ни* потврђена је у свим говорима проучаване зоне. Обим оваквог синкретизма, међутим, неједнак је. Свођење множинских облика на *о́ни* има највише потврда у ПодрГ, ПрГ, ГГ и ПрекГ. Подстицај за смањење броја облика у множини у вези је са општом појавом у говорима ЈЗКиМ да се у једнини придевских речи, укључујући овде и глаголске придеве, моција рода добро чува, а да се у множини три облика своде на један.

Релативна довршеност процеса свођења множинских облика у једну парадигму у овим говорима може се објаснити миксоглоптијом у овим срединама (Младеновић 2004: 215–216, Реметић 1996: 333–338). Македонско залеђе, које у већем делу такође зна за смањење броја облика у множини, утицало је на општу дијалекатску композицију говора ЈЗ-КиМ, и то или само кроз преузимање структуре или кроз преузимање и структуре и обличних морфема.

Морфолошка диференцираност у множини именица заснована на роду у свим говорима проучаване зоне добро је очувана. Попуштање морфолошке стабилности личне заменице 3л. мн. и ширење синкретичног облика у именички садржај подстакнуто је морфолошким сличношћу у деклинацији заменице 3. лица и придевских речи, затим морфолошким синкретизмом у зависним падежима заменица, али и одсуством диференцијалних облика како личних заменица 1. и 2л. мн. тако и 1. и 2л. јд. Свођењем трородности заменица 3л. мн. на један облик, заправо, интегрисање је облика овога лица у систем регуларних морфолошких односа у множини личних заменица и стварање симетричног система према броју облика.

У оваквој регуларизацији треба тражити подстицај и за стварање једног општемножинског облика личне заменице 3л. мн. у већем делу словенског језичког корпуса.¹⁰⁷

Јављање *они* као општемножинског облика личне заменице 3л. мн. има структурно упориште у оваквој појави у западномакедонским говорима, у којима је према трородности у једнини у множини у употреби један облик личних заменица: *ти(ј)е / тија / они* (Видоески 1965: 127–128, 147–152).

192. Осим факултативног чувања трообличја у СиГ, у свим осталим говорима трородност у Нмн. сведена је на двочлани систем множинских облика: *они – оне*, са ширењем употребе *они, оне* у множину средњега рода.¹⁰⁸ У СиГ је процес стварања двочланог система такође одмакао, некада са резултатима различитим од оних у другим говорима

¹⁰⁷ Сличну ситуацију познаје говор Вратарнице, пошто се у Нмн. личне зам. 3л. мн. јавља само један облик – *они* (Собољев 1994: 176). У овом говору је лична заменица интегрисана у систем осталих заменица, и уопште придевских речи, које имају уопштено множинско *-и* (Собољев 1994: 177–179). Типолошки говор Вратарнице показује сродност са делом говора југозападног дела Косова и Метохије: у облицима мн. именица јавља се трородност српскога типа (наши њиве, криви уста, млади жене) које нема у облицима придевских речи (Собољев 1994: 174).

¹⁰⁸ У мом материјалу из СрГ није потврђен посебан облика за Нмн. с. р. личне заменице на *-а*, који наводи М. Павловић (Павловић 1939: 173).

призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ. Оваква судбина наслеђеног посебног облика за Нмн. с. р. карактеристична је и за заменичке и придевске речи у говорима анализиране зоне. Дијалекатски ексклузивитет СиГ, који се огледа у присутности посебног облика за Нмн. с. р. на *-a*, не мора представљати чување старине, већ је систем трочланих облика у Нмн. придевских речи (*óни – óне – óна, стáри – стáре – стáра, нáши – нáше – нáша*) могао бити поново унет сеобама из кучко-васојевићког правца ка Сиринићу (Младеновић 2004: 211–215). На евентуални накнадни унос посебног облика за Нмн. с. р. заменичких и придевских речи новијим миграцијама упућује и то што се посебан облик за Нмн. с. р. није очувао ни у једном говору на ширем српско-македонском ареалу коме припадају и говори ЈЗКиМ.

Процес уопштавања општемножинског облика за 3л. мн. личне заменице *óни* међу говорима северношарпланинског типа највише је одмакао у ГГ, посебно у говору млађих Горана. У дијалекатском систему старијих представника ГГ нешто је више потврда са *óни* за м. р. и с. р. и *óне* за ж. р. (Младеновић 2001: 326–327). Овакво изразитије ширење синкретичног *óни* у ГГ у вези је са оваквом иновацијом у оближњим полошким говорима (Стаматоски 1956: 103), са којима ГГ показује низ заједничких особина.

Међу говорима ЈЗКиМ призренско-јужноморавског типа ширење општемножинског облика заменице *óни* има највише потврда у ПодрГ.

Иако је иновација свођења трочланог на двочлани систем Нмн. личне заменице практично довршена, иако је процес елиминисања двообличја у множини у току, може се говорити о релативној стабилности морфолошких односа у 3л. мн. личне заменице, пошто није забележен ни један пример продора облика *óне* за скупину појмова м. р. или за мешовиту скупину. Оваква стабилност подупрта је не само именичким садржајем личне заменице већ и јачом позицијом облика *óни*, који у трообличју / двообличју покрива и значење скупине појмова мушкога рода и значење скупине појмова различитог рода.

Када се заменица *óни* употребљава за скупину појмова женскога рода, хомонимија се компензује употребом каквог језичког знака који детерминише скупину, или контекстом који упућује на природу скупине:

Óни, млајнесте, ће пујет, óни ка л'егнет, свé сéстре, Па óни, јéтрве, се кáраје ГГ (уп. Младеновић 2001: 326).

Ќни

193. Ќни = скупина мушкога рода, мешовита скупина

Ќни имáл'е кúч'у, ѓни ни дадоше, ни ѓни ни мí, свé ни узéл'е ѓни, ѓни не излэжáше; за ПрГ в. и примере у Реметић 1996 : 486, ПрГ; ѓни [синови] имáл'е своје мýке, úзоше ѓни [војници] од нáшејзе стрíне, ѓни [кум у кума] да ни кáрстиф^в унúка ЂГ, не рáдиw ѓни сáрпску зéмн'у, нíкој; ѓни имáл'е кúч'у, и ѓни не мóгл'е, ѓни би турíл'е тэрн'е, ѓни доц'new; ко́и на ко́ла íшл'е, ѓни ос ко́ла, ѓни гологла́ви, ѓни звáле му мáјку, и ѓни свí пíјew, ѓни тáмо спрéмав, и ѓни úзеју, нећáл'е ѓни свáдбу, ѓни ме дáл'е за н'éга ПодрГ, ѓни [волови] пóсл'е знáу, ѓни рúпу напрáив, ѓни дошлје, и ѓни па úдри цéне, ѓни имáл'е свој гóвор, и ѓни нáс не поштовáл'е; ал'и мóи деца [синови], ос трактóре, ѓни пóсл'е – нéма ги нíгде ПодгГ, ѓни [косачи] јéдоў, ѓни [фотографи] га сли́ку, па пóсле ѓни [орачи] јéдоў лéба, да прíчоў ѓни мéне, ѓни погину́ле, ѓни напада́ле, а ѓни излéгле, и ѓни запостíле [укућани], ѓни [мужи] да не работóу, ѓни доў, теја тáмо; и ѓни [жене, деца] по нáс, ал ѓни знáле [жене, деца] да појоў, ѓни ће доу СиГ, ѓни одрéду дáн, ѓни íмају код нíи, и ѓни нóсив, ѓни свí посéдају, ѓни са Бугáре, ѓни ми искљúч'у во́ду, ѓни на врáта, договóри се ѓни сас нéга ЈКГ;

ѓни ка íдаље нáвамо, ѓни се скрíја, ѓни нé ме пуштил'е, ѓни [скупина мушкараца] ка íдаље нáвамо, ѓни [скупина мушкараца] се трóјца, ѓни [скупина мушкараца] се кáра'е, ѓни [скупина мушких и женских лица] жн'éл'е во Рáздоје; ѓни тáмо се змéшал'е, ѓни се скрíја [скупина мушкараца], и ѓни [скупина мушких и женских лица] нéшто че ѓне-сет, че се договóрет ѓни [девојка и младић], за ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 326 ГГ; ѓни зборéшоа, ѓни изорáл'е нáјбрго, ѓни ни се скрíл'е, и ѓни знá'еф, ѓни óтишл'е на н'íва, ѓни не víдел'е мýка, и ѓни јáшиф по нóјзу ПрекГ, ѓни са пó јýнаци од нáс, ѓни што работáшоа, ѓни ће се нáједет, ѓни ни рекоа, зар ѓни да óтинет, ѓни ће довршет, кáзав да ѓни ће íмает СрГ.

194. Ќни = скупина женскога рода

а) Áзган су и ѓни [жене], игрáл'е и ѓни [јетрве] на свáдбу, ѓни [госпође] не знáл'е да работав^ф у н'íву, ѓни [лазарице] свáку годíну ни бíл'е, ѓни [куме] нóсив дарóве ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 486; нека до́ђи'у и ѓни [комшинице], ѓни [медицинске сестре] не л'éћил'е, ѓни [монахиње] би ни донéл'е да јéдемо, ѓни [краве] да пáсеф у л'ивáду ЂГ, прич'áл'е ми јетэрве. Ќни [јетрве] бíл'е у зáједницу; ѓни су пéт сéстрe; Праíмо питíје. Ќни [пихтије] уфáтив онá' мáрс одозгóр;

Кэд је зима, не нóсив јáјца. *Óни* [кокошке] да пóчноу да нóсиу; Имáло дэгч'ке грéде. *Óни* бíл'е дебéл'е; Мí жне'емо, *óни* [јаребице] бéгав; Имáле тé' фúге [врста птица]. *Óни*, знóш, де је ка сíга, неко-б'рдо, *óни* [фуге] тúј би се вéл'е; *Óни* на вóч'ку íшл'е. Гусенíце íшл'е, Држáл'е смо свил'éне бúбе. *Óни* се напрáиу шíше свé; Óфце, *óни* бíл'е бéл'е; Жéне вíкау: „*Ў, у, у*, снаа те помóч'ала [...]. *Óни* [жене] ги испóрскав^ф са вóду; *Óни* [жене] úзнев тé' кóсе; И *óни* [жене] уфáтив^ф тé' конáце; Имáл'е трí ч'ёрке [...]. А *óни* [ћерке] отíшл'е да се пúзају ПодрГ; тé' жéне што дóшл'е на кршч'евá'н'е, *óни* úзу дáр, *óни* [лазарице] спремáл'е веч'эру, и *óни* [жене] останáл'е без кúч'е; сáт се удаље *óни*, б'рго; Јéно девојче се напрáи лáзар, јéно лазарíца... И сабéреу ги се от цéл'е маáл'е девојч'ич'и... Ё, јúтре дóн, јóпет се обúч'еó *óни* [девојчице] у íсту нóшњу¹⁰⁹; фили'е, *óни* [филије] имáл'е свóе овáко; А и мóја тá' мач'í'а и мóја стрíна што бíла, *óни* нíкат нé викале мúжа на íме, сáмо „ч'овéку”; Жéне свáрив и испéч'ев. И *óни* пóсл'е свé тúриу; Девојке за удадбу, сáд^г и *óни* се сáми дáау; И станице („стенице“) имáло [...]. *Óни* íшл'е у д'рвэни кревэти ПодгГ, *óни* [жене] тáко код врáта; *Óни* ч'увáле [жене]; *Óни* [жéне, додолице] знáју да пéвају; *Óни* [снахе, жене] носíл'е вóду аргáтима; *Óни* [жене које су у просидби] трéба: „А се вóлете?“, а *óни* [девојке које се просе] трéба: „Вóлемо се“; *Óни* [чавке] лéту висóко, *óни* [старе жене] знáл'и свакијáкве приће; Жéне пíте правíл'и. *Óни* знáл'и рáзне пíте ЖКГ.

Продор облика заменице *óни* у Нмн. ж. р. у СиГ бележен је ретко, и то онда када је заменица удаљена од именице:

Самовíле, *óне* су лéпе. Самовíле, *óне* вíдиу лúде [...] И *óни* [самовиле] пóсле га мéтноу нíгде; Имáле смо оúце. Чúвај, рáни, тэрај на бачéн'у. Сíри, сúши, продади. *Óни* не одржáле нáс СиГ.

б) Та *óни* [жене] мláде рéдет, *óни* [овце] нéмал'е да пáсет; *óни*, мláјнесте, ће пúјет, па *óни*, јéтрве, се кáраје; *óни* [снахе] жéлает за стáрица, па *óни* [јетрве] се скáра'а, да се утэпаје *óни* [жене] от рáбота, *óни* [самовиле] пúал'е нóћа у Имéтице ГГ; за ГГ в. и примере у Младеновић 2001 : 327; ч'е се догóворет *óни* [јетрве], *óни* ка ч'е пóч'нет, жéне, да се смíјеш; *óни* [жене] зна'еф да жне'ев, *óни* [Скоробиштанке] побéгоа от н'эго; и *óни* вíсиф^в тáке [висменице], ё, *óни* ч'е дóјеф [жене] ПрекГ; *óни* [лазарице] пóале, па *óни* [жене] да се úплашет, и *óни* [жене] се измéшале СрГ.

¹⁰⁹ У примеру је могуће наслањање на облик м. р. *девојч'ич'и*, али и на ситуацију у којој су девојчице у улогама лазара и лазарице.

195. *Ќни* = скупина појмова средњег рода

Вéј шиптарске сéла. *Ќни* бíл'е бáтлак („прљава, запуштена”); Свé смо íшл'е до српске мéста. *Ќни* бíл'е напуштéне ПрГ, купíла јáјца за Вел'íгдан. *Ќни* ги се искр̀шил'е ЂГ, говéда ни бíл'е на л'ивáду. *Ќни* пíл'е вóду на патóк; Тé' др̀ва изрáсл'е висóко. *Ќни* бíл'е куд вóде ПодрГ, *они* [говéда] се најéдев тáлу; Вéј нáше јáјца, *они* су сeљач'ке; Вéј пéрца от крóмид^т, *они* се јéдев ПодгГ, од овé рамéна се живéло. *Ќни* не раниле; Јéдемо и крилца. *Ќни* су нáј укúсне ЖК, сэз говéда сэм бíја трíес годíне. *Ќни* пáсоу, јá ги чýвам; Отíшле Срби ис Косóо, остáјл'е сéла. *Ќни* пýсте остáле СиГ;

ни се скр̀шил'е јáца. *Ќни* бíл'е за квáчка; Гý'еда пáсл'е при рéка. *Ќни* ће пáсет, мíје ће бéреме црéшне ГГ, свé гóведá пýштене. Та *они* остáнал'е за нíгде; За кóго си кúпила тóј јáца? *Ќни* са исáбене, мóри ПрекГ, *они* [говéда] са надúене о[д] детéлина; Пéрца се осúшил'е. А и *они* ће се íзедет СрГ.

*Ќне***196.** *Ќне* = скупина женског рода

Облик Нмн. *оне* за скупину појмова женскога рода најотпорнији је на продор синкретичног *они* у ареалу који чине три географски повезана говора – СиГ, ПодгГ и СрГ.

Стабилност облика *оне* за скупину појмова женског рода зависи од позиције заменице у односу на претходно поменути субјекат. Уколико је преходно поменути субјекат у близини, поменут непосредно пре заменице, онда је у употреба облика заменице женскога рода обичнија:

Имáло жéне у кúћу. *Ќне* вари́л'е, *оне* месíл'е; Кэ́т стíгне снáва, жéне гу пó'ев. *Ќне* се радúјев што дóшла ПрГ, *оне* ни казал'е за катал'íке. Н'íне жéне; Ђакóфке, *оне* су памéтне ЂГ, *оне* [пијавице) свé од бунáра, и *оне* [пијавице] ће ти исíсав кóрв; трí јетóрве што бíл'е у кúч'у. *Ќне* не се свац'áл'е ПодрГ, *оне* [кферке], бláго нáми за Бóга, појáв; Ё, пóсл'е, *оне*, домач'ице, спрéмоу; Ѐмам трí ч'ёрке. *Ќне* ми су мlóго рабóтне; нé мóгл'е ни *оне* [јетрве] свé да донéсeв^ф ПодгГ, и *оне* íшле у Урошéвац. Млáде што су снáше, *оне* íшле; Посе'éмо тíкве. И пóсле *оне* кад нíкно – ка колóмбоћ; Самовíле, *оне* су лéпе. Самовíле, *оне* вíдиу лýде; Девóјке дóђо за вóду. *Ќне* нóсу вóду; Па имáло жéне што знáле. *Ќне* те поглéдо СиГ, девóјке дóшле да íграв у кóло. Само *оне* игрáле; нóч'ом íма ч'ýме. *Ќне* праíв штéту лýдíма ЖК;

чeтири jётрве *оне* бил'е, *оне* изоткал'е ћил'мои, та *оне* играл'е; мори, *оне* нeса за младожeња, *оне* лџи жњeт, *оне* ће тка'ет, *оне* ни бил'е, *оне* пyал'е, па *оне* ће збoret; за ГГ в. и примере у Младеновић 2001 : 327, ГГ; *оне* ни донесл'е, *оне* желашоа; Дeсет жeне дојдоа куд нас у кyч'а. *Оне* одма пoч'наа да рaботаф ПрекГ, *оне* побeгоа од мyжи, *оне* биле чyдо, ни *оне* нeмале, Наше ћерке, *оне* нeмале ни кyћа ни кyћиште, *Оне* се сeтија да има; У таe њиве. *Оне* се oрет лoко; *оне* имаeт кyвет СрГ.

197. *Оне* = скупина појмова средњег рода

Ја трчи по говeда. *Оне* побeгни у њиве; Ми чyај јaјца за квачку. *Оне* се поквaри СиГ, нe-можeт *оне* [говeда] да oтинет на Рoјна; смо ги брал'е јaјца за Вeл'игдeн. Ни сeдал'е *оне* у лaдно, у кл'eћ СрГ.

198. *Они*, *оне* = поље употребе збирних именица

У свим говорима ЈЗКиМ под утицајем реалног броја збирних именица, несагласје граматичког (= једнина) и реалног броја (= множина) отклања се плурализацијом парадигме (*децама*, *браћама* / *браћима*, *својбинама*) или плурализацијом конгруентних речи (*Наше деца дошле* ЖКГ, од *наше* браћу СиГ, *моје* дружина *кoсив* куд мeне ПодгГ) (Младеновић 2001: 317–319, Младеновић 2005 а: 169–173, Реметић 1996: 470, Павловић 1939: 159).

а) Именица *деца*

У свим говорима на југозападу Косова и Метохије именица *дете*, поред значења „људско биће (дечак или девојчица) у раном раздобљу свог развитка” употребљава се и са значењем „дечак; син”. Овакво значење утицало је на то да лична заменица Зл. која покрива значење именице *деца* скоро по правилу има облик мн. м. р.:

Знал'е свe тoј *они* [деца], *они* [деца] се наспал'е, зашто *они* [деца] не дошл'е ПрГ, не могл'е *они* да се најeдев. Деца; поћeл'е *они* [деца у разреду] да пишеју у свeске ЂГ, и *они*, дeца; посл'е, *они* [деца] и ја смо се мyч'ил'е; *они* [моја деца] порaстоше, отидоше *они* у дрyгу државу ПодрГ, *они* отишл'е у пeтак, дeца ми; и мeне *они* [деца] ми извадише, и *они* [деца] јен-синц'ир [...] до врата ПодгГ, и *они* [деца] тyј се игроy, *они* [деца] не могле да живу сaми; дeца, *они* ће тyпокy, тeјзи Душaнке што су дeца. *Они* долазу ги на слaву СиГ, тo ни биле наше дeца. *Они* ни помoгле; *они* [деца] се успaле у н'иву ЖКГ;

и *они* одозгора [деца], *они* не му пуштиље ју́же њему, *они* [деца] рипнаље раде, *они* со слама куће пошнваје, *они* че га пујет сваки-ден ГГ, и деца носиф дрва. И *они* можеф да носиф; и *они*, деца, удри у пискот ПрекГ, дођоа *они* [деца] прет кућа; та *они* [деца] се метае ос камњои; Работале деца. *Они* ни чуале стока, *они* ни браље сено СрГ.

Ретки примери у којима је *оне* = деца подстакнути су множинском формом придевских речи за с. р. на -е у овим говорима:

Немал'е *оне*, теј нај мицке деца, да се најдев^ф с л'еба ПрГ, ни *оне* [наша деца] не се уморил'е ПодрГ, *Оне* вољиш, деца; Деца ми помагал'е. *Оне* се муч'ил'е млого сас мене; *Оне* ми покосил'е, деца ПодГ.

б) Именица *браћа*

Уз именицу *браћа* у свим говорима ЈЗКиМ конгруентне речи су по правилу у множини, а уколико је говор очувао моцију рода у множини – придевска реч је у мн. м. р. Природни род и реални број именице утичу на избор облика личне заменице Зл., која је по правилу у Нмн. м. р.

Чије су веј-брач'а? *Они* ни помогл'е; веј моје брач'а, *они* остадоше без децу ПрГ, *моје* брач'а има^ф куч'е. Среди^л'е се *они*; *твоје* брач'а постаре, *они* су прет куч'у ПодрГ, *овија* брач'а бэш што гу дошл'е, *они* гу спасил'е; *Они* не ч'е се *ожени*, тија Станиине брач'а ПодГ, *такви* браћа, *они* су добри; *Они*, *такви* браћа, не те помаго СиГ, *мои* брач'а пуцал'и. *Они* се борил'е; *Ове* брач'а, *они* оделише се ЖК;

мои браћа постари биле од мене. *Они* се намучија СрГ, *они* знаје шó је пуан'е, *мује*-браћа ГГ, за *тој* брач'а не-збори. *Они* знаеф ПрекГ,

в) *Они* = поље употребе збирних именица типа *дружина*, *својшти-на*, *родбина* и сл.

Имало сиротин'а у село. *Они* немал'е да једев; има сэм своје дружина. *Они* знадав да се весел'иф^в ПодрГ, от своје родбину би тражила. Све би ми *они* помогл'е; што-па не отиднеш у родбину. *Они* су богати ПодГ, Што имаш својштину, те облач'у *они* све ЖК;

наше својштина живе^л'е у грат. *Они* ће не пречекае добро СрГ.

199. Заменица = суплетивна мн. им. на -ићи / -ића / -ики / -ика

Заменица која покрива значење суплетивне множине типа *пилићи* по правилу има облик м. р. мн. – *они*, независно од тога да ли је у говорима оваква множина опстала или је неутрумизацијом замењена множином с. р.

а) Суплетивна множина опстала је у свим говорима анализиране области, осим у ГГ и ПрекГ.

Има вѣј куч'ич'и мицке, миничи. *Они* нит ла'ев, нит ч'ував куч'у ПрГ, овѣј ч'обанч'ич'и шо бѣл'е, *они* би шупл'ил'е лубѣнице ПодрГ, девојч'ич'и вѣј мицке. Имал'е *они* крпич'ич'и ПодгГ, девојчичи, *они* се смѣјоу; *они*, кучићи, ка тѣуци СиГ, њине куч'ич'и, *они* да не изѣду, Имало јарич'и. *Они* јеле свѣ ЈКГ;

кучики лавашоа. *Они* ће не изедет; Мије оз девојчики. *Они* се удадоа СрГ.

б) У ГГ и ПрекГ именице са суплетивном множином уведене су у регуларни једнинско-множински однос развијањем нове множине типа *кучића, девојчића, кучика* (Младеновић 2001: 309–312, Младеновић 2005: 76).

Кучича на нас. *Они* че не кѣснет, *Они*, кучика наше ГГ;
они ч'е не изедет, тој куч'ич'а пустане; *они* [јарич'а] нека пѣсет при река ПрекГ.

200. Заменица = бројна именица на *-ица*

а) У делу говора проучаване зоне (ПодрГ, ПодгГ, ЈКГ) семантика бројних именица на *-ица* проширена је факултативно и на скупину женскога рода:

Имамо двѣ ч'ѣрке. *Они* двојца ни доц'еф на славу сѣс мѣже и сѣз дѣцу; ишл'е *они* тројца [сестре] у маѣнастир; овѣј двојца жѣне, *они* ч'е овѣдив у Свето-Врач'е ПодрГ, и *они* двојца [јетрве] са стране изнѣсу гу ПодгГ, тѣ двојца жѣне, *они* сабрале сѣно ЈКГ.

Заменица *они* у оваквој употреби потврђена је само с обликом м. р. мн., што упућује на то да се семантика бројне именице *двојица* није потпуно интегрисала у множину ж. р.

б) У поменутиим говорима знатно је обичнија конструкција са основним бројем, који – ако разликује род – има облик ж. р. Тада се, поред заменица *оне*, факултативно користи и заменица *они*:

Тѣј двѣ жѣне, *оне* су врагови; двѣ постаре отишл'е, *оне* се удал'е ПодрГ, *оне*, двѣ жетѣнке наше, *оне* ми бѣл'е ка сѣстре ПрГ;

Они, двѣ жетварке, жн'ѣв ПодрГ; *они*, тѣј трѣ жѣне, *они* спремал'е да се јѣде ПрГ.

в) Када је заменица *они* = бројна именица м. р., по правилу се користи облик м. р. мн.:

А онé^ј páре подéл'иу́ *они*, двојца; Тé^ј тројца ајдúци, *они* му казál'е ПодрГ, тé^ј двојца пријатéљи, *они* да ти úзев кóсе детéту ПодГ.

201. *Она* = скупина средњег рода

Нмн. личне заменице Зл. *она* за скупину средњег рода без много је потврда у СиГ. Чешћа је употреба *a*-форме од придевских заменица него од личне заменице за Зл.:

а) Немáло млóго говéда у Берéјце. А и *она* се изгубíше; Зар бóш *она*, врбештíчка пóља, да се унíшто.

б) *Ова́ј* говéда бíле по ридóве, *ова́ј* сéла сирини́ћка, *моа* говéда, *твоа* голéма врáта; *његова* др́ва изгорéле, *њина* врáта, *тејзина* др́ва мóкра бíле, *чија* говéда отóше нагóре.

202. Однос облика у Нмн. личне заменице Зл. и Нмн. придевских и заменичких речи

а) Нмн. личне заменице Зл.мн.

Нмн. м. р.		
ОНИ	ОНЕ	ОНА
Сви говори	–	–

Нмн. ж. р.		
ОНИ	ОНЕ	ОНА
В. табелу 30.	Сви говори.	–

б)

Т а б е л а 30: Нмн. ж. р. личне заменице Зл.		
	<i>оне</i>	<i>они</i>
ПрГ	++	(+)
ЂГ	++	(+)
ПодрГ	++	+
ПодГ	++	(+)
СиГ	++	[+]

ЈКГ	++	+
СрГ	++	(+)
ПрекГ	++	+
ГГ	++	+

Прилаз Нмн. с. р. заменичких и придевских речи облицима ж. р. неочекиван је због морфолошке удаљености парадигма ж. р. и с. р. у једнини. Објашњење овакве некорелативности у говорима ЈЗКиМ у судбини Нмн. с. р. личне заменице Зл. – када се с. р. једначи са Нмн. м. р., и Нмн. с. р. придевских и осталих заменичких речи – када се Нмн. с. р. доминантно једначи са ж. р., може се схватити као обличко прилагођавање Нмн. с. р. уопштеном *-ле* у множини радног глаголског придева. Не треба занемарити ни утицај говора који знају за уопштавање општемножинске форме на *-е*.

203. Губитак или чување моције рода у множини придевских и заменичких речи у говорима ЈЗКиМ у корелацији је са обимом присутности општемножинске форме *они*. Већи број примера са ширењем *-и* у Зл. мн. ж. р. личне заменице бележен је у оним говорима у којима је у мн. моција рода истрвена, док је је однос *они* : *оне* (: *она*) стабилнији у говорима у којима је у мн. опстала моција.

ЗАМЕНИЦА КОЈ И ЗАМЕНИЦЕ СЛОЖЕНЕ СА ЊОМ

204. Са облицима мн. потврђене су заменице *кој* и *некој* / *неки*.

Одрична заменица за лице и општа заменица за лице нису потврђене у множини.

Присутност односно одсутност множинске форме ових заменица условљена је њиховим значењем.

а) Заменице које се односе на свеукупност у присутности односно одсутности немају множину: *свакој* / *свекој* / *сваки* / *свак* подразумева укупност у потпуности, *никој* подразумева одсуство у свеукупности. Њихово реално значење броја већ је множинско, тако да нема потребе за морфолошким обележавањем опозиције по бројности (један : више од један).

б) Предикат са заменицом *сваки* и *никој* у функцији субјекта у говорима ЈЗКиМ конгруира у једнини (в. т. 80 г, 82–83). У делу примера

у говорима призренско-јужноморавског типа, и то чешће у јужној Метохији, потврђена је и конгруенција према реалном броју заменица, па је предикат у множини. У овим примерима долази до плурализације у конгруентним речима према семантици множине:

Никој не отишл'е да гу видиш, *никој не смѐа да идев*, *никој не знал'е* ПодрГ, *никој не се дизамо*, *никој не се радувал'е*, не се видоше *никој*, *никој не смѐл'е да пипнев* тој ПодгГ, други *никој не идоу* СиГ;

сваки пѹцав^ф на сваку страну, *сваки да ти помогнев^ф* на куч'у ПодрГ, *сваки ч'еститав*, *сваки носив* по дар, *сваки појал'е* у цркву ПодгГ, *сваки могл'е* да ти *украднеф* ПрГ.

О оваквој плурализацији в. и т. 213, 233, 306, 307, 312, 313, 317 г, 320.

О разлозима за плурализацију в. т. 231.

в) Заменице које се не односе на свеукупност (*кој*, *некој*) имају морфолошки обележен однос опозиције „један : више од један”.

НОМИНАТИВ МНОЖИНЕ МУШКОГА РОДА

Заменица за лице *к о ј*

205. Заменица *кој* у мн. употребљава се у атрибутој служби и служби релативизатора односних реченица.

а) У говорима у којима је у атрибутој служби нестало моције рода заменичких и придевских речи, заменица *кој* остала је без моције рода, пошто се јавља само један облик на *-е* (*које*):

Које Приздрѐнци има код вас, *које* кумови ви бил'е, *које* лопови имало у предузѐч'е ПрГ, *које* људи, *које* људи знадав, *које* аргати ти дошл'е, *које* куч'ич'и ПодрГ, *које* сватови дошле, *које* кумови сте звале, *које* су те војници ЈКГ;

које потоци, *које* багрѐн'и имало, *које*-луц'и смо ге тражил'е свѐдека ПрекГ, *које*-љуђи да повикам, *које* сидои се урнаа ГГ.

б) У говорима у којима опстаје моција рода, користи се форма за Нмн. м. р. на *-и*:

Који лопови има поштѐни, *који* брач'а ти бил'е у куч'у ПодгГ, тија *који* дошле, људи *који* рабѐтает, *који* сте, *који* са у војска, *који* са на свадба, *који* са на црѐшинке (= боровнице) СрГ.

У СрГ заменица *који* користи се и уз именице *деца* и *браћа*: *који* браћа помогле сестра¹¹⁰, *који* деца отишле у Кошариште, *који* деца играле кл'јске.

в) Када је заменица употребљена у служби релативизатора односних реченица, у свим говорима ЈЗКиМ – без обзира на то да ли су то говори са очуваном или неутралисаном моцијом рода – среће се Нмн. м. р. на *-и* када се релативизатор односи на скупину мушкога рода или мешовиту скупину. Оваква дистрибуција облика *који* / *које* опстаје под утицајем именичког дела значења овако употребљене заменице:

Који пил'е, *који* знал'е да лажев, они се обогатил'е; *вј* *који* дошл'е на свадбу, останал'е да ноч'ив^ф ПрГ, *Који* бил'е у рат, они добил'е земн'у; *који* ос кола ишл'е, они дошл'е; *овј* *који* бил'е у војску, по-јену-пушку добил'е ПодрГ, *Који* моголе да дадев, дал'е; *који* бил'е куд нас, се напил'е ПодгГ, *који* мого да бего, побего; *који* су гл'уви, не те чујоу и кад викаш СиГ, *који* може да отери стоку, отери; *који* могол'е да пуцају, отишл'е у шуму ЈКГ;

који са за работа, не-дошле да помогнет; *тија* *који* треба да платет, немает паре ни за л'eba СрГ.

Број примера није велики, пошто у свим говорима ЈЗКиМ у служби везивања односних реченица изразито доминира *што* (в. т. 90).

г) У говорима у којима нема моције рода у атрибутској служби, срећу се и ређи примери са продором општемножинске форме у овакву употребу заменице:

Тéј *које* [кумови] бил'е от Круше, крстише ни свé децу ПрГ, Шиптари *које* не акнав, уфатише ги ПодрГ.

Неодређена заменица за лица

206. Именички садржај неодређене заменице за лице *неки* / *некој*¹¹¹ условљава посебну форму за Нмн. м. р. на *-и*, тако да у говорима ЈЗКиМ најчешће опстаје дистинкција *-и* (=Нмн. м. р.) : *-е* (= Нмн. ж. р, Нмн. с. р.).

Када је заменица употребљена атрибутски, делимично се уклапа у морфолошки систем који важи за придевске речи у појединачним говорима. Употреба са именичким садржајем успорила је потпуни губитак

¹¹⁰ У СрГ рекција глагола *помогнем* тражи допуну у ОП (да помогнем *некога*). Допуна у Д (Да помогнем *брата*), иако присутна, ретка је, а бележена је од млађих особа.

¹¹¹ О различитим варијантама облика заменице (*неки* / *ники*, *некој* / *никој*) в. т. 76–77.

посебног облика за Нмн. и у говорима у којима је у Нмн. заменица и придева моција рода иначе изгубљена.

а) Нмн. м. р., заменица за лице именички употребљена

Неки се умóримо, *неки* нé се умóримо; *неки* мóжемо да попи́је-мо, мóжемо *неки* да остáнемо бес пáре ПрГ, *неки* смо побегл'е у шуму, *неки* ч'утиф^в, *неки* збóриф^в ка воденице ЂГ, *неки* донéље дóма, *неки* ч'е жн'éемо, *неки* ч'е давамо руковéде; *неки* кóпамо коломóч', *неки* кóсимо, *неки* беремо дóрва за у зóму; *неко́и* отидóв у вóјску, *неко́и* ни дадоше; *неко́и*, и они седнал'е; некако гу изгрул'ил'е *неко́* (< некоји); *неко́и* *никóи* знадаw да работaw, *никóи* нé ПодрГ, *никóи* тија што останáље, дóшл'е *никóи* óвде, *никóи* меч'ал'е тé конзérве, Два-тринáес ч'лána смо бíл'е. *Никóи* отишл'е посл'е по Словениé, *никóи* отишл'е по затвóру, *Никóи* ишл'е за Албанију, *никóи* за Скопл'е, *никóи* што бíл'е от Поповл'áne, отерал'е ги; гóсти имáмо. *Неко́и* на стóлч'е, *неко́и* на крéвет, *неко́и* тáко, дóшл'е *ни́ки*¹¹² ПодгГ, *ни́кој*¹¹³ понáпре прáјле, *ни́ко* вíкоў совéљка СиГ, *никóи* знадију да идију, *никóи* нé; *никóи* ч'е се умó-рију одмá ЈКГ;

неко́и са дóбри кóсачи, *неко́и* – Бóг да ч'уа СрГ, *ни́кои* да идеф у пóл'е, *ни́кои* гл'éдаф шо ч'é-бине, отóздóла *ни́кои*, и́спот пóл'е *ни́кои*, нé-знам ни јá о[д]-дека-бил'е ПрекГ, *некуи* плаћа'е, *некуи* нé се сéћа'е да плáтет, *некуи* нé се потурчил'е ГГ.

б) Нмн. м. р., заменица за лице атрибуцки употребљена

а. Нмн. м. р. на -и

Проц'нóјев *ни́кој*¹¹⁴ лóуди, *неки* Рáфч'ани пи́јеју млóго, гу запудил'е *неки*-кéрови ПодрГ, Шиптáри *никóи* д'ржал'е, ишл'е *никóи* л'óуди по ц'ркве ПодгГ, *никóи* лóуди знáле, *никóи* јунáци от старбíне, *никóи* сватóви ги тóру у јáрам СиГ;

дóшле *неко́и* лóуди, *некои* мóји от сéло, се разбóл'ел'е *некуи* л'óуди, *некои* лóпови улéнале у кóћа, па да óтинет *некои*-брáћа, *некои* дéца ни óбраа слíва СрГ, *некуи* áскери трча'а, и *некуи* лóуђи плáтил'е ГГ.

б. Нмн. м. р. на -е

Неке војници поч'нав да бéгав, *неке* наставници тéпаф дéцу, *ни-ко́је* гол'éме камéн'и ПрГ, *неке* нáше Ђакóфци казál'е ЂГ, *никóе* [лóуди]

¹¹² Облик заменице хибрид је трију типова присутних у ПодгГ: *неко́ј* / *ни́кој* / *неки*. Ово је форма потврђена само у Деловцу

¹¹³ Предикат упућује на фонетско порекло облика *ни́кој* < *никóји*.

¹¹⁴ Секундарно редуковање финалног /-и/.

ишл'е; *неке* л'уди покóсише ПодрГ, *неке* људи ги рéкле¹¹⁵, *неке* људи дóшле ЖКГ;

ни бiле на рúчок *некује*-људи, *некује* вóјници припúцаа СрГ, *никоје*-л'уц'и стáре, *никое* вóлови л'ипцаа, код нас íмало у сéло *никое*-л'уц'и; тóј *никое* л'уц'и, Арнаути; *никое* рóц'аци, *никое* кóн'и ПрекГ, *некује* пúцаље, *некује*¹¹⁶ љуђи, *некуи* ће не виђет ГГ.

У примерима типа *Никоје* [људи] óреф за нáдница, ч'е дóјдеф *никоје* [људи] ПрекГ – изостављени су управни чланови из синтагме, пошто се из контекста подразумевају.

НОМИНАТИВ МНОЖИНЕ ЖЕНСКОГА РОДА

207. У Нмн. ж. р. у свим говорима редовно је у употреби наставак *-е*:

а) *Кóе* девојке, мóри; *кóе* [јетрве] те óч'еф; *никоје* жéне су пiс (= зле, тешке нарави), íмало *неке* жéне ПрГ, *кóје* су ти твóе сéстре ЂГ, *кóје* жéне íмав^ф стрá од мýжа, *кóе* [краве] дáвав^ф нáј дóбро мл'éко; *неке* јетрве збóрију за нáс, бiл'е *некóје* [чуме] што скитáл'е нóч'ом, *неке* Босáнке ми кáжев мéне; знáл'е за тóј *некóе* жéне стáре, íмало *некóе* стáре прич'е; одвоише се *никóе* óв^фце, *никóе* девојке би се удáл'е ПодрГ, *кóе* [жене] знáл'е да ткáјев^ф; тó [јетрве] *кóје* íмале мицку дéцу, óне нé месiл'е; *никóе* кúч'е останáл'е без дéцу, íмав *никóе* жéне, Цигáнке íмáље *никóе*, íма *никóје* [жене], кэд нéсу *никóе* крiве девојке, млóго жалóсне по *никóје* [песме]; тó бiло *некóе* шáл'е; íмáл'е *неке* воденице ПодгГ; *кóе* ливáде остадóше некосéне, *кóе* су овé жéне; ал дóшле *никóе* гостiнке СиГ, *кóе* жéне íма, *кóе* су тé што нóсиу вóду; *неке* кúме те дáру (= дарују) дóбро, *неке* крушке полóшке ЖКГ;

кóје [овце] ти са твóје, *кóе* [кокошке] да се зáкол'е; *некое* Стрéчанке, Ни жњéле *некое*-жéне из Мушњiкоо, дóшле *некује*-жéне СрГ, *никое* жéне, *никуе* Тóрбанке ПрекГ, *некује* жéне, *некује* стáрице трајит, шо бiл'е *некује* óфце ГГ.

б) У усамљеном примеру Íмáл'е *никој*-њiве испод њú ПодгГ, облик заменице резултат је редуковања финалног вокала, а не продора облика *никој* у мн. ж. р. ПодгГ.

¹¹⁵ У ЖКГ је неутрализација моције у множини изразита.

¹¹⁶ Уп. са општемножинском *-и* формом у западномакедонским говорима (Видоески 1965: 156).

НОМИНАТИВ МНОЖИНЕ СРЕДЊЕГА РОДА

208. У Нмн. с. р. заменице *кој, некој* најчешће се једначе са ж. р.:

а) *Које сѐла, које др̀ва, које јајца да к̀упим; некоје сѐла у Ас нѐмав во̀ду ПрГ, које сѐла имал`е м̀ло̀го, које говѐда ра̀фч`анске; нѐке јајца от ш̀отке нѐ су до̀бре, ко̀е др̀ва има БГ, нѐке ко̀ла др̀вѐне, имало нѐке сѐла сѐрпске, нѐке др̀ва се осушил`е, нѐке говѐда пуштисмо да ск̀итав ПодрГ, ко̀е др̀ва за горѐње; ник̀о̀е пол`а б̀ил`е пу̀не, имало по др̀уге мѐста теј др̀ва ник̀о̀је ПодгГ, ко̀е јајца се ма̀стїле, ко̀е др̀ва; ник̀о̀е самовїлске др̀ва СиГ, ко̀е др̀ва има у Гатње, ко̀е јајца ма̀стїле; нѐке говѐда ЖКГ;*

ко̀е сѐла, ко̀е др̀ва, ко̀е го̀еда; нѐкое-сѐла нѐмает ни во̀да, нѐкуе гу̀еда па̀сл`е, нѐкое на̀ше го̀еда нѐса го̀леме СрГ, ку̀е гу̀еда па̀сет, нѐкуе на̀ше ја̀рића, нѐкуе к̀учика лава̀шоа ГГ, ко̀е јајца да изѐдем, ку̀е др̀ва ПрекГ.

б) У СиГ поред форме на *-е*, у Нмн. с. р. срећу се и ређи примери са очуваним старијим обликом:

Ко̀а др̀ва, ко̀а говѐда па̀сле на Брезо̀јцу, ник̀о̀а др̀ва не го̀ру до̀бро СиГ.

ОПШТА ЗАМЕНИЦА ЗА КОЛИЧИНУ

209. Општа заменица за количину *свѐ* у мн. има посебну позицију у систему облика.

У множини се заменица употребљава именички и придевски. У односу на остале заменице придевски употребљене – у којима у већем делу говора ЈЗКиМ долази до губитка множинске моције уопштавањем *-е*, од ове заменице атрибуцки употребљене јављају се и облици на *-и*, који продиру и у поље ж. р. и с. р. Ширење *-и* у све родове ове заменице део је општег слабљења и губитка множинске моције рода у говорима ЈЗКиМ, а у корелацији је са ширењем облика 3л. мн. личне заменице *они* (в. т. 190–201).

Овакво морфолошко својство опште заменице придевски употребљене подржано је именичком употребом ове заменице, али и избегавањем хомонимије са облицима једнине.

209а. У служби граматичког субјекта, када се односи на скупину мушкога рода или мешовиту скупину, заменица има облик Нмн. м. р.

на *-и* у свим говорима ЈЗКиМ. Када се односи на скупину женскога или средњег рода, некада је употреби облик на *-е*, некада облик м. р. на *-и*.

Опстајање посебног облика за Нмн. м. р. *сви* део је такве тенденције да заменице које имају и именичку и придевску позицију боље чувају посебан облик за Нмн. м. р. (в. т. 205–206).

а) Скупина мушкога рода, мешовита скупина

а. *Сви* смо *ишл'е* на *пругу*, *сви* *бил'е* *куд нас*, *сви* *те дарујев*, *сви* *да идемо сас н'ега* ПрГ, *сви* *у ч'езе*, и *ту сви* *стал'ају* *паре*, *сви* *по реду*, *сви* *веч'ерав*, и *они сви* *се грабив^ф*, *сви* *се ћудил'е*, *се сабрал'е* *сви*, *сви* *смо бил'е* *здрави*, *сви* *ти давав* *паре*, *сви* *жн'оew*, да *обиц'емо* *сви* *смокву* ПодрГ, *сви* *играл'е*, *брал'е* *смо се* *сви*, *они сви* *се сабрал'е*, *сви* *смо славил'е*, *појоу* *сви*; и *ми сви* *дигнемо* *се на ноге*, *седнемо* *сви* *на клупу*, *работал'е* *сви*, *ич'ер* *отишл'е* *сви*, *сэберев* *се* *сви*, *сви* *ч'емо* *по н'ега*; *сви* – *деца*, *жéне* – *по не́га*; *сви*, *кој о́ч'е* *да до́ц'е*; *сви*, *цéла* *фамил'и'а*, *мо́ра* *да пост'имо*; *тој* *изне́соу* *сви* *на јéно* *мéсто*, *изне́се* *да јéдоу* *сви*, *сви* *по ма́ло* *да прóбоу*, *сви* *смо бил'е* *нервóзни*, *да ч'у́јеоу* *сви*, *да руч'áмо* *ту́ја* *сви*, *бил'е* *сви* *та́мо* *по свéту*, *ч'е* *се* *оба́н'ав^ф* *сви* *ос та́* *стра́шн'ик* ПодгГ, *ал* *оно́ду* *сви*, *сви* *и́ду* *код* *мéне*, *сви* *не* *ви́коу*, *зна́ле* *да* *сéјо* *сви* СиГ, *сви* *док* *оти́ну*, *сви* *се* *љу́љају*, *сла́ву* *Младéнце* *сви*, *сви* *подéлу*, *сви* *на* *но́ге* *сéду*, и *сви* *у́знимо*, *они* *сви* *посéдају*; и *на* *со́пру* *сви* *око́ло*, *сви* *на* *со́фру*, *сви* *има́ле* *де́цу*, *сви* *ч'е* *се* *врату* ЈКГ;

ка *сви* *и* *ми́је*, *сви* *се* *ше́гае* *ос* *не́га*, *сви* *ће* *до́несет* *по-јен-да́р*, *смо* *рабо́тал'е* *сви* СрГ, *а* *до́шл'е* *сви* ПрекГ, *сви*, *целó-село*, *ће* *запáл'име* *о́ген*; *сви* *шо* *бил'е* *во* *Трст*, *до́шл'е* *сви*, *сви* *да* *и́дет*, *сви* *се* *ра́дујет*, *во-јен-ва́гон* *сви* *се*, *до́ма* *и́дал'е* *сви*, *а* *ће* *и́дет* *сви*, *сви* [дéјке] *и́шл'е* *на* *дрва*, *и́ма* *сви* [мешовита група], *сви* *ја́л'е*, *сви* *да* *рабо́тате* ГГ.

б. У малом броју потврда среће се облик *свé* за скупину м. р. у субјекатској служби:

Косил'е *ни* *цéја* *дэ́н*. *Свé* *се* *уморил'е* ПодрГ, *свé* *биле* *заробéни* *у* *Нема́ч'ку* ПодгГ, *Овé* *по́шле*, *будáле...* *Свé* *су* *мртве* [љу́ди, војници] ЈКГ.

У оваквим примерима остварено је свођење синтагме на придевску заменицу, која у мн. има синкретичну форму на *-е* у већем делу говора ЈЗКиМ.

б) Скупина женскога рода

За означавање скупине женског рода изразито доминира облик на *-е*, али су потврђени и ретки примери на *-и*.

а. *Свѣ* [жене] ч'е се умóриф, *свѣ* [жене] смо пл'ѣл'е ч'арапе од вúне ПрГ, *свѣ* [јетрве] ми су врѣдне, трѣба *свѣ* [краве] да се отѣл'ив^ф, *свѣ* [свекрве] су íсте ПодрГ, *свѣ* [кћерке] ми су удáте, *свѣ* [сељанке] бíље у бóшч'е; *свѣ* [говеда] се надúл'е од јóнц'е („детелина“) ПодгГ, *свѣ* [бачице] смо праíле сирѣње, *свѣ* [жене] мíле људíма нóге, *свѣ* [жене] рађáле по дѣсет дѣцу, *свѣ* [куме] знáле за адѣте СиГ, *свѣ* [жене] смо креч'áле кúч'е, *свѣ* [жене] отерíле ЖКГ;

свѣ [сељанке] íшле на Тóплец за вóда, *свѣ* [стрине] ни íзмреа у рáт СрГ, *свѣ* [жене] нóсил'е у водáница, *свѣ* [жене] да прѣдет вúна, *свѣ* [снахе] да мѣтеф двóр ПрекГ, а ч[е] íдет *свѣ* [жене], *свѣ* [пáре] изгíнал'е, *свѣ* [жéне] нáдље óшље ГГ.

б. *Свí* тѣí шо смо бíл'е некóје жéне, девојке [скупина женскога пола], и мí *свí* трí [девојке] у áвл'иу, мí *свí* [три сестре] да пíснемо ПодрГ, *свí* [девојке за удају] морáл'е да ч'ѣкав^ф на рѣд^т ПодгГ.

в) Скупина средњега рода

Свѣ [говеда] се надúл'е од јóнц'е („детелина“) ПодрГ, *свѣ* [говеда] ни бíле у ливáду ЖКГ, *свѣ* [говеда] се тѣрает на Рóјна СрГ, *свѣ* [говеда] ги отѣрал'е, *свѣ*-села, óшље *свѣ* гúјѣда, *свѣ* [деца] ги отѣрал'е ГГ.

210. а) Употребљена атрибутски уз именичку реч у Нмн. м. р., заменица *свí* често има облик м. р. у већем делу говора ЈЗКиМ:

И *свí* свáтови; и дѣца и стáри, *свí* íдемо; и *свí* дѣца да дóц'ew, *свí* стáри да íдев; óни, *свí* л'úди, мѣне: мерабá; и мí *свí*, жéне; óни *свí* – људи, жéне ПодрГ, мóје брач'а, *свí* троíца ЖКГ;

свí дáјов^фци са рáдосни млóго, *свí* сíнови ми дóшл'е, *свí* брађа знáле за њѣга СрГ, *свí* љúци дóшл'е ПрекГ, на свáбда дóшље *свí* сѣљани, *свí* свáтои, *свí* óфчари вечѣрал'е, се сóбрал'е *свí* млади бѣћари, *свí* пúтници, *свí* л'етуáнци, *свí* л'úђи га пóл'ал'е ГГ.

б) У јужнометохијским говорима, у којима је иначе губитак множинске моције придевских речи уопштавањем општемножинског *-е* довршен, у Нмн. м. р. остаје посебан облик на *-и*. У ЖКГ, међутим, губитак моције рода у мн. захватио је и ову заменицу.

Док је у нижим селима СрГ употреба облика *свí* уз именице м. р. стабилна, у вишим селима честе су потврде заменице с обликом *свѣ*.

У ГГ и ПрекГ нису ретки примери облика заменице у Нмн. м. р. на *-е*.

Свѣ љúди дóшле; *свѣ* што смо викале љúде, дóшле на свáдбу ЖКГ;

свѣ људи оти́доа, *свѣ* гóсти пóчнаа да íграет СрГ, *свѣ* твúје дрúгари, *свѣ* јесíрциѣ издóјдоа, *свѣ* бѣñари, *свѣ* љúђи, се сóбраше *свѣ* дрúгари, да дóјете *свѣ* пет сíнои, ñе се пóвика *све* свáтој ГГ, *свѣ* вóлови се нáпасл'е, *свѣ* л'úц'и се умóрише, да се скрíјеф *свѣ* вóјници у твóјзу штáлу ПрекГ.

211. Нмн. ж. р. и с. р. на -е

а) *Свѣ* нáj дóбре девојке, *свѣ* тѣј жéне ПрГ, *свѣ* кúч'е да се упáл'ив, *свѣ* нáше јет'рве ПодрГ, *свѣ* л'ивáде муштíшке, *свѣ* твóје бóшч'е ПодгГ, *свѣ* мађушнице ми онодíле СиГ, *свѣ* л'ивáде неродíмске, *свѣ* жéне плéле ЖКГ;

све-девојке у Стрѣцка да се рáзбољет СрГ, *свѣ* трáве изгóроа, а дóшле жéне *свѣ* ПрекГ, га гл'éдаѣ *свѣ* сѣфске жéне, *све* гóрске мáнесте, *све* мúке, *свѣ*-жене би се пól'ал'е ГГ.

б) *Свѣ* јáјца да се иск'ршив^ф ПрГ, лóко је *свѣ* дрáва да се изгóриф ПодрГ, *свѣ* сѣла подгóрске ПодгГ, *свѣ* самовíлске дрáва СиГ;

свѣ сѣла остáдоа пúсте, *свѣ* јáјца се иск'ршиле СрГ, *свѣ*-села, *свѣ* гóве-да дóшл'е ПрекГ, *свѣ*-села знá, *свѣ* свује сóбрал'е, óшље *свѣ* гúједа ГГ.

НОМИНАТИВ МНОЖИНЕ ПРИДЕВСКИХ ЗАМЕНИЦА

211а.

Т а б е л а 31: Нмн. придевских заменица атрибутски употребљених						
	Нмн. м. р.		Нмн. с. р.			Нмн. ж. р.
	<i>моји</i>	<i>моје</i>	<i>моје</i>	<i>моји</i>	<i>моја</i>	<i>моје</i>
ПрГ		+	+			+
ЂГ	[+]	+	+			+
ПодрГ	[+]	+	+			+
ПодгГ	+	(+)	+			+
СиГ	+		+	(+)	(+)	+
ЖКГ		+	+			+
СрГ	+	[+]	+	[+]	[+]	+
ПрекГ		+	+			+
ГГ		+	+			+

НОМИНАТИВ МНОЖИНЕ МУШКОГА РОДА

Говори са чувањем Нмн. м. р. на -и

212. Посебна форма за Нмн. м. р. на -и добро је опстала у СиГ. У ПодгГ и СрГ доминирају примери Нмн. м. р. на -и, али је потврђен и продор општемножинске -е форме. Присуство -е форме у СрГ и ПодгГ подстакнуто је близином говора у којима је остварен губитак множинске моције: примери типа *дóбре во́лови* срећу се факултативно у вишим селима Средске ближим Гори; у Призренском Подгору, у селима ближим Подрими, нису необични примери са -е у Нмн. м. р.

а) Нмн. м. р. на -и

Мо́и сино́ви, *мо́и* кошта́њи, *мо́и* сино́ви, уну́ци *мо́и* но́сиу, *мо́и* нећа́ле да ми једоу то́ј, *мо́и* збо́ру, *мо́и* ми збо́ру; *тво́и* ко́н'и, сино́ви *тво́и*, *тво́и* деве́ри ото́ше, не́су *тво́и* свато́ви ка мо́и, *тво́и* комши́је да помо́гно, *на́ши* попо́ви дођо́ше, би́ћи и *на́ши* сино́ви до́шле, и *на́ши* ста́ри, јен стри́ц мо́му о́цу, га скрасти́ја; де биле *на́ши* ста́ри; *ва́ши* ко́њи, *ва́ши* во́лови извукóше, ни му́жи *ва́ши* не зна́ју; сино́ви *њего́ви* ймо́у, војни́ци *н'его́ви* припуца́ше; *њини* ста́ри до́шле, *њини* војни́ци не чу́во, излэжа́ше не *њини* сино́ви; *њо́јни* [укућани] до́шле да је во́ду, *њо́јни* ко́њи врши́ле; *њојзи́ни* голу́би, *њојзи́ни* свато́ви, *сво́и* што су, о́ни ноћевале́; да оти́до *на́ши* *сво́и*, родни́на; *оњејзи́ни* комши́је, *вејзи́ни* во́лови *вејзи́ни* сино́ви, *вејзи́ни* лопóви, деве́ри *вејзи́ни*, *чи́и* голу́би, *чи́и* биса́ги на раме́но, *чи́и* јуна́ци биле та́мо, *чи́и* পেঁгли, *чи́и* су ови́ја грóзни лју́ди, не су ови́ја *ничи́и*, *ничи́и* (= нечи́ји) ко́н'и прођо́ше, о́ни не биле *ва́кви* лопóви, *ова́кви* свато́ви, *ова́кви* кошта́њи, *та́кви* сино́ви, *она́кви* [рудари] биле у рудник; *ка́кви* свато́ви до́шле, *ка́кви* шиње́ли на нас, а *ка́кви* кревeти у со́бе; *свека́кви* свато́ви йдо, *свека́кви* војни́ци биле у Сирини́ће; *ника́кви* чо́еци сте, *оволи́кви* трњи на пу́т, *воли́кви* каме́њи, *толи́кви* зидóви, *толи́кви* чобáни и бачи́це имáло, *толи́кви* војни́ци погину́ле, *коли́кви* каме́њи падо́ше, штом-*коли́кви* ву́ци, штом-*коли́кви* нави́љци СиГ;

мо́ји сино́ви изора́л'е, а зар *мо́и* деве́ри ре́кље, *мо́и* уну́ци ми су ма́л'и, те́ *мо́и* сино́ви и мо́је ч'е́рке, *на́ши* л'у́ди смо óвде, óвде сви́ су *на́ши*, па по́сл'е *н'его́ви* браћ'а, *мо́и* де́да и баба ме да́л'е; *тво́и* Љешáнци зи́дав; ко́њи *њего́ви* би́ље у по́ље; да до́јоу го́сти *но́н'и*; до́шл'е го́сти *на́ши*, до́шл'е онé *на́ши* првич'áри, *на́ши* овé роц'áци не радил'е, *на́ши* кумóви ни бил'е; уго́вор напраил'е Ср́би, *на́ши*; до́шл'е го́сти. *На́ши* – комши́је, *на́ши* пријатéл'и; сино́ви *ва́ши* на́ше де́ца ги кла́л'е,

н'іни оч'єви, свє бїл'є н'іне продавнице, н'іни бутїци, н'іне златаре, н'іни аутобуси, н'іни л'єкари; н'ојни ствारी ги бїл'є у стару куч'у, да гу доц'new њојни од рода, гості ко'и ни бїље сво'и, ішл'є онє' сво'и што імаш; ч'їи су овїја бивол'и, ч'їи бїл'є віза стапови, ч'їи мўжи работал'є; вакви бїл'є, такви бїл'є, овакви мајстори, такви лўди бїље, такви врагови такви адєти, іма такви л'ўди; какви девєри ни бїл'є, какви вўци імало по шўме, какви јазбаци іма у колѳмбоч', какви су наші ц'аци; никакви му бїл'є н'єгови сватѳви, немало никакви војници на пўт; кољїкви камєњи на пўт, кол'їкви српови імало, кол'їкви гроздєви расле у лѳже, кол'їкви ти бїл'є сїрци; овољїкви коштањи наодїље се у пїјац, овол'їкви гол'єми волѳви, вол'їкви сн'єгови до пенц'єре, тољїкви српови не мѳгле тој-жїто, тол'їкви бол'єси утепаше нарѳт¹, тол'їкви с'рпски манастири іма у Косѳво ПодгГ;

мои браћа постари бїле од мєне, мои браћа бїле ѳстри, сїнови мѳји се растїкаа, да те утепаєт мои сѳв и лєба, а са мои волѳви; твои волѳви са толикви; наші брєстои у Жєжница израснале вїсоко, наші багреми; немало наші лўди у другє државє, наші мўжи донєсоа сєно волѳвам; њєгови сватѳви улєнаа у сєло, њојни снѳпои, њојни рўкојђи („руковєт"), њојни волѳви, њојни стапови, њојзини дўкати из Амбєрика, њојзини кѳмшије Бўцови, њїни мўжи работале ка тєрзије у Кѳсоо, н'іни кѳн'и вршет у Вєска; лўди што ти са своји, ће ти помѳгнет; чїи са стапови, чїи волѳви са на Ошљак, чїи са ѳвија вѳтњаци; ѳвакви ѳпєнци імало, вакви стапови, вакви чїчѳв^фци („стриц") немав нїкој, нє-бил'є ѳвакви вўци, такви врзуљци, такви-лўди бєшуа, такви чѳсни крсти, ѳнакви стрєјарѳци („вбрац"); какви-лўди бєшоа, какви лўди дѳшл'є, какви гоєдари; імало напре нєкакви врагови; свєкакви лўди іма на дўња, свєкакви жєтвари жњєле у нас, свєкакви врагови ће му паднет на памєт; кєд дѳђѳа од Ошљак, волѳви бїле нїкакви, сїнови му бєшоа нїкакви радници; волїкви лўди, камєн'и волїкви, овѳликви сн'єгои, овѳликви јасєњи бїле, овѳликви сватѳи, стапови тѳл'икви, тѳликви цандари бєшоа, тѳликви ѳгњѳи бєшоа, твои волѳви са тѳликви, онѳл'икви кѳсачи; кѳликви дўбои, камњѳи кѳликви, кѳликви трњи израснале, кѳликви крсти се дїзале СрГ.

У СрГ им. *вєђа* („ѳбрва, повија") јавља се с овим ѳбликом у нижим селима (бѳжем ѳфарбала *својє-вєђе*). У вишим селима, ближим Гори¹¹⁷, именица је променила род, пришавши м. р., тако да у примерима:

¹¹⁷ У ГГ именица је, такође, пришла м. р. (*вєђ* - *вєђи*, Младеновић 2001: 277). Померању у роду допринєла је потреба за избегавањєм хѳмонимије, пошто *вєђа* у ГГ значи „муња, гром".

Искубала *свои* веђи, ги пана̀л'е *н'ојни* веђи, није дошло до поремећаја у употреби множинских облика придевско-заменичке промене.

б) Посебна форма на *-и* у Нмн. м. р. очувана је и од осталих придевских речи:

Сви тројица бил'е *бóси*, Мужи не л'егна̀л'е у кревет. Тако *обујени*, тако *обуч'ени*; а сте *готóви*, тако смо бил'е све *о́кружени*, ми смо бил'е *дóбри* у могу́ч'нос, сино̀ви нека са *здра̀ви* и *жѝви*; Кум и старóјко. Теја су *гла̀вни*, тако смо бил'е *му́ч'ни*, унуч'и́ч'и нека су *жѝви*, нека ми су *жѝви* сино̀ви, *сиромáшни* бил'е дóста, бóл *бол'есни* бил'е, сáк смо *нерасположени*, вија на̀ши бил'е *упóрни*, *ста̀ри* људи не се слýшоу ПодгГ, људи биле *врзани*, опáнци од^о *коже пра̀ени*, *крупни* гребени имáл'е СиГ,

сви дајовци са *ра̀досни* млóго, *ча̀сни* крсти Бóга мо̀л'ет, оста̀доа *ста̀ри* мо̀мци СрГ.

в) У ПодгГ и СрГ нема много потврда са продором *-е* у Нмн. м. р.:

а. *Њего̀ве* [аргати] до̀ц'ев код мéне, *косáч'и њего̀ве* покоси́ше, *мо̀е* [укућани] су све ту́ја; *ка̀кве* аргати смо имáле у врши́дбу, *ка̀кве* ни су *на̀ше* ко̀њи; *не́сэм* ги зна̀ла *ка̀кве*¹¹⁸ [мушкарци, разбојници] би́ље; *ва̀кве* беч'ари кэд имáл'е; *ете вол'и́кве* ко̀н'и *вукл'е* д'рва; *тол'и́кве* ја́рич'и се изе́л'е; *кол'и́кве* трупóви имáло прет куч'у, *кол'и́кве* ни су бр́цке ко̀н'и, *кол'и́кве* бостáни родил'е, *ника̀кве* ги би́ље њи́не мýжи ПодгГ.

Исто и у Нмн. м. р. осталих придевских речи:

Гочéви *ста̀ринске* што лупáл'е, *искочи́ше* ве́ј тракторч'и́ч'и *ми́цке*, враго̀ви *на̀прежн'е* ПодгГ.

б. *Му̀е* пријате́љи до̀шл'е, све *му̀е* во̀луи у пла̀јна, *тво̀е* óрачи на њи́ва ос ко̀њи; *њего̀ве* гочóбије, *н'его̀ве* ко̀сачи; *н'ојзинé*-кофци, *но́јзине* кучики лавáшоа; *н'и́не* во̀лои па̀сл'е у пла̀јна, *ва̀кве* ста̀пои нéмало на̀пре, и мýје дѐвери са *ова̀кве*, *све́какве* враго̀ви имáло у људи СрГ.

213. У свим говорима ЈЗКиМ поремећена је семантичко-граматичка дистрибуција облика именица заснована на категорији збирне множине и системске множине, затим облика појединих именица *pluralia tantum* (Младеновић 2005: 169–173, Младеновић 2007: 99–116, Реметић 1996: 437, 470).

Плурализација именица *дѐца*, *бра̀ћа*, затим низа збирних именица различитих морфолошких типова, бројних именица типа *троји́ца*, пред-

¹¹⁸ У примеру је употребљен ОПмн. м.р. према рекцији глагола *знала*.

ставља регуларизацију нерегуларних семантичко-морфолошких односа у систему. Регуларизација почива на отклањању несагласја између значења (= множинско) и граматичког обележја (= једнинско). Уз именице са несагласјем семантичког и граматичког плурализација је изразита у дативу облика и именице и детерминанта, док се у ОП чува облик јединине именице, уз несагласје у конгруенцији између једнинског облика именице и њене множинске семантике (види *овéј дéцу, за овéј дéцу*). Односе у превирању илуструје пример:

Тéј дéцу ги узéа ПодгГ: удвојена заменичка енклитика има облик Амн., показна заменица облик ОПмн., именица *дéца* облик ОПјд.

Збирне именице на *-је* подложне су морфолошкој плурализацији под утицајем семантике у свим говорима проучаване зоне (Младеновић 2005: 172–173).

На специфичну позицију показних заменица у СиГ упућују примери:

Свé су *овé* твоá дéца, *Тé* помицке њóјна дéца дéца сэс нáс
у којима облик показне заменице има множински облик на *-еј* а присвојна заменица облик на *-а*, који може бити Нјд. им. на *-а*, али и множина с. р., пошто СиГ у множини придевских речи зна и за овакав облик Нмн. с. р.

Неподударност граматичког и реалног броја збирних именица у ареалу говора ЈЗКиМ у коме је очувана множинска моција – макар окрњена, ствара колебање у избору конгруентног облика придевске речи.

О судбини именица са суплетивизмом типа *куче-кучићи* в. т. 231.

а) Заменице уз именице са суплетивном множином на *-ићи / -ики* у ова три говора различито се понашају.

У СиГ Нмн. заменичко-придевских речи уз именице са суплетивном множином типа *пíле – пилíћи* има облик м. р., пошто је слагање према граматичком роду. У СрГ и ПодгГ поред основних облика на *-е*, јављају се и ређи примери на *-и*.

Мóи пилићи, *нáши* кучићи отерáше гу мéчку, *кáкви* су овíја јарíћи, *тáкви* голéми јарíћи, *нáши* прасíћи бíле бóш *тáкви*, *тáкви* су девојчíћи, ка *твóи* пилићи нéма, овíја *твóи* јарíћи, њóјни пилићи íдо по квáчку, њóјзíни пилићи, кучићи њóјзíни, јарíћи *вејзíни*, *тејзíни* девојчíћи, *овáкви* јарíћи, *тáкви* девојчíћи, *толикви* кучићи, *толикви* крчажíћи, *коликви* јарíћи, *коликви* кучићи СиГ, тóј су пáр унуч'íч'и *мóи*, *вол'íкви* куч'íч'и бíл'е у дворóве ПодгГ;

нáши кúчки, *њéгови* тевчíњчки СрГ.

б) Збирне именице на на *-а* у говорима ЈЗКиМ (*браћа, родбина, својбина, дружина*) односе се или на скупину појмова мушког рода или на скупину појмова различитих родова. У говорима проучаване зоне семантика надвладава формална обележја ако постоји конфликт облика и значења, тако да се ове именице плурализују (скоро доследно у Д – *децама / децам, браћима / браћама / браћам, својбинама / својбинам*) а придевске конгруентне речи имају – додуше недоследно – облик множине.

а. У говорима са очуваном моцијом рода у множини заменичко-придевских речи, уз им. *браћа*, речи у атрибутој употреби претежно конгруирају према реалном броју и природном роду именице – имају Нмн. на *-и*. Овде је остварена семантика множине: *браћа* = збир више особа мушкога пола.

Утицај реалног броја и природног рода им. *браћа* има за последицу и морфолошко обележавање Дмн. именице множинским наставком мушкога рода у СиГ и ПодгГ *браћима / брач'има*, иако је у Дмн. заменице употребљен синкретични облик за множину: *мо'ема брач'има* ПодгГ.

Овија *мо'и браћа, тво'и браћа* отерише ги о'уце, *н'ојни браћа* дошле да се тепо сас нас, *браћа њојз'ини; браћа вејз'ини* СиГ, *мо'и брач'а* неч'ал'е, да доц'ев *мо'и брач'а, нег'ови брач'а* не станувал'е ПодгГ, ће ни помогнет *њојзини браћа, какви-ти-са браћа, мо'и браћа* биле остри, *његови тројца браћа, дођоа њојни браћа* СрГ.

У ПодгГ и: *Не гу дошље њојне брач'а, уч'инише ми то' ваше брач'а.*

У СиГ уз ову именицу забележени су и ретки примери са обликом присвојне заменице на *-а*: *Стигнаше ги Шиптаре овија мо'а браћа, па н'ег'а браћа* умрле.

б. У говорима без множинске моције стабилна је *-е* иновација:

Да ти доц'нев^ф *ваше брач'а, н'ојзине брач'а* отидоше ПрГ, *мо'е брач'а, твоје брач'а* постаре, нека доц'ев *ваше брач'а* ПодрГ, *мо'е брач'а* ЈКГ;

кеде се *твује-браћа, нејзинé-браћа* пристал'е ГГ, *тајзине брач'а* ПрекГ.

б) У говорима ЈЗКиМ именица *дете*, осим што означава „људско биће (дечак или девојчица) у раном раздобљу свога развоја“, значи и „мушко дете, син“. Семантика м. р. подупрта семантиком им. *браћа* учинила је да се уз им. *деца* употреби и облик својствен Нмн. м. р.

а. У говорима са очуваном множинском моцијом (СиГ, СрГ и ПодгГ) уз именицу *деца* придевска заменица у Нмн. најчешће има облик на *-и*. У СиГ ретко и *-а*, у ПодгГ, СиГ и СрГ и облик на *-е*.

Моји деца ми појале, дођоше *моји деца*; *твоји деца* обраше сливу; *њојни деца* растрвише се, нема ги *њојзини* по стари деца; *вејзини* деца бéro, *моји* постари деца, *наши* деца биле вредни, *какви* ги са деца Милеве, *коликви* ни биле наши деца, деца *коликви* израсле СиГ, не ми бил'е веј *моји* деца, *наши* деца не ч'е преварив, *толикви* ни бил'е деца ПодгГ, *твоји* деца појашоа, *твоји* деца са чисти; *наши* деца са вредни, *наши* деца се ижењиле; деца *његови* работале у Немачко; *њојни* деца не-учет, *њојни* деца што биле, *моји* деца останале да работает СрГ.

Нису чести примери са посебним обликом на *-а* за Нмн. с. р.:

- *Моја* деца ми биле гладни, и *моја* деца ми работале, *моја* деца почеле; *твоја* деца појале, деца *твџа* имале, *нојња* деца биле, *њојна* деца викнуше, *њојзина* деца СиГ.

б. У говорима без множинске моције среће се само Нмн. на *-е*:

Његове деца, ч'ије су веј деца ПрГ, *моје* деца ми биле; *твоје* деца; *наше* деца, деца *његове* добро уч'ив, *ваше* деца ПодргГ, *моје* деца добро бил'е; *моје* деца, унџи, викнаше не ПодргГ, *моје* деца биле мале, *оволикове* деца; *толикове* деца ми биле, *коликове* деца ми биле ЖКГ, *ваше* деца да спијев^ф, *н'ојзине* деца ПодргГ, *моје* деца, *твоје* деца повале, нека једоџ *твоје* деца, *твоје* деца не учили, *његове* деца викнуле не, *њојзине* деца; *тејзине* деца досадише СиГ;

мује-деца немал'е ни л'еп да изедет, *твџе*-деца отидоа на косен'е; *наше*-деца сџк ће донесет; *његове*-деца не се ожeњиле СрГ, *своје*-деца ПрекГ, *мује*-деца, да лъ се живе *мује*-деца; *његове*-деца; *њојне* деца, *чије*-деца; *свечије* деца ми бил'е ГГ.

Говори без моције рода у множини

214. Судбина множинске моције рода у говорима ЈЗКиМ у којима је иначе свођење на општемножинску форму на *-е* узнaпредовало, зависи од службе придевске јединице, тј. да ли је придевска јединица атрибутски или предикативно употребљена.

У атрибутској употреби придевске речи у Нмн. подложније су губитку множинске моције него у предикативној употреби (в. т. 215).

У говорима у којима опстаје посебна форма за Нмн. м. р. на *-и* у атрибутској употреби, опстаје и у предикативној.

У говорима у којима је у атрибутој употреби истрвена множинска моција рода, у предикативној употреби у Нмн. срећу се напореда примери са општемножинским *-e*, присутни у атрибутој употреби, али и примери са очуваном множинском формом на *-u*.

Бољем чувању посебне форме на *-u* у Нмн. м. р. у предикативној употреби доприносе различити моменти:

а) Придевска реч у предикативној употреби је редукована синтагма из које је елидирана управна именица, па придевска реч преузима множински облик именице. На сличан начин опстаје и посебан облик за Нмн. м. р. поименичених придевских речи у субјекатској служби (в. т. 188–189).

б) У атрибутој употреби придевска реч је у непосредном контакту са управном именицом, која је носилац граматичких информација о роду па није неопходно поновно обележавање рода придевском јединицом, у предикативној употреби између субјекта и придевске речи налази се копула, која уноси аутономност у предикативно употребљену придевску реч, што тражи њено прецизније обележавање.

в) Док се у атрибутој употреби придевска реч среће у свим падежним облицима осим вокатива, у предикативној употреби јавља се номинатив.

Подстицај за једнакост облика свих родова у Нмн. у атрибутој употреби долази из зависних падежа множине, који су и иначе, независно од рода управне именичке јединице, за све родове једнаки. У говорима ЈЗКиМ на почетку граматичких морфема зависних падежа мн. јавља се *-e-* (од *моје* синове, од *старе* кревете; *мојема* синовима, *старема* л'удима ПодрГ).

Док је у атрибутој служби у говорима ЈЗКиМ могућа употреба свих придевских речи, употреба у предикативној функцији широка је само код придева и присвојних и каквоћних заменица. Употреба других придевских заменица у предикативној функцији изван синтагме или је могућа уз ограничења (у упитним реченицама: Какав је зет?, Кол'икав је зајац? ПодрГ) или није могућа – ако су то заменице које се употребљавају и именички и придевски /*Човек је неки / * Човек је некој, *Човек је сваки, *Човек је који/. Овакво ограничење последица је значења ових заменица, које није блиско описним придевима, а не постоји ни творбена блискост са описним придевима. Значењска и творбена блискост присвојних заменица и присвојних придева, међутим, очигледна је.

215. Нмн. м. р. заменица атрибуцки употребљених

а) *Вѐ мѐе* синови, *моје* комшије, *моје* родител'и, *вѐ мѐе* пил'ич'и; *твоје* девѐри, *тѐ твоје* адѐти, *твоје* алтѐни, *тѐ твоје* опѐнце, имало *твоје* дукате; *наше* пријател'и, *наше* Подрѐмци, *наше* дѐнови; *ваше* зѐтови, *ваше* мѐжи, *ваше* сокаци; *његове* војници, *н'егове* л'ѐкове, *његове* пил'ич'и; *њојзине* сватови, *њојзине* азгѐни, *њојзине* багрѐни; скапал'е *њине* коштањи, побегнаше *вѐ н'ине* зидари, тв'рдо ка теј *њине* опѐнце; *ч'ије* којнаци, *ч'ије* којн'и добро т'рч'ив^ф; *вакве* лѐуди, *вакве* комшије, *вакве* пријател'и; *кол'икве* к'ртѐви бил'е у башч'у, *кол'икве* ни су кумч'ич'и, *кол'икве* димѐви од ђгањ ПрГ;

наше С'рби нѐмав^ф, *твоје* зѐтове се напи'ѐју, дошл'е ви *ваше* гѐсти, *наше* зѐтови су добре, *наше* старѐ бил'е јунаци, *хије* синови бил'е у кафану, *такве* лопѐве нѐмало нигде, *тол'икве* ратови прошл'е ни преко главе, *кол'икве* багрѐн'и се осушише ЂГ;

моје синови, ка *моје* синови; *твоје* синови, *твоје* руковѐди се видив^ф, *твоје* ардѐви; *наше* војници пуцал'е, ни *наше* сељани не мѐгле, *наше* сватови требал'е да идев, носил'е и *наше* лѐуди прѐ; отишлѐ *ваше* аргати; *његове* бостани бил'е на пијац; *ч'ије* синови отидоше у војску, имало *вакве* л'ѐуди и тамо, ѐни су *такве* лѐжови; *вол'икве* дѐшеци, дирѐци *вол'икве* на куч'у, *тол'икве* тѐрњи прекај њѐве, *тол'икве* ратови ни прошл'е преко главе, *тол'икве* куч'ич'и отидоше, *кол'икве* патѐци имало у Зоч'иште, *кол'икве* стѐгови се праил'е у ваше сѐло ПодрГ;

моје синови радију, *мѐе* шпорѐди зарц'але, а оволикве *мѐе* клипове се родиле; *мѐе* јаганци; *мѐе* девојч'ич'и, *мѐе* прашч'ич'и; *твоје* аргати сабрале сѐно, *твоје* кѐн'и вршију; *његове* телефоне радију, *н'игѐве* братанци, *њигѐве* брач'а, *његове* нѐкте су голѐме, *његове* голѐме мѐстич'ич'и; *наше* бадавц'ије („беспосличар”), *наше* лѐуди; *ваше* голѐме нѐкти, *ваше* прѐсти на рѐку; *њѐјне* ч'или'ими, *нѐјне* синови се звашоше тако; *њине* гѐсти, *њине* првич'ари, *њине* плѐкови, *њине* телефоне радију; *оваквѐ* нѐктове, *оваквѐ* лѐуди, *таквѐ* бадавц'ије, *таквѐ* беч'ари, *таквѐ* купусници („пита са купусом”) нѐма ѐвде; се *каквѐ* авиѐни, *каквѐ* лѐуди биле у сѐло; *никаквѐ* л'ѐуди не бил'е, *никаквѐ* војници нѐ ги тражиле по сѐло; *оволикве* [пацови] су да се ч'удиш, а *оволикве* клипове се родиле, *толикве* мѐстови, *толикве* ц'аци у школу, *толикве* орасе било; *коликве* кѐњи, *коликве* путови се покварише, *коликве* трѐпове имале у шѐму ЖКГ;

моје комшије, *мѐе* брач'а, и ѐни са ка *моје* синови; *твоје* волови, *твоје* синови, *твоје* брач'а; *наше*-љуц'и; *ваше* ѐфч'ари; *н'егове* кѐншије; дојдоа и *њине* гѐсти; *нѐјзине* синови, *нѐјзине* брач'а; *своје*

ч'е ти по́могнеф, *овајзине* стапови; ч'и́е во́лови са најго́леме; *о̀вакве* бѝл'е шу́мари, *каквѝ-љуџ'*и до́шље; *свѝкакве* љуџ'и, *свѝкакве* војници *овол'икаве* бра́вови ни бѝл'е, *тољикаве* дубови; *кол'икаве* љуџ'и како пла́нине ПрекГ;

тву́је не́ ме сакал'е; *негу́је* дру́гари; *наше́-*мужи, тр́чет два́ца *наше*, *наше* шо беа сељани, *о̀вја наше* дру́гари; *ва́ше* му́жи рабо́та'е; *чијѝ-*мужи на гурбет; ти́ја бра́во' се *свѝћује*, сто́го' повише-сѝло бѝл'е *свѝч'ије*; *не-чи́е* се ама *чи́е*, *нечи́е* лафо'; *ваквѝ-љуђи*, *онаквѝ-*мужи не се ра́жа'е; *ка́кве* ду́кати има *ка́кве* пу́то' има'е, *ка́кве* сно́по'; *не́какве* војници; *ни-каквѝ-љуђи* не́-бил'е; *вољикаве* во́ло' да до́ет, *тољкаве* ву́ци шо има́је; *кол'икаве* л'у́ђи беа на́пре ГГ.

б) Иако је губитак множинске моције у делу говора ЈЗКиМ практично довршен у атрибутској употреби, спорадично се срећу и примери са Нмн. м. р. на *-и*. У ЋГ је нешто више потврда са очуваним обликом за Нмн. м. р. У мом материјалу није потврђена констатација М. Стевановића о томе да заменичко-придевске речи у Нмн. м. р. у ЋГ имају претежно очуван наставак на *-и* (Стевановић 1950: 114).

Зна́де де му бѝље те́ј ајду́ци *њего́ви*, *наши* л'у́ди шѝтају, *н'о́јни* де-вѝри викна́ше на сва́дбу ПодрГ, *тво́ји* си́нови не́су за војску, *тво́ји* зе́тове бега́ју, ни до́шл'е *наши* прте́л'и, *кол'икви* пѝ́и има по сока́це, *ове́ј стáри* л'у́ди бѝл'е јуна́ци ЋГ.

У примеру *Та́кви* бѝле ЈКГ синтагма је елидирана на заменицу, која постаје носилац информације (заменица = скупина мушкога рода), тако да овако поименичена заменица преузима функцију именице м. р.

У ГГ у мн. – факултативно само у Глобочици – у Нмн. м. р. бележе-ни су и посебни облици заменица за каквоћу за Нмн. м. р.: *ва́кви*, *та́кви*, *о̀накви*, *ка́кви*, *не́какви*, *свѝкакви*, *ни́какви*.

в) Обим присуства Нмн. придева м. р. на *-и* у ПодрГ у атрибутској употреби приближан је ономе који се среће у употреби заменица:

Ја́ки во́лови ни бѝл'е, о́ни бѝл'е *ми́џки* л'у́ди, *ста́ри* л'у́ди да у́м-рев^ф, *ста́реи* си́нови ожѝнише се, *но́ млаџ'ѝи* Круша́ни пи́јев мло́го, и да т'рч'ив *бо́си* војници по пу́ту, на́пре *гол'ѝми* л'у́ди живѝл'е, извукóше не *ја́ки* биво́л'и ПодрГ.

Али је и:

Мла́де л'у́ди, *гол'ѝме* л'у́ди, *висо́ке* каме́н'и, *џ'рне* ко́н'и имáл'е, *јѝне* л'у́ди на сока́к, *ми́џке* пру́тови ПодрГ.

г) У примерима у којима се придевска јединица налази иза управне именице у Нмн. м. р., некада се придевска реч среће с обликом на *-и* и у говорима у којима је високо уједначена општемножинска форма на *-е* у атрибутској употреби, пошто се инверзивним редоследом појачава придевска јединица удаљава од управне именице, па се јавља потреба за морфолошким обележавањем придевске јединице. У одређеном смислу инверзивно употребљена придевска јединица у оваквим примерима функционише као придевска јединица употребљена предикативно.

Сédив онé¹ стубóви *бетóнски*, нéмав шó да јéв л'уди *стáри*, волóви *стáри* нé се *úч*'ив за орајне, л'уди *жути* жу́тујeф, *црвéни* путу́јeф; Да пíјeв лyди *стáри* са тикве ... *Здрáви*, јуна́ци *пра́ви*, војни́ци *гладни* скíтају ПодрГ.

216. Нмн. м. р. придевских речи предикативно употребљених

а) Нм. м. р. на *-е*:

а. *Ч'íе* су ве́ј кожyси, *ка́кве* су ве́ј зајч'ич'и, *ка́кве* бíл'е на́ше С^рби, *ка́кве* су ве́ј сватóви; војни́ци ги бíл'е *ника́кве* ПрГ, орасе бíл'е *н'егóве*, на́ше тргóвце не бíл'е *ова́кве*, *ка́кве* су те́ј л'уди ЂГ, *ка́кве* бíл'е н'óјне свáтови, *ч'íје* су *вé* тóрн'и, *ва́кве* су на́ше мyжи, *та́кве* ни бíл'е кyмови, *кол'íкве* су ве́ дyбови, *кол'íкве* ти бíл'е твóје сíнови ПодрГ, ове́ кумóви нéсу *мóе*, *ч'íје* су те врагóви ЖК;

ч'íје са тóј стапови; *та́кве* се тóј лyц'и ПрекГ, áскери бéшоа *тол'íкаве*, *тол'íкаве* ми бíл'е дéврои ГГ.

б. Форма на *-е* од осталих придевских речи:

Кревéти *дрвéне* бíље, а ти су синóви *ожéњете*, орасе су *сакријене*, ове́ј нíти су *јаке*, л'уди јóш *пó стáре* од мéне бíл'е, *тéшке* бíл'е послóви, девојч'ич'и ми бил'е *гол'еме* ПодрГ.

б) Нмн. м. р. на *-и*:

а. Те́ј доктyри *ка́кви* су, старéји дeвэри *ка́кви* су ПрГ, волóви бíл'е *на́ши*, *ка́кви* су свí от кyч'е, *кóјн'и* *н'егóви* су, *ч'í* су ове́ј мyжи, багрéн'и *кол'íкви* су ПодрГ, сока́ци бíл'е *ми́ц'ки* у на́ш грат, само на́ши л'уди бíл'е *дóбри*, ове́ катал'íци нéсу *на́ши* ЂГ, ове́ пцí нé бíле *њигóви*, *ка́кви* ти су комши́је ЖК.

б. Очувана форма на *-и* у овим говорима среће се и од осталих придевских речи:

Сáмо да на́ши су *здрáви* и *жíви*, *млáди* смо бíл'е мí, нé ни бíл'е л'уди *л'убомóрни*, Коломбóћан л'éба да јéмо. *Пó здрáви*, *по црвéни*; свí

смо бѝл'е здра̀ви, ну̀жни смо бѝл'е за па̀ре тѝда, унуч'и́ч'и не́ка ми су жи́ви и здра̀ви ПодрГ, те́ј троји́ца синѝви ми бѝл'е бога̀ти, уну́ци нека су жи́ви, радѝсни ми бѝл'е свато̀ви, и ку́м и старо̀јко бѝл'е пи́јани, л'у́ди су утепа̀ни од рабо̀те ЂГ, мо́мци оста̀доше нежѐе́ни, бѝле те́ куч'и́ч'и кру̀пни, ја́ки; не́ смо бѝле ба̀ш ма̀ли ЈКГ

НОМИНАТИВ МНОЖИНЕ ЖЕНСКОГА РОДА

217. С обзиром на то да се у свим говорима ЈЗКиМ у Нмн. ж. р. јавља само наставак *-е*, у прегледу облика Нмн. ж. р. неће се раздвајати два ареала, како је то учињено са Нмн. м. р.

а) *Мо́је ч'ѝрке, ѝч'и мо́је, на̀ше* Гогѝшке („Цинцарка”), *ва̀ше* верѝге, *ва̀ше* шо̀тке, *ње́гове* сѝстре, *ње́гове* барани́це, *ње́гове* мѝзге, *њѝ́јне* нафа̀ке, и мо́је сл'и́ве бѝл'е ка н'ѝ́јне, *њѝ́јзѝне* меу̀нке од гра́, ч'и́је бѝл'е теј-са̀јн'е, ч'и́је те́тке, *ва̀кве* же́не, *ва̀кве* татл'и́је, ве́ј *ва̀кве* же́не, *та̀кве* работни́це нема̀ло ни́где, *ка̀кве* су ве́ј вра̀шке рабо̀те, *ка̀кве* бѝл'е на̀ше ч'ѝрке, *ка̀кве* су не́гове сѝстре, *ку́ч'е* ве́ма л'удѝма ги бѝл'е *ни́какве*, *кол'и́кве* ни су му́ке, *кол'и́кве* ко́же бѝл'е у ода̀је, *кол'и́кве* ч'а̀ше раки́ске ПрГ;

тво́је сѝстре ни бѝл'е, *на̀ше* цѝркве; *ч'и́је* су ве́ј-па̀ре, *ч'и́је* су те́ј л'ива̀де, *ч'и́је* л'ива̀де оста̀доше непоко̀сене, *вол'и́кве* ко́се на ме́не, *вол'и́кве* н'и́ве оста́не, *вол'и́кве* вини́це без ви́но, *тол'и́кве* Ци́ганке работа̀л'е, *кол'и́кве* су ве́ј ду̀бови, *кол'и́кве* ти бѝл'е тво́је си́нови, *кол'и́кве* пато̀ци има̀ло у Зо́ч'и́ште, *кол'и́кве* сто́гови се праи́л'е у ва̀ше се́ло ПодрГ,

ч'ѝ́е ти жн'ѝ́ев мо́је ч'ѝрке, рика̀л'е и мо́је кра́ве, сѝстре *тво́је* удадо̀ше се, *ње́гове* ч'ѝрке, *њѝ́јзѝне* кра́ве, *ч'и́је* ку́ч'е се сруши́ше, *ч'и́је* н'и́ве купи́л'е, *ова̀кве* шу́ме, *ва̀кве* ре́ке, *та̀кве* бач'и́це, *та̀кве* ми бѝл'е ч'ѝрке, бѝл'е ку́ч'е *она̀кве*, *ка̀кве* ви су мати́ке, *ка̀кве* су ве́ј пити́је, *ка̀кве* бѝл'е на̀ше сва̀дбе, ко́се ни бил'е истру́јене („покварене”), *ни́какве*, њи́ве каменљѝ́ве, *ни́какве*, *овол'и́кве* ку́ч'е нема̀ло ту́ја, *овол'и́кве* кра́ве не бѝл'е у ста̀ро до́бо, *овол'и́кве* вру́ч'и́не нема̀ло у на́ш кра́ј, *тол'и́кве* лубени́це не́ се рац'а̀ло у Л'уби́жду, има̀ло *тол'и́кве* л'ути́ке, *кољи́кве* шу́ме бѝл'е у плани́ну, *кол'и́кве* ни су тенц'ѝ́ре, *кол'и́кве* бил'е тепси́је, но́ге *вол'и́кве* ПодгГ;

мо́је ѝѝрке, *мо́је* дево́јке, сна̀ше мо́је, *тво́је* сна̀ше, *тво́је* ѝѝрке, *тво́је* кра́ве ри́ко, *на̀ше* ку́ће, *на̀ше* сна̀ше, ка *ва̀ше* же́не су, њи́ве *ва̀ше* каменљѝ́ве, *ва̀ше* ѝѝрке, све́ њи́ве и лива̀де *ње́гове*, *њѝ́ни* ста̀ри до̀шле, *њѝ́ни*

војници не чуво, њојне лазарке играле, не биле њојне [овце] на ливаду, своје гостинке што су, своје њиве, овејзине кокoшке, тејзине квачке квако, чије краве отoше, чије жене се вратише натраг^к, чије ливаде ће се онодив, чије су ве¹ начве, чије кл'еште, чије [ливаде] биле покосене, úзи ако су ничије овe¹ кокoшке; биле године тaкве, лeсе тaкве напрaју се, ет тaкве мyке, кaкве лакрдiе збoриш, кaкве куће се наградише, свекакве вештице ти збoру, свекакве мyке смо прошле, грањке некакве су, њиве ми су никакве, оволикве сoбе, оволикве пaре, толикве рабoте, толикве пaре се донесуваo, оноликве ливаде се имало прe¹, коликве њиве се имало, коликве ливаде ни биле СиГ;

овe мoје јабуке, мoје питије, твoје снаје, твoје [сестре] ни рeкл'е, нaше прич'е, улазале вaше жене, н'ине мyке, њине вештице, њeгове кoсе биле му голeме, њeгове рaме (: Нјд. рaма) били мoкре, оваквe жене, оваквe пите, овакве коломбoтњице, тaкве ти биле овe године, кaкве су тe крушке, кaкве су њиве у Кривaч'е, никакве су онe краве; оволикве жене нaше, оволикве жене што плeле, толикве тенц'ере, толикве тепсије, толикве парaвице („пeпо и жар који се ставља на сач'") на сач', коликве камaре пч'еница, коликве црепанe биле, коликве ч'акшире ЖК.

б) Мyе ч'ерке, твoје ливаде, ка твyе [овце] и мyе са, не-биле гoлеме нaше бaшче, нaше цркве остaнале на Кoсово, нaше девојке са најубаве у Стрeцка, њeгове пoстаре ћерке, све-њeгове л'иваде, њeгове јyнице бeшоа ка пoтамо, њојне [овце] са јaлове, њојне чaрапе, нојзинe-вреће, њојзине двe чaше, њине братaнице, њине њиве остaнале несeјане, њине јeтрве помeтоа двoр, сестре своје да не-тe-виђет на oчи, чије краве пaсле oвдека, чије са oвaе жене, овакве кише не врнале до сoга, и нaше краве биле вaкве, таквe-жене, онакве њиве нeма у Жyпа, кaкве жене, каквe-њиве ни бил'е, кaкве гoлеме слyзе ги тeчет, свекакве жeтварке имало, бoш никакве девојке нeмало на игранка, вoл'икве рабoте, мyке вoликве, лoже вoликве, краве вoликве ка плaјна, толикве жене тол'икве кише вaнал'е, кол'икве куће им бeа, коликве oфце имало, коликве yши имаше СрГ;

мoје ч'ерке, краве мoје, твoје ниве шо нeса дaдeне, нашe-сестре, нaше жeтварке жнeет, вашe-руке, вaше посестриме, и нaше рoдил'е како н'eгове н'иве, њине жене најбoрго жнeет, нојзине бaклаве са најслатке, своe-мyке, своe рабoте, ч'иe н'иве да виц'им, овајзине л'иваде, ч'иe бил'е лoжице, овакве бeшоа жене, тaкве се снаве, каквe-траве, свекаквe-жене, л'иваде ни билe свекакве, овол'икаве кyч'е, кол'икаве кyч'е гим бeшоа, кол'икаве кише в'рнал'е ПрекГ;

њeгове л'ивађе, нaше кoске, н'ихнe-жене, н'игне сeла, нигне јyжице, чијe-н'иве сом жн'eла, л'иваде повише-сeло бил'е свeч'ије, а се ничиe oфце, вољикаве oфце, тол'икаве тpaвe имаше, да бидет тол'икаве ка

плајне, *овољкаве* воде, *такве-ти-бил*'е работе, *онакве* гл'еданице, и вр'анишке ти са, а зн'ош-*какве* в[о] обл'ачене, *какве-ти-са* нође, *свекакве*-воде, *вољикаве* офеце, *тол'икаве* траве имаше, ка пл'анине д'ејће, *кол'икаве*, *кол'икаве* краве напре, а *кол'икаве* се ГГ.

НОМИНАТИВ МНОЖИНЕ СРЕДЊЕГА РОДА

218. У Нмн. с. р. у свим говорима ЈЗКиМ јавља се облик с наставком *-е*.

У СиГ основни је облик на *-е*, а срећу се и ређи облици на *-а*, затим према Нмн. м. р. на *-и*. Продору облика са *-и* допринеле су именице са суплетивном множином типа *јаре – јарући*, уз које у Нмн. у СиГ придевске речи имају облик мушкога рода (в. т. 213 а). У СрГ бројем наставака ситуација је слична сиринићкој, с напоменом да је у СрГ наставак *-а* мање снаге од оне у СиГ.

а) Нмн. с. р. на *-е*:

а. *Моје* н'ове кола, *моје* јајца, *моје* говеда, *твоје* бурила (: бурило), *твоје* гомна, *твоје* м'еста, *наше* им'ен'а, *наше* с'ела, *ваше* с'ела, *ваше* буњишта, *ваше* ж'ита нај б'ел'е; *његове* анц'елске крила, *његове* в'рата, *његове* кола, јајца *његове*, д'рва н'есу н'ојне, н'ојне п'рса, н'ојне кола, н'ојне у'ста, н'ојзине зборљиве у'ста, д'ца не б'иле н'ојзине, стад'оше н'ине кола, иск'ршише се н'ине в'рата д'рвене, *ч'ије* су веј-д'рва, *такве* јајца се м'ости, б'ил'е *такве* д'рва за з'иму, *какве* д'рва б'ил'е на пијац, *какве* кола прошл'е, нем'ало *никакве* д'рва у ш'уму, *кол'икве* д'рва б'ил'е на М'араш, ете *кол'икве* б'ил'е с'рпске гр'обл'а ПрГ;

ч'ије д'рва куп'исмо, *ч'ије* су веј-кола, *ч'ије* в'рата се ск'ршише, *вакве* д'рва рас'ље б'љизо Др'им, *такве* јајца за Вел'и'гд'н, *какве* д'рва им'ало куд в'ас, *какве* су теј-кола, *вол'икве* д'рва, *тол'икве* м'еста бе[з] С'рбе, *тол'икве* п'ол'а неработ'ане ост'ал'е по Подр'име, *тол'икве* в'ина се поп'ил'е на св'адбе, *тол'икве* кола им'ало у Оч'у, *кол'икве* л'ојза им'ало у Кру'шу Ми'цку, *кол'икве* об'орн'е в'рата ПодрГ;

ми б'ил'е *моје* д'рва м'окре, в' д'рва *ч'ије* су, *ч'ије* кола ч'е се напу'нив; праило се *вакве* јужа, *овакве* јајца за Вел'и'гд'н, *такве* планинске говеда с'итне, *какве* су д'рва, *какве* г'умна им'ал'е у Мушут'иште, *какве* им'ена; ст'аре н'ч'ва, *никакве* се напраил'е; кола му су *никакве*, *овол'икве* л'ојза б'ил'е от'уд Л'уби'жде, *вол'икве* л'ојзишта до п'оток, *тол'икве* д'рва се изгор'еше вуј-з'иму, *идев*^ф *тол'икве* вол'офске кола, *наше* н'ч'ва н'е ни

бил'е *тол'икве*, *кол'икве* сѣла, *кол'икве* јајца, *кол'икве* дрва, *кол'икве* ги су рила ПодгГ;

моје говѣда дошле, *твуе* говѣда пасоџ, *ваше* говѣда, *говѣда* његове да отину, *њи́не* дава, *њи́не* сѣла, *њи́не* ко́ла, *њо́јне* говѣда, *њо́јзине* говѣда, *чи́е* говѣда побегоше покрају, *чи́е* бремена, *чи́е* гробљишта, а зар ми збору за *ничі́је* говѣда, *ничі́е* говѣда, *та́кве* поља, *ова́кве* јајца се мѣстију, *ва́кве* дрва, *она́кве* сѣла; *ка́кве* су дрва, *ка́кве* дрва биле у огњиште, *ка́кве* јајца, *свека́кве* чу́да смо видѣле, *свека́кве* говѣда; тѣнке, *ника́кве* дрва; планинске, *ника́кве* говѣда; *воли́кве* дрва кри пѹт, *оволи́кве* говѣда ка куће, *толи́кве* говѣда, *коли́кве* дрва, *коли́кве* су говѣда, *коли́кве* биле јајца СиГ;

моје јајца, *мо́е* говѣда, *тво́е* гѹмна, *тво́е* у́ста, *ва́ше* говѣда, *њи́не* сѣла голѣме бил'е, *ова́кве* дрва, *ка́кве* су ове јајца от шотке, *ника́кве* говѣда ги биле, *каквѣ* брда има позади сѣло, *оволи́кве* дрва изгорѣле, и њи́не сѣла су *оволи́кве* ка наше, ка *оволи́кве* сѣла српске, *толи́кве* дрва, *коли́кве* ко́ла, *коли́кве* снопље, *коли́кве* торишта, *коли́кве* цре́ва ЈКГ.

б. *Мо́е* трла биле у плајна, *мо́е* гњезда за ластајце, *му́е* гуѣда бил'е погол'еме, *тво́е* је ушо (< ухо, према у́ши), *тву́је* је ма́сло, *на́ше* дрва се осу́шија, бачила ни биле *на́ше* у плајне, *на́ше* гѹмна биле по дворови, изгореа *његове* суве дрва, истру́леле *његове* јѹжиња, *њо́јне* гоѣда, про́шле *њо́јне* гоѣда прекај мене, *њо́јне* имиња, *н'о́јне* магарин'а, *њо́јзине* дрва, *њо́јзине* гоѣда на Ројна, играет *њи́не* те́фчиња, *њи́не* сѣла остана́ле пу́сте, јајца *сво́је* да се офарбает за Вѣл'игдѣн, *чи́је* гоѣда пасет у Ораше, *чи́је* гуѣда рикашоа, и наше сѣла са *та́кве*, *ка́кве* гу́једа, *каквѣ*-сѣла, *ка́кве* са јѣтра (: јѣтро, „језгро у плоду”), *ка́кве* гробишта биле, *ка́кве* са ко́ла, *свека́кве* јајца не са за Вѣлигдѣн; дрва биле мо́кре, *ника́кве* за горење; *воликвѣ*-дрва, *воликвѣ* сѣла, *то́ликве* јајца, *ко́л'икве* гуѣда, *ко́ликве* дрва, ко́ла *коли́кве*-са, *коликвѣ*-сѣла бѣшоа СрГ;

мо́је гоѣда, *мо́е* јѹжина, дојдоа и *тво́е* гоѣда, *на́ше* јагн'ич'а¹¹⁹ за ме́рак, *ва́ше* ма́ала, *ва́ше* гробишта, *ва́ше* с'рца („стомак, утроба”) ве бо́л'ет, *не́гове* ло́јза, *н'е́гове* ја́рич'а, *не́гове* пе́тл'ич'а, *н'ине́*-деца, *н'ине́* гоѣда, помáлове пил'ич'а бил'е *но́јзине*, *сво́је* ку́ч'ич'а, *ч'и́е*-деца, *таквѣ*-сѣла има у Жу́па, *каквѣ*-дрва, *каквѣ*-сѣла, *то́ликавѣ*-дрва, *тол'икавѣ* сѣла, *кол'икавѣ* са сѣла ПрекГ;

ваквѣ-сѣла, *та́кве* врѣмина, *ка́кве* врѣмина имал'е, *ка́кве* јагѣнца, *некаквѣ*-гу́једа пасл'е, *кол'икавѣ* ку́чишта имахме ГГ.

¹¹⁹ У ПрекГ и ГГ од именица са суплетивном множином на *-ићи* плурализацијом је створен регуларни јединско-множински однос *куче* : *кучића* (Младеновић 2001: 309–312; Младеновић 2005: 75–76).

б) Нмн. с. р. на *-а*:

Моја говеда, моа говеда, твоа голема врата, ваша говеда, његова дрва изгореле, њина гоџа, њина врата, тејзина дрва мокра биле, чија говеда отоше нагоре, чија имања да се раду, ничија дрва сви ги крадо, и теј говеда су ничија, краде ничија дрва, каква су сиринићка села таква поља, оваква поља близу Лепенац, таква гоџа немамо, каква дрва биле, не се местиу свекаква јајца, оволиква јајца се местило, воликва кола пуна дрва, коликва дрва, коликва су говеда СиГ.

Моа гоџа, вол'иква-села бил'е, толиква гуна немало у нас, моа јајца са поцрвене СрГ.

в) Нмн. с. р. на *-и*:

Ваши говеда, чии деца биле ради у бога, такви поља, овакви поља, такви гоџа, толикви јајца му биле, оволикви села немало у Сириниће СиГ;

оволикви јајца да бинет, толикви гоџа СрГ.

НОМИНАТИВ МНОЖИНЕ ЗАМЕНИЧКОГ ПРИДЕВА САМ

219. Заменички придев *сам* није уклопљен у морфолошки систем неких говора ЈЗКиМ, пошто је у Нмн. м. р. у свим говорима основни облик на *-и*. Већој отпорности на губитак множинске моције ове заменице у говорима у којима је иначе множински синкретизам практично довршен, доприносе два момента: заменица се често употребљава без управне речи, прилошка нијанса у значењу успорава интеграцију у придевски морфолошки тип.

У делу примера, међутим, среће се продор синкретизма.

а) Нмн. м. р.:

Сами ч'е гу озідав куч'у ПрГ, сами да ископаф^в гроп^б ЂГ, ми сами скројмо димије, сами на руке работај, гости сами у собу ПодрГ, ми сами треба да кажемо, што па сами да купите дар, стари ми седив сами ПодгГ, ви сами сте се умориле, сами они морају ЈКГ;

сами ће донесет, сами сватои видеде СрГ, да идемо сами до н'его ПрекГ,

сами со Неца смо га донел'е ГГ.

Л'уди саме да копав^ф гроп^б за себе ПрГ, војници саме отидоше ПодгГ, они саме знадав шó да ч'инију ПодрГ;

војници *сáме* отíдоа ПрекГ.

в) У Нмн. ж. р.:

Нека *пáсеф сáме* ПодгГ, ч'ёрке остадоше *сáме* ЖКГ,
краве *сáме* искóчија на Рóјна СрГ, óфцеве *сáме* во л'íвада ГГ.

г) Нмн. с. р.:

Кáко мóже да се упáлив^ф *сáме* [дрва]; нé, брé, не мóжев да се скáршиф *сáме* [јаја] ПрГ, нé ч'е се оч'íстив *сáме* [гробља], *сáме* [кола] отíшл'е низ двóр ПодрГ;

нé-може *сáме* [кола] да се растóарет, *сáме* [говеда] да óтинет на Рóјна СрГ.

Сáми ће пáднет [дрва], не сé-жн'ејет *сáми* [поља] СрГ.

НОМИНАТИВ МНОЖИНЕ ПОКАЗНИХ ЗАМЕНИЦА

220. Разлика између говора призренско-јужноморавског и северно-шарпланинског типа у којима је дошло до губитка множинске моције рода огледа се како у морфолошким средствима тако и у присуству / одсуству опште форме у оба броја показних заменица. У говорима призренско-јужноморавског типа стабилност једнинско-множинске дистинкције остаје доследна, док се у ПрекГ, ГГ и мањем делу СрГ јавља нов једнинско-множински синкретизам показних заменица. Оваквог синкретизма нема у облицима других придевских речи, па се може претпоставити непосредан (у ГГ) и посредан утицај (у ПрекГ и СрГ) постпозитивне употребе показних заменица на овакво нивелисање облика.

а)

Т а б е л а 32: Нмн. м. р. показних заменица					
	<i>теј</i>	<i>те</i>	<i>тија</i>	<i>тиза</i>	<i>теја</i>
ПрГ	+				
ЂГ	+				
ПодрГ	+			(+)	
ПодгГ	+		+	(+)	[+]
СиГ	[+]		+		[+]
ЖКГ	(+)	+			
СрГ			+		
ПрекГ			+		
ГГ			+		

б)

Т а б е л а 33: Нмн. ж. р. показних заменица					
	<i>теј</i>	<i>те</i>	<i>тија</i>	<i>таје</i>	<i>теја</i>
ПрГ	+				
ЂГ	+				
ПодрГ	+				
ПодгГ	+				
СиГ	+				
ЈКГ	(+)	+			
СрГ				+	
ПрекГ			+		
ГГ			+		[+]

в)

Т а б е л а 34: Нмн. с. р. показних заменица						
	<i>теј</i>	<i>те</i>	<i>тија</i>	<i>таја</i>	<i>тај</i>	<i>теја</i>
ПрГ	+					
ЂГ	+					
ПодрГ	+					
ПодгГ	+					
СиГ	+		[+]		(+)	
ЈКГ	(+)	+				
СрГ			(+)	+		(+)
ПрекГ			+			
ГГ			+			

г)

Т а б е л а 35: Јединско-множински однос облика показних заменица		
	<i>Чување посебних облика у оба граматичка броја</i>	<i>Губитак посебних облика за различите граматичке бројеве</i>
ПрГ	+	
ЂГ	+	
ПодрГ	+	
ПодгГ	+	
СиГ	+	
ЈКГ	+	
СрГ	+	[+]
ПрекГ	+	+
ГГ	+	+

Говори без моције рода у множини

221. У већем делу говора ЈЗКиМ истрвена је множинска моција рода.

Општемножинска форма на *-ej*. у Нмн. типа *овéј, тéј, онéј* својство је равничарских говора у јужној Метохији и јужном Косову (ЂГ, Подрг, ПрГ, ЈКГ), с напоменом да се у ЈКГ заменице најчешће јављају без партикуле.¹²⁰

У делу Подрг (Зочиште, Смаћ, Зојћ), поред синкретичних облика заменица типа *овéј*, јављају се ретки примери Нмн. м. р. типа *вúза*. Судаћи по томе што се заменице овога облика јављају и у делу ПодгГ у насељима према Подрими, може се претпоставити јужнометохијски микроареал у коме је овакав морфолошки тип био присутнији.

а) Нмн. м. р.:

Вéј људи, дошл'е *вéј* Тúrци, *вéј* наши војници, *овéј* владике оти-доше, *овéј* лажови, *тéј* опóнци, *тéј* сокаци што имало, носил'е ни *тéј* кирајц'и'е, *онéј* дэнови кэт се пости, ч'е ни кажев *онéј* л'уди, *онéј* крстови на гробља наше ПрГ, де погинале *овéј* [Срби], *вéј* Нёмци, *овéј* терористи ул'егл'е, исто *овéј* неки што иде^оу, и *овéј* Рафч'ани, кэ[д] дошл'е *овéј* партизани, *овéј* [људи] рекл'е, *овéј* јјкови, и *овéј* дрúги гóсти, и дéца и *овéј* стáри, и *овéј* дрúги [мајстори], *вéј* шо остáл'е, дошл'е *вéј* војници; рúч'ав *тéј* гóсти свí, *тéј* што су воденич'ари, óни давáле; и[з] Скопл'е бíл'е *тéј* [људи], знаде де му бíље *тéј* ајдúци, шо су *тéј* стáнови; да се опрóстимо, *тéј* шо су свóи; сéдив *онéј* стубóви бетóнски Подрг, не пúштају *овéј* привáтници, дíгну се *овéј* мушкарци, и *овéј* [криминалци] што су у зáтвор, ка *овéј* људи, *тéј* вагóне ч'е идију, рéкни'у *тéј* војници, и *тéј* свáтови да попи'еју, да крéч'ају сóбу *онéј* молéри ЈКГ.

Сóге *вúза* мláди ужíвав, *вúза* кумóви нé доц'ов на свáдбу, не помóгл'е *вúза* комшије, ни *тúза* Рафч'ани немáл'е Подрг.

Примере заменица типа *вúза* у ПодгГ в. у т. 227 в.

б) Нмн. ж. р.:

Вéј вóде прекрíше грáт, *вéј* годíне проц'óше ка нíшта, *вéј* ч'эрке ми íмаф кúч'е, *тéј* кáце бíл'е у дугáн'у, *тéј* наше комшинке, *тéј* тепси'е се праил'е у Приздрен, *онéј* девојке у óро, *онéј* кóже се праил'е у Табáну ПрГ, а *овéј* се слóжиw, двé јетрве; *овéј* шеч'ерц'ије долазиw,

¹²⁰ У ЈКГ показне заменице доследно чувају *-j* у Нјд. м. р., док је ова партикула необична у осталим облицима (*овá* кúч'а, од *овéј* жéне, у *ову* ливáду; за *овéј* вóлове).

овѐ витринѐ, *овѐ* [паприке] шо су за продавнице, *овѐ* миџке шотке, *овѐ* крушке шо се пѐч'ев, дѐц'нев^ф *овѐ* Призрѐнке; нѐма ги *тѐ* ђвце, се носил'е *тѐ* тѐше, *тѐј* црвѐне главе; *онѐ* л'есе пл'етѐне, и *онѐ* сурл'е, имало *онѐ* ираме ткѐне, кошул'е *онѐ* свил'ѐне ПодрГ, жѐне *овѐ* што рѐдију, *овѐ* уч'итѐл'ице у Гѐтн'е, узвикаше *овѐ* жѐне, донѐле ни да јѐмо *овѐ* жѐне што ги видиш, и *овѐ* [жене] узну, *овѐ* куч'е имало рѐзне, *тѐ* девојке се удале, *тѐ* њиве нѐј близо, *онѐ* везѐне марѐме, *онѐ* сукн'е, и *овѐ* ђпце, *онѐ* питиѐе, има *онѐ* биџикле, кад биле *онѐ* поплаве ЖКГ.

в) Нмн. с. р.:

Вѐј лѐјза пот Цвѐљен, *вѐ* лѐјза ги продадѐсмо, *тѐј* сѐла нѐсу с'рпске, *онѐ* сѐла ПрГ; за ПрГ в. и примере у Реметић 1996 : 489–490; *овѐ* говѐда ни пасл'е, *вѐ* сѐла подрѐмске, *вѐј* плѐч'а ми су умѐрне; *тѐ* гѐмна бил'е сѐс зѐмн'у, *тѐ* дѐрва да се тѐрију на ђгањ, имало *тѐ* фарбѐне јѐјца; имало *онѐ* л'есич'ѐта што се затвѐра^{ow}; *онѐ* дѐца тѐрчкаф ПодрГ, *овѐ* с'рпске сѐла остѐле бе[з] С'рбе, *овѐ* јѐјца, *овѐ* сѐла с'рпске, *овѐ* пѐља нѐше нѐ рѐдију, *тѐ* брѐда око нас, *тѐ* говѐда остѐдоше ЖКГ.

222. Други ареал са губитком множинске моџије чини ГГ.

У множини показних заменица у ГГ остварен је родовски синкретизам уопштавањем облика Нмн. м. р.: *ђвија* / *ђвја* / *ђја*, *тија*, *ђнија* / *ђнја* / *ђња*. Доминирају облици *ђвија*, *тија*, *ђнија*, па се са претежним *ђвја*, *ђнја* у јд. ствара систем диференџијалних облика: *ов-*, *он-* (јд.) - *ови-*, *они-* (мн.) (Младеновић 2001: 360).

Показним заменицама типа *тија* ГГ, али и други говори ЈЗКиМ са оваквим облицима, чине целину са неким оближњим македонским говорима који знају за овакву иновацију у Нмн.¹²¹ Овом особинѐм говори проучаване зоне приближававају се тетовском (Стаматоски 1956: 105), а удаљавају од дебарских говора (Видоески 1965: 45, Видоески 1986: 74).

а) Нмн. м. р.:

ђвија лѐуђи, *ђвија* сѐљани, *ђвија* рѐчој, *ђвја* ѓљачи, *ђја*-коњи; *тија* се виѐа'е праћанџи, *тија* свѐтои, *тија* се ал'иштари, *тија* бѐћари, *тија* тѐпани; *ђнија* сѐл'ани, *ђнија* сѐнои, *ђнија* пѐше, *ђнија* арамиѐе.

б) Нмн. ж. р.:

ђвија вѐде, *ђвија*-жене, *ђвја* дѐвице; *тија*-обедвѐ-н'иве, *тија* нѐ-јзџинете во шуѐма, *тија*-н'иве Бачкоске, *ђнија*-жене, *ђнја*-жене.

¹²¹ Овакв тип у мн. најраширенији је у македонским говорима (Видоески 1965 : 45).

в) Нмн. с. р.:

А *óвија* Крстила било српско, *овија́*-села *немае* струја, *тíја* јагэнца, *тија́*-дрва, *тија́*-села ГГ.

г) У нижим горанским селима, поред синкретичне форме за множину (*тíја*), потврђено је и ретко *теја* за мн. показних заменица које се употребљавају уз именице на *-а*:

По *теја* *кóмшије*, по *овеја* *жéне*, по *теја* *шо ће до́ет*.

Пошто се овакви облици заменица потврђени само у нижим селима, може се претпоставити траг старијег дијалекатског стања у овим насељима, али и новија иновација наслањањем на облик Нмн. именица деклинационог обрасца на *-а* (*овија* *жене* > *овеја* *жене*).

223. У Нмн. у ПрекГ јављају се два типа општемножинских облика: *óвија*, *тíја* и *тóј*, *óвој*. Синкретичност облика у множини није неочекивана с обзиром на то да је у множини одредбених речи у овом говору истрвена моција рода. Облици типа *óвија* развијени су заједно са говорима са којима је ПрекГ био у контакту кроз супстрат и адстат, са ПодгГ и ГГ.

Óвија *љуц’и*, ни *бíl’е* *тíја* *војници*, се *тепаф* *óвија* *голуби*;
овија́-жене, *óвија* *н’íве*;

óвија *сéла*, *óвија* *го́еда*, *óвија* *костóфч’ич’а*, *óвија* *вра́пч’ич’а*
ПрекГ.

224. Родовски синкретична форма, једнака облику једнине, потврђена је у два северношарпланинска говора – у ПрекГ и СрГ (в. т. 154). У оба говора ове форме конкуренти су другима. Док је у ПрекГ ово чест облик, у СрГ он је редак а јавља се као напоредан типу *óвија* само у вишим сретечким селима. Овакав једнинско-множински синкретизам у ова два говора има упориште у синкретизму горанског типа, оствареног другим морфолошким средствима. Настанак синкретизма једнинског типа у ПрекГ олакшан је чињеницом да у овом говору већ функционише једнинско-множински синкретизам типа *тíја* (*тíја* *сín* : *тíја* *сíнови*).

Разлика између прекокамског *тóј* и сретечког *тај* не може бити последица различите вокализације јера у м. р. у ова два говора, пошто се и у ПрекГ среће и облик Нјд. м. р. са српском рефлексацијом – *тај*.

Пошто се *тóј* јавља најчешће у Нмн. с. р., објашњење се евентуално може тражити и у структурном позајмљивању једнинско-множинског синкретизма горанског типа (*óвија* село : *óвија* села), са специфичним резултатом – уопштавањем једнинског облика с. р. *тóј* у оба броја.

На овакво објашњење упућује и присуство структурно сличног облика у вишим насељима Средске¹²², додуше, са уопштавањем једнинско-множинског синкретизма у м. р. Општемножински облици *óвој, тóј* у ПрекГ могу бити и преузети из ГГ, као фонетски облик м. р. (*тóја* чујек).

Облици типа *тóј* у ПрекГ могу бити подстакнути и јужнометохијским синкретичним *тéј*, тим пре што се у ПрекГ уочавају наслојавања различитог типа, са препознатљивим српским јужнометохијским слојем (Младеновић 2005: 74).

Óвој áргати нé-дошл'е, *óвој* љуц'и, се јéдеф *тó'* плóдови, се јéдеф *тóј* жíрови, *тóј* дíречи пáнал'е;

донéсоа *тóј* жéне сéфске; íмало тáмо, *тóј* шúме; ч'е кóл'еф, *тóј* óфце л'и, крáве, јунице; да се држи *тóј* прáч'е;

óвој врéтена, *óвој* јáрич'а, *тóј* сéла, *тóј* гóведа прет сéло, *тóј* крíла, *тóј* трла, *тóј* бáч'ила, *тóј* јáјца, *тóј* íмало ч'éсто тáмо. *Тóј* кóстóфч'ич'а, íмало тáмо.

Говори са моцијом рода у множини

225. У групи говора у којима опстаје множинска моција заменичких и придевских речи (СиГ, ПодгГ, СрГ) опстаје и моција рода у Нмн. показних заменица. Овај ареал чине говори који показују знатну сродност (СиГ и ПодгГ), али и говор (СрГ) чија је призренско-јужноморавска матрица унеколико измењена преобликовањем из полошко-кичевског правца (в. т. 212).

Систем са очуваном множинском моцијом значајно је структурно обележје које повезује у целину два шарпланинска говора – један призренско-јужноморавски и други северношарпланински – затим, ПодгГ, који се једним делом географски наслања на Сиринић и Средску. Говоре у Средској и Сиринићу карактерише практично једини облик Нмн. м. р. типа *тúја*, док се у ПодгГ поред *тúја* јављају и други типови.

У СиГ у Нмн. показних заменица јавља се трообличје (*овúја, овéј, овáј*), које се најчешће своди на двообличје (*овúја, овéј*), у коме се Нмн. с. р. једначи са Нмн. ж. р.

У ПодгГ, ако је присутна моција, среће се двообличје (*овúја, овéј*).

У свим пунктовима СрГ потврђено је стабилно трообличје (*óвија, óва'е, óваа*). Овакво стабилно трообличје показних заменица у СрГ није

¹²² М. Павловић (Павловић 1939) не констатује овакава општемножински тип у СрГ.

у корелацији са моцијом других придевских речи, пошто се трообличје – осим у мањем броју потврда са очуваним посебним обликом за Нмн. с. р. на -а – своди на двообличје, у делу примера и на једнообличје (в. т. 216–218).

У облицима показних заменица Нмн. ж. р. и Нмн. с. р. постоје разлике на нивоу појединих говора.

Номинатив множине мушкога рода

226. У СиГ у Нмн. м. р. највећим делом у употреби је један облик, у Нмн. ж. р. стабилан је један наставак, док је у Нмн. с. р. забележено више наставака.

У зависним падежима множине у СиГ постоји синкретизам, са уопштавањем облика према множини осталих придевских речи (Дмн.: *овѐма нашѐма старѐма* људима / женами / говедима; ОПмн.: од *ове наше старе* људе / жене / говеда). Уопштавање основе типа *овѐма* у зависним падежима подстакнуто је и морфолошком диференцијацијом Нмн. м. р. и ОПмн. м. р., затим јављањем Нмн. и ОПмн. ж. р. и с. р. на -е. Стање у околним говорима призренско-јужноморавског типа придонело је стабилисању облика на -е.

а) *Овија* људи у село, *овија* синови што има, *овија* вучи све да изедоу, ка *овија* лопови, ал има ка *овија*, *овија* ће се одвоиш, *овија* кад направише, *овија* дошле, *овија* други данови несу, *овија* Немци отишле, дошле му *овија* четири сина, *овија* кучици много лајале, *овија* л'уди дођоше; *тија* људи су добри, *тија* лебови биле укусни, *тија* грумени, *тија* стари ми умреле, и све *тија* умрле, а *тија* чобани, пропадоше *тија* волови, и *тија* врагови има; *онија* кон'и носиле дрва, *онија* по стари чекоу да дође, а зар много *онија* да уработо.

б) У СиГ у Нмн. м. р. потврђена су малим бројем примера још два модела показних заменица: *овеја* и *овеј*.

Осталоше ни нами *веј* наши кумови, *овеј* кучићи су л'ути, дошле му *овеј* четири сина, искочише *овеј* наше војници;

овеја људи, *овеја* гости што биле уморни, *овеја* Градоће (Нмн. м. р., микротопоним), да пасо *теја* волови.

в) Конфликт граматичког и семантичког критеријума у СиГ довео је и до стварања хибридног облика показних заменица употребљених уз именице са суплетивном множином (*прасе* = [с. р. и семантички и граматички] : *прасићи* = [граматички м. р. мн., семантички с. р.]): *Овеја* прасићи, *овеја* пилићи, *теја* ми су пилићи СиГ.

227. Географски положај Призренског Подгора, који је омогућио интензивни контакт са околним територијама – Подримом, Призреном, Сирињем, Подгоранима, Средском – учинио је да се у овом говору у множини показних заменица појаве различити морфолошки типови.

Богатством облика у издваја се Нмн. показних заменица м. р. Јављају се следећи облици: (о)вѐј, тѐј, онѐј / овѐја, тѐја, онѐја / вѐза, тѐза, онѐза / вѐја, тѐја / онѐја. Присуство облика углавном је одређено територијалним положајем насеља у односу на суседне говоре. Тако су облици типа овѐза, тѐза потврђени у Љубижди и Кориши, селима близу Призрена и Подрима, док се однос овѐја / овѐј спорадично среће у већини подгорских села, са доминацијом облика овѐј. Показне заменице типа овѐја могле су бити унете у ПодгГ контактима са СиГ али и СрГ, пошто се према Подгору кретала локална миграциона струја из ових праваца. На ово упућују и неке друге дијалекатске особености ПодгГ (Младеновић 2004: 216–220).

У ПодгГ у Нмн. м. р. јавља се мањим бројем потврда и тип тѐја, присутан и у СиГ, настао контаминацијом тѐја и тѐј.

Нмн. м. р.:

а) Овѐја мѹжи неч'ал'е, вѐја наши бил'е упорни, имал'е овѐја наши роц'аци, се доч'ѐкао̑ овѐја о[д] девојке; вѐја горе не верувал'е млого, се доч'ѐкао̑ овѐја о[д] девојке, појо̑ вѐја што су у цркви, ка вѐа Фанде и ми, посл'е овѐа, мој девер рекнаја и мој син; а вѐја други сви дошл'е вамо, и вѐја старци ч'е умрев, а вѐја пошто несу својбина, а вѐја други посл'е идев, вамо овѐја други што дошл'е, вѐја бил'е у цркву, вамо овѐја други што дошл'е, овѐја други се сакрију; тѐја по млади у шуму, по добро се тѐја што ишл'е у школу, по главни тѐја, тѐја људи пуно – изнемогуч'ни, тѐја све на совру онуј округлу, тѐа кэ[д] ч'е те скинео̑, све тѐа исти људи бил'е, тѐја по стари седну, тѐја исти људи дошл'е, тѐја попови овде, дошл'е тѐја, нико̑и тѐја што останале; онѐја људи дошл'е.

б) Наши овѐј роц'аци не радил'е; а вѐј други мѹжи бил'е по свету, отишле вѐј старци, овѐј младе [момци] да изац'о̑, овѐј девојч'ич'и се спремал'е, вѐј по стари [ученици], они ишл'е у Суву Реку; овѐј људи, вѐј мушкарци узев корпе, вѐј Срби; вѐј [рођаци] што су побл'ижн'е, ставив ч'ѐбе; тѐј [бројеви] су ниске, тѐј л'уди да се наједо̑, тѐј пил'ич'и су нај добре, седну туја и тѐј по бл'ижн'е, тѐј Шиптари бил'е, кэ[д] дошл'е тѐј ловѐци, тѐј своју славу славиw, да појев тѐј пријател'и, искоч'ише тѐј љекови; и на дон – све онѐј сељани ишље, Тел'евизија немала. Само онѐј

кавал'и што се свирал'е; дошл'е *онé'* првич'ари, сијав *онéј* ц'ердани, па *онéј* бисэри, ишл'е *онéј* своји што имаш, било *онé'* гоч'эви нашински; парич'и старинске, *онé'* мицке, дошле *онé'* Фóрци.

в) Е, *ви́за* посл'е наши повикал'е мили'цију, *ви́за* ни бил'е на славу, тако и *ви́за* друге слушал'е, примав *ви́за* л'и, туј бил'е *ви́за* комшије; *ти́за* људи у Приздрен, *ти́за* аргати работал'е, имало *ти́за* што ткал'е, кад отишл'е *они́за* гости.

г) *Ове́ја* рибари на Дрим; Кум и старóјко. *Те́ја* су главни ПодгГ.

228. На читавој територији СрГ јавља се систем показних заменица у коме је и у множини очувана моција рода. Ово је једина категорија зависних именских речи у којој је у СрГ и у множини очувана трородност. Тако се јавља систем:

Нмн. м. р.: *óвија, ти́ја, óнија,*

Нмн. ж. р.: *óвае, та́е, óнае,*

Нмн. с. р.: *óваја, та́ја, óнаја.*

У нижим селима уз Бистрицу, систем је веће стабилности. У вишим селима, ближим Гори, срећу се и другачији конкуренти.

Губитак моције рода у осталим категоријама придевских речи у СрГ, али и близина компактне територије оближњих српских и македонских говора у којима се у множини смањује број облика или се трородност замењује синкретичном општемножинском формом, утиче на то да се и у множини показних заменица јављају различите иновације, које у систему функционишу као конкуренти са облицима који чувају моцију рода.

Нмн. м. р.:

а) *Óвија* људи, гости *óвија, óвија* дóнои ка дру́ги, *óвија* зајчики, *óвија* ми ја óтнаа („отети”), *óвија* ће ми ја наградет јóпе; дé са *ти́ја* волови, *ти́ја* попови, *ти́ја* што биле млади, *ти́ја* тэрзије не-ишле на гурбет; *óнија* што могл'е, *óнија* војници, *óнија* ајдуци не покрадоа.

б) Наслањањем на два система показних заменица (*óвија* људи : *óвај* људи), у вишим селима СрГ формиран је и тип м. р. у коме се на облик једине додаје граматичко обележје Нмн. м. р. -и:

Óваји постари седел'е на кáмњои, умрел'е *она'и* што знал'е.

Овај тип није нов, пошто је потврђен и у материјалу М. Павловића (Павловић 1939: 287).

в) У вишим насељима СрГ развијен је факултативни облик мале снаге, настао на јединско-множинском синкретизму показних заменица м. р., и то продором Нјд. у Нмн.:

Óвај људи дошле, *óвај* свáтои íграл'е, *óвај* дубои изрáснал'е, *тáј* људи от село, *тáј* што бéгае.

О сличном синкретизму у ПрекГ в. т. 224.

Номинатив множине женскога рода

229. У Нмн. ж. р. СиГ и ПодгГ потврђен је само тип *овéј*, док је у СрГ створен нови тип према присвојним заменицама (*моа* сестра – *моје* сестре : *оваа* сестра – *оваје* сестре).

а) *Овéј* старе куће, *овéј* снаве постаре ће дођо, *овéј* ћерке немале мýже, ни *овéј* ни *теј*, *овéј* нека плéто; *теј* сотóне играле, *теј* старе жéне умирале по пýту, *теј* које знале умрле, и *теј* жéне ће íдоу да жн'éјоу; *онéј* наше [кћерке] што биле у школу СиГ, тешинке *овéј*, *овéј* њíве муштиштанске, рабóтав *овéј* наше јетрве, *овéј* по старе жéне не íдеу у пól'е, и *теј* јетрвине ч'ерке, кэт се осушиу *теј* руч'íce, *теј* жéне; рабóтнице бил'е *онéј* жетвáрке от Стрéцке ПодгГ.

б) *Óвае* вéштице ни мéгае мáђије, *óвае* помладе дéвојке, *тае* што биле на бáчило, *тае* што ће бíнет лазáрице, *тае* ћóјке у кућа, *онае* н'íве са пóсне, остáнале да се кóсет *онае*-њíве на рúдина СрГ.

У вишим селима СрГ и Нмн. ж. р. *теје* (< tee < тае < таје):
Óвее наше ћóјке, *теје* жéне ткáл'е на рáзбој.

Номинатив множине средњега рода

230. У Нмн. с. р. облик на *-еј* једини је у ПодгГ, доминантан у СиГ, непознат у СрГ.

Наслеђени наставак *-а* опстао је као ређи конкурент у СиГ, док је у СрГ то основни облик, осим у вишим селима.

а) *Овéј* говéда ни пáсле, *овéј* говéда планинске нéмоу млóго млéко, *овéј* дрва, *овéј* сéла; *теј* јáјца продáдо, *теј* дрва се ошушише, *онéј* говéда продáдо, *онéј* [поља] остáйсмо СиГ, *вéј* говéда истерáсмо, *вéј* дрúге јáјца, *овéј* сéла не бил'е наше, *овéј* говéда, *овéј* пл'éч'а мóје умóрне; и *теј* дрва никóје, *теј* врата се скрши́ље, бил'е по дóбре *теј* нéч'ва¹²³ се *овéј*; ни *онéј* дрва, *онéј* говéда пáсл'е ПодгГ.

б) *Овáј* говéда биле по ридóве, *овáј* сéла сирини́шка, *овáј* пóља СиГ, а ги дáаш *овáа*-дрва, *овáа* сéла гóрске; *тáја* пól'а лóквичке; *онаја* дрва изрáснале СрГ.

¹²³ Именица *pluralia tantum* (Младеновић 2007: 103).

в) У СрГ, осим Нмн. с. р. типа *óva'a*, срећу се и облици који су у виша сретечка села стигли са усељеницима из Горе (*ti'ja*), затим облици типа *óveja*, којима се се показне заменице интегришу у систем Нмн. с. р. (*óveja náše gúeda*).

Óvija гүједа да пáсет, *ti'ja* сéла пропáднаа без љúди, *óнија* гóлеми сéла, *óнија* гóеда смо ги чýвале;

Óveja гүједа пáсле, *óveja* др́ва, *теја* сéла, *теја* кóла, *óнеја* јáјца.

г) У СиГ су присутни и ређи примери са приласком показних заменица мн. с. р. Нмн. м. р.:

Óvija гowéда пáсле у нáше ливáде, *овија* пól'а нéмоў дóбру зéвн'у.

Показне заменице уз именице са суплетивном
множином на *-ићи*

231. Суплетивизам именица типа *куче – кучићи*, са граматичким несагласјем једнине с. р. и мн. м. р., затим са несагласјем значења средњега рода ових именица у множини (које је подупрто и граматичким средњим родом у једнини) са њиховим граматичким мушким родом довео је до преобликовања множине ових именица у ГГ и ПрекГ у граматички с. р., чиме су и придевске речи у овим говорима интегрисане у средњи род.

У говорима у којима је суплетивна множина опстала, ове именице показују специфичну ситуацију, како у Н тако и у облицима зависних падежа.¹²⁴

Несагласје реалног и граматичког броја, несагласје једнинског и множинског граматичког броја дало је подстицаје за различиту конгруенцију уз ове именице.

232. У говорима у којима је истрвена множинска конгруенција, заменице и придеви имају синкретичну *-е* форму, независно од тога да ли се именице овога типа у потпуности уклапају у морфолошке односе мн. м. р.

У ПодрГ, у коме је нов однос Нмн. ≠ ОПмн. именица на *-ø* м. р. стабилан (*људи : људе*, од *вé' љúде*), ове именице најчешће остају изван

¹²⁴ У говорима у којима је морфолошка диференцијација Нмн. и ОПмн. именица м. р. стабилна (*мужи : муже*), ове именице често остају изван морфолошке диференцијације, што је структурно наслањање на синкретизам Нјд. и ОПјд. им. с. р. На специфичну позицију ове скупине именица упућује и Дмн. у говорима у којима се оне јављају релативно често изван иновације двојинског типа (*мужима : јарићам*). Више о овоме Младеновић 2004: 228–229.

односа Нмн. ≠ ОПмн. Према синкретизму именица с. р. Нјд. = ОПјд. и у мн. факултативно опстаје Нмн. = ОПмн. (од *вѣ* куч'ич'и) (Младеновић 2004: 229).

У делу примера у ПодргГ потврђен је облик на *-ета*, који може бити траг сада непознате множине с. р. типа /дрвета/, али и облик настао према облику именице у синтаagmaма с бројевима: Ѐмам *онѣ* л'есич'ѣта што се затвара^{aw}, да скѣрши *вѣј* ц'рвѣне *тан'ирч'ѣта*. Иначе је обично: Ѐмам ч'ѣтири *тањирч'ѣта*, двѣ *љѣсичѣта* (: љѣсичѣ).

Облик типа *л'есич'ѣта* није потврђен у предлошко-падежним везама.

а) *Овѣ* наше девојч'ич'и, *вѣ* куч'ич'и мѣцке, *тѣ* пил'ич'и ни бѣл'е пот квач'ку, *тѣј* зајч'ич'и, *онѣ* твѣе гушч'ич'и ПрГ, *искач'aw* *тѣј* пил'ич'и н'ѣне, *овѣ* ч'обанч'ич'и шо бѣл'е, *тѣ* ибрић'и, *тѣ* сви-рајћ'и ПодргГ, ч'ѣе су *овѣ* куч'ич'и, *тѣ* пилич'и и пот квач'ку, дѣ су *онѣ* јарич'и ЈКГ.

б) Избор облика Нмн. на *-е* заменичких и придевских речи уз именице са суплетивном множином у ПодгГ, у коме се релативно добро чува посебан облик за Нмн. м. р. на *-и* (в. т. 212), упућује на то да у конгруенцији уз ове именице у мн. претеже значење мн. с. р., чиме се ствара семантички регуларан једнинско-множински однос.

Тѣј имич'и, искоч'ѣше *вѣ* тракторч'ич'и мѣцке, девојч'ч'и *вѣ* мицке, *вѣ* дугмич'ич'и ПодгГ.

в) У СиГ и СрГ показне заменице уз именице са суплетивном множином на *-ићи* Нмн. граде према граматичком облику, па доминира тип м. р. мн. *овѣја*:

Овѣја пилићи су дѣбри, *овѣја* прасићи мѣцки сѣсоѣ цѣѣ дѣн, *овѣја* девојчићи рабѣтоѣ, *овѣја* кучићи СиГ;

ѣвѣја пѣлићи лѣпцаа, *тѣја* црни кѣчки, *тѣја* девојчки ће се ѣдадет, *ѣнија* прасићи СрГ.

г) У СиГ нема много потврда у којима је нивелација према мн. с. р. надвладала:

Овѣј пилићи не бѣле у двѣр СиГ.

Конфликт граматичког и семантичког критеријума у СиГ довео је и до стварања хибридног облика показних заменица употребљих уз именице са суплетивном множином:

Овѣја прасићи, *овѣја* пилићи, *тѣја* ми су пилићи СиГ.

Овакви облици потврђени су у СиГ и у Нмн. м. р. (в. т. 226 б).

Показне заменице уз збирне именице

233. Уз збирне именице показне заменице се највећим делом понашају као и остале придевске и заменичке речи (в. т. 213, 231, 306, 307, 312, 313, 317 г, 320).

а) Н о м и н а т и в

а. *деца*

Вéј деца још не т^рч'ив^ф, *вéј* деца не мógље ПрГ, *овéј* шиптарске деца ПодрГ, *овéј* друге деца ми рéкл'е, док ни дóшл'е *вéј* деца, нéка су жíве *вéј* деца, *вéј* деца не донесóше, *тéј* деца кэд ме нападнáље, *вéј* деца су умóрне, да л'éгнев^ф *тéј* деца мál'е, а óни, *тéј* деца, ми рекнáље; и *онéј* деца, а *онéј* деца ПодгГ, *овé* деца бíле пó здраве, *тé* деца не уморíше, *овé* брач'а оделиле се ЖКГ;

*таá-*деца о[д] дáлеко не дóђоа, *óваа* пóстара деца СрГ, *óвија* нáше деца ГГ, *тíја* скорóбишке деца ПрекГ.

б. *браћа*

Вéј нáше брач'а, *тéј* брач'а ПрГ, *овéј* постáре брач'а ПодрГ, *тé* брач'а да дóц'иу ЖКГ, *овéј* дрúги брач'а ПодгГ.

У ПодгГ ређи су и примери у којима уз именице *деца* и *брач'а* конгруентни атрибути имају облик Нмн. м. р., и онда када друге придевске заменице или придеви имају облик Нмн. на *-е*:

Пуштíл'е *вíа* деца касéте, и нáше деца бíл'е ка *вíја* [деца], *тíја* деца нé се успáл'е; *овíја* брач'а бéш што гу дóшл'е, нé ч'е се *ожéниу* тíја Станийне брач'а.

Тíја Борíкине браћа се растíкаа СрГ, *тíја* браћа у нашé-чколо ГГ.

в. Збирне им. на *-је*

Вéј рúсје му паднáл'е у óч'и¹²⁵, се набóла на *вéј* т^рн'е, с *овéј* грумéјне, изéди *тéј* коштáн'е, се осушил'е *тéј* л'ísје¹²⁶ ПрГ, *вéј* камéн'е, *вéј* т^рн'и ПодрГ, *онé* снóпл'е скапáле, *овé* клáјсе се осушилé ЖКГ.

Збирне именице на *-је* пришле су у СиГ мн. им. м. р. на сугласник па је: *овíја* óстри тр^ни, *тíја* прúћи, *тíја* бусéњи, бíло *тíја* жáрљи у кућу. У том духу је и: *Мóкри* прúћи.¹²⁷

¹²⁵ Именица је плурализована, али се срећу и примери у којима је она сачувала статус збирне именице (Реметић 1996: 470, Младеновић 2005 а: 172)

¹²⁶ О колебању у броју збирних именица на *-је* в. Младеновић 2005 а: 172–173.

¹²⁷ О плурализацији збирних именица у говорима ЈЗКиМ в. Младеновић 2005 а: 172–173.

У СиГ се према морфолошки очуваним збирним именицама на *-je* развија системска множина с. р. на *-a*, па је тада показна заменица у мн. с. р.:

Вéј прѹћа скапáле, *тéј* снóпја се растрвíше, *вéј* очукáне клáсја.

б) Општи падеж

а. дéца

Овéј дéцу смо носíл'е у цркву ПрГ, *овéј* дéцу пáрве вóљиш, мóе не вóљиш ПодрГ, штó ги бíл'е *тéј* дéцу ПодгГ, свé *овé* дéцу одвéдоше у шкóлу, *тé* дéцу да ги лéч'иу ЖКГ;

ге истéрахме *овијá*-деца, со *тíја* нáше дéца ГГ, оз *óваа* дéца на Пúзaлкa, припúцаа на *таá*-деца СрГ, за *тијá*-деца, да ге úдримо *тијá*-деца ПрекГ.

б. брáђа

Сэс *овéј* брáч'у, до *тéј* брáч'у ПрГ, с *овéј* брáч'у ПодрГ, сэс *овéј* нáше брáч'у, *тéј* брáч'у истерáше ПодгГ, отерíше *тéј* брáђу СиГ; со *тíја* брáђа ГГ, за *тóј* брáч'а ПрекГ.

в. Збирне им. на *-je*

Од *вéј* прѹч'а, на *тéј* л'íсје, сэс *тéј* тóрн'е, и *тé* л'íшће на нóгу ПодрГ, сабрáла *онé* рукóвље, од *онéј* снóплe свé, врзáла с *тé* прѹч'е ЖКГ;

úрнав *тíја* кáмење, па да мéтне *тíја* кáмњои СрГ.

Као резултат превирања настају и примери типа: Трéбив из нíва *тáје* кáмење СрГ.

в) Д а т и в

а. дéца

Вéма децáма мáти, брáт *тéма* децáма ПрГ, *овéма* нáшема дéцама ПодрГ, *тéма* н'íнема децáма ПодгГ, *овéма* нашéма децáми, *тéма* децáма СиГ.

б) брáђа

Вéма брач'áма ПрГ, *овéма* нáшема брáч'áма, *тéма* брáч'áма ПодрГ, смо се плашíл'е *тéма* брач'áма, да се поклóним *онéма* брач'áма ПодгГ, *овéма* брађíма СиГ, *óвијам* брáђам, *тíјам* брáђам да дáде СрГ, *óвијам* пóстарим брáђам ГГ.

в. Збирне им. на *-je*

Нема забележених поузданих примера са Д ових именица.

Показне заменице у партитивним синтагмама

234. Множинска конгруенција придевских речи према реалном броју партитивне синтагме остварена је у свим говорима ЈЗКиМ. Показне заменице у бројним конструкцијама по правилу имају облик множине на *-е*, независно од рода и деклинационог типа управне именице, чиме се према семантици множине оличеном у броју партитивне синтагме управља и показна заменица.

а) Од *вѐ* сто мѐтра платно, *тѐ* двѐсте комата ђфце, од *вѐј* дваес и три ч'лана, у *вѐ* ђсом куч'е никој нѐје, има́м двѐ дѐцу и *вѐј* три девојч'ѐти, *овѐј* два сина, најѐдо се о[д] *тѐ* два кила грђзје, ту́ј изгуби́смо *тѐ* три сѐла, истѐраше не из *онѐј* три куч'е, *онѐј* двѐ пуцѐти, изѐла ни ма́ч'ка *онѐ* двѐ пил'ѐти ПрГ, ка *вѐ* на́ше двѐ со́бе, и *вѐ* три бр́ата, живи са *вѐ* ч'ѐтири дѐцу, по́сл'е *овѐ* два бр́ата би́л'е, има́ *вѐј* пѐт дѐцу; у *тѐ* два дђна, има́м *тѐј* сѐдам дѐцу, има́м *тѐј* два дѐде, има́ла *тѐј* два бр́ата, с *тѐ* мло́го ора́се, *тѐј* мло́го но́жѐви, до *тѐ* три каме́н'а, ос *тѐј* мло́го л'ѐде ПодрГ, ја́ сѐм порасла *овѐ* дѐцу шѐс мо́ѐ ја́ сѐм крѐсти́ла тѐ ч'ѐтири дѐцу, има́ *вѐј* два пђса, и *вѐ* два сина, *вѐј* зац'не дѐсет го́дине; *тѐ* дру́ге двѐ табл'ѐте, *тѐј* ч'ѐтрнаѐс дђна, уч'ѐни *тѐ* три перцѐта, на *тѐј* три каме́ња, *тѐ* два пешки́ра по́сл'е ч'ѐвам, око *онѐ* три клѐса, да кѐпим *онѐ* пѐт ѐгле ПодгГ, ни с *овѐј* три бр́ата, спаси́ја *тѐј* дѐвет чѐвѐка, *тѐј* три стру́ка, што́ ћу с *тѐ* чѐтири СиГ, а *овѐ* двојца што га бр́ану, *овѐ* двојца вр́шу, *тѐ* тројца војни́ци, има́м *вѐј* ч'ѐтири дѐцу, пред *овѐј* три комши́је, *тѐј* дѐвет војника, *коли́кве* су *тѐј* обѐдва ко́ша¹²⁸ ЖКГ;

ђнија пѐт гујѐдара, до́шле *ђвија* три-сина СрГ, *ђвија* дѐсет бра́ва за ме́не ГГ.

б) У партитивним конструкцијама у СиГ, ПрГ (Реметић 1996: 469–470) и ПодгГ у којима је партитивна реч именица с. р. с проширењем */-ет/*, јавља се морфолошки тип именице који може представљати траг Н/А двојине, с обликом на *-ети*. У оваквим конструкцијама заменица има облик на *-е*. У овим говорима јављају се и ређи облици на *-ета*.

Овде се наводе и друге заменице у партитивним синтагмама.

¹²⁸ Множински облик количинске заменице условљен је реалним бројем партитивне синтагме (= више од један је множина)

Имáла трí *сво́е* девојч'éти, останáл'е ги н'óјне дéсет јарéти, и двé *тво́је* унуч'éти ПрГ, íмам *мо́је* четíри пилéти, *те́ј дру́ге* пéт пилéти, нé бíле *њóјне*; са *свé* трí унучéти, нéма кóрис ни од *овéј* трí кучéти, пéт *на́ши* јагњéти, заклáла *те́ј* пéт пилéти СиГ, дéсет н'óјне јагн'éти и двé *мо́је*, *овéј* пéт пил'éти и трí детéти, *овéј* двé пил'éти сэм остáја ПодГ.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О СУДБИНИ МНОЖИНСКЕ МОЦИЈЕ

235. Редукованом трородношћу (> двородност односно једнородност) у множини заменица и придевских речи говори ЈЗКиМ чине јединствен ареал у оквиру српскога језика. Иако својом укупном дијалекатском композицијом генетски и типолошки умногоне различити, говори ове зоне редуковањем множинских облика придевских и заменичких речи показују одређену сличност. За смањење броја облика у множини у овим говорима од пресудног је значаја близина македонских говора и ширење иновација из полошког правца посредством шарпланинских говора, који су се миграцијама ширили ка јужној Метохији.

Северна дијалекатска граница завршава се ђаковачким говором, пошто је већ у говорима северне Метохије трооболочје у множини стабилно, и то како у облицима заменичких и придевских речи тако и у облицима множине радног глаголског придева (Букумирић 2003: 228–247). Факултативно присуство *-и* и *-е* у Нмн. м. р. у ЂГ, према материјалу М. Стевановића (Стевановић 1950: 103, 114, 137), без јасних правила репартиције, у мом материјалу из овога говора није потврђено већим бројем примера. У новијем дијалекатском материјалу знатно је повећано присуство општемножинског облика на *-е*. Процес стабилизације једне форме у Нмн. у ЂГ у материјалу који је седамдесетак година новији у односу на онај који је био доступан М. Стевановићу, може се разумети као последица ширења подримског дијалекатског типа, пошто је локално кретање становништва из Подрима у Ђаковицу изразито. У том контексту је и већа присутност Нмн. личне заменице 3л. мн. *óни* за обележавање скупине појмова женскога рода у актуелном дијалекатском систему Ђаковице.

Стање у судбини мн. придевских и заменичких речи које М. Стевановић бележи у ЂГ може бити подстакнуто близином севернометохијских говора косовско-ресавског типа, али и траг ситуације која је претходила садашњем широком уопштавању општемножинског облика на *-е* заменичких и придевских речи у говорима ЈЗКиМ. У том смислу

интересантно је стање у галипољском говору, у коме се у Нмн. и Амн. именица, придева и придевских заменица факултативно јављају *-и* и *-е*. У мн. с. р. у галипољском говору, такође, јављају се наставци *-и*, *-е*, затим *-а*, док се у ж. р. мн. редовно јавља *-е* (Ивић 1957: 215–216). За говоре ЈЗКиМ могуће је превирање какво се претпоставља за галипољски говор, са мешањем наставака Нмн. именица м. р. *-и* и *-е*, прилазом придева и заменица средњега рода мушком роду због сродности у деклинацији, док је у ж. р. стање стабилно. Овако претпостављену нестабилност Нмн. именица м. р. на *-ø* потврђује факултативно јављање *-е* и *-и* у ЈКГ, ЂГ и ПрГ (Стевановић 1950: 102–105, Реметић 1996: 453–458, Младеновић 2004: 228).

Нестабилност у наставцима именица и придевских речи у говори-ма призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ отклоњена је на различите начине: а) у већем делу наставак *-и* везан је за Нмн. именица, наставак *-е* за А/ОПмн., чиме је избегнута хомонимија Нмн. и А/ОПмн.; б) у већем делу ових говора нестабилност је отклоњена уопштавањем *-е* у Нмн. заменичких и придевских речи. Несиметричност облика именица, са једне стране, и придева и заменица – са друге – могућа је пошто је носилац граматичке информације о роду именица уз коју конгруира заменица или придев, тако да је посебно морфолошко обележје за род конгруентних речи редувантно. Пошто је једнина обележје јединке, која је дефинисанија од скупине више јединки, продор неутралне форме у множину знатно је олакшан. У овој чињеници може се наћи објашњење за широко заступљену особину у различитим језицима да се у једнини чува моција рода заменичких и придевских речи, а да у множини таква морфолошка обележеност слаби или нестаје. Истога је порекла и губитак родовске обележености множинских глаголских облика у којима учествују глаголски придеви, пошто је носилац граматичке информације о роду именица субјекат са којим конгруира лични глаголски облик у предикату.¹²⁹

236. Само уопштавање *-е* у Нмн. заменичких и придевских речи у већем делу југозападног дела Косова и Метохије вероватно је извршено после стабилизације наставак *-ле* у мн. радног глаголског придева. Оваквим уопштавањем *-е* у мн. придевских и заменичких речи, подстакнутим општемножинским *-ле*, потврђује се законитост да иновација у језику може бити подстакнута тежњом да се постигне симетрични модел

¹²⁹ О губитку трородности у мн. радног глаголског придева у низу словенских језика, затим о оваквој појави у штокавским и чакавским говорима в. Ивић 1957: 252, 257.

у облицима конгруентних речи (Нáше по стáре синóви донéл'е бѣњак ПодрГ).

Обим уопштавања општемножинског *-е* несамосталних, конгугентних речи различит је на нивоу појединих говора. Губитак моције у множини заменичких и придевских речи у непосредној је вези са обимом уопштавања општемножинског облика заменице Зл. мн. *óни*. У говорима јужног дела Метохије корелативност је довршена (*нáше* л'уди *дóшл'е*), док је у северношарпланинским говорима Сиринића и Средске, затим у говору Подгора, који је формиран у подбрђу Шар-планине и у ближој је вези са Сиринићем, процес је у току, пошто је трочлани систем сведен на двочлани, са једначењем придевских и заменичких речи с. р. мн. са ж. р. мн.

Стање у ЖКГ упућује на начин везивања уопштавања облика радног глаголског придева множине и облика множине заменица и придева. У овом говору у судбини множине радног глаголског придева и множине придевских и заменичких речи потврђене су две дијалекатске целине, које дели доминација општемножинског наставка *-и* или доминација општемножинског наставка *-е*. У југозападнијем делу доминира тип *-е* (*овé* људи / *жéне* / *говéда дóшле*), у североисточнијем доминирају облици на *-и* (што *зборéл'и* *жéне*, *жéне купувáли* свакијаки шећер, *нáши* дéца *натоварíли* гу *жéну* на санице, додолице *вртéли се* и *прскáли* с вóду). Обим продора општемножинског наставка *-и* у Нмн. личне заменице ж. р. Зл. у ЖКГ већи је у оном делу у коме у мн. радног глаголског придева доминира уопштен наставак *-ли*. У овом делу ЖКГ, такође, потврђени су и – додуше – ретки примери са Нмн. ж. р. придевских и заменичких речи на *-и*: *Не мóгл'и стáри* *жéне* да нóсу вóду, *јет'рве бíл'и старéи* од мéне.

На нестабилност и недовршен процес стабилизације једног наставка у мн. радног глаголског придева, придевских и заменичких речи у ЖКГ упућују примери забележени у Неродимљу: *Óни* [војници] *отерáл'е* не куд *нáши* војнице, док ми *дóшл'е м'и* сíнови од вóјске, *нáши* свáтови *дóшл'е* овóде; *нáше* *жéне имáл'и* млóго дéцу. *Óни се мућил'и* кад ги *рáсл'и*.

Овакво стање у ЖКГ етапа је између двообличја и коначног неутралисања моције у множини. Близина македонске територије, али и близина српских говора централног и источног Косова који не знају за неутрализацију множинске моције, успоравају процес стабилизације општемножинског облика. Овакав закључак оправдава ситуација у оближњим призренско-јужноморавским говорима, у којима се трородност

добро држи (Барјактаревић 1977: 280–281, Барјактаревић 1977 а: 350–353, Барјактаревић 1977 б: 402–403). Заменичко-придевска трородност у множини у овим говорима корелира са трородношћу у облицима личне заменице 3л. мн.

Стање у оближњем јањевском говору, који географски није далеко од јужног Косова, унеколико подсећа на оно у СиГ. Судаћи према материјалу М. Павловића, јањевски говор остао је изван губитка моције у множини придевских речи, али је захваћен упрошћавањем, пошто се трообличје своди на двообличје: Нмн. м.р. – *добри*: ОПмн. м.р. – *добре*; *добре* жене, *добре* деца (Павловић 1970: 90). Даље редуковање множинске моције до неутрализације у Јањеву уочава се у употреби показних заменица, па се и у овом говору јављају примери типа *овéј* људи (Павловић 1970: 84). На специфичну позицију мн. показних заменица и у оним говорима призренско-тимочке области, у којима се добро чува трообличје у множини заменичких и придевских речи, упућује чињеница посведочена материјалом А. Белића, у коме се поред доминантних облика за Нмн. м. р. *овија, тија, онија*, налазе и ретке потврде типа *теа* дни, *онеа* људи (Белић 1905: 288–289). Иако у изразитој мањини, њихово присуство сведочи о томе да су показне заменице најмање отпорне на морфолошки синкретизам, и да је вероватно и у говорима ЈЗКиМ свођење трообличја у множини на двообличје па на једнообличје управо овде и започето.

237. Очуваност трородности заменичких и придевских речи на ширем призренско-тимочком простору потврђена је добрим чувањем трородности личне заменице 3л. мн. (Белић 1905: 284, Богдановић 1979: 66–70, Богдановић 1987: 172, Ћирић 1983: 75–79, Ћирић 1999: 139, Јовановић 2004: 326, Марковић 2000: 150, 156, Марковић М. 1986: 252–254, Вукадиновић 1996: 155–193).

Различита судбина множинске моције, њено потпуно чување, редуковање или губитак на различитим тачкама призренско-тимочке области, резултат је дивергентне еволуције настале под утицајем различитих дијалекатских и језичких контаката. За говоре ЈЗКиМ од пресудног су значаја миграције из македонског полошког изоглосног огњишта, у коме је рано остварен губитак множинске моције.

С обзиром на различите морфолошке резултате свођења на једнообличје у говорима ЈЗКиМ и говорима македонског типа, може се говорити о иновационој појави неутралисања моције рода у множини као преузимању структурне иновације са другачијим резултатом. Док је у највећем делу македонског језика у мн. придевских речи уопштен један

облик на *-и* (Конески 1966: 120), у говорима ЈЗКиМ уопштава се *-е*.¹³⁰ Доследна корелација губитка множинске моције заменичких и придевских речи и моције личне заменице 3л. мн. у македонским говорима није остварена у потпуности у говорима ЈЗКиМ. Процес је, међутим, и у овим говорима у току, о чему сведочи двообличје *они* : *оне*, али и започето уопштавање општемножинског *они*.

У делу говора ЈЗКиМ елиминација множинске моције је довршена. У СиГ, СрГ и највећим делом ПодгГ опстаје двообличје у множини заменичких и придевских речи, укључујући овде и двообличје у 3л. мн. личне заменице. Редукованом двообличком моцијом у множини део говора призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ структурно чини целину са говорима у северној Македонији, у којима се Нмн. м. р. заменица и придева проширио и на Нмн. с. р., док је у ж. р. опстала посебна форма на *-е* (Видоески 1954: 223, Видоески 1962: 157, 159–161, Видоески 1965: 145, 161). Редукована двочлана множинска моција заменичких и придевских речи у северномакедонским говорима одражава се и на опстанак двообличја у 3л. мн. личних заменица, па се у овим говорима јавља однос иначе својствен и свим говорима ЈЗКиМ: *они* = м. р., с. р.; *оне* = ж. р. (Видоески 1962: 168).¹³¹

---

¹³⁰ Бугарски језик иде заједно са македонским уопштавањем општемножинског *-и* (Харалампиев 2001: 105–120). Губитак множинске моције захватио је и друге словенске језике. У руским дијалектима трородност је добро очувана у једнини, док се у множини уопштава синкретична форма на *-е* (Пожарицкая 2005: 127–130).

¹³¹ Овакав редуковани систем у мн. јавља се и у неким призренско-јужноморавским говорима изван југозападног дела Косова и Метохије (Жугић 2005: XXIII–XXIV). Уп. са истим распоредом наставака у систему двообличја и у говору Свинице (Томић 1984: 70–85).

ОБЛИЦИ ЗАВИСНИХ ПАДЕЖА ЈЕДНИНЕ
ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКЕ ПРОМЕНЕ

ОБЛИЦИ ЗАВИСНИХ ПАДЕЖА ЈЕДНИНЕ
МУШКОГ И СРЕДЊЕГ РОДА

238. Наставци зависних падежа

Т а б е л а 36: Наставци зависних падежа заменичко-придевске промене јд. м. р. и с. р.						
	ОП≠Н -ога/-ега	ОП≠Н -ого/-его	Дјд. -ому/-ему	Дјд. -оме	Лјд. -ому/-ему	Лјд. -оме
ПрГ	+		+		(+)	
ЂГ	+		+		(+)	
ПодрГ	+		+		(+)	
ПодгГ	+		+		(+)	
СиГ	+		+		(+)	
ЈКГ	+		+	+	(+)	(+)
СрГ	+		+			
ПрекГ		+	+			
ГГ		+	+		[+]	

ОПШТИ ПАДЕЖ

239. У говорима ЈЗКиМ у зависним падежима јд. м. р. и с. р. остварено је мешање некадашње заменичке промене, просте придевске и сложене придевске промене, уз резултате који у оквиру појединачних говора нису увек подударни. Разлике постоје како на нивоу скупина заменица тако и у оквиру исте скупине, када се у појединим говорима јављају два морфолошка типа (*некога, некому* : *некођега, некођеу*).

Двојство облика среће се претежно у заменицама које се употребљавају именички и придевски (*кој* и заменице сложене с овом заменицом), а као последица морфолошког и синтаксичког приближавања ових заменица.

За високу уједначеност облика знају заменице које се употребљавају само придевски, осим показних.

Богатством облика јављају се показне заменице, с напоменом да се у овој скупуни добро чува наслеђена тврда заменичка промена у говорима призренско-јужноморавског типа (*вога човѣка, тому браћу*), али и ГГ (*ового, того сина, тому дѣтету*). СрГ и ПрекГ, међутим, ова скупина заменица морфолошким преобликовањем приближила се мекој заменичкој промени (*оваѣга, оваѣму СрГ, оваѣго, оваѣму ПрекГ*).

Заменице и скупине заменица ће бити размотрене према оваквом груписању.

240. Добрим чувањем наслеђених наставака *-ога / -ега* односно *-ого / -его* у ГГ и ПрекГ – када ОПјд. м. р. ≠ Нјд. м. р. – говори ЈЗКиМ део су ширег српско-македонског ареала у коме нису развијени или су ретки нови, краћи облици типа *овог, нашег*.¹³²

Партикула *-ј* у зависним падежима бележена је у говорима ЈЗКиМ само у облицима Гјд. ж. р. и ОПјд. ж. р. показних заменица (в. т. 288, 290), тако да нису потврђени примери типа *тогај, оногај*, присутни у неким говорима призренско-тимочке области (Белић 1905: 288).

241. Заменица *кој*

ОПјд. м. р. ≠ Нјд. м. р.

а) *Кога* си сајдисувала, *от кога* си зајмуваја паре, *за кога* си се муч'ија ПрГ, *са кога* си дѣбро, *на кога* ЂГ, а *кога* да пратим, *кога* имате, прати *кога* има, *кога* би нашл'е, *ос кога*, играш *ос кога* оч'еш, *ос кога* ти је ч'ѣф, играј; *за кога* ПодрГ, *кога* имава^ф нијет, *кога* оч'аја, *кога* оч'еш, а било *кога* да привѣл'е ПодгГ, *с кога* да дођем, прет *кога* си стаила, *за кога* човѣка, *от кога* ти је стра СиГ, *кога* има, *кога* ч'е најѣде ЈКГ.

б) У јужнометохијским и јужнокосовском говору ретки су облици преобликовани према мекој промени:

Којега узѣл'е, *за којега* ПодрГ, *за ч'овѣка кујога* волим ја, *не кујога* волите ви ЈКГ.

¹³² Белић 1905: 288–289, Богдановић 1979: 68, 69; Марковић 2000: 153–154, Букумирић 2003: 228, Симић 1972: 369, Јовић 1968: 123, Видоески 1965: 143–145, 154–156. Уп. са истим стањем и у говору Галипољца (Ивић 1957: 211).

Веће присуство новог облика у СиГ последица је близине СрГ:
С којега кума, а за којега старца, от којега сина ти је, за којега човека
 СиГ.

242. У северношарпланинским говорима у парадигму заменице *кој* облици меке промене м. р. јд. продрли су у различитом обиму.

а) ОПјд. м. р. ≠ Нјд. м. р.

Најзнатније преобликовање, са изразитом тенденцијом ширења меке заменичке промене уколико се на крају основе јави /-j/, остварено је у СрГ, тако да у јд. м. р. изразито доминирају облици *којега, којему*. Овакви облици су практично једини када је заменица придевски употребљена, а чести су и у именичкој употреби:

Коега виделе, повикале на *ракија*; *којега* стрétнале на *улица*, га отерале у *апс*; *ос коега* човека сте биле у *грат*^а, за *коега* брата ми *заприча*.

Облици тврде заменичке промене у СрГ када је заменица именички употребљена:

Кога сте *викнале*, *ос кога* *ваћав* коња, за *кога* сте *напрајле* *глу́м*, за *кога* *напрајле* оваа-кућа.

б) У ПрекГ потврђена су оба облика, са дистрибуцијом сродном оној у ГГ и СрГ:

Кого ч'е *виц*'им, *от кого* сте *дóбил*'е, *со кого* *рабóтал*'е, *прет кого* да га *удри* *жéну*;

от кујего *зéч*'а, за *кујего* *сина*, *кујего* *óфч*'ара го *утéпал*'е.

в) У ГГ зависни падежи гласе *кого, кому* када се не зна одговор на постављено питање, а ретко су потврђени и када је *кој* родовски диференцирано:

Кого брата да *пóвикам*, *со кого* да *íдем*, *от кого* ти је *тија*, *мужена во кого*.

Када су употребљени облици *кујего, кујему*, онда су атрибуцки употребљени:

Кујего *вола* *дóнесл*'е, *кујего* *сина* си *видела*, *со кујего* човека си *збóриф* ГГ.

243. У ОПјд. м. р. опште заменице за лица са значењем живог, у говорима ЈЗКиМ стабилан је облик тврде промене. Ретки факултативни примери меке заменичке промене бележени су у СрГ и ПрекГ.

а) ОПјд. м. р. ≠ Нјд. м. р.:

а. Неће за *свакога*, от *свакога* брата, за *свакога* да има, при *свакога* свата ПрГ, *свакога* госта дарује ПодрГ, била за *свакога*, за *свакога* напивамо, *свакога* госта да загрлиш, за *свакога* да има ПодгГ, *свакога* да помогнеш, *свакога* да види, *свакога* да погледаш, *свакога* да поканиш СиГ, от *свакога* ч'овека, за *свакога* госта, *свакога* да погости ЈКГ;

от *свакога* [сељанина] смо узеле по иљаду-динара, *свакога* да услужиш, *свакога* да покријеш СрГ, *свакога* зборела, у *свакога* ч'е се наједе, *свакога* претресуал'е, до *свакога* госта, прет *свакога* вола, зѐми паре от *свакога* ПрекГ, арамија краде от *свакога*, на *свакога* коња, от *свакога* ГГ.

б. Има деца от *свакодега* сина, *свакуега* да поља, *свакуега* да га пита за родбина СрГ, зат *свакуега* овна, *свакуега* старца наранил'е ПрекГ, *свакуега* ће пољам ГГ.

б) ОП јд. м. р., с. р. = Нјд. м. р., с. р.:

а. Да идеш ти *сваки* дѐн, *сваки* свѐтак смо ишл'е, *сваки* нѐч' тако, *сваки* мѐсец посл'е, *сваки* дѐн да се ба'н'а, *сваки* дѐн претресујев^ф, *сваки* трѐч'и дѐн ПодрГ, от *сваки* ч'обшак ти се ч'ини, от *сваки* бѐл'ес, дарѐве да нѐсиw *сваки* празник, идев *сваки* дѐн, *сваки* нѐч' идав девојч'ич'и ПодгГ, у *сваки* тањир СиГ;

ни бѐше мѐрак *сваки*-пут, *сваки*-ден ћ [е] идѐјеме, она шѐта *сваки*-ден, ѐни ће га пујет *сваки*-ден, му угѐдујет *сваки*-пут, гл'ѐдам *свакој* нѐћ лѐше соно^ј, *свакој*-пут ГГ.

б. От *свако* сѐло, доц'не *свако* јутро ПодрГ, а за *свако* дѐбро, прет *свако* музѐн'е ПодгГ, било у *свако* сѐло СиГ;

у *свако* гњѐздо по дѐсет јајца СрГ, *свакуе* наранила, *свакуе* ѐбл'екла, *свако* саба'ал'е врне дош, *свако* сабааље доиђа ке нас, се чѐшља *свако* сабааље ГГ.

244. Присуство два морфолошка типа – према тврдој или мекој промени – условљено је присуством два морфолошка типа заменице – *некој* и *неки*.

Дистрибуција облика *некодега* / *некога* у говорима ЈЗКиМ, осим у ЈКГ – у коме је стабилно *некога*, иако недоследна, условљена је синтаксичким положајем заменице. Ако је заменица употребљена атрибутски, користи се ОП *некодега*; ако је употребљена именички, користе се оба облика.

а) ОПјд. м. р. ≠ Нјд. м. р.:

а. Од *нико́га* пријател’а, да изнесе *пред нико́га*; ч’ёрка од *неко́га* узела; *без неко́га* не мо́же ПрГ, има́те *неко́га* гробни́ка, узите *од неко́га*, се пла́шим од *нико́га* лопо́ва ПодрГ, с *нико́га* не́сэм има́ла, виде́а си на *нико́га* ч’аши́ре, пита́а јо́ш *нико́га*, срéтнем *неко́га*, кэ́т срéтнем *неко́га* по пу́ту, ка да позна́ва *неко́га*, т́и *неко́га* ПодгГ, сэм зборела с *нико́га* чо́века, сэм виде́ла *неко́га* чо́века, не́ смо *нико́га* СиГ, сэ́с *неко́га* да се сва́ц’аш ЖКГ;

не́је пра́во – за *неко́га* има́, за *неко́га* не́ма, да ра́бота́м оз *неко́га*, спрэ́миле за *неко́га* СрГ, од *нико́го* не́ма а́ер, сом б́иф со *нико́го* у ду́гло, ч’е се скри́је зад *нико́го* ПрекГ, побéјнала *от неко́го*, ће спи́јет во *неко́го*, во *неко́го* има́ше, и ħ[e] и́деш со *неко́го* ГГ.

б. За *нико́јега* аргата, од *нико́јега* комши́је, у́земо *нико́јега* ко́н’а, за *нико́јега* не́ се зна́е ПрГ, то́ј ни о́стаде од *неко́јега* војни́ка, прати́ја пи́сму по *нико́јега* п’ртел’а (< пријатељ), за *неко́јега* му́жа ПодрГ, у́земо *нико́јега* мајсто́ра, ради́л’е ос *неко́јега* ста́рога ПодгГ, за *нико́јега* не́ се зна́, да гу ви́дим с *нико́јега*, прет *нико́јега* го́ста нема́ло, уплаши́ла се од *нико́јега* чо́века СиГ;

стрéтнав *неко́јега* чо́века, да се ви́ђи ос *неко́јега* чо́ека, ће до́ем ос *неко́јега* дру́гара, ће и́сочет ос *неко́јега* на ра́вњиште СрГ, од *нико́јега* ч’о́века сом зе́ф на за́јем, за *нико́јега* ч’о́века, од *нико́јега* ч’е у́зеш, ч’е ви́кнеш *нико́јега* ПрекГ, *неко́јега* а́ргата, на *неку́јега* ко́ња, *от неко́јега* ће зе́, а си ви́дела *неку́јега* ву́ка ГГ.

в) ОП јд. м. р., с. р. = Нјд.:

а. За *нико́ј* д́н, пред *нико́ј*-ка́зан, сэ́с *нико́ј* реч’, са *не́ки* добар реч’ ПрГ, са *не́ки* ка́мен, по́клон *не́ки* ако да́деш, да́л’е ни *не́ки* тра́ктор, оти́д-ни у *неко́ј*-жбу́н, да доби́ем *неко́ј*-дина́р ПодрГ, да на́ц’е *нико́ј* кокоша́р-ник, по *нико́ј* фи́нц’ан да попи́е, сна́јка да́де *нико́ј*-да́р свек’рве, *нико́ј*-да́р о́на свек’рве, ако на́ц’ем *нико́ј* патли́ц’ан ПодгГ, у *нико́ј*-ло́нац СиГ, да зара́ди *неки*-дина́р, на *не́ки* пра́зник, да ч’у́јем *не́ки* троп (= тропање), *не́ки* ре́д во́ду, на *не́ки* са́бор ЖКГ.

б. У *неко́је* де́те призд́ренско, на *нико́је* д’рво не́ма ПрГ, оста́ив на *не́ко* д’рво, ако има́ш *не́ко* же́нско де́те, и *не́ко* вре́ме иза́ц’е, у *не́ко* кори́-то, у *неко́је* се́ло, до *неко́је* вре́ме, *неко́је* де́те но́си, не́ма ме́сто *неко́је* вре́ме; у *неко́је* вре́ме, кэ́т се пробуди́ла ПодрГ, о́ни имал’е *нико́је* ме́сто, виде́л’е *нико́је* ка свитка́ло, ако зако́л’еш *нико́је* ја́гн’е, *нико́је* ја́ре ПодгГ, од *нико́је* вре́ме, а сте узеле *нико́је* коко́шче СиГ, у *не́ко* се́ло, цве́јће *не́ко* доне́се (инверзија) ЖКГ;

куд *нико́је*-де́те, има́ у *нико́је* по́л’е ПрекГ.

245. Искључиво именичка употреба одричне заменице за лица по-могла је опстанку тврде промене у јд. м. р. и с. р.

ОПјд. м. р. ≠ Нјд. м. р.:

Никога не видеше, од *никога* не смо могл'е, у *никога* не маш веру ПрГ, *никога* ја не сам утепа, не поштетил'е *никога*, *никога* не мам, за *никога* не ма, *никога* не утепал'е, не ми утепал'е *никога* у фамилију ПодрГ, не намуч'ија *никога*, ни *никога*, *никога* не познава, а ти *никога* не си жал'ила, од *никога* не ма помоч', не сам *никога* ПодгГ, *никога* нећу, *никога* не дирају СиГ, *никога* не пушта, *никога* на име, нису дирале *никога*, *никога* не оставише, још *никога* нису нашле, *никога* да не наљути ЈКГ;

не сом видела *никога*, од *никога* не-сом-узев, за *никога* не-знала СрГ, *никога* не смо имал'е, со *никога* не зборела, за *никога* не ма сирен'е ПрекГ, без *никога*, *никога* нејћем, ја *никога* не сом викала, *никога* не слуша, мајка је без^с *никога* ГГ.

246. У ОП јд. м. р. придевских заменица меке промене нису развијени краћи облици са сажетом вокалском групом ни у једном говору ЈЗКиМ, нити се јављају облици с покретним вокалом.

Ретки примери са елиминацијом групе /-оје/ вероватно су инфилтрат из књижевног језика, али и могућ зачетак иновације подржан облицима именичких заменица (*кога* : *кој*):

Бија ос јенога *мога* брата, прати *свога* сина ПодрГ, сваки *свога* кума уч'инија ПодгГ, у *мога* брата СиГ, за *мога* сина, до *мога* девера, о[д] *твога* брата ЈКГ.

Употреба облика *некога* : *некојега* условљено је основним обликом заменице: *неки* – *некога* : *некој* : *некојега*. Оваква условљеност има паралелу у облицима присвојних заменица: *мој* – *мојега*.

а) ОПјд. м. р. ≠ Нјд. м. р. у говорима призренско-јужноморавског типа:

Мојега оца, сас *мојега* деду, с *мојега* болнога брата; за *твојега* ата, ко[д] *твојега* снајдера, пре[д] *твојега* Јована, за *нашега* свекра, од *нашега* брата, код брата *нашега*; за *вашега* кума, сас *вашега* старојка; узеја от *својега* кума, скини от *својега* коња, за *својега* сина, да викнеш *својега* комшију; од *његовога* којшију, донеси од *његовога* кума, исеч'и кило месо од *његовога* вепра; на *нојнога* којна, с *нојнога* брата, сас *њинога* брата, сас *њинога* мајстора, код *њојзинога* свекра, од *вејзинога* другара; пре^с ч' *ијега* госта, за ч' *ијега* кума; о^с ч' *ијога* лопова, да га стаим *самога* ПрГ, *мојега* оца га ранил'е, бија старо^и од Звонка *мојега*, сас домаш'ина

мо́ега, свéкра мо́ега узéл'е га, мо́ега бра́та старóега, сáс мо́ега да́рку, збо́ри са мо́ега о́ца, да излáже мо́ега о́ца старóга, ос мо́ега му́жа, тво́ега кúма видéље, с тво́ега зéта, ку[д] тво́ега комши́је, жа́љи сво́јега сíна, те сво́ега то́га ајду́ка, њéга убíље; њего́вога да́рку; њóјнога му́жа, од њóјнога; и у н'íн рóд; за ч'íјега брагáнца, за ч'íјега јúнца ПодрГ, мо́ега му́жа, са мо́ега мóмка, мо́ега побратíма вíкна, и мо́ега сíна и мо́ега девéра, у мо́ега рóда, пре[д] тво́ега бра́та ти бíло, тво́ега га донéл'е, за тво́ега во́ла, о[д] тво́ега а́ц'е, од нáшега кúма, до нáшега тáту, с нáшега во́ла, од нáшега комиши́је, од вáшега одеља́ка, јéнога сво́ега смо имáл'е, ја сáс сво́ега му́жа, сво́ега бра́та, свáки íма сво́јега кúма, ако имáмо сво́јега кóн'а, куд бра́та њего́вога; увати́ље терол'íсти њóјзíнога девéра; позајмува́л'е од њíнога свéкра, от ч'íјега во́ла, за ч'íјега бра́та, лáко ч'е га осво́јив^ф сáмога ПодгГ, мо́ега тáтка однесóше, úзи од моéга о́ца, куд^т моéга човéка, за моéга стри́ца, пред моéга Пéру, куд моéга девéра, моéга тáтка га отерíле, креј твоéга терзíе, на твоéга комиши́ју, пре[д] твоéга човéка, од нашéга комиши́је, за нашéга бра́та, на зéта нашéга, у вашéга кúма, пред вашéга гуедáра, с вашéга Брáнка, за вашéга бра́та, на своéга кóња, за своéга нé за њíнога, да га вíкнеш своéга, за њего́вога сíна, пред њего́вога Жíку; ја сам на њего́во, до њего́во да принéсеш, њíнога бра́та, за њóјнога, под њóјнога, нáшла у њóјнога му́жа, кут чи́јега гáзде, мéсо от чи́јега бра́ва, ничи́јега бра́та, куд ничи́јега гowedáра, бíја сáс тејзíнога сíна, ничи́јега во́ла узéше СиГ, од мо́ега стри́ца, пред мо́ега свекра, код мо́ега брата, за тво́ега му́жа, кисéл кúпус ку[д] тво́ега сíна, у нáшега зéта, за вáшега кóња, од вáшега стри́ца, за њего́вога ајду́ка, од њигóвога сíна, од њíнога свéкра, сáс во́ла њíнога, у њíнога кóња, за њíнога сíна; пред њóјнога дéвера донéла, видéла га њóјзíнога свéкра, од овéјзíнога сíна, пре[д] тејзíнога кúма, пилич'и íди'у по онéјзíнога двóра, сáмога ч'овéка ЈКГ,

сíна вáквога нерабóтника, за вáквога по́па, у тáквога му́жа; от кáквога гóста ч'е се вíди áер, от кáквога терзíју; сíна вол'íквога íмам, да збо́риш и за вол'íквога, вол'íквога кóн'а имáја, овол'íквога јуна́ка óни немáл'е; во́ла тол'íквога заклáја, вúка тол'íквога да утéпа, тол'íквога сíна нéма; купи́ја зáјца онол'íквога, онол'íквога мíша; кол'íквога бра́та íмаш, за кол'íквога јуна́ка ПрГ, сíна овол'íквога íма, вал'íквога да нáц'еш, за вол'íквога; сáс тол'íквога ЂГ, вáквога демéбл'а, за вáквога, ку[д] тáквога ч'овéка, девéра тáквога; кáквога во́ла íмам, за кáквога му́жа, пред кáквога судíју; нíкаквога; овол'íквога кэ́рта да утéпа, вол'íквога во́ла кúпи, да íмам вол'íквога сíна, за вол'íквога вра́га; сáс тол'íквога кóјн'а, у тол'íквога пéса, во́ла тол'íквога спрéмија, пре[д]

тол'иквога цара; до *кол'иквога* ч'овека, от *кол'иквога* вола ПодрГ, од *ваквога*, за *ваквога* братанца, сас *таквога* судију, зборим за *таквога*, *каквога* петла имаш, ждрепца *каквога*, кон'а *каквога* сте имал'е, за *каквога*; *сина вол'иквога*, од *сина вол'иквога*, за *вол'иквога* вола, *вол'иквога* што да га утѣпа, *тол'иквога* јазмеца, сас *тол'иквога* Жику, пре[д] *тол'иквога* *сина*, *онол'иквога* брава да купиш; *кол'иквога* *сина* имаш, *кол'иквога* вола да купимо ПодгГ, *ваквога* мужа да видиш, *таквога* братанаца, пред *онаквога* пијаницу; *каквога* [војника] донѣла, за *каквога*, от *каквога*; *свекаквога* врага зна, *никаквога* човека; упрегнула *воликвога* вола, до *воликвога* детета, од *воликвога* јарца, на *толиквога* човека; с *оноликвога*, позади *оноликвога* коња; *коликвога* вола, *коликвога* *сина* имаш СиГ, о[д] *таквога* ч'овека; у *каквога* вука пуцал'е, за *каквога*; *никаквога* ч'овека; о[д] *оволиквога* *сина*, с *оволиквога* *сина* отиде, пред *оволиквога* газду, с *толиквога* будалу; *коликвога* *сина*, *коликвога* ч'овека, сас *коликвога*, *коликвога* вола ЖКГ,

од *вога* ч'овека, с *вога* попа, од *вога*, по више од *вога* лажова, држ га *вога* ајдука, о[д] *тога* унука, с *тога* агу, с *тога* Подримца, у *тога* мил'ицајца, у *онога* девѣра; за ПрГ в. и Реметић 1996 : 489–490, ПрГ, *овога* послушај, *вога* Божу, мол'имо *вога* владику, а *вога* га питаљ'е, Зорана; *овога* Спиринога оца; питај *тога*, ос *тога*, ко[д] *тога* пријатеља, о[д] *тога* газде, вика *тога* газду, ку[д] *тога* другога, има *тога* брата, и он с *тога* Шиптара; *онога* калуц'ера ПодрГ, *овога* *сина*, куд *овога* војника, од *овога* што има, сас *вога* па и другога ч'е зборим, за *овога* ч'овека, мене ме дал'е за *вога* старога, *вога* заклал'е, *тога* заклал'е; куд *вога* Ц'оку, пред рат; *тога* вола в'ржем, *тога* кума има да преч'ѣка, вѣдо га *тога*, за *тога* момка, *тога* Лазара; с *тога* оца, давам за *тога*, за *тога* неч'е; да затворим *онога* пѣса ПодгГ, имала децу и од *вога* мужа, сас *овога* коња, донесоше ку[д] *тога* терзију, о[д] *тога* мужа, сас *тога* кој ће оре, за *тога* старца, да омрси *онога* човека СиГ, пред *овога* што доша, с *овога*, за *тога* брата, куд *онога* старца, пре[д] *тога* ајдука ЖКГ.

б) ОП јд. м. р., с. р. = Нјд. у говорима призренско-јужноморавског типа:

а. У *свој* двор, *свој* л'ѣба јѣди, свака куч'а имала *свој* поток, од *њојзин* астал ПрГ, отиша у *наш* двор, да в'ршив *наш* закон, имала *свој* разбој, свака куч'а има *свој* обич'ај ПодрГ, свак *свој* с'рп ч'е позна, никој не побѣга от *свој* см'рт, на кревет *н'егоф*, од *негов* прут, у онај ц'ип *н'ин* ПодгГ, пре[д] *твој* двор, у *ваши* двор, до зид^т, благо за *њин* живот, суво дрво у *тејзин* двор СиГ, прес *твој* двор, и смо дошли до *свој* леба, деца да имају *свој* живот, за *негов* кѣф сам отишла ЖКГ,

немаја од њи *никакав* аџер; па донеси *вол'икав* л'еба, за *овол'икав* ПрГ, има *овол'икав* сокак ЂГ, не смејаја да даде *никакав* реч'; имаш *овол'икав* ч'уп, дај ми *вол'икав* л'еба ПодрГ, *никакав* ч'ар немам, немам *никакав* корис од н'ега ПодгГ, за *оноликви* камен СиГ, *никакав* леба не ми даја, саге *некакав* посо немам; у *толикви* град^т; на *коликав* пут, *коликав* зељаник напраила ЖК,

у *ова'* опанак, нави га *овај* сат, у *тај* домазлак, вуна у *онај* јастак ПрГ, за ПрГ в. и Реметић 1996 : 489–490; пред *овај* рат, до *овај* зид^т ПодрГ, у *вај* дџн, треба на *тај* танур, *онај* стожар га накитиш, само на *онај* жар, давале смо ги *онај* тишек, до *онај* дџн, према *онај* кавал смо појал'е, у *онај* ц'ак, до *онај* дџн ПодгГ, а *овај* плуг пантим, на *онај* стожер, за *онај* стожар СиГ, у *тај* оц'ак, завршим *тај* обичај, у *тај* дан, *тај* дан плетеш, *тај* дџн, лупају *онај* дџф, у *онај* двор ЖК.

б. У *твоје* огњиште, о[д] *твоје* месо, за дете *своје*, све што имаш *своје*, за н'ојно дете, жн'ејем н'ино жито, о^т ч'ије котл'ич'е ПрГ, навикла у *моје* село, не ти га утџпал'е *твоје* [дете], неки Шиптари од *наше* село, у *наше* село, од *наше* село, пред *наше* село, радимо *наше* поље, да га видиш *своје* дете, и саге Света-Ана има *своје* место, зашто срамота је *своје* дете, да удариш по њињо ПодрГ, за *моје* [време] искоч'ило да се л'еч'иш, на *моје* имање, с *моје* дете дошло, у *моје* друштво; прес цело село *наше*, не само у село *наше*, *наше* мотич'е, од *наше* маало, по *наше* [појање] смо појал'е, испод *наше* село, свака маи *своје* девојч'е дотера, ми да не остајемо *своје* има'н'е, сваки на *своје* [поље] иша ПодгГ, и[з] село *твоје*, на пиље *твоје*, *твоје* јаре, у село *наше*, у *наше* добо, из *наше* село, у *ваше* село, пред *ваше* дете, за дете *своје*, рекла за *своје* гоудо, што имаш *своје*, све да га дарујеш (га упућује на једину), свака њива имала *своје* трло, *своје* да се једе, него *своје* имаш, вика по *њино*, збору по *њино*, по *њојно* нешто збори; у *вејзино* дете што је, *тејзино* млеко горчи, на *чије* рамено да туримо, по[д] *тејзино* пазуво СиГ, до *наше* село, жена од *наше* село, у *наше* село, од *ваше* село, не стигне *своје* (поврће), иди на *своје* место, *њојно* сам узела ЖК,

вино от *какво* грџе, у *какво* лојзе, *какво* је вујгодишњо вино ПрГ, не се купује *свекакво* сено; немало *никакво* возило, ти нећеш ни крто ни *никакво*, *никакво* млеко нема тај крава СиГ, од *овакво* масло, да се дигнеш у *некакво* време, през *коликво* село ЖК,

с *ово'* дете моје, од *ово'* н'ојно вика'н'е, у *тој* време, напунџа *оној* сандџч'е са дукате ПрГ, за ПрГ в. и Реметић 1996 : 489–490; сас *вој* дете, и за *то* утепав га; ако је само *ово* – ако; за *тој* душа вал'а ПодрГ, матика на *во'* рамо, *вој* га преврза, да затворим *во'* око, све *вој* вако да тријеш,

во' ч'емо, *то'* ч'емо, они све *то'* припрéмиу, и *оно'* сирéн'е увéч'ер сви да прóбоу, сас *оно'* жито, са *оно'* вари́во ПодгГ, у *во'* наше село, у *овој* мéсто, из *овој* село, да видим *во'*, у *вѐ'* (: вој), сви по мáло *то'* врáпче, *тој* све чувам, за *то'* врéме, дí'е *то'*, па *тој* се копа, кэт се *тој* заврши; и на *оној*, уздíзоу *оно'*, извади *оно'* мéсо, *врз оно'*, га вржо с *оној* кóн'че, а *оно'* нéма СиГ, скините *ово'*, *ово'* ми се јéде, тí'ч'е рáдиш *ово'*, развија *то'*, решíсмо *то'*, јанула *то'* врати́ло, штó *то'* уради, уради́сте *то'*, да ўзну *то'*, у *то'* вири́ште, за *то'* живе (Зл. јд. презента), у *то'* Омуре, прска са *то'*, и *то'* укину́ше, извукóше *оно'*, да промéшаш *оно'* јéло ЈКГ.

в) ОПјд. м. р. ≠ Нјд. м. р. у говорима северношарпланинског типа:

Ос *моџега* сина, оз *моџега* младóжењу, ми је жáв за *моџега* кóмшију; за *твоџега* полáзника, ку[д] *твоџега* Мíтра, за *нашега* брáта, за *нашега* дéдога, за *нашега* óрача, смо ўзеле у *вашега* брáта, сéднала до *вашега* Мíлета, оз *његовога* старца, коњи ми са од *н'унога* кúма, за брáта *н'увнога* се чу́ло, смо се збрáле у *њојнога* сина, пред *н'ојнога*-зета, од *н'ојунога* дéдога, има тó'е у *њојунога* брáта, кэт пришов при *своџега* брáта, óтец пóеше ос *своџега* кúма, Мíтар тури óглав и на *своџега* и на *моџега* коња, ос *чиџега* коња си изорав, за *чиџега* бећара ће се ўдаде, ўзи о[д] *томуџега* СрГ,

мојега брáта, отíдомо со *мојега* брáта Бáјрама, со *твојега* зéч'а, за *твојега* кóмшију, на *твојега* кóна; со *нашега* пéтла, од *нашега* зéч'а дóшло; од *вашега* сина, ви́кнал'е *неговога* брáта; има у *н'ојунога* брáта, сом нáпрајв^ф рáбота со *н'унога* брáта, рáботаше со *својега*-сина, рéкоа за *својега*-брáта; со *тајунога* кóна ч'е óтинеш; за *чиџега* мýжа трéба; со *тајунога* кóна ч'е óтинеш ПрекГ, от^а *мујега* бáвајка, а го вíде *мујега* побрáтима, на *твујега* коња, от *његовога* брáта, *нашега* кóмшија зéл'е, за *вашега* сина збóрила, *њиџнога* свéкра зуáла, имала óфчара *свујега*, со *свујега* сина, *чиџега* брáта, за *чиџега* мýжа; *свеч'ујега* кóна вўци го јéдет; не сóм-кэснаф *от ниџиџе*, *самого* брáта, от *самого* сéбе ГГ,

за *ваквога* мани́тога чо́ека, лóко је оз *оваквога* мýжа, ос *таквога* сина; за *каквога* кóн'а, ос *каквога* во́ла, за *каквога* пéтла; бóш ме брíга за *некаквога* áјдука; од *свекаквога* ђáвола по нéшто, виђиш ли што имаш *никаквога* во́ла; оз *вол'уковога* сина, до *оволиквога* во́ла, ос *тол'уковога* коња у дрва да íде, *толиквога* вўка га вíдо; сина *коликвога* имаш, *коликвога* пéтла ће зáкољеш, за *коликвога* СрГ, мýжа *оваквога* да нéмаш, со *таквога* мýжа да живиш; *каквога* ч'óвека вíц'иш, со *каквога* ч'е се вíц'иш; со *свекаквога* ч'ўјека сом бíв^ф у војска, за *никаквога*, да имам *овол'укавога* брáва, за *тол'укавога* сина, от *кол'укавога* пéтла, за *кол'укавога* во́ла ПрекГ, со *ваквога* кр́дара, *ваквога*-мужа, *ваквога*-сина,

пре[т] *та́квогo* бра́та, *о́на́квогo* утѣпал'е; *ка́квогo*-сина *í*мала, со *ка́квогo*, *свека́квогo* го́ста *í*мал'е, со *свека́квогo* чу́јека сум пу́туаф, *ника́квогo*, *вол'ика́вогo* сíна *í*ма, *кол'ика́вогo* бра́ва *í*ма́шоа, со *ко́лика́вогo* ко́на до́несоа ГГ.

О облицима показних заменица в. т. 247–248.

г) ОПјд. м. р., с. р. = Нјд. у говорима северношарпланинског типа:

а. Да лѣгне у *наш* троњ („кревет”), на *његов* огењ да се згрѣе, *ú*зе лóјца из *њин* лóјчарник („део намештаја где се чувају кашике, виљушке и ножеви”), у *њојен* судбарник („полица, део намештаја у коме се чувају судови”), од *н'ојзин* воденички ка́мен', тѣшко нóси на *свој* грбѣт („леђа”), трајжив шти́це у *свој*-дво́р, пи́штѣт дѣца у *свој* рóд'т, га сѣкрила у *свој* клѣћ, до́сти си бíла у *свој* рóд'т, оз *овај* ка́мен', при *овај* а́стал, зад *онај* по́ток; *í*скубав *тај* ко́рењ, оз *овакви* дугечок ста́п; нѣма *никакви* по́моћ СрГ, смо *í*грал'е у *н'егоф* дво́р, *никаков* ста́п нѣмам; со *кол'икаф*^е ПрекГ, *свој* мѣх гл'ѣдау, па *ја* са́ма по *свој* чѣљећ, ту́ра плóче на *свој* по́шиф, *никакоф* а́бер нѣмам, та *во́ликаф* до́несе ГГ.

б. Да ми *ú*крадет *моје* сѣно, у *ваше*-село, до́нев на *његово* ма́гаре, на *његово* о́гњиште, на *њојзино* о́гњиште, *чије* ма́гаре си швр́кнав, оз *овое* дѣте, ос *тоје* га́сарче, ос *тоје* што *í*маш, за *тоје* ви *í*е крíво, ту́рив^ф па́ре на *тоје*; *í*ско́чила ис *толикво* кíло, зде́нав *толикво*-сено, нѣ-видев^ф *никакво*-дрво на пу́т СрГ, со *нојзино* ста́пч'е, сом збо́риф со *јено-н'ино* дѣте, во *тој* сѣло, *í*ма и за *тој* дѣте, со *тој* се *í*грала; пред *овија*-пил'е, *ú*зе *тија* дѣте ПрекГ, ко сме *í*мал'е *своје*-жито, го зѣф во *свује*-царство, *своје* дѣте *í*стѣпала, трѣбе да ста́иш на *свује*-место, со *онол'икаво* дрво ГГ.

О облицима показних заменица в. т. 247–248.

247. У два северношарпланинска говора – СрГ и ПрекГ – створен је систем облика зависних падежа показних заменица различит од онога у другим говорима ЈЗКиМ. Настанак нових облика у СрГ и ПрекГ подстакнут је партикулом која је у показне заменице унела формално слагање са присвојним заменицама типа *мој*, *твој*.

У парадигми показних заменица у СрГ већим делом спроведен је модел парадигме присвојних заменица: у зависним падежима основу чини облик номинатива (*овај+ега*, *овај+ему*, *овија+м*, *овае+м*, *таа+м* гу́јадам). У овај сретечки модел не уклапају се у потпуности облици зависних падежа с. р., пошто се у вишим селима облици граде од основе м. р., што је корелативно са приласком множине с. р. показних заменица мушком роду (*тај+ему* кучету, *тија+м* гоедам).

У облицима показних заменица у СрГ стање је већим делом стабилисано у сретечким селима уз Бистрицу, док је у вишим насељима систем у превирању, са појавом више облика, али и присутношћу форми које се не јављају у осталом делу СрГ. У Горњем Љубињу је поред основног *ова́ега*, *та́ега* у употреби и облик који одражава резултат асимилативног процеса у вокалској групи: о[д] *ме́га* (< тега < тага < тајега) *си́на*, *знём* (< знаем < знајем) да било ку[д] *ме́га чу́јека*. Резултат асимилације и сажимања у вокалској групи у овим сретечким селима присутно је и у с. р.: *ове* (< ове < овое) *де́те*, ос *ове* *ста́пче*, за *ове* *све́ си ти́ крива*.

У вишим селима СрГ, као факултативна форма, среће се и облик заменице с. р. *ту́је-дете*, који је резултат елиминације вокалске групе са /о/ у другом делу (уп. са *чу́јек*, *гу́једар*, *ту́ар*).¹³³

Оз *ова́ега* *чо́ека*, за *ова́ега*, *ова́ега* *пе́гла*, се уплашила о[д] *та́ега*, *та́ега* *гу́рнале*, се свадиле оз *она́ега*, гл'ај у *она́ега*, сас *она́ега* *агу* СрГ, со *ова́его* *бра́та*, до *ова́его*, при *ова́его* *чу́ека*, ку[д] *та́его* *до́ктура*, *у́дри* го *та́его* ПрекГ.

248. У ОПјд. м. р. ≠ Нјд. м. р. показних заменица у ГГ алтернирају стари наставак *-ого* и новији *-огоа/-огуа*, настали продором партикуле показних заменица у Нјд. у зависне падеже м. р. јд. (в. т. 248, 261 а). Ово *-а* могло је продрети и из ОПјд. им. деклинационог обрасца м. р. на *-о* (ового *чујека* > овога *чујека*) (Младеновић 2001: 362), па потом бити пренето у Нјд. На евентуални продор именичког *-а* указује знатна присутност типа *овогуа* у ГГ када је заменица поименичена.

а) *От ово́го*¹³⁴ *Амета*, *от^о ово́го* *о́тишоф*, во *о́вого* *зе́ћа*, *о́вого* *чу́јека* *знём*; от *то́го* *ће* *зе́меш* за *ово́гуа*, *то́го* *гу́једара*, *то́го* *о́фчара*; от *о́ного*, *о́ного* *Амета*, шо го *у́терал'е* *о́ного*,

то́гуа *чу́јека* *сом* *ви́деф*, *сом* *има́ла* от *ово́гоа*, *зе́ми* от *ово́гоа*, *от* *ово́гуа* *Му́стафа*, *ово́гуа* *сте* *уфа́тиље*, *от* *ово́гоа* *сина* *по́чни*, *со* *ово́гуа* *брата*,

по́убаф *от* *то́гуа*, *от* *то́гоа* и *от* *ово́гоа* *имам* *де́те*, *сум* *ви́деф* *то́гуа*, *то́гоа* за *то́гоа*, *то́гуа* *и́степај*, *дохи́ђал'е* *от* *оно́гуа*, *сире́ње* *от* *оно́гоа*, *у́тепал'е* *оно́гуа*, *за́клала* *оно́гуа* *пе́гла*.

¹³³ Уп. са овом особином у ГГ (Младеновић 2001: 102–105). Присуство примера типа *чујек* у овим сретечким селима представља непосредно наслањање на стање у ГГ.

¹³⁴ *Ового*, *оного* у дебарским и западном делу струшких говора (Видоески 1965: 150); у ГГ нису уочени тетовски облици *овега*, *онега* (Стаматоски 1956: 105).

У ГГ нема иновације оближњих западномакедонских говора – употребе *него* са значењем *того* (Видоески 1965: 150), већ је само *то́го*, како је и у свим осталим ЈЗКиМ (*вога, тога, онога*).

249. У именичким заменицама за ствари у свим говорима ЈЗКиМ парадигма је сведена на један облик, осим у заменици *што́*, у којој се среће и посебан облик ОП.

Осим форме *што́* / *ићо́* / *шо́*, од ове заменице среће се још и облик ОП *ошто* у предлошко-падежним конструкцијама, који је својство и оближњих косовско-ресавских говора (Букумирић 2003: 227, Елезовић 1935: 48).

ОП *ошто* једини је у СрГ, доминира у јужнометохијским, СиГ и ГГ. Ређи је у ЈКГ, у коме се у предлошко-падежним конструкцијама претежно јавља *што*. У ГГ и ПрекГ потврђен је и полошки облик¹³⁵ ОП *шо́го*, који је из ових говора могао стићи у ГГ, па потом пренет у ПрекГ. Сам облик је контаминација ОП=А и *-го* из ОП=А јд. других заменица, пре свега упитне заменице за лица.

Ошто је могло настати у процесу диференцирања Н и ОП, а иницијално *о-* може бити аналошко према финалном, али је могло настати и из предлошко-падежне конструкције *от што*, како се објашњава прирзренски облик (Реметић 1996: 483).

У ГГ и ПрекГ у ОП јављају се три облика: *шо́го* / *што́го*, *ошто*, *шо́* / *што́*.

У оба говора *шо́го* / *што́го* је основни облик ОП заменице у предлошко-падежним конструкцијама. *Шо́го* / *што́го* је присутно у свој Гори, осим у Броду. ОП *ошто* / *ошћо* бележен је факултативно у предлошко-падежним конструкцијама у вишим селима Горе, док је у Броду то једина форма (Младеновић 2001: 344–345).

У ГГ и ПрекГ најређи облик у предлошко-падежним конструкцијама је ОП = Н.

а) Од *ошто* ви је вој, за *ошто* си купија ч'иреч', под *ошто* бeше ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 487, 516, 517, 520; от *ошто* је, сас *ошто* ме удрија ПодрГ, од *ошто* бегате ви, за *ошто* се муч'и ч'о́век, за *ошто* га убил'е, за *ошто* било тој, за *ошто* важило, оз *ошто*, сас *ошто* ве удрија, за *ошто* зборесте, а у *ошто* турал'е ПодгГ, да нема у *ошто* да загледа, за ошто дeте учи́ло, сас *ошто* смо имале, од *ошто* је, за *ошто* чуваш, сас *ошто* ће се одбраниш СиГ, за *ошто* си работá'а, у *ошто* си гледала ЈКГ;

¹³⁵ Селишчев 1929: 349.

за *ошто* сом се мучила, оз *ошто* ве íстепа, оз *ошто* да зámесим, на *ошто* да спíјете, у *ошто* сте тóрил'е СрГ, *от ошћо* 'е ббвна, за *ошћо* се кáра'е, *от ошто* 'е ббўна, на *ошто* гл'едаш, за *ошто* си збóрила ГГ, *от ошто* сте ПрекГ.

б) У *што* ч'е му сипеш, *от што* да сáпл'етем ПрГ, на *што* бíло тó' ПодрГ, у *што* да турíte рáсол, са *што* ч'емо да работáмо ПодгГ, са *што* да доц'ем да кóпам, *от што* си плéла фанéло, пот *што* се крије ЖКГ; *со шó* ће рáбота, *прет шó* стáнала ГГ.

в) *От шóго* 'е ббвна, *от шóго* ўмрела, на *шóго* се áшик учíнила, *от шóго* си се умóрила, за *шóго* се лўтиш, и *со шóго*, на *шóго*, на *шóго*, *от шóго*, за *шóго*, за *шóго* се налўтила, за *шóго* ми кажўал'е, ме мáжаф, нé-знам *со шóго* ГГ, *со шóго* да óре, за *шóго* се си скáрала, *от шóго* се рáзбол'е, *от шóго* ч'е се нáједе, на *шóго* пáде ПрекГ.

Т а б е л а 37: ОП зам. *што* у предлошко-падежним конструкцијама

	<i>што</i>	<i>ошто</i>	<i>ш(т)ого</i>
ПрГ	+	+	
ЂГ	+	+	
ПодрГ	+	+	
ПодгГ	+	+	
СиГ	+	+	
ЖКГ	+	+	
СрГ	(+)	+	
ПрекГ	[+]		+
ГГ	[+]	+	+

ГЕНИТИВ

250. Пошто је у свим говорима ЈЗКиМ у Гјд. м. р. скоро довршена анализација, наслеђени облици Гјд. и Ајд. им. м. р. на -ø са значењем живог разматрају се у оквиру анализације, тј. као продор ОПјд. у генитивну конструкцију. Овакав став има оправдања пошто је у генитивне предлошко-падежне конструкције ових им. м. р. са значењем неживог у свим говорима практично уопштен ОПјд. (в. т. 246 б).

а) Ретки примери са очуваним флексивним Гјд. им. м. р. на -ø бележени су само у говорима призренско-јужноморавског типа¹³⁶:

Куд *нашега* патока, од *нашега* коломоч'а, дошла от *своџега* рода, проша прекај *н'инога* дуба, знаш л'и шо проша преки *вога* сокака, буре да градиш от *свога* дуба Подрг, па кэд доц'е до *нашега* ардова, преко *вашега* мерака, од *вога* ч'иреч'а да окреч'им, не може да се напије од *вога* бардака Прг, ишла креј *твоџега* зида, дошо до *нашега* казана, да се згрије кри *своџега* огња СиГ, о[д] *тога* ланца, поч'е викан'е од *вога* колца ПодгГ, однеле не до *тога* Урошевца, од *овога* пиринч'а праимо сутл'ијаш, да се заради од мене и *вога* разбоја, подигоше куч'у од *нашега* знója ЖК.

У ПодгГ у окамењеном изразу с прилошким значењем *тога* дџнка опстао је облик Гјд. Иначе, у савременом стању овога говора нема именице *данак*:

И *тога* дџнка сџм месила погач'у; Кэд дошл'е првич'ари, сџм играла *тога* дџнка; *тога* дџнка, у недељу не; *тога* дџнка сџм се дџгла, па ч'џв *тога* дџнка до те'и шкоље ПодгГ.

б) У Гјд. с. р. у свим говорима остварен је аналитизам, са ширењем ОПјд. Ретки примери очуване флексије у ПрГ највероватније су новији инфилтрат:

Кóжа од *вашега* јагн'џта ПрГ.¹³⁷

ДАТИВ

251. У Дјд. м. р. и с. р. заменичких и придевских речи, осим у делу примера из ЖК, остао је стабилан наслеђени наставак *-ому / -ему*.¹³⁸ Трагова уопштавања наставак *-ем* косовско-ресавског порекла у Дјд. м. р.¹³⁹ нема ни у једном говору ЈЗКиМ, пошто су говори северне Метохије остали изван иновације типа *свакем, њинем* (Букумирић 2003: 229–235),

¹³⁶ О очуваности флексивног генитива од им. м. р. на -ø са значењем неживог у говорима ЈЗКиМ в. у Младеновић 2004: 227, Младеновић 2004 б: 193–207.

¹³⁷ О степену чувања Гјд. с. р. у ПрГ в. у Реметић 1996: 466.

¹³⁸ Уп. са оваквом стабилношћу у говорима југоисточног дела српског језика (Белић 1905: 288–289, Марковић 2000: 153–154; ретки примери типа *овоме, мојем* у Запаљу (Марковић 2000: 154) вероватно нису органске особине овога говора). Уп. и са стабилношћу у Вујовић 1969: 244–245, Томић 1984: 79.

¹³⁹ Уп. са брисањем разлике између тврде и меке промене уопштавањем наставак *-ем* у косовско-ресавским говорима (Симић 1972: 355, Пецо-Милановић 1986: 336–337).

чинећи овом особином ареал са јужнометохијским говорима. Тако је у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ остварена некорелативност у судбини дативских наставака: у јд. наслеђена дистрибуција остаје (*тому* : *нашему*), док је у мн. скоро довршено уопштавање наставака *-ема* (в. т. 317).

У свим говорима – осим у ЈКГ, добро се чува наслеђени наставак *-ому* (*-ему*). Оваквој стабилности доприноси стабилност *-ога* /*-ега* /*-ого* у свим говорима ЈЗКиМ, али и оваква ситуација у оближњим македонским говорима.

Новији облици с наставком *-ома* потврђени су спорадично само у ЈКГ и ПодрГ.

Нису развијени ни новији облици типа *мога*, *моме*.

Према финалном *-ј* у низу заменица (*мој*, *твој*, *свој*, *овај*, *тај*, *онај*, *кој*, *некој*, *никој*, *свакој*) у Дјд. м. р. и с. р. и ОП. јд. м. р. долази до ширења наставака меке промене у тврду. Иако се ранији распоред наставака заменичких промена препознаје у присутном односу *кога*, *кому* : *мојега*, *мојему* у свим говорима ЈЗКиМ, присуство облика типа *којега*, *некојега*, *свакојега*, *некојему*, *овајему*, *свакојему* сведочи о слабењу ранијег односа тврде и меке заменичке промене. Чешћи је продор меке промене у заменице са финалним *-ој* (*кој*, *некој*, *никој*, *свакој*), пошто се формално слагање остварује са присвојним заменицама *мој*, *твој*, *свој* не само у Нм. р. и односу м. р. јд. : ж. р. јд. (*некој* - *некоја* - *некоје*) већ и у односу јединско-множинских облика (*некоји* - *некоје*). Показне заменице, осим у СрГ и ПрекГ, остају изван оваквог ширења меке промене, пошто нема поменуте корелације у заменицама топа *свакој* - *свакоја* - *свакоје*.

Обим ширења меке промене није једнак у свим говорима и свим заменицама.

252. У Дјд. м. р. од заменица за лице *кој* и заменица сложених са њом опстаје релативно добро стара заменичка промена, упркос мешања заменица **кѣто* и **кѣи*, независно од типолошке припадности говора.

Уочава се, такође, да је процес продора меке заменичке промене започео.

а) *Кóму* да покажем, *кóму* брату смо дáл'е, *кóму* ч'е му мáтер ПрГ, *кóму* смо дúжни, *кóму* да се однесе ЂГ, *кóму* íма, *кóму* смо предавáл'е, *кóму* је рéд, *кóму* дáднеу ПодрГ, однесеш *кóму* íмаш намéру; *кóму* пáдне рéд, *тáј* ч'е мéси; да се дáа – *кóму* ч'арáпе, *кóму* кошúл'у, *кóму* мáйцу, како-*кóму* бíло ПодгГ, *ће* дáш *кóму* óћеш, *кóму* да му кáжем, *кóму* брату, брé СиГ.

Ретко: *Свакоме коме сэм ћинала* ПодрГ.

б) Сом го дала *кому* сом сакала, *кому* да го дадем, *кому* ће га остајм, порес *кому* сто, *кому* двеста; *кому* давам пченица, *кому* чујеку да дадем ГГ.

У ГГ као да се чува стара дистинкција између именичке и придевске заменице, мада потпуне доследности нема. Тако у овом говору Дјд. м. р. и ОПјд. м. р. најчешће гласе *кому*, *кого* када се не зна одговор на постављено питање, али су ретко потврђени и када је *кој* родовски диференцирано: *кому* чујеку да дадем, *кого* брата да повикам, *со кого* да идем.

Када су употребљени облици *кујего*, *кујему*, онда се односе на м. р. или с. р., и атрибутски су употребљени: *кујего* донесл'е, *кујего* сина си видела, *со кујего* си збориф, *кујему* кучића, *кујему* детету, па *кујему* брату.

в) У ПрекГ се јављају два облика – *кому* и – ређи – *којему*:
Кому да го дадем брава, *кому* сте га дал'е, *кому* Арнаућину,
којему вашему му дадоа, *којему* да платимо.

253. Избор облика Дјд. опште заменице углавном је корелативан са избором облика заменице *кој*, независно од тога што ове заменице припадају у већини говора различитим морфолошким типовима (*кој* : *сваки*).

а) *Свакому* госту по мало ПрГ, *свакому* мо мало, да се види *свакому* ЂГ, *свакому* прџтел'у да уч'ишиш, *свакому* куму дар, *свакому* детету, то' *свакому*, ја *свакому* могу да кажем ПодрГ, *свакому* брату за дете, *свакому* да осуши тој, и *свакому* ујутру посл'е, *свакому* да се понизи, *свакому* да оч'ути, *свакому* ч'овеку не се збори ПодгГ, *свакому* ред да поднесе, *свакому* ће помогне, нема *свакому* човеку, не се казује *свакому* СиГ.

У ЖКГ у Дјд. м. р. и с. р. потврђен је већи број примера са старијим наставком него у истом падежу од заменице *кој*:

Ч'е му дамо *свакому* ч'овеку, *свакому* домач'ину по јена ракија ЖКГ

б) Корелативности са избором Дјд. у СрГ нема међу заменицама *свакој* и *кој*, пошто је у именичкој употреби заменице *свакој* већа присутност облика неприлагођеног мекој заменичкој промени:

Свакому говедару по јуница, *свакому* сину исто даваает, *свакому* по нешто, *свакому* да посипеш да омије руке СрГ.

в) У ГГ и ПрекГ, такође, доминирају облици тврде заменичке промене:

Свакому чујеку, *свакому* дѣтету рѣкла, *свакому* по м'ало ГГ, *свакому* ч'е о'несем, о'неси *свакому* ПрекГ.

254. У СрГ је продор меке промене у Дјд. заменице *кој*, подстакнут формалним слагање *мој* : *кој*, довршен. Нема паралеле у употреби облика тврде или меке заменичке промене у СрГ, пошто факултативну употребу *кога* у ОПјд. када је заменица именички употребљена, не прати облик *кому*¹⁴⁰, који је одвећ необичан у СрГ, тако да се усамљени примери који се срећу у говору млађих особа могу сматрати наносом из других говора.

а) *Коџему* се сп'ало, лѣгнав; *коџему* се п'ило, п'ив в'ино и р'акија; *коџему* се ишло, о'тишов, *коџему* сте к'азале, *коџему* гвѣд'ару побѣгнале к'раве, *коџему* сте н'апрајл'е чѣшмиче у л'ивада СрГ.

Осим у СрГ, облици меке промене присутни су као конкурент облику *кому* и у СиГ. С обзиром на контакт ова два говора, факултативно присуство треба тражити у утицају из сретечког правца.

Коџему с'ину ће д'аш, *коџему* домаћ'ину му трѣба т'ој, *коџему* смо покос'иле СиГ.

б) У заменици *сваки* у СиГ среће се слаб продор меке промене, потврђен усамљеним примером *свакоџему* дѣтету, који упућује на облик несвојствен СиГ – *свакој*.

в) У СрГ ређи су облици меке заменичке промене опште заменице:

Свакоџему улав'цу нѣ се ост'аљае паре, *свакоџему* Љубинцу му к'азала.

Ретки су овакви облици и у ГГ:

Свакоџему п'утнику.

255. У ЈКГ срећу се два облика заменице за лице – *коме* и *коџему*.

а) *Коме* д'адоше в'ола, *коме* к'раву (= некоме), и *коме* трѣба.

Коџему ун'уку, *коџему* девѣру жѣна.

У краћом форми Дјд. м. р. и с. р. јавља се новији облик *коме*, ако је облик по мекој промени – онда је *коџему*.

¹⁴⁰ Уп. са оваквим обликом у Павловић 1939: 176.

б) Донéсемо *свакоме*, *свакоме* да помóгне, *свакоме* да кáже, *ја свакоме* нóгу у лáвор, *свакоме* да оплéтиш, *дáј свакоме* по нéшто.

256. У парадигму неодређене заменице за лица у говорима ЈЗКиМ у већој мери продрли су облици меке заменичке промене.

а) *Некóму* му дáл'е пóмоч' ПрГ, *ја некóму* би га однéла ПодрГ, *никóму* свé тáко дарувáла, *никóму* успевáло, *некóму* помóгне, тáко проодíло *некóму* млáдос ПодгГ, *никóму* човéку не му помáга СиГ; да се ствóри *некóму*, *некóму* му учíнили зíјан СрГ.

б) *Никóему* брáту прáч'а, *никóему* íч'; *никóему* гáзде жéна, да му уч'íнив сајгíу *никóему* ц'андáру; *некóему* стáрцу кúч'а да му изгóри ПрГ, му дáла *некóему* ч'óвeку вóду ПодгГ, сэм однéла *никóему* човéку, *ја никóему* би рéкла, ти *никóему* да помóгнеш, сэм спремíла *никóему* човéку СиГ;

некóјему му úкрале пáре, *некóјему* тéша („одећа”), *некóјему* гóсту ће се дáде пóвише, *некóјему* брáту нéмало ни стóка ни зéвња СрГ, óнеси *никóему* ч'óвeку, *никóјему* ч'е дáдеш, *никóјему* – нé, *никóјему* трéба и сéно ПрекГ, *некујему* бóно'и, *некујему*, áјде, пáре му зé ГГ.

в) У ЈКГ потврђена су два облика – *некоме* и *некому*.

Некому да му кáжем, рéкла *некому* ч'óвeку, војнíку *некому*, *никому* Рýсу,

некоме стáроме, бар *некоме* да íма, *никóме* свáту, *некоме* ч'óвeку жéна, *никóме* ни Бóг^к не помáга.

257. У Дјд. м. р. и с. р. одричне заменице нису потврђени облици меке промене, што је корелативно са ОПјд. (в. т. 245). Овакав избор облика условљен је именичком употребом заменице.

а) *Нíкому* не рéкла, *нíкому* не трéба да се понíзиш, мí *нíкому* нéсмо ч'инíл'е штéту, ни рéч' *нíкому* ПрГ, *нíкому* нíшта не дáла, *нíкому* не зборíл'е ПодрГ, *нíкому* не бíло дóбро, нé се бóим *нíкому*, и *нíкому* нíшта, *никóму* злó не мíсли ПодгГ, да не дáде Бóг *никóму*, *никóму* нé пуштíла СиГ, *никóму* нé сте остáл'е дúжни ЈКГ;

нíкому да не рéчете, *нíкому* нéмојте да се вáљите СрГ, *нíкому* нé смо дóнел'е, нéмојте *нíкому* да рéч'ете за водáница ПрекГ, *нíкому*, само тéбе кáжујем; *нíкому* нéма, *нíкому* нé-дава ГГ.

б) *Нíкоме* не дáла, *нíкоме* нéмало да се однéсе, нéмó *нíкоме* да кáжеш ЈКГ.

У усамљеном примеру из ПодрГ Не смém да кáжем *никоме*, дошло је до продора облика из другог дијалекатског система.

258. У Дјд. м. р. и с. р. придевских заменица присуство старијих облика с наставком *-ому* / *-ему* односно јављање иновације *-оме* корелативно је са присуством у парадигми именичких заменица за лица.

Облици Дјд. са финалним *-е* (*-оме*) потврђени су само код тврде промене, пошто *-е-* у аломорфу *-ему* блокира присуство истог финалног вокала.

У говорима ЈЗКиМ, осим у ЈКГ, нису развијени сажети облици присвојних заменица на */-оје-/*, тако да се усамљени примери Дјд. м. р. и с. р., затим ОПјд. м. р., могу сматрати новијим наносом из других варијетета:

Ни *тво́ме* бра́ту не ре́ка ПодрГ, *мо́му* о́цу ПодгГ.

Ретки примери с иновацијом типа *то́ме* у ПодгГ бележени су у говору информатора код којих се уочава продор књижевног језика, и не могу се сматрати својством овога говора:

Пóсл'ен *ово́ме*, и *то́ме* му поклони́ље ПодгГ.

У материјалу из ЋГ основни је облик са очуваним старијим наставком, а иновирани облици могу бити или траг утицаја књижевног језика или траг контакта са севернометохијским формама:

Ово́ме кúму, *то́ме* ћо́векy, *ко́ме* да да кáжем.

Развијањем нових облика у Дјд. м. р. придевских речи (*мо́ме* тáте кúм, *ово́ме* бра́т), поред чувања старијих, ЈКГ се издваја од осталих говора проучаване зоне, у којима су старији облици типа *мо́јему*, *ово́му* у Дјд. м. р. и с. р. придевских речи једини.

а) *Мо́јему* постáрому девéру, *мо́јему* домаш'и́ну, *тво́јему* ц'аво́лу, *тво́јему* веселни́ку, *тво́јему* бра́ту Бажéту, *тво́јему* девојч'éту, *на́шему* Миливо́ју, *на́шему* владике, *на́шему* јарéту, *на́шему* магарéту, *ва́шему* Добрéту, *ва́шему* кумч'éту, *ва́шему* уч'итéл'у, ре́ка *сво́јему* бра́ту, однéла *сво́јему* детéту, мо́лим се Бо́гу *сво́јему*, му ре́ка *сво́јему* сýну, снаа ре́кла *сво́јему* свéкру, жéна свé да кáже *сво́јему* мýжу, да дáде *сво́јему* кúму, *њего́вому* ко́јну, *њего́вому* гурбетч'и́је, *њего́вому* касáпу, *њо́јному* сýну, *н'о́јному* мýжу, пил'éту *н'о́јному*; однéл'е *н'и́ному* жетвáру, *њи́ному* детéту, дожњéсмо *њи́ному* бра́ту, *вејзи́ному* детéту, *њојзи́ному* Васил'у; *ч'и́јему* бра́ту, *ч'и́јему* детéту, *са́мому* ч'овéку нéе лóко, *ва́кво-*му свéкру, кúму *ва́кво*му, *та́кво*му пијани́це; *ка́кво*му фурунц'и́је однéла да испéч'е, па да имáло да се кáже *ка́кво*му инц'ини́ру, *ка́кво*му девéру, *ка́кво*му детéту, *ка́кво*му јагњéту; зар да се пла́шим *ника́кво*му ч'овéку,

вол'иқвому пијанице, крál'у вол'иқвому, вол'иқвому мицкoму ч'овéку; брáту тол'иқвому, врáгу тол'иқвому нé се побéгна, тол'иқвому гладнику; онол'иқвому војнику не мóгл'е ништа да напраиф; кол'иқвому након'ч'éту, кол'иқвому детéту бранéу да íде, кол'иқвому брáту му однéла погáч'у, во́му сíну дéте, ул'егнáл'е у дугáјну ово́му бакал'íну, брáт тóму зéту, зáшто да кáжеш тóму катíл'у, оно́му л'и си дáла ч'ёрку ПрГ; примере за ПрГ в. и у Реметић 1996: 489–490 ПрГ.

б) *Мóему сíну ушител', да кáжем мóему брáту, дéверу твóему, да се опрóсти нáшему кúму, и вáшему тáте íма, отíдоше и Мíтру н'óјному, н'íному свéкру, и сво́ему сíну праите, ћијему прецédнику за тóј; ово́му старéјему, ни во́му не верúјем, тóму јарéту, зар тóму детéту мáти; ова́квому лэжóву, брáту вáквому, дóбру мláдицу вáквому мláдожéн'е, тáквому ћовéку, овал'иқвому сíну, сíну овал'иқвому, брáту вал'иқвому; тал'иқвому ЂГ.*

в) *Мóему сíну, и кáже мóему óцу, а мóему зéту, мóему брáту бóмба, да му дá мóему братáнч'ету, вíкам мóему мúжу, и јá му кáжем мóему мúжу, рéка мóему óцу; твóему кúмч'ету му нóсим, детéту твóему, дéде твóјему, нáшему зéту, нáшему Милáну, бíку нáшему; зар вáшему тáте да не кáжију, Кóл'е вáшему жéна му умрéла; да однéсе сво́јему мúжу, набéри детéту сво́јему; њего́вому áц'е, ч'ифч'íе н'его́вому, њего́вому Дéље; н'óјному Рафч'áнину, куч'éту н'óјному, н'íному аргáту што копáја, њíному старéјему сíну, немáло да се однéсе н'íному; ч'íјему во́лу да обéсиш, ч'íјему детéту, ово́му мáјстору, ово́му [сину] свé му се извúкље, во́му Мил'ивóевому Звóнку, шó му íе во́му детéту, во́му старéјему сíну, во́му шо му íзгоре; нáша кúч'а íе сáг^к тóму, отíднем тóму ч'овéку, тóму ос кóн'е, му рéка тóму; вáквому комши'е, брáту вáквому, кóн'у тáквому, кúму тáквому; кáквому зéту, аргáту кáквому, дeвэру кáквому; нíкаквому ч'овéку немó да се дáш, овал'иқвому дóбрoму аргáту, сíну овал'иқвому, брáту вол'иқвому; тол'иқвому ајдúку му úзе, тол'иқвому мúжу па му úзе, брáту тол'иқвому; кол'иқвому куч'éту, пéсу кол'иқвому, пётлу кол'иқвому ПодрГ.*

г) *Мóему свéку мáти, мóему свéкру óтац, мóему унуч'éту, мóему јарéту, стрíц мóему мúжу, свé му бíле мóему свéкру јетíми; твóему óцу брáт, пил'éту твóјему, твoјéму [куму] ч'е му дáдем; нáшему зéту, дáјке нáшему, дeдe нáшему; вáшему детéту, Мáрку вáшему крáва, зар вáшему старóјку лyтíке; сво́ему мúжу му рéкла, мúжу сво́ему не смé-ла да рéкне, њего́вому брáту, сíну њего́вому; њoјнóму куч'éту, њoјнóму тетíну што му бíла бáба; њoјзинóму свéкру, Пётру н'oјзинóму дaдóмо, зáшто*

њојзиному [брату] да му кажев; њиному комшије кон', посипи њиному куму; ч'и'ему да кажеш, ч'иј'ему учител'у; сак се удала во́му сестра, што умрела во́му ма́ти, удала се за во́му та́те, и раније то́му ч'овеку; е, туј му била куч'а то́му што га утепа́л'е, то́му ч'овеку један син му умрѐа, и он то́му детету дадне му да́р, да му даде^{оw} то́му куму, па то́му да му цел'иваш ру́ку, де́да то́му детету, позади куч'е то́му о́цу, ул'ѐга му то́му мицко́му, то́му бра́ту било, давај то́му, да му даш кошул'у оно́му детету, да дадеш оно́му детету, снајка даде да́р оно́му, он оно́му лóв^фцу, тешко му било са́мому; вакво́му шофѐру, овакво́му кон'у, та́квому мајсто́ру нај до́брому, она́квому ч'овеку; какво́му му́жу, ко́њу какво́му; ника́квому бра́ту, му́жу ника́квому што му има́ш стра́; воликво́му да му пра́и, оволикво́му ми́шу, воликво́му во́лу на́шему, тол'икво́му вра́гу, да но́си тол'икво́му, онол'икво́му катил'у; Во́лу кол'икво́му натовари́ше, бра́ву кол'икво́му ПодгГ.

д) Му наредиле мо'ему татку, о́цу мо'ему, мо'ему о́цу Стоја́ну, један стри́ц, тво'ему си́ну, бра́ту тво'ему, свѐкру тво'ему, тво'ему си́ну на́ старо́му; наше́му о́цу, бра́ту наше́му, војни́ку наше́му му било стра́; ваше́му бра́ту, Милѐту ваше́му, ваше́му Нико́ле; ваше́му детату, пилѐту ваше́му; сваки сво'ему веру́је, же́на сво'ему му́жу да даде; његово́му си́ну, кон'у н'егово́му; њиному бра́ту, о́цу њиному, си́ну њиному мо́ра да има; њојно́му пѐсу, во́лу њојно́му; вејзи́ному во́лу, вејзи́ному му́жу, тејзи́ному ко́њу искрши́ла му но́гу; бра́ту чиј'ему, чи'ему си́ну де́ца, чиј'ему детету, чи'ему кучѐту; ничи'ему детету; ничи'ему (= нечијему) о́цу, ни-чи'ему јагњѐту; во́му помицко́му, ово́му Срби́ну, во́му кој-мо́же, ви́кам то́му, тешко то́му ко́ ви́ше не мо́же, по пѐт ѐвра то́му, но́си оно́му што вржу́је; вакво́му ју́нцу не онодиле, такво́му петлу, онакво́му [човеку] ни во́ду; каво́му детету, какво́му куму да однесеш; свекакво́му чуду се на-дај; никакво́му човеку; воликво́му ву́ку, воликво́му пѐтлу не́ма коко́шка; толикво́му будале не на́ша же́ну, толикво́му му́жу ни ча́шу раки́ју; во-ликво́му ја́рѐту, толикво́му кучѐту; коликво́му да ка́же, коликво́му детету тре́ба то́ СиГ.

ђ) а. Мо'ему си́ну Драга́ну, уну́ку мо'ему девојка, мо'ему куму што ме крсти́ја; тво'ему дире́ктору же́на, тво'ему ч'овеку; на́шему зајцу, на́шему пилѐту, телѐту на́шему; ва́шему ч'ич'е („стиц"), ва́шему Драга́ну; његово́му бра́ту си́н, његово́му куму, њигóвому брата́нцу, њигóво-му зѐту, ја́рѐту њигóвому, ва́с пѐт сам збори́ла њигóвому си́ну; њојно́му детету, свѐкру њојно́му; њиному девѐру, њиному комши́је, њиному пѐтлу, н'и́ному бра́ту; њи́номе си́ну; овејзи́ному му́жу, тејзи́ному куму; ово́му Мила́ну, си́ну ово́му поста́рому, то́му му била же́на ста́ра, то́му војни́ку

му било криво; *таквóму* ч'овéку; *каквóму* мýжу, *каквóму* пáше; *коlíкво-*
му сíну, *коlíквому* пéтлу, óвну *коlíквому*, *кол'íквому* во́лу;

б. *овóме* сину, *овóме* Милáну мáти, *овóме* брáт бíја, *овóме* дáмо
пáре, уч'инíја *тóме* комши́е, помóгла *тóме* сíну, дáш му *онóме* мáло-
ме, *тóме* јарéту, *онóме* детéту; *каквóме* ч'овéку, *каквóме* детéту, *каквó-*
ме јарéту; *никáквому* ч'овéку; *коlíквоме* пријатéл'у, *коlíквоме* детéту,
коlíквоме јагњéту, *овоlíквоме* сíну, ни *овоlíквоме* ни *тоlíквоме*, зáшто
да поклóни *овоlíквоме* нера́днику, *тоlíквоме* инац'íје не мóже да се
нарéди; *тоlíквоме* говéду;

в. да рéч'ем *овóm* човéку, *овóm* лопóву нé казýјем ЖКГ.

259. а) У СрГ се Дјд. м. р. и с. р. и ОПјд. м. р. показних заменица
приближио мекој промени, вршећи на тај начин нивелацију парадигме
према присвојним заменицама:

Овáему поголéмому, *овáему* Стречáнину, дéтету *вáему*, *овáему* кý-
чету, Љубинцу *тáему*, брáту *тáему*, *тáему* ч'у́еку, *онáему* кирáци'е,
онáему Весéлину, *онáему* пéтлу, *онáему* стáројку твóјему, тéшко *онáе-*
му што нé-видев.

У Горњем Љубињу, поред *овáему*, *онáему*, *тáему*, присутно је и:
тéему ч'у́еку, брáту *тéему*, *тému* бéћару.

У вишим селима СрГ, поред основних сретечних облика за Дјд. с.
р., присутни су облици који су јасније дефинисани као облици средњега
рода: *овóему* дéтету (: *овое*), затим – дéтету *овéему* (наслањањем на об-
лик јд. с. р. *ове*), *тéему* постáрому дéтету.

б) *Мóему* оцу óтец што бíв, стáројку *твóему*, дáдоа кóска *мóему*
кúчету, *твóему* кóњу, гóсту *твóему*, *нáшему* стáрцу вúци му íзеле стóка,
дóнев зóб и *вáшему* кóњу, *вáшему* зéту му úзоа, *његóвому* кóњишије, *ње-*
гóому тáткове, брáту *његóому*, рéкоа *њíному* цáру, кáзаа *њíному* дéтету,
óцу *њíному*, нé му се рабóтало брáту *њíному*, *њóјному* кúму, не-смó-
рекл'е *н'óјному* кóмшије, *њојзíному* оцу, брáту *н'ојзíному*, *њојзíному*
кúчету, јáрету *н'ојзíному*, па се вáљила („хвалити се") *свóему* брáту, му
дáв брашњо *свóему* кóњишије, мáти *свóему* сíну дáва нáјдобро јéдење,
он óднесе јáбуке *свóјему* сíну, *чíему* брáту, не-сóm-знав *чíему* дéтету
збóрим, *чíему* детéнцету нáпрајле, *овомуáвому* постáрому сíну, *то-*
муáвому нéма нíшто, *овáквому* тéлету, *вáквому* стáрому во́лу, *тáквому*
смóку што свíри, *онáквому* нéмој нíшто да збóриш, *кáквому* бéћару,
é-да *кáквому* стáројку па тýрале, ако трéба да се дáде *некáквому* чóвеку,
свекáквому чóвеку не-сé-иде у кúћа, прíнеси *свекáквому* што дóшов,

принеси *свека́кво*му што óтишов, ако кра́деш, не-сé-мо́љи *ника́кво*му Бо́гу, *оволи́кво*му бра́ту, сину *воли́кво*му, *тол'и́кво*му гу́једу; *коли́кво*му дeтeтy *твóему*, *коли́кво*му вyкy СрГ.

У мом материјалу није потврђен облик /њoјзинeмy/, који М. Павловић наводи за СрГ (Павловић 1939: 175).

260. а) У ПрекГ је због приласка показних заменица мекој промени стање слично сретечком:

Ова́ему óфч'ару, да му пóбегнефв кра́ве *ова́ему* ч'обáнину, *та́ему* постáрому, сом да́ф *ова́ему*, зáзборо *та́ему*; му се спáло *ова́ему* дeтeтy, *та́ему* шил'éc'ету, јáрeтy *та́ему*.

б) Бáбeтy *мóему*, сину *мóему*, *твóјeмy* бра́ту дéца, онéси-го сину *твóему*, *на́шeмy* бра́ту; и *вáшeмy* да да́де Бóк^г, нé-давај пáре н'eгoвoмy [сину], н'oјзи́нoмy унуч'eтy, нoјзи́нoмy девојч'eтy, принeлe сéно н'и́нoмy јáрeтy, н'и́нoмy пeтлy, да да́деш *свóeмy*, а зар *свóeмy* нé-рeч'e, *овајзи́нoмy* кyч'eтy, ч'и́eмy вoлу да́де сéно, *овајзи́нoмy*, *ова́кво*му дeтeтy, бра́ту *тáкво*му, *какво*му-чoвeкy, *кáкво*му да онéсeмo, *свека́кво*му чoвeкy нe-сé-давај, *ника́кво*му гoстy нeмaш да да́деш, дeтeтy *овол'икáво*му, па да пoмoжeш *тол'икáво*му дeтeтy, *кол'икáво*му сину, јáрeтy *кол'икáво*му ПрекГ.

261. а) Доследно присуство партикуле *-ја* у Нјд. и Нмн. показних заменица у ГГ утицало је на стварање облика Дјд. м. р. и с. р. ове скупине заменица без и са партикулом: *-ому* и *-ома*:

Óвoмy бра́ту, *овoмy*-цару, да да́дем *óвoмy*; *тoмy* припáнaлo, *тoмy* брату; а *óнoмy*, *óнoмy* сину; *óвoмy* дeтeтy мáти, *óвoмy* јáрeтy да́ди; *тoмy* дeтeтy, *тoмy* сeлy; *óнoмy* дeјчeтy, *óнoмy* óрл'eтy;

овoмyа Ал'итy, и *овoмyа* Мурáтoвa, *тoмyа* л'и^{лe} жeнa, *тoмyа*-сину, дáлa *онoмyа* хoци, *онoмyа* мáјстoру, јeнo њи́фчe *тoмyа*, јeнo *тoмyа*, син *онoмyа*.

б) *Мýјeмy* бра́ту, *мýјeмy* дeтeтy, *твýeмy*, *њeгoвoмy* дeтeтy, *нeгýјeмy* кoмшији, *нeјзи́нoмy* гл'eдáникy, *нeјси́нoмy* дeтeтy, дáлe *на́шeмy* бра́ту, *на́шeмy* кyчeтy, *вáшeмy* сeлy, *вáшeмy* Митатy, *њи́нoмy*, н'и́гнoмy вoлу, чи́eмy дeтeтy пáнaлo, *свeч'и́јeмy* мaгáрeтy и кáмeн'e мy тoвaрeт; *ничи́eмy* *кáкво*му мyжy, *некáкво*му óфчaру, *некáкво*му кyчeтy, *свека́кво*му óфчaру, *ника́кво*му дoктoру, *вáкво*му гујeдaру, *вáкво*му јáгњeтy, *вáкво*му дeтeтy нe-зборeт, *тáкво*му јáгњeтy, *тaкво*му-мyжy, сину *тáкво*му, нeмa *тáкво*му мyжy, *онáкво*му гујeдaру кра́вe, *сáмoмy* нe мy-ишлa рáбoтa; *вол'икáво*му вoлу, кoјнy *тол'икáво*му, *онол'икáво*му вyкy, *кол'икáво*му дeтeтy.

ЛОКАТИВ

262. У Лјд. м. р. аналитизам је знатно узнапредовао, тако да се очуван облик среће знатно ређе него у Лјд. ж. р. И у говорима у којима се среће Лјд. м. р. знатно су обичније предлошко-падежне конструкције са ОПјд.

Нешто више потврда са Лјд. м. р. забележено је у ПрГ, ПодрГ, ЖКГ, ретки су примери из ПодгГ, није бележен у СиГ, у коме је и Лјд. ж. р. ређи него у осталим говорима призренско-јужноморавског типа на ЈЗКиМ (Младеновић 2004: 227–228). Довршетак аналитизације у СиГ подржан је близином СрГ.

Осим усамљених примера Лјд. начинског значења са *по* у ГГ (Младеновић 2001: 281), у осталом делу северношарпланинских говора није потврђен.

а) Мóже л'и да се изгуби по *својему* граду, свé да ч'инимо по *својему* адету, патисмо се по *н'иному* затвору, по *тому* пúту немáло Арнаúти, према *нашему* момку да нац'емо девојку ПрГ, према *нашему* младожејне и вáша младаневéста, свé у *нашему* подрúму смо седáл'е, у *каквому* патóку, у *твојему* живóту, по *кол'иқвому* кáлу да гáзимо, у *каквому* кóтлу па да свáрим, да се спрéми једéн'е према *својему* кúму ПодрГ, по *војму* пúту да не íде, према *војму* адету, по *тому* граду, по *оному* лóјзу íма небрáно, према *тому* благдáну ПодгГ, смо се загубíле по *овојму* граду, камéње бíло по *томе* пúту, према Мирослáву, свé бíја крф по *овојме* ч'овéку ЖКГ.

б) Прáтихме пáре по *вáшему* брáту, да ти прáтим по *нејси́ному* сíну ГГ.

ОБЛИЦИ ЗАВИСНИХ ПАДЕЖА ЈЕДНИНЕ ЖЕНСКОГА РОДА

263. Због морфолошких специфичности појединих скупина заменица, заменичко-придевска деклинације женскога рода у говорима ЈЗКиМ разматра се у трима поглављима: облици свих заменица, осим облика показних заменица и облика личне заменице *она*; показне заменице; лична заменица Зл. јд. ж. р.

ЗАМЕНИЦЕ (ОСИМ ПОКАЗНИХ И ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ ЗЛ. ЈД.)

ДАТИВ

264. Беспредлошки датив у значењима намене и давања, користи, штете, припадности очуван је у свим говорима ЈЗКиМ (Младеновић 2004: 226–227, Реметић 1996: 541, 460–461, Младеновић 2001: 279–280, 297–298, 302–303, Павловић 1939: 161, Стевановић 1950: 106).

Нема напоредне употребе беспредлошког посесивног генитива и посесивног датива ни у једном говору проучаване зоне, већ је посесивни датив, који се јавља у синтагми, једини падежни облик за казивање припадности. Податак М. Стевановића (Стевановић 1950: 140) о напоредној употреби посесивног генитива и посесивног датива у говору Ђаковице нема потврда у мом материјалу, а стање у изражавању посесије у говору овога града не разликује се од онога у осталим говорима ЈЗКиМ.

Од два наслеђена наставка именичких а- и ја-основа, у говорима ЈЗКиМ уопштен је по један: највећи део говора зна за уопштен наставак *-е* (ЂГ, ПодрГ, ПрГ, ПодгГ, СиГ, ЈКГ, СрГ), а само се у ГГ и ПрекГ јавља наставак *-и* (Младеновић 2001: 298; Младеновић 2005: 75). Овакво уопштавање наставака у Дјд. именица а-деклинационог обрасца подстакнуто је дијалекатским приликама у српско-македонском пограничју, а у непосредној је вези са судбином наставака у Дјд. заменичко-придевске деklinације.

265. У облицима Дјд. заменица говори проучаване зоне показују сличности (пре свега због високе стабилизације партикуле *-зи* као обележја Дјд. заменичко-придевске парадигме), али и одређене разлике. Док је у говорима призренско-јужноморавског типа уопштавање форманта *-ејзи / -еј* у Дјд. довршено, у говорима северношарпланинског типа уочавају се различити процеси, са доминацијом наставака тврде промене *-ојзи / -ој*, али и јављањем наставака *-ејзи* у промени неких скупина заменица у СрГ. Груписање говора према типолошкој припадности (призренско-јужноморавски : северношарпланински) огледа се и у именичком наставку у Дјд. заменичко-придевске промене: у призренско-јужноморавским говорима јавља се наставак *-е* (да да́деш на́ше сна́ве), у северношарпланинским говорима (ГГ, ПрекГ) остварен је продор именичког наставака *-и* (да́ди на́ши сна́ви). СрГ је остао изван продора именичког наставака у Дјд. заменичко-придевске парадигме, вероватно због уопштања наставака *-е* у Дјд. именица а-деклинационог обрасца и

доминације уопштавања наставка *-ојзи / -ој* у Дјд. ж. р. заменичко-придевске деκлинације.

Стабилисање дативског *-ејзи* довршено је у свим говорима призренско-јужноморавског типа, осим у ЈКГ – у коме стабилизација није доведена до краја, па се поред основног форманта *-ејзи* јављају и ређи примери са *-ојзи*.

Говори призренско-јужноморавског типа

266. У говорима призренско-јужноморавског типа у Дјд. заменичко-придевске деκлинације стабилисана је партикула *-зи* као маркантно граматичко обележје овога падежа. Примери са Дјд. с именичким наставком *-е* знатно су ређи, посебно у Подрг, ПрГ и ЈКГ.

У Подрг и СиГ доминира Дјд. ж. р. типа *ва́шејзи*, а број примера Дјд. типа *ва́ше* нешто је већи у односу на остале говоре ЈЗКиМ призренско-јужноморавског типа.

Само је у СиГ и Подрг, као модел најмање снаге, малим бројем примера потврђен и тип *ва́шеј*.

У ЋГ, напоредан са типовима *ва́шејзи* и *ва́ше*, јавља се и облик *ва́шејзе*, морфологизован према дативском именичком наставку.

а) Дјд. ж. р. типа *ка́квејзи*:

Вол'и́квејзи бестрамнице, *тол'и́квејзи* неработнице немáло рабóта; *кол'и́квејзи* ч'ёрке на́шејзи у́н'е, *ва́квејзи* јет'рве, и комши́нке *та́квејзи*, *ка́квејзи* млади́це („невеста”), *ка́квејзи* правди́не да се на́даш, *ника́квејзи* же́не, *сво́ејзи* ч'ёрке да однесе, сестре *сво́ејзи*, донесе гу да́р *мо́ејзи* сестре, *тво́ејзи* зóве, да напра́и ч'эф *на́шејзи* свек'рве, *ва́шејзи* куч'ке, да́де па́ре *њего́вејзи* газдари́це, бла́го си га *њего́вејзи* же́не, *њо́јнејзи* матере бра́т, напи́шу гу пи́смо *н'о́јнејзи* сестре, *њи́нејзи* сестре де́ца, гу упал'и́л'е куч'у *н'и́нејзи* сестри́ч'н'е, *њо́јни́нејзи* кати́лке, *ко́јези* ПрГ;

ма́ти гу до́шла *мо́ези* куме, и *тво́ези* трéба, *н'о́јнејзи* зóве, но́сив^ф *на́шејзи* мла́дице ЋГ;

овол'и́квејзи [сестри] гу пра́ла, да гу пома́га *вол'и́квејзи* дево́јке, *тол'и́квејзи* ч'óre, *кол'и́квејзи* о́пце, *ва́квејзи* куч'ке, па да́вај *та́квејзи* лжа́јке, *ка́квејзи* уч'ите́лке, *сво́ези* матере уч'ини́ла, *мо́ези* сестре де́ца, не́ма ни *тво́ези* ништа, *на́шејзи* сестре, сестре *на́шејзи* бра́ч'а, *њо́јнези* свекóрве де́вер ништа нема́ја по сво́је н'и́ве; *ч'и́ејзи* кра́ве, *ч'и́ејзи* уч'ите́лке, ва́ља *сва́кејзи* ч'ёрке исто да да́м, *сва́кези* му́ке кра́ј има, *сва́кези* по да́р Подрг;

ч'ёрке *вољиквѣјзи*, *тољиквѣјзи* грац'анке; *кол'иквѣјзи* ч'ёрке, *кол'иквѣјзи* кра́ве, *ва́квѣјзи* ч'ёрке, нема́ло *та́квѣјзи* да се на́ц'е ма́на, *та́квѣјзи* наводац'ике, *каквѣјзи* кра́ве, *никаквѣјзи* же́не не́ сэм ре́кла, да испл'ёте ч'ара́пе *сво'ѣзи* ч'ёрке, *нашејзи* свек'рве о́тац, се́стре *нашејзи*, *нашејзи* ма́тере, *нашејзи* свек'рве ги се спа́ло, *сва́кејзи* ма́тере њо́јне де́ца су нај до́бре ПодгГ;

воликвѣјзи ћерке не да́ва, *толиквѣјзи* ква́чке ласи́ца ја́јце да у́зе, *коликвѣјзи* ква́чке, *оваквѣјзи* грађа́нке, *ваквѣјзи* свек'рве, *таквѣјзи* Штрпч'анке, *каквѣјзи* же́не, не́ се да́ва де́те *свекаквѣјзи* же́не, *никаквѣјзи* је́трве, ма́тере *сво'ѣзи*, де́те *мо'ѣзи* ћерке, одне́си *мо'ѣзи* ћерке, *мо'ѣзи* сна́е, се́стре *тво'ѣзи* не́ма, ма́тере *тво'ѣзи*, *нашејзи* ма́тере, укра́ле *ваши'ѣзи* Штрпч'анке, *његовѣјзи* же́не, *њинѣјзи* свек'рве, *њојнејзи* свек'рве, *тејзинѣјзи* сна́е де́ца, *чи'ѣјзи* кра́ве се оноди́ло те́ле, *ко'ѣјзи* же́не да ка́жемо, *свакѣјзи* ги ре́кла, *неко'ѣјзи* же́не де́ца ги до́шле, што ви́кала нико́а *нико'ѣјзи* за нико́у СиГ;

оволи́квѣјзи ко́зе, *толи́квѣјзи* во́јске што се кри́е; *коли́квѣјзи* о́пце, *коли́квѣјзи* кра́ве гу је те́ле, *коли́квѣјзи* ч'ёрке си да́ла да́р, *оваквѣјзи* же́не, *таквѣјзи* же́не, *каквѣјзи* же́не, немо́ да ка́жеш *некаквѣјзи* же́не, Ца́ва гу ре́кла *сво'ѣзи* је́трве, комши́нке *нашејзи*, *ва́шејзи* сна́е бра́т, *мо'ѣзи* ма́јке ма́јка, *ко'ѣзи* же́не, *ко'ѣјзи* ч'ёрке му́ш^ж, мо́гла да испле́те *сва́кејзи* ЈКГ.

б) Дјд. ж. р. типа *ка́кве*:

Мо'је се́стре гу би́ло страмо́та, да гу да́де да́р *сво'ѣ* куме́ ПрГ;
ка́жи гу *мо'ѣ* же́не, напра́исмо му́ку *мо'ѣ* з'аве, *н'и́не* се́стре сво́јшти-на, ту́рав *наше* сто́ке ЂГ;

одне́си гу и *мо'ѣ* сна́ве, *мо'ѣ* ма́тере де́вер што гу би́ја, ги умира́л'е де́ца *мо'ѣ* ма́ме, те́ *ва́ше* те́тке де́да шо гу би́ја ПодрГ;

сво'ѣ сестри́ч' не нај до́бар да́р дарува́ла, л'ива́да што би́ла *мо'ѣ* бра-тани́це, *мо'ѣ* свек'рве гу к'рсти́ја пе́т де́цу, *ко'ѣ* же́не гу се ожени́ја си́н, *ко'ѣ* кра́ве ги л'ипца́ло те́л'е, *сва́ке* же́не на н'и́ву во́ду прине́си, *сва́ке* те́тке треба́ло шами́ја ПодгГ;

се́стре *сво'ѣ* да ка́же, па да одне́се *сво'ѣ* је́трве, се́стре *сво'ѣ* да је учи́ни, да́вам *мо'ѣ* ћерке, не *тво'ѣ*, *мо'ѣ* свек'рве се́стра, да́ла сам *мо'ѣ* стрине́, се́стра *мо'ѣ* ма́тере Деса́нке, *тво'ѣ* је́трве де́ца, дәнэ́с коси́ја *тво'ѣ* се́стре, *наше* Севча́нке ће ка́же, бачи́це *ва́ше* да одне́се на баче́њу, се́стре *сво'ѣ* да ка́же, да ка́же *њего́ве* же́не, *ко'ѣ* је́трве да помо́гнем, да спра́иш *неко'ѣ* же́не СиГ;

свек'рва гу ре́кла *сво'ѣ* сна́е, да гу ка́же *сво'ѣ* куме́, *мо'ѣ* је́трве бра́т ЈКГ.

в) Дјд. ж. р. типа *ка̀квејзе*:

Ка̀жи гу *твóјзе* же́не, умреле гу *мо́јзе* се́стре деверѝ, донеси и *твóјзе* је́тѝрве, умреле *мо́јзе* ма́јке ЂГ.

г) Дјд. ж. р. типа *ка̀квеј*:

А гу ви́ка те́зи, *мо́еј* сестри́ч'не, *ко́еј* да одне́сем се́но, *ко́еј* свач'е бра́т ПодгГ;

та̀квеј кра́ве не́ ги ва́ља те́ле, па *ка̀квеј* же́не да одне́се, *сво́еј* ће́рке не́ је да́ла да рабо́та СиГ.

д) Дјд. ж. р. типа *мо́јзи*

Тип Дјд. *мо́јзи* потврђен је у свим говорима на југозападу Косова и Метохије.¹⁴¹ Јавља се од заменица које у Нјд. на крају имају формант /-оја/: *мо́ја*, *твóја*, *сво́ја*, *не́која*, *ни́која*, *сва́која*. Из облика Дјд. ових заменица најчешће испада слог испред партикуле *-зи*. Овако формиран облик, међутим, не утиче на крњење значења, пошто је носилац граматичког обележја партикула *-зи*.

Тип *мо́јзи* највеће је снаге у СрГ, у коме су другачији облици заменица Дјд. на *-оја* необични, најређи је у СиГ.

Судећи по пуним облицима Дјд. ж. р. заменица на *-оја*, овакви облици у северношарпланинским говорима настали су хаплоглијом: *мојојзи* > *мојзи*, у говорима призренско-јужноморавског типа асимилацијом и сажимањем у вокалској групи после испадања међувокалског /ј/ (*мојејзи* > *моејзи* > *моојзи* > *мојзи*). Као подстицај за стварање оваквог морфолошког типа могао је бити и датив личне заменице *она* – *њóјзи* (Стевановић 1950: 140).

Ка̀жи гу *мо́јзи* ју́н'е, *твóјзи* којши́ке му́ш*, де да жа́л'им *сво́јзи* ч'е́рке, *сва́којзи* ч'е помо́гне ПрГ, *мо́јзи* се́стре де́ца, *твóјзи* по́ гол'е́мејзи, *сво́јзи* свек'рве ЂГ, *мо́јзи* ма́тер кра́фч'е ги укрáље, *мо́јзи* је́тѝрве де́ца, ја́ *твóјзи* ма́тер ће ка̀жем име, *твóјзи* којши́ке му́ж^ш ПодрГ, *сво́јзи* кра́ве да напра́и, уби́ше је́трве *мо́јзи* бра́та роц'е́нога, *твóјзи* же́не ма́ти, *ко́јзи* да помо́гнем, *ко́јзи* да ги уч'и́ним, да даде́мо *ко́јзи*, *ко́јзи* си прати́ла, ПодгГ, *сво́јзи* ма́јке, ка́ко *сво́јзи* да не да́де, *мо́јзи* Драги́це де́вер, да гу ка̀жеш *твóјзи* сна́ве, *сво́јзи* ма́јке, *ко́јзи* ч'е́рке да да́м, *ко́јзи* да се ка̀же ЈКГ.

У СиГ је овакав морфолошки тип присутан у Сушићу, сиринићком насељу најближем Призренском Подгору:

Те́л'е што би́ло *мо́јзи* кра́ве, бра́ћа *твóјзи* се́стре СиГ.

¹⁴¹ Уп. са оваквим облицима у Богдановић 1987: 187.

ђ) Дјд. ж. р. типа *мојзе*:

Мојзе сестре дeвeр, дeца *твојзе* стрине, *којзе* да однесе ЋГ.

е) Дјд. ж. р. типа *каквојзи*:

Његовојзи Милице, *њинојзи* мешаље, *свакојзи* ч'ерке по куч'у, *некојзи* жене доша гу брат, *некојзи* има, *некојзи* нема; *никојзи* жене бац'ава („бадијава”) ЖК.

Говори северношарпланинског типа

267. а) Због укупне дијалекатске композиције СрГ, са микродиференцијацијом између виших насеља ближих ГГ и нижих насеља уз Призренску Бистрицу, у којима је горанска миграциона струја била слабија, па се у заменичко-придевској деклинацији уочавају и црте својствене говорима призренско-јужноморавског типа (Младеновић 2005: 66–69), у Дјд. ж. р. заменица јављају се различити облици.

У Дјд. ж. р. у СрГ јављају се два односно три наставка, чија је употреба већим делом одређена географским положајем насеља. Тип *њојзинејзи* среће се факултативно у селима уз Бистрицу, тип *њојзинојзи* у свим сретечким селима, датив *њојзиној* среће се напоредо са обликом с партикулом у вишим селима. У вишим селима, дакле, постоји корелација у Дјд. ж. р. између свих заменица уопштавањем форманта *-ојзи*, који се јавља и без партикуле, док такве корелације нема у говору насеља уз Бистрицу.

У свим пунктовима СрГ као посебан морфолошки тип, доминантан у СрГ, од заменица с финалном групом *-оја*, јавља се тип *мојзи*. М. Павловић (Павловић 1939: 174; и остала грађа у монографији) не бележе овај облик.

У мом материјалу нису потврђени облици типа /његовејзи/ нити /његовеј/, које М. Павловић (Павловић 1939: 176) наводи за СрГ.

б) Уопштавањем наставка тврде промене *-ојзи*, ПрекГ приближава се ГГ и делу СрГ. Типолошка паралела ПрекГ са ГГ огледа се у заједничком уопштавању наставка *-и* у Дјд. именица на *-а* и *-ојзи* у Дјд. ж. р. заменичко-придевске деклинације. За разлику од ГГ, у коме је тип *стару-мајки* релативно чест, у ПрекГ овакав модел Дјд. ж. р. нема много потврда. Разлоге за слабу присутност треба тражити у морфолошкој ситуацији у СрГ, али и ПодгГ, са којим је ПрекГ – пре знатнијег усељавања становништва из Горе – чинио дијалекатску целину (Младеновић 2004: 214, 219–220, Младеновић 2005: 70–79).

Доминација облика типа *мојзи* у ПрекГ наслањање је на овакву ситуацију у СрГ, али и у ПодгГ.

У ГГ су потврђена два типа Дјд. Један са заменичко-придевским наставком тврде промене, који се јавља с партикулом или без ње: *-ојзи / -ојсу / -ој*, други са именичким наставком *-и*, који је уопштен у ГГ у Дјд. именица а-деклинационог обрасца (Младеновић 2001: 352, 365 итд.). Од заменица које у основи имају формант */-оја/* у ГГ се, такође, јављају облици типа *мојзи*.

в) Дјд. ж. р. типа *каквојзи*:

Волиќвојзи ћерке, сестре *тол'иквојзи*, *онолиќвојзи* смо се начудиле; *колиќвојзи* кокошке, *колиќвојзи* краве ги даде сено, како да верујеш *оваќвојзи* учитељице, сестре *таќвојзи*, *онаќвојзи* оџце и јаганци са добри; *каќвојзи* убавојзи жене, *свекаќвојзи* рабóтнице ће дадеш сол и леба; *никаќвојзи* стреће не-се-радуј, *нашојзи* сестре девери, ништо неги-рече *нашојзи* Митре, ги врзав *вашојзи* кобиле, *његовојзи* постаројзи снаве, зборел'е *њојнојзи* сестре, *њинојзи* братанице, и-јен-дар *њивнојзи* сваће, а знаш *чиојзи* жене са деца, *њојзинојзи* Мирке девер; *њинојзи* матере, *њинојзи* ћерке деца, *свакојзи* у кућа да ођутиш, *свакојзи* постаројзи да говиш на ноге СрГ;

оџци *овол'икавојзи*, *тол'икавојзи* ч'ерки; *кол'икавојзи-зми'и*, оџци *кол'икавојзи*, зашто *оваќвојзи*, *таквојзи-жени*; *каќвојзи* жени си даф; *никаќвојзи* крави, *нашојзи* матери, *нашојзи* сестри; *вашојзи* Назмији, кобил'и *вашојзи*, *неговојзи-жени*, крави *неговојзи*; *нојзинојзи* матери, деца са *н'ојзинојзи* ч'ерки; донеси м'леко *н'инојзи* сестри, *ч'иојзи* жени, не-се-знае ч'и'е се деца *свеч'иојзи* жени, онеси *тајзинојзи* ч'ерки ПрекГ;

тољикавојси крави, *онол'икавојси*, *вол'икавојзи* вучици, *кол'икавојзи* ћерћи, *кол'икавојзи* крави, *ваќвојзи* довици не ће-идеш, *ваќвојзи-жени*, *таќвојзи* дејки све, *таќвојзи* држави – не, *онаќвојзи* гљеданици; *каќвојзи* Враништанки, *каќвојси-жени*; *свекаќвојзи* жени, *никаќвојзи*, *својси* ћерки, *чиојси* жени, *нич'иојси*, *којојси* да носим, *свакојси* да даде, *свекојси* жени¹⁴², *свекојси* сака да даде ГГ.

г) Дјд. ж. р. типа *каќвој*:

Вол'иквој да онесете, мѣчке *воликвој*, *н'ојзиној* матери својбина, *оваќвој* големој козе, немој *таќвој* жене да остајш; *каќвој* старке; *никаќвој* жене немој да покажеш, сестре *твојој* СрГ;

¹⁴² У ГГ у Дјд. ж. р., и то само у једном насељу, поред обичнијег *свакојзи*, посведочено је и *свекојси* (Младеновић 2001: 342).

ваквој млајнести, шо с^и-р^екоу *свој* ж^ени, *чијо* ж^ени, и *свакој* сна^хи ГГ.

д) Дјд. ж. р. типа *каквејзи*:

Оваквејзи краве н^ема ма^на, да ги се бапнем *ваквејзи*¹⁴³ ж^ене, не се верује *таквејзи*-ж^ене, *таквејзи* ни о^бра н^е-треба да да^деш, *њојнејзи* по-гол^емојзи ћ^ерке, *њојзинејзи* стр^ине бра^т, де^ца *њојзинејзи* ј^етрве, *онаквејзи* ж^ене ги б^иле та^кве де^ца, *свако^оези* ж^ене да це^лива ру^ка, *свако^бези* да ги ка^же, *свакуези* војске треба да се да^де л' ^еп, *којези*¹⁴⁴ СрГ.

ђ) Дјд. ж. р. типа *мојзи*:

Мојзи-сестре, ма^тери *мојзи*, *мојзи*-ћ^ерке; *твојзи*-мајке, *твојзи* ј^етрве, *својзи*-ж^ене, *својзи* мла^несте, ни да ка^же *својзи*-сестре, *твојзи* де^војке, *којзи*-ж^ене ги от^ераа му^жа, *којзи*-ж^ене ги до^ђоа бра^ћа, *којзи*-ж^ене ги ис^екоа ко^цаћи, *којзи*-краве, *свакојзи* (: свакоја), ј^етрве по да^р, *свакојзи* у ку^ћа да о^ђутиш, *свакојзи* ч' ^ерке на^прајле сва^дба, *свакојзи* поста^ројзи да го^виш на но^ге, ги се де^сило *некојзи*-ж^ене (: некоја) из Бо^гошовце, ги се изг^убиле де^ца *некојзи*-ж^ене СрГ;

својзи-сестри да ка^жеш за тра^ва, *својзи*-ч' ^ерки, *мојзи*-ж^ени бра^т, *мојзи* ма^тери, *мојзи*-нани; *твојзи*-ж^ени, *твојзи* поста^ројзи се^стри; *својзи*-сестри да ка^жеш за тра^ва, *својзи*-ч' ^ерки, *којзи*-ж^ени де^те, *којзи* да ка^жем, *свекојзи* (: свекоја) ж^ени да да^де, *свекојзи* кра^ви, *никојзи*-ж^ени ста^ројзи, *никојзи* кра^ви мл' ^еско н^е-ч' ^ини ПрекГ;

мојзи-се^стри, *својзи* ж^ени, *којзи*-ж^ени ре^че, *каквојзи* ста^рици, *свекаквојзи* војски шо про^хи^ђала ГГ.

е) Дјд. ж. р. типа *какви*:

Мој-ж^ени, *твој* ста^ри-мајки, *свој* г^леда^ници, *наши* ста^рици шо је до^ма, *н' ^егуи* ма^тери, *н' ^ејзини* се^стри, *какви*-де^јки, *какви*-ж^ени, *свекакви*-ј^етрви, *свуј*-мајки, *чиј*-ж^ени; *куј*-де^јки, *куј*-кучки, *некуј* ж^ени от При^здрен, *некуј* кра^ви, *чиј*-о^фци ја^гэнца, *такви* г^леда^ници за му^жен' ^е ГГ;

о^неси и *мој*-краве, *кој*-ж^ени де^те ПрекГ.

ж) О Дјд. заменице *она* в. т. 275.

¹⁴³ М. Павловић код заменица за како^ћу у СрГ уочава дистрибуцију дативских форманата која постоји у селима уз Бистрицу: *овакв-ејзи*, *такв-ејзи*, *онакв-ејзи* : *какв-ојзи* (Павловић 1939: 176).

¹⁴⁴ Оваквих потврда нема у већем броју у мом материјалу. М. Павловић у опису сретечког говора, међутим, наводи тип *којези* као једини (Павловић 1939: 176).

з) О Дјд. показних заменица в. т. 285.

Т а б е л а 38: Дјд. ж. р. заменичко-придевске промене							
	<i>вашејзи</i>	<i>вашеј</i>	<i>ваше</i>	<i>вашејзе</i>	<i>вашојзи</i>	<i>вашој</i>	<i>ваши</i>
ЂГ	+		+	(+)			
ПодрГ	+		[+]				
ПрГ	+		[+]				
ПодгГ	+	(+)	(+)				
СиГ	+	(+)	(+)				
ЈКГ	+		[+]				
СрГ	(+)				+	(+)	
ПрекГ					+		[+]
ГГ					+	[+]	+

ГЕНИТИВ

268. У Гјд. свих говора ЈЗКиМ снажно продира аналитизам (Младеновић 2004: 226–227).

Аналитизам у Гјд. довршен је у СрГ.

С обзиром на укупну дијалекатску композицију и типолошку припадност ГГ периферним западномакедонским говорима, неочекивано је опстајање у овом говору Гјд. именица а-деклинационог обрасца аблативног значења и генитива са значењем боравка, мировања (*У Атмане сом била*), затим генитива заклетве (*Жими душе бабајкове*) (Младеновић 2001: 295–297). У ПрекГ изван аналитизације остао је само генитив заклетве (*Жими-душице материне*) (Младеновић 2005: 74–75). Док је у говорима призренско-јужноморавског типа потврђено више морфолошких типова Гјд. заменичко-придевске деklinације, материјал из ГГ и ПрекГ показује да је у ова два говора у Гјд. заменичко-придевске деklinације присутан само наставак *-е*.

269. У говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ и даље се јавља флективни Гјд., посебно у неким значењима, али је аналитизам и у овим говорима знатно унапредовао.

У овим говорима потврђено је више морфолошких типова Гјд. ж. р. заменичко-придевске деklinације:

а) Највећи број примера припада генитиву на *-е* (*наше, како*).

б) Нова генитивна форма настала морфологизацијом генитива дативског порекла трансформацијом дативског у генитивни облик са финалним *-е* (*мојзе, својзе*) бележена је као стабилна форма у ПодрГ.

Пошто се у ЋГ *мојзе* јавља и у Дјд., не може се говорити о стабилном генитивном облику.

в) Нова генитивна форма дативског порекла без морфологизације (*твојзи*, *вол'и́квејзи*) присутна је у свим говорима, али са неједнаким бројем потврда. Највеће је снаге у ЈКГ, затим у ПрГ, ПодрГ, док је у ПодгГ забележено мало примера, а – судећи по материјалу којим располажем – у СиГ везана је само за Гјд. показних заменица.

270. На јављање новог синкретизма Гјд./Дјд. типа *овејзи* свакако је утицао падежни синкретизам именица ж. р. а-деклинационог обрасца. Не могу се, међутим, искључити ни други разлози.

Један од њих је присуство падежних синонима са значењем припадности. У свим говорима анализиране зоне основни падежни облик за казивање припадности је посесивни беспредлошки датив (брáт *овејзи жéне*), који је у потпуности преузео функцију беспредлошког посесивног генитива у именичкој синтагми. Изван синтагме јавља се посесивни придев (брáт *мојзи јетр́ве* : *јетр́вин* брáт). У синтагмама се поред датива, са значењем припадности јављају и ређе предлошко-падежне конструкције од + генитив: Брáт *од овејзи жéне* / *од овеј жéне* / брáт *од на́ше сна́ше* СиГ, *дéте мо́ези ч'ёрке* : *дéте од мо́ези ч'ёрке* : *од мо́е сéстре*; *сiн од мо́ега брáта* ПодрГ.

Могуће је да је ширењу облика *вејзи*, *нашејзи* у Гјд., дакле, допринела и оваква падежна синонимија са значењем припадности.

Пошто се нови синкретизам са продором Дјд. у Гјд. ж. р. јавља само у оним говорима у којима је у Дјд. ж. р. заменичко-придевске деklinације уопштен формант *-ејзи* (*наш-ејзи*, *стар-ејзи*), поред других услова, на јављање Гјд./Дјд. типа *нашејзи* утицала је подударност елемента /-е-/ у оба облика.

О Гјд. ж. р. с партикулом *-зи* у призренско-тимочким говорима не може се ништа поуздано тврдити, пошто је у њима флексивни Гјд. углавном подлегао аналитизму. Говори призренско-јужноморавског типа ЗКиМ, међутим, спадају у оне који су – поред доброг чувања Дјд. намене и посесије – очували и флексивни Гјд. и Лјд., уз напомену да у те падеже и у овим говорима аналитизам снажно продире. Отуд је за опис судбине новог синкретизма Гјд./Дјд./Лјд. ж. р. заменичко-придевске деklinације од значаја стање у оближњим говорима косовско-ресавског типа.

а) Гјд. ж. р. типа *ка́кве*:

Куд *овол'икве* ц'ркве, о[д] *тол'икве* страмо́те, от *кол'икве* јуни́це останало то́ месо, испл'ела од *ва́кве* пре́ц'е, од *ва́кве* ч'ерке, да изо́тка о[д] *та́кве* ву́не, от *ка́кве* ц'рл'и́ве јабу́ке да се наједем, от *ка́кве* грозни́це му се напраи́ло, прос *ка́кве* ре́ке про́ша, од *ни́какве* сна́ве ни свек'рва не́ма поштува́јне, узéја от *сво́је* мате́ре, по *сво́е* во́ље да ч'иниш, не доби́ла ни от *сво́је* јет'рве, би́ла кот *сво́е* ч'ерке, искоч'ило од *мо́је* куч'е, од *мо́је* мате́ре ро́д, не́ ми останало од *мо́је* татковине, свешто ти про́шло преко *тво́је* гла́ве, тражи́ја око́ло *тво́је* куч'е; во́ј ти је од *на́ше* Ги́це, би́ла код *на́ше* же́не, испод *ва́ше* водени́це, од *ва́ше* мла́де, узéја от *сво́је* мате́ре, од *него́ве* њи́ве, узи од *него́ве* же́не, од ве́ј *него́ве* стрі́не, не-ма́ло ко́рис од *него́ве* стране́, одвел'е гу од *н'о́јне* куч'е, све́ то́ј од *н'о́јне* зéмн'е, ч'ени́ца од *њи́не* њи́ве, што искоч'ило из *њи́не* куч'е, напи́ја се од *н'и́не* раки́је, од *њо́јзине* ву́не, от *ко́је* ч'ерке ти је унуч'е, от *ко́је* куч'е искоч'и а́јдук, от *сва́ке* ч'ерке по де́те, от *сва́ке* ба́шч'е да у́зне ПрГ;

од *него́ве* ку́ће, код *на́ше* ћешме, од *на́ше* во́де, останало од *на́ше* но́шн'е, јопе до́ђи куд *н'о́јне* преда́внице ЂГ;

му се уч'ини бол'ес од *овол'икве* бри́ге, од *вол'икве* ву́не, па се разбол'е о[д] *тол'икве* рабо́те, от *кол'икве* тра́ве се́но, от *кол'икве* ч'ени́це ни́шта, не би́ло од *ва́кве* во́де, не́ма́ло од *ва́кве* пре́ц'е, од *ва́кве* ву́не пл'ета́смо, поја́с о[д] *та́кве* свил'е, од *ни́какве* стране́ не-сам има́а, кут *сво́је* њи́ве, се́димо кот *сво́је* куч'е, ка́д гу донéа ву́к до *сво́је* куч'е, куд *мо́је* куч'е, куд *мо́је* ч'ерке, де́те од *мо́је* ч'ерке, са́мо ме одне́си до *мо́је* куч'е; сэм про́шла поред' *тво́је* куч'е, кут *сво́је* њи́ве; од зéмн'е *него́ве* се јéло, куд *њо́јне* кра́ве, от *ч'и́је* ба́шч'е да се у́зе, от *ч'и́је* куч'е би́ла сна́ша; от *ко́је* же́не му је де́те; имал'е смо л'ути́ке от *сва́ке* ба́шч'е, до́ша да́р от *сва́ке* јет'рве, от *сва́ке* стране́ му́ка ме сна́шла ПодрГ;

разбол'еја се од *вол'икве* рабо́те, од *овол'икве* фами́л'ије само он не́е до́бар, куд *вол'икве* куч'е, пл'ела сэм о[д] *тол'икве* пре́ц'е, искоч'ило о[д] *тол'икве* рабо́те, от *кол'икве* зéмн'е ч'ерпич', пре́ц'а от *кол'икве* ву́не, от *ка́кве* ву́не пл'етеш, от *ка́кве* зéмн'е се пра́и ч'ерпич'; не иска́ч'а од *мо́је* куч'е, до *мо́је* н'и́ве; од *на́ше* мате́ре, у́нук ми до́ша од *на́ше* во́јске, би́ја бóш од *на́ше* маал'е, куд *на́ше* стрі́не, од *ва́ше* стране́ не ни погина́ја, от *сво́је* куч'е узéла, бе́гај из *мо́је* н'и́ве, о[д] *тво́је* водени́це има, од *н'и́не* богубра́де, се кри́е кут *њо́јзине* куч'е, от *ко́је* ву́не се пре́де, от *ко́је* пре́ц'е да пл'етем, во́да от *ко́је* ч'ешме, ис *ко́је* куч'е искоч'и́ја, све́ ти се ч'ини от *сва́ке* куч'е, у́знеш по ма́ло от *сва́ке* ву́нице, Л'епоса́ва изне́ла ми рани́ло пре́ *нико́је* годи́не, од *нико́је* зéмн'е не мо́же црепу́л'а, од *неко́је* до́бре кра́ве и тел'е је до́бро ПодгГ;

од *волиќве* мўке, ку[д] *толиќве* вóде, од *онолиќве* вóде не мóгло, от *колиќве* ракије се напија, нé се купује сирéње од *ваќве* жéне, од *ваќве* пите не бóли стóмак; от *каќве* вўне да ткае, ис *каќве* фамилије си узéла снашу; от *свекаве* мађушнице; кут кўће *мóе*, дéте из *мóе* фамилије, од њíве *твóе*, нóси ис *твóе* ливáде, из *наше* фамилије, отéра ме из *наше* кўће, нека однése из *наше* бачéње, из *наше* мавáле; пáде куд *ваше* кўће, ни от *свóе* јетрве, кут *свóе* ћерке; од *његове* кўће *до мóе*, кут бачéње *његове*, од *његове* ливáде, од *њíне* кўће узéле снау, од *њóјне* рабóте, узите из *њóјне* кўће, ис *тејзине* кўће, от *чије* рўке погинуја, ис *чије* кўће узéле девојку, от *кóе* ћерке íмам пóмоћ, от *кóе* мóје ћерке да ўзеш, от *кóе* прéђе плéтеш, трава ис *кóе* ливáде, ис *кóе* кўће искочила тáква, позáди *кóе* плéуње бíле óўце, от *сваке* врсте по јéно, свáки пўца от *сваке* стрáне, узéла тóí од *некóе* жéне, до *некóе* девојке СиГ;

од *оволиќве* фамилије не остáја нíко, од *оволиќве* вўне да се испрéде, от *колиќве* ч'енице, о[д] *таквé* жéне; от *каквé* вўне ткаеш, от *каќве* мўке пóбеже, од *никаќве* стрáне нéма помóч', и мéсо од *свóе* свиње, бе[з] *свóе* мајке, се сакри'а до *свóе* куч'е, да доби'ем от *свóе* држáве, код *мóе* мајке, од *мóе* кўч'е; прўч'а о[д] *твóе* врбе смо сéкле, испéкла се пита о[т] *твóе* парáвице, од *његове* грамáде да ўзем, пч'еница од *н'игóве* њíве, од *њíне* фамилије, куд *њíне* цркве, од *њíне* кўч'е, од *њóјне* јетрве óтац, од *наше* шўме узимáле, узéла сам од *наше* вўне за фанéлу („цемпер”), бе[з] *свóе* мајке, вóда од *ваше* ч'éшме, от *кóе* жéне, дéте от *кóе* јетрве, ис *кóе* њíве ўзе, от *кóе* кудéље, от *сваке* вóч'ке по нéшто, от *сваке* кўч'е гóсти, до *сваке* жéне по дéте, от *кóе* жéне, дéте от *кóе* јетрве, ис *кóе* њíве ўзе, от *кóе* кудéље, од *неке* зéмн'е мóже, од *неке* не мóже да се напраи, од *неке* кўч'е дóбра девојка ЈКГ.

Пóбегна от *свўе* ћерке, сом дóшла от *свўе* ћерке, ће зéмеш от *мўе* Нијазíнице, íди зéми от *нејзине* Зéјнепе, от *каќве* дéјке пóбегна; спáла у *наше* Áтмане, дóјдо во *наше* ўјне, јáл'е во *н'егуе* сéстре, пóљај во *ваше* Имéтице, во *наше* Мамўдије бéа áскери ГГ;

Жими-мóје дўше; жíми *нојзине* дўше, нé-лэжем ПрекГ.

б) Гјд. ж. р. типа *каќвејзи*:

Од *вол'иќвејзи*, до *вол'иќвејзи* њíве; о[д] *толиќвејзи* фамилије, од *њојзинејзи* бóзе, от *ч'ијејзи* си узéла, от *ч'ијејзи* óфце, от *кóјејзи* снаве му дóшло тóј, дáр бíја о[д] *тејзи* *н'еговејзи* ч'ерке ПрГ, кот *каквéјзи* жéне, от *каќвејзи* вўне ЂГ, од *вол'иќвэјзи* кише скапа свé, о[д] *тол'иќвејзи* мўке, ку[д] *тол'иќвэјзи* ч'енице, от *кол'иќвејзи* кóзе мл'éко, от *свóјејзи* сéстре видéла, од *њóјнејзи* водéнице íскоч'и; от *свóјејзи* сéстре видéла, куд *н'óјнејзи* братáнице, от *ч'ијејзи* јетóрве останáло ПодрГ, од *вол'иќвејзи*

вуне, од *вол'иквѣјзи* прѣц'е ч'е бинев ч'арáпе ПодгГ, о[д] *таквѣјзи* жéне, от *каквѣјзи* нерабóтнице íскоч'и ч'овѣк, да зóвеш од *моѣјзи* сна'е óца, од *моѣјзи* ч'ѣрке с'ин, донéле коломбóч' од *вáшејзи* н'íве ЖКГ.

в) Гјд. ж. р. типа *мојзи*:

Бегáја од *мојзи* матéре, да íмаш до *твојзи* кúч'е ПрГ, не смé да кáже од *мојзи* мáјке, да íма от *својзи* фамил'íе ЂГ.

У ПодгГ Гјд. заменичко-придевске деклинацијe остао је највећим делом изван продора дативског облика типа *твојзи*. Ретки примери бележени су у рубним насељима са ПодрГ:

Дúша ч'е ми íскоч'и до *твојзи* воденице ПодгГ.

г) Гјд. ж. р. типа *кáквејзе*:

Од *вол'иквѣјзе* с'ил'е, свé се рáстури од *вол'иквѣјзе* фамил'íје, о[д] *тол'иквѣјзе* вúне се пл'éло, напија се о[д] *тол'иквѣјзе* во'л'е; ку[д] *тáквејзе* мач'íје, от *кáквејзе* крáве ти б'ило мл'éко, от *кáквејзе* кáце úзе, от *својзе* свекóрве да с'кри'е ПодрГ, от *кáквејзе* сл'íве ракија, до *кол'иквѣјзе* трáве ЂГ.

д) Гјд. ж. р. типа *мојзе*:

Смо дóшл'е на гóсти куд *мојзе* сéстре, узéле тó' од *мојзе* јетóрве, в'иде га ку[д] *твојзе* н'íве ПодрГ, úзесмо од *мојзе* матéре, íспл'ето од *мојзе* прѣђе, дóшла до *својзе* зéмн'е ЂГ.

ђ) О Гјд. личне заменице *она* в. т. 274.

е) О Гјд. показних заменица в. т. 288.

Т а б е л а 39:			
Гјд. ж. р. заменичко-придевске промене			
	<i>ваше</i>	<i>вашејзе</i>	<i>вашејзи</i>
ЂГ	+	+	+
ПодрГ	+	+	+
ПрГ	+		+
ПодгГ	+		(+)
СиГ	+		[+]
ЖКГ	+		+
СрГ			
ПрекГ	[+]		
ГГ	[+]		

ЛОКАТИВ

271. У говорима Призренско-метохијске котлине, пре свега у ПодргГ, ПрГ и ПодгГ, затим у ЖКГ, у нешто слабијем опсегу у СиГ, опстао је Лјд. именица у неким предлошко-падежним конструкцијама, у другој ма је доживео потпуну анализацију (Младеновић 2004: 226, Реметић 1996: 451, 461).

а) Лјд. ж. р. типа *ка́кве*:

Скита се по *моје* куч'е, растрвѝја сламу по *моје* н'иве, пѝс ми спаја при *моје* старѝе ч'ерке; пра̀ло се по *ва́кве* во̀де, по *ва́кве* вруч'ине не се ра̀бота, мѝч'а по *та́кве* н'иве, према *та́кве* матѝре; по *ка́кве* вејавице смо до̀шл'е; према *ка́кве* тенѝ'ѝре, та̀кво и једѝјне; крија се по *сво̀е* куч'е, куч'у тражила према *сво̀е* куч'е, ударија по *сво̀је* но̀ге, има по *тво̀је* фамил'ије, ако мо̀же по *на̀ше* во̀ље, свѝ се видѝла бол'ештѝна по н'о̀јне дѝсне ру̀ке ПрГ;

по *на̀ше* зѝмл'е има сиротин'а, да не позна̀ по *на̀ше* но̀шње, по н'ѝне шко̀л'е тѝрѝи'у дѐца, ко̀ј би јѐа по *та́кве* веѝѝре, га̀зи'а по *она́кве* зѝмл'е, према *мо̀е* ку̀ће тво̀ја нѐе, по *коли* 'и́кве во̀де ЂГ;

свѝ ме уда̀ра по *та́кве* мо̀дре ру̀ке, по *ка́кве* шу̀ме се крије, не ва̀л'а да не бѝне по *сво̀е* во̀л'е, удрија ме по *мо̀је* ру̀ке, ја сам на̀градија по *мо̀е* во̀ље, према *на̀ше* сна̀ге ч'е ра̀ботамо, према *на̀ше* во̀л'е ч'е пѝјемо, по ч'ѝје њѝве да се сѐје, да на̀праим по *сва́ке* во̀ље, па ме у̀дри по *сва́ке* ру̀ке трѝ пѝт ПодргГ;

према *та́кве* сва̀дбе бѝла и мо̀ја, по *ка́кве* зѝме смо ра̀ботал'е, по *ка́кве* шу̀ме се крил'е, нѝшта нема̀ја по *сво̀е* н'иве, према *на̀ше* куч'е бѝја по̀ток, према н'ѝзѝне л'ѝпѝте, му̀ж^ш нѐ гу̀је; живѝло се у *на̀ше* заеднѝце, се вѝртѝла самовѝла по *ва̀ше* воденѝце, нема̀ло др̀во по н'ѝне куч'е ПодгГ;

да се криѝе по *сво̀е* ку̀ће, нај до̀бро је да се скита̀ш по *сво̀е* зѝмлѝе, по *чѝје* зѝвње бѝло, по *чѝје* ру̀ке се ша̀ра СиГ;

иша по *толи́кве* лапавице, према *та́кве* мла̀де и зѝт бѝја, према *та́кве* дево̀јке бѝја и така̀в беч'а̀р, нѝшта да вѝдим по *такѝ́е* тамнѝне, по *ова́кве* тепсѝе и ма̀сло да има, по *ка̀кѝ́е* ра̀бо̀те се мѝша ЖКГ.

б) Лјд. ж. р. типа *ка́квејзи*:

У Лјд. заменичко-придевске деклинације, ако у овај падеж није продрла аналитичка конструкција, у свим говорима призренско-јужно-моравског типа доминирају облици без партикуле. У ЂГ, ПодргГ и ПрГ (Реметић 1996: 494), затим у ЖКГ, број потврда са Лјд. типа *ва́квејзи*

већи је него у ПодгГ и СиГ. За ова два говора је такође карактеристично да је аналитизам продро у знатнијем обиму у Лјд., тако да је број примера са очуваном флексијом мањи од оног који се констатује у низијским јужнометохијским говорима (Младеновић 2004: 227).

Према *вол'иквејзи* м'уке, по *вол'иквејзи* аберџ'ике; *иша* по *тол'иквејзи* лапавице; према *кол'иквејзи* м'ч'ке си се уплашија, била добра према *таквејзи* јет'рве, живела сам по *мојејзи* во'е; л'ко је сто по *твојејзи* гузице, дим гу бија по *њојнејзи* к'ч'е, по *својејзи* к'ч'е ПрГ, ће се крије по *својзи* к'ће, по *каквејзи* з'име било, према *ваквејзи* младице ЂГ, по *кол'иквејзи* воде *ишла*, према *ваквејзи* девојке и такав м'ш^ж, не се плашила према *таквејзи* ж'ене; према *каквејзи* ж'ене, по *својејзи* к'ч'е, према *ч'ијејзи* ч'ерке било остаено ПодрГ, по *нашејзи* снаше – бап у пл'еч'и ПодгГ, по *чијејзи* ноге се исипала вода, по *каквејзи* ливаде да пасем СиГ, по *нашејзи* к'ч'е скиташе, по *коликвејзи* ч'енице, дон'осомо ви према *вашејзи* воље ЖКГ.

в) Лјд. ж. р. типа *каквејзе*:

Па *удри* по *мојзе* главе, ће раб'отам што *ођу* по *својзе* к'ће, по *окаквејзе* зиме, према *таквејзе* м'уке, по *таквејзе* к'ше да *идеш*, према *којзе* *ћерке* била л'оша ЂГ.

г) О Лјд. личне заменице *она* в. т. 281.

д) О Лјд. ж. р. показних заменица в. т. 289.

Т а б е л а 40:			
Лјд. ж. р. заменичко-придевске промене			
	<i>ваше</i>	<i>вашејзи</i>	<i>вашејзе</i>
ЂГ	+	+	+
ПодрГ	+	+	
ПрГ	+	+	
ПодгГ	+	+	
СиГ	+	+	
ЖКГ	+	+	
СрГ			
ПрекГ			
ГГ			

ОПШТИ ПАДЕЖ

272. У свим говорима ЈЗКиМ ОПјд. ж. р. заменичко-придевске де-клинације, осим у ПрекГ, остао је стабилан на продор дативске форме.

Док је у ПрекГ продор остварен у свим заменицама, у друга два говора анализирани зоне, у којима је дативска пуна форма заменице *она* проширена у ОП – ПодрГ и ЈКГ (в. т. 277) – није дошло до ширења новог облика дативског порекла у заменичко-придевску деklinацију осталих заменица.

а) Говори призренско-јужноморавског типа:

У *њи́ну* тестију, ул'егни у *њи́ну* сламу, за *њи́ну* ч'ерку, за *тејзину* м'уку, у *ч'и́ју* к'уч'у, прет *ч'и́ју* свадбу, у *ч'и́ју* тепсију, у *ко́ју* к'уч'у, прет *ко́ју* зи́му, сас *ко́ју* Гогешку ПрГ, и *мо́ју* ма́му, сви се ћудив сас *ту́и* *мо́ју* но́шн'у, на *тво́ју* ба́шч'у; ја у *на́шу* но́шн'у, да пр'осимо *ва́шу* ч'ерку, пот *ко́ју* во́ду, у *ко́ју* ви́ницу, с *ко́ју* ру́ку, нема́ло *неку*-тенц'еру да ск'уваш, у *неку* ч'ини́у, у *неку* во́ду вр'уч'у, ту́ри *неку* ине́кци'у, да к'упи *неко́у* њи́ву, *неко́ју* [кокошку] изе́де л'иси́ца, *неко́ју* оста́ви, да га но́сиш код *неко́у* ба́бу, однесеш га код *неко́ју* же́ну, ста́виш на *неко́у* да́ску; од *нико́ју* о́фцу има в'уна, за *нико́ју* дево́јку, ми не ви́димо *нико́у* же́ну, ос *нико́ју* по́ мла́ду да рабо́таш ПодрГ, ч'е ул'ене у *н'егóву* к'уч'у, с *њојзину* се́стру, у *сво́у* н'и́ву ка у *н'и́ну*, у *н'и́ну* н'и́ву, *ко́ју* кра́ву отера́сте, за *ко́ју* годи́ну, от *ко́ју* ч'ерку, да́ва *неко́ју* во́ду, *неко́ју* коко́шку, *неко́у* ма́раму дадо́у, омеси *неко́у* пи́ту, *неко́у* барани́цу, пи́л'е о́ни по *неко́у* ч'а́шу; да на́ц'е *нико́у* коко́шку да изе́де, има́м *нико́у* сестри́ч'ну удаде́ну, у *нико́ју* ке́су, узе́ја *нико́у* Турки́њу, оти́днеш код *нико́у* која га́си угље́ни, у изгра́дњу *нико́у* ПодгГ, за *њо́јну* ма́тер, улéни у *њо́јну* лива́ду, у *тејзину* н'и́ву, у со́бу *н'и́ну*, пред *њи́ну* водени́цу, *ничи́у* ку́ћу, от *ко́у* пре́ђу ће плéтеш, от *ко́у* же́ну узима́ш, поза́ди *ко́у* ку́ћу, от *ко́у* в'у́ну, у *ко́у* лива́ду, прет *ко́у* ку́ћу, поза́ди *ко́у* плéу́њу, от *ко́у* ћерку си узéла, от *ко́у* же́ну ће тра́жим, про-ме́ну *нико́у* дево́јку, *нико́у* лаза́рку, пред *нико́у* неде́љу, у *неко́у* баче́н'у СиГ, пред *на́шу* свадбу, *ва́шу* се́стру, през *ва́шу* њи́ву, у *сво́у* држа́ву, кад иза́ц'е у *сво́ју* бајч'у, на[д] *тејзину* к'уч'у летéло, у *онејзину* к'уч'у, у *ко́у* во́ду, за *ко́у* лапа́вицу, прет *ко́у* сла́ву, Бо́г да ти да́ *неку* срéч'у, на *неку* свадбу, к'упи гу *неку*-свэ́ску ЈКГ.

б) Говори северношарпланинског типа:

а. Пред *њи́на* кућа јено-куче, по́сле у *њи́на* пла́њина, за *њи́на* ћерка, спа́в у *своа́*-кућа, да по́коси у *своа*-л'и́вада, сва́ки у *своа́*-кућа, це́в-ноћ бра́в у *своа́*-њива, се́но от *ко́а* л'и́вада, от *ко́а* н'и́ва ми и́скажи *некоа*-прикажња, се сáкрила у *некоа*-дúпка СрГ,

б. сом ви́дела *њи́ну* ћерку, *њи́вну* снау украдоа, за *ко́у* снау, *ко́у* кућницу и́мате у кућа, ос *ко́у* жéтварку, збо́рим оз *некоу* жéну СрГ;

в. во *муа́*-кућа, за н'éгуа жéна, пред *не́јзина* водéница, од н'и́хна л'и́вада ГГ;

г. сом биф на *овол'икавојзу* кáрпу, да по́косим *тол'икавојзу* л'и́ваду, со *кол'икавојзу* ви́лу мéтав^ф се́но, *кол'икавојзу* крáву сте и́мал'е, со *ова́квојзу* жéну, на *та́квојзу* кúч'у, *ка́квојзу* жéну си у́зеф, *ника́квојзу* брiгу нéмала у жiвот, *својзу*-сестру га ви́кна, и со *својзу* [сестру] се сва́ди, у́дри га *мојзу* крáву, од *мојзу* сл'и́ву, биф у *твојзу* [кућу], со *твојзу* жéну, шó-питаш за *нашојзу* брiгу, мл'éко од *вашојзу* ко́зу, у н'егóвојзу сéстру, не га-виц'им н'егóвојзу сéстру, у н'о́јзинојзу л'и́ваду, со н'и́нојзу крáву, ч'и́јојзу кúч'у, *свеч'и́јојзу* л'и́ваду ни́кој нé-коси, *свеч'и́јојзу* жéну ни́кој га нéч'е у кúч'а, да га најде *све́којзу* жéну, ви́кни *ни́којзу* шо зна́је да ра́бота, ч'е до́јде со *ни́којзу* шо бiла ПрекГ.

в) О А/ОПјд. ж. р. показних заменица в. т. 290 б.

г) О А/ОПјд. личне заменице она в. т. 278–279.

Т а б е л а 41:			
ОПјд. ж. р. заменичко-придевске промене			
	<i>вашу</i>	<i>ваша</i>	<i>вашојзу</i>
ЂГ	+		
ПодрГ	+		
ПрГ	+		
ПодгГ	+		
СиГ	+		
ЈКГ	+		
СрГ	+	+	
ПрекГ			+
ГГ		+	

ЛИЧНА ЗАМЕНИЦА ОНА

273. Разлози за посебно разматрање парадигме личне заменице *она*, иако се она највећим делом уклапа у заменичко-придевску деклинацију, налазе се у чињеници да је уз ову заменицу развијен систем енклитика, да је она остала изван уопштавања формата *-ејзи* у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ, да је – затим – заменица остала изван продора именичког наставка *-е* у Гјд./Дјд./Лјд. и синкретизма који почива на оваквом једначењу, што се она употребљава по правилу као именичка јединица без конгруентних речи.

Синкретизам Гјд./Дјд./Лјд. заменице *она* остварен у косовско-ре-савским говорима уопштавањем форми на *-ој / -ојзи / -ојзе* или *-е* (Букумирић 2003: 229, 245, 345, Пецо-Милановић 1968: 338, Симић 1972: 345, 346) потврђен је у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ. Овај синкретизам, међутим, у говорима анализиране области смањеног је обима, пошто је у Гјд. и Лјд. заменице *она* аналитизам продро у знатној мери.

ГЕНИТИВ

274. Флексивни генитив једине личне заменице *она* опстао је у смањеном обиму у говорима призренско-јужноморавског типа, из говора северношарпланинског типа у потпуности је замењен ОПјд.

а) Упркос релативној отпорности Гјд. именица а-деклинационог обрасца на продор ОПјд. у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ (Реметић 1996: 461, Младеновић 2002: 293–319), у овим говорима флексивни Гјд. заменице *она* доживео је знатну аналитизацију продором ОП (*од н'у н'емам унука, без њу не бива ПодрГ*), или се уместо форме *ње* јављају нови облици ширењем синкретизма Гјд./Дјд./Лјд.

б) У ПодрГ у Гјд. потврђено је *њојзе*. Сам облик настао је после продора дативске форме у генитивну, па генитивном морфологизацијом оваквог облика. За овај говор је, дакле, карактеристично да се нови синкретизам Гјд./Дјд./Лјд. заменице *она*, настао продором дативског *њојзи* у Гјд. и Лјд., избегава уношењем генитивног наставка *-е* у партикулу:

*Їдем код њојзе, од н'ојзе ўзи, код њојзе йма свѣ, куд њојзе ми бйло, од н'ојзе н'емам унуце, до њојзе сѣм бйла јѣ, код н'ојзе ПодрГ.*¹⁴⁵

¹⁴⁵ Више о овоме в. у Младеновић 2004: 232.

Продор дативног облика-основе у генитив заменице *она* подстакнут је синкретизмом Гјд. и Дјд. именица деклинационог обрасца (от *сестре* : дава *сестре*), настао фонолошким механизмом дистрибуције наставака.

Продор дативске основе у генитивну и морфологизација уношењем генитивног обележја *-е* јавља се у суседном севернометохијском говору (Букумирић 2003: 223), па се ПодрГ овом особином заправо наслања на овај косовско-ресавски говор, тим више што су примери типа *куд њојзе* бележени претежно у подримским селима ближим севернометохијском делу. У селима ближим Призрену и Подгору, поред односа Г – *њојзе* : Д – *њојзи*, забележени су и ређи примера са *њојзи* у Гјд. ове заменице: *Нема корис од н'ојзи, куд н'ојзи* би не преч'екал'е за славу, *код њојзи* две године смо седал'е, си бија *код н'ојзи*.

Избегавања хомонимије Гјд./Дјд./Лјд. нема у осталим говорима анализиране зоне. На специфични статус Гјд. (= Дјд.) заменице *она* и у другим говорима сведоче различити облици, па и они типа *њојзе*, којима се потврђује интегрисање у морфолошки систем нетипичног облика Гјд. ж. р. с финалним *-и*.¹⁴⁶

У ПодрГ је потврђен већи прој примера са продором ОП у Г: *од н'у* *немам унука, без њу* не бива.

в) У ЋГ је практично довршена аналитизација Гјд. личне заменице *она*. У мом материјалу из овога говора нашле су се, међутим, и потврде Гјд.

Облик Гјд. *њојзе* у ЋГ није истога типа као у ПодрГ, пошто се у ЋГ јавља синкретична форма Гјд./Дјд./Лјд. *њојзе*, свакако подупрта синкретизмом именица с наставком *-е*:

Код н'ојзе смо се крил'е от Шиптаре, *од н'ојзе* немам унуку.

У ЋГ, затим, постоји и Гјд. односно синкретизам Гјд./Дјд./Лјд. заменице *она* са преузимањем дативског облика *њојзи* без генитивне морфологизације:

Добшла код њојзи, да има децу од н'ојзи, да те ћува Бок од њојзи.

Од н'у немам унуку, била до н'у.

г) У ПодгГ и СиГ није потврђено ширење дативског облика заменице *она* у генитив, а практично нема ширења дативског облика у

¹⁴⁶ У севернометохијском говору у Г продира дативска форма: *од њој, код њојзи*, али и морфологизовани генитивни облик – *дођу код њојзе* (Букумирић 2003: 223). Слична је ситуација и у другим деловима косовско-ресавског дијалекта: упореди *код њој, код њојзи, без њојзе* у левачком говору (Симић 1972: 346).

генитив код осталих заменица. У генитив заменице *она* у ова два говора продрле су аналитичке конструкције са општим падежом *њу*. Ретки примери са очуваним генитивом *ње* бележени су пре свега од генитива аблативног значења:

Мало и од *ње*, не искáч'а рéч' од н'é, куд *ње* да идеш ПодгГ;
од *ње* отишла у сýд, отишла из *ње*, из *ње* да побéгне куд нáс, из *ње* да искóчи, била куд *ње* СиГ.

д) У ПрГ аналитизам је практично истиснуо Гјд. заменице *она* (Реметић 1996: 461, Младеновић 2002: 293–319). У мом материјалу из овога говора нашла се само једна потврда са ширењем Дјд. у Гјд. личне заменице, иако су од других заменица у овом говору – уз именице ж. р. са очуваном флексијом бележени примери са продором дативске форме у генитив. О малој снази иновације ширења Дјд. у Гјд. заменица у ПрГ сведочи и релативно мали број потврда типа „од *мојзи* матéре” у овом говору у односу на тип „од *моје* матéре”.

Од н'óјзи видéла сáмо мýку ПрГ.

ђ) Иако и у ЈКГ у Гјд. заменице снажно продире аналитизам, забележени су релативно бројни примери са продором дативског облика у Гјд., тако да је иновација *њóјзи* у Гјд. највеће снаге у овом говору у односу на остале говоре ЈЗКиМ:

Код *њóјзи* сам се леч'ила, од *њóјзи* није мóгло, да побéгне у шýму од *њóјзи*, по *њóјзи* ишла вóда, код *њóјзи* има богáство, до *њóјзи* да доц'е, од *њóјзи* ништа, дéте гу бiло од *њóјзи*.

е) Број примера са продором дативске форме у Гјд. заменице *она* сведочи о томе да је иновација највеће снаге на периферији говора анализираних зона – у ПодрГ и ЈКГ, који су географски окренути косовско-ресавским говорима.

Т а б е л а 42: Гјд. личне заменице <i>она</i>			
	<i>ње</i>	<i>њóјзе</i>	<i>њóјзи</i>
ЂГ	+	+	+
ПодрГ	+	+	+
ПрГ	+		[+]
ПодгГ	+		
СиГ	+		
ЈКГ	+		+
СрГ			
ПрекГ			
ГГ			

ДАТИВ

275. У говорима проучаване зоне, без обзира на њихову типолошку или генетску сродност, доминирају облици клитике датива с иновацијом /њој-/ , осим у ГГ, у коме је очувана старина /њej-/¹⁴⁷, па тако у овом говору опстаје старија корелација *њéјзи* : *њéму*. У Небрегошту, насељу у Средској према коме се кретала снажнија локална миграциона струја из Горе, у Дјд. зам. *она* присутан је и облик *њéјзи*.

У говорима ЈЗКиМ постоји неподударност судбине наставака Дјд. придевских заменица и Дјд. личне заменице *она*: у говорима у којима је у Дјд. ж. р. придевских заменица уопштен формант *-ejзи*, у Дјд. заменице *она* уопштена је иновација *њ+óјзи*; у говорима у којима се у Дјд. придевских заменица уопштава формант тврде промене, у Дјд. заменице *она* присутан је наставак *-ejзи*.

Редак облик *њéјзи* у ПодрГ (Младеновић 2004: 232), с обзиром на то да овај говор својом укупном композицијом, посебно у северном делу, показује својства говора прелазног типа – призренско-јужноморавског према косовско-ресавском, највероватније је унет миграцијама из полошког правца и подржан обликом Дјд. м. и с. р. – *њéму*, затим уопштавањем наставак *-ejзи* у Дјд. осталих заменица.

а) Дјд. *њóјзи*:

Брат *гу* је *њóјзи*, нeма *њóјзи*, да *гу* кúпим *њóјзи* ПрГ, *њóјзи* *гу* се нóсило, ће *гу* однeсeм *н'óјзи* ЂГ, дáдо *гу* *н'óјзи*, *њóјзи* *гу* је срамóта, и снáа *нóјзи* ч'е *гу* дáде, и *нóјзи* ицeпана глáва; *н'ejзи* ч'е *гу* се áкнем, *н'ejзи* немáло ПодрГ, испóје *гу* се *њóјзи*, *нóјзи* ч'е укрáднем, *н'óјзи* *ги* однeла јóнц'у („детелину”), *њóјзи* *гу* је стрá, *њóјзи* брáт што *гу* бíја, *њóјзи* *ги* дóша кúм, да *ги* дáде *њóјзи*; *она* *н'óјзи* дáде, *она* *н'óјзи*; *она* *н'óјзи* дáр, *њóјзи* *гу* утeпáл'е сíна ПодгГ, снаша-Грóзде, *њóјзи* сам је дáла, *њóјзи* *ги* кáжи, *она* *ги* дáла *њóјзи*, *њóјзи* *је* дáди отáвак, *њóјзи* пр'во сáк унúче *гу* *је*, што *је* остáне *њóјзи*, и *њóјзи* тáко, *њóјзи* *је* дóшо мúж, *њóјзи* *гу* се чíни, *њóјзи* *је* однeла дáр СиГ, однeла *ги* *нóјзи*, свe *гу* пóклони брáт *њóјзи*, нíшта *њóјзи* нí *гу* уч'ини, немáло *н'óјзи* да се дáде да је, кáзујем *гу* *њóјзи*, *њóјзи* ч'е *ги* се напрáве вóда, и *њóјзи* се загубíла, *њóјзи* да *гу* се уч'ини ЈКГ;

њóјзи íма, блáго *њóјзи*, *њóјзи* *ги* *је* брáт, зáшто па *њóјзи*, нeмáло да се óднесе *њóјзи*, *њóјзи* ће *ги* се уч'ини бóлес, *њóјзи* да *ги* прáти брáт, *ги*

¹⁴⁷ Обликом *њéјзи* ГГ се наслања на оближње македонске говоре (Стаматоски 1956: 103, Видоески 1986: 90, 83).

се спије *н'ојзи*, и *н'ојзи ги* искочи́ло то́л'ико, ма́ти *ги* ре́че *њојзи*, о́н *ги* ка́зав и *њојзи* СрГ, *н'ојзи ги* до́јде, *нојзи* за ве́ч'ера, *нојзи* *ги* би́л'е, *нојзи* *ги* је де́те ПрекГ.

Ретки примери форме *њојзи*, бележени су у нижим горанским селима према Опољу, која су се пре албанизације Опоља наслањала на говор ове жупе, који је, највероватније делом припадао призренско-јужноморавском типу (Младеновић 2001: 338–339):

Нојзи *ги* измрел'е де́ца.

б) Дјд. *њојзе*:

Донеја гу *н'ојзе*, а́лал гу ве́ра *н'ојзе* ЂГ.

в) Дјд. *њејзи*:

Н'ејзи но́сил'е за па́ре, *њејси* да збо́риш, исто *ги* тра́жиф и *н'ејси*, и *ги* би́ло криво *њејси*, *њејзи* *ги* но́силе, *нејзи* и рука пре́секоф, *њејзи* *ги* му́жа уте́пал'е, *нејзи* и, *нејзи* *ги* о́стана кундра, *н'ејзи* *ги* ре́кла, *њејзи* и о́неси, *н'ејзи* *ги* ве́л'им ГГ.

У вишим селима СрГ потврђени су у ретки факултативни облици: *Н'ејзи* и да́доа, *н'ејзи* и ре́ч'и.

У ПодрГ потврђени су и ретки примери чувања старијег заменичког облика *њејзи* (Младеновић 2004: 232):

Н'ејзи ч'е *гу* се а́кнем, *н'ејзи* нема́ло.

Т а б е л а 43: Дјд. личне заменице <i>она</i>		
	<i>њојзи</i>	<i>њејзи</i>
ЂГ	+	
ПодрГ	+	[+]
ПрГ	+	
ПодгГ	+	
СиГ	+	
ЈКГ	+	
СрГ	+	(+)
ПрекГ	+	
ГГ	[+]	+

ОПШТИ ПАДЕЖ

276. У А/ОПјд. заменице *она* у говорима ЈЗКиМ потврђена су различита морфолошка укрштања.

У свим говорима, осим у ГГ, ПрекГ и СрГ, затим у ЈКГ, у А/ОПјд. основни је облик *њу́*:

Сас њу́ било, *без њу́* неч'у да једем, *њу́* гу питава^ф, *њу́* гу питуваја, *њу́* гу изгубисте ПрГ, несмо смеље ништа *без њу́*, *њу́* прво да питаш, у *њу́* има све береч'ѓт, и *њу́* гу је име Митра, посл'е *њу́* и ва^ј друга, ч'ерка била код *њу́* ПодрГ, и на *њу́* има нешто, тураш у *њу́*, *сас њу́*, седне *поред њу́*, да уземо и *н'у́*, он да гу тури тамо *њу́*, *њу́* гу држала три дѓна ПодрГ, и у *њу́* смо пекле, све око *њу́*, да се одби'е од *њу́*, куд *њу́* отишла, смо турале *през њу́*, ја *сас њу́*, ми за *њу́* зборимо СиГ, *сас њу́*, за *њу́* нема, *њу́* гу узимају, *њу́* питају, *њу́* гу донеси'у, нема ништа на *њу́*, највише од *њу́*, вода тече од *њу́*, вода теч'е од *н'у́* ЈКГ.

277. У А/ОП заменице *она* у ПодрГ и ЈКГ потврђена су два односно три облика: основни облик, који представља континуитет старијег стања – *њу́*, и иновација – ОП који се наслања на датив – *њо́ју*, *њо́ји*, *њо́(ј)*. Овакав синкретизам Д – А/ОП¹⁴⁸ у облицима заменице *она* потврђен је већим бројем примера у ЈКГ, нешто мањим у ПодрГ, и то у његовом севернијем делу. Потпуне подударности између ПодрГ и ЈКГ говора, међутим, нема. У ПодрГ је остварена морфологизација Гјд. (*њо́зе*) и ОПјд. (*њо́ју*), са чувањем Дјд. (*њо́ји*), док се у ЈКГ у ОПјд. јављају облици *њо́ј*, *њо́ју*, са доминацијом синкретизма Дјд. и ОПјд./Ајд. оствареног кроз уопштавање дативског облика.

Стање у ЈКГ, у коме се у предлошко-падежним конструкцијама са *њо́ји* срећу предлози уз које се иначе јављају и ретки флексивни облици заменице *она* – *ње́*, затим ОП *њу́*, сведочи о томе да у оваквим конструкцијама са *њо́ји* остварен нови синкретизам Дјд. и Гјд. (код *њо́ји* сам се леч'ила, од *њо́ји* није мо́гло, да побегне у шуму од *њо́ји*), како је и у говорима косовско-ресавског типа (Букумирић 2003: 223, 230, Пецо-Милановић 1968: 338). У прилог оваквог мишљења сведоче и примери из ЈКГ у којима је остварен синкретизам Дјд. и Лјд. (Ни се видело по *њо́ји*, па удри по *н'о́ји*).

Несумњиви примери са ОПјд.=Дјд. у ЈКГ јављају се у потврдама са заменицом без партикуле *њо́(ј)*, што упућује на то да се у овом говору догађа нешто слично ономе оствареном у говору Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987: 165, 167), са избегавањем синкретизма Дјд. и Ајд./ОПјд., и то везивањем *њо́ји* за Дјд./Гјд./Лјд., а *њо́* (< *њој*) за Ајд./ОПјд. У делу примера из ЈКГ нова синкретична форма Гјд./Дјд./Лјд.

¹⁴⁸ Нови синкретизам пуних форми са продором датива у акузатив потврђен је и на другим тачкама призренско-јужноморавских говора (Јуришић 2005: 307).

њóјзи морфологизована је уношењем наставка -у у ОПјд., па се *њóјзу* јавља и у аналитичким предлошко-падежним конструкцијама генитивног и локативног значења. Стање са продором Дјд. у Гјд. придевских заменица које су уз именицу ж. р. у Гјд. (от *каквѣјзи* неработнице *ѝсоч'и ч'овѣк*), говори да се *њóјзи* у ЈКГ јавља као део новог синкретизма Гјд./Дјд./Лјд., а не Дјд. и ОПјд.

278. Судбина назалног вокала задњег реда и дијалекатски системи који су ушли у формирање северношарпланинских говора утицали су на настанак различитих облика ОП личне заменице *она*.

У облицима ОП заменице *она* у СрГ срећу се трагови контакта различитих система који су учествовали у формирању овога говора: *њу́, њу́ гу : њá, њáја, њá ја, њáја ја : њáу, њáу гу* (Младеновић 2005: 68, Младеновић 2008 а: 337). Овакво вишеобличје присутно је и код показних заменица *овау, тау, онау*. Облик *њáу* резултат је контаминације двају облика насталих у дијалекатским системима који су имали различиту судбину некадашег назалног вокала задњег реда у граматичким морфемама¹⁴⁹ (*ња : њу > њáу*). Секундарно *њáу* среће се у предлошко-падежним конструкцијама (*оз њáу, до њáу*) и ређе у слободном акузативу у објекатској служби (*њáу да пóвикаш*), док је у удвајању необична али не и непозната (*њáу гу одвѣдоше*). Најређи облик ОП у СрГ је *њáја*. Настао је према хибридном моделу *њáу*, уз наслањање на облик енклитике *ја*.

Оз њá ће ње́је, пред њá бíло, за њá да збóри, њá ја ўдриле, за њá да се ствóри, за њá ће дóнесет, прóшов^ф прекај њá,

не́ма за њу́, њу́ ће ја ви́ђет, све́ за њу́, принѣсоше до њу́, за́што за њу́,

пред њáу искóчило, óтиде ос њáу, зад њáу тече, бíло пред њáу, ўдри гу њáу, при њáу дѣте,

не-сóм-ишла гóре у њáа, да ўземо од н'áа и да ти да́демо СрГ.

в) У ГГ клитика ОП заменице *она* редовно је *њá*. Овакав облик присутан је у СрГ, затим у неким македонским говорима са којима се ГГ не граничи (охридски, струшки и југозападни део кичевског говора) (Видоески 1965: 133).

Те ја нóсíme н'á Скендѣрици, н'á га посíн'ија, н'á га прашу́вала, сме дóшл'е óвде ке њá да га пра́шаме, со њá се оже́њило, ја ту́јека при

¹⁴⁹ О настанку некорелативности у систему сретечког говора в. Младеновић 2005: 66–69, Павловић 1939: 3–10.

ња́, сл'ени со ња́, ња́ га за́клаф, ја́ за ња́, да ја онесе́ме ња́, ња́ га ви́де, за ња́ љзгоре, *пред ња́* да се́диш; за ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 338.

279. Настанак иновиције *њојзу* у ПрекГ, ПодрГ и ЖКГ иницирао је и подржао синкретизам дативске и акузативне енклитике *гу* у удвојеним формама (Д: *њојзи гу да́ди* : А/ОП: *њу́ гу ви́ди*).¹⁵⁰ Продором двосложног дативског облика *њојзи* у А/ОП у систем облика улази ојачана двосложна форма, која се контрастира са једносложном акузативном енклитиком. Подстицај за регуларизацију у односу слоговних структура клитика и енклитика заменице *она* продором дативског *њојзи* у поље употребе генитивног *ње* подстакнуто је синкретизмом именица а-деклинационог обрасца у овим говорима.

На могућ подстицај на овакво ширење, поред једначења енклитика ове заменице у дативу и акузативу, упућује и синтаксичка ситуација када се посесивност може казати посесивним беспредлошким дативом или конструкцијом од + општи падеж. Некада долази до укрштања ове две конструкције, па се тако јављају и примери типа: *од мојзи* сна'е о́тац, *о[д] твојзи* жéне бр'ат ЖКГ. У ЖКГ обичније је: *од моје* ч'ерке девер.

Објашњењу о морфолошкој регуларизацији клитике према енклитици (*њојзи гу* > *њојзу гу*) не потврђује актуелна дијалекатска структура ПрекГ зато што се у овом говору у енклитици јавља западномакедонска акузативна енклитика *га*. Пошто укупна дијалекатска композиција ПрекГ упућује на то да је то био говор чији је супстрат призренско-јужноморавског типа, преслојен релативно новим знатнијим усељавањем из горанског правца (Младеновић 2005: 71), може се закључити да је у ПрекГ у време настанка облика *њојзу* постојао синкретизам дативске и акузативне енклитике јужнометохијског типа (*њојзи гу* : *њу́ гу* > *њојзи гу* : *њојзу гу* > *њојзу га*), а да је полошка акузативна енклитика *га* накнадно унета из горанског правца.

На ширење дативског *њојзи* пре морфологизације у *њојзу* у ПрекГ сведоче ретки примери ОП *њојзи* у предлошко-падежним конструкцијама:

Св'е из *нојзи* тој с'емке се љзвуч'еф^в, к'рф да ти т'еч'е од *нојзи*, б'реф љтепан *пред н'ојзи*.

¹⁵⁰ Уп. са објашењем Б. Видоеског (Видоески 1965: 166) ретког облика *њојзу* у југозападном делу кумановског говора, који се тумачи мешањем дативског облика *њојзе* и акузативне енклитике *гу*.

Садашњи однос *њóјзу га* у ПрекГ сведочи о призренско-јужноморавском пореклу облика, пошто је у основи *њој*-зу остварена иновација српскога типа (у ГГ и западномакедонским говорима опстаје наслеђено *њеј*), а судбина назалног вокала у клитици је такође српска (*њóјз-у*).

Сама структура удвојеног облика упућује на некорелативност у овом говору, са призренско-јужноморавском клитиком и западномакедонском и горанском енклитиком *га*. Поред могуће паралеле у српским говорима, због изостанка синкретизма у Д-А заменица 3. л. у овом говору (*ги : га, гим : ге*), због посредног контакта преко горанског говора са Пологом, евентуални подстицај за облик ОП *њóјзу* може се наћи у доњеполошком моделу *њејзу гу* (Видоески 1965: 133), са наслањањем на српску иновацију *њóјзи* у дативу.

280. Док је у ПрекГ остварен продор у личној заменици *óна* пренет и на остале заменице, у ПодрГ и ЖКГ није дошло до ширења новог облика дативског порекла у заменичко-придевску деклинацију.

Нови синкретизам са продором дативске клитике заменице *óна* у акузативну форму није чест у ближим и даљим говорима око говора ЈЗ-КиМ. Чини се да таквог продора нема у косовско-ресавским говорима, а да се среће спорадично у неким говорима призренско-тимочког типа (Богдановић 1987: 165, 167 – у ОПјд., поред *њу, њума, бележи* и *њо < њóј*; Јуришић 2005: 305, 307, наводи ОП за Пчињу *њóзе, њóзи, њум(а)*), затим и граничним македонским говорима (Видоески 1965: 166, 167, југозападна села кумановског говора знају за *њóјзе гу, њóјзу гу*; у Скопском Блату и Овчепољу *њóјзе ву, на њóјзе гу*).

а) *Сас њó, нéма нíшта на њó, највíше од њó, вóда тéче од њó, за њó нéма, њó гу узíмају, њó пíтају, њó гу донéси'у, вóда тéч'е од н'ó; свí гледáле на њó, пред њó да пáдне, преко њó тáмо ми слáо, свé смо се крíле од њóјзу, сас њóјзу смо отíшле, свé по њóјзу да бíје, њíве што бíле од њóјзу ЖКГ.*

б) *Нéсмо смéље нíшта без њó, њó пóрво да пíташ, у њó íма свé береч'ёт, и њó гу је íме Мíтра, пóсл'е њó и ва' дрúга, ч'érка бíла код њó,*

ч'éка пред њóјзу, од њóјзу úзеја, сас њóјзу да íдемо, пл'éле смо сас њóјзу, за њóјзу збóресмо, на њóјзу немáло тéше, зад њóјзу се крíло, по-зaди њóјзу íма винíца, мец'а ни бíла мец'у њóјзу и нáс ПодрГ.

в) *Нóјзу га вíде, со н'óјзу бíф, зад н'óјзу кáмен', н'óјзу га отéрал'е, у н'óјзу гл'éдај, њóјзу га угрáбил'е; и óни јáшиф по нóјзу, по ч'пéница ПрекГ.*

Т а б е л а 44: ОПјд. личне заменице <i>она</i>							
	њу	ња	њау	њаја	њојзу	њо(ј)	њојзи
ЂГ	+						
ПодрГ	+				+		
ПрГ	+						
ПодгГ	+						
СиГ	+						
ЈКГ	+				+	+	
СрГ	(+)	+	+	(+)			
ПрекГ					+		(+)
ГГ		+					

ЛОКАТИВ

281. У говорима призренско-метохијске котлине, пре свега у ПодрГ, ПрГ и ПодгГ, затим у ЈКГ, опстао је локатив једнине именица у неким предлошко-падежним конструкцијама, у другима је доживео аналитизацију (Младеновић 2004: 226, Реметић 1996: 451, 461). Лична заменица Зл., међутим, знатно је подложнија аналитизацији, тако да је број примера забележен са обликом који може чувати траг посебног локативног облика релативно мали, а примери су потврђени највећим делом у ПодрГ. Сам облик, због присутности партикуле *-зи*, представља појаву синкретизма Д и Л, синкретизма који и иначе постоји у Д и Лјд. именица у овим говорима (дава *жéне* : па да ме *úдри по гла́ве* ПодрГ).

а) И бра́т и *ѓтац*, кѓ[ј] је *по н'о́јзи*, ч'е гу *уда́ри по пл'ѓч'и*; *и́ша по њо́јзи* да не се *загуби*, *не́ма ни кúч'е* ни *ма́ч'е по н'о́јзи* ПодрГ, *и́шл'е смо по н'о́јзи* до ц'ркве, *уда́рија све́кар по њо́јзи* ПрГ, *би́ја по њо́јзи* у *ре́д^т* ПодгГ, *роди́ла сам се по н'о́јзи*, *ни́ се виде́ло по њо́јзи*, *па у́дри по н'о́јзи* ЈКГ.

б) У ЂГ јављају се напоредо *н'о́јзи* и *н'о́јзе*:

Свé се *позна́ва по н'о́јзе*, *према но́јзи* и *ја́*.

Т а б е л а 45: Лјд. личне заменице <i>она</i>		
	њојзи	њојзе
ЂГ	+	+
ПодрГ	+	
ПрГ	+	
ПодгГ	+	

СиГ		
ЈКГ	+	
СрГ		
ПрекГ		
ГГ		

ПОКАЗНЕ ЗАМЕНИЦЕ

282. Склоност показних заменица ка продужавању облика партикулама добро је очувана у свим говорима ЈЗКиМ.¹⁵¹

283. Показне заменице ни у једном говору анализиране области, осим условно у ЈКГ, нису у потпуности интегрисане у заменичко-придевску парадигму. Неуклапање се огледа у различитим системима показних заменица у којима се моција рода губи у оба броја (Младеновић 2008: 334–335); системима у којима се чува моција рода у једнини, али је нема у множини; системима у којима је моција рода очувана у оба броја (Младеновић 2008: 335–339). Неуклапање се огледа, затим, у обавезности партикуле *-j* (< *-и*) у Нјд. сва три рода (*овáј* човек, *овáј* жена, *овóј* дете; *оваја* жена итд.) и Нмн. (*овéј*, *овија*, затим у обавезности партикуле *-j* у Гјд. ж. р. (од *овéј* жéне) и ОПјд. ж. р. (*овуј* жéну), али и настанком низа нових односа основе и наставака – пре свега у говорима северношарпланинског типа.

Једини говор у коме су показне заменице већим делом интегрисане у парадигму осталих заменичких и придевских речи је ЈКГ, у коме је успостављена морфолошка регуларност развијањем односа према типу завршетка у Нјд. (*тај* дон, *лупају онај* деф, *ова* жена, *ово* моје дете). У овом говору се, ипак, срећу и слаби трагови са очуваном партикулом и изван м. р. (*онóј* јéло). У ЈКГ и Гјд. ж. р. обично је без *-j*: О[д] *тé* јетрве ништа, *напија* се од *овé* ракије *љу́те*, у Дјд. свих заменичких и придевских речи се јавља формант *-ејзи*, у ОПјд. стабилни су: *до ову́*, на *ту́* вери́гу.

¹⁵¹ У говорима ЈЗКиМ нема подударности у употреби појединих партикула. Говори призренско-јужноморавског типа имају партикулу *-j* у Гјд., Дјд. (и у сложеној партикули *-јзи*), у ОПјд., у Нмн. (*овéј* људи, затим у сложеној партикули *-ија* – *овија*). Ситуација у говорима северношарпланинског типа нешто је другачија, са знатном присутношћу сложене партикуле *-ја* (Младеновић 2008: 333–338).

Структурна присутност елемента /-j-/ у облицима јд. ж. р., којом су показне заменице супротстављене осталим заменицама и придевима, говори да је елемент /-j-/ различитог порекла у облицима јд. ж. р. показних заменица и јд. ж. р. осталих заменица и придева.

284. Партикула *-зи*, која се од најстаријих времена углавном употребљавала уз демонстративне заменице *сь, ть, овъ, онъ* (Белић 1969: 130), у говорима проучаване зоне опстала је примарно уз Дјд. заменичко-придевске деκлинације, али и у облицима множине показних заменица у јужнометохијском делу *овѝза, тѝза, онѝза* (Младеновић 2008: 336).

Употреба партикуле *-зи* уз Дјд. ж. р. заменичких и придевских речи, па тако и показних заменица, опште је обележје свих говора проучаване области, а део је ширег ареала у коме се ова партикула јавља.

Партикула *-зи* додаје се облицима Дјд. ж. р. (Гјд./Лјд.) показних заменица и у другим говорима, у којима иначе изван Дјд. ж. р. (Гјд./Лјд.) клитике личне заменице ове партикуле нема. У мрковићком говору *-зи* се често додаје Дјд. показних заменица и служи за истицање (Вујовић 1969: 245–246). Могуће је да је чешћа употреба партикуле *-зи* уз Дјд. ж. р. (/Дјд./Лјд.) показних заменица у говорима ЈЗКиМ траг такве употребе. На снагу употребе партикуле *-зи* уз Дјд. показних заменица упућује и низ присвојних демонстративних заменица изведених из Дјд. с париколом (*о̀војзин / о̀вѝзин, то̀јзин/тѝјзин, о̀нојзин / о̀нѝјзин*), потврђеним и на ширем простору, пре свега у говорима призренско-тимочког и косовско-ресавског типа.

У севернометохијским говорима партикула *-зи* јавља се у Дјд. (/Гјд./Лјд.) личне заменице *она* (Букумирић 2003: 223), у Дјд. (/Гјд. / Лјд.) показних заменица (Букумирић 2003: 223), али не и у Дјд. осталих заменица (Букумирић 2003: 245). Судаћи по материјалу М. Букумирића, у севернометохијским говорима код осталих заменица, и када се јаве нови синкретични облици у Гјд./Дјд./Лјд. дативског порекла, они су без партикуле (Букумирић 2003: 229). Иновација употребе партикуле *-зи*, дакле, у говорима ЈЗКиМ знатније је снаге од оне која се констатује у околним говорима, укључујући и оне у непосредном суседству.

ДАТИВ

285. Док је у облицима показних заменица у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ остварена висока уједначеност, морфо-

лошки односи у систему показних заменица у говорима северношарпланинског типа показују знатну разноликост. У ГГ су очувани старији облици с наставцима *-ој*, *-ојзи/-ојсу*. СрГ и ПрекГ, међутим, преобликовали су наслеђени морфолошки систем ових заменица развијајући нов однос основе и наставка типа *таја* : *тајези* / *тејзи*. Нови морфолошки тип регуларизација је нетипичног односа основе показне заменице са једнофонемском основом (т-а-ја : т-ој-зи) у морфолошки тип који је преузет из присвојних заменица, са посредовањем финалног елемента *-ја* у обема скупинама заменица (*моја* : *таја* – *мој-е-зи* : *тај-е-зи*).

а) Дјд. ж. р. типа *тојзи*:

Овојзи-жени продади поскупо, *овојзи* појевтино, *овојзи* сестри, *овојзи* гл'еданици, *овојсу*-војски, *овојзи*, *овојсу*-сестри, *војсу* ваке, *војсу*-жени, *не*-давам *војсу*, л'ебот го носил'е *тојзи*-војски, *тојсу*-жени, *тојзи*-дејки; *тојзи*, *никојзи* више, *тојсу* ваке, *тојсу* *не*-давај; *онојсу*-кучки зел'е, *онојзи*-сестри, *вел'* и *онојзи*-жени, *ће* збори *онојзи*-жени ГГ, *овојзи* *не*мало, *тојзи* девојке СрГ.

б) Дјд. ж. р. типа *тој*:

*Овој*¹⁵² жéни, *тој* жéни ГГ, *овој* жéне дéца, да и рéч'е *тој* жéне СрГ.

в) Дјд. ж. р. типа *тејзи*:

Овејзи да гу однесеш, што гу било *вејзи* жéне, *вејзи* матере, *вејзи* жéне гу име Бошка, *тејзи* зóве гу дошл'е брач'а, *не*мој *тејзи* мац'ушнице, дала гу дар *тејзи* сестре, *онејзи* *не* гу било лóко, *онејзи* млац'ејзи ПрГ, примере за ПрГ в. и у Реметић 1996 : 494; *не*мој да гу кажеш *тејзи* сестре, *онејзи*¹⁵³ *нашејзи* кúме ЂГ, *овејзи* гу јавија, *вејзи* постарејези жéне дéте, *вејзи* гу лóпна шамар, *вејзи* да не се види; *тејзи* Оч'анке, зашто да зидаш и *тејзи*, *тејзи* мајке Бог да гу држи дýшу ПодрГ, *вејзи* ч'ерке, па 'е другак *овејзи*, *вејзи* сестре дéвер, снаја *тејзи* свекрве, и *тејзи* девојке брат, а гу вика *тејзи*, *моје* сестрич'не; *тејзи* постарејези ч'ерке, *тејзи* ч'ерке, *тејзи* да има, свé однел'е *онејзи* лазарке ПодгГ, *овејзи* ћерке дéте, свекрва *тејзи* Војке, вржемо и *тејзи* што носи, дошло дéте *тејзи* жéне, *онејзи* *нашејзи* краве, *онејзи* Штрпчанке СиГ, син *овејзи* старéјзи, дéте *овејзи* лóдејзи жéне, *овејзи* жéне бiја гу мýж^м, однеси и *вејзи*, лóму погач'у *тејзи* девојке на главу, однеле гу помóч' *тејзи*, мóра да плати

¹⁵² Пример је из народне песме.

¹⁵³ М. Стевановић за ЂГ наводи два облика Дјд. заменице ж. р. *онај* – *онејзи* и *онојзи* (Стевановић 1950: 140). У мом материјалу као дијалекатски аутохтон потврђен је само облик *онејзи*.

тејзи вештице, *оњејзи* ако остане, *оњејзи* да се родиу свѣ жѣнске дѣца ЖКГ.

г) Дјд. ж. р. типа *теј*:

Теј жѣне дѣца гу умирав ПрГ, дѣца *те*¹⁵⁴ жѣне ЂГ, *овеј* уч'итѣљке да гу однесе, *те* жѣне гу се разбол'е муш* ПодрГ, испл'ѣла сѣм *вѣ* постаре ч'ѣрке пуловѣр, однеси гу *те* друге жѣне, *те* постаре јет'рве дѣца ги умирал'е ПодгГ, изоноди ги *ове* нашѣјзи снаве, да ймоу дѣца *те* Севчанке СиГ, донѣле гу фли'е *ове* наше ч'ѣрке ЖКГ.

286. У систему заменичко-придевске промене СрГ показне заменице имају специфичну позицију.

а) Основни облик Дјд. показних заменица због *-ј* на крају основе у СрГ под утицајем је меке заменичке промене, иако је у друге заменице меке заменичке промене у овом говору остварен продор тврде промене (*чијојзи*, а вероватно и *мојзи* < *мојојзи*). Основни модел зависних падежа показних заменица у једнини свих родова у СрГ има елемент */-е-/* на почетку наставка: *оваѣга*, *таѣга оваѣму*; *оваѣзи*, *таѣзи*, *онаѣзи*. Уопштавање вокала */-е-/* у наставку показних заменица, које се и иначе издвајају из заменичко-придевске парадигме и у другим говорима, може бити подупрто стањем у оближњим западномакедонским говорима, у којима је у зависним падежима једнине м. р. и ж. р. у већем делу остварена корелација *овега*, *овему* : *овејзи* (Видоески 1965: 150). Такве корелације нема у СрГ у другим скупинама заменица (*нашега*, *нашему* : *нашојзи*), а нема је ни у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ (*овога*, *овому* : *овејзи*).

б) У опису говора Сретечке жупе М. Павловић (Павловић 1939: 174–175) не наводи Дјд. типа *оваѣзи*.

Поред типа *оваѣзи*, у СрГ су потврђени и облици који се срећу у околним говорима: призренско-јужноморавско *овејзи*, *тејзи*, *онејзи*, затим облици према ГГ *овојзи*, *тојзи*, *онојзи*; *овој*, *тој*, *оној*.

в) *Оваѣзи* државе ги 'е брига, *оваѣзи* жѣне кућа, брат *оваѣзи*, *оваѣзи* Вѣселке дѣца, да дадем *оваѣзи* ка *таѣзи* [ћерке], *таѣзи* мѣчке, тѣвчиња *таѣзи* жѣне, *онаѣзи* што ги се слóшило, ги снѣмале („убити, учинити да неко није жив“) дѣца *онаѣзи* жѣне;

ћѣрке *овејзи*, *овејзи* Душанке дѣца, *тејзи* што мóгла, како *онејзи* кад нѣма *тејзи* (в. и Павловић 1939: 174);

¹⁵⁴ У једнинским облицима показних заменица у ЂГ јавља се скоро доследно партикула *-ј*.

óвојзи нéмало, тóјзи дéвојке;
óвој жéне дéца, да и рéч'е тó' жéне.

У вишим селима СрГ присутан је и облик Дјд. ж. р. *тајзи*: *Тајзи*-сестре, *тајзи* не остáнало. Нису потврђени облици овога типа од других показних заменица.

287. У ПрекГ у Дјд. ж. р. показних заменица развијен је морфолошки тип који се наслања на сретечки однос основе облика зависних падежа показних заменица према Нјд., али са утицајем горанског модела који елиминише елемент /-e-/ из облика (овај+ези > овајзи : овојзи у ГГ). Елиминисање првог вокала наставка могуће је пошто је носилац граматичког значења заменичко-придевске деклинације партикула *-зи*, која се у северношарпланинским говорима јавља само у Дјд. ж. р. заменичко-придевске парадигме:

Óвајзи (: óваја) постáројзи, *óвајзи* мóјзи сéстри, *тајзи* жéни, *тајзи* твóјзи, и *тајзи* ги рéч'и, *тајзи* нáшојзи жéни ПрекГ.

Т а б е л а 46: Дјд. ж. р. показних заменица						
	<i>тејзи</i>	<i>теј</i>	<i>тојзи</i>	<i>тој</i>	<i>таези</i>	<i>тајзи</i>
ЂГ	+	(+)				
ПодрГ	+	(+)				
ПрГ	+	(+)				
ПодгГ	+	(+)				
СиГ	+	(+)				
ЈКГ	+	(+)				
СрГ	(+)		[+]	[+]	+	[+]
ПрекГ					+	[+]
ГГ			+	[+]		

ГЕНИТИВ

288. У свим говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ – ако у Гјд. ж. р. показних заменица није продро ОП, генитив има наставка *-ej*, са партикулом *-j* (< и), осим у ЈКГ, у коме се партикула најчешће не јавља.

Нови синкретизам Гјд./Дјд. са продором дативске форме са партикулом *-зи* у генитив, потврђен је у свим говорима призренско-јужноморавског типа. О склоности показних заменица ка партикулама говори и то што Гјд. ж. р. показних заменица типа *тејзи* није необичан ни у

говорима у којима су потврде Гјд. ж. р. осталих придевских заменица са синкретизмом Гјд./Дјд. типа *својзи* ретке или их нема (Подрг, СиГ).

Само се у Подрг и ЂГ јављају нови генитивни облици с наставком *-ејзе*.

С обзиром на то да се елемент */-ej/* јавља и у типу *теј* и у типу *тејзи*, морфолошки знак за разликовање Гјд. и Дјд. је присуство / одсуство партикуле *-зи*. Ова разлика најчешће опстаје, пошто је основни облик Гјд. показних заменица без партикуле, основни облик Дјд. показних заменица облик с партикулом.

Релативно чешћа употреба форме показних заменица типа *тејзи* / *тејзе* у Гјд. ж. р. од оне У Гјд. ж. р. осталих заменица у призренско-јужноморавским говорима ЈЗКиМ, може упућивати на то – с обзиром на својство показних заменица ка партикулама – да је продору облика типа *тејзи* / *тејзе* у Гјд. ж. р. погодовао Гјд. с наставком *-еј*, који се уклапа у структуру датива показних заменица (*овеј* : *овеј-зи*).

а) Гјд. ж. р. типа *теј*:

Жéна ми је од *вé* кúч'е, добíсмо од *вé* војске, ч'екал'е не ко[д] *те'* шúме, до *те'* славе ПрГ, од *овé* Ђакóв^фке, да úзне од *вé* л'утике, ку[д] *те'* ђамíје ЂГ, мáло код *овé* снаве, мáло смо имáл'е стрá от *вéј* кúч'ке, о[д] *те'* фóрбе, о[д] *теј* крáве нíшта, од *вé* уч'итéл'ке наúч'исмо, и да понéсем во́ду *вéј* стáре жéне, мáло о[д] *теј* раки́е се напíла, јéн шо бíја о[д] *теј* фамíл'иe Подрг, јéдан од *вéј* згрáде, до *вé* недéл'е нé се рабóта, от *вé* лúтике нéма áввар, прéде о[д] *теј* вúне, од *вé* зéмн'е нéма ч'еница, испл'éла фанéлу о[д] *те'* прéц'е, искоч'исмо о[д] *те'* заеднице, узéсмо сна́шу о[д] *онéј* дóбре кúч'е Подрг, од *овé* жéне дéте, остáло од *овé* жéне, íмам дéте од *овé* жéне, до *овé* годíне работáла, нéмам сéно од *овéј* ливáде; да гу довéде до *те'* бачéн'е СиГ.

Три забележена примера са беспредлошким генитивом временског значења у Подрг, с обзиром на усамљеност, вероватно су траг књижевног језика: И *овéј* годíне му рéка Драгíша, нéма да се íде *вé'* годíне, сн'éг^к напá *те'* годíне двá мéтра Подрг.

У овом значењу је, иначе, у свим говорима ЈЗКиМ у употреби беспредлошки ОП временског значења.

б) Гјд. ж. р. типа *те*:

Унúк ми је од *овé* ч'эрке, о[д] *те* јетрве нíшта, напíја се од *овé* раки́е лúте, од *овé* кúч'е до тéбе, íмаш ли унúке од *онé* ч'эрке ЈКГ.

в) Гјд. ж. р. типа *тејзи*:

Од *овéјзи* ч'е доби'еш, да попијем кафу код *вéјзи* жéне, о[д] *тéјзи* јетрве има три дéцу, донéсите до *овéјзи*, нéма áбер од *онéјзи* којшике ПрГ¹⁵⁵, од *вéјзи* л'ивáде, рáзбол'е се од *овéјзи* раки'е ЂГ, л'епóта код *овéјзи*, мло́го од *овéјзи* видéла, и о[д] *тéјзи* во́де мéљеш три воденице, кэт сáм била код *овéјзи* унúке, óна ми била код *вéјзи* жéне, узóв од *вéјзи* жéне и дадóв *тéјзи* ПодрГ, од *вéјзи* јетрве, до *вéјзи* селáнке сéде, трéч'и пúт ку[д] *тéјзи*, да ме úзоу о[д] *тéјзи* стрíне ПодгГ, од *овéјзи* жéне, од *овéјзи* сéстре, доша од *овéјзи* жéне брáт, од *овéјзи* снáше брáт, узéла сам од *вéјзи* да плéтем; штó, бéдо, од *овéјзи* СиГ, код *овéјзи*, ку[д] *тéјзи* да ч'úтиш, од *овéјзи* жéне узíма млéко, од *онéјзи* н'íве, према *овéјзи* девојке нéма беч'áр ЖКГ.

г) Гјд. ж. р. типа *тéјзе*:

Од *овéјзе* н'íве отидó у дрúгу, од *вéјзе* старéе сéстре, ко[д] *тéјзе* цóркве у Оч'у Гол'éму, зáшто ку[д] *тéјзе* винíце ПодрГ, мóгу да плáтим од *вéјзе* пéнзије, од *овéјзе* пекáре ЂГ.

ЛОКАТИВ

289. Ако у Лјд. није продро ОП, јавља се више морфолошких типова, у којима се уочава синкретизам са Дјд.

а) Лјд. ж. р. типа *тéј*:

Па ме úдри по *вéј* рúке, па да се тúцам по *тéј* држáве, ч'е му се уч'íни према *тéј* во́л'е ПрГ, нeмáло тóј по *тéј* држáве ЂГ, да ме удáри по *вéј* рúке, свé ме измáстила по *вéј* рúке, по *вéј* нóге да ми исíпе вријáну во́ду; по *тéј* Приштíне не вúкл'е, рабóтала према *тéј* снáге, ч'éка не при *тéј* кúч'е ПодрГ, према *вéј* глáве и кáпа, по *вéј* л'ивáде нéма ПодгГ, по *овé* Србíје има лопóви ЖКГ.

б) Лјд. ж. р. типа *тéјзи*:

Ч'е се омóкри по *вéјзи* кíше; према *тéјзи* ладнóч'е, вој нéе нíшто, ме носíл'е по *тéјзи* н'íве ПрГ, íма по *вéјзи* бáшч'е дајкíне, према *тéјзи* зíме, по *тéјзи* рéке ловíја рíбе, нeмáло јарабíце по *тéјзи* л'ивáде ПодрГ, по *вéјзи* глáве да се лúпа, према *тéјзи* девојке и беч'áр трéба да бíне, íди тражи по *тéјзи* н'íве ПодгГ, према *тéјзи* мúке, по *онéј-*

¹⁵⁵ За ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 494.

зи баче́н'е СиГ, ни према *ове́јзи* Да́нке, по *те́јзи* држа́ве има́ло ра́тове, има́ло куко́љ по *те́јзи* ч'ени́це ЖКГ.

в) Лјд. ж. р. типа *те́јзе*:

Према *те́јзе* во́јске, н'ина ни́шта ЂГ.

ОПШТИ ПАДЕЖ

290. У говорима ЈЗКиМ у судбини Ајд./ОПјд. ж. р. показних заменица постоји јасна подела између говора призренско-јужноморавског и северношарпланинског типа.¹⁵⁶

а) У свим призренско-јужноморавским говорима очуван је старији морфолошки тип, са јављањем партикуле: *ову́ј*, *ту́ј*, *ону́ј*. Изузетак је ЖКГ, у коме се партикула среће ретко. Ретки примери без партикуле *-ј* бележени су у ПодрГ и ПодгГ.

Нови синкретизам са ширењем дативске форме показних заменица у акузативну – присутан у делу говора у ОП заменице *она* – није потврђен.

Искоч'ило му на *ву́ј* ру́ку, у *ву́ј* во́ду, да попи́јем *ову́ј* во́ду, сас *ову́ј* но́гу, све на *ту́ј* куч'у, све се осуши *ву́ј* годи́ну, за *ту́ј* поста́ру јет'рву, сас *ту́ј* њего́ву сестру, сас *ту́ј* Приздренку на́шу, л'еч'ија гу *ту́ј* дам-лоса́ну ру́ку; *ону́ј* же́ну гу не́ч'е, *ону́ј* комши́ку ПрГ, за ПрГ примере в. и у Реметић 1996: 489–490; ка сџг *ву́ј* са́лу, ако ђе *ову́ј* то́рбу, у *ову́ј* шо́љу, *ву́ј* годи́ну ч'е до́ц'ем, у *ву́ј* њи́ву; у *ту́ј* кн'и́гу, о[д] *ту́ј* ч'аши́цу раки́у; донесе́мо *ону*-зе́мн'у, да прода́ва *ону*¹⁵⁷ бо́зу, у *ону* Бара́шину шо ка́жем, она гу поди́гне *ону́ј* го́ре ПодрГ, у *ву́ј* са́лу, за *ву́ј* слобо́ду, на *ву́ј* стра́ну пи́ше, над *ву́ј* ма́раму це́диш, про́баш *ву́ј* пога́ч'у, на *ту́ј* здрављи́цу, про́баш *ту́ј* пи́ту, истера́мо *ту́ј* гламњи́цу, с *ту́ј* води́цу, и по́сл'ен *ону́ј* пшени́цу, *ону́ј* годи́ну пред бомбардува́н'е, *ону́ј* кумо́ву пога́ч'у, с *ону́ј* вла́ч'у, над со́фру *ону́ј* окрúглу ПодгГ, од *ову́ј* годи́ну, а *ову́ј* [ћерку] у нару́че, с *ову́ј* покрива́чу, *ову́ј* гу ру́жим, да исече́ш *ову́ј* врбу, у *ву́ј* жу́ту; процеди́ *ту́ј* во́ду, *ту́ј* ко́жу гу очисти́мо; у *ону́ј* цркви́у СиГ, у *ову́ј* дру́гу куч'у, од *ову́ј* ч'ерку, за *ову́ј*, до *ову́ј*, на *ту́ј* вери́гу, узу́ *ту́ј* јабу́ку, има́ше *ону́ј* маши́ну ЖКГ.

¹⁵⁶ Више о Дјд. ж. р. показних заменица в. у Младеновић 2008: 339.

¹⁵⁷ Упореди у овом говору и: *Немо́* да ка́жете; *немо́* да лóжеш.

б) У говорима северношарпланинског типа у ОПјд. ж. р. јављају се различити облици.

У СрГ је формирано више облика ОПјд. ж. р.: ос *táa* жéна, да виђим *táu* крáву. Разлика у облицима настала је као резултат општег колебања у ОПјд. ж. р. именских речи у СрГ, насталог морфолошким ширењем наставака са западномакедонском рефлексацијом назалног вокала задњега реда (виђим *stára* жéна), али и чувањем органског рефлекса српскога типа у овом говору (ви́кни ма́јку, мо́у по́стару ћéрку). Облици ОПјд. *óvaa* / *óvau*, *táa* / *táu*, *ónaa* / *ónau* настали су различитим морфолошким обележавањем основе ж. р. *ta-*.

Пред *ovaá*-црква, у *óvaa* расóлница, у *táa* дупка, по́ток до *táa* ливада, зад *táa* ко́шара, сом ви́деф *taá*-жена, оз *ónaa* јéтрва, оз *óvau* снáу, за *óvau* о́фцу, зад *óvau* [жену], оз *ónau* да идеш СрГ.

в) Због западномакедонске рефлексације назалног вокала у ГГ изједначени су ОПјд. ж. р. и Нјд. ж. р. (Младеновић 2001: 115–116).

г) У ПрекГ ОПјд. ж. р. показних заменица у свему је уклопљен у заменичко-придевску деклинацију, са продором дативске форме и морфологизацијом уношењем обележја ОПјд. ж. р.:

О[д] *óvajzu*, ви́деф *vájzu* жéну, со *tájzu* жéну сом зéла, за *tájzú*-жену, пред *óvajzu* жéну, ви́деф *tájzu* ПрекГ.

Т а б е л а 47: ОП јд. ж. р. показних заменица					
	<i>туј</i>	<i>ту</i>	<i>та(j)a</i>	<i>тау</i>	<i>тајзу</i>
ПрГ	+				
ЂГ	+				
ПодрГ	+				
ПодгГ	+				
СиГ	+				
ЈКГ	(+)	+			
СрГ			+	+	
ПрекГ					+
ГГ			+		

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ О ЈЕДНИНСКОЈ ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКОЈ ПАРАДИГМИ ЖЕНСКОГ РОДА

291. Степен очуваности именске флексије у говорима ЈЗКиМ различит је у зависности од припадности говора призренско-јужноморавском или северношарпланинском типу, затим од граматичког броја. Флексија је боље очувана у говорима призренско-јужноморавског типа. У једнини је број облика већи него у множини.

Флексија је најотпорнија на продор аналитизма у једнини а-деклинационог обрасца именица.

У говорима ЈЗКиМ у заменичко-придевској деklinацији ж. р. јд. уочавају се две тенденције, иначе присутне у косовско-ресавским и призренско-јужноморавским говорима:

а) Тенденција у којој се морфолошка средства из именица шире у заменичко-придевску деklinацију (пре свега ширењем дативског наставка *-е*: *однѐси нáше сѐстре*);

б) тенденција стварања новог синкретизма Гјд./Дјд./Лјд. ж. р., са уопштавањем именичког *-е* или уопштавањем заменичко-придевског дативског наставка *-ејзи* (без или са секундарним морфолошким адаптацијама).

У говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ старији однос у флексији Гјд. (од *нáше сѐстре*), Дјд. (*нáшејзи сѐстре дѐца*) и Лјд. (по *нáше кúч'е*), иако нападнут новим синкретизмом дативског порекла (од *нáшејзи сѐстре – нáшејзи сѐстре дѐца – по нáшејзи кúч'е*), и даље представља основно обележје заменичко-придевске деklinације.

Ширење новог синкретичног облика заменичко-придевског дативског порекла у Гјд./Дјд./Лјд. у заменичко-придевској деklinацији у призренско-јужноморавским говорима ЈЗКиМ веће је снаге од онога које се констатује у било ком другом српском говору. О снази иновације у говорима посматране зоне сведочи и то што је иновација синкретизма типа *њóјзи* захватила не само заменицу *óна* већ и остале заменице, које у другим говорима – који иначе знају за нови синкретизам заменице *óна* – остају изван таквог синкретизма.

292. Судаћећи по облицима новог синкретизма у јд. ж. р. заменичко-придевске деklinације говора ЈЗКиМ, у којима доминирају облици дативског порекла (*њóјзи, нáшејзи, њóјзинејзи*), овај падеж има најачу позицију у морфолошком систему у овом делу деklinације заменичких и придевских речи. Разлоге за овакво ширење дативског облика треба тражити у морфолошкој стабилности флексивног датива на ширем ср-

пско-македонском ареалу чији су део говори анализирани зоне, али и истовременог ширења аналитизма у Гјд. и Лјд., чиме је позиција ових падежа ослабљена.

293. Ако у Гјд. није продро ОПјд., поред доминантног облика на *-е* (да *úзне* од *његове жéне*), јављају се облици дативског порекла као део новог синкретизма Гјд./Дјд./Лјд.

294. У А/ОПјд. ж. р. заменичко-придевске деклинације стабилан је наслеђени наставак *-у* (*њú, моју, њóјну, некоју*). И овај падеж, међутим, претрпео је измене у правцу ширења дативског облика, са претежном тенденцијом избегавања новог синкретизма Дјд. и А/ОПјд. морфологизацијом дативског облика морфолошком ознаком за А/ОПјд. (*њóјзу, мојзу*). Продор дативског облика у А/ОПјд. мањег је обима, пошто захвата само заменицу *она*, осим у ПрекГ, у коме нови морфологизовани облик ОПјд. дативског порекла заменичко-придевске деклинације захвата све заменице. Иновација ширења дативског облика у А/ОПјд. личне заменице *она* у говорима призренско-јужноморавског типа, подстакнута синкретизмом дативско/акузативне енклитике заменице *она* – *зу*, има паралелу са оваквим новим синкретизмом у говорима косовско-ресавског и мањим делом призренско-тимочког типа.

295. Ијд. у свим говорима анализирани зоне замењен је аналитичким конструкцијама. Судаћи по окамењеним облицима прилошког типа у Ијд., потврђеним само у говорима призренско-јужноморавског типа, у овом падежу уопштен је наставак *-ом*: *војником кэт сэм бíја; девојком сэм пл'éла*, и *девојком* и *снашом*; *здравицом* се *вíка* на *свáдбу* (Младеновић 2004: 226).

На прилошки карактер употребе облика Ијд. у оваквим примерима упућује немогућност употребе придевске речи уз ове именице.

296. Док је синкретизам Гјд./Дјд./Лјд. именица а-деклинационог обрасца у говорима призренско-јужноморавског типа доследан – са уопштеним наставком *-е* (*жéне, сéстре, гáзде, нáше*), уколико у Гјд. или Лјд. не продире аналитизам, у заменичко-придевској деклинацији среће се више наставака ових падежа (*моје / мојзи / мојзе / мојej*). У оваквом новом синкретизму заменичко-придевске деклинације преузима се структурни модел именичког синкретизма, и то употребом заменичког облика који конгруира са једним од синкретичних падежа. Нови синкретизам Гјд./Дјд./Лјд. ж. р. заменичко-придевске деклинације сведочи о томе да је наслеђена дистрибуција падежних граматичких морфема заменичких и придевских речи делимично промењена,

али не у потпуности преобликована. Наиме, у говорима ЈЗКиМ нити је ширење дативског облика (*нашејзи, старејзи*) у Гјд. и Лјд. изразито истисло основне облике ових падежа (од *наше*, до *старе*; по *наше*, према *старе*), нити је синкретизам Гјд./Лјд. (*наше, старе*) знатније ушао у дативски облик. О стабилности морфолошког обележавања Гјд. ж. р. придевско-заменичке деклинације, на пример, говори поновна морфологизација и елиминација синкретизма насталог ширењем дативског у генитивни облик у ПодрГ: *од њојзи > од њојзе* (: *од ње*) Оваква морфологизација, међутим, није захватила све говоре, пошто у граматичким системима говора анализираних зоне делују дивергентне законитости, настале у резултату контаката различитих дијалекатских система.

297. После уопштавања наставка меке промене у Гјд. именица а-деклинационог обрасца у говорима у којима је опстао флексивни Гјд. им. на -а (од *Милице, од жене*) подржан је већ постојећи синкретизам Дјд. и Лјд. им. а-, ја-основе уопштавањем наставка тврдих основа у свим говорима призренско-јужноморавског типа проучаване зоне. Овакво успостављени нови синкретизам Гјд./Дјд./Лјд. именица с наставком -е подстакao је и нови синкретизам у заменичко-придевској деклинацији јд. ж. р., који се по неким својствима приближава ситуацији у косовско-ресавским говорима.

У ГГ, у коме се у неким предлошко-падежним конструкцијама одржао Гјд. именица а-деклинационог обрасца, у заменичко-придевској деклинацији потврђен је само облик на -е. Пошто је у овом говору у Дјд. а-именичке деклинације уопштен наставак -и (*сестри, офци*), а Лјд. потпуно замењен ОПјд., није било услова за стварање новог синкретизма.

Судећи према малобројним примерима очуваног Гјд. именица а-деклинационог обрасца и Гјд. ж. р. заменичко-придевске деклинације у генитиву заклетве, и у ПрекГ у Гјд. уопштен је наставак -е (*Жими душице материне*).

298. Уопштавање елемента /-е-/ у наставку Дјд. заменичко-придевске деклинације остварено је у свим говорима призренско-јужноморавског типа југозападног дела Косова и Метохије (*нашејзи, каквејзи, старејзи*). Овај елемент стабилизован је у Гјд./Дјд./Лјд. ж. р., независно од тога да ли се синкретизам заснива на уопштавању наставка -е или наставка -ејзи.

Уопштавање /-е-/ у наставку Дмн. -ема (*нашема људима, нашема женама, нашема говедима, нашема децама, нашема браћима*) у говори-

ма ЈЗКиМ део је ширег уопштавања /-e-/ у заменичко-придевској парадигми оба броја.¹⁵⁸

Оваквог уопштавања има, додуше недоследног пошто је ситуација у појединачним говорима проучаване зоне различита, у оквиру општег смањења броја облика у множини, ширењем општемножинске -e форме у Нмн.: *наше мџи, наше жџене, наше сџела, наше дџџа*.

Одговор на питање о пореклу, разлозима и механизмима уопштавања елемента /-e-/ у наставцима заменичко-придевске деклинације на већем простору косовско-ресавских, призренско-тимочких али и дела македонских говора, није ни мало једноставан. У процесу елиминације двојности наставака тврђих и меких промена, затим преобликовања у парадигми одређенога вида, замађљени су и полазни систем и дистрибуција наставака. Накнадни процеси аналитизације додатно су трансформисали наслеђени систем, тако да су могућа различита решења, тим више што је наслеђени систем палаталних сугласника редукован очвршћавањем дела јединица. Отуд се може пре говорити о општој сродности у резултатима у оквиру појединих иновација него о идентичној еволуцији у оквиру ширег ареала.¹⁵⁹

299. Корелација наставака Дјд. ж. р. именица а-деклинације и заменица / придева ж. р., са ширењем именичког наставка у заменичко-придевску деклинацију, остварује се и у говорима ЈЗКиМ.

а) У говорима призренско-јужноморавског типа, у којима је у Дјд. именица уопштено -e, у Дјд. заменичко-придевске промене јавља се именички наставак -e (дади *наше стрине*) или се елемент /-e-/ налази у наставку -eјзи, тако да не треба искључити допринос именичког наставка -e у Дјд. у уопштавању заменичко-придевског -eјзи. У облицима типа *нашејзи* наставак упућује на дативско / локативски наставак меке заменичке промене, са чувањем наставка -ej (< -ei, *mojei), проширен на све заменице. Уопштено -eјзи, такође, може бити траг ширења тврде промене старог одређеног вида придева Дјд./Лјд. ж.р. (*nověi) (Белић 1969: 146). Није искључено, дакле, да се у уопштеном наставку -eјзи налазе заправо трагови обе промене.

На овакву могућост, а не на додавање партикуле -зи на дативски заменичко-придевски облик настао наслањањем на именички наставак -e, упућује чињеница да се елемент /-j-/ у наставку јавља само у Дјд.

¹⁵⁸ Уп. са сличним стањем у призренско-тимочким и косовско-ресавским говори-ма (Павловић 1970 : 86, Букумирић 2003: 246, Јовић 1968: 125).

¹⁵⁹ О различитим објашњењима појединих иновација у поменутом ареалу види у: Ивић 1994: 223–224, Пецо-Милановић 1968: 338, Марковић 2000: 154.

(са каснијим ширењем дативског облика новим синкретизмом у Гјд. и Лјд.), док га нема у Гјд., Лјд., Ајд./ОПјд. Овакав распоред елемента /-j-/ у јединској деклинацији свих заменица, осим у показнима у којима се уопштава партикула у свим облицима јединске деклинације, упућује на различито порекло /-j-/ у парадигми показних заменица и осталих заменица и придева.

б) У ГГ и ПрекГ, у којима у Дјд. именица уопштено *-и*, у Дјд. заменичко-придевске деклинације јавља се *-ојзи*.

Морфемска подударност дативског именичког и дативског заменичко-придевског наставка остварује се и када се у Дјд. заменичко-придевске деклинације јавља именички наставак: *Да́ва мо́је ће́рке* : *Да́ва мо́ји ће́рки*.

в) Корелација дативског наставка јд. ж. р. именица и дативског наставка јд. ж. р. заменица и придева остварује се највећим делом на ширем српско-македонском ареалу око говора ЈЗКиМ. Ближи и даљи говори призренско-тимочког типа у којима је датив остао изван аналитизације знају за однос *-е* : *-е* (Павловић 1970: 81, 84; Богдановић 1987: 167, 181; Тома 1998: 304, Јуришић 2005: 305, Марковић 2000: 154), затим говори косовско-ресавског типа (Букумирић 2003: 245, Симић 1972: 345, Јовић 1968: 124, Радић 1990: 28), говори западне и северозападне Македоније (Видоески 1965: 144, 150–151, 166, 167, 176).

У говорима наведеног ареала доследност корелације највећа је у северним, северозападним и западним македонским говорима, затим у призренско-тимочким говорима, док се у косовско-ресавским некада јављају напоредо облици типа *овејзи* / *овојзи* (уп. Јовић 1968: 124).

Интересантна је корелација именичког наставка и заменичко-придевског наставка Дјд. ж. р. у македонским говорима у којима аналитизам није захватио датив. За говоре ЈЗКиМ од значаја је да се датив среће у северном, западном и северозападном делу Македоније (Видоески 1965: 175–179), оном делу који је територијално уз српске говоре ЈЗКиМ. У овом српско-македонском ареалу, у Дјд. именица а-деклинационог обрасца, уопштена су два наставка: *-е* и *-и*. Наставак *-е* среће се у македонским говорима уз српске говоре проучаване зоне, али и јужније према Охридском и Преспанском језеру (Видоески 1965: 176). У полошким говорима у дативу уопштен је наставак *-и*, који се завршава у два говора југозападног дела Косова и Метохије – ГГ и ПрекГ. У облицима Дјд. ж. р. заменичко-придевске деклинације у македонским говорима уочава се висока доследност односа *овејзи* *жене* и *овојзи* *жени* (Видоески 1965: 144, 145, 150–151, 166; види и карту 21). Док је у западнома-

кедонским говорима у већем делу остварена корелација овего, овему : овејзи (Видоески 1965: 150), такве корелације нема у српским говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ (овога, овому : овејзи).

г) У свим говорима ЈЗКиМ, без обзира на типолошку припадност, осим у Гјд./Дјд./Лјд јд. ж. р. заменичко-придевске деклинације, у једнини је очувана стабилност у судбини вокала наставка у зависности од природе претходног сугласника. У говорима који су предмет овог истраживања у једнини м. р. остаје стабилна дистрибуција *-ога/-ега*, *-ому* /*-ему*, тако да нема иновација косовско-ресавског типа *овем* ђаку, у *оном* рату (Пецо-Милановић 1968: 336, 337).

300. Партикула *-зи* јавља се у Дјд. ж. р. заменичко-придевске деклинације, независно од тога да ли се уопштава наставак *-ејзи* или наставак *-ојзи*. Док се у Дјд. ж. р. јавља и ређи наставак *-е*, у Дјд. заменице *она* стабилизован је искључиво облик с партикулом *-зи*, без обзира на то да ли је очуна старина *њејзи* или је остварена иновација *њојзи*. На овај начин партикула *-зи*, као део наставка *-ејзи*, *-ојзи* постаје маркантно обележје Дјд. заменичко-придевске деклинације. Стабилност партикуле *-зи* у наставку *-ејзи* / *-ојзи* у говорима анализираних зоне и отпорност на дативску морфологизацију продором *-е* у партикулу, део је ареала који чине северозападни и западни македонски говори у којима партикула *-зи* (*овејзи* / *овојзи*) најчешће остаје¹⁶⁰ (Видоески 1965: 150–151) изван продора дативског именичког *-е*.

Продор облика типа *њојзе*, *овејзе* у Дјд. потврђен је само у ЋГ, и то као факултативна форма. Нема је ни у јужнокосовском говору, иако се овакав облик бележи у јањевском говору (Павловић 1970: 81, 84), који се територијално али и типолошки не удаљава много од говора јужнога Косова.

Облици Дјд. с наставком *-ези* / *-езе*, поред *-ејзи* / *-ејзе*, потврђени на различитим тачкама призренско-тимочких (Јуришић 2005: 305, 307), косовско-ресавских (Јовић 1968: 124) и западних и северних македонских говора (Видоески 1965: 135, 144), нису својство ни једног говора анализираних зоне. Слаби трагови додавања партикуле *-зи* на облик Гјд./Дјд./Лјд., када настаје нови наставак *-ези*, потврђени су само у ПодрГ, и то само од заменице *свака* (*свакези*). И у овом говору у овој заменици доминирају потврде типа *свакејзи*.

¹⁶⁰ Има, међутим, и у овим говорима спорадичног продора *-е* (Видоески 1965: 150–151).

Осим у ЂГ, у коме се у Дјд. ж. р. поред *њојзи* јавља и облик *њојзе*, у осталим говорима анализираних зоне потврђено је само *њојзи* / *њѐјзи*.

Само порекло облика *њојзе*, присутног у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима¹⁶¹, али и у граничним говорима Македоније (Видоески 1965: 136, 167), резултат је превирања у Дјд. ж. р. придевских речи, па је отуд у неким говорима присутно двојство облика с партикулом (*њојзи* : *њојзе*), али истовремено и облика са и без партикуле. За оближње македонске говоре који чувају флексивни датив једнине, а са којима су говори проучаване области на југозападу Косова и Метохије били у одређеним контактима, карактеристично је јављање Дјд. ж. р. придевских и заменичких речи по правилу с партикулом *-зи/-зе*. Одсуство Дјд. ж. р. са заменичко-придевским наставком без партикуле, односно њихово ретко појављивање које доводи у питање њихову стабилност у морфолошком систему, део је ареала који чине говори југозападног дела Косова и Метохије, затим северни, северозападни и западни македонски говори. Северна ивица ареала у коме се Дјд. ж. р. по правилу јавља са партикулом (*нашејзи* / *нашојзи*, *старејзи* / *старојзи*) је ЂГ, пошто се већ у непосредном суседству у северној Метохији у Гјд./Дјд./Лјд. ж. р. јављају облици *њојзи*, *њојзе*, *њози* (Букумирић 2003: 345) од личне заменице *она*, док су Гјд./Дјд./Лјд. осталих заменица и придева чешћи с наставком *-е*, ређи с наставком *-ој* (Букумирић 2003: 245).

¹⁶¹ Белић 1905: 282, Павловић 1970: 81, Богдановић 1987: 167, Жугић 2005: XXI, Тома 1998: 304, Јуришић 2005: 305, 307, Букумирић 2003: 223, 245, Симић 1972: 345.

ОБЛИЦИ ЗАВИСНИХ ПАДЕЖА МНОЖИНЕ ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКЕ ПРОМЕНЕ

ОПШТИ ПАДЕЖ МНОЖИНЕ

301. Према односу Нмн. и ОПмн. именица м. р. на -ø говори ЈЗКиМ подељени су у две целине, које се поклапају са низом других изоглоса којима се двоје говоре призренско-јужноморавског од северношарпланинских говора.

ГОВОРИ ПРИЗРЕНСКО-ЈУЖНОМОРАВСКОГ ТИПА

Општи падеж мушкога рода

У јужнометохијским говорима, ЈКГ и СиГ иновација морфолошке диференцијације Нмн. и ОПмн. именица на -ø практично је стабилисана, а превирање Нмн. = ОПмн. односно Нмн. ≠ ОПмн. среће се са мало примера (Младеновић 2004: 228–229), са изразитом доминацијом Нмн. ≠ ОПмн.

У облицима заменичких и придевских конгруентних речи атрибутски или предикативно употребљених, међутим, нова множинска морфолошка дистинкција није у сагласности са дистинкцијом именица м. р. на -ø. У већем делу говора истрвена је множинска моција рода заменичких и придевских речи (в. т. 214–215, 217–218), са увођењем општемножинског облика на -e у све родове, са синкретизмом Нмн. (без моције рода) = ОПмн. (без моције рода).

Морфолошку разлику између Нмн. и ОПмн. м. р. именица прати морфолошка разлика између конгруентних придевских и заменичких речи само у СиГ и једним делом у ПодгГ.

Опстанком посебног облика за Нмн. м. р. заменичких и придевских речи, СрГ чини ареал са СиГ и једним делом ПодгГ. Пошто је у СрГ доследно очуван синкретизам Нмн. м. р. = ОПмн. м. р. именских речи (*наши Стречани : за наши Стречани*), он се издваја из ова два говора, пошто се у њима среће претежно Нмн. м. р. ≠ ОПмн. м. р. именских речи.

У делу примера у ПодгГ чешће, у СиГ ређе, вероватно као последица близине СрГ и миграција из сретечког правца према овим говорима, среће се подударност Нмн. м. р. = ОПмн. м. р. именица и конгруентних речи у атрибутој и предикативној служби (сас *какви* људи си бија ПодгГ).

У ОПмн. ж. р. у свим говорима ЈЗКиМ потврђени су само облици на *-е*.

У ОПмн. с. р. сагласно односу Нмн. = ОПмн. присуство појединих облика у Нмн. с. р. заменичких и придевских речи прати такву репартицију у ОПмн. У свим говорима ЈЗКиМ Нмн. = ОПмн. с. р. заменичких и придевских речи синкретичан је са Нмн. = ОПмн. ж. р. (позади *чије* кола СиГ), тако да доминира облик на *-е*. У највећем делу говора – ПрГ, ПодрГ, ПодгГ, ЈКГ, ГГ, ПрекГ, ГГ облик заменичких и придевских речи на *-е* је једини. У два говора на Шар-планини, поред доминантног облика на *-е* у ОПмн. с. р., опстаје и посебна форма на *-а*, која има више потврда у СиГ него у СрГ. У СиГ малим бројем примера среће се и Нмн. с. р. = ОПмн. с. р. на *-и*.

У СиГ у ОП мн. у сва три рода доминира облик на *-е*:

Не утепују *вакве* људе, с *вакве* јунице, на *вакве* самовилске дрва.

Морфолошка диференцијација Нмн. м. р. и ОПмн. м. р. у СиГ практично је довршена (*људи збору : видим људе*), а број примера ОПмн. м. р. типа *људи збору : видим људи* није велики. Ређи примери са ОПмн. м. р. = Нмн. м. р. заменица потврђени су у насељима у којима се спорадично среће Нмн. м. р. = ОПмн. м. р., као фонолошко слагање према облику именице.

Посебну позицију имају конгруентне речи уз именице у којима нема сагласја између граматичког и семантичког броја. Оно што важи за Нмн. с. р. заменичких и придевских речи, важи и за ОПмн. с. р. ових речи (в. т. 218, 231–233).

302. Осим у ПодгГ и ретко у СиГ, у осталим говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ контраст у Нмн. и ОПмн. м. р. стабилизан је у морфосинтаксичком систему. У ПодгГ када је им. у ОП. мн. м. р. = Нмн. м. р., придевска реч је обично на *-е*, ређе на *-и* (Мене *ма*ти ми имала *свои* свирач'и ПодгГ).

У примеру из ПодгГ: А *они*, *наши*, звал'е *своје* кумови – заменица *наши* поименичена је пошто је употребљена као апозиција. Заменица *своје* има обележје ОПмн. м. р. именских речи. Пример је забележен у Муштушту, насељу у коме је ОПмн. ≠ Нмн.

Облицима ОПмн. м. р. показне заменице уклапају се највећим делом у систем ОПмн. м. р. осталих придевских заменица у говорима призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ.

ОПмн. показних заменица у ПодгГ заједнички је за све родове, без обзира на присуство више различитих облика у Нмн. м. р. ових заменица (в. т. 227). Облик ОПмн. *овѐ* једини је у свим насељима, без обзира на микродијалекатску диференцијацију између појединих насеља ПодгГ. Овде се мисли пре свега на значајну разлику у облику ОПмн. именица м. р. на -*ø* између појединих насеља ПодгГ, пошто је у делу Подгора стабилна морфолошка диференцијација Нмн. и ОПмн. (*муџи* зборив : *види муџе*), док је у делу насеља факултативно присутан синкретизам Нмн. и ОПмн. (тип: *муџи* зборив : *види муџи*). Уопштавању типа *овѐ* доприноси облик типа *овѐј* у мн. ж. р. и с. р., али и ОПмн. именица м. р. на -*ø*.

Уопштавање типа *овѐј* у ОПмн. не зависи од присутности облика *овија*, *виџа* у Нмн. м. р. у ПодгГ, већ је условљено обликом ОПмн.: облик *овѐ* доследан је у насељима у којима је морфолошка диференцијација Нмн. и ОПмн. доследна.

У насељима Призренског Подгора у којима је несинкретичност нестабилна (јављају се типови *за муџе* и *за муџи*) – у насељима која се наслањају на СрГ и ПрекГ, у ОПмн. показних заменица такође постоји нестабилност, с напоменом да је и овде уопштавање форме типа *овѐј* изразито:

Сџс тѐ папѝри, узѝте *тѐ* картони, насадѝл'е *тѐ* снопови, свѐ *тѐ* документи ѝма, ставл'а *онѐ* жарѐви у воду ПодгГ.

Сџс *овија* наѝи никѝи зборѝмо, да рашч'ѝстим *сџс виџа* ПодгГ;

Т а б е л а 48: Нмн. и ОПмн. м. р. заменица употребљених атрибуцки					
	Нмн. м. р.		ОПмн. м. р.		
	<i>наѝи муџи</i>	<i>наѝе муџи</i>	<i>наѝе муџе</i>	<i>наѝе муџи</i>	<i>наѝи муџи</i>
ПрГ		+	+		
ЂГ	(+)	+	+		
ПодрГ		+	+		
ПодгГ	+	(+)	+	[+]	(+)
СиГ	+		+	(+)	[+]
ЈКГ		+	+		

СрГ	+	(+)		(+)	+
ПрекГ		+		+	
ГГ	[+]	+		+	[+]

303. ОПмн. м. р.:

а) Їмам од *моје* сино́ве, за *моје* наводац'и́ке, сас *твоје* абéре, турија *твоје* ц'озлúце („наочаре”), у *твоје* котл'éве, за *вé* *наше* В'рбич'áнце; у *тéј* *ва́ше* младо́сте, нéма у *ва́ше* пија́це, за *њего́ве* адéте, од *н'его́ве* бојац'и́је, за *њего́ве* оба́двойцу си́на, за *њине* пастóрце; бакла́ва от *ч'и́је* ора́се, та́ј што има́ше *сво́е* свато́ве; позади *ва́кве* ко́јне, до *ва́кве* свато́ве, за *та́кве* лúде; *ка́кве* унуч'и́ч'и ко́јши́ка има́ла; нé се мéшај у *ника́кве* ло́ше рабо́те, не ул'éзај у *ника́кве* сва́ц'е; од *вол'и́кве* л'úде, за *тол'и́кве* пото́це, от *кол'и́кве* зидо́ве, *кол'и́кве* за́лце тура́ја у у́ста; от *ко́је* ко́јши́е ти до́шло, до *ко́је* л'úде си оти́ша, прес *ко́је* сока́це скита́ла,

од *вé* лúде, за *овé* свато́ве, пред *вéј* дэно́ве, до *вé* празни́це, па́ре на *вéј* гоч'éве, бéгам од *вé* авијо́не; *тéј* да ги отéраш, смо се плаши́л'е о[д] *тé* даја́це („батине”), искач'áл'е на *тé* ч'арда́це, пи́ло се ка́фа из *тé* филц'áне, гл'еда́ла ги *тéј* бл'изна́це ка о́ч'и; вари́ло се на *онéј* жеље́зне шпоре́те, ч'ува́ја ги *онé* *наше* обич'áје ПрГ;

б) За *моје* сино́ве, пред *наше* војни́це, за *ч'и́је* интерéсе, сви смо има́л'е *сво́е* л'úде, зва́ја *сво́е* комши́је, кот *сво́е* девéре, има́ла *сво́е* сино́ве, за *сво́е* сино́ве; од *наше* сока́це, при *наше* зидо́ве, сэс *та́кве* лúде, од *ва́кве* л'úде, за *та́кве* ко́н'е, сино́ве *ка́кве* њма́м, прет *ка́кве* дубо́ве, за *ка́кве* у́јке ЋГ;

в) Сэс *моје* си́нове да лак'рдíшем, за *њего́ве* азганлúце, до *њего́ве* дизги́не, у *њине* пенц'éре, њма́м *сво́је* арга́те, *сво́је* [сватове] во́диш свé што су, кэд њма́м *моје* *сво́је* [рођаке, родбину], сэс *ч'и́је* во́лове њзо́ра; ја јéно њма́м од *моје* не́кога, њма́м *сво́је* арга́те, *сво́је* [сватове] во́диш свé што су, кэд њма́м *моје* *сво́је* [рођаке, родбину], у *сво́је* да њде, а ја кэд њма́м *моје* *сво́је*, ја њдем ос мо́ега му́жа; кэд би му па́ло ре́д да њде он, по у *сво́је*, он ос сво́ју же́ну њде; ви́камо *сво́је* комши́је, донéл'е ни *ва́кве* даро́ве, *ва́кве* зéтови не́маја ни́кој, за *ова́кве* свато́ве, ка́ко мо́гло с *та́кве* пријате́ље; за *ка́кве* лúде, от *ка́кве* лопо́ве, прет *ка́кве* го́сте; за *вол'и́кве* тракто́ре, од *вол'и́кве* зулу́ме; носил'е смо па л'и́стове, *овол'и́кве*, ка стрéбро; о[д] *тол'и́кве* зéтове јéнога не́ма, останáја луд'о[д] *тол'и́кве* стра́ове; от *кол'и́кве* кроми́де, до *кол'и́кве* же́ндеце; сэс *ко́је* лúде си до́шла, за *ко́је* [лúде] збо́ри,

вѣј друге стрићѣве нећал'е, пу́стив ги *овѣ* младе [момке], пánтим *овѣј* дэно́ве; у *теј* ч'у́пове земља́не, да́де *теј*-мѣткове, кэд носил'е *теј* камѣн'е (: камѣњи у Нмн.), уфáтив^ф *теј* конáце, на *теј*-дóбре дáнове, у *теј* мáнастире, свѣ сáбрасмо *теј* сво́и, имáл'е *теј* измећáре; јóш *онѣј* сандóце íма ПодрГ;

г) Тáко гл'едáл'е *нáше* [људе]; у ч'úје чанáце да сипем, за ч'úе де-вѣре, прет ч'úје мýжи; Óни гóре имáл'е *своје* гочѣви, звáја *своје* úже, и óн зóве своје сватóве, дѣ íма *своје* [рођáке, пријателје], вика; немáла *своје* синóве, за *своје* ч'обáне; кúч'а од *нáше* роц'áце, искóч'и пред *нáше* сватóве, тó је слáва од^о *твоје* дáјке, сáс *тáкве* лýде тѣшко да се покóси, од *вѣј* *вáкве* лýде, за *тáкве* дэно́ви, да здéнем *тáкве* стогóве, за^т *тáкве* дубóве; ч'аршáфе *кáкве* íмам, прет *кáкве* зидóви останáл'е, за *кáкве* вúци ловц'úје збóрив; нѣ смо видѣл'е *никáкве* вúце; нíшта не останáло од *вол'úкве* бегрѣме, да се нáц'е за *овол'úкве* нáше војнícе, сáс *тол'úкве* трнокóпе да кóпав; от *кол'úкве* дирѣци, за *кол'úкве* дирѣце, сáмо с никóе пúмпе *овол'úкве*; за *кóје* косáч'и имáло, за *кóје* кóње се купíја зóб^и; па сэм имáла *никóе* у Мушутíште,

сáс овíја *нáши* никóи зборíмо, отíшл'е на *нáши* да пúцав, остáло од *нáши* оч'ѣви, *нáши* кумóви смо звáл'е; за ч'úи девѣри, н'úни обич'áи да знáш, нѣма рáкíја куд *овáкви* лýди, под *овáкви* зэдóви, ис *тáкви* потóци; сáс *кáкви* лýди си бíја, за *кáкви* зулúми се ч'úло; од *вол'úкви* *нáши* јунáци нѣма ни јѣн, за *вол'úкви* трупóви трѣба снáга, проц'óсмо прекај *тол'úкви* камѣњи; *кол'úкви* камѣн'и да донѣсем, сáс *кол'úкви* пáрсти, прет *кóји* ц'áци бíло тóј;

за *овѣј* младе [људе], а *овѣј* друге гóсти íдем свáки дѣн [да зовем], мáло *вѣј* кукóве да турíмо, пал'íл'е смо за *овѣј* празнícе, ч'инíмо *теј* адѣте, о[д] *теј* нáше одел'áци, окрѣнем *теј* кластѣве, запáл'и на *теј* кóн-ци, да вíдим *теј* гробóве, преко *теј* балóни што смо имáл'е, *теј* к'рч'áзе; донѣсоу *онѣј* снопóви, бíла у *онѣј* дубóве, сэм ткáла *онѣј* ч'аршáфе, сý-шим *онѣј* опáнце, испрáтим *онѣј* гóсте, обуч'áне у *онѣј* ц'ердáне, напунí-ла *онѣј* свѣ кофч'áзе, и мí смо *онѣј* руковѣте [брале], отíне^о куд *онѣј* гоч'абíе, *онѣј* ч'етвртáце нѣсмо рáдил'е, и бáца прѣко у *онѣј* тáрње (Младеновић 2005 а: 169–173), да пíта за *вѣја* (пример се наслања на Нмн. *овѣја*; в. т. 227 г) ПодрГ;

д) Да úзеш *твоје* кошѣве, на *твоје* прући; што затвóроу *нáше*; по њего́ве сока́це, от *чúје* зидóве паднúло, креј *чúје* зидóве бíло, преко *чúје* сока́це да идѣмо, немáла *своје* синóве, за *своје* чобáне, за *кáкве* трупó-ве зборѣсмо, *кáкве* мертѣце турíле на кúћу, при *кáкве* снопóве, с *кáкве* жáрље; сáс *оволíкве* волóве носíја, пред *оволíкве* кóње; на *толíкве*

зидове, за *толи́кве* стого́ве; от *коли́кве* матра́це, *коли́кве* стого́ве напраи́ше, *коли́кве* жа́рље му гаси́ле (Младеновић 2005 а: 169–173), сас *коли́кве* војни́це би́ја; за *ко́е* сеља́не ће збори́мо, от *ко́е* сино́ве, за *ко́е* Гото́вша́не, сас *ко́е* Жа́жинча́не,

о́сам ћили́ма изэтка́ла *ова́кви* (са значењем „као ови”, па је могуће и другачије објашњење), пред *та́кви* го́сти изне́си;

од *ове́ј* сино́ве, у *ове́ј* тањи́ре, нареди́ *те́ј* тањи́ре, *ове́ј* [људе] утепа́ше, има́м *ове́ј*, не мо́гу сас *ове́ј*, би́ћи *ове́ј* дэно́ве, копа́а *ове́ј* компи́ре; *те́ј* каме́ње што ви́диш, о[д] *те́ј* то́лко лју́де, *те́ј* опанце́ има́ле, *те́ј* лју́де немóјте, ди́ноу *те́ј* бајра́це, по *те́ј* предэле́, у *те́ј* темел́е, и *те́ј* минта́не носи́ле, у *те́ј* Ци́га́не, ни́шта у *те́ј* дэно́ве; скупи́мо *оне́ј* српо́ве, *оне́ј* жу́ти парчи́ћи се наводи́ле, ри́мски СиГ;

ђ) Код *мо́е* у́јце, од *ове́ мо́е* зи́дове, у *мо́е* двóрове, с *мо́е* свáтове; у *тво́је* воч’ња́ке, има́ле смо *тво́је* ора́се; за *на́ше* му́же не́ма реч’, има́ло *на́ше* адéте, од *на́ше* сно́пле (Младеновић 2005 а: 169–173) напраи́ле; има́ло на *ва́ше* пу́тове; искрши́ја му *њего́ве* зу́бе, на те *њего́ве* војни́це, у *њего́ве* ваго́не, покре *њего́ве* прозо́ре, иде́м по *њего́ве* пу́тове; од *н’и́не* си́нове; гледéја *но́јне* за́јцеве, трéба да отéриш те *но́јне* вра́гове, сва́ки *сво́је* воч’н’а́ке ч’у́ва; пред *ове́јзине* свáтове; сва́ки *сво́је* воч’н’а́ке ч’у́ва, *сво́је* мо́тике има́ли, *сво́је* ашо́ве; за *каквэ́* ора́се; у *ника́кве* ра́тове, за́што да ч’э́кам од *ова́кве* л’у́де; за *оволи́кве* си́нове, да пла́ч’а *толи́кве* рач’у́не, *толи́кве* зи́дове се прегу́риле; са *коли́кве* голу́бе, прет *коли́кве* пото́це; *коли́кве* дуб́ље исéка, *коли́кве* руко́вље (Младеновић 2005 а: 169–173) донéсоше, на *коли́кве* жа́рље; па *ко́е* ци́ркусе би́ло; тка́ла *неке́* ја́стуце, има́ле смо *не́ке* дуб́ље (: дуб́љи у Нмн.), сас *не́ке* па́цове, *не́ке* лју́де смо молéле, има́ја о́тац *не́ке* лју́де, на *не́ке* теч’а́јеве,

са *ове́ј* радни́це, увезу́јем *ове́* ч’или́ме, на *ове́* ч’или́ме, тка́ла *те́* ч’или́ме, носи́ле *те́* сно́пове, *те́* крсто́ве носи́ле, да ни да́ *те*-крéвете, и *оне́* би́кове кла́ли, што киту́ *оне́* свáтове, *оне́* тану́ре код нас има́ли ЖКГ.

е) У ОПмн. поименичене придевске речи уклопљене су у именичку парадигму, тако да избор облика ОПмн. зависи од тога да ли је у говору присутна дистинкција Нмн. м.р. ≠ ОПмн. м.р. или је Нмн. м.р. = ОПмн. м.р.

Три́ес и дэ́вет го́дине сэм живéла сас *ста́ре*, за *ста́ре* пéвав ПодрГ.

Општи падеж женскога рода

304. а) У *тво́је* со́бе, у *на́ше* пароки́је; за *њего́ве* Стреч’а́нке, у *њи́не* ода́је; за ч’и́е му́ке се зна́ло; за *ва́кве* же́не, за *та́кве* лэжа́јке; сас *ка́кве*

сајн'е гу донел'е, прос *какве* мѹке проц'е; са *кол'икве* фамили'је отиш'е у Србију, преко *кол'икве* реке прошл'е; от *које* лубенице, с *које* жене,

за *вѣ* Оч'анке нема, пред *вѣ* њиве, зар за *вѣ* дѣнгубе да се бринем, на *вѣ* контрол'е му нашл'е бол'ес; не знала штó да напраи сас *теј-мач'ке*, потераше ги *тѣ* сиротице, о[д] *тѣ* Циганке дѣте, имал'е на *тѣ* куч'е, за *онѣ* алоснице, да ги види *онѣ* господ'е, у *онѣ* комшике ПрГ;

б) За *моје* ћерке, жими óћи *моје*; у óћи *твоје*, на *твоје* ћил'име; от сестре *негове*; у *ч'ије* куч'е, с *такве* жене; у *какве* појате, на *какве* мѹке, знала *воликве* приће, куку за *овол'икве* мѹке; прес *тол'икве* држање; *кол'икве* сóбе ви бил'е, за *кол'икве* паре; с *које* паре,

за *овѣ* моје жене, од *овѣ* снаве, за *овѣ* моје ћерке, купиш *теј* коске за пифтије ЂГ;

в) У *њине* винице, у *н'ине* л'иваде, за *твоје* пифтије, о[д] *твоје* фѣрбе, отиднеу у *своје* куч'е, маи исеч'е косе *своје*, имала *своје* *тѣ* савел'ке, у *своје* да иде, на *своје* нóге искоч'ило, паре *његове* úзе, сас *њóјне* сестре; у *н'ине* куч'е, зат *ч'ије* л'иваде била моја; отиднеу у *своје* куч'е, маи исеч'е косе *своје*, на *своје* нóге искоч'ило, свѣ ос *своје* рѹке, видѣл'е *овакве* косе, за *вакве* рабóте, сас *такве* будал'е, за *такве* кѹме, однесóше ги *тѣ* *такве* жене; за *какве* цѣркве, на *какве* свадбе; од *вол'икве* óф'це нема сирѣн'е за продѣву, немáло кола за *вол'икве* ч'енице, у *тол'икве* воденице намáла вода, о[д] *тол'икве* н'иве ни шѣка жито, у *тол'икве* куч'е по двá старца; *кол'икве* паре úзе, с *кол'икве* матике; от *које* жене ни стигнало тó, зат *које* куч'е има башч'е; преко *неке* рѹпе, кроз *неке* планине смо ишл'е, сас *некоје* другарице, ч'е ми украдне *некоје* паре, пред *некоје* гол'еме шѹме, од *некоје* старе жене, на нóге по *никоје* ципѣл'е, прóсте; отишл'е да видив *никоје* краве, одвоише ни *никоје* óв'це,

на *вѣ* кол'ибе, у *овѣ* димије; рипај сас *теј* налóне, úзнев *тѣ* косе, остриже *тѣ* длаке *негове*; на *онѣ* високе куч'е, *онѣ* дрѹге [печурке] смо јѣл'е, *онѣ* вртѣшке имáло, а *онѣ* паре подѣл'иу ПодрГ;

г) Видѣла *моје* ч'арапе, дѣ су *моје* шóтке, *моје* мѹке нѣко' немáа, свѣ сте моје *унѹке*, бóш у *наше* куч'е, на *наше* девојке, река измѣц'и *наше* башч'е; да се спраљаш. Нѣ са *своје* паре. С *његове* паре купујеш; от *ч'ије* штице, у *ч'ије* башч'е имáло вода, у *овакве* њиве, у *вакве* године, сас-теј-*такве* сељанке, за *теј* *такве* рабóте; по *какве* шѹме, прос *какве* шѹме сте проц'нувал'е, на *какве* н'иве сте дóшл'е; сас *никакве* паре не мóже да гу купи; па ме глѣда сас *воликве* óч'и, турила на úши *вол'икве* миц'уше, не мóжеш да најѣдеш *тол'икве* алоснице, кáко да ги мѣкнеш

ис поље *толи́кве* жетва́рке; *кол'и́кве* тикве о́ч'еш т́и, не-знам *ко́ли́кве* па́ре да да́ш, за *кол'и́кве* ал'и́не; зат *ко́је* л'ива́де је селско; има́ш *нико́је* же́не, Цига́нке има́ље *нико́је*, има́ *нико́је* [же́не], ка́д не́су *нико́је* кр́иве дево́јке, мло́го жа́ло́сне по *нико́је* [песме]; то́ би́ло *неко́је* ша́л'е, има́л'е *не́ке* водени́це, испл'е́ла *неко́је* ч'ара́пе; е́, по́сл'е, ве́ *нико́је* годи́не, нема́ло; ел'и *нико́је* ч'арша́фе тка́ла, омеси́ла *нико́је* фел'и́е,

за *ве́ј* сна́ше, да ви́дим *ве́ј* водени́це, не́ма ни́што у *ве́ј* тепси́е, иза́шл'е *ове́ј* ка́нте ч'и́сте, за *те́ј* јет'рви́не ч'е́рке, ту́ри *те́ј* ко́се¹⁶² пот шами́у, у *те́ј* та́кве рабо́те, у́дри *те́ј* биво́љице, сас *те́ј* кра́ве, у *те́ј* ста́ре куч'е, *оне́ј* дра́нгуље све́ одби́еш, *оне́ј* ко́ске да сабе́реш за Бо́жич', у́зев *оне́ј* канц'и́е, у *те́ј* рабо́те, напо́им све́ *оне́ј* кра́ве, *оне́ј* ч'ара́пе, што си до́нела *те́ј* три́це¹⁶³ ПодгГ;

д) С *мо́је* у́ши сэм чу́ја, жи́ми о́чи *мо́је*; жи́ти-о́чи *тво́је*, нека би́не на *тво́је* лива́де; на сестре *њего́ве*; у *чи́је* поја́те има́ло сто́ка, преко *чи́је* лива́де про́шле; ви́кни *ничи́је* (= нечи́је) сестре; с *та́кве* же́не; у *ка́кве* ку́ће сте живе́ле, за *ка́кве* му́ке да ка́жем, ис *ка́кве* лива́де да до́несемо; не зна́ла *воли́кве* пути́нке, не зна́ла за *оволи́кве* му́ке; про́ша врс *толи́кве* шти́це; *коли́кве* њи́ве сте има́ле при́је, *коли́кве* па́ре да́де, за *коли́кве* му́ке зборе́ла; с *ко́је* Сеу́чанке, от *ко́је* Штрпча́нке,

од *ове́ј* ста́ре же́не, уместо *ове́ј* маши́не, не́ сам пита́ла *ове́ј* мо́је [ћерке], *ове́ј* тра́ве што су сэг^к сеја́не, *ове́ј* тикве би́ле; у́зи *те́ј* ко́ске, на *те́ј* ма́тке, у *те́ј* н'и́ве, у *те́ј* мавале́, има́ *те́ј* ста́ре фрэ́ске, пото́пим *те́ј* ручи́це, има́ле *те́ј* со́то́не, по́жоу *те́ј* же́не, о[д] *те́ј* плати́не, *те́ј* тра́фке кроз ње́га, а *те́ј* коко́шке; па се купуа́ле *оне́ј* пелене́, ми́чи *оне́ј* ко́ске СиГ;

ђ) *Мо́је* кру́шке да је́мо, у *мо́је* л'ива́де не́ма, еве́ ти *мо́је* старо́врэмске јабу́ке; на *тво́је* н'и́ве; изора и *ва́ше* њи́ве, о́н изва́де *ва́ше* па́ре; ото́смо кут *њего́ве* лива́де, има́ше *њего́ве* па́ре; украдо́ше ги *н'о́јне* о́пце; *сво́је* мо́тике има́ли, *сво́је* ашо́ве; на *ова́кве*, у *та́кве* колпи́те; у *ка́кве* држа́вне рабо́те; за *оволи́кве* њи́ве, де́ нац'оше *толи́кве* пу́шке; *коли́кве* му́ке трпе́ла, *коли́кве* пу́шке нац'оше; *ко́је* њи́ве смо жн'е́ле, *не́ке* кру́шке поло́шке, наста́вл'а *не́ке* ци́гле,

у *ве́ј* годи́не, од *ове́ј* селске куч'е зна́ле *те́ј* мац'и́е, зна́ле ги *те́ј* же́не, утера́ле ги *те́ј* кра́ве, *оне́ј* о́пце не да́вају млéко ЖКГ.

¹⁶² У говорима ЈЗКиМ им. *коса* („људске власи“) припада им. *pluralia tantum* (Младеновић 2007: 111).

¹⁶³ Им. *трице* у ПодгГ и ГГ припада именицама *pluralia tantum*. У осталом делу говора ЈЗКиМ потврђена је као им. *singularia tantum* (Младеновић 2007: 113, Младеновић 2001: 320).

Општи падеж средњега рода

305. а) Гројзе од *ваше* лóјза; у *ч'ије* лóјза има гројзе, у *такве* сéла, од *какве* јáјца, *вол'икве* јáјца донéа за Вел'игдэн, преко *кол'икве* брда се ишло пéшке, от *кол'икве* посл'éшн'е јáјца; *кóје* јáјца да омóстимо,

да напúним *вéј* грнца (: грнце), у *вéј* нáше сéла, на *вéј* буњишта, рац'áло се у *вéј* лóјза; вршило се у *тéј* гúмна, нé сам ги знаја *тéј* мéста, у *тéј* сéла; нé-зна за *онéј* мéста, имáло вериге у *онéј* огњишта ПрГ;

б) У *ваше* úста, у *мóје* пóља, под *мóје* кóла, *ч'ије* кóла узéла, у *твóје* úста, имáло и *твóје* говéда, за *такве* пáре; *какве* јáјца да кúпим; од *воликве* сéла; у *кол'икве* брда вúка, *коликве* јáјца да дáде, *кóје* су мóје дрва, у *чије* сéла,

од *овéј* úста да одвóим ЂГ;

в) Гројзе од *вéј* *мóје* лóјза, на *мóје* врáта, на *мóје* л'éц'а, од *нáше* кóла, у *нáше* гúмна, пáмтим *тéј* њиње гњéзда, л'éба од *н'ине* жíта; от *ч'ије* дóрва напáише кúч'у, за кúч'у исéкље *овáкве* дóрва, у *овáкве* сéла, у *такве* лóјза подрíмске, имáмо и мí *такве* врáта, ч'е стáне у *вол'икве* кóла, преј немáло жíто за *тол'икве* гúмна, у *тол'икве* лóјза нé родíло; прес *кол'икве* врáта проша; *неке* кóла дрвéне, имáло *неке* сéла сéрпске, *неке* дóрва се осушил'е, *неке* говéда пуштíсмо да скíтав, доц'е сас *неке* кóла, исéка *неке*-дóрва за кúч'у,

нóге од *овéј* говéда, на *овéј* грóбља, на *овéј* л'éц'а, на *овéј* пл'éч'и, *овéј* нéч'ва, на *овéј* кóла; шарáл'е *тéј* дрва, ос *тéј* јúжа (: јúже у Нјд.), затвóри *тéј* врáта, затвóри *тéј* úста ПодрГ;

г) А *н'ине* бíл'е у пé[г]-шес уч'ионице; дóшл'е на *нáше* врáта; *ч'ије* дрва да исеч'емо, у *ч'ије* сéла бíло, свé да обрнеш сэ[с] *свóје* л'éц'а; с *вáкве* јúжа врзујемо, на *овáкве* кола, ис *такве* нéч'ва, пúно ги има *такве* имéна; дé нáц'е *такве* мóкре дрва, *никакве*; ис *какве* сéла бíл'е веј-л'уди, *какве* лóјза сте имáл'е тúја; у *никакве* сéла, *вол'икве* да бíнев жíта тúј годíну, кóске му се скршил'е о[д] *тол'икве* тепáн'а, прос *тол'икве* врáта; из *кол'икве* úста, сас *кол'икве* кóла ч'е доц'éте; имáло по дрúге мéста тéј дрва *никóје*,

што тражи црфца у *овéј* у дрва, за *вéј* говéда; *тéј* јáца подéл'иў, што бíл'е *тéј* кóла дрúге, бíла у *онéј* кóла, сóба пúна *онéј* даровíна [= дарови], бíл'е у *онéј* кóла ПодгГ;

д) У *чије* úста, преко *чије* пóља, позади *чије* кóла, из више *чије* сéла бíја, на *чије* лéђа, ис *твóје* úста, отéрај *тéј* *твóје* говéда, на *такве* дрва; *какве* дрва да кúпим; за *оволикве* говéда; с *коликве* дрва дóша, *коликве* јáјца ће мóстиш; *кóје* су *вéј* говéда, у *кóје* сéла имáло,

да узем *чија* дрва за у огањ, у *чија* села да отинемо, отера ги *таква* гоёда, *каква* су ва́ша гоёда; *оволи́ква* ја́јца масти́ле, *толи́ква* гове́да има́смо; за *ко́а* ја́јца, от *ко́а* дрва,

с *ова́кви* гове́да, с *ка́кви* гове́да ће о́реш;

од *ове́ј* до́бра по́ља, на *ове́ј* вра́та дрвене; од макидо́нске *те́ј* села, на *те́ј* вра́та, и *те́ј* вра́та што су деља́не, и *те́ј* ја́јца гу чу́вам, о́н ги у́зе *теј*-дрва; пра́ймо *оне́ј* ју́жа (: ју́же у Нјд.), на *оне́ј* ко́ла, до *оне́ј* вра́та СиГ.

ђ) За *мо́је* ја́јца, у *мо́је* дрва; збо́ри ни за те́ *тво́је* бр́да; у́зи *тво́је* де-сетину крава́јч'ета; од *на́ше* су́ве дрва; исе́коше ги *њи́не* дрва; на *њо́јне* ја́јца; у *та́кве* села, *ка́кве* дрва да ку́пим; у *оволи́кве* вра́та, има́ле смо *оволи́кве* гове́да, о[д] *толи́кве* ко́ла, за *коли́кве* ја́јца; *не́ке* цве́ч'е ста́ву о́вде (више различито́г врста цвећа, цвето́ве), наста́вл'а *не́ке* дрва;

да се врзу́је са *те́* пруч'а Гат, *ове́* по́ља узеше ги Шипта́ри, не́ ги сруши́ли *те́* села, *те́* по́ља пожн'ела ЈКГ.

Општи падеж уз збирне именице

306. Конгруентне речи уз збирне именице у говорима ЈЗКиМ конгруирају семантички, према реалном броју.

За *мо́је* де́цу, ку́пи за *тво́је* де́цу душце́, *сво́је* де́цу гл'еда́ла, сас *та́кве* де́цу гадежљиве(„гадљива”) (Младеновић 2005 а: 169–170), с *ка́кве* ту́рске де́цу, *ка́кве* де́цу има́ш, знаја́ше ги *њи́не* бра́ч'у, сас *мо́је* бра́ч'у, *ка́кве* бра́ч'у има́ш ПрГ, за *ове́* зэвине де́цу, сас *тво́је* де́цу, ви́ди и *ве́ј* мо́је де́цу, за *мо́је* де́цу што се́дију до́ма, *ка́кве* бра́ћу има́ла о́на, би до́шл'е за *на́ше* ро́дбину, за *на́ше* сво́јштину, *и́ди'у* од *њего́ве* сво́јштину ЋГ, *ове́* де́цу пёрве во́љиш, *мо́је* не во́љиш; сас *ч'и́је* бра́ч'у си би́ла; сто́ку како-ко́и́ има *сво́је* (*стока* = више грла); и се́ч'емо *него́ве* пруч'е (Младеновић 2005 а: 169–173) ПодрГ, де́ца *сво́је* де́цу гљеда́в, порасла ме [стрина] сас *сво́је* де́цу, по *сво́је* сво́јбину да ви́каш, сва́ка ма́јка по́сл'е ч'у́ва за *сво́је* [децу] кол'и́ко о́ч'е, код *мо́је* бра́ч'у, за *мо́је* бра́ч'у, ви́кна́л'е ги *мо́је* бра́ч'у, све *ве́ј* ма́л'е де́ца смо ра́сл'е, и *те́ј* де́цу сэм порасла све, како́ сэм *те́ј* де́цу порасла, ми́ смо ра́сл'е *те́ј* де́цу, за *те́ј* де́цу жи́вим, не ви́дела ни́што о[д] *те́ј* де́цу, ку[д] *те́ј* де́цу оти́шла; од *ве́ј*-бра́ч'у, због *ове́ј*-бра́ч'у се ражалости́ло, би́ла у *те́ј* поста́ре бра́ч'у, треба́ло да *и́де* куд *оне́ј* бра́чу да ги ви́ди ПодгГ, *те́ј* де́цу да ви́дим, до́шла сас-све-*сво́је* де́цу, од *мо́је* бра́ћу то́лко, за *мо́је* бра́ћу нема́ло, од нико́га да у́зеш за *тво́је* бра́ћу СиГ, да му доте́рим *те́ј* де́цу, не мо́гу ја́ за *те́ј* де́цу да ка́жем, де́ца од *ове́ј*-бра́ч'у ЈКГ.

Ретко у СиГ: Да б'инем с'с м'оу д'ецу, кри т'воу д'ецу, за с'воу бра'ћу СиГ.

Општи падеж уз именице на *-ићи*

307. О[д] т'во'е јар'ич'и, иск'ршил'е се т'во'је шиш'ич'и, н'е ги в'ол'им т'џ ње'гове девојч'ич'и ПрГ, да ги от'ера в'џ гол'џме ку'ћићи ЂГ, џдев у н'аше каф'ич'е ПодрГ, им'ал'е л'у'ди што ч'у'ва'w ов'џ кравајч'ич'и; дон'џе ни он'џ парч'ич'е ПодгГ.

ГОВОРИ СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКОГ ТИПА

308. У северношарпланинским говорима нема контраста Нмн. им. м. р. и ОПмн. м. р. Овакав контраст није остварен ни у облицима заменичко-придевске деклинације. У СрГ постоји синкретизам Нмн. м. р. = ОПмн. м. р. (*с'вои* с'инови), чиме се остварује чување множинске моције. У ГГ и ПрекГ, међутим, као резултат губитка множинске моције придевских речи, нема фонолошке дистрибуције наставака, пошто функционише ОПмн. именица на *-и* и ОПмн. придевских речи на *-е* (*с'во'е* с'ино'), осим ретких потврда у ГГ типа *с'во'и* с'ино'ј.

Према томе да ли се у Нмн. (= ОПмн. м. р.) заменичко-придевских речи чува посебна форма за мушки род или се не чува, СрГ је подељен у два дела. ОПмн. м. р. на *-и* чува се добро у говору хришћана и говору дела муслимана у селима уз Бистрицу, док у говору муслимана, посебно у вишим селима – под утицајем ситуације у ГГ – доминира облик на *-е*.

У СрГ ОПмн. показних заменица по правилу је једнак Нмн., тако да се дистрибуција облика карактеристична за Нмн. показних заменица одражава и у ОПмн. (в. т. 228).

Губитак множинске моције довршен је у ПрекГ, тако да једнакост овог говора у систему показних заменица у јд. не прати такву подударност у мн. На тај начин ПрекГ се структурно наслања на ГГ, али и јужнометохијске говоре. Једнакост Нмн. и ОПмн. свих именских речи у ПрекГ остварена је и у систему ОПмн. показних заменица.

О јединско-множинском синкретизму типа *то'ј* ч'џвек – *то'ј* л'у'ц'и у ПрекГ в. т. 224.

Општи падеж мушкога рода

309. а) Ос *свои* коњи, искубала *своји* веђи (: веђ)¹⁶⁴, питала за *свои* синови, бринав за *свои* старци, сом работала оз *мои* девери, имало брашн'о у *моји* браћа; зборела и за *мои* деца; носет за *твои* војници; напуњи ос вода и *наши* крчази, отинале у *наши* рођаци; смо се криле по *ваши* тавани, смо узимале *ваши* коњи; од *њојни* парцаћи („чуперак”); работашо оз *њојзини* девери, све се збореше за *њојзини* синови; оз *њини* коњи да овршет, на *њини* празници, триес дэна оз *њини* браћа; за *њивни* браћа; ос *свои* коњи, питала за *свои* синови, бринав за *свои* старци; на *чији* снопови врнало; да работамо ос *овакви* људи, се закачив за *такви* трњи, дал'еко бэгај од *онакви* лэжови; ос *какви* људи, до *какви* сандаци било, *какви* мучници („простор поред воденичког камена у који пада брашно”) сте пражле напре, *какви* коломбоћи да скршимо; смо се мучиле у вра ос *свекакви* коњи; душа не-давај за *никакви* дукати; ос *воликви* камњои, у *толикви* дворови, ос *толикви* коњи рабoтав^ф, зад *оноликви* дубови; ос *коликви* плотови, ос *коликви* стапои дођоа, *коликви* са [овнови], ос *коликви* стапови, баскије за *коликви* диречи; за *који* људи зборешоа,

сос *мује* вољуи ораф^в, куд *мује* кон'и; донел'е л'еп за *теује* синои; отидомо у Немачко ос *њојзине* синои; јен-бэв^ф камењ зад *њине* дубои; под *н'ивне* н'иве,

од *овија* девери, у *овија* камњои, ће наредет у *тија* тањири, викнаше *овија* људи, имам *овија* постари, оз *овија* Мандушовци, ос *овија* два брата¹⁶⁵, ће бине *овија* дэнои, изедоа *овија* компири, какве са јэтра („језгро, плод”) у *овија* ораси; ос *тија* опанци, о[д] *тија* људи, ће динет *тија* зидови, по *тија* глумови („зајажена вода, вир у реци”), *ује* у *тија* Цигани; ће зберет *онија* руюкојњи, дотерав *онија*-коњи, прошла прекај *онија* људи СрГ;

б) Го онеф у *моје* синови, за *моје* зэч'ови, со *моје* брач'а; *твоје* сэљани, за *твоје* пэтлови; имало повише *наше* Подгорани од н'и; за *ваше* говэдари, од *ваше* воденич'ари; ге наран'ил'е *нојзине* кон'и; бэгајте у *њине* коломбоч'и, се зборело за *н'ине* кон'и; *ч'ије* кон'и сте дотэрал'е,

¹⁶⁴ Именица се јавља у два лика: доминантан је однос *веђа* : *веђе* (деклинациони образац на -а), али је присутан и однос *веђ* : *веђи* (деклинациони образац именица м. р. на -о). Уп. однос *веђ* : *веђи* у ГГ (Младеновић 2001: 277).

¹⁶⁵ Облик показне заменице одређен је значењем м. р. мн. синтагме *два брата*, у којој је род одређен именицом *брат*.

íмам *сво́е* сíнови, на *сво́е*-кон'и дóнеф^в; за *о́вакве* сíнови, у *та́кве* по-тоци; *овол'икаве* зíдови на́прајл'е; со *кол'икаве* кóн'и и во́лови,

у *о́вија* на́ше гра́дови, зад *о́вија* по́стари љу́ц'и, за́што у *о́вија*, нé-мало у *ти́ја* по́друми, ра́ботаф у *ти́ја* гра́дови, со *ти́ја* пу́туал'е, со *ти́ја* во́јници, нéмало да се íздеде у *ти́ја* ма́јстори,

од *о́вој* ло́пови, на́прајл'е куч'е и за *то́* сíнови, на *то́ј* зíдои, у *то́ј* те́мел'и ПрекГ;

в) Нé-збори со *сву́е* родíтељи, пред *ва́кве* свáтои; со *вол'икаве* кáмн'ои, за[д] *тол'икаве* л'у́ђи, *кол'икаве* ти се сíно^ј; *ко́љкаве* дэ́бо^ј да дóнесем,

родíтељи *сву́и* да виђиш, о́тишла со *сво́и* сíно^ј ГГ.

Општи падеж женскога рода

310. а) За́утре („прекосутра”) ће до́јет у *својé*-куће, бо́жем офáр-бала *сво́је* ве́ђе, у *тво́је* у́ши, на *тво́е* о́чи, ос *тву́е* ју́жице; é-да штó-ћеш у *њо́јне*-њиве, а о́на мíшљи ће на́е у *њо́јне* лíваде; брстеше *на́ше* гра́ње, у́ленав кр́т у *на́ше* ба́шче; ће ко́сет *ва́ше* лíваде на Пеште́рица; íшла за у о́рман („шума”) ос *њо́јзине* сéстре, се збо́реше и за *н'о́јзине* јéтрве; ос *чи́е* де́војке смо се íграље, за *чи́е* де́војке ми бра́њи; не-со́м-чула за *овакв́е*-мечке куд на́с, ће сéемо у *овакв́е*-њиве, у *та́кве* ко́шаре покрíјене ос слáма; на *ка́кве* слуби́це, по *ка́кве* водéнице íмало вра́гови, *какве-ч'э*нице сте сéјале у По́лица; зар се у́зима сíрење от *све́какве* же́не; за *ни́какве* па́ре нé-кажуј; у *ово́ликве* ку́ће, ос *то́ликве* ви́ле; за *ко́ликве* њиве, прос шúме *ко́ликве*; за *ко́е* же́не у Мушњíкоо íма пíсме; ни жњéле *некое*-жене из Мушњíкоо, до́шле *неку́е*-же́не,

од *о́ваје* по́старе, се збра́ле у *о́вае* ку́ће, нé сом ви́кнала *о́ваје* ћер-ке, не-сé-сушет *о́вае* тра́ве; у *та́је* њиве посéјане, свáрила *та́е* ко́ске за пíтије, на *та́је* водéнице, у *та́је* н'íве, поáле за *та́је* же́не, се на́прај од *о́нае* тра́ве, за *о́наје* ко́кошке СрГ;

б) Под *мо́е* мíшке, за *мо́је* л'íваде; *тво́је* о́даје, на *тво́е* ч'áшире; под *на́ше* но́ге; нéма у *ва́ше* гла́ве; ге о́стригл'е о́фце со *но́јзине* но́жи-це; за *н'инé*-жене, да вл'éзем куд *н'íне* де́војке; со *такв́е*-траве; преко *ка́кве* л'íваде про́јде; от *све́какве* же́не нé-купуј ву́на; смо ге гл'éдал'е *тол'икаве* кра́ве; преко *кол'икаве* шúме си про́шоф, *кол'икаве* нíве си о́раф^в,

зéми од *ови́ја*-жене, у *о́вија* н'íве да сíјем, нис *ти́ја*-траве, со *то́ј* же́не ПрекГ;

в) Немаје своје-паре, свечије вџвне сом прѣла; со *такве* зѳве; со *какве* рабѳте; низ *вољикаве* лѳиваде, ке *тол'икаве* кѳрпе, со *кѳлкаве* рѳке; *некуе* жѳне,

за *овија*-жене, од *ѳвија* дѳвице, во *тија*-обедвѳ-н'иве, ке *тија*-н'иве, со *онија*-жене, за *онја*-жене ГГ.

Општи падеж средњега рода

311. а) Истерала прет себе и *своје* магѳриња, ѳсекла *своје* јѳжиња, сви се брѳнет за *своѳ*-сѳла, да вржет ос *твѳје* јѳжиња, за *твѳје* тѳфчиња; улѳнале вѳци и у *наше* трѳла, ѳмало напре ѳв^фце у *наше* бѳчила; ѳмало по *ваше* брѳда; се згрѳјав при *њѳјне* ѳгѳишта; прѳснамо слѳама под *њѳјзине* гѳеда, се искрѳшле *њѳјзине* јѳјца; на *њѳне* сѳрове дрѳва, да збѳрет *њѳне* дрѳва; истерала прет себе и *своје* магѳриња, ѳсекла *своје* јѳжиња, сви се брѳнет за *своѳ*-сѳла; смо пѳсл'е ет-ѳвакве тѳфчиња, не се тѳвари мѳго на *такве* магѳриња, смо се борѳвиле у *такве* бѳчила; на *тол'икве* сувѳ-дрѳва, зѳложи ѳген' ос *толѳикве* сѳве дрѳва, се изгѳбија *толѳикве* гѳеда; на *кѳликве* ѳгѳишта, ос *кѳликве* јѳжин'а; *некое*-сѳла немает ни вѳда, *некуе* гѳеда пѳсл'е, *некое* наше гѳеда нѳса гѳлеме; дѳтерале *некое*-гѳеда,

дѳтерале *некуа*-гѳједа,

пѳбегна зад *ѳваа* дрѳва, у *ѳваа* сѳла, истѳрамо и *ѳваа* гѳеда; нека ѳспржи и *таа* јѳјца, за *таја* гѳједа, *ѳнаа* дрѳва изгѳреа,

у *ѳвија* пѳља, оз *ѳвија* јѳжиња (: јѳже); од *тија* срѳске сѳла, тѳриш *тија* јѳјца, на *тија* сѳве дрѳва, по *тија* стѳпала („стѳеник”), по *ѳнија* пѳтишта СрГ;

б) Ч'е најдеш зад *нѳјзине* кѳла; трч'ив^ф у *н'ѳне* сѳла; збѳриф за *наше* јѳгѳич'а; по *ваше* пѳтишта; *тол'икаве* дрѳва ѳсекл'е; за *кол'икаве* кѳч'ич'а,

сом бѳф у *ѳвија* сѳла, бѳло у *тија* јѳјца,

на *ѳвој* рамен'а, тѳрала на *тѳ'* кѳла, пре[д] *тѳ'* сѳла гѳранске, у *тѳ'* пѳл'а грѳнч'арске, пѳбѳгнаа преко *тѳ'* пѳл'а, пот квѳч'ка *тѳ'* јѳјца ПрекГ;

в) До *такве* гѳједа; пѳл'ѳна *какве* зѳла, ми кѳпил'е *свѳкакве* ѳл'ишта; од *вол'икаве* јѳриѳна, за *тол'икаве* јѳгѳнца, да се скѳчим на *тол'икаве* дрѳва, со *толѳкаве* дрѳва, на *кол'икаве* јѳјца ти квѳчила, *кѳлкаве* пѳлѳѳна сте утѳпаље ГГ;

Општи падеж уз збирне именице

312. Нémало за њíни дéца СрГ;
о[д] *тáкве* брач'а; за *тој* брач'а ПрекГ;
гл'éдам *сву'é*-деца ГГ.

Општи падеж уз именице на *-ићи*

313. Тéпа *óнија* кúчки, за *кóликви* кúчки, ос *кóи* кравајчики ће не на́рањи СрГ.

314. У ОПмн. опште заменице за количину када је она именички употребљена, у говорима ЈЗКиМ јављају се два облика – *сви́* и *свé*, што је корелативно двојности односа Нмн. = ОПмн. им. м. р. на -ø, односно Нмн. ≠ ОПмн. им. м. р. на -ø.

Интересантно је, међутим, да је број потврда са облицима ОПмн. м. р. *сви́* у именичкој употреби релативно велики и у говорима у којима Нмн. ≠ ОПмн. им. м. р. на -ø. У овим говорима јављају се и облици ОПмн. *свé*, чиме се ова заменица интегрише у нов однос именица Нмн. ≠ ОПмн. На овакву судбину свакако утиче посебна позиција ове заменице у систему именских облика.

а) И за *нас* ка *за сви́*, *от сви́* имамо *кóрис* ПрГ, *íма* да се *јéде за сви́*, *от сви́* по *дúкат ЂГ*, *одво'ена от сви́*, *за сви́* *имáло*, *прет сви́* по *ч'áшу* *раки'у*; *свé* *ги* *познá* *шо бíл'е*, *сэс свé* да се *поздрáви* ПодрГ, *са сви́* *сэм* се *рукувáла* ПодгГ, *питувá* за *сви́* СиГ, *от сви́* да *тражи*, *за сви́* *ч'е* *ствóри*; *бíла кот сви́* да *вíди* ЈКГ;

ос сви́ се *свáдила*, *ћ[е]* *íде* да *жњéје* *кут сви́*, *у сви́* *кóсив*^ф СрГ, *за сви́* *дóнеф*, *сви́* *ги* *утéпаа*, *со сви́* *ззбóрела* ПрекГ, *со сви́* да *пúје*, *ке сви́* да *íде* ГГ.

б) *За свé* да *спрéмиш* да *јéдев* ПрГ, *ја сэм* *бíла сэс свé* *дóбро*, *свé* *тúј* *кóј* *дóшл'е* код *мéне* да *ме дарúје*^{оў}, *свé* *сэм* *дáла* ПодгГ, *свé* *ги* *потéпа*, *за свé* *имáло* СиГ, *свé* *затвóрише* *ги*, *за свé*, *от свé* да *úзију* ЈКГ.

ДАТИВ МНОЖИНЕ

315. Уопштавањем општемножинског морфолошког типа на *-ема* (*свóјема*) у Дмн. заменичко-придевске деклинације, јужнометохијски и јужнокосовски говор показују високу стабилизацију облика. Укупно

стање упућује на то да је Дмн. заменичко-придевских речи органска особина дијалекатских идиома говора ЈЗКиМ.

Уопштавањем наставка *-ема* говори ЈЗКиМ призренско-јужноморавског типа део су ширег ареала у коме се стабилизовало *-ем(а)* у Дмн. заменичко-придевске деклинације. Овде се мисли пре свега на косовско-ресавске говоре, и то од оних у непосредном суседству (Букумирић 2003: 225, 229, 230, 233 итд.) до оних на које се говори ЈЗКиМ географски не наслањају (Јовић 1968: 125, Пецо-Милановић 1968: 339, Симић 1972: 363, Радић 1990: 27).

У говорима ЈЗКиМ призренско-јужноморавског типа – осим спорадично у СиГ – практично је довршена стабилизација елемента *-а* у Дмн. свих именских речи (*муџима, женама, децама, браћама / браћима, говедама / говедима, којема, нашема, овема*) као последица конгруентности са именицама (Јовић 1968: 125).

Ретке потврде типа *нашима* у говорима ЈЗКиМ срећу се као последица фонолошког механизма дистрибуције наставака: примери се обично јављају када се заменица нађе уз именицу м. р. у Дмн., у коме је наставак *-има* стабилан (*нашима људима*; в. т. 318). Ако се у неким косовско-ресавским говорима и срећу трагови облика Дмн. с наставком некадашњих меких основа (Пецо-Милановић 1968: 339; Симић 1972: 362, Букумирић 2003: 225), таквих потврда нема много (Симић 1972: 362, Букумирић 2003: 246), а судећи по примерима који се наводе чини се да је у питању исти разлог као у говорима ЈЗКиМ.

У говорима призренско-тимочке области, ако Дмн. није подлегао аналитизацији, спорадично се срећу се облици и са уопштеним *-ем* (Белић 1905: 289, Марковић 2000: 155).

Говори на Шар-планини, типолошки и генетски различити, подељени су у две групе. У два говора – СрГ и ПрекГ остварена је висока стабилизација општемножинског Дмн. заменичко-придевске деклинације: у СрГ је уопштено *-ам*, у ПрекГ *-ем*. Спорадично присуство другачијих облика у вишим селима СрГ последица је близине ГГ.

У СиГ и ГГ јављају се различити облици. У оба говора, ипак, остварена је стабилизација, пошто се јасно издваја основни општемножински морфолошки тип, који је у конкуренцији са типовима знатно слабије снаге. Овакво вишеобличје резултат је деловања различитих морфолошких законитости у овим говорима. У оба говора – СиГ и ГГ – основни наставак Дмн. има елемент *-ем*, који се у СиГ скоро доследно иновира ширењем двојинског *-ма*, док је ГГ у потпуности остао изван ове иновације.

	<i>нашема</i>	<i>нашам</i>	<i>нашем</i>
ПрГ	+		
ЂГ	+		
ПодрГ	+		
ПодгГ	+		
СиГ	+		
ЈКГ	+		
СрГ		+	
ПрекГ	(+)		+
ГГ		(+)	+

	<i>нашема</i>	<i>нашима</i>	<i>нашем</i>	<i>нашим</i>	<i>нашам</i>
ПрГ	+				
ЂГ	+				
ПодрГ	+				
ПодгГ	+	(+)	[+]	[+]	
СиГ	+	(+)	[+]	[+]	
ЈКГ	+				
СрГ					+
ПрекГ	[+]		+		
ГГ			+	(+)	

316. У облицима Дмн. показних заменица уочава се нешто другачији еволутивни пут и нешто другачији резултати у односу на остале заменице. Некорелативност је последица специфичне морфолошке структуре показних заменица, у чијим се наставцима уочава појачано деловање партикула, посебно партикуле *-j*, која је у неким говорима – пре свега СрГ и ПрекГ – утицала на настанак новог морфолошког модела (в. т. 286).

ГОВОРИ ПРИЗРЕНСКО-ЈУЖНОМОРАВСКОГ ТИПА

317. Дмн. типа *нашема*

а) Дмн. м. р.:

Којема да верујемо, *којема* владикама, *којема* вашема дошл'е жене; *некојема* л'удима, *никојема* *нашема* Приздренцима; *својема* деверџи-

ма, *сво́ема* Приздренци́ма, *мо́јема* синовима́, *мо́јема* старе́ма, *тво́ема* којн'има, *тво́јема* јетимима́, *ва́шема* људима́, пла́ти *на́шема* аргати́ма, *ва́шема* мужима́, однеси *њего́вема* беч'арима́, послу́жи гу раки́ју *н'его́вема* гости́ма; *њо́јнема* роц'аци́ма, *н'о́јнема* којн'има́, *њо́јзинема* роц'аци́ма, *н'инема* синовима́, *њинема* мужима́; *ч'и́ема* сватовима́; *ве́ма* Приздренци́ма, *ве́ма* што ни зи́дав^ф, де́ца *ве́ма* деверима́, *ове́ма* постаре́ма гости́ма, *те́ма* деверима́ ни дѝнар, *те́ма* радници́ма не́ма пла́та, оти́ша ги уч'ите́л' *те́ма* ц'аци́ма, све́ да ги би́не до́бро *те́ма* [рођаци́ма], *те́ма* нека ги се пла́ти, *оне́ма* Арнаутима́, би́ло ги те́шко и *оне́ма* војници́ма; *ва́квема* људима́, *та́квема* војници́ма, нека да́де Бо́г здравл'е *та́квема* л'удима́; *ка́квема* гости́ма, *ка́квема* друге́ма људима́, *какв́ема* домаш'ини́ма,; *ни-ка́квема* друге́ма [сватовима́], *никакв́ема* [војници́ма] немој *тол'икв́ема* војници́ма, *кол'икв́ема* којни́ма, *кол'икв́ема* синовима́ ПрГ;

ко́јема Рафч'ани́ма ги да́л'е жи́то, *ко́јема* на́шема от ку́ч'е рекна́л'е; *мо́јема* синовима́ де́ца, *тво́јема* аргати́ма, *ва́шема* косач'има́, *н'его́вема* стри́цовима, *њего́вема* теја́цима, *њего́вема* уну́цима, *но́јнема* Цигани́ма, однеси се́но *н'о́јнема* којн'има́, *њо́јнема* пци́ма, *њо́јзинема* тетини́ма, *њо́јзинема* јунци́ма; *сво́јема* му́жима; *тол'икв́ема* војници́ма, *кол'икв́ема* којни́ма, *кол'икв́ема* синовима́; да да́дне *ове́ма* уну́цима, *ве́ма* синóвима смо награ́дил'е ку́ч'у, ни *те́ма* не́ма; *ова́квема* ко́н'има, све́ да се пла́шиш *ва́квема* л'удима́, све́ смо веру́вал'е *та́квема* комши́јама; *ка́квема* уну́цима, *ка́квема* теја́цима, *ка́квема* лопóвима; *вол'икв́ема* њего́вема јунци́ма, *тол'икв́ема* л'удима се смеја́л'е, *тол'икв́ема* ко́н'има; *кол'икв́ема* беч'арима́; *вол'икв́ема* њего́вема јунци́ма ПодрГ;

мо́јема синовима́, *сво́јема* [укућани́ма] да помо́гне, *на́шема* Срби́ма, *н'инема* свато́вима; *ове́ма* на́шема Ђако́фцима, *ове́ма* до́брема л'удима́, *оне́ма* што збо́рију ЂГ;

ко́јема аргати́ма и ру́ч'ак и веч'ера, *ко́јема* гости́ма си одне́ја раки́ју; *нико́јема* Срби́ма узел'е, *нико́јема* ни то́ј не да́л'е, *неко́јема* да ги ўзе^{оw} сто́ку, *неко́јема* ку́ч'у да ги сру́шив^ф; се јагњи́ла *неке́ма* (уса-мљен пример; вероватно секундарна реализација после сажимања у вокалској групи, али је могућа и контаминација некима – некојема); *сво́јема* аргати́ма за óбет^а, деверима́ *сво́јема*, ре́кна ги *мо́јема* синовима́, *тво́јема* одеља́цима („рођаци́ма”), *тво́јема* мужима́, *тво́јема* синовима́; *ч'и́јема* аргати́ма, *вол'икв́ема* кон'има́, *вол'икв́ема* пци́ма, *онол'икв́ема* ву́цима; *кол'икв́ема* воло́вима; е, *ве́ма* ги 'е кри́во, *ове́ма* мужима́, бл'и́зу *ве́ма* људима́, *ове́ма* што ко́пав^ф, ни *ове́ма* ни *те́ма*, све сэм ги ре́кла *те́ма* ц'аци́ма, да́вав ја́јца *те́ма* људима́, све́ма *те́ма* л'удима́, ва́л' да; кэд ги ста́иш *те́ма* гости́ма; да се орадúјеш *овакв́ема* одеља́цима, *та-кв́ема* јунци́ма, *какв́ема* људима́, *какв́ема* мужима́; *никакв́ема* људима́,

вол'икvéма кон'íма, вол'икvéма пци́ма, онол'икvéма вуци́ма; кол'икvéма волови́ма ПодгГ;

којéма [сватовима] смо да́ле даро́ве, *коéма* деверима; *коíма* си каза́ла, *коíма* Штрпчани́ма жéне; *никоéма* да ги уте́па сто́ку, *никоéма* сватови́ма – нé, *никоéма* сватови́ма ги донéле, *никоéма* нé; *моéма* сино́вам, *волови́ма моéма, моéма* комши́има, *своéма* синови́ма, *моéма* кумови́ма; *твоéма* волови́ма, *твоéма* синови́ма; *наше́ма* људи́ма; *наше́ма* обéма воло́вам ги срши́ле но́ге; *своéма* говедари́ма, синови́ма *своéма*; *његовéма* волови́ма, *његовéма* сино́вам, *његовéма* комши́има дéца; *чијéма* газди́ма, *чиéма* волови́ма, *чиéма* петлови́ма трéба то́; *ничиéма* (= нечи́јим) аргати́ма; *овéма* синови́ма, *тéма* људи́ма, *овéма* постаре́ма синови́ма, *овéма* сино́вам, *овéма* људи́ма, *ћéу* ги је *овéма* да тра́жу, *овéма* комши́јам; *оаквéма* сватови́ма, *таквéма* гости́ма, ка́ко да пла́тиш *таквéма* нерадни́цима; *каквéма* људи́ма, *свекаквéма* људи́ма; *никаквéма* људи́ма; *ваквéма* јари́ћима; *воликвéма* синови́ма, *вуци́ма воликвéма* ги ту́ри о́тров; *воликвéма* прухи́ма СиГ;

којéма људи́ма, *својéма* Србима, *моéма* синови́ма, *мојéма* кумо́вима, сватови́ма *моéма* да уч'íним, *моéма* најста́рема Косо́ф^вцима; *твоéма* синови́ма, *твоéма* у́јцима, ч'ич'а́ма *твоéма*; *наше́ма* старéма људи́ма; *ваше́ма* мужи́ма, *ваше́ма* девéрима; *његовéма* војни́цима, *његовéма* братанци́ма; *њи́нема* сватовима; *овéма* муслиманима од Бóсне, *овéма* Срби́ма, *овéма* како сти́гли, *овéма* Београч'ани́ма, *овéма* људи́ма, нéма *тéма* што не ко́сију, *тéма* што но́су, *тéма* што збо́рију, *тéма* људи́ма *онéма* што оти́шле, *оаквéма* људи́ма; *каквéма* људи́ма, *каквéма* враго́вима; *никаквэма* људи́ма, *оволи́квэма* људи́ма, *толи́квэма* волóвима; *коли́квэма* волóвима ЈКГ, *оволи́квэма* људи́ма, *толи́квэма* волóвима; *коли́квэма* волóвима ЈКГ.

б) Дмн. ж. р.:

Мојéма јетрва́ма, *твојéма* снаа́ма, ч'и́јéма женáма, *каквéма* наше́ма женáма, *никаквéма* наше́ма [женама], *вéма* женáма наше́ма, *вéма* француске́ма женáма, ни *вéма* јетрва́ма, *вéма* неработни́цама, *вéма* главо́ешни́цама, ги да́л'е зóрт *тéма* отурени́цама („распуштеница”), *тéма* сестра́ма однесо́ше да́р, *онéма* коби́лама, *кол'иквэма* ч'ерка́ма ПрГ;

мојéма нéма да да́де, *твојéма* снава́ма, *њојзи́нема* ч'ерка́ма, *њојзи́нема* мач'ка́ма, *њојзи́нема* коко́шкама, *њојзи́нема* кума́ма, *оаквэма* Рафч'анка́ма, зар *таквэма* [јетрвама] ги се ч'удиш, *таквэма* кра́вама у ја́сла, *каквэма* крава́ма смо турáл'е, *каквэма* женáма, *вéма* [кумама] смо кúпил'е, *тéма* [женама] се уч'íни, *тол'иквэма* женáма, *кол'иквэма* ч'ерка́ма ПодрГ,

*мојема снавама, нашема Приздренкама, својема ћеркама, деца ва-
шема сестрама, њинема снавама ЂГ;*

којема женама, и ч'еркама својема, мојема ч'еркама деца, зар мојема да узме, мојема кравима, твојема кравима, сестрама твојема девери, за Ц'урц'евдэн давал'е смо сол и таквјема кравима, онаквјема снавама, гостинкама каквјема, каквјема женама; никаквјема кравима, вол'иквјема твојема сестрама, толи'квјема кравима, кол'иквјема кравима ПодГ;

којема женама, деца којема женама, никојема женама, некојема кравима, мојема сестрама, својема ћеркама, ћеркама својема, твојема сестрама, не било то' твојема ћеркама, чијема сестрама, чијема кравима да поси́пем, чијема девојкама, ничијема кокошкама, ничијема (= нечијим) женама, овјема женама, овјема снавама, овјема кравима, тјема јетрвама деца, тјема женама, тјема [овцама] што биле помузене, оваквјема женама, таквјема кравима млéко не ги ваља, онаквјема женама, и каквјема кравима праиле мађије, никаквјема женама, воликвјема сестрама ги прала тјеше, оволиквјема девојкама да збориш, толиквјема кравима ги секнуло млéко СиГ;

којема женама, својема опцама, мојема сестрама, мојема ч'еркама, зар и мојема јетрвама, твојема стри́нама, твојема кумама, нашема ч'еркама, ва́шема женама, његовјема братаницама, оволиквјема големема кравима, оваквјема женама, рече некаквјема женама, оволиквјема женама, ч'еркама толиквјема, оволиквјема големема кравима ЈКГ.

в) Дмн. с. р.

*Вјема говедама исéкл'е ги рогове, тјема говедама ПрГ;
његовјема говедама; таквјема говедама, вол'иквјема говедама Под-
рГ;*

*таквјема говедама, каквјема говедама, никаквјема говедама ПодГГ;
којема говедима тјуци, чијема говедама давамо, чијема говедам тјуци, чијема говедима, чијема селама, овјема говедима, тјема говедима, таквјема говедима, никаквјема говедима СиГ;*

којема говедима, оваквјема говедама ЈКГ.

г) Дмн. *нашема* уз именице са несагласјем значења и облика

а. Уз им. са суплетивном множином на *-ићи*:

Твојема бл'изнач'ич'ама, *вјема* пил'ичама, *вјема* ждрепч'ич'ама, *тјема* девојч'ич'ама, *тјема* јетимч'ич'ама; *каквјема* девојч'ич'ама; *кол'иквјема* куч'ич'ама ПрГ, *његовјема* унуч'ич'ама, однесе ги млéко *нашема* зајч'ич'ама, *н'ојнема* унуч'ич'ама ПодрГ, *твојема* пиљич'ама,

таквѐма унуч'ич'ами, *вѐма* зајч'ич'ама, *вѐма* шоч'ич'ама ПодгГ, *вак-вѐма* јарићима, *таквѐма* пилићима СиГ.

б. Дмн. уз збирне именице на *-а*:

Именица *дѐца* у ОП има облик именица деклинационог обрасца *-а* (*дѐцу*), док је у Д у употреби множински облик (*децама*).

Децама *својема*, *мојема* децама, децама *твојема*, *његовема* децама, *нојнема* децама; *њојзинема* децама; *вѐма* децама *маћи*, *вѐма* брач'ама *нашема*, *тѐма* што ги *тепаја*, *каквѐма* децама; *никаквѐма* децама; кол'иквѐма *децама* ПрГ, и *маћи* и *отац* *својема* децама *изнѐл'е* *гројзе*, децама *својема* *сте* *даље*, *однѐл'е* *твојема* децама, *сѐм* *дала* *мојема* брач'има; децама *каквѐма*, *вол'иквѐма* децама, *кол'иквѐма* децама ПодргГ, да има *мојема* децама, *нашема* децама, *овѐма* децама, *овѐма* мојема децама, *тѐма* браћама, *тѐма* мојема децама, *тѐма* децама што ги *л'еч'ил'е* ЂГ, децама *својема*, она да *даде* *својема* својбинама, *твојема* брач'има¹⁶⁶; *ч'ијема* децама да се *даде*, *мојема* децама, и *твојема* децама, *фа́ла* *нашема* децама, и *в'ртим* *о́ч'и* *нашема* децама; да *обукујем* *својема* децама, *прич'аа* *својема* децама; да ги *дадем* *овѐма* децама, а *ч'ѐш* *овѐма* децама да *опростиш*, *овѐма* децама, и *тѐма* двоицама¹⁶⁷ *даде* ги *кошул'е*, *тѐма* децама *оч'ѐви*; *каквѐма* децама, *вол'иквѐма* децама *маћи*; *носила* *сѐм* *млого* *ваквѐма* брач'има, *колиқвѐма* децама ПодргГ, *мојема* својбинама *немало*, *стокáма* *његовѐма*, *мојема* децама, *својема* децама; *каквѐма* браћима; *оваквѐма* браћима СиГ, *којема* децама, па да *кажеш* *својема* децама, *својема* родбинама, и *мојема* децама, *твојема* децама, *њинема* децама, *нојнема* децама, *оволиқвѐма* децама *дадоше* ЈКГ.

318. Дмн. м. р. типа *нашима*

У СиГ и ПодргГ мањим бројем примера потврђен је Дмн. м. р. заменица и других придевских речи с наставком *-има*. Овакакав морфолошки тип, који је факултативан са доминантним типом *нашема*, среће се или када је придевска реч м. р. поименичена или када је у конгруентном односу са именицом м. р., што упућује на морфосинтаксичку условљеност присуства наставка *-има* Дмн. им. м. р. (*нашема* синови́ма : *нашима* синови́ма) (в. т. 315).

Нашима свíма Шíптар ни бíја *на́ми* *ку́м*, *мојима* свѐ ги си дава́ло, *овејзини́ма* *не* ги се *ч'увáла* *сто́ка*, да ги *уч'íним* *ч'ѐш* и *нашима* [сва-

¹⁶⁶ Облик *брач'има* упућује на то да је избор дативског наставка у множини условљен природним родом именице.

¹⁶⁷ Плурализација бројне именице резултат је утицаја семантике на граматику.

товима], свé да ги препáдне њојзинíма синоvíма ПодгГ, моíма косачи-ма, моíма комшíима, тво'íма се изонодíло, тво'íма дадоше дарóве, њојнíма деверíма, његоvíма сватовíма; овакvíма лоповíма нéма, та-квíма сватовíма СиГ.

319. Дмн. типа *нашем / нашим*

У СиГ и ПодгГ мањим бројем примера потврђен је Дмн. са финалним -м. Извориште појави може се наћи у СиГ, у коме се факултативно јављају Дмн. именица са ширењем двојинске иновације (*волoвима*) и без ове иновације (*волóвам / волуам*).

Облици типа *мо'ем* у ПодгГ подржани су локалним сеобама из Сиринаића. У овом говору среће се само синкретични облик типа *овém* (еквивалентан доминантном *овéма*), док се у СиГ облик *мо'им* везује за Дмн. м. р. и с. р. а *мо'јем* за Дмн. ж. р. и с. р.:

а) *Мо'им* сино́вам, *ва́квим* сино́вима, *ва́квим* бећарíма, *њојним* деверíма, *оволи́квим* мужíма;

мо'јем ћерка́ми, *ова́квем* же́нам да ги се сакри́јеш, *та́квем* о́ўцам ни јагáнци нéсу дóбри; *свека́квем* же́нам;

мо'јим говедáми, *та́квим* говедíма; *мо'ем* говедáми СиГ.

б) Изнéсов ги *овém* младема пити'е, свé смо дáле *онém* л'удíма ПодгГ.

ГОВОРИ СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКОГ ТИПА

320. Судбина наставка Дмн. маркантно је диференцијално морфолошко обележје које двоји говоре ЈЗКиМ. У говорима призренско-јужноморавског типа, осим у СиГ, стабилисана је иновација двојинског порекла. У говорима северношарпланинског типа нема трагова такве иновације у СрГ и ГГ, док се у ПрекГ у Дмн. именица – поред типа без иновације -ма, јављају у Скоробишту и примери с оваквим обликом. Пошто у ПрекГ у Дмн. заменичко-придевске деклинације нема трагова проширења -ма, облици Дмн. везују северношарпланинске говоре у један ареал.

Морфолошком структуром Дмн. заменичко-придевске деклинације северношарпланински говори међусобно се разликују по типу наставка.

У СрГ је у највећем делу уопштен општемножински наставак -ам у Дмн. свих именских речи, чиме се овај говор делимично удаљио од

друга два говора. Облицима Дмн. показних заменица издвајају се виша насеља Средске, у којима се под утицајем оближњег ГГ јавља више облика.

а) Сретечки говор

а. Дмн. м. р.:

Коам да кажемо, *коам* да не кажемо, *коам* ће донесеш, *коам* војницам, *некоам* људам, *моам* коњшијам, *муам* сињуам, *твоам* сељанам ништо не-ваља, *нашам* Стречанам ништа не-рекле, смо донеле ручек *нашам* косачам, кој сме да каже *нашам* муџам, ни овес ни сено не давале *вашам* коњам, *вашам* старцам не ги следувало пензија, *вашам* Љубинцам ги рекоа, *негоам* синоам, *негоам* косачам, *негуам* волуам, изнеле *њојнам* гостам, да туримо *њојнам* волоам, па ће принесемо *њојнам* првичарам, *њојзинам* синоам, *њојзинам* зајцам, *њинам* чобанам, *своам* јунцам, што мишљим *своам* синоам, да ги сипем вода *своам* јаганцам, *чиам* синоам, *чиам* јаганцам, па ет *овакв*ам јунцам смо давал'е сол', да дадемо зоб *такв*ам коњам, *какв*ам аргатам, зэр *свекакв*ам људам да дадеш да ти се јанет на шија, *воликв*ам људам, *коликв*ам волоам, *кол'икв*ам л'удам, *куч*икам *коликв*ам, *коликв*ам коњам, *коликв*ам јарцам, *вуцам кол'икв*ам.

б. Дмн. ж. р.:

Коам женам деца, *некоам* женам от село, *некуам* женам да им дадем, *моам* мушкам главам, *муам* козам, ни *твоам* звам не-ги-дошло, *негоам* ћеркам, свињам *њојзинам*, па да рече све *своам* гостинкам, *муам* сестрам, *вакв*ам јуницам, де-смеш да речеш *вакв*ам снавам, *какв*ам ћеркам, *свекакв*ам женам *воликв*ам, *мукам толикв*ам.

в. Дмн. с. р.:

Њинам гуједам, *овијам* годеам, *вакв*ам селам, *воликв*ам годеам, *селам вол'икв*ам.

г. Дмн. *нашам* уз именице са несагласјем значења и облика:

Негоам кучикам, *негоам* кучикам, *њојнам* пиљичикам, *њинам* кучикам, *своам* кучикам,

децам *моам*, *њинам* децам, *моам* браћам, да се збори *чиам* браћам, *њинам* браћам, *тол'икв*ам децам, *коликв*ам децам, *децам кол'икв*ам.

б) Прекокамски говор

У ПрекГ у Дмн. доминирају облици типа *та́квем*, а ретки су јужнометохијски с двојинском иновацијом. Овакав распоред облика последица је мешавинског карактера овога говора.

Посебну позицију имају показне заменице.

а. Дмн. м. р.:

Којем војницам, *никојем* људима ни Бог^к не помага, *својем* волóвима, *својем* бивóл'има, *мојем* Скоробиштáнцима, *твојем* синóвима, *твојем* л'удима да се óнесе, *нашем* Подгорáнима, *неговем* л'удима, *нојзинем* постарем синóвима, дошло и *њинем* м'ужима, *вашем* беч'áрима, *вашем* м'ужима, раде гим се вуци *свеч'ијем* кóн'има, да се напрај и *н'инем* синóвима, *оваквема* љуц'има, *свэкаквем* љуц'има, *никаквем* војницима, *тол'икавем* волóвима.

б. Дмн. ж. р.:

Мојем ч'еркама, óнела дár и *својем* сéстрадама, *твојем* жéнама, *нашем* крáвама за зíма, *неговем* крáвама, *нојзинем* крáвама, *оваквема* жéнама, *каквем* крáвама си даф, *свэкаквем* жéнама, *овол'икавем* крáвама, *тол'икавем* óфцама, *тол'икавем* шо бíл'е.

в. Дмн. с. р.

Својем пíл'ич'ам, *мојем* гowéдама, *мојем* куч'ич'ам, *неговем* гóведам, *та́квема* јáрич'ам, *та́квем* гúједам, *овол'икавем* гúједам, *кол'икавем* јáрич'ам.

г. Дмн. збирних им. на -а:

Овол'икавем дéцама ПрекГ.

в) Горански говор

У облицима Дмн. именских речи ГГ показује нестабилисано стање, пошто су активни различити граматички принципи у формирању облика. Овакво шаренило уочава се и у облицима Дмн. заменичко-придевске промене.

У највећем делу ГГ уопштена је општемножинска форма Дмн. типа *некујем*. У неким селима Горе у Дмн. уочава се везивање облика *некуим* за м. р., *некујем* за ж. и с. р. (Младеновић 2001: 343). Није непознат ни морфолошки тип *свуам*, карактеристичан за СрГ.

а. Дмн. м. р.:

Свјуем синуам, *свјуем* сватуим, *кујем* сте даље, *кујем* коњам сено, *ваквем* љуђим, *таквем* синоим, *онаквем* љуђим да дадеш, *каквем* љуђам, па зборил'е *свекаквем* љуђим, *свекаквем* љуђам дава, *никаквем* љуђим не отварај, *вол'икавем* синоим, *вол'икавем* вуцим, *тол'икавем* волоим, *кољикавем* бравоим.

б. Дмн. ж. р.:

Свјуем сестрем, *ваквем* жéнем, *онаквém*-офцем ни сóль нé-требе, *каквém*-женам, *никаквем* жéнем не зборила, *вол'икавем* мукам, *вол'икавем* óфцем, *тол'икавем* кóзам, *онол'икавем* кравам, *кољикавем* óфцем.

в. Дмн. с. р.:

Вол'икавем кучикам, *тол'икавем* гуједам, *онол'икавем* дéјчићам, *некујем* сéлам, *таквем* гуједам.

г. Дмн. збирних им. на -а:

Кујем дéцам, *чијем* дéцам, *чијем* да óнесем, *свјуем* пóстарем дéцам.

д. Дмн. м. р. на -им:

Некуим љуђим, *некуим* Враништанам.

ђ. Дмн. на -ам

Чијам му́жам давал'е, *свуам* бра́ч'ам.

ДАТИВ МНОЖИНЕ ПОКАЗНИХ ЗАМЕНИЦА

321. Због облика који се не уклапају у потпуности у општи систем морфолошких односа заменичких и придевских речи, Дмн. показних заменица северношарпланинских говора разматра се издвојено.¹⁶⁸

У Дмн. у свим говорима ЈЗКиМ јавља се само по један облик за све родове показних заменица, што је структурно чување старине, с напоменом да је у говорима призренско-јужноморавског типа остварено ширење двојинског форманта (*овéма*, *тéма*, *онéма*), а да се само у СиГ – и то спорадично – могу срести и облици *óвем*, *тém*. Облици типа *овéма* / *óвем* у овим говорима могу представљати чување старог облика Дмн. тврде заменичке деklinације.

¹⁶⁸ Примере за Дмн. показних заменица говора призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ в. у т. 317–318.

У говорима северношарпланинског типа уопштен је модел грађења Дмн. показних заменица додавањем дативског наставка *-м* на облик ОПмн.¹⁶⁹ Док се у ГГ и СрГ не јављају облици са *-ма* ни у једној именској врсти, у ПрекГ се у Дмн. именица јављају и облици са двојинском иновацијом (*љуџи'има, жéнама*) (Младеновић 2005: 75), који нису утицали на јављање оваквога *-ма* у облицима придевских речи.

У СрГ основни је облик заменица типа *óвијам свáтоам, тíјам пријáтељам, óнијам кúмоам*. Поред синкретичних облика Дмн. у овом говору јављају се и ређи за множину женскога рода: *Óваем жéнам, óваем свáћам, тáем Богошóвчанкам*.

322. У СрГ поред доминантног Дмн. на *-ам*, потврђени су и модели мање снаге, већим делом присутни у вишим насељима овога говора.

а) Дмн. на *-ам* свих родова:

Óвијам мúжам, óвијам свáтоам, тíјам пријáтељам, óнијам кúмоам;

дéца óвијам жéнам, íмало óвијам ћéркам, тíјам млáнестам;

гúједам óвијам, тíјам рáмењам;

óвијам пíлићам;

овíјам брáћам, тíјам дéцам.

б) Дмн. на *-ем*:

У вишим селима СрГ поред форме *óвијам*, у Дмн. ж. р. јавља се и *óва(л)ем*, облик настао према Нмн. ж. р. *óвае*:

Óваем жéнам, óваем свáћам, лíваде óваем жéнам, тáем Богошóвчанкам.

в) Дмн. с. р., спорадично у вишим селима:

Óваем гúједам, óваем пóљам.

г) У вишим селима СрГ јавља се и синкретична форма за множину типа *óваем* (*óваем мúжам, тáем вóлоам, тáем гúједам*). Једначење је подстакнуто синкретизмом у употреби типа *óвијам* у СрГ за све родове.

У овим насељима потврђени су и облици Дмн. ж. р. *óвe'ам, тe'ам*, затим *тe'ем, óвe'ем*. Последњи облици формирани су према Нмн. *óвe'e, тe'e* жéне:

¹⁶⁹ Овакав модел потврђен је у југоисточним српским говорима (Белић 1905: 421), а од македонских присутан је у бобоштанском (Видоески 1965: 49), пошто остали македонски говори нису сачували флексивни датив множине (Видоески: 1965).

Óвејам сéстрам, тé'ам жéнам; óвe'ем снáам, тe'ем ч'ёркам.

Основа типа *óве-* испред формираног форманта *-ам* за Дмн. именских речи у СрГ проширила се из Нмн. ж. р. Овакво преобликовање иницирано је ширењем модела формирања Дмн. у ГГ, који је утицао на говор ових сретечких насеља (мужи+м, жене+м, гуеда+м).

323. У Дмн. показних заменица ПрекГ потврђени су само облици северношарпланинског типа *óвијам* од основе Нмн. типа *óвија*, што може упућивати на новину облика Нмн. типа *óвој* (в. т. 224).

а) Дмн. м. р.:

Óвијам мўжам, óвијам мўжима, óвијам дáдоа, тiјам што íмав^ф, тiјам лўц'има ги се виц'и, нéмој тiјам вóјницам.

б) Дмн. ж. р.:

Жéнама *óвијам, óвијам жéнам, тiјам жéнама, тiјам* [женама] со кóе бiл'е, дéца *тiјам жéнам.*

в) Дмн. с. р.:

Óвијам пiл'ич'ам, кóске óвијам кўч'ич'ам, óвијам јáганцам, тiјам кўч'ич'ам.

г) Дмн. збирних им. на *-а*:

Óвијам брáч'ам зборим, óвијам дéцам, тiјам дéцам, тiјам брáч'ам.

324. Дмн. показних заменица у ГГ гради се додавањем *-м* на облик ОПмн. Овакво грађење бележи се у говорима призренско-тимочке области.¹⁷⁰ Осим бобоштанског говора, у коме се чува синтетички Дмн. *тијам*, у осталим македонским говорима у мн. остварена је потпуна анализација.¹⁷¹

а) Дмн. м. р.:

Óвијам лўђим, нéмој óвијам, óвијам сéљанам, тiјам вóјницам, тiјам л'етўанцам, óнијам лўђим, óнијам сiноим, óнијам јáгэанцам, óнијам кóн'ам, óнјам Враништанам.

б) Нмн. ж. р.:

¹⁷⁰ Белић 1905: 288–289.

¹⁷¹ Стаматоски 1956: 105; Видоески 1986: 74; Видоески 1965: 143–154.

Óвијам жéнам, *тијам* Враништанкем, *тијám-женам*, *óнјам* млáне-стам, *óњам* сéстрем.

в) Нмн. с. р.:

Трéбе дош *тијám-пољам*; *óвијам* кúћићам.

г) Дмн. збирних им. на -а:

Вéл`им *óвијам* дéцам, *óнијам* дéцам.

ДАТИВ МНОЖИНЕ ОПШТЕ КОЛИЧИНСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

325. Због специфичне позиције опште количинске заменице у систему заменица, Дмн. заменице *сви́* разматра се издвојено.

Облицима Дмн. опште количинске заменице говори ЈЗКиМ подељени су према типолошкој припадности. У говорима призренско-јужноморавског типа скоро да је уопштен заменичко-придевски наставак *-ема* (*свéма*), независно од тога да ли је заменица именички или придевски употребљена. Дмн. *сви́ма* редак је. Облик *сви́ма* може бити траг стања пре стабилисања *свéма*, али и могућ инфилтрат из књижевног језика. Нешто већи број потврда типа *сви́ма* у СиГ, затим присуство облика на *-има* и неких других заменица (в. т. 318–319), упућује на евентуално другачији еволутивни пут Дмн. заменице у овом говору, тим пре што се у СиГ јављају два облика, независно од именичке или придевске употребе заменице – основни *свém* и ређи *сви́ма*. Облик *свém* наслања се формантом *-ем* на Дмн. осталих придевских речи, који је својствен и суседним говорима призренско-јужноморавског типа (*старема* људима, *младема* снавами, *мојема* синовима), али без иновације *-ема*. Присуство облика *свém* у СиГ није неочекивано, пошто се у овом говору – за разлику од осталих говора призренско-јужноморавског типа ЈЗКиМ – у Дмн. им. м. р. јављају напоредо облици са и без иновације двојинског порекла – *синовíма* : *сино́вам* (Младеновић 2004: 230). Уопштено *сви́м* у оближњем СрГ могло је да припомогне.

Дмн. *сви́ма* у СиГ мотивисан је именичком употребом ове заменице, затим морфолошким слагањем *сви́* са Нмн. м. р. типа *љúди*, *мúжи*.

С обзиром на то да у СиГ не алтернирају исти облици опште количинске заменице са финалним *-а* и без овога вокала, а тако се понашају и зависни падежи осталих заменица, има оправдања закључак да у говорима ЈЗКиМ није развијен покретни вокал.

Т а б е л а 51: Дмн. опште количинске заменице				
	<i>свема</i>	<i>свем</i>	<i>сви́ма</i>	<i>свим</i>
ПрГ	+		(+)	
ЂГ	+			
ПодрГ	+			
ПодгГ	+		(+)	
СиГ	+	(+)	(+)	
ЈКГ	+			
СрГ				+
ПрекГ		(+) (Дмн. ж. р. и с. р.)		(+) (Дмн. м. р.)
ГГ		(+) (Дмн. ж. р. и с. р.)		(+) (Дмн. м. р.)

а) Говори призренско-јужноморавског типа:

а. *Све́ма* смо ги подел'и́л'е за ду́шу, *све́ма* трéба да опрóсти, *све́ма* по ракију ПрГ, *све́ма* да помóгнемо, *све́ма* да спрéми, му́ка ће бине *све́ма*, да́доше *све́ма* сл'и́ве ЂГ, *све́ма* по јéну недéл'у да ги истéраш рéд', ја в'рзúјем *све́ма*, ка *све́ма* и н'éму, сэд би мóгла да помóгне *све́ма*, *све́ма* сватóвима пите, и *све́ма* рúку да пол'уби ПодрГ, даде^{оw} дáр *све́ма* што су у кúч'у; *Све́ма*, брe! И мужи́ма, и жена́ма и деца́ма; ги спрéмиш рúч'ак *све́ма*, *све́ма* рúку да пољуби, *све́ма* измет да ги ч'и́ниш, *Све́ма* деца́ма подéл'иш. И старéма, и *све́ма* ПодгГ.

б. *Свém* чо́ек би рéко, *свém* да ги омíчеш но́ге, бiло *свém* да се помóгне, *свém* би бiло, да íде на чéшму за воду *свém* судóве да пúни, ста́и *свém* по ча́шу СиГ.

в. *Сви́ма* сам ги казáла, *сви́ма* однéсеш здравíцу, тéшко ни бiло *сви́ма* у кúч'у ПрГ¹⁷², наши́ма *сви́ма* Ши́птар ни бiја на́ми кúм ПодгГ, ста́и *сви́ма* ложи́цу, и то́ј *сви́ма*, *сви́ма* да ги онóдиш СиГ.

б) Говори северношарпланинског типа

У СрГ, ГГ и ПрекГ потврђени су само облици без иновације *-ма* у Дмн.

Док је у СрГ уопштено општемножинско *свим*, у ГГ и ПрекГ се јављају два облика – *свим* за м. р. и *свém* за ж. р. и с. р.

¹⁷² Двојство облика констатује се и у Реметић 1996: 397, 492, 496, 498.

*Свѝм гóстам, óднеси свѝм да јéдет; свѝм жéнам, ћёркам свѝм мýжи
úмреле, свѝм дéцам; свѝм гóедам СрГ;*

*свѝм да изиздавате, свѝм браћам, свѝм кóн'им, свѝм ч'е даём; свѝм
жéнем, свѝм дéјкем; свѝм сéлам, свѝм гуједам ГГ;*

*свѝм Скоробиштáнцима, свѝм мýжам, свѝм брач'ама; свѝм свóјем
ч'ёркам, свѝм јетрвама, свѝм гуједам, свѝм јáрич'ам ПрекГ.*

326. О Дмн. личне заменице 3л. мн. в. т. 24.

ПАРТИКУЛЕ У ОБЛИЦИМА ЗАМЕНИЦА

327. Инвентар партикула у говорима ЈЗКиМ већим делом на нивоу је присутности партикула у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима, удаљавајући се на тај начин од оближњих македонских говора, у којима је број партикула већи (Видоески 1965: 171–172).

328. а) Додавање показне партикуле *-и* демонстративним заменицама стара је особина показних заменица (Белић 1969: 131), опстала у говорима ЈЗКиМ кроз знатно присуство партикуле *-ј* (< и) (*овај* човек / *овај* жена / *овој* дете; о[д] *теј* жене, *туј* жену; *овија*, *тија*, *онија*).

У говорима ЈЗКиМ потврђени су само облици показних заменица с партикулом типа *овај*, *тај*, *онај*. Нема облика типа /они човек/.¹⁷³

Практично нема Нјд. и Нмн. показних заменица без партикуле с елементом *-ј*.

У делу говора, као факултативни облик мале снаге, среће се у Нмн. м. р. показних заменица с партикулом *-зи*.

У зависним падежима јд. ж. р. партикула *-ј*- јавља се у Гјд. (*од овеј*) и ОПјд. (*овуј*).

Није потврђена партикула *-ј* уз зависне падеже м. р. и с. р., осим у ОПјд. показних заменица када је ОПјд. = Нјд. (в. т. 246).

Осим у ЈКГ, у коме се факултативно среће и новији регуларизован однос у показним заменицама (*овај* човек : *ова* жена : *ово* дете), у свим осталим говорима, укључујући ту и једним делом ЈКГ, у Нјд. остају облици с партикулама (*овај* човек : *овај* жена : *овој* дете) (в. т. 159–161).

б) Партикула *-ја* у облицима показних заменица *тија*, *теја*, присутна у делу говора ЈЗКиМ, али и шире на призренско-тимочком и македонском терену, представља нову сложену партикулу насталу према

¹⁷³ Уп. са оваквим типом у црногорским говорима (Пешикан 1965: 150; Јовановић М.: 365–366).

-и + а из партикуле -ка, која се додаје прилозима. Елемент -а се осетио покретним због прилога овдека - овдека, тук - тука (Белић 1905: 289).

Стање у говорима ЈЗКиМ потврђује Белићево објашњење. У неким говорима је само *теј*, у неким само *тија*, у неким се јављају оба типа. Распоред облика показних прилога и показних заменица у говорима ЈЗ-КиМ упућује на везу између *туј* и *овеј*, *туја* и *овија*, *тујека* и *овија*.

в) Сложена партикула -је среће се у 1. и 2л. мн. личних заменица у северношарпланинским говорима (*мије*, *вије*, в. т. 14), наслањајући се овом особиним на оближње македонске говоре.

г) У именичкој заменици за лице потрђено је малим бројем примера *којај* у Подрг (в. т. 58) и заменица за каквоћу *каквај* у ЈКГ (в. т. 133 б). У оба случаја ови облици заменица употребљени су у служби емотивног истицања. Чини се да је у форманту -ај финално /-j/ из партикуле, а да је /а/ у форманту елемент који треба да омогући постојање облика чинећи га изговорним (у как-в-ј > как-ва-ј) односно морфолошки профилисаним (кој-ј > кој-ај), пошто би у заменици партикула /-j/ била сажета са већ постојећим /j/ у облику заменице.

Формант /-ај/ у овим заменицама, међутим, може бити преузет и из облика показних заменица типа *тавај* (в. т. 331), тим више што се облици типа *тавај* користе за истицање.

д) У новим облицима *свакој* / *свекој*, *некој*, *никој* финално -ј је преузето наслањањем на облик основне заменице *кој*, у коме је -ј траг мешања двају заменица (*кѣто и *кѣи).¹⁷⁴

329. а) Партикуле с елементом -з- у говорима ЈЗКиМ јављају се у Дјд. придевско-заменичке промене као опште обележје овога падежа (в. т. 264–267), затим у другим облицима јединске заменичко-придевске парадигме ж. р. као резултат настанка новог синкретизма са ширењем дативског облика у Гјд., ОПјд., Лјд. (в. т. 268–271). У Дјд. партикула има облик -зи (*мојзи*, *нашејзи* / *нашојзи*, *њојзи* / *њејзи*, *старејзи* / *старојзи*), у осталим падежним облицима опстаје -зи или се морфологизује модификацијом према именичком наставку -е у Гјд., Дјд. односно Лјд. говора призренско-јужноморавског типа (*мојзе*, *нашејзе*, *старејзе*, в. т. 270 г–д, 271 в).

б) У делу говора (в. т. 272, 277) Дјд. с партикулом -зи продира у ОПјд. ж. р. Нови синкретизам – остварен продором Дјд. – елиминише

¹⁷⁴ Уп. са Видоески 1973: 98, где се -j- у оваквим облицима сматра партикулом.

се уносом граматичког обележја ОП -у (*мојзу, каквојзу, старојзу*; в. т. 272 г, 277).

в) У микроареалу који чине рубна насеља ПодргГ и ПодгГ, присутна је партикула с елементом -з- у Нмн. м. р. показних заменица, морфологизована према партикули -ја (*виза људи, тиза*; в. т. 227 в). Овакви облици траг су некадашње знатније употребе партикуле уз ове заменице (Белић 1969: 130).¹⁷⁵

330. У говорима ЈЗКиМ партикуле немају више, или најчешће немају, функцију истицања, појачавања значења.

Дистрибуција наставака, када се Дјд. ж. р. заменичких и придевских речи факултативно једначи са Дјд. им. на -а (дади *старе* жене, дади *стари* жени) не утиче на изнети закључак, пошто нема маркиране односно немаркиране употребе облика заменичко-придевског или именичког порекла. Ради се само о двама морфолошким принципима.

Истицање значења показних заменица среће се у облицима типа *тавај* (в. т. в. т. 159 в). У овим облицима истицање се врши употребом или показне речце (*ето+овај*) или речце за истицање (*та+овај*), чиме се врши интензификација значења показне заменице.

331. У говорима ЈЗКиМ партикула -*годер* среће се једино уз заменицу *што* (*штогодер / штогодар / штогодар*) (в. т. 97).

---

¹⁷⁵ Уп. са оваквом партикулом у говорима у Црној Гори (Вујовић 1969: 245–247; Пешикан 1965: 154). Проширивање показних заменица партикулама карактеристично је и за бугарске и македонске говоре (Харалампиев 2001: 114).

ДИЈАЛЕКАТСКИ ТЕКСТОВИ

ПОДРИМА

Велика Хоча (*Оч'а Гол'ема*)

Руменка Патрногић, рођена 1912.

Ф а м и л' и ј а

Кэт сэм била дѣте, лутала сэм по сокаце. От пѣт гѣдине ѣтац ме остаија. Брат пѣсл'е ми се рѣдија. Ишла сам у шкѣлу, брач'у по сѣбе сэм нѣсила. Отац ми умреја. И тако смо живел'е пѣски.

Мати ми ишла да рабѣта. Брата за рѣку по сокаце. Кѣј даја парч'е лѣба за севѣп. Немало се. Сиротинѣа смо бил'е. Туц'а жѣна би ми га узела да га повие, да га развие. Ако ми даде лѣба мѣне – дѣбро, ја сэм била мало пѣ гол'ѣма. Тако смо живел'е пѣски. Шѣ ч'е ч'иниш. Мѣч'на дѣша.

Ај пѣсл'е удадѣ се, тѣј бљизо сэм се удала – три врата да прѣц'еш, у комшије... Дѣцу изроди. Ујутру сэм радила, дѣцу сѣме сэм дѣма остѣл'ала. Бѣжем у Раѣвац. Какав Раѣвац! Оно од Раѣфца јѣш више тамѣ. По Шиптѣре смо жн'ѣл'е, смо рабѣтал'е. Умѣсила сэм л'ѣба да остаим децѣма. Кѣд би дѣшла увеч'ер дѣма, мешѣља пуна трѣшке. Мѣје брѣанч'ич'и два, мѣји јетѣрве два, мѣје три, тѣј би изѣл'е л'ѣба. Кѣд би дѣшла – немало се прѣч'ѣсто ка сѣг^к, вѣч' коломбѣтнѣца, кач'амѣк да наградим, па по мало сѣркни и тѣри у ѣста па тѣрч'кај тамѣ апѣт да згрѣем вѣду да мѣсим л'ѣба. Умѣсила сэм л'ѣба, дѣшла јена-кѣч'ка комшич'ка, дѣгла сѣч', изела л'ѣба, озгѣр свѣ кѣрку. „Кѣку мѣне! – плач'и – Нѣам децѣма л'ѣба да остаим.“ Ал'и овѣ Шиптѣри, апѣт, би ми даље, увѣч'ер: „Узи, мајко! Гревѣта, дѣца глѣдне ти су.“ Ми дал'е л'ѣпче цѣло по пѣту. Е, тако би донѣла дѣма.

... Ја сѐм рѝдена ил'аду дѝвесто ч'ет'рнѝаесте. Удала сѐм се ил'аду дѝвестѝ триес пѝте. Триес шѝсте сѐм рѝдила јѝно дѝте, триес дѝвѝте дру-го, ч'ет'рес пѝрве јѝно – трѝч'о, ч'ет'рес ч'етвѝрте ч'етвѝрто, па пѝслѝе Дѝку пѝдѝсет пѝрве гѝдине, па Бѝшко пѝдѝсет ч'етвѝрте. Пѝсл'е Душка пѝдѝсет дѝвѝте. Ёте, тѝј бѝло, ѝсом детѝта сѐм имѝла. Трѝбало да се рѝни дѝца. Мѝж ми рабѝтаја по сѝлчина.

Ўмрело ми дѝте трѝч'у гѝдину. Шиптѝр га ўзеја да га донѝсе дѝма да га вѝдим мѝртвѝч'е, свѝје дѝте.

И ѝн вѝка: „Шѝ си га донѝја овѝга? Дѝј га вѝмо да га срѝдимо и н'ѝга!“ „Па дѝте му ўмрело.“ „Дѝј га и н'ѝга да срѝдимо ѝвде!“ Код' Светога-Спѝса, тѝмо у Зоч'иште... Е тѝко.

Тѝке-нѝкат нѝ сѐм се орѝтила. Нѝкат!

... Кѝт сѐм се удала јѝ? Кѝт сѐм се удала, сѐм забрѝила, не знѝм ни кѝко бѝло! Триес пѝте гѝдине сѐм се удала. Свѝтови! На јѝну стрѝну смо прѝшлѝе, на другу смо удѝрил'е. Бл'и́зо кѝч'а бѝла па отѝшл'е мѝло ка пѝ дѝл'ѝко о[д] ту'ј. Тѝке дѝл'е смо отѝшл'е. Вѝнч'ал'е смо се. У Светога-Стефѝна, у цѝркву.

Свѝдба бѝла ѝ ч'етвѝртка до понедѝљак. У понедѝл'ак па сѝк, тѝ не знѝш, да обѝсѝјѝв кѝма, свѝкра, па снаѝ мѝлада да плѝти тѝмо, да дѝдне ељи ч'арѝпе ељи марѝму, па да ги спѝси бѝжѝм. А тѝ да се шѝл'иш! Се зар истина ч'е ги обѝсиш, веч' тѝко.

У ч'етвѝртак узѝмал'е гостѝнке. Гостѝнке узѝмал'е да спрѝмаш свѝдбу. Вѝрил'е јѝло, л'ѝба – л'ѝба купувѝл'е ел'и брѝшно да дѝш у пекарѝу па сомѝне да ўзеш. Е, тѝј! Мешѝл'е имѝл'е. Мешѝл'е шо ч'е мѝсиш, а ашч'ѝка шо ч'е пристѝл'а.

Пѝ немѝло се, ал'и пѝ дѝбро бѝло. Па смо се мѝшал'е, дѝте! Кѝј да дѝц'е, да се растѝпиш од мерѝка, да доч'ѝкаш, да прѝч'ѝкаш. Сѝг само за сѝбе глѝдај. Нѝмало се, мѝжда, ал'и имѝло се кад би бѝла свѝдба.

Шкѝла

Шкѝла? Ч'етѝри гѝдине. Немѝло вѝ гимнѝѝзија.

Нѝткин дѝјка што бѝја и мѝје теткѝч'ич'и, гѝдину, дѝвѝ. Пѝсл'е се узбѝн'и, пѝсл'е бѝна, мѝка. Кѝј глѝдаја шкѝлу. А и нѝ смо имѝл'е шкѝлу, мѝ смо ишл'е у цѝркѝвник. У Светога-Стефѝна смо ишл'е у шкѝлу. Ѐма гѝре, сѝ[д]ам сѝбе ѝма, и у Дѝч'ѝнски конѝк смо ишл'е. Уч'ѝтел'и не уч'ѝл'е. Уч'ѝтелька Зѝра не уч'ѝла. Јѝн-Стрѝхина, јѝн от Прѝзрен бѝја. Трѝста уч'ѝтел'а не уч'ѝл'е, шо знѝм.

Ал'и нѐмаја јѐдан, дѐцу нѐмаја, па би ми ўзеја брата, би га турија на астал да се игра. Сѐм узимала по сѐбе дѐте мицко. Тако смо прѐшл'е.

Смо ўч'ил'е веронауку, земл'ѐпис, ма̀ло истѐрију. А сѐг^к – пуно кн'иге, сѐк па ја нѐ-знам! Аљи мѐне д'ржава ми давала, зашто сиротиња смо бил'е, па д'ржава ми давала кнѐге. Тако!

У школу бил'е не по руке, па у зѐтвор би не стаил'е. Мѐне нѐмаја кѐ! Ја н'ѐкому би ги донѐла ма̀сло и л'ѐба па сѐс кѐнѐп се вѐрже па да прѐтнемо дѐл'е! Па да кљѐчимо у школу. Кѐј сѐдаја на кол'ѐна, би га забѐл'ел'е.

Прѐј маљитву да преч'итамо, а пѐсл'е да сѐднемо да ўч'имо. А бѐше вѐј Марин брат, Пѐтар. Рѐч'е: „Ал ѓч'емо, дѐцо, ал'и немѐ да ме издѐдете!” „Нѐч'емо, бѐгме!” Да тури стол'ицу овако на бѐш, па кѐт сѐне ўч'итељка да пѐне. „Ал'и, немѐ да ме издѐдете, тѐко ви Бѐга!” „Ај, брѐ, нѐч'емо.” Кат сѐне ўч'итељка, нѐге тѐко-гѐре! „Шта је овѐј?! Кѐ[j] је редѐр?” „Па, Пѐтар.” „Зашто, Пѐтре, овако?” „Па ја сѐм наградија по мѐје вѐл'е, а ти шѐ нѐ си напраила за сѐбе како ти одговѐра? Ја сѐм по мѐје вѐл'е направија.”

Кѐд гу дофѐти Бѐрку Спирину овако за кѐсе. „Мѐнда мани́та!” Па главу у таблу.

Тражил'е ни оруже

Турил'е га у зѐтвор. А ѓн бѐја наредник у вѐјску; мѐжа ми. А дѐ у зѐтвор?! Сѐг Јѐра де ми сѐди, у туј кѐч'у, у пѐдрум. Ту бѐја зѐтвор. А та' гол'ѐма сѐба шо је стѐра, тѐј бѐла ѓпштина.

Кѐ[д] дѐшл'е, знѐш, Шиптѐри, шипниско бѐло. Мѐне ми се тражи пиштѐл'. А ѓн у зѐтвор.

Ја не признам никако. Мѐја ма̀ти га турила пот појѐс ѓвде. Сишл'е смо сѐме.

– Мѐре, зѐт-Шѐч'о, мѐре зѐт-Шѐч'о, нѐма Сѐра ништа, нѐмо да гу давате зѐр. Се нѐма ѓна пиштѐл', жими-Иван!

А ѓно, пѐл'е гу мѐткови дѐл'е, у димѐје.

А мѐјему зѐту му се тражила бѐмба, мѐјему брату бѐмба, н'ѐму пиштѐл'. А ја сѐм имѐла две-бѐмбе, па сѐм ги пуштила, у ч'арапе сѐм ги турила па у ч'енѐф. Сѐм завѐкла руку бѐш ка у пекмѐз^з. Да се раздѐжи-мо. У Деч'ѐнски конѐк, туј у школу, сѐг школа шо је тѐмо.

А Трајко га закѐпаја пад јорговѐн. Сѐг дѐшље, му га тражиw. Вѐљко признаја, два-пѐт, три га удѐрил'е, и ѓн признаја да га даде.

И ја ч'е да идем да видим, код Јѐве да пита́м. Кѐд видим – Стѐва свѐ у кѐрв^ф. Ви́кам:

– Стéво, те избíл'е!
 – Мòре, нíшта ми нéе. Ако је само овó – áко! Тíке, кóј-зна шо ч'е
 ми ч'íнив јóште!

И јá бóмбу јéну ги дáдо^x, бóмбу мòјему брáту, и Пётру дáдо.

Да не пл'áч'кав Шиптáри

Коломóч' кэ[д] дóшл'е да пл'áч'кав. Шиптáри. А мí смо му жн'éл'е
 цé'а дóн. И íдемо нис-тај-пýт. И óн ч'е не однéсе до дóма. Не смéмо сáми
 да дóђемо. И тај-гáзда што смо му жн'éл'е, зáвуч'е се тáмо, знáде де
 му бил'е тé' ајдúци н'егóви. Кэд устáдóв стóка да бéга, говéда. Ч'е не
 погáзи по пýту! „Штó 'е – реко – сáг^x овó.“ Пúкна пúшка – пáв^ф! Ил'íу
 Ч'укáрскога утепáв га, тýј при бáшч'е дáјкине, мáло гóре. Убíв га.

Мóјзи мáтер јéно крáфч'е гу укрáл'е, снáа Дóнке. И сáк кэ[д] дóшл'е.
 Кэ[д] дóшл'е вáмо да потписúјев, и óна отíшла. А óни дóшл'е за дрýго
 да сэбéреw л'úде, да сэбéреw десетíну дúше, пéтнаес дúше, се нé дéсет.
 Нáна отíшла и снáа Дóнка: „И мóја крáва! Гу укрáл'е!“ И óна: „И мóе
 ч'éл'е ги укрáл'е!“

– Áјд, мáјко, áјд! За тó нé смо дóшл'е!

Ал'и пóсл'е познáв л'úде, узów.

Стрáшн'о бíло, стрáшн'о! Арц'áво бíло млóго.

Кл'ётва

Дéда шо бíја, мáтерин óтац, пúштија сíнофску жéну на гóсти у
 Прíздрен. А Јовán се звáја, сíн му.

– Дé ми 'е жéна?

– Á, бре сíне, на гóсти сэм гу пúштија.

– Млóго мóжеш да јéш гóмна! А јá да нéам жéну!

– Јá ти – рéч'е – сíне, гóмна не изé'а!

– Ч'[е] íдем јá да гу úзем.

– Немó, бре сíне, да ме срамóтиш! Сэм рéка да сéди јóш.

– Нé! Ја ч'[е] íдем да гу úзем!

И дóша óвде у Прíздрен да гу úзне. А имáја тé' шураке. Шурак му
 рéка:

– Кáкво 'е врéме? Искóч'и, вíди.

– Па – рéч'е – врéме нéе бóш л'éпо. Вóрне, тíке пýт вóрви.

Пешáч'ки да íде. Нéмало кóла, нéмало нíшта. А икиндíја врéме.
 И пóшл'е пéшке. Íшл'е, íшл'е до Нáнине бáшч'е, до Брестóвац. Кэ[д]
 дóшл'е тýј, свé свíтке пред óч'и. И донéл'е ги, однéл'е ги у Áмовац.

Де не вал'а. Нѣ у Раовац, тике у Амовац. И смѣрзнал'е ги нѣге, сн'ѣг^к бѣло.

Мати, сѣг^к, жал'и свѣга сѣна. „Куку!“ Бѣрго у вруч'у вѣду, да му опѣре нѣге. А снау, снау остѣл'е гу на крај јетѣрве да опѣре нѣге сѣс ладну вѣду. Н'ѣзи ништа – нѣге здраве, овѣму свѣ му се извѣкље, свѣ пѣрсте. Двѣес гѣдине иша сакѣт – ѣтац шо га укљѣа. Не вал'а ѣтац – вѣка – арц'ѣво да те куне. Мѣтерина клѣтва нѣ-фач'а бѣш-лако, а оч'ѣва – јѣс. Остѣја сакѣт! Живѣа на штѣкље.

Ц'ѣвол

Ўзеја да кѣпа, тѣмо у Сѣнски патѣк. И кат кѣпаја, утѣпаја жѣпку под' грудву. Утѣпаја тѣ^ј жѣпку. А ѣно не бѣла жѣпка, што бѣја ц'ѣвол. Кѣд бѣја, (Како се вѣка тѣ^ј мѣсто?), искѣч'и му тѣ^ј, рѣч'е:

– Зѣшто ми ѣтепа мѣга брѣта?

– Никога јѣ не сѣм утѣпаја.

– Јѣс – рѣч'е. – А под грудву?

– Па жѣпку сѣм утѣпаја.

– Тѣ ми бѣја брѣт. Кѣ^т ч'[е] идеш на Фѣл'ин мѣс, мѣј брѣт други ч'е искѣч'и пре[д] тѣбе.

И кѣ[д] дѣша на Фѣл'ин мѣс, кѣња имѣја. Вѣј на кѣјн'а бѣја, дѣша кѣн'а да ѣзе.

– Ѧј, врѣти се на конѣк!

– Нѣ-бре, нѣч'у да се врѣтим.

– Врѣт се, врѣт се на конѣк!

И га срѣдилѣ. Узѣв кѣлац, у н'ѣга га забѣл'е тај-кѣлац, а кѣн'у све-ч'ѣтири нѣге тико-гѣре скѣршил'е. Кѣн' л'ѣпцаја. Кѣд ујутру да се раздѣни, запѣл'е пѣтл'и, не мѣж да се мѣрдне од мѣсто.

Прѣзивѣја л'ѣде:

– Ѧ, ѣман ви ч'ѣним! Ѧди, брѣ, мѣкни ме!

Л'ѣди ѣмав^ф стрѣ, бѣгав.

Кѣд вѣдел'е л'ѣди кѣн'а, кѣн' л'ѣпцаја.

Ако лѣжеш ѣни мѣне, и јѣ тѣбе.

Зочиште

Милева Стојановић, рођена 1937.

Тако смо живѐл'е у Зóч'иште

А што íмав д'рвѐне кóла? Ѐмав^ф прáк^г, íмав стúпце. Ч'ѐтири стúпца, двá прáга... Ѐма п'во, мíсмо викал'е – процеп, што се кáже рúда. Прóцеп је пáрви. Па тáмо на тá' процеп тúриш јáрѐм. И на јáрѐм двѐ жѐгре. Волóви шо, да ўц'ew волóви. И позáди тáј ст'рч'еница. Зáц'ан прáк^г. Ете тó'. Ѐмаш двѐ канáте. Пóд^г. Па онé л'есич'ѐта што се затвáр'w. Л'есич'е, л'есич'и'и. Нáпрет затвóриш и позáди. Ос канáте. ѐ, тáко. Затвóриш кóла и пúниш ц'ўбре, коломóч', бостáн, кромíд. Штó óч'еш. Нóсиш да не пáда.

(– Ч'езе а сте имал'е? ¹⁷⁶Р. М.)

– Имáл'е смо óвде код мýжа ми. Јѐс, ч'ѐзе. Имáл'е смо ч'ѐзе. Онó ч'ѐзе, нѐ онó дубóко, него онó на фѐдер шо бíло пó висóко. По тројца да сѐноў на ч'ѐзе.

(– Па де сте ишле? Р. М.)

– Смо íшл'е, бóгами, у сватóве. Тóј бíло сáмо тáко – ширѐт. Премѐн'ѐте жѐне л'ѐпо. Свáки ч'óвѐк íма по двáѐ жѐне на ч'ѐзе. И óн, тá' коч'иáш што вóзи. Л'ѐп ч'аршáф, онé ирáме ткáне, знáш. Позáди покриѐно. А овóј – у кóла, нíкó' нѐ те вíди. Млáду л'ѐпо, íсто на ч'ѐзе. Ел'и у кóла млáда íшла. Затворѐне кóла, íшла млáда. А жѐне, свí, гостíнке, свí у ч'ѐзе. Дѐ би íшл'е? Дѐ íдеш – у Мáлу Кру́шу, íшл'е смо ч'и'к у Братогíн. У Вѐл'ику Óч'у, у Рáовац, у Оптерúшу, у Ретíмл'у. Дѐ смо имáл'е свáдбе, свѐ ос ч'ѐзе смо íшл'е. Свѐ млáде на ч'ѐзе. Кóн' вúч'е. Тóркаф се кó' мóже. Тó' бíло такмич'ѐн'е. Па ѐт, тавáј, шо смо имáл'е јѐнога кóн'а, овáј Сíма је мáло... Óн за тó' бí'а млóго, за кóн'е спóсобан. Óн кэд би га поткач'íја, би оч'áја да не утѐпа.

Мí ос јѐну стрíну нáј вíше смо íшл'е. На свáдбе. Па пáдне ми рѐд на свáдбу. А дѐвер, кэд би му пáло рѐд да íде óн, пó у свóје, óн ос свóју жѐну íде. А јá, кэд íмам мóје свóје, јá íдем ос мóјега мýжа. Ако íшл'е смо на сáбор у Света-Трóицу ч'и'к. А знáш Света-Трóица дѐ је? От сѐло ос ч'ѐзе. У Деч'áне смо бíл'е јѐну годíну. Ос ч'ѐзе. Ос кóн'а, ос ч'ѐзе. Ѐшл'е смо свúд^г. У Свети-Спáс, у Б'рнáчу, у Рáовац. По ц'ркве. Свúде

¹⁷⁶ Текст у курзиву између заграда – питања, постављао је Радивоје Младеновић, па га не треба сматрати делом аутохтоног дијалекатског материјала.

смо ишл'е. А и живот бија, право да ти кажём. Само тако! Кад би било Световрач'е у наше село, тој народ, народ, народ! И два дна несмо могл'е да се смиримо од гóсти. Тој ишл'е – странци, по п[е]т[т]-шес. Од М[а]л'е Круше, цела Мала Круша. Туј. Јена офца се закоље ако је м'рсно. Туј доруч'ак, веч'еру. К[э]д[д] до'ђне^{оw}, они до'ђне^{оw} касно. Кóј оч'е, по'е-де по мало. Посл'е отиднеw. К[э]д[д] доц'нев – веч'ерав, ујутру доруч'ак, ручав па ист[р]виф се. Отиднев дома... Сабор бија.

Па и немао се и место. Кóи на кола ишл'е, они ос кола кóн'ске ишл'е, ос кола волóфске. И они от Круше. Па на кола би сп[а]л'е. Да про'ђнев н[о]ч'. Нема у собу. Ка да идеш у ц[р]кву – св[е] било пуно. Л'егнато. Млади. Сваки вол'и у ц[р]кву да иде. Игранке пр[е]. С[э]гена, у за'ђно време... Пр[е] им[а]л'е и он[е] сурл'е – шо викамо гóрске – да св[и]рив, ов[е]ј гоч'еви, м[у]зика. Им[а]л'е он[а] рингишпил' д[о]л'е у ону Барашину шо кажем. Он[е] в[р]т[е]шке, ми смо викал'е. На в[р]т[е]шку – наш ч'эф. Им[а]ла в[р]т[е]шка, и тај по пол[э]ко и тај по силно што иде. Ми ц[е]ја н[о]ч' на в[р]т[е]шку. Ц[е]ја н[о]ч'! И ја ос јет[р]ву. Млади смо бил'е. Жив[о]та ми! Ёте, не ни бил'е л'уди л'убом[о]рни. Играла с[э]м, и ос уч'ит[е]л'е и ос... Раније тако било – играш ос кога оч'еш. Кóј се дофати до тебе, немаш да му д[а]деш ко[р]пу (!) ел'и нешто. Ос кога ти је ч'эф – игра! Би се јан[а]л'е ми ос јет[р]ву на в[р]т[е]шку, јет[р]ва ми била меракл'ија. Ми две. Л'уди не би оч'ал'е, би им[а]л'е стр[а]. В[р]ти се! К[у]ку, к[у]ку, к[у]ку!

Стварно, играл'е смо. За тој д[у]ша в[а]л'а, што каже. Гр[е]ота. Б[о]г је [о]вден, он не[е] [о]вден. Никад не ми бранија – ни за игранку, ни да ти к[у]пи. Не бија л'убом[о]ран овако, н[и]кат не ми бија л'убом[о]ран. Он је л'ут мало. Доста овако да га нал'утиш. А'ли не.

Купуваја ми, не ме остаљаја ник[э]д[т] да идем г[о]ла. Ел'и да идем исцепана, ел'и... Не! Ш[о] ч'е ч'ини с[э]гене!

(– Ч'ије бил'е теј в[р]т[е]шке? Р. М.)

– А што-знам. Ишл'е от стране. иша један-Б[а]та, боцац'ија от Приздрен. Б[а]та се зв[а]а. он ч'е доц'не по рано да продава ону б[о]зу, неке сладољеде... Он[е] д[е]ца т[р]чкаф, свирајч'ич'и св[и]рав. Раније немао да доц'еш ос аутобус. Него се ишло през Душана[о]во. Пр[е]ко С[р]бице Д[о]л'не, Шпинадија. През З[о]јч', Ретимља, па да доц'неw у наше село. Тој рано да доц'нев ос кола, ос ч'езе. Приздр[е]нци би дошл'е рано. Ов[е] Приздр[е]нке ж[е]не, старе ж[е]не, они да доц'нев рано. Пуна ц[р]ква је. Тој св[е] су обуч'ене. И они уфатив^ф т[е]ј кон[а]це, у собу. К[э]д бидне посл'е у акшам, увеч'е, по у акшам – Горанци. Горанци, Горанци, Горанци! Горанци ишл'е. Ишл'е а од Брестовац Шиптари. Па тој иша народ^т, тој било!

Више Горанци ишли'е и Цигани, се што ишли Сърби наши. Ишли'е сви, богами.

(– Носил'е 'ли нешто у цркву? Р. М.)

– Носил'е, ва́ла. У на́шу църкву златно кандало, ако верујеш Бога, можда по́ла кило, златно кандило прет Светога-Дѣмн'ана и Кузмана. А минц'уше златне, а ланч'ич'и златне, а прстѣн'е, а теписе, а ста́зе, а овѣ ткѣне ира́ме. Шипта́ри па́ре! Да идеш ти сва́ки дѣн. Ако о́ч'еш да идеш ти кѣд бине ова́ко нешто, и ова́ко – не са́мо пра́зник, иди ти – прет Светога-Дѣмн'ана и Кузмана сва́ки дѣн можда има по мла́ду, по двѣ мла́де; по сто́, по триста, по ч'ѣтиристо ма́рке. Шипта́ри тура́ље. Сва́ки Шипта́р ставл'а́ја ту́кена. Јер о́ни се л'еч'ил'е више. Ту́ј била църква л'екови́та. Ту́ј ч'орога донѣл'е, о́н ч'е се овиди. Ја́ ти ви́кам, ѣте неч'еш да верујеш, ѣте ова́ј ка́фа посл'ѣдн'а ми била, смо ишли'е ми, сва́ки све́-так смо ишли'е же́не, ми, у църкву. То́ј ни бילו на́ма – према све́так што имамо да раздѣл'имо – раздѣл'имо. Упа́л'имо сва́ч'у у църкву. Грѣбл'а ни бил'е бл'изо. Донесѡв јену же́ну, да је дал'еко – лу́да. И неч'е о́на да ул'ѣгне у църкву да гу убијеш. Бре, при́шла она́ калуц'ери́ца, била је́на неспособна. Та́ко – имала криве у́ста, крива ру́ка, шлогирана. И калуц'ери́ца, бре о́на, бре нач'е! Бре, да́ј! Ма́рко – би́ја от Оптеру́ше, калуц'ѣр неки-ста́р. И о́н оз до́бро, оз до́бро, богами, гу тури́смо у църкву. И ми сви, же́не, гл'ѣдамо, ова́ко, зна́ш прет църкву. Живѡта ми, и жими-о́ч'и, жими-све́ де́цу што ги има́м, ул'ѣгла у църкву, преспала, на сво́је но́ге искоч'ила и поздравила се ос на́с. Ако о́ч'еш да верујеш, ве́руј; ако о́ч'еш, немо́ј да верујеш.

А сам ти прич'ала за је́нога што би́ја от Со́мбор, не́ки – во́јн'о л'и́це? То́ј има прет се́дом, ѡсом годи́не. Мо́жда има и ви́ше. Има́ја де́те непокрѣтно, од око де́сет годи́не. Не́ му одило до́бро, не́ му зборѣло до́бро. И та́ко све́. И овѣ Ра́фч'ани до́ста служил'е во́јску та́мо у Со́мбор. И ова́ј старѣ́ син ми би́ја у Со́мбор. И о́н му прич'а́а. Ви́ка, та́ко и та́ко, бре – ви́ка. „Свуда – ви́ка – бре, га но́сим по л'ека́ре. Не зна́м – ви́ка – шо́ би да́ја, са́мо – ви́ка – да ово́ј де́те ѣл'и да збо́ри ѣл'и да о́ди! Не мо́гу ви́ше – ви́ка – да гл'ѣдам. Да га ву́ч'еш де́те”. И ова́ј му ре́ка, Шипта́р: „Зна́ш л'и што́ је?! Има́ јена-църква код на́с. Та́ко и та́ко”. А ова́ј му ре́ка: „Ја́ сѡм во́н'о л'и́це”. Јер ра́није не сме́л'е о́ни да иде'w. „А́ј – ви́ка – ч[е] идемо но́ч'ом!” И о́н ос то́га Шипта́ра да до́ц'е, око де́сет са́ти бילו. „Ова́ј ч'ика-Ма́рко што би́а, о́н ту́ј, о́н је – рѣч'е – на вра́та.” Лу́пав. О́н, ч'овѣк ста́р.

А на́ша църква ни́кат не била затворѣна. И ни́кат не́ се кра́ло ту́ј. А ко́је до́бо о́ч'еш, иди. Но́ч', дѣн, иа́ко не́е по́п ту́ј, ту́ј су вра́та отворѣна,

църква је отворена. Туј не смеја кој да пипне, да узне. Јер тако било. Тó не смејало да се узне, тó... Пуно л'уди, микнал'е звонаре па... кад било ово, партизанско, Титино време, кэт смо оч'ал'е да се ослободимо, тај-пүткена. Кэд било тó, шо беше тó пред овај рат.

И, шó ти кажем, и он... Куцал'е му на врата, и овај река: „Кóј си тí?” Каже – овако и овако. „Па – каже – бóгами, не смém, кóје дóбо. Јá сэм стар ч'овек, слóбодно – каже – отвори врата неч'емо да ти урадимó – каже – ништа”. Смо донел'е – тако и тако – дéте.” И овај отворија врата. И л'эпо ги примија. Ос кола улéгл'е унутра. „И штó је?” „Ете, товој дéте.” „Ајде, ч'е га однесемо прет Светога-Дэмн'ана и Кузмана. Туј да л'эгне.” Турил'е дéте да л'эгне. „И туј дéте – реч'е – утруч'ало се – нéма мéсто, знаш. Некóје време. Мати седела му код њéга, и успало се. И овај му река, поп Марко: „Пошто спије дéте, ај ч'емо-ми – каже – у кúјн'у, ч'е посéдимо мáло док преспије дéте. Кэт ч'е дéте да преспије, ми ч'е видимо.” И они седел'е. Сат се уч'инаја, сат и-пол. Тó дéте нéма да се пробуди. Отишла му мати: „Оно – рече – дéте спије.” И овај река, што бија калуц'ер: „Ајт, ч'е га пробудимо – каже. Ако је за аер, дóста је.” И они – реч'е – ч'им отиша óтац и тај поп да га видиш, он – реч'е – од јенпүт дигнало главу и му рекло óцу. „Тата, сáмо крóв^ф.” „Јá не мóгу – вика – да знам штó је крóв^ф, штó знам штó је тóј крóв.” И га питаја вај шо бија во'н'о л'ице, онога калуц'ера. Каже: „Са шó је покриена – каже – църква?” Каже: „Са плóч'е.” „Дóбро”, реч'е. И он купија олово. Цела църква, она мицка църква – знаш, ал'и цела покриена ос олово. Три пүта донéа дéте, оно здраво и ч'итаво. И не зна кол'ико пáре оставија.

Па нéма тó, ти викам, тó иша нáрот^а, сáмо тако иша. За сваку мýку. Али, сэг, ете, гу порушише. Трéба да гу праиш. Не знам кол'ико пáре, реч'е, дáл'е, овé да се праи църква.

(– *Порушил'е гу Шинтари?* Р. М.)

– А^а. Па – сéдам месéца, извадил'е Света-Богородицу под рушеви́ну сэг. До темéл'. Минирал'е гу. А сэк се кајав. И један писáа у новине, наш комшија бóш тујке. Ч'азим Шáл'а. Новина била, бóш кэт сэм била код овéзи унóке у Кóтеж^м. Каже „Църкву óч'емо да праимо. Јер у туј църкву више смо се л'еч'ил'е ми – вика – се они. И ако óч'ете да верујете Бóга, ви да ме верујете. Каже – умрéа ми братанац, умрéа ми тéткин сýн. И док не отишл'е у църкву, на тó мéсто што узéл'е тај-ствáр, не мóгл'е да се развéдов з дýшу. Каже – да умрe^о. И каже: нéмамо мир у сéло. Нити ни се – каже – патиш стока, нити ни рац'а се берéч'ет. Нéмамо – каже – мир у сéло. Ўвек нéшто не јури прес сéло. А изац'немо гóре – пó више църкве, два ч'овéка – каже – у бéло, са круне – каже – на

главе, увек – каже – видимо. И мól'имо – каже – вога владику, ако мóже-мо цркву да напра́имо.” И ту́ј потпис да́ја – Ч'азим Шáл'а, от Зоч'иште. Ё, та́ко.

Зојћ

Биљана Савић, рођена 1930.

Једéн'е

Коломоч'án л'éба. Отсéеш брашн'о. Самéл'еш у воденицу и га от-сéеш. Завријеш во́ду, попариш. Ста́виш црпу́л'у на огањ, ту́ј де има пла́мен'. Она се угóри. Пл'у́неш на црпу́л'у одозгóр. Ако врíе – кóрк та-љéба! Сáч' јóпе угóриш. И ста́иш га та́ј сáч' на та́ј лэба. Се испéч'е, се изрéшка. И јéдеш.

Гра́ незапéржен се јéја. Бе[з] запéршке. Та́ко. Постíло се сва́ки пé-так, сва́ка стрéда. Ра́диш у по́ље – ти донéсеш оцéт и лúк. Тóј јéдеш.

Па месíмо фел'и́е – по двé, по трí, како-кóја. Прéј бiло калабалáк у кúч'у. Нé бiло двá, трí ч'лáна. Бiло пу́но. По двé фел'и́е угóриш. Сáч'. Па пóсл'е јéдеш.

Напра́иш кáшу ка за палач'инке. Само шеч'éр не ту́риш. Пóсл'е – јéдан кáп по јéдан. Запéч'еш. Свé запéч'еш. И кáд напу́ниш тепси́ју, поново сáч' на жар одоздóл, на сац'е'áк тепси́ја. И она се испéч'е.

Л'ути́ке нé се пéкл'е ка сáд'. У жар. Да зач'епóрл'аш свé да се испéч'ев. Тэд' бiло – дúвај попéја, дúва'. Истúч'и ги л'ути́ке. Ал'и пó слáтко бiло и пó здра́ви смо бiл'е. Сви бiл'е здра́ви. И дéца. И сви. И ста́ри нé знáл'е штó је бóл'ес. Кэд' се разбол'éл'е, кóј се разбол'éа више-умрéа, нé се дигна́ја. Му дóшло да úмре. Ал'и некóје дéте, тi нé га нóсиш код л'ека́ра, га нóсиш код некóју ба́бу. Она му дúне, му угáси онé углэве, жарéве ста́ви у во́ду, па у ту́ј во́ду га омíјеш и му да́ш да пи́е. Ако пла́ч'е, áко је мицко, однéсеш га код некóју жéну. Та́мо она га испотéрл'а, га испотéрл'а – и оно се дигне.

Гробнiк

Е, кэд бiло, се дигне јéна жéна гробнiк. И ствáрно се дигла она. И дóшла ко[д] тéтке ту́ј. Сáмо јáне на óфцу. Ми нé-види нiкó'. Á пáдне офца, она гу утéпај. Тако-та́ко, та́ко-та́ко. Јéдан ста́р ни бiја, нáј ста́р у сéло, рéка:

„Вóј нéма!”

А она, онај жéна:
 „Нé мац'иé ми напраи'а нéкој да ми л'ипч'ев óфце. Нé – овој, нé – онóј.”

И тај стар река:

„Ви имáте нéкога гробнiка.”

А тóј сэд óни зóвев вампiр, тэдт бiло гробнiк.

И отишл'е, узел'е вампiра. И óн дóша на кóн'а. И пазiја. Óна га приметiла. Жéнска бiла. Кэд га приметiла, не мóгла да се спúшти на óвфцу. Побéгла. Му осетiла дý.

И други нóч' ка[д] дóша óн, и овај вампiр река мóјему óцу:

„Јá ће сэдим, ч'е ме покpи'ете. Ако пúкне пúшка, тi да седиш ос вóду, сакрiен у кóш. Да ми сiпеш вóду на главу. Јá ч'е се расвэстим.”

Кэт пукнáла пúшка, мóј óтац искоч'ија и му сипá'а вóду.

„Кэ[д] да вiдиш – вiка – свé кóрв и кóжа ка решéтка!”

И више се смирило цéло сéло. И тај кúч'а се смирила. Утепá'а га гробнiка.

Удáдба

Јá кат сэм се удáла, дóшл'е прóсци да ме прóсивф. А јá не знáм ч'овéка. А ме пiтав и óтац и мáти: „Да те дáдемо у грáт. Те живиш дóбро.” Јá нé га знáм. А стрáмóта ми је да пiтам кáкав је тај ч'овéк. Нé знам за кóга iдем.

Кэ[д] дóшле сватóви да ме úзнев, код нáс је обич'áј да ги преглéдаш преко пенцэру, преко сiто да бiднев сiти сватóви. И снаá да бiдне сiта. Кэт ч'е вiдим – мéне нé ми се свиц'а. Цэрн мúш! А штó да рáдим!

А мóрам да iдем. Óтиде óн. Нé га знáм, нi га познáам. Увэч'ер кэ[д] дóша у сóбу – цэрн, бéја. Ёт'[е] тáко ти бiло тóј врéме!

Па кэт се удáш, да плáч'еш. Плáч'е ти се, нé ти се плáч'е – тi мóра да плáч'еш.

Кэ[д] те обукујев, јéну свéч'у отúдт, јéну отúдт ти д'ржив. Девóјке. И ти пóев. Ти пóев, а тi – iма да плáч'еш. Свé да рáдиш – úј, úј, úј, úј – док те накiтив. Кэ[д] те накiтив, iма свé да ги загэриш, да исплáч'еш и да изáч'еш по двориште својбiну – стрич'éве, кóга iмаш, свé да ги испогэрл'иш и да плáч'еш. И пóсле више – гóвиш. Дóц'нев сватóви, те úзнев.

Кэд отiднеш тáмо, понéдел'ак ка понедэл'ак, iма да се дiгнеш ка сви. Бараница, посипува'н'е, шал'éн'е. Свадба. У утóрак – iма да се дiгнеш, да упáл'иш óган', да помéтеш кúч'у, да тúриш котлич'е на óган' да се грéе вóда. Кэт се дiгнев, свé да бiне – и двóр помéтен,

поч'исто, канавац на рúку, к'рчаг^к у рúку, свакога да посипеш. Они да се омíјеш и да ги даш кафу да попијеш. Има да слúжиш а да не збóриш. Да ч'úтиш. Снаа нéма да збóри. Тáкво бíло врéме. А сáг^к! Сáг^к по мóде! Пó дóбро ги је сáк! А нáма ни бíло пó дóбро. Пó вíше не поштувáл'е. Áј на трí месéца да мéси. Снаа ч'е мéси блáгу погáч'у. Па ч'е пóсле тúј блáгу погáч'у по свé својбíну да дáва. И вíше íма да мéси. Сvéма по јéну недéлу да ги истéраш рéт^н. Љéба веч'íном бíло под жáр. Тúриш у ц'рпúл'у лéба. Одозгóр жáр. Измéша га са мáшу – вíнге, вíнге! Тáј л'éба ствáрно бíја нáј л'éп. Тáко.

Тáкво ти је врéме. Мí у димíје, Снајка кэд је лéпа, кэт се нагрáди младаневéста. Стáви оно-кóло на глáву, кíте. Кошúл'а дóбра, фанéла под кошúл'у, па јел'éч'е одозгóр, па димíје, па појáс. Кэд íде тá' дэн, кэт се удаднеш, без бóшч'е, нéма бóшч'а. Ё, у понедéл'ак ч'е опáшеш бéлу бóшч'у. Дóбро. Тé' димíје дóбре свé. Снаа сáмо сéди, гóви. А тáј што је момковíца, она посипúје а óни свí пúшч'ав пáре и л'егэн. И како-кóј се шáл'и, папéа бáцав, шáл'иф се. Врúч'а ракíја. Свáки мóра по јéну ч'áшу и баранíцу да úзне, а млáда сáл рúку л'úби. А óни – кóј дáва пáре от папíре – дóбро, кóј нé – пúшти ако óч'е, и ексéре ч'е пúшти у тá' л'егэн. Тó' бíло.

Баранíца се мéси – кэд отíдне девóјка, свé тá' вéч'ер кэд бíдне пóјев девóјке свé. Отíднев да л'эгнев девóјке от сéло ко'е дóшл'е. И тáј девóјка ч'е спíје сáс н'í тá' вéч'ер, са тé' другарíце. А овé' жéне от кúч'е, óни íмав да се дíгнев да мéсив по двé, по трí баранíце. Попáрив тéсто па изгн'éтев ка колач'íч'и, намáжев, испéч'ев. Премéтнев на сóфру па издрóбив са рúке свé. Пóсл'е úзнев мáсло понóво и мáло вóду и шеч'эр, покрóпив ту'л-баранíцу. Јопét пот сáч'. Јóш мáло гу подгрéв. Тé' девóјке кэд устáнев, íма да íдев дóма óни. Накíтив гу тúј девóјку. И кэд íдев дóма, се најéдев тé' баранíце. И тá' шо ч'е се удаде, и óна појéде мáло баранíцу сáс н'í. И тáко, тáј баранíца.

А и за у понедéл'ак, тáмо де се удадне, и тáмо íма баранíцу. Тó' бíло баранíца нáј вáжан ствáр. Тáмо двé жéне íма, тé' ко'е спрémав – се дíгнев од нóч' да мéсив баранíце. И тúрив астáл у срéд двóр. И úзне, к'рчаг^к бíло, веч'íном к'рчаг^к, посíпе ги. Канавац, млáда снаа íма да донéсе канафце – по трí, по ч'етири док се испоквáсиw млóго сватóви. Свí. Кó' дóша на свáдбу, мóра да се посíпе. Да úзне тú' баранíцу и врúч'у ракíју да попи'е. Тáј ракíја жу́та. Ч'е úзев. Не ка мí сáг^к шо у лóнч'е да грéмо шеч'эр. Óни ч'е угрéв мáшу и кóцку шеч'эр ч'е стíснев ос тáј ужегнáти. И óна како кáпе у тúј ракíју, óна жу́та ка дукáт се напрáи. И тáко. У ибрíк, пún ибрíк га напúнив. Свáкому, тóј свáкому

по ч'áшу ракију да попије. И сваки ч'е ўзе туј бараницу, ч'е поједеш и младау ч'е дарујеш. И посл'е ч'е наста́вив рúч'ак. Кó[j] је дал'éч'ни, не мóже да иде, и тај вéч'ер. Рúч'ак у понедéл'ак не зна се штó се ту́ри! Нај глávни рúч'ак у понедéл'ак. Рúч'ав те́ гóсти свí. Кó[j] је дал'éч'но млóго, óн јóш јéн нóч' мóра. Кó[j] је пó бл'ízo, отíднев. А́, се растóрвив, младаневéста остáне.

Ујúтру се дíгне рáно. И ако је л'úт пэс, кол'íко-год óч'е нека бíне, óна íма да иде да га вéже. А не једе пэс младаневéсту. Нíкат. Нека бíне какав-гóд óч'е, íма сáмо да гу помириши. Óна íма да ўзне кóмат л'éба и да иде. Мóја мáти ми прич'áла: „Смо имáл'е двá пэса мýва шо не мóгла да ул'éгне у двориште. И ја му кáжем мóјему мýжу: 'Доц'и сэс мéне. Ч'е ме поједеш'. 'Ич' нéмај гáјл'е, нéч'ев. Младаневéсту не једе пцí'. Јá лéба у руке – кúто, кúто, кúто – óни сáмо ме помирише^ф. Вéжем пцí. Нí – á, нí – бé!

Тáко бíло. Имáло, знáло се рéт. А во́ сáт! Јéдан рúчак. Млада У – á, у – á! У ѓóтел. Дóма. По јéдан рúч'ак. А тэд' бíло – от пéтак гóстинке долáзив. От пéтак íдев, íдев, íдев. Ч'[е] идеш да ги бéреш гóстинке. Пúна кúч'а. Појáн'е, весéл'е. Тóј меракл'íски.

Свí умрél'е

Бíла нека-прич'а, знáш, тáмо от старбíне.

Имáла јена-жéна трí сíна и јéну ч'эрку. Туј ч'эрку дóшло гу суд-бíна да се удаде нéгде дэ́љско. Дóшл'е, гу узéл'е туј-ч'эрку. Óни вáмо, нé-дај Бóже, побóл'и се: јéн брáт – ўмри, дрúги брáт ўмри, трéч'и брáт ўмри. Остáни јéна мáјка стáра, оч'óри от плакáн'е. Тá' сéстра нíшта не знá. Немáло прéвос. И óна свé сéди:

– Кúку мéне, нé ми доц'óф^в нí да ме ўзеф, нí да ме вíдиф!

Нíкој не отíшл'е да гу вíдиф, ни да гу ўзеф. Тéјзи мáјке Бóг^к да гу дэржи дúшу, да сéди ч'óра, тáко при оц'áк, нí да једе, нí да пíје. Да ч'úти. Нéма де да иде, оч'орéла. А Бóг^к превидéа (ранíе имáло, другојáч'е бíло), кэт превидéа, му рéка јéному брáту:

– Да идеш тí на кóн'а да éзеш сéстру на гóсти, да гу донéсеш, да гу ту́риш код мáтер и да се вíдив^ф.

И óн, тáко бíло. Дóша гу брáт ос кóн'а. Ó, óна кэд га видéла, га заг^{рл}'íла.

– У, брáте, си дóша!

– Спрáљај се одмá. Сэм дóша да те ўзем на кóн'а.

– Кáко је мáти, кáко са те́?

– Свí смо дóбро, свí смо здрáво и дóбро.

– Кúкú, бра́те, не́што ми мири́шеш на зéмн'у – óна.
 – Á, бре-сéстро, ја сэм земн'ора́дник, сэм ради́ја са зéмн'у.
 Кэ[д] до́шла у двóр – двóр до кол'éна тра́ва! Нíкој не газна́ја. Нí-
 ко!
 – Кúку, бра́те, шо-вí-је тра́ва!
 – Ха́јт íди гóре! Ма́ти ти је у кúч'у (та́мо се зва́ло кúч'а при
 огн'и́ште), а ја да вéржем ко́н'а у кл'éт, у шта́лу.
 Óн ул'éгни ос то́га ко́н'а у шта́лу, ва́ кэд оти́шла гóре, ма́ти.
 Ма́ти:
 – Ўу! Ка́ко си до́шла, шó си до́шла, ко́ј те донéа?
 – Бра́т до́ша да ме ўзе.
 – Ка́кав бра́т! Бра́т умрéа, свí умрéл'е! Са́ма, éте, сéдим. Нé, Бо́г
 ми дéржи дúшу. Нí же́дем, нí пíјем, нí сэм глáдна, нí сэм же́дна.
 Тóт се заг'рл'íл'е ма́ти и ч'éрка.
 – Де́ је та́ј бра́т?
 Óна рéкла:
 – Оти́ша ко́н'а да вéрже.
 – Па íди вíди! Ка́кав бра́т!
 Кэд оти́шла – нí ко́н', нí бра́т. Нéма. Са́мо тра́ва.
 И óна поч'éла да пла́ч'е, и ма́ти и ч'éрка. И умрéл'е óба двé. И óна
 и óна умрéл'е.
 Ё, та́ко бíло.

Огљеда́лце ка́ко настанáло

Нема́ло прéј огљеда́ла. И – сэд^т – оти́ша ч'овéк да óре. Ора́ч'и плúг
 извади́ја, јено-па́рч'е ова́кво. Огљеда́лце бíло. И óн узéа, станáја волó-
 ве. Прé бíло волóви. И обриса́ја. Да погле́да – вíди сл'íку сво́ју.
 – Ўу, мој-óтац!
 Не зна́де се́бе ка́кав је óн.
 – Мо́ј óтац! Ў, бре-óч'е, бре-óч'е!
 Обри́ши га, ту́ри у не́дра, до́ц'ни до́ма, оста́ви то́ј огљеда́лце. Кэд
 му па́дне ч'éф, оти́дни – збо́ри, збо́ри, збо́ри. Вај-же́на па́зи јéн дéн, па́зи
 дру́ги дéн, рéкла:
 – Ова́ј ос ко́га збо́ри?
 Óн иза́ц'и от со́бе, óна ўц'и. Óн у сандéк га тури́а, то́ј огљеда́лце.
 Кэд узéла óна:
 – Á, кúрво курвосáна! Тí л'и ми вáраш мúжа?!
 Пра́во кот по́па.
 – По́пе, ја óч'у да се одво́им.

Прéј бíло са по́па.

– Да се одво́им од му́жа!

– Ка́ко, за́што? Му́ш ти је домаш'ин! Му́ш ти је до́бар!

– Не́, не́! Ѐма ку́рву. Сва́ки дéн оти́дне, збо́ри сáс ну́. Изва́ди гу от сандéк.

– Ка́кво је то́'?

– Ёте!

– Донéси да гу ви́дим!

Кэ[д] дофати́ла о́на то́ј огл'еда́лце, пра́во кот по́па.

По́п:

– Бо́же ми опрóсти, во́[ј] је свети-Нико́ла. Све́тац.

Прич'а старо́времска.

Мала Круша (*Круша Ми́цка*)

Марија Ђорђевић, 1927.

Нí л'иси́ца нí рíбе

Бíла је́на же́на. Гу се јéл'е рíбе мло́го. И вика́ла му́жу:

– Ё, бре, ч'ове́ку, што ми се јéдев рíбе.

– А – ре́ка же́не – ч'[е] íдем ч'е ти уло́вим рíбе.

Оти́ша он. Напа́ја та́мо на мло́го рíбе. Ло́ви рíбе! Напуни́ја пу́не ко́ла. А л'иси́ца ц'аво́л – испру́жи му се на пу́т. И он – ба́ци гу, би́ја не́ки шунта́в.

Увати́ло га но́ч'. Кéд оти́ша до́ма:

– А́в, же́но, рíбе сэм ти донé'а пу́не ко́ла и јéну л'иси́цу.

О́на се обраду́вала. Бэ́рго фенéр да искíч'и. Кэ[д] да ви́ди – не́ма нí л'иси́ца нí рíбе. О́на ги, помеч'áла ги све́, л'иси́ца, от ко́ла.

То́ј ги прич'ам деца́ма.

Калаканцúре

Ви́л'е не́ се зборéл'е.

Прéј, по веч'ére, же́не у дéн немáл'е вре́ме да пре́дев, да пл'éтев.

По́ веч'ére на јéно газáрч'е сéдив. И ч'е по́сле, ста́ра, покóјна свекóрва, ч'е по́ч'не.

Бил'е, овéј Нек'рстéни но́ч'éви што бил'е од Ма́л'и Божíч', да ве́жев íгл'е, мака́зе и све́, и да ги скло́ниw онé' гребéне ова́ко.

И о́на прич'а. Ка́ко гу н'éзи прич'áл'е:

– Јена Мара – вика – отишла на бунар. А тамо теј каланц'урке – вика – саз грёбене свё гу издёрпал'е црёва. За тој се везујев грёбени.

Тако она би прич'ала.

Они отишл'е:

– Маро, ајде Маро! Дё си?

– А – она гу рёкла, каланц'ура. Она гу изёла.

Дёца имал'е стрá пóсле.

Јá ни мо'ема децама нё сэм прич'ала, ни мо'ема унуч'ич'ама не прич'ам теј страшне прич'е. Тој ги поновујем на ч'итанке што има.

Шкóла

Моја сёстра ишла, старёја од мёне, ишла у шкóлу. Кэ[д] дóшло на мёне рёд да идём, девојке нё пушч'ал'е, жёнску дёцу нё пушч'ал'е. Стáри нё пушч'ал'е зáшто Шиптáри не пушч'ав^ф свóе. Мушкáрци н'ини ишл'е у шкóлу, и нáши у јёдну шкóлу – сёрпски се уч'ило прёј. Ё, забранише! Нё сэм ишла ни јá, ни вё¹ пред мёне. А пóсл'е мёне ми ишла сёстра, друга, трёч'а ишла; јá нё сэм ишла. Пóсле, кэт сэм се удáла, морáла сэм да се описмёним, сэм ишла невёстом на тé¹ теч'áеве. Да се описмёниш, да завёршиш рабóту бёрго, бёрго. Ајде, мóраш да идеш! Мóра. Јёдна Шáјка не уч'ила. Командёр ги бiја ајко од Вел'ике Круше, она не уч'ила – и да ч'итамо, и да пишемо. Пóсл'е и Стрёч'ко мáло не уч'ија јёдан. Задáдне ти он дóма нёшто да напишеш. Пóсле смо кувáл'е – домач'инска шкóла се викала. И тој смо ишл'е трипут недёл'но. Саку-пив се свё, она ч'е ни скува, она ч'е ни заповёда кáко да се кúва, нёки однёсе кромид^г, нёки однёсе нёшто – напраимо јёдно јёло.

Слóва сэм науч'ила свё, ал'и забраила сэм тој. Сэк сэм се науч'ила да ч'итам. Касáндра ме натерáла. Ч'ирил'ицом писува́ло. Гл'ёдај гу двапут на дён.

Пузгање

Кэт сэм бiла јá дёте, нё ишл'е жёнске омладиња да се пузгав. Јá сэм имáла старёјога брáта – Бóг да га прóсти, умрёа – ми ч'[e] идемо – јá и моја сёстра, ч'е му вуч'емо сáн'е до пузáлке. Сáмо да не остаи тамо да гл'ёдамо тáмо што се пузгав дёца. А он би не остија – рúке у ц'епóве иде, а ми нóсимо сáн'е до тáмо. И кэд завёрши – ајде дóма. И ми јопёт да му донёсемо сáн'е. Сáмо да не úзе на пузáлку, нё ишл'е жёнске дёца, нё.

Пóсл'е, ка млада сэм íшла на пуза́лку. Óвде до́ц'нев ги гóсти, имáл'е гóсти – вéл'ика фамíл'и'а. Óвде сн'éгк вéл'ики. Тύј náдол'е ч'[е] íдемо – ва́! Óлга што је и – ја. Нóч', месеч'íна грéје. Ч'[е] íдемо да се пу́шtimo по јана два-пу́т. Кóл'а ч'е сéди тáмо до́л'е, тај деверич'ич' ми, код врата Дмíтρίне до́л'е, да не íдемо на ц'áду. Да не íдемо до́л'е, ч'е не изéдеw куч'ич'и.

Шипн́ско

Свекóрва ни била ран'ета. Пл'ач' кáл'е ги óвце, узéл'е ни стó кома́та óвце и кóзе [Шиптари]. Тύј ги растури́л'е зéдт. Оч'áл'е да искóч'иw синóви. Óна затвóри врата синóвима да ги не пу́шти. Осетíл'е ги што ги извади́л'е óвце. Те óна пра́во до́л'е да íде. Тáмо до́л'е имáла зáседа, испод тé! кúч'е де сте бíл'е до́ле. И тύј óни, па мисл'éл'е óни нéки мушкарац íде и – тáм! Гу рани́л'е у нóгу, падна́ла на лéц'а, нé смéла да при́ч'а један-пу́т, ч'утéла, ч'утéла док оти́шл'е óни подал'éко.

Рéч'е:

– Проц'ну́јев поред мéне. Кúку, кúку!

И óна тáко óпште не м'рда.

Јéно врéме поч'ела да вика овéјзину стрíну што сте бíле јуч'эр. Ц'рногóрка била óна тύј. Ивáна се звáла.

– Ивáна, Ивáна!

Да до́ц'е^w да гу úзе^w. Не мóже да м'рдне.

Кэд óни слуша́л'е, свí се побунíл'е, сéло, пуца́л'е пу́шке. Тύј бíл'е С'рби, с'рпска маáла. И јéдан, што ги бíја њóан дéда стáр, ац'а-Бóшко смо га вика́л'е, óн ги да́ја зóр жена́ма:

– Б'рго! Се снаá Јóвина бíла до́л'е, урани́л'е гу.

Жéне íма^w стра́. Óн гурна́ја ги жéне тύј. Ивáна, Ц'рногóрка:

– Мóно, тí л'и си?!

Óна гу рéкла:

– Јá, ја.

Потэ́рч'але. Те на лéц'а ма́ло вúкл'е гу, донéл'е до тύј нéгде. Пóсле кэт ч'ýл'е синóви, искоч'íл'е, гу донéл'е. Óвде бíло в'рше́н'е. Бíл'е нéки áге што бíл'е да в'ршиw. Узéл'е за врéме окупа́ци'е, узéл'е óни сво́је н'íве, áге узимáл'е свé жíто. Од мóј рóдт стó кома́та óвце ги узéа áга кэ[д] дóша.

И на тáј н'íјан – ка срéс³, однéл'е гу код лека́ра н'ý. Тáмо седéла кóјзна кол'íко. И крива ми бíла свекóрва. Док живéла, кривéла. Овол'íква ги бíла рана испот кол'éно. Што гу сéкл'е мéсо.

Ќвде, јопёт, мушкарце не утепáл'е у овóј сéло. По дрúге сéла – у Вéл'ику Ќч'у ги нагрдéл'е, утепáл'е. Жéне тепáл'е у Вéл'ику Ќч'у. Јéна у Зоч'иште, јéна жéна умрéла. Умрéла једна-жéна у Зоч'иште.

Ќни да íдеу на веч'éру. Ќтишл'е гу тётка и како-кó'а. Да проц'ew у тéј путíне, дал'éко бíло, утéпај ги трí жéне, исéч'и ги сíсе, тóри ги у úста. Јéна бíла рањéта, в'рзувáла кол'éно. Рáну да вéже, што пáла. Дóшл'е, понóво ги дáл'е јóш јéно батáре. И утепáл'е свé. Трí жéне. Тáко, у Ќч'у млóго утепáл'е.

Ќч'áни побегóше. Свé по граду пóсл'е да сéдиw. И од óвден напуштíло сéло. Стал'éтови, тéј што искоч'íле у Јáинце, óни бíл'е у Прíздрен, седéл'е. Па у С'рбију отидóше. Тáмо нéгде. И пúно искоч'íле у град да сéдиw. Овéј Морáв^фци, кóј-зна кол'íко кúч'е бíл'е, и óни искоч'íл'е у град^г. И óни вíше не доц'ów. Тéј Морáв^вци не доц'óше. Испродáдów тéј мáло зéмн'е. Тóј дрúго дадóше гу за дéч'ји додáтак, поклонíше гу. Јéна фамíл'ија, јéна кúч'а остадów. И óни нé-бил'е тóј, бíл'е у Рáоwац па дóшл'е.

Овéј ч'ифчíе што смо бíл'е, ни úзе áга тóј пó дóбро жíто. За сéме одвоýсмо мí, бóжем пл'éвимо н'íве. Немáло да се п'рска вóј жíто него сáс рúке трáвке да скúбеш па да ти рóди дóбро жíто.

Ќн га óдво^í, тóј га óста^í. Ќ'áк га úзе. Свé тóј дóбро. Ни сéме нé ни óста^í. Тóј земл'íво, тóј арц'áво. Сáс кó'њи се вэршило. На зéмл'у да в'ршиш. Кáко ч'е бíне дóбар л'éба о[д] тóј?! Тáко бíло.

Па пóсл'е кэ[д] доц'ów партизáни, сáми напуштíше, óни отидóше. Отидóше áге, сáми напуштíше.

Ќ'урц'éвдэн

Увéч'ер ми óвде бéремо шавáш што кáжу, по л'ивáде трáфке. Бéремо грáне па кítимо кúч'е, тóј зел'éно, шúмку, ф'рбу, што íма зел'éно нéшто. Прéј стóку смо пушч'áл'е рáно да се дíгнев^ф да однéсев ч'обáни на урáнак. А сáг^к – нé! Мí дóма спрémимо рúч'áк ка што се спрéма, íдемо мí жéне на грóбл'а кóје смо стáре на вéч'ер.

Пóјев^ф се пéсме. Нишáлке тóрав^ф се, па нíшав^ф се дéца, пóјев пéсме.

Додол'íце

Додол'íце смо игрáл'е јá кэт сэм бíла дéте. Па не пáда кíша, не пáда. Те да вíкне јéна жéна:

– Áјде, девојч'íч'и, собéрите се да íграмо додољíце.

И соберемо ми тј ф^рбóзе зел'ене, па накинимо туј додол'ицу.
Їдемо у село, по'емо:

– Наша дóда Бóга мóл'и.

От кúч'е на кúч'у. Óни ни давав по јéну кашíку мáсло, брашн'о.
Кэд зав^ршимо село, идемо код нóјзе тáмо. Óна ни напра'и кач'амáк.

Однесемо гу додољицу у јéну вóду, ч'эшму смо имáл'е тáмо. Тáмо гу скíнемо онé¹ трафке што бíла накинéна. Да в^рне кíша бáцимо у вóду.

Лазарице

Лазарице ўвек смо игрáл'е, ўвек овóј село игрáло лазарице.

Ївеч'ер сакупив^ф цвеч'е, у пéтак, л'убич'ицу – ймамо шúме óвде, жагл'ич'. А ако нéма тóј цвеч'е, дóспе се, рáно цветáло, йма крушка, сл'ива. Па тóј вéч'е соберев^ф се девојч'ич'и и јéну кúч'у. Ги прíми нéко¹. Туј цéа нóч' играв, по'ев. Ујутредóн искóч'ив да по'ев от кúч'у у кúч'у.

Лазарице игрáло овóј село ўвек. Сóг ни йдев и от Сэрбáце, áма óни другојáч'е пéсме, другојáч'е нáше.

Мала Круша

Олга Станковић, рођена 1932.

Световрáч'е

– ^хÁјде – ч'е ми рéкне – ^хáј ч'е да идемо у Световрáч'е.

Кáкво Световрáч'е! Са пúну кúч'у дéцу.

^хÁјт ч'е да идемо. У Зоч'иште. Ч'е да идемо. Ó, кúку мéне! Кáко јá?! Трéба да се обáњам па да идемо у цэркву. Сэм обáњáла дéцу свé, йдем, а мúж ми кáже:

– ^хÁјде више, спрéми се, ^хáјде ч'е да идемо.

^хÁјде, отидóсмо. Ё, јá јáдна! Тэрч'и тáмо, тэрч'и тáмо.

Сэм престанáла. Смо давáл'е рукавéде. Тéј рукавéде дáвај, дáвај, дáвај! В^рзúј, бóжем, да идемо у Световрáч'е. Никад^т нé сэм бíла. Дéцу калабáлэк – јéно рóди, дрúго, трéч'о, ч'етвэрто, пéто, шéсто, сéдмо. Сéдáм дéца! А до[к] ги спрéмиш н'и, јá више не мóгу. Кúку, вíкам, нé, нéч'у више йч' да дóц'ем, му кáжем н'éму:

– Мóра – вíка – слáва ти ¹е сéстре.

Јá сéстру ймам у Зоч'иште.

^хАјт! Ч'е ла доц'ем. ^хАјт ч'[е] идемо. И пешач'ки. Пешач'ки. Кúку! Гóрми. Ч'е вóрне кíша, а знаш како! Викам: „Штó доц'о јá будáла! Видиш ч'е ни уфáти нíкоја ф'ртúна дéцу!” Свé дéцу по сéбе. Óди пешач'ки. Отидóсмо. ^хАјт! Да сэм остáла, бúди сэм везувáла тáмо и сэм давáла рукавéде, смо везувáл'е сэс домач'íна мéгега. „É – викам – што трајим јá јén дајак дóбáр. Нé да сéдим дóма него ^хајт тáмо!” А ч'эф íмам кут сéстре да íдем на слáву. Ал'и уморíла сэм се дóста. Јéс, бóгами.

Удадó се

И удадó се. Трајим јá јén кóлац дóбар, да се избíјём дóбро. Штó ч'у óвде да доц'ем. Фáмил'ија мáла, мáла, а јá од вéл'ике фáмил'ије сэм искоч'íла. Што трајим јá јén дајак дóбáр! Ч'éтири óфце имáја, ч'éтири. О[д] ч'éтири – три'ес комáта. Прéдаде пóсле. И опл'ач'кáл'е га н'éга.

Ал'и јá кэ[д] доц'ó, штó ч'е вíдим! Рéко – кúку дé сэм дóшла! Тóл'ику фáмил'ију сэм остíлá, óвде ч'е да доц'ем. Нéма! Рéко – áко, нíшта не мáри! Штó ч'е јéв óни, ч'е јém и јá. Јéс. Нé ч'е умрéмо.

Тáмо-вáмо, тáмо-вáмо. Кэ[д] доц'е рéд', прéдаде ми свéкар шúму – три'ес комáта óфце ми дóнесе. „Éте, вíдиш, јá дóбро сáк сэм” – рéко.

Јá вол'им стóку. Вол'éла сэм, а знаш како, стóку да íмам. Зáшто да тóрпим, да не јéдем, да не пíјем.

Ајт, ајт по мáло, по мáло, по мáло – се уч'инíше стó педéсет, стó шездéсет. Нé ги ни знá свéкар мóј, нé ги ни знá кол'íко íма тéј óвце. Ёј, кúку мéне! Викам:

– Мóре, бáбо, а вíдиш, нéма ти гу тáј óвца и тáј.

– Ё, тí знаш!

– Јá, бóгме, знáм.

Óн нé јéну, по три узéа óвце вúк, изнéа ги тáмо. Ё, кэд отíша тáмо.

– Тí, снáво, викаш – рéч'е – нéма гу тáј óвца, нéма гу тáј óвца. А знаш да три óвце ти изéа вúк нач'óска!

Вéл'ико торíште смо имáл'е ми тúјкена, а знаш како! Л'епóта!

Продáоw тéј óвце пóсл'е. Се подел'íсмо пóсл'е.

Одвóише ни нíкоје óв^фце. И штó ч'е ч'íним! Нí торíште!

Пóгина ми мúж^ш. Кэт пóгина мúж^ш, нéма óв^фце.

Тéј óв^фце – рéко – прéдáди! Нéма кóј! Кóј ч'[е] íде. Двá дéца. Мáл'е јóш.

И прéдáдóсмо и тéј óв^фце. Тéј двé краве. Па бóг да ч'úва – јéна крáва јéну годíну липч'и.

Ќј, мори мýко, реко. И тó[j] је. Ђ, сáген, јóпет сáс јéну крáву сáм останáла.

ПРИЗРЕН

Вера Ђурић, рођена 1924.

Удáдба

Ч'е доц'нев у кúч'у да ме пíтав да л' оч'у да л'и нé. Па дошл'е – стрíц н'éгов^ф, мýжн'ев^ф стрíц, и стрíна. Дошл'е да ме вéрив^ф. Верíл'е ме. Да размéн'имо дарóве.

Знáла сáм мýжа.

Шéс месéца смо бíл'е верéни. Óн долазíја никој-пýт.

... Сватóви – свé родбíну позóвемо, комши'е. Пуно бíл'е свáтове. Ѐде мláда.

И мláда сáс мláду да не се вíдив^ф. Ако íмав^ф двé свáдбе, óни б'рго отíднeв^ф на дрýгу стрáну. Мláде двé. А сáге éне – по двé, по вíше. Не гл'éдав вíше.

Мláда ч'éка у сóбу. Врáта пóсл'е отвáрав, не пúшч'ав^ф док не дáднeв^ф пáре. Не дáва нíко^ј од рóда што гу ч'úва. А^хá. За пáре продáвав мláду. Не пúшч'ав док не дáднeв^ф пáре. Тúрив^ф бoмбóне, пáре у ципéл'е. И óндак úзнeв ципéл'е. Сипáл'е ми на глáву тóј што бíло у ципéл'е. Пáре попáдоше. Óни бéрев бoмбóне, како-кóи. И обúч'ем бéл'е ципéл'е.

На камíон јá и мýж^м, а свáтови позáди.

Кэт стíгнем у кúч'у, п'рво ми стаив^ф мéд^т на врáта. И óндак пóсл'е свек'рва сéдне на стол'íцу. И јá кут свек'рве у скýт. И пúштив^ф. Сíпeф^в вóду. „Се помоч'áла свек'рва”, вíкав^ф. И дарúјемо се – јá н'óјзи, óна мéне.

Имáло и накóнч'е. Мýшко дéте да подíгнеш трí пýт. И тóј дéте дарúјеш.

У кúч'у

...Ó, у кúч'у! Целивáл'а сáм рúке свéма. Ѐвек кэт сéднев пред рúч'ак, да цел'íвам рúку свек'рве, па óндак да сéднем да рúч'ам.

Вóду нé смо имáл'е у кúч'у. Донесéмо од ул'íце. Вóда ни бíла на сóкак. Од ул'íце донесéмо вóду, напýн'имо. Бéда бíла вéл'ика.

Па не смо имал'е ни шпóрет. На ч'умур смо кувал'е кэт сэм се уда-
ла. На ч'умур. У кун'у отиднеш. А дэл'еко онај кун'а, преко двóр.

Па пóсл'е рéшо дóша. Па пóсл'е шпóрет.

Дéца бил'е мицке. Имáла сэм ч'етири ч'ёрке. А сн ми умре. Имá-
ла сэм и сина. Бл'изнаци сэм имáла – сина и ч'ёрку. Нéка су жíве и
здраве овéј ч'ёрке.

... Свúда имáло вóде у Приздрен. Рéку Бистрицу смо имал'е, éне
туј. Имал'е смо, éне, и јас³ гóре. Сима Игуман дé бíја. И туј смо ишл'е
сэз дéцу да и́грав. Јаз^с пóсл'е покварíше свé. Потóци. Ми смо имал'е у
куч'у двá потóка. На свé стране бíло вóде. Вóда ишла мlóго л'éпо.

Воденице у Приздрен пуно. У воденице да измél'емо. Жíто кúпи-
мо па однéсемо. У бац'ак донéсемо да се сéе па да се мéси. Па на даску
л'éба месíја се. Пуна даска, дэгч'ка, па у пекарý. Кэ[д] доц'е вруч'
л'éба, јéдемо.

Бíло мíран жíвот.

Кэд је прázник, кадаиф напраимо.

Нé бил'е танири. Ч'ини'е. Свí јéдемо о[д] тé^ј ч'ини'е. Па вíно у
конáту. Конáта, тóј бóкал се вика. Конáту, па свí иде рэд'. Јá нéсам.
Грозíла сам се. Нé сэм оч'ála да пíјем. И децама смо давал'е да пíјев
по мáло вíно.

Слáва

Док смо бил'е дóл'е, у Приздрен, за слáву пóп у куч'у ни до-
лази'а. Доц'е. Свé мóи – ч'ёрке, зетóви, унуци. Баш се ч'удив сáге вéј
мóи: „Кáко, мајко, зáшто óвде не ч'ítaв попóви нíшта?“ Бáрго, бáрго,
искршиф^в га кóлач'. А тáмо, у Приздрен, код мéне кэд доц'нев, ч'éкаф^в.
Па испот óна држи, ч'íta пóп л'éпо. Слúжба вéл'ика. Па ч'íta, брé! Па
лómимо, па цел'ивамо кóлач'. Свí приц'нев. Друкше бíло сэсвím.

Бáш ми се л'ути унук: „Мóре, јá ч'е му кáжемо пóпу! Сéч'ам се
– вика – ка дéте, код вас кáко бíло. Пóп ч'íta! А овóј óвде – дам дум,
дам дум – и готóво!”

И пóсл'е веч'эру праимо ел'и рúч'ак. Зетóви туј, пријател'е зóвемо
на рúч'ак.

Кóлач' ми смо га шарал'е. Свéшто стáл'амо – врапч'ич'и, књи-
гу, жíто, колóмбоч', крушку, јабуку. На кóлач' свé – да рóди, да бíдне
берич'ет. Óвде, у Крагујéвац, нéе исто.

Кóлач' пóп га крши и домáч'ин куч'е. Па у сíто га стáимо.
Ч'етвртíну стáви се у сíто. Мáло да остáне тáко. Ка за берич'ет.

Гл'едáло се понáпре мlóго. Сэген нíшта.

Бóжич'

За Бóжич' се постíло. Цéл'е Пóсте смо ги постíл'е. Цéл'е. Свí. И дéцу, свé сэм. Свí смо. Цéла кúч'а ч'е пóстимо.

За Бóдн'о вéч'ер, тó' напраíш пíту. Ўвек пíта сэс кúпус ел'и спá-нач'. И погáч'у мíцку. И смóкве, јабúку, тíкву – свé стáймо од вóч'е. Ора́си, смóкве, тóј свé по мáло пред вéч'ере, па пóсл'е пíту, јéло.

Куд нáс зетóви п'рво долáзив^ф да ч'естíтав Бóжич'. Се дíгнеш рáно да исп'ржиш рíбе, спрémиш. Кэд је пóсно. Ел'и мéсо спрémиш. Óни долáзив рáно, зетóви. Да ч'естíтав. Ч'е донéсев^ф топл'íје. Пóсл'е родбíна долáзив^ф. Долáзив^ф свí по рéду. Пóсл'е смо íшл'е – коншí'е јén ку[д] дрúгога. А óвде, вíдиш, п'рви дóн не íдев. А мí п'рви дóн.

Свé рáно да бíдне. А сэг је сэсвím дрúкше.

За бóњак дéца, млáди íшл'е. Брáл'е се дрúштво. Понéсев раки'у. Понéсев^ф. Пушке пúцав. Íшл'е на Кал'áју. Ч'úје се. Рáно, у ч'етíри сáта ујутру. И пóсл'е кэд доц'нев^ф, врúч'у раки'у спрémимо. Обич'áи дрúкше бíл'е.

Тáј бóн'ак ч'úвамо за Нóву годíну. Кэт прáймо бараницу за Нóву годíну, тэд óган' залóжимо сэс тá' бóн'ак. Тáко смо мí.

Призрен

Радивоје Младеновић, рођен 1950.

Кэт сэм бí'а мíцак

Родíја сэм се у Прíздрен. Кэт сэм бí'а мíцак, живé'а сэм у Табáну. Кúч'е тэд бíл'е старíнске, о' ч'ёрпич' пра'éне. По сокаце бíла калд'рма. Л'úди гу мéл'е ч'éсто, зáшто мил'ицáјци ги терáл'е л'úде да бíне ч'íсто прет кúч'у. Прос дворóве тэд' бíл'е потóце. Вóда проодíла, ама нíко' нé турáја б'рлог^к у вóду. Пóсл'е се íсаби тóј, кэд дóшл'е вéј от сéло, се док бíле грац'áни, бíло мlóго чíсто. Л'епóта. Мlóго годíне прóшло, áма се сéч'ам тóј јá, бé.

Имáл'е смо двóр гóл'ем. У двóр ни бíја и капиц'ик. Прос тáј капиц'ик íшл'е смо у комшíлэк, у јéну турску кúч'у, Турци ни бíл'е п'рве комшí'е. Дóбро смо íшл'е сэс н'í. Кэд бíја Бáјрам – мí куд н'í, кэд бíја Бóжич', Вел'íгдэн – óни би дóшл'е куд нáс да ч'естíтав^ф. За слáву нé би дóшл'е Турци на вéч'ер слáве, јутре дóн би ни дóшл'е. А мlóго се радувáл'е турске дéца за црвéне јáјца. Ч'е доц'нев кэд је Вел'íгдэн куд нáс у двóр, и ч'е ч'éкав^ф ал ч'е ги дáднемо. А турске дéца

науч'ил'е, знал'е да збориф с'рпски, а и ми смо знал'е и турски. С'ген с'м забраи'а по ма'ло турски. К'т ми доша Ра'мис куд мене у Беја град^т, и д'н д'н'с смо зборел'е ма'ло с'рпски, ма'ло турски.

К'т коншије, у туј куч'у ку[д] те¹-Турце, била јена ст'ра ж'на, седомд'сет, осомд'сет године бич'и им'ала, Софија гу им'ело, она ми намешч'ала руку, ногу к'т ч'е гу ис'абим. К'д намешч'ала, зборела нешто по своје. Не било ни с'рпски ни турски, тој што зборела. Што знам што било.

Теј наше коншије отидоше у Турску к'т с'м уч'ија и гимназију. Куч'у гу купише Шиптари от Подр'ме, затворише га капиц'ик. С'с н'и несмо им'ал'е ништа лошо, ама несмо се мешал'е ка с'с Турце.

У тај наш дв'р, у Табану, им'ала јена кајсија. К'д ми се удавала тетка Стојанка, им'а с'м девет године, пун бија дв'р с'з госте. Ми смо гол'ема фамил'ија, а им'ал'е мо'и м'лого пријател'е. Напунија се дв'р. А ја да ти се укач'им на кајсију. Оч'аја с'м да видим л'уде одозг'р како су. К'д гу уз'оше тетку, запуцаше с пушку. Ја да ти се уплашим и да паднем. Не с'м се убија. Поб'ега с'м у куч'у. К'д да видим, ицепаја с'м палталоне што ми купи'л'е за св'дбу. М'ати не се л'утила м'лого. С'л што ми рекла да седим м'удро к'д је св'дба, зашто има госте. Никој-л'уди ч'е зам'риф^в, никој неч'еф^в.

М'ожда с'м мисл'еја т'да какве су те¹ л'уди, што ги је брига н'има за мене. А м'ожда ми се ч'ини тако с'ген.

К'т смо бил'е деца, ишл'е смо да се ба'н'амо у реку, у Бистрицу, на Централу, туј кут Свети-Аранц'ел. Тамо било јаз^с за централу, па бија канал прос кој ишла вода до Централ'е. Јенп'утке, им'а с'м м'ожда д'сет, двана'ес године, отидосмо десетина деца од наше ул'ице на Централу. Никоје-деца не смел'е да ул'егнев^в у канал, зашто вода ишла б'рго, никоје ул'егл'е. Ја ул'его. Д'обро б'еше у воду, вруч'ина, јул'и, останасмо бајаги време. Деца. Ја да забраим што не см'м да и'дем д'л'еко, и да отиднем бл'изо до 'ено-м'есто де ишла вода б'рго, де било дибоко, де не в'укла вода у централу! К'д в'идо да ч'е ме ув'уч'е вода, да ч'е ме утепа, поч'на ја да викам. Дот'рч'а јен-ч'овек и ми м'етна ч'ебе да се уф'атим. Туј бл'изо сед'еа, доша на теф'ерич' с'с фамил'ију. Ни он не см'еа да иде у туј воду. Ја се уф'ати и он ме извуч'е. П'осл'ен не с'м иша да се ба'н'ам у тај канал.

ПОДГОР

Љубижда

Милева Кијачић, рођена 1923.

Спира Кијачић, рођен 1922.

Истераше не

(Милева:)

Смо бѝл'е дóма, у Л'убѝжду. Како бѝло? Дѝца ми дóшл'е у пѝтак. Вѝкал'е, звáл'е не нáс. Овáј неч'áа да íде. И мѝ смо останáл'е по њѝ. Óни отишл'е у пѝтак, дѝца ми, а мѝ смо останáл'е да ч'уwáмо кúч'у. Мислѝмо па...

И тóј бѝло пóсл'е. У недѝл'у да доц'е^w терол'исти у ц'амѝју. У ц'амѝју дóшл'е терол'исти. Вѝја бѝл'е у цркву. И óни ги, кобáеги да се смѝрив Срби и Шиптáри, да не бѝне нѝшто. И овáј дóша ис ц'ркве, вѝка:

– Добрѝлке, нѝма! гáјл'е – вѝка – дóбро íе! Нѝ видѝл'е злó од нáс, ни па ч'ѝмо мѝ од њѝ.

Тóј ти íе. А јá па плáч'и. Кэд ми отишл'е дѝца, а јá да сэм останáла. Овáј неч'áа да íде. И тóј бѝло у недѝл'у. У стрѝду увѝч'ер доц'óше. На веч'ѝру не бóш затекнáл'е.

– Искóч'и, мајку ти јѝбем с'рпску! – вѝка. – Синóви вáши – вѝка – нáше дѝца ги клáл'е па ги пуштáл'е у бúнар! Искóч'и вáмо!

Мѝ на веч'ѝру. И кэд искóч'ѝсмо тáмо, ударѝше га, овдѝна га ударѝше сáс тóј жел'ѝзо, пушку. И он пáде на битóн. Па пóсл'е по глáве. И óн óвде па и бѝја аперѝсан, имáа грушѝн'е к'рв у мóзак. Бѝја аперѝсан. И тúј јóпет да га ударѝв^ф сáс тóј жел'ѝзо. И óн паднáа дóл'е. Крв^ф тѝч'е, л'ѝшти, Бóг да ч'úа! Па пóсл'е сáс кукач'у па по кúк – па úдри, па úдри, па úдри – дóкл'е ги бѝло ч'ѝw. И тáко.

И пóсл'е прес кúч'е – свѝ што ги бѝло на л'ѝце, свѝ обрнáл'е нáопако. Искршѝу ми витрѝну, стáкло. Гóре сóбе ми, знáш, на спрát, ми бѝл'е закл'уч'ѝне. С с нóгу врáта искршѝи. И тóј што бѝло пó дóбро, узѝл'е тáј вѝч'ер. И мѝ вóму, пóсл'е, да му гу опѝрем сáс раки'у тúј глáу. Óн – пѝца га. Па пóсл'е пресѝка трау што смо турáл'е у зѝјтин. Тóј сэм му намазáла. Ёте, таí-нóч' проц'óсмо и јúтре дэн, јóш јѝн нóч' нѝкако проц'óсмо. И пóсл'е стрá ти íе да сѝдиш, нѝ-смеш да сѝдиш. Па по мáло тешѝнке овѝ кол'ѝко за нáс да се пресвуч'ѝмо. Да ти идѝмо у Богословѝју. Туј у Богословѝју, тáмо отидóсмо, врáта нѝма кóј да ни отвóри. Јѝдан вѝка:

- Што ч’екáте туј?
- Викамо:
- За у Богословију.
- Á – реч’е – сви, и попови – реч’е – ич’ер отишл’е сви. И попови – реч’е – и народ што имаја – реч’е – сви отишл’е. Нема никој тујке.
- И ми њáйт посл’е де ч’емо – на станицу!
- Отидосмо на станицу. Отидо да пита́м. Вика́м:
- Кэд има аутобúс за Београд’?
- У понедејаник – вика.
- Кúку! И плач’ем. Јена-Цигánка видела му кáпу у најлон. Ўзе ми туј-кáпу и отвори ми јено ч’ебе; јено ч’ебе само сэм понела. Заву́ч’е ми га у ч’ебе, и вика:
- Идите нигде у српску кúч’у – вика – сé ч’е ве закол’еф.
- Јá плач’ем. И она плач’е. Бóгме. Ёте – Цигánка, ама и она плач’е.
- И посл’е – áйт нáгоре. Дé-ч’емо, кúт-ч’емо? Да се вратимо, не смóмо – ч’е не утепоў. Па јéнога својегá смо имáл’е. Вика́м:
- Ч’екај да видим, Л’úба дајка ни бија.
- Отидосмо дóље. На врата – лúпа!, лúпа!, лúпа!, лúпа! Јén вика:
- Штó ч’екáте туј?
- Код вога Ц’óку – вика́м.
- Á – реч’е – предаја гу кúч’у – реч’е – и отиша, отсел’ија се.
- Ете-тáко, реко, Спíро. Дé-ч’емо, кúт-ч’емо. Па áйт нáгоре, нáгоре.
- И јóпет јéна:
- Дé сте бил’е, ка сте бил’е?
- Вика́м – вáко и вáко. Овáј гу вика:
- Да не примиш за до понедејаник.
- Нé, бóгме, не мóгу – вика. – Да је сáмо жéна, јóпе. Мушкáрца не мóгу.
- А и она удовица је.
- Мóре, реко, мáло да стáнем, да ўзем дúшу, реко, се ч’е ўмрем. А овá да тражи нигде де да се сместимо. Сáмо да се вратимо не смéмо у Л’убижду.
- И туј тáко ти. Посл’е јéна реч’е:
- Пензија се дáва.
- Јá ч’ик, јóпет озгóр дóл’е ч’[е] íдем за пензију. Пензију – дóл’е кэд отидо – нé, вика, нéма пáре. Нáгоре да се вратим – íди, íди, íди, íди. Стрétна Томислáва од Л’убижде. Нé ги познаáш, тíке... Томислáв Тодóсич’. Он и Бáни, и јéна жéна.
- Дé сте, дé сте бил’е?
- Вика́м:

– За пензију – víкам, – немоў páре. А ví де сте?

– Мí смо – рéч’е – у Богословију. Тўј смо – рéч’е, – мí у Богословију. Ч’уwaw не – рéч’е – Нémци, и тўј смо.

О, кэд ми рéч’е у Богословију ка јóш јен-пўт – да опрóстиш – од мáтер да сэм се роди́ла. Тé пóсле па отíдо ку[д] туј-жéну што сэм остíла ствáри, а ова́ отíша да се туца. Нíгде да се сместíмо. И пóсл’е нико’е-врéме víка:

– Óч’еш јéну кáфу да ти напра́им?

– Мóре, да óч’еш јéну ч’áшу вóду да ми дáдеш.

Л’éба, рéко, јéја л’éба. Од увéч’ер л’éба нéсмо јéл’е.

Óна напра́и ми јéну кáву. И ова́ до́ц’е:

– А нáц’е нíгде?

– Нé – рéч’е – нéма нíгде.

– Áјде – рéко – ч’е идéмо у Богословију.

Лўпај на врáта, лўпај. Тике-имáw, јóш јене-двé сéстре бéў. И óне, сэс по јéно дéте, имá^w. И óне – ўдри, víкај; ўдри víкај! Отвори́w ни врáта. Ул’егóсмо унўтра. И óни – и ги опл’ач’кáл’е, páре ги узéл’е. И јéну гу брцнáл’е овдéна у гўшу. Гу боднáл’е мáло. А тé две-дéца, кэт се откри́ше да ги víдиw Нémци, плéч’и – футомóдре, што ги бíл’е. Дéцу. И óна, гу бíја мўж óвде, нíгде гу работáја у При́здрен:

– Мўжа да ми донесéте, мўжа да ми донесéте! Лáза га имéло. Мўжа да ми донесéте, мўжа да ми донесéте!

И донесóше га, бóгме. Нémци отíшл’е и узéл’е га.

И мí пóсл’е тóј, мí гóре, у Богословију дéсет недéл’е смо седéл’е. У Богословију. á пáл’иф се кўч’е, á гóрив^ф, á víка^w – вóга заклáл’е; вóга заклáл’е, тóга заклáл’е. Нéма дэн у Бóга.

И тáко док ни ве́-дéца, нека са жíве, пóсл’ен... Одвá смо дóшл’е овдéна. Док нé те позóве нíко́, не мóжеш да идеш. Вéч’ да те потра́жи нíко́, па да до́ц’еш. А ова́ бóлан тáмо, Бóг да ч’ўwа. Рéко – ч’е ўмре. И нико’е-врéме пóп до́ц’е, тá’ Никóла. Рéч’е:

– Спíра Кијáч’ич’ и Добрíла, Тóма Нéкич’ и Јовáнка – кáже – да доц’éте одмá – пре’ватáмо ве.

Зéт Ц’óка, братани́цу што ми íма, а Живорáда га тéра, нéга, да на Живорáдоwо íме, тíке н’éга. И тáко, да нé би бíло тáко, останáсмо у Богословију.

И тáко, пóсл’е јá тó’ артíч’е однéсо га дóл’е у пóдрум. Вíкоў:

– Кáко Кијáч’ич’, Спíра и Добрíла, Тóма Нéкич’ и Јовáнка, а Ц’óка Сíмич’?

Ги је ч’ўдно презíме. Нéје éл’и Некíно éл’и Кијáч’íно, тике-дрўго презíме.

И ја тој артич'е однесо дол'е у подрум да не упише^{оw}. И они тој
викав:

– Како – вика – нема ни Кијач'ич' ел'и Некич' тике Ц'ока Симиц'?

– А тој – викамо – ни је зет! Зет ни је, братаницу ни има.

– Па сви ч'[е] идете у њега?

– Сви – реко – ч'е идемо.

И тако, богме.

Ајде, посл'е да зборим преко тел'ефон, да зборим сас њега. Вика:

– Тетко, ч'е доц'ете – вика – јутре.

– Како – викам – доц'уван'е јутре!

– Како – не?! Јутре ч'е доц'ете!

– Не, жими-ти – викам. – Не знамо ништо за доц'уван'е.

Ја не-знам ништо. А они одма да га пита^{оw} да л'и не пре^xвата, да
л'и не. Он зна'а што ч'[е] идемо, ми не. И тако.

И ја отиднем – тој што смо зборел'е, отиднем куд л'екара. Немци,
Бог да поможе, л'еч'ил'е не. Викоу по мене – претисак двеста дваес. И
ми дадоше јено артич'е, викав:

– У петак да доц'еш јопет – вика. – У петак да доц'еш.

И посл'е, брат ми отиде, Тома, да се прегл'еда и он. Он за око.
Н'ему да му даде артије да доц'емо овамо. И он доц'е куд нас. Вика:

– Добрилке, – реч'е – мене ми дадоу папири да идемо у Србију.

– Ако – викам – жими-ти. Шуч'ур. Шуч'ур што ти дал'е – реко.

И тако ти. Зет ми други, Крста, отиша и он за претисак. И он –
двеста триес. – Даде, ја повише имау претисак о[д] тебе.

Викам:

– Што ч'е ч'иниш, жими-ти, повише – повише.

Му викам посл'е овоме. Спире:

– Ајде и ти да се прегл'едаш!

И отидосмо тамо. Прегл'едаше га све л'епо. И ни викав:

– А знате што ч'[е] идете за Србију?

– Не – викам. – Ми не знамо ништо.

И, у тој, доц'е та' ис подрум сас те' папири:

– Узите теј потврде што смо се л'еч'ил'е, те' картони, и доц'ите
дол'е у подрум!

А викам:

– Па овај што не може – викам – да поднесе аутобус.

Ја јопет за н'ега бринем.

– А – вика – ч'е му дадемо табл'ете.

Ми дадоу ч'етири табл'ете.

– Две табл’ете нека попи’е – ви́ка – док по́ц’е. По́ла са́т прет поц’ува́н’е. Ако ви́ди јо́пет да му’е лошо, и то́ј дру́ге две нека попи’е.

Те фа́ла Бо́гу до́бро про́ша.

И та́ко ти, по́сл’е, не до́л’е уписа́л’е. Ју́тре дѐн доц’о́ше да иде́мо у Срби́ју. И та́ко ти рабо́та. Му́ке.

(Како се живело у Богословију? Р. М.)

Па јо́пет, да ре́кнем – Бо́г да помо́же. Грехо́та ч’о́век да ре́кне. Ти́ у своју́ куч’у па не мо́еш да се задово́л’иш сѐс једѐн’е, сѐс пи’ѐн’е, а не ту́ј тол’и́ко на́рот! Тол’и́ко на́рот. Јемпу́т пред на́с два аутобу́са оти́шл’е, па по́сл’е јо́пет се напу́њи, па ми по́сл’е јѐдан аутобу́с, па то́ј дру́го по́сл’е по на́с кѐ[д] доц’ува́л’е, ка́ко доц’ува́л’е. И та́ко.

Дава́л’е. Три́ пут ни дава́л’е. Ују́тру ч’а́ј ч’е ти да́дев. Л’ѐба. Нико-пу́т ри́бе, нико-пу́т – ка́ко кѐд има́л’е. И та́ко. Нико-пу́т кува́но. И јо́пет – берич’атве́рсен, Бо́г да помо́же, грехо́та ч’о́век да ре́кне. До́сти што смо се спаса́л’е.

(С п и р а:)

А стра́шно не рани́л’е. Бо́гами. Да сам ти до́ша ко[д] те́бе, та́ко не́ би ме рани́ја, ка ми́ – избе́гл’ице, што смо би́л’е. Та́мо смо има́л’е кува́ри. По́п ни би́ја ни́кој снабдева́ч’, до́бар. Ауу...

(М и л е в а:)

Три́ пу́т ни дава́л’е на дѐн. Три́-пут.

(С п и р а:)

Ка́кво једѐн’е! Тол’и́ки на́род^т ти да најѐдеш! А́јде бре! Богослови́а кол’и́ква’е, не́-знаш. Це́ла би́ла пу́на с на́рот^а.

(М и л е в а:)

Ми́ смо би́л’е у ту́ј ста́ру згра́ду. А ова́ј но́ва што би́ла, ч’ети́ри ре́да – от кра́ј на кра́ј пу́на. Ч’о́ри, сака́ти, сл’ѐпи! Бо́г да ч’у́ва, што би́ло.

Те смо препати́л’е, бо́гме смо препати́л’е. Му́ке, ако бе́у му́ке! Што́ ч’е ч’ини́ш! *А!

Се́, ви́кал’е не де́ца, ду́ша ва́л’а, грехо́та’е. И Живора́д, и Драги́ша, и ете-ва́ј у́нук што ми’е: „А́јде-бре, де́до, жити-ја́! Де́-ч’емо ми́, и ви́ч’ете, бре-де́до!”

А ова́ј – не́! Да ч’у́а куч’у, да ч’у́а сто́ку. Мо́ре – одвр́за по́сл’е и сто́ку, и исцепа́на гла́ва. Јо́ш иска́в на ц’а́де, кѐт смо и́шл’е, у ко́ла бе́у, пу́не ко́ла бе́у, само има́у нико́је же́не:

– Де́-чете? Ма́јку ви је́бем ср́пску! На́зат!

Му ви́кам н'ému по́сл'е, ја́ ич', коба'еги не ги слúшам. Тике-јопет да́де ги Бо́г – преду́жише, отидо́ше.

– Ми́кни – ре́ко – ту́ј ка́пу – ре́ко. – Ч'е не утeпоў по пúту.

У унифо́рму би́л'е. А што́ га позна́ваш! О́ткуда́ је, ка́ко је – што́ га позна́ваш!

(Тој кат сте ишл'е из Љубижде за у Приздрен? Р. М.)

За у Приздрен кат смо ишл'е. Му́ке. Та́ко ти би́ло. Ки́јамет.

(Торбанске деца, торбанске жене ве дираље туј у село, у Љубижду? Р. М.)

Не́, бре́! Смо про́шл'е до́бро сeс н'и́ док смо би́л'е до́бро. Не́ смо има́л'е ло́шо ни́кат^а, само е́те ова́ вра́г^к ул'е́же у њи́. Се тол'и́ко годи́не смо живeл'е, смо се меша́л'е. Ч'е би́не Ба́јрам – ч'е иде́мо, ка́фу ч'е пи́јемо. Ч'е ни би́не на́ш Ц'урц'eвдeн, овeј Вел'и́гдeн, ч'е до́ц'оw. Не́ смо има́ље. У по́ље смо спа́ље. Ни́ко¹ не ти рекна́ја – Бо́к те уби́ја! А сéге, е́те, во́ј вре́ме како до́ц'е, Бо́г да ч'у́wa. Му́ка. Му́ка го́љема бе́ше. И та́ко ти је.

Селогражде

Станојка Антић, рођена 1929.

Сиротинлак смо би́л'е

Сиротинлак смо би́л'е. Ма́јку не́ сeм има́ла. Не́ сeм зна́ла ма́јку ич'. Порасла ме јена-стри́на сeс сво́је де́цу. Ја́ сeм мисл'eла, она да ми је ма́јка. И та́ко смо ра́сл'е. Она́ се́дом де́цу и ме́не о́сeм. Смо ра́сл'е у јeну постeл'у, заeднициу. И та́ко сeм ра́сла, ра́сла, ра́сла. Кeт сeм настанáла ви́ше, она́ ме порасна́ла, она́ ме гл'eдáла. О́тац по́сл'е ми се ожени́а. Ожени́а ми се о́тац ал'и ја́ не́ сeм зна́ла за ко́га до́шла она́ј млада́. И о́ни кeд ви́ше да ме у́зоў о[д] те́јзи стрине́, да ме у́зоў кот се́бе та́мо. И она́, та́ј стрина́, пла́ч'е, не́ ме пушч'а. Ја́ не́-знам што́ је. Ја́ не́ сeм зна́ла што ни́ је она́ стрина́, ал'и ма́јка. И та́ко, та́ко. И по́сл'е о́ни ме узeл'е кут се́бе. И она́ ме држа́ла ка сво́је де́те, а знeш. До́бро. Мач'и́а.

И та́ко по́сл'е сeм порасна́ла. Кeт сeм уч'ини́ла осомна́eс годи́не, двe годи́не сeм седа́ла запросeна. А зна́ш на́пре што се то́ј... Му́ж ми би́ја у партиза́не. Двe годи́не и́-пол. О́н та́мо, тeт се ратува́ло. И ја́ сeм седа́ла ка дево́јка та́мо. Куд о́ца сeм седа́ла, сeм ч'ека́ла мо́мка. И та́ко о́н по́сл'е, мло́го би́л'е, ратува́л'е. И о́н се спобол'eа. И оти́ша та́мо у

Словенију, у болницу. И његов отац посл'е, ја сѐм била девојка, и отац му отиша тамо да га види у болницу. Ал'и не знаја он де је болница ни де је тој Словенија, ни ништо. Само ч'уја он да је много бѣлѣсан. Кѣт стигнаа у Словенију, сретнала га јѣна сѣсра. „О, здрао, ч'ич'о, здрао! Де си поша?“ „Вако и вако.“ „Кога тражиш?“ Каже: „Па Мирко Антич.“ „А – каже – доц'и, дѣдо, код нас. Ја га лѣч'им н'ѣга.“

И он тако, мој свѣкар се туцаја, туцаја. И тај сѣстра прифатила, узѣла, однѣла га тамо кут сѣна. И тај н'ѣгов^ф сѣн, а мој момак, он се зач'удѣа: „Како, тато? Ти? Откут си доша ти?“ Напре немаја тако прѣвос. Што бил'е тѣј кола друге, тој стрѣм, тој свѣ тако се пребацуваја. И тако посл'е тамо свѣ га доч'ѣкале њѣга дѣбно да пренѣч'и. Ал'и вамо он гол'ѣму фамил'ију имаја, па сви бринал'е за тој дѣте и он мораја да се врати. Седаја мѣло, седаја и вратија се.

И тако, посл'е, кѣт се ослободило, доша и женија се.

Кѣт сѣм се удала ја тамо за њѣга, оно било, дваес и пѣт ч'лана смо бил'е. И тако свѣ рѣч'но се радѣло.

И дѣца тамо се рац'але.

И тако, и тако, и тако.

... Дѣбре бил'е свѣдбе. Кој бија бѣгат, ч'инаја свѣдбу, кој нѣ – тако гу узимаја. А ја, а знѣш, и мој стрѣц и стрѣц мојѣму мѣжу, он останѣа у Дреницу тамо, утѣпаја се. Погинаа, знѣш, у рѣт^х. И посл'е тамо мѣне ме узѣл'е бѣ[з] свѣдбу, без ништа. Сѣмо сѣбрѣл'е тако мѣло нѣрот^н и немѣла свѣдба.

А посл'е свѣдбе ч'инале л'уди, дѣбре свѣдбе.

И тако смо расл'е дѣцу, тако смо свѣ, тако смо живѣл'е, тако смо прѣл'е, тако смо ткѣл'е, конѣпл'е смо радѣл'е. Напре конѣпл'е свѣ да прѣдеш, да ткѣѣш, да обукујѣш децама, палталѣне да ги ткѣѣш, свѣ тој конопљѣно. Свѣ. Турѣмо гѣс тако, јѣно гѣшч'ѣ, свѣ жѣне, сѣдом, ѣсом жѣне се наредѣмо туја, свако своју стол'ицу, у стрѣде тој гѣшч'ѣ, прѣди, пл'ѣти, како-кој. Мѣч'но, мѣч'но до бѣга. Мѣч'но. Свѣ рѣч'но.

Ѡгањ смо имѣл'е на стрѣде, смо имѣл'е тѣј црепѣље, тѣј сач'ѣве, тѣј свѣ тако. Да пѣч'ѣш л'ѣба. От колѣмоч', от кукурус^з. Немѣло ка сѣг^к што има свѣ. И тако ти је.

Подел'ил'е смо се о[д] тѣј заеднице посл'ен. Само сѣс своју порѣицу. Имам два сѣна и пѣт унѣка и двѣ снајке.

... И сѣг^к вѣч' нѣ-знам што да ти кажем, сѣг^к вѣч' јѣш по мѣка. По мѣка.

Дѣшл'е смо. Тамо смо остѣл'е свѣ. Нѣ смо могѣл'е ништо да узѣмо. За два сага смо ч'уле што се удѣсѣло вѣј, што вѣјска повлач'ѣла се.

Како живимо сáге? У јéну сóбу два брáта и две снајке тýја. И јá стáра сэм се испл'ела тýја. И тáко. Пенсиу нé сэм имáла нíкат. Тáко сэм живéла. Не мога'а да извади. Бíја мíран, бíја богал'íја. Мој-мýж бíја, неч'áа да íде да тóј [извади]. И тáко. Свé нéшто слáб^п бíја, свé нéшто, мýч'ан бíја млóго. Свé да се óре, свé тóј. Да се сéје, да се óре, да се свé, да се глéдаw свé. Свé му бíл'е мóјему свéкру, свé му бíл'е јетíми. Јéн брáт му погина'а, јéн пона́пре му погина'а у Бугáрско. Јéн бí'а, нé му бí'а бóш брáт ал'и бí'а му ка стрíц, óн па седаа дваес годíне, непокрéтан бíја. Óн тáко. Мí смо рáсл'е тéј дéцу, мí смо тóј. И óн имáа трí дéцу. И тá' што погина́ја тáмо у Дреницу, óн имáа сéдом дéцу. И мóј свéкар сéдом дéцу. И тóј свé бíло гужва. Свé мáл'е деца смо рáсле. Заједнíч'ки смо прáл'е. Машíну – нé, нíшто нé! Тéј корíта. Бе[з] сапун смо прáл'е. Пепéа смо брáл'е. Бéл'и. Тóј тáлке што пúшч'а^w, тáј пепéа кэт пéч'еш л'éба па бéреш тóј, бéреш па пóсле отсéеш, тýриш тáмо на пепеляфку. Áјт, прецéдиш. И тáко.

Смо славíл'е [славу] и тáмо дóбро. Па и овдéна славíмо, ал'и млóго теснóба ни'е. Мí тáмо млóго дóбро смо славíл'е. Нáрод' íша тéде пó више. Попíје^{оу}, по'еде^{оу}, помéзиу, попрíч'оу. Ка свáдба.

На слáву пóјоу. Свéшто. Свéшто извóдиw тéј жéне, свéшто пóјоу. Би се окэнач'íл'е. Млóго бíло дóбро. Млóго.

Свí се задовóљу. Ос јéну ч'áшу, вáко, што дéл'иу, вáј раки'у што дáау, свí су задовóл'ни. А сáге свáк свóј, свáк свóју чáшу, и јóпет нíкој нéје задовóљан. А нáпре свé, тол'íко нáрот^а, свé слúжиш ос јéну ч'áшу. Тýриш штó бíло, штó íмаш. А нé ка сáге. Нé бíло тáко трóшак, немáло се.

Лазарíце

У Лазарíце смо íшл'е. Смо íшл'е у свáко сéло. От Селогра́жде.

Млóго дóбро смо славíл'е. У субóту смо íшл'е, знóш, у Лазарíце. Смо појáл'е, смо игрáл'е, смо свé. У нáродну нóшн'у свí се обуч'éмо. И тáко по'éмо, игрáмо. Весел'íмо се. Двé недéл'е нáпре тóј се уч'íмо кáко да по'éмо, кáко да тóј. И пóсл'е идéмо от кúч'е на кúч'е. И по тéј. Свé. Имáл'е смо и Фáнде тáмо у сéло. Имáл'е смо. Свí те дару'еw штó кóј íма. Áв, áв! Фáнде свé, свúда. Свé ни давáл'е, свéшто. Ка С'рби, ка Шиптáри, ка ви'а Фáнде, ка свé. Тóј бíло једнáко. И нíкој нé не дирáа. От Селогра́жде смо íшл'е у Сопíно. Áл'и – да ти смéта нéкој, да ти искóчи нáпред', да ти рéкне нíкој-рéч' – нé! Стрétноу те, тí му пóеш, тóј на нáше што смо појáл'е, а знáш. Óн те дару'е. Тýја остáне па те дару'е, кол'íко íма, знóш, пáре. Дару'е те. Тóга Лазáра и Лазарíцу.

Свѣшто ни давал'е. Јájца ни давал'е, гра́ ни давал'е, ма́сло ни давал'е, па́ре ни давал'е, како-ко́ј. Свѣшто, свѣшто. Бра́шн'о. Пóсл'ен то́ј подел'íмо. Свѣ се саберемо у недел'у. У субóту ч'инíмо те́ј адéте, у недел'у се зберемо. Па ко́ј íма ц'ркву бл'íзо, íде да се преч'эсти у ц'ркву та́мо. Та́мо по́је ц'ѣа дэн. Пóсл'е до́ц'ноу́ до́ма. Руч'ак ва́мо спремоу́. Ч'íе дево́јч'е бíло Лáзар, куд њéга да јéдоу љéба. Óни спремоу́ руч'ак, свѣ. Пóсл'е т́ја руч'оу́. Руч'а́мо свí. И пóсл'ен подел'íмо то́ј свѣ, подел'íмо. И пóсл'ен како-ко́ј о́ч'е – ако о́ч'е, нека преда́де; ако о́ч'е, јéдоу то́ј. И та́ко смо дел'íл'е то́ј, свѣ што ни дарува́л'е.

Додол'íце

Додол'íце то́ј. Да ўзеш те́ј бозовíнке па да се кро́пиш, па да свѣ се уч'íниш го́ла во́да – íграј сэз дéцу ва́ко, íграј сэс свí, се кро́пиш сэс во́ду, сэс те́ј од бóс. Пóсл'ен па́да нико-пу́т кíша, нико-пу́т не па́да. Нé, нé! Тике-та́ко. Дéца смо уч'íна́л'е.

Бóжич'

Пра́ймо свѣшто за Бóжич'. Месíмо т́ј пíте, т́ј ко́рник, а знéш. Кóре печ'емо. На́предт на са́ч' смо имáл'е, па печ'емо кóре, па пóсл'ен наредува́мо сэ[с] зéјтин, сэс кúпус, сэс свѣ. Турíмо по нéшто. Вíка – да нé ги бóл'и дéцу г'рло. Турíмо тíкву, турíмо кро́мидт, турíмо свѣ т́ја, помешáмо па месíмо теј-пíте. Пра́ймо сáрму, свѣ то́ј. Пáсул' кувáмо. Тај-но́ч' свѣ да убíднеш по нéшто. Пóсл'е подел'íмо јабу́ке, ора́се, то́ј свѣ турíмо – áј за берíч'ет, за берíч'ет!

Смо турáл'е. Сла́му ч'е просне́мо па дéца да се íгроу́, а знéш по те́сламе. Коштáње тура́мо да пу́цав. Свéгде пораду́јеоу се дéца. И та́ко.

Пред Бóжич' на́пре смо постíл'е мло́го. А пóсл'е, вíше, кэ́т по́ч'е ва́ко, нé смо постíл'е, са́мо по́јéну недел'у пред Бóжич'.

Пóсле веч'ера́мо. Јутре дэн пóсл'е м'рсíмо, пóсл'е печ'éн'е, пóсл'е свѣшто пра́ймо јóпет. Ч'óрбе пра́ймо, тепсíе пра́ймо. Двá, трí јéла. Нé, мо́ре, по́ вíше пра́ймо – нé сýпе, нé то́ј, нé во́ј. Ал'и пóсл'е нíшто не мо́жеш да јéдеш. Нíшто. Свѣ се дíгнеш, ка да си се на'ѣа одмá. Зáшто мло́го јéла смо пра́йл'е за Бóжич'.

Вел'íгдэн

Вел'íгдэн та́ко пóсл'ен. До́ц'не Вел'íгдэн. За Вел'íгдэн íсто до́бро та́ко. Радува́мо се за Вел'íгдэн по́ вíше. Да идéмо у Мушти́ште у

ц'ркву. Св'е д'еца се раду'еф, св'е. Младе ж'ене, снаше, имаље св'е. Радувамо се тој. По рано спремамо се кој ч'е купи по добро, кој ч'е по добро об'уч'е, об'ује. Тој св'е. За Вел'игд'ен. Па идемо у ц'ркву тамо. Т'еда постимо јопе ј'ену нед'ел'у. Па се преч'естимо тамо, упал'имо св'еч'е тамо. Седимо, игра'оу. Нарот игра, игра, пој'оу, игр'оу, вес'ел'иw се. Ка у ц'ркву. Посл'ен вамо дома ни спремоу р'уч'ак. Ко'е су по старе ж'ене останоу дома па спрема'оw. И посл'е доц'емо. Посл'ен пон'оо. Д'еца се одмориу, посл'е јопет искоч'иw да се игроу, да појоу. Мушкарци игроу доптер, девојч'ич'и туриw^ф нишаље да се нишаф, теј конопце. Појоу, нишаф се.

Ј'ајца смо м'астил'е у боју. У боју какву о'ч'еш. Посл'е искоч'ило млого в'рсте. Ј'ен т'ар смо м'астил'е само ј'ену боју, па посл'е разне боје имало. Па посл'ен теј ка сл'иканице што ги турав, зал'епимо на ј'ајца, тој л'епо бојоу ги. Р'азна боја посл'е искоч'ила. Исп'рво св'е тој нај уб'аа била та', п'ембе боја смо гу викале, за ј'ајца.

Подел'имо ј'ајца. Посл'е сви. Сабер'е'w, сабер'е'w те'и домаш'ице ј'ајца – млого смо брал'е – па посл'е св'е ги у боју, па посл'е под'ел'иу, св'ема децама под'ел'иw. И старема, и св'ема. Свака мајка посл'е ч'ува за сво'е кол'ико о'ч'е к'ад о'ч'е да даа.

Страшн'ик п'рво стаљамо, по ј'ено ј'ајце стаљамо, страшн'ик, па посл'е ујутру да се окупаф сви ос тај страшн'ик. Да немаw стр'а. И теј страшнице посл'ен смо ч'увале, по две ј'ајца смо то'. И посл'е ч'увамо к'о[д] ч'е г'рми, к'о[д] ч'е пада к'иша млого, к'ад не стану'е, тој ка с'ир што је, па туримо с'опруг^x у дв'ор, туримо кашике тр'и, туримо тај страшн'ик. И туј уч'инимо те'и адете да прест'ане т'еј олуаш к'ад је, крушац к'ад је, к'иша с'илна. И тако смо ч'инал'е.

Караконц'уле

Ми прич'ала мене и сво'ема децама при о'г'ань, тако, ни била мирна тај стр'ина, и ни прич'ала. В'ика: „М'ори мајко, вако и вако. В'ика – караконц'ула била, л'егнала на бац'у. На бац'у ни прич'ала – в'ика – а ми, ж'ене, смо пр'ел'е. И она озг'ора викала шт'о па стр'еда б'ило: ”М'ори, св'ета стр'едицо, б'ела браздицо, д'од'эг'чка носу'ља, гољ'ема бразу'ља!” Шт'о па ж'ене дол'е пр'ел'е и пл'ел'е, и св'е, а стр'еда била јутре д'ен. И тој би ка зборела какаконц'ула. Ал'и вако по тој да пом'етеш, св'е туј к'уч'у да пом'етеш, да поч'истиш, то'и никад' да не ост'аиш теј балони што смо имал'е, теј к'рч'азе напре. Да не ост'аиш, она да ти ги тој, она ц'еа ноч' скита прес к'уч'у – в'ика – па да не ти прескоч'и то'. Ако ти прескоч'и – в'ика – н'е'е добро то'. Тако би ни прич'ала она, ј'адна, мирна била.

Рát

Па бiл'е и óни [Шиптари]. Бiло. Ал'и óни нiшто, не ч'инале нiшто, нé смо имáл'е, вáко, мiсл'им нiшто. Ал'и óни побегнáл'е.

Мi п'рво кэт смо побегнáл'е, смо изоднэл'е дéцу. Вáмо смо донэл'е у Бéа Град. И јá сэм седáла оз двá сiна и јéну снау, а ви'а дрýги свi дóшл'е вáмо. И óн дóша, тáј нáш комши'а дóша. И мó'ега сiна и мó'ега девéра: „Кажiте, брé, Дрáго, жiти дéца, кажiте, брé, од óшто бегáте ви? От кóга бегáте, брé. Немóјте, брé, од нáс да бегáте, се, жiми дéца, мi нiшта, нiшта немáмо сáс вáс. Нiшта, нiшта, нiшта! Ако имáте нéшто, тóј кажiте. И мi да носiмо дéцу. Да носiмо и мi дéцу нéгде.”

И тáко, пóсл'е, овi'а, мóј дéвер рекнáја и мóј сiн: „Богáми, ми нiшто не знáмо, сáмо смо се узбунiл'е. Штó се уради вóј, штó се уч'ини?!”

Пóсл'е и óни јен-пýт побегнáл'е свi. Па јóпет дóшл'е. Нé смо знáл'е више нiшто. Нi кó[j] је крив, нi кó [j] је прáв^ф.

...Ч'етвэрта годiна му је [детету]. Па пуштiл'е касéту кэд ми отiша унук у вóјску, ни пуштiле вија дéца касéте. И имáл'е смо, мó'а јет'рва имáла шóтке, па оздóла имáла ка коч'áрч'е, што се затвáрав^ф шóтке. И тóј дéте, ч'етвэрту годiну сéг ул'егнáло, а је мiцко, не рáсте, не фiра ич'. И, Бóже помóзи, погл'едá'а дóл'е: „А, éне – рéч'е – дé су мó'е шóтке – рéч'е – дé сэм ги турá'а јá – рéч'е – да ги затвóрим да не ми искóч'ив.” Одмá да примéти, сáмо што загл'едá'а овáко. Не гл'едá'а нáрот тáмо. Пóсл'ен познá'а свé, ал'и нáј п'рво познá'а тóј свóе. И кол'iкво је, ка...

... Јá вiкам – дá'е-да л'éти ч'óвэк, да л'éти. Дá-не-те вiдиш óни, дá-не-те утéпав. Сáмо да вiдиш озгóра. Штó је, кáко је. Штó останáло и штó iма. Нiшто нема, нiшто нéма.

... А вóј штó бiло – за цé'а свéт. Ка тáј бóгат, ка тáј сирóма – заравнило се свé. Свé се заравнило. Мóжда нéгде јóш имá'а пáре кóј радi'а, поглáвни тi'а. А мi смо дóшл'е – тóј што смо имáл'е у ту'куч'у. Бóжем уложiл'е смо.

Кэд ми су жiви синóви. И свi, и унóци, и сна'е и свi, ка да iмам и куч'у, ка да iмам свé жiво, ка да је свé мó'е. Нé што је тóј сóпч'е тáкво, што ми га дáл'е привремено, што вiка. Аљи и тáко сэм задовóл'на. Ал'и што сэм постанáла, стáра сэм више. Мó'е су свé тóја. Штo вiкав – бóже здравље, жiво смо дóшл'е. И сéге кáко ни рекнá'а Бóг^к. Нéма дрýго.

Јédан пýт искáв да ме истэрих. Јá нé сэм плакáла кэт сэм дóшла од мó'е куч'е. Јá от стрá. Дé је тóј дéте, дé је вóј дрýго дéте, па дé је тóј девóјч'е, па дé је. Не мóжеш да се збéрев, да дóц'ев дéца свé, да ул'эгне'у у тóј. И нé сэм плакáла, нé сэм знáла. Сэм пуштiла и стóку, и свиње, и

свѣ, ал'и нѣ сѣм плакала. Кѣт смо пушти́л'е јѣну-краву, она нѣ да рика ма́ло, цѣло сѣло дигнала на гла́ву. И во́льикве о́ч'и – му́-му́, му́-му́. Вѣч' што не зна да збо́ри. И кѣд иска́в од овде́на¹⁷⁷ да не истѣриш, е тѣд'т сѣм иска́ла да полудим, и сѣм плакала. „Ка́ко? Дѣ ч'[е] идѣмо сѣг'к? Ка́ко? Штѣ ч'е ч'инимо?” За овде́на сѣм плакала што ч'е не истѣрив. А за сво́у куч'у нѣ сѣм плакала. Нѣ сѣм зна́ла. Са́мо да се бе́га.

Сопино

С. Т., рођена 1965.

Лазари́це

Лазари́це нѣ се слави́ло. Сат касно. Пре јѣно пѣ[т]-шес годи́не и код нас поч'ѣл'е да славиш. Девојч'ич'и се спремал'е. По јѣну неде́л'у по́ рано ишл'е да по́жоу. Сабѣреш се у јѣну л'иваду – од ђосми рѣзред'т па на до́л'е. Спремал'е се јѣну неде́л'у на́прет. И по́сл'е ка[д] до́ц'е та́ дѣн, ујутру ра́но, обу́ч'еш се у но́шн'у, свѣ, сва́ка ма́ти сво́је девојч'е дотѣра, бо́шч'у исто, skutáč'у, шами́у, јаглѣч'ич'и, ц'ерданч'ич'и, ципѣл'е до́бре. Деца идеш сѣс н'и, ве́и мушка́рци у́зеоу ко́рпе, ковинч'ич'и. И да саку́плав то́ што ги да́ваш по сѣло – идоу́ от куч'у на куч'у, по́жоу. Та́ дѣн, цѣа дѣн, па јутре дѣн ко́[j] је Ла́зар, н'егоа ма́ти спрѣми рѣч'ак, ри́бе, тепси́ч'е. Ё, к'рвајч'ич'и, зѣрде, па́сул', кола́ч'и, нешто по́сно. И та́ко.

...Пѣсме поја́л'е девојч'ич'и. За јет'рве: „Јет'рви́це, китки́це”. За ми́цко дѣте: „Г'рголу́је голу́пч'е”. За бога́те куч'е: „Овде куч'а бога́та”. За дру́го, кѣд' стрѣтнеош неко́га по пу́ту: „До́бру срѣч'у нац'ђсмо”. И та́ко. Дѣ има́ла до́бра девојка: „Ори Ву́ко, девојко”. Дѣ има́а мо́мак нежѣн'ет: „Овде мо́мак нежѣн'ет”. Те́и.

Би ги дава́л'е ја́јца, па́ре. Ко́ја ма́јка има го́љемо дѣте, она да́де па́ре, пѣшкир, кошу́л'у, маи́цу, ч'ара́пе – како-ко́ја има́ла. Ко́ја исто има девојку, исто по́жоу гу: „Ори Ву́ко, девојко”. Исто она изнесе. Ко́је имал'е ми́цко дѣте, ђони га изнесу, дигнеш га. И она изнесе по́клон, пѣшкир, кошу́л'у. Како-ко́ја има. А домач'и́ца ко́ја је, она отвѢри кути́у кола́ч'е. Да́деош ги по две-три јајцѣти, па́сул'. И та́ко.

По́сл'е подѣл'иу девојч'ич'и изме́ч'у се́бе да́р. Ко́и о́ч'е, не́ки пу́т купува́а, ко́и не́ма – отку́пи ги ја́јца, да́де ги па́ре. А па́сул' – исто та́ко.

¹⁷⁷ Информатор је смештен у избегличком центру под Авалом, поред Београда.

Ако о'ч'е не'ко' да к'упи, ако не – под'ел'ив ги. С'ва'ки дон'есе не'што до'ма. Ч'у'waw за Вел'и'гд'он, ч'е ги ом'ости свек'рва де'ца'ми. И та'ко.

Б'ожич'

Б'ожич' смо славил'е. На в'еч'ер Б'ожич' отидне та'ј к'о'ј полага'а у'јут-ру, к'о'ј пал'и'а о'гањ три д'на, отидне у'зе ба'н'ак, дон'есе ув'еч'ер. М'еси се исто, к'о'лач' смо месил'е, к'р'ва'јч'и'ч'и, п'екл'е смо к'оре, кош'та'н'е, см'окве, о'раси, то'ј св'е се спр'еми од ув'еч'ер. К'ад бин'емо гот'ови, св'и спр'емни, у'зе та'ј што полази'а, дон'есе д'рва ув'еч'ер у шп'орет пошто с'оген не' смо имал'е о'ц'ак, д'руги п'ут имал'е о'ц'ак. И м'и св'и дигнемо се на но'ге. „Добро в'еч'е! Ср'еч'но Ба'н'и в'еч'ер”. И св'екар у'зе с'ито, ж'ито, кол'омоч', пч'ени'цу, ј'еч'ам, р'ж^ш, св'е што смо имал'е, и посипе га ос то'ј, оз бомб'оне, упал'и се св'еч'а, ста'ви се на к'р'ва'јч'е ма'сло, рукави'ца се напу'ни с'ас^о ж'ито. И посипе де'цу св'е с'ас те'ј бомб'оне. Де'ца су ра'де, упал'ив о'гањ, б'њак ста'вив у шп'орет. И по'сл'е седнемо св'и на кл'упу, на стол'ице, пошто смо бил'е три'ес ду'ше. С'ви. „А'јде! А сте гот'ови?” „Гот'ови.” Да меч'амо оп'анце, пап'уч'е, како-к'о' има'а. Ч'е св'екар: „А сте гот'ови?” „Гот'ови.” А'јде. „Б'оби, б'оби!” М'еч'а се оп'анци. Ј'ен на друг'ога. Е, по'сл'е се поста'ви в'еч'ера: к'орник, печ'ене к'оре, с'арма, тепс'ије, ри'бе, к'о'лач', па'сул'. Е, по'сл'е ва'мо к'ат се ста'ви со'вра, упал'и се ва'мо св'еч'а на со'вру. И по'сл'е ва'мо от стра'не вр'ије^{о'у} кош'та'н'и, дел'ив см'окве, пом'аранц'е, јабу'ке. Св'е што имало.

И'шло. То'ј је'но де'те што полага'ло, што пал'ило о'ган', оно и'шло три п'ут за б'ан'ак. И оно дон'есе то'ј, зав'рши обич'а'е ув'еч'ер. И та'ко.

К'ум

О'вде де' с'ам се уда'ла ја, м'о'ему св'екру ма'ти, она, де'вет де'ца гу умр'ел'е. Умр'ел'е гу де'вет де'ца и она премени'ла к'ума. Е, к'ат премени'ла к'ума за за'ц'ну ч'ерку, и по'сл'е б'ило поштува'н'е. Та'ј на'ш де'да, он м'ло'го га поштува'а. И м'о'је свек'рве гу к'р'сти'а п'ет де'цу, стр'ине м'о'је две му'шке. Свек'рва ми има'ла п'ет, стр'ина две му'шке. Ал'и поштувал'е смо га м'ло'го. Он би'а ста'р, и на'ш де'да би'а ста'р. К'э[д] ч'е до'ц'е он, здрав'ује се с'з две ру'ке, ц'унеш му ру'ку. И у'век на ч'ело со'вре седне. Б'ило да је сла'ва, б'ило да је св'адба. Ј'едан г'ос да ни до'ц'е, м'и обав'езно смо га викал'е к'ума. И поштува'ја се – ка'ко ка'же к'ум, та'ко. И они на'с не поштувал'е. И св'аку сла'ву, мисл'им, и они имал'е ту'ј сла'ву, ал'и и'шл'е смо ј'едан друг'ому да ч'естита'мо. А за св'адбу, обав'езно он да седне на ч'ело со'вре. И док до'ц'е ру'ч'ак, в'еч'ера, до'кл'е он не тра'жи да ј'едемо,

да се донесе веч'ера, да се принесе, било кој да каже, ал'и док не каже кум, док не питамо: „Куме, јесмо л'и за л'еба?“, несмо ставл'ал'е л'еба никат.

Кэдэ било, на пример, вај мој п'рви син кэд ми се к'рстија. И њему [куму] б'ш тэд' му умр'еа син. А ми смо погодил'е музику И посл'е он доша да се договоримо. „Шт'о ч'е радимо, кумо? Ми смо у ц'рннио. Како ја главни кум.“ А немало ч'ет'рес д'на још како му умр'еа син. Н'е бил'е обријани, још жене носил'е ц'рннину. „Шт'о ч'е радимо?“ „Богами, куме, ми не гл'едамо. Бог^к писаја, Бог^к уз'еа. Д'ете смо решил'е да к'рстимо. Само музику смо одложил'е“. Исто ј'ену недел'у пре[д] тој јопе смо отишл'е да га зовемо. „Кумо, не дај б'же да б'ине нешто – вика – ми смо у ц'рннио, шт'о ч'е радимо!?“ Моја свек'рва не се трула. „Жими Бог^к, куме, ми смо решил'е да к'рстимо д'ете. Бог^к ц'рннину одредија. Т'о не'е ништо. Н'е верујемо у т'ј раб'оте“. И на д'н к'ршч'еван'е к[э]д доша у недел'у, само смо музику одложил'е. Он доша, стар кум, ш'ес недел'е имаја браду, гол'ему, необријану. Однел'е д'ете у ц'ркву. Он га др'жаја. И жене исто дошл'е на к'ршч'еван'е. Само не ставил'е дар на кол'епку. А исто св'е руч'але. Св'е, само што не се по'ало, не се играло. А руч'ак исто св'е смо спремил'е. Пр'еко педесет м'ужа бил'е, пр'еко педесет жене, пр'еко педесет бабина донел'е за д'цу. Тако.

...Д'цу смо к'рстил'е у Света-Богородицу у Муштиште. Св'е до ј'ено. Од моје пре осомнаес године, па и в'е још седомнаес посл'е моје. Св'е смо ги носил'е г'оре. Тај д'н кат се к'рсти, отидне кум, отидне св'екар, д'еда томе д'ету.

(Како сте крстиле децу? Р. М.)

Па, тај д'н, у недел'у, доц'е кум п'рви, само кум. Он понесе п'шкир ил'и ч'ебе ј'ено да зав'е тој мицко д'ете г'оре. И посл'е отидне кум, тај што вози кола. Отац д'ету не иде. Сајдиш'емо ил'и дев'ера, ил'и св'екра; и још ј'едну ж'ену своју – оч'еш јет'рву, оч'еш т'тку, оч'еш стрину. Углавном, ма'и не ишла у ц'ркву никат с'с мицко д'ете. Н'ег'оа ма'и – не! Однесе га – кога оч'еш да сајдиш'еш. И отидну г'оре, к'рстиу га, кум га уви'е у тој ч'ебе. Посл'е га донесу дома. Посл'е кум врати се дома, уз'е куме, ж'ену уз'е, снају уз'е, тој. И после доц'е.

Узимал'е му косе. Аљи ако се узима косе, тој каже се унап'рет. Јер кум тр'еба два п'ут да донесе дар. Ј'едан п'ут се ставл'а на кол'епку. К'т се доц'е о' ц'ркве, посл'е однесу га у ар, у шт'алу. Однесу д'ете у шт'алу. П'рво тај кој га дон'еа о' ц'ркве, однесе га у шт'алу, посл'е га вратив^ф у кол'епку. У кол'епку к'т се врати д'ете, стаив^ф му дв'е кн'иге под јастуч'е да уч'и. И посл'е, т'ј жене што дошл'е на к'ршч'еван'е, они узу дар.

Свѣ како која донѣла дár, донѣсе. Тáкне трѣ пúт на тýѣ мáтер. И тáко јѣна узѣма у ч'áршаф, тáѣ дár га бѣре. И пóсл'е, ако се узѣма кóсе детѣту, кúм, казáл'е смо му пó рáно. Óн спрѣми посѣбно дár. Пóсл'е тóј се однѣсе ѣсто. И тáд' сајдѣшеш кóѣ óч'еш да ти га однѣсе от кол'ѣпке, девѣра ил'и деверóво дѣте. Стáиш му пѣшкир на рамѣно. И óн га úзе. Покрѣѣ га у ц'рвѣну шамѣу и однѣсе га тáмо на áстал де ѣе кúм. Однѣсеш му лáвор да омѣѣ кúм рúке, јѣдан нóв пѣшкир. Посѣпеш га, омѣѣ рúке. Пóсл'е му úзе кóсе у к'рс. И пóсл'е јóпет га посѣпеш по дрúги пúт. Јóпет још-јѣдан пѣшкир. Тѣѣ двá пѣшкѣра пóс'ле ч'úваш. И стáвиш му кúму у дár. Кúму се дáва по трѣ дáра, кúме трѣ дáра. И свѣма у кúч'у, тѣѣ што су глáвни кумóви по трѣ дáра. Ё, пóсл'е, на сóвру ѣсто – кúм обóч'е дѣте. Јóпет дрúги кэд му донѣсе свѣ тѣше. И пóсл'е јóпет га изнѣсу. Пóсл'е га изнѣсу на буѣиште, на ц'úбре. Јóпет дрúги дѣвер ти га изнѣсе ил'и деверóво дѣте. Усто и њѣму му дáш пѣшкир. И тáко би бѣѣе тѣѣ обѣч'áи да ги сајдѣшеш за к'ршч'евáн'е.

Рáт

Пó тѣшко нѣкат не бѣло. Што кáжев – поменáло се а не вратѣло се. Нѣ-дај, Бóже, вѣше нѣкад' да се дѣси. Мúжи три-ч'ѣтѣри месѣца не л'егнáл'е у крѣвет. Тáко обужѣни, тако обóч'ѣни. Цѣá нóч' по двóру да ч'úаш стрáжу. Пóсл'е брáта от стрѣца, кэд' пóч'на бомбардовáн'е, убѣше ни га. Тýја. Убѣше га Шиптáри. У засѣду га, ги ч'екáл'е. И јет'рве мóјзи брáта. Из Реч'áне. И тáѣ што бѣá пресѣдник у Сува-Рѣку, што бѣá, Бóбан. И вáј, јѣн свóѣ ни бѣја – из Л'ешáне – Рáнц'ел, и н'ѣга.

Тáко брáл'е смо се свѣ по подрúме. Свѣ. На двѣ мѣста смо спáл'е. Прóснеш сунц'ѣри. Жѣне. У двóр не смѣло да се искáч'а ѣч' нóчу', у купатѣло, тáко, унúтра. Сијáл'ѣце да се упáл'и – нѣ. Кэд имáла стрúја, не смѣш да гу упáл'иш. Пó вѣше немáла стрúја – на свѣч'е. Тáко саберѣмо се у двѣ, трѣ сóбе жѣне. Јѣни отúд', јѣни одовúд'. Кэт се дигнѣмо сабáјл'е – мúжи јóш сáс пúшке през двóр. На двѣ-три мѣста тáко. Двоѣца, троѣца до половѣн нóч'. Троѣца от половѣн нóч' до сабáјл'е јóпе дежурóу. Се дѣгнеш сабáјл'е да замѣсиш. Свѣ стрáшно. От свáку стрáну се пúца. Умаш стрá што те бомбардúјоу. Умаш стрá – от свáки ч'óшак ти се ч'ѣни да ѣма'в Шиптáри, да ѣма'в терорѣсти. Свѣ смо бѣл'е обóжѣни. Мѣ мáло смо бѣл'е, С'рби. Шиптáри бѣл'е свѣ пó вѣше. Свѣ ти се ч'ѣни от свáке кúч'е да те гл'ѣдá'w, да те посмáтра'w.

Пóсл'е двá брáта од' дáјкѣне ми дѣцу. Двоѣцу ги узóше. Ёве трѣч'а годѣна. Нѣмав ги нѣгде. Јѣн остѣá ч'ѣтѣри дѣцу. И жѣну. Дрúги остѣá двѣ дѣцу, двѣ девојч'ѣти, и жѣну. Ё, дáјка ми умрѣá по Нóве годѣне,

сџген ч'е се нап'уни годи'на. Ж'ена му 'е, у'јна, та'ко, б'олна. С'еди кот с'ина, код' ч'ерке у Барај'ево. Ј'ена снаа гу 'е у Крагуј'евац. С'ас ч'етири д'ецу. Та'ко. Ј'ош д'он и д'он'с не се зна да л'и су ж'иви, да л'и су м'ртва. Вај' по стар, он бија б'олан, мил'ицион'ер бија, дон'ел'е га вамо у Б'еја Гра'т. К'ат се врач'ал'е по п'уту, н'егов^ф б'рат и б'рат о[д] т'етке, киднапувал'е ги, от Круш'евац натамо к'ат се врач'ал'е за крај Пришт'ине. Ни'кој не-зна они д'е су и к'ут су. Ё'ве тр'еч'а годи'на.

Стра'шно б'ило б'ол. По' стра'шно ви'шен нем'ало. Не см'ело се. И да се разб'ол'и д'ете, не си см'ела да га однесеш ни код л'екара. Један-п'ут с'ам б'ила у Сува-Р'еку с'ас кола, оз д'ев'ера. Да с'ам знала ни'кат ви'ше, р'еко, не ч'е ид'ем. Ка'ко писа'а Б'ок, та'ко. Им'ал'е смо стр'а за д'ецу, за с'ебе. Ч'е те ув'атив^ф ж'иву. Д'евојч'и'ч'и ни б'ил'е гол'еме. И та'ко. К'ад' до'ц'е та'л-д'он да се спрем'имо, ви'ше! Т'ој ни б'ило крај. Остаи св'е ж'иво. Д'евет г'рла стоку пушт'исмо, ш'ес сви'ње. На тракт'оре. Ни'што ж'иво не смо пон'ел'е. Само ств'ари. Д'ецу.

У п'етак ч'е мес'имо фил'и'е. Под в'рата, у дв'ор. Мој д'евер ме ка'ра: „Не се меси фил'и'е – ви'ка, – мес'ите л'еба”. „М'оре, ка'кав^ф л'еба! Ајд' нека ј'еду д'еца”. До'ц'е ми о'тац. Ви'ка: „Ајде – ви'ка – шт'о ч'ините?” „Мес'имо фил'и'е”. „Не – ви'ка – саб'ерте д'ецу! Л'уди се спакувал'е. Муштишт'анци и Л'еш'анци, Сопинци, Реч'анци – ви'ка – Сви отишл'е, побегнал'е”.

До двана'ес са'та не смо би'ол'е сигурни. К'ад отишл'е м'ужи да пи'тав у Општ'ину, у Сува-Р'еку, ни'кој ж'ив нем'аја. П'осл'ен и ми. За ј'ен са'ат. Како-к'ој мога'а да с'аб'ере ств'ари за д'ецу. И на тракт'оре. По' жал'осно нем'аше ни'што. Ј'ена крава пра'во по нас. Избеч'ила о'ч'и, сир'ота. В'еч' што не ви'ка да гу уз'емо и н'у у трактор. П'усто остаде двориште. Стока све през н'ега. Сви'н'е пушт'исмо. Две куч'ети смо им'ал'е – и н'и. И та'ко.

Ишл'е смо. И ч'етири д'на и ч'етири но'ч'а смо путувал'е. Т'ој мало-л'еба шт'о смо им'ал'е. М'есо смо пон'ел'е. П'осл'е п'рв но'ч' смо преспал'е у Шт'имн'е. Туја. П'осл'е ј'утре д'он смо се разбудил'е како-к'ој. Д'еца по тракт'оре. Вај', д'евер ми нај' стар, он им'аја ми'цко од о'сам мес'еца. Та'ко. Ч'етири д'на и ч'етири но'ч'а ни'ти оба'њато, ни'ти пресвуч'ено, ни'ти запра'но. Та'ко. Ч'етири д'на и ч'етири но'ч'а. К'ој у трактор, к'ој у кола, к'ој у комби. Гол'ема породи'ца. Гл'едај по п'уту – св'е војска, св'е мил'иција. Уз н'и и ми. К'ат смо дошл'е о'вден, на Б'убан' П'оток туја, п'осл'е ј'опет н'ач'евал'е. Ч'етири д'на и ч'етири но'ч'а. Ч'и'к п'ети д'он смо стигнал'е о'вде.

Не не пушч'ал'е. Они сви се сабрал'е, св'е, ц'ела коло'на. И туја о'ч'ал'е да се би'ев. Овај' мој д'евер извади'а пи'штол', овај' један – од о'вде

што су, он река: „Оч’е да убију! Убите не нас! – вика – По добро. Шиптáри не не убил’е, бáрем ви не убите. Срби, да знамо Срби не убил’е”. И посл’е туја држáл’е не цеá нóч’. Нe не пуштáл’е. Ми смо оч’але прет Скупштину да идемо. Ё, посл’е, више видeл’е не видeл’е, áйт овде ни нац’оше смéшта¹. Тáко – дeца спи’ew. Овде гужва. Сви тáко. У јeну сáлу ч’етáрес пeт. Ѐма по двe-три породице у сóбу. Сóбе мицке – по шeс, сeдам дýше йма у јeну сóбу.

Стó осомáнес. Стó осомнáес лýди. Двá купатíла йма. Шeс вeцеá. У ву² сáлу овде саберују се дeца увeч’ер.

... Нe смо видeл’е по пýту нигде Шиптáре. Нe не дира’а нигде ник³, ал’и ч’етíри дeна и ч’етíри нóч’а да се путýје. Дeца се ом’рзóше. Поч’ów да плáч’ew. Фáла Бóгу, викам, јóпет викамо – нeма Бóг^к, неки-пýт викамо – йма Бóг^к. Нити се разбóл’е жeна, стáри л’ýди преко дeвeдeсeт годíне. Јeн из Драгíч’е дeда, и он тáко ч’етíри дeна и ч’етíри нóч’а. Ал’и нó се разбóл’оше дeца, ни жeне, ни... И тáко.

... Овде нíкој нeмáа. Бýба Морíна дóшла тáмо на Бубан’ Пóток, и тáј Мíч’а Нeнáдович’, ис Комесаријáт. Ё, они. Они неч’áл’е овде, они оч’áл’е гóре да не однeсу, на Авáлу, дe нeмáло ни прозóри, ни струја, ни вóда. Нe те пýстав^ф овде. Овде је ка у цeнтар. Неч’áw да не глeдав на оч’и. Ал’и ви’а нáши бил’е упóрни, неч’áл’е. Они не врач’áл’е јóш сeдeмдeсeт киломeтра нáзат нигде да идемо. Ѐл’и по Шúпл’е стeне, йл’и дe нe ч’е те вíди нигде. А овде је цeнтар. Овде йма и шкóл’е и амбулáнте, и трí, ч’етíри превóза имáмо до грáт...

И тáко ка на сíлу овде смо ушл’е. Они – áйт ка за приврeмено. И тáко не смeстíл’е.

...Одмá дóшле ис Комесаријáт. Одмá терáл’е не да се вратíмо нáтрак^г. Неч’áл’е да кáжеу на тел’евíзор. Они крил’е да сви се сeл’иw отúда. „Нe – кáже – мóра да се вратíте!” У Сопíно, тáмо на Косóо. Овíја мýжи неч’áл’е, бил’е сви упóрни. Викав^ф: „Идíte, вратíте се вí! Јeдвa смо извúкл’е дeцу жíве и здрáве, и сáт понówо – вика. – Кол’йко л’ýди ни пострáдáл’е, погинáл’е тáмо. Ни крívи ни дужни”. Јeно-двa-три-пýт доц’оше. Видóше да су упóрни, да не мóже да се растúриw. И посл’е викал’е: „Пóла ч’е вe однeсeмо на јeну стрáну пóшто је гужва, пóла на дрýгу”. Йсто и ви’а нáши неч’áw. И сéген овде смо останáл’е.

Муштуиште

Станија Јуруковић, рођена 1937.

Рат

Никоји. Отерал'е ги. Тад ги отерал'е, за тој време. Овеј који отишл'е у шуму, они вец'... Тија по млади у шуму. Отишл'е на наши да пуцов. Отишл'е веј-старици и младе жене. То претерал'е ги. Никој до Призрен, никој от Призрен. Никоји тамо ишл'е за Албанију, никоји за Скопл'е.

[Ал падале бомбе близо Муштуиште? Р. М.]

Не, немало. У Суа-Реку имало. Код нас немало. Проодило авијони тамо, вамо. Не, код нас немало.

Имало – никој два брата убил'е. Србе. Из Муштиште. Исто у Муштиште ги убил'е. Спровеле за Деловце јенога шумара. Кэт се вратил'е у седом сати, Беја петак кад је, прет Проч'ку, знаш л'и ти празник? На Беја петак ги убил'е. Бела субота јутре дэн. Два брата. Један бија поштар, један радија у Општину. И тако. Један радија у пошту у Муштуиште, а један у Општину у Суа-Реку. У кола један на јену страну се навалија, други на другу. Бэш у село. Ал'и шиптарска маала била. Пролазило се. Горња маала се звало, за Деловце се ишло. И они кэт се вратил'е, они ги пазил'е. Муштиште не би било протерано, ал'и због овеј-брачу млого се ожалостило. И тако. На дэн Прочку се сахранил'е... Тој било ратно ста'н'е, тој било тешко.

После било бомбардова'н'е. Било јако тешко. Жалосно било. Сви смо бил'е нервозни, сви смо биле ожалостени. И раније тому човеку један син му умрела. Играја лопте – и за два, три дэна. И веј два [сина] – фамил'ја се уништила. Снајке саме довел'е трактор. Једна сама додела, јадна, трактор.

И направил'е куч'у, богме. Помогл'е гу родбина у Лазаревац. А јена, тако, сестра гу дала некој-стан. И тако живи. Фала Богу деца ги су добро. Свекрва ги умрела. Она, снајка, што направила куч'у, она гу сахранила, она гу одвела у Лазаревац и да гу сахрани. За постарога сина што гу била.

И двоицу киднапувал'е ону годину пред бомбардова'н'е... Не ги нашл'е. Тој ни био нами, оч'еве дајке један. Ё никако, ништо. Не, не, не!

Играло се

Играло се. Ишло се у Дóm. Имáло, пóсле ослобоц'éне бíло. Бíло весéло јáко. Тóј бíле *армонíке. Бíло онé гоч'éви нашíнски, гóрски. И бíло лéпо млóго. Свáку недéл'у се игрáло у Дóm у Муштíште. Тó немáло нíкој да ти смéта. Тóј бíло свé весéло. Нé се игрáло по нóч'у, ка сáд' што се íгра по нóч'у. Тóј бíло од° дéсет док зáц'е слýнце. Кэд зáц'е слýнце, свáки у свóју кúч'у. Тáко бíло мí док смо бíл'е млáди. Тáд бóш.

Л'уди бíл'е дóста. Пýн Дóm муштíшки.

Шиптáри не долазíл'е. Неч'áле да долазíш. А не сметáл'е тóд'. За тóј врéме не сметáл'е кэт смо бíл'е мí млáди. Јá кэт сэм бíла млáда, íшл'е смо у пóл'е колóмоч' да сеч'éмо. Од°, нóч'у, одэ дванáес сáти по лáду да га сéч'еш. Нíкој те не дíра. Док сэм бíла млáда, док сэм бíла девóјка, девóјком кэт сэм бíла. Сэм радíла сэ° стрíну вíше. Мáти ми седáла дóма, сэс стрíну смо тóј мí свé радíл'е.

Удáдба

Кэт сэм требáла да се úдам, нé јá да бíрам мóмка. Ё, кáко бíло! Дéда и бáба ме дáл'е. Мóи дéда и бáба. Óтац ми бí'а бол'éсан у Бéо Грáд', скр'ши'а нóгу. И óни мéне ме дáл'е. „Íма – кáже – имá'н'е, íма лéба да се јéде, ту' ч'е гу дадéмо мí.”

Мáти не смéла да збóри нíшто. „Тí си – кáже – млáда, нé-знаш дé је дóбро.”

И тáко ме удáл'е. Седéла сэм верéна трí годíне и шéс месéца. Дóг бíја у вóјску. Полáко, полáко. Бíло, тáко бíло. Дарóве да нóсиш свáки прáзник – за Бóжич'. Код нáс се звáло за Вел'íгдэн. За Вел'íгдэн да ти донóсow дарóве, да ти донéсow за слáву, за Светóга – бíло код нáс. Да ти донéсow дарóве. И тí да ги дáдеш нéшто. И тí да прáтиш свек'рве, да прáтиш јет'рве.

[Кáко се викало на свадбу? Р. М.]

Здравíцом. Здравíцом се викало на свáдбу. Имáла јéна... нéшто от поц'рпке напраéно. От поц'рпке. Знáш л'и штó је тóј поц'рпка? Ё, и н'у гу накíтиў са ланч'íч'и, сэз ц'ерданч'íч'и смо звáле. Накíтиў, настáвиў цвéc'е, босíљак да мирíши. И тóј бíло да се íде у свáку кúч'у.

[Што се зборело? Р. М.]

Имáте поздравл'ени'е о[д] домач'íна да ни доц'éте на свáдбу. Е, вá', вá' дэн прáймо свáдбу. Недéл'а – кáже.

От суботе свадба. Увеч'ер да доц'оў гóсти. Јутре дón и трéч'и дón. Три дónа свадба трајала. Немáло млóго да се јéде, да се пíе, али бíло весéло. Бíло весéло. Ё, тáко бíло.

[Што се давало на здравицу? А турале људи паре? Р. М.]

По мáло пáре ел'и некóју марáму дáдоў, ел'и некóју марамíцу. Немáло млóго ка сáд^г. Ел'и сапл'éтоў некóје... Вíше се радíло рúч'но. Некóје ч'арáпе. Нé ка сáд^г.

[Каква била свадба кэт се ишло по снашу? Р. М.]

А, по снашу бíло весéло. Кóн'и. Снаша на кóн'а. Ѐде се на кóн'а. Младожéња. Мóмак се звáло. Дрúги поред н'éга. Девéри íсто. И за снашу кóњ. Бéа да бíне. Бéа кóњ да бíне за снашу. И тáко. Снаша п'рво да íде у ц'ркву да се вéнч'а па да доц'е у кúч'у. Невенч'áну неч'áле да д'ржив у кúч'у. Тáко бíло.

Ё, пóсл'е се сменило, на двé-три годíне пошто сэм се удáла јá. А јá кэт сэм се удáла, бíло тáко.

[Сватови кэд дошл'е у куч'у, а гу дале одма ељи не? Р. М.]

Снашу не гу дáл'е одмá, него се игрáло. Се доч'éкаў овíја о[д] девојке. И младожéн'а да бáци јабúку. Младожéн'а у тúј кúч'у. А снаша да га доч'éка, óна, девојка, да га дочéка, сэ^с сíто да га вíди п'рво. И прес п'рстен. Тáко бíло обич'áí. И пóсл'е доц'е свéкар. Да донéсе ципéл'е и п'рстен код девојке. И погáч'у. Да слóмиў на њú. На девојку. Ё, пошто изáц'е свéкар, доце'w девéри.

Девéри бíне^w óдэ, ка јá што сэм женила сíна, Љúби ми бíја, брáт. Л'убéта знáш тí. Л'уби ми бíја дéвер. Ѐсто доц'е ти брáт, от свек'рве брáт^x. Óни девéри бíнеў. И óни кóња. Óни свé тóí припрéмиў. Ѐсто и óн донéсе ципéл'е, донéсе дúвак.

[Што је тој дувак? Р.М.]

А тóí, ка сáт што се кáже вáлэ На глау... Тóí бíло марáма до óвден. Марáма. А гóре накитéно. Овдéна се звáло в'рсте, и бíло свé парíч'и старíнске, онé мíцке, мíцке, свé ушијéне. Тóí бíло, тóј се ч'увáло сáмо за свадбе. Овóí гóре тóí се звáло плóч'а, тóí бíло свé накитéно. Тóí над ону́í марáму да бíне тóí. И цвéч'е. Тóí тáко бíло. По мáло ка авáл'е долазíло.

Ё, пóсле годíну, двé тóí укинал'е.

Јá кэт сэм се удáла, јá сэм сэс онó старíнско јóш. Јéс, јá сэс старíнско. Ё, тáко бíло тóј тэд^г.

Идеш у цркву и посл'е доц'еш у куч'у од мѹжа. Исто тáмо те доч'эка свекрва. У мужљэву куч'у. Свекрва сэдне на срэт куч'у. И тѹ седи. Стáви вариво, грне. И снаша да промеша и стáви сол. Тáко бiло обич'á. И да ти дáде свекрва, исто и она п'рстен. И свекрве мi дадэмо даро́ве. Скутáч'е смо ги давáле. Тó се звáло скутáч'а.

[А имало накоњче? Р. М.]

Е, исто и накóн'ч'е. А тó'е дéте мѹшко. Снајка мѹшке да íма више. (А оно поготóо жéнске више...) Тó бiло накóн'ч'е да пол'убиш и дáдеш оному детету – ел'и некóју кошул'ицу мáлу, ел'и некóје ч'арáпе мáл'е. Ете-тáко бiло тó. Ч'им ул'эгнеш у дворiште. Е, пóсле бiло у куч'у.

Прво деверовица да гу оч'эшла мláду и снајка да дáде деверовице исто дáр – нéшто, бiло штó. И пóсле снајке гу дáдоу мéтлу да помéте куч'у. И гу бáцоу слáме да се врáч'а јóпет. Тó бiло некóје шáл'е.

Пóсл'е доце^{оw} гу нóви пријатéл'и – доце^{оw} гу родбiна н'óјне – óтац. Мáти на недéљу дéна. А óтац и дрѹге родбiна јѹтре дéн. Тó бiло весéло. Доч'эка^{оw} ги дóбро, Кэд изáц'е^{оw} изи́гра^{оу} се у дворiште лéпо, ширóко. Поздрáвиw се. И тáко бiло.

[Снаша а ишла по воду? Р. М.]

А, íшла и тó. Снајку изнэсе гу никоj-мушкáрац на вóду. Кóје одрédи свекрва. Снајка ги дáде дáр, оному. Они изнэсоу гу на бѹнар. Немáле ч'эшме тэд^т. Снајка вáди вóду. Онáј мушкáрац што гу спровéде, добiје даро́ве. Пүкне^{оу} пүшке. На вóду да изнэсе^{оу} снајку, да ч'јэ^{оу} сви. Снајка изáшла на вóду. Да гу наүч'иу дé'е бѹнар.

...Снајка одмá дрѹгу вéч'ер да донэсе л'эген. Немáло лáвор га сáд^т, него л'эген. Свекру п'рво да опéре, па свáки коj óч'е у фамил'иу. По реду. Свекру и старiјема. Па дрѹгема коj-óч'е. Дéца вол'эл'е, знáш кáко, да ги опéреш нóге. Јá сэм имáла шéс о[д] девéра. Свé испружил'е нóге. Свé вóл'иу. Мáти ги кáра: „Немóјте, немóјте да гу досац'ујéте!” Óне вóљиw, дéца. А свéкар док ми бiја жиу, тó свé сэм му прáла нóге. Ч'етири годи́не í-пол. Ч'етири годи́не í-пол сэм прáла. Тáко бiло поштовáн'е. И ујѹтру кэд устáне, ўзем крч'áже – нáдвор и да га посiпем ујѹтру. Тó се поштовáло. Па дóбро бiло. Ў, сáг да ми се врáти, јóпе би ги слушáла. Лéпо бiло, разонóда. Пуна куч'а л'ўди. Свé ти'е слáтко што ти принéсоу. Слагáл'е смо се. Дóбро бiло.

Па кэт сэм се удáла јá, мóј мѹш^ж ч'ува'а óфце. Он ги ч'ува'а óфце. А свекрва сирiла. Они мѹзл'е, ч'обáни. Óна ўзе готóо мл'éко. Осiри, укусéл'и, спрéми. Тó бiло нóјно пóсо. Пóсл'е, кэд не бiла свекрва, јетрву сэм имáла. Јетрву сэм имáла старéу, она тó работáла. И тáко.

Ја сэм радíла у пól'е. Месíла сэм. Млáде да мéсиw а стáре да спрé-моў оно-мл'éко, да нарéдиў. Јéна рúка. Да нé га свáки мéша. Тáко бíло. Сирéн'е напраíу од лéто за зíму.

[*Како се праíло сирење? Р. М.*]

Сирéн'е се праíло: млéко да ти бíне тáзе. Сáмо да га подгрéеш. Сáмо да се подгрéе. Млáко да бíне... Прé' бíло од јáре сирíште.

[*Сами сте праíле сирíште? Р. М.*]

Прéј. Јá нé сэм тó' затéкла. А пóсл'е од мáје. Тó' сэм јá радíла док сэм дóшла оwáмо. Имáла сэм стóку íсто и јá. Држáла сэм крáве. Кóзе јено-врéме. Па пóсл'е сáмо крáве. Мáло пó дóбре. И тáко. Ранíл'е смо ги дóбро. Имáл'е смо рéд дóбар.

[*За сирење маја се тури у млéко. А што се работа посље? Р. М.*]

Остаí се мáло. Док се óно осíри. Пóсл'е се промéша јóпет да нал'éгне. Ё, пóсл'ен напра́виш от плáтно, о[д] тóнко, ч'есíч'е. И цéдиш. Онúј сурúтку íсто. Напраíш. Мí смо гу звáл'е превáра, а нéки гу звáја ц'íза. И тó', кó' вóл' и да јéде, напраíш пíту. Испáржиш сэс л'утике, сэ^с свé. Тó' бíло дóбро. Мл'éч'но.

[*Како сте сушили сирење? Р. М.*]

Па на дáске. Напраí се жи́ца дóбра – по десетíну сирч'éти. И сý-шиш. Вáкво врéме врúч'о. Поготóо и на слúнце не мóжеш да га остаíш – óно млóго ч'е се отпу́шти. Него у лáд да сéди óно. И тáко да сéди десетíну дéна. Пóсл'е десетíну дéна остаíш га. По кач'ич'ич' и ранíе. Пóсл'е нéсмо по кáце. Пóсл'е смо ч'увáл'е по кáнте, поч'íсте су. А кáце трéба млóго да се рабóта, да се пáри. От прóшло годíшн'о да се омíе. Да се пáри свé на копрíве. Копрíве стáиш па камéн'е врéл'е па да сí-пеш у н'éга да ти бíне ч'íсто, да му искóч'и онó' от прóшло годíшн'о, онó', пресóлак. Стáиш копрíве и кáмен.

[*Не сам видеја тој никад. Р. М.*]

Нé си видéа, ал'и у сéло тáко бáбе. Јá нé сэм тó'. Пóсл'е изáшл'е овé' кáнте ч'íсте. Имáло рáзне, рáзне. А нáша свекáрва тáко радíла. Тóј сэм гл'едáла н'ú како-радíла.

[*Туришју си турала? Р. М.*]

Áх! Сзг^к рáзно. А прéј нáша свекáрва – нé! Сáмо испéч'е мáло. Испéч'е мáло пот сáч' и стáл'а сóл, мáло сíрч'е. И тáко бíло, прéј. И

жйўу. Нйшта не стáви. Сáмо по сéбе се кисел'йло, сáмо сол. А сéге се мéша рáзно ч'ўдо. А поздрáво бйло. Овé! кемикал'йе сéге за желўдац смéтоў.

Деловце

Јованка Ристић, рођена 1922.

Нáпре бйло дрўго, сéге другојáч'е

Синóви не остáйл'е, отйшл'е. Две ч'ерке, двá сйна. Седймо двóјца у кўч'у. Дйнар нйкад^т не дáвaw. Они нéмaw за сéбе, те за мéне. Нéмaw.

É, трийес и пéт године кáко сэм домáч'йца. Мўзем крáве, предáвaw сйр. É, тó! Прáво да ти кáжем. éте, сэс веј-рўке работáмо.

...Јá сэм из Делóўце. Ч'етйри дéца смо бйл'е, мáти, óтац – шéс. Нйко-пўт имáя л'éба, нйко-пўт немáя. Смо прóшл'е тáко. Пáре нéмоў да ми дáдоў. Тéде пáре давáл'е, свéкар. Морáя да дáде пáре да донесéмо одéло. Тáко бйло тéде. Сéге је другојáч'е. И тáко сэм дóшла. Немáло вáко кўч'е дóбре. Тáко сэм остáйла, тáко сэм затéкла. Помéти кўч'у и о[д] тўј прéко куд говéда б'рлог^к. И вáмо, мéси, пéч'и л'éба у црепўљу, сáч'. И тўри стóл. Тўј јéди!

Сэм се удáла млáда, у седомнáес године. Нé сэм имáла, вйше – нé! Млáда сэм се удáла.

Јá нé сэм знáла што ч'е се удáдем за овóга ч'овéка, јá нé сэм га видéла нйкад. А ч'óвэк бйја дóбар. Јá нé-знам дá л сэм бйла дóбра.

Одéло смо тéде, сэм ткáла, сэм прéла. Радйл'е смо покривáло от конóпл'е, от куч'йна. Си ч'ўја бйч'и куч'йна? Па тó! Покрйвáј дéцу, па да жйвиш тáко. Јéл'е смо сáмо лéба коломбóч'ан, здрáвaw сэм бйла, млáда. Нé сэм бйла невал'áшна нйкат.

„Слўшáј свек'рву”, мáти ми вйка, „слўшáј свек'рву да не покóриш óца и мáтэр. Отвóри óч'и, девóјч'е! Да отвóриш óч'и дóбро! Они те узй-мáw, дáље пáре. А да не слўшаш, па тóј не вáља тáко. Тйке ймáј пáмет у глау, слўшáј! Свек'рва и свéкар нé ти мйсл'йw лóшо. Они дáл'е пáре да ги бйне дóбро.”

А сэм слўшáла мáтэр, óца. Тáко, истйна. Ó, бйло нáпре. Па сéге што бéгáw, нé! Бóг да ч'ўа! Удáла се за мўжа, па áјт отйшла! Тóј бйло стрáмóта дрўги пўт. Бóг да ч'ўа! Не вáл'а сéге нйшта! Азганисáло! Тáко. На свóју глау йде.

Нйшта не сэм донéла. Нéсмо узймáле мйраз^с. Штó ми дáя свéкар пáре, тóј сэм донéла одéло да се обўч'ем. А штó дáя свéкар пáре, свé су

твоје, да ти купи ма́ти и о́тац то́ј што тре́ба да ра́диш – ши́'еш, пл'е́теш. Мани́стре имáл'е т́де убáве. Убáво б́ило то́ј одéло. С́ге нéма тáкво одéло. Т́де б́ило м́лого л'éпо одéло. А с́ге то́ј н́кој нé-зна да ра́ди. Н́ зна^{оw} рáзбој, н́ зна^{оw} плетиво, н́ зна^{оw} ништа. Вéч' премéњив се, áт сока́це. Мо́мак и дево́јка. С́ге је другојáч'е. Дрúги пúт б́ило страмо́та. Кúку, да ви́диш мýжа! Ка́ко! Т́ де смéш од о́ца, од мáтэр. А с́ге – нé, бóгме. Осво́ило. Сáми ги пúшч'aw родитéл'и. Ч'им пúштиш дéте сво́е. А ко́ј ти га дáа?

Нáпре б́ило дрúго, с́ге другојáч'е. Дрúги пúт б́ило страмо́та да збо́риш сáс мýжа. Кúч'а гол'éма. Да те слúшaw н́кој. „Áу, збо́ри – ви́ка – с мýжа”. Ч'úти, ч'úти, ч'úти тáко.

...Имáл'е смо рáзбој. Сэм ткáла. От клáшне одéло, да се обúч'е мýш^ж, дéца, св́и. То́ј смо се обукува́л'е. Вáко немáло, вáко Ч'úлан, п́ијак ка с́ге што íма. Морáл'е смо да знáмо све да рад́имо. А с́ге дево́јке изрáстew, то́ј не ра́ди н́кој ви́ше. А рáзбо́и изгорéл'е свé. Нéма ви́ше рáзбој.

...Девóјком кэт сэм б́ила, сэм нос́ила бóшч'у, скутáч'у, кошúљу. Пáре на гла́у. Ет-ова́ко. Свé од рáзбој, свé од рúке, ет-ова́ко смо работáл'е. А с́ге то́ј не ра́ди н́кој, то́ј да му кáеш, о́ни се шéгоў. С́ге нéч'ew ни да збо́риw ка јá, по госпо́чки збо́риw, другојáч'е.

То́ј одéло ви́ше н́где нéма, н́ на тeлeв́изор, н́где. То́ј се изгуб́ило. Рáзбој ви́ше нéма. Ѐ́гла ви́ше нéма. Маш́ина. Премéн'ив^ф се, иш́етав^ф се. С́г је другојáч'е ж́ивот.

Имáл'е то́ј миц'ед́ије, пенд́ице, имáл'е дина́ри, стопар́ич'и, јаглэч'ич'и. Б́ило то́ј свé пáре. То́ј сна́ша нос́ила свé. Дóбра сна́ша. Убáва. За мéрак.

Мóра дево́јка да нан́иже па да се удáде. Тáко да íде куд мýжа, да се смéјев? Нé. То́ј се свé пра́ило.

Смо нос́ил'е кáрс на гла́у ет ова́ко. Прéвес са тиман́ишта. То́ј микна́ше га, прéвес. Обр́на се во́ј другојáч'е одéло. И н́шта ви́ше.

Нос́иље мýжи от клáшне, гајтáни и ч'аш́и́ре ги вика́л'е. Видéа си на н́ко́га ч'аш́и́ре?

Мóра жéна да знá да ткáе. Ч'ети́ри н́та смо ги вика́л'е, клáшна да ткáе. Ако нé-зна, мýш ч'е гу потéпа, ч'е гу напúди: „Нé-знаш да ткáеш?! Штó ч'е ч'иним јá? Кóј ч'е ме обúч'е мéне?” Па дéцу íмаш да обúч'еш, па мýжа. А с́ге... Па то́ј с́ге вé жéне не ра́див. Ѐ́ма^{оw} пáре бóл. Купúје^{оw}. Ѐ́ма да се кúпи бóл.

... Свети-Ранц'éа. Мес́ил'е смо ко́лач', кравајч'ич'и, л'éба, ч'е ни до́жоў гóсти на сла́у. Ѐ́, тáко.

У цркву смо носіле колач'. Пóп колач' кршија. Појаја. Што знаје његов закон, ч'инија. Закон имаја свој. Кóј му даде пáре, кóј не – што има. Óн не тражија ништа. А сáге, бóгме, доц'е у кúч'у те тражи: „Дај – вика – вол'ико пáре.” Нé ч'е искóч'и ис кúч'е. А нéмаш, тí знаш. Нéе тáко бáш пáво. От ч'óre лúде тражи пáре! Дé да ти úзем пáре? Мéне кóј да ми даде? Нáпре тá' пóп бија, ч'е ти даде, ч'е ти остáи водицу, ч'е му дáш – штó имаш тó'. Íмаш нéшто, ч'е му дáш. И кáже ти фáла.

Смо крстíл'е дéцу у цркву. Јá сáм крстíла тé' ч'етири. Крстíл'е смо дéцу. Тóј некрстéно дéте ни у пóље нé га носíмо. Сáге нíкој не се крсти, брé!

Дéцу некрстéне! Áј Бóже ч'úај! Да се нóси у цркву. Тóј нé се смéло дéте некрстéно да се држи. Ч'е га држиш дéсет дóна, дванаéс. А сáк се ожењíл'е дéца некрстéне. Тáко. Нéма закон сáге. Тóј некрстéно дéте. Нé íде тáко. И за тó' не мóжев да се нарédив, нí да се ожењíв нí па да се удáдоў. Берíч'ет нéма. Тáко бíло нáпре, зáкон бија. А сáге, тóј зáкон, вика, нéе дóбро тáко. Кáко нéе дóбро? Тó' стáро бíло. Поштувáл'е се л'úди. Сáге нíкој не те поштујe. Дéте свóје нé те поштујe. Нé те поштујe ни коњшија. Нíкој не те поштујe. Нéма поштувáн'е. Нéма да нáеш ч'овéка да разговáраш л'éпо сáс н'éга.

...Доц'е ти кúм. Па је рáдос. Дéте се родíло, девојч'е, штó бíло. Па кúм ти доц'е. Па му ч'íниў муáбет, па га сáјдишоў, дáдеоў му дáр, рáди су за кúма. И тáко. А сáге. Ка стóка. Па тóј нéе стóка, ч'óвэк је. И за тó' не пуштија Бóг*. Нéма поштувáн'е, не поштујe те ни дéте свóје, ни кон'шија. Не вáл'а вó'. Ч'е ти кáжем – пáво, здрáо!

...Стáр ч'овэк кэд остáри, óн вíше не мóже да íма пáмет пún. Óн је слáб". Снáга нéч'е, дúша нéч'е. Тéрај гу нáпрет – а óна нéч'е. Кóј те пíта?! Нíкој. А нéе пáво тáко, бóгме. Бóг* знá што ч'е донéсе Бóг* у вá' нáрот! У вá' нáрот. Нáјeа се, нáпија се. На свáку стрáну лéба. Што óч'е да кúпи. И да рáди. „Јá сáм зарáдíла – вика – éте вó'”. Тúри тé' шмíнке, тúри тé' кóсе, ч'е гу оч'óрив. Тáко íде. Áјт. Дóкље вáко. Нéе дóбро. Остíл'е пól'е, остíл'е свé. Пól'е – кол'ико ти вíди óч'и, свé је л'ивáда, брé! Нíкој нéч'е да посéе. Нí жíто, нí колóмоч'. Тáко сéди. Кóј покóси. Кóј не покóси íч'! Отíша у дрúгу држáву. „Пáре íмам – вика – тóј нé ми вáл'а.” Тáко остáде некосéно. Стóку испогубíше л'úди, сéно пúно, стогóви. А нéма кóј да јéде. Л'úди не јéдеоw тó', стóка јéде. Нéма. Ете-тáко íде. Свé нáпáко.

А дóбро је бóл, бóгме. Пó дóбро от сáге нíкат нé бíло. Али нéч'е ч'úаоw лúди добрóту. Нé ч'úоў. Вáља да се чúа добрóта, вáља да се пríзна. Óтац, мáјка. И áко нéе óтац, мáјка, с кóга жíвиш у кúч'у. Ч'íч'а л'и је, áц'а л'и је. Не фéрма се тó'. Л'úди умíроў у кúч'у, брé, нíкој нéе

ту^ј. Синóви отишл'е у дру́гу д'ржа́у да заради́в. А óн неч'е ўмре? Па и н'ему ч'е му до́је да ўмре. Преко Бо́га ни́кој не мо́же. Ми́сл'и – па ја сэм штó сэм, заради́ја сэм! Ка́жи му то́ј – ви́ка: „И! Ви́ што сте живел'е на́пре – ви́ка – то́ј, не казува́јте и́ч', ни́шта. Не́мој да ка'жеш то́ј. Ми́ – ви́ка – ва́ко ч'емо.”

СИРИНИЋ

Врбештица

Косара Здравковић, рођена 1938.

Борзани

У Бео Град^о отишоу пре него кэт се зарати́ло. Ка́ко га имеше? Борзанóвић.

Ми́ смо фамили́ја сас њега. Јес^о. Ё, то́ј. Фамили́ја смо, крв́но смо ми́. Њи́ни ста́ри отишле из нас у При́зрен и та́мо се насели́ле. Отац му би́ја професор. Јес, сви́ су школовани.

У ста́ро вре́ме се разбо́ли и ўмре. У на́шу фамили́ју, у Борза́не, има́ле не знам ко́лко ку́ће. Мло́го љу́ди. А има́ла четíри чобани́на на Ша́ру, горе сто́ку чува́ле. И до́шо неки-бо́лес^о... И све́ ти́ја, та́ бэрза́нска фамили́ја помр́ла све́. Да л би́ло тифус, да л штó? Ти́ја чобани́. До́шо један да донесе́ сир и мле́ко. Сир^о и ле́ба да ўзе, бра́шн'о. От Ша́ре горе. И умр́ја. Дру́ги до́шо – и óн та́ко. До́шоу тре́ћи – и óн. Четв́рти – и óн. Са́мо једна же́на оста́ла. И óна би́ла тру́дна. О[д] те́ј то́лко љу́де, мо́жда има́ле три́ес, четэ́рес ду́ше, то́ј све́ помр́ле, само та́ же́на оста́ла жи́ва. Али тру́дна би́ла. И се уда́ла у Тетóво. И кэд га роди́ла то́ј-де́те, а и по́сле још рађа́ла о[д] то́га му́жа. И кэт порасло то́ј-де́те, и му ре́кла: „Си́не, ти́ си из^о Си́риниће горе, из Врбешти́це, из Борза́не. То́лко ду́ше помр́ле од бо́лес вели́ки. Само ја сэм оста́ла, тру́дна на те́бе сэм би́ла.” И ви́ка: „Ако о́ћеш да идеш горе де сэм би́ла ја, да ўзеш тво́је имање.”

И то́ј де́те, кэт се упунолети́ло, кэд учини́ло годи́не. И до́шло, и пита́ло љу́де: „Де́је, де́ биле на́ши ста́ри? Де́ живеле?” И óни му каза́ле. И о[д] то́ј де́те једно, ми́ смо се учини́ле фамили́ја. И óвде, и у При́зрен.

Све́ помр́ло, це́ла фамили́ја. Немáло лече́ње. Тифус ка сэг^к што ви́коу запале́ње плу́ћа. И на плу́ћа да је бо́лан, тэд би́ло тифус.

Не мога́ле да се ле́чо. Ка́ко да се ле́чо?! По цр́кве што и́шле, по бајали́це. Дог жи́ви – жи́ви. Кэд не – ўмре. И ни́шта ви́ше.

Мој отац

... Па, мој отац ми бија, за време окупатор... Како бија у Први свецки рат, како седѐа о[д] дванаесте године до осомнаесте. .. И кад бија рат^о, кад најшо непријатељ, он сакрија се под мртвака. Како најшоу непријатељ, он мртвака турија на њега да се спаси. И тако.

Свѐ му месо попадало од ноге по планине што ишле, по рату, по свѐ. И свѐ му бија шињел свѐ из^опререшѐтан, од зрна, од меткове. Ал, ете, спасија га Бог^к и слава... А онда дошоу. Кад дошоу, жѐну имаа, му умрла; дѐте имаа – умрло; мајку имаа и овој. И тако. Сиротин'ски.

Па онда кад дошоу, се оженија, другу жѐну узија.

И кад бија окупатор, отерале ми оца Бугари у Штрпце. И тепале, гониле. Тѐпај, тѐпај, па тури под воду. Под воду да омиѐ главу. От Штрпце па га отерале у Бугарију. Тамо бија заробен шѐс месеца у робију. Па ка[д] дошоу, после шѐс месеца – Шиптари. Овија Немци отишле и Бугари, па Шиптари дошле, огде куд нас^о. Па ми моѐга татка отерале у Штрпце јопе поново, па сѐс колце, сѐз дрва – удри, удри. Јенога па другога, јенога па другога. Девет дѐше из наше фамилије! И ги постројле да ги стрѐлоу. Али јѐдан што косија у нашу кућу, ливаде косија. И он ги спасија, тѐј девет човека. Реко: „У мене пуцајте, у њи не! Тија људи су добри!” И он ги спасија. Па пуштиле ги и[з] затвор, Шиптари. Па ми моѐга татка отерале горе у Врбештицу. Дѐ [ј]е школа. И још николко љѐде из наше село. И из наше мавале још јѐдан. И мој отац. И јопет сѐс колце – тѐпај! удри, удри, удри! Па тури ги у воду, у реку. У воду – и шмајзер. „Кѐј се подине, ђе косимо сѐс шмајзер!” Па ги извади из реке јопе, па јопе удри, тѐпај; удри, тѐпај, па јопе поново. И кад^о други ма ги извадиле из реке, смо биле сѐс краве, бија мој брат да ми узе татка на сање. Тѐд немале кола. Тѐд немало никакво возило. На сање да га донесе дома. Ёт, такве мѐке ни имаја отац. А и ми смо имале. И тако. И леба смо трпеле. Кућу ни запалиле. Шиптари свѐ не опљачкале тат^о. Ајде сѐг^к бићи наши биле криви, али тѐд ништа не смо праиле. И коња ни узеле, и шталу ни запалиле.

Сотоне

Тѐј мој дѐда, моѐму оцу стриц, туј, испод Брвнаре. Имала воденица испод Брвнаре. И он мѐа у воденицу. А имаа кревет о[д] даске. Легнаа. А оцаци имало. И дошла нека, тај-чума, како се вика. И наложила огањ и седѐла тујка. Кѐт се пробудија, ка да види тујка. И он – ууу, сѐз дрво. Да гу поткачи, да гу поноди. И тако, отерија гу. Али досађала му.

А моју мајку кад имала тринаес годи́не ал двана́ес, имале баче́њу у Сэфце, то́ј над Јажинце. И она ишла ле́ба да но́си на тр́ло, на бече́њу. И те́ј, ти́ја враго́ви, те́ј сото́не: „А́јде, Дани́цо! А́јде, а́јде!” И цига́ре. Ка цига́ре ги сија́ло у зу́бе. „А́јде, а́јде! А́јде, а́јде!” До у нико́у шу́му, до у нико́у ка́рпу да гу одведу. Али не́ки ста́рац^о, би́ја карши́ја према ну́, и реко́у: „Дани́цо, прекрсти се. Са́м деве́ти, пу́, пу́!” И она се прекрсти́ла. И он б́рго оти́шо. Ста́р чо́век али оти́шо да гу у́зне, да гу доведе до те́ј баче́ње. Треба́ло ле́ба да но́си.

Та́д има́ло. Али не мога́ле да жи́ву од њи́. И не́кој ги реко́у: два бра́та близна́ка, два во́ла црна. И да заору́ село, сас плу́г^к. Це́ло село та́ко, ка́ко држа́ло село да заору́. И о[д] та́д ви́ше нема́ло сото́не. Не́ се појави́ле ви́ше. Се до та́д^т, ако и́де чо́век – он ће одведе ко́ј-зна де́! Ко́ј-зна де́ ће га одведе у плани́ну. И та́мо – ће се разд́ни. Та́ко би́ло та́д^т.

Сото́не би́ле ка дево́јке. Криу́кале, и́шле.

[Ал играле коло? Р. М.]

А ка́ко не́!... И́гру, ви́ка, и́гру, збо́ру по њи́но.

Каланцу́рке

Каланцу́рке... И за то́ј збореле...Ка ни́је. Збореле да има́ло за то́ј вре́ме. А с́ге нема. С́г^к ста́ри ви́коу у телеви́зор има каланцу́рке. У ради́он и телеви́зор.

[Ал метале огањ каланцурке? Р. М.]

Мета́ле, је́с.

[Ал сме свако дрво да се исече? Р. М.]

Па не́ сме. Ми смо има́ле је́но др́во, ту́ горе испо́т цр́кве. Де́је цр́ква и де́је то́ј заградено. Он би́ја го́лем дуб^п. И на́ши ста́ри, је́н стри́ц мо́му о́цу, га скрасти́ја. И не́ про́шло два д́зна, умр́ја о[д] то́ј др́во.

...Кад би́ло у буга́рско вре́ме. А има́ло је́но-кучи́ће, б́ш на то́ј равни́че, стражарни́ца буга́рска. Буга́ри седе́ле ту́ј. Па више Брвна́ре, више пу́т. И ту́ј има́ло стра́жа, Буга́ри. И му наредиле мо́ему та́тку: „Да исечеш ово́ј др́во, да скрастиш!” А он, сирóма, знаа што́ је, и ре́ка. Ви́ка: „Не́, ја не мо́гу да се ка́чим, ми ги́не свес. Ђе се уте́пам. А ко́ј о́ће, нека га скра́сти.” И он, та́ј^о, ги реко́у, во́јник: „Ко́ј о́ћете да се укачи́те?” И је́н реко́: „Ја.” Укачи́ја се, скрасти́ја га. Је́н да́н про́шо, дру́ги да́н оти́шо у болни́цу и умр́ја.

[А какво било тој дрво? Р. М.]

Дубп. Крас°. Он не сме да се красти. Два човека умреле од њега. А после, кад га исекле сасвим, предале дрво. Жив је, живи'а та'човек што га исека.

[Како се познава самовилско дрво? Р. М.]

Не знам. Грањке некакве су, ка погусте, ка по нешто срашн'о. Гран'ке.

Чэле

Пред годину смо ги предале. Син ми је тамо, близу Ниш°. Кад беше овој, толовина, ми смо купиле пре[д] тој јену-кућу. И он отиђе тамо. И он купија чэле пре[д] тој. И ја не могу. Сама сас свэкра живим оуде. Сэд ми је туј снава, дошла. И син ги преда'а. Јер оне ро'ле се. Треба да ги се напраи горе кошница. Преграда да не се ро'. А ми сами. И тако – смо предале.

Јена-баба моа имала ми чэле.

Моа мајка ги све збирала. Она, излене челка. Тэд трмке, немале кошнице. Него трмке од°, от паутóјно напра'ено. И оној, кад је лето, слунце, изађе. И моа мајка ўзе је'ну траву, матичóјна се звала. И покрóпи туј трмку, празну сас ше'ер. Благо. И она изађе. И онај чела игра, игра, а моја мајка ги по'е. „Сэбирај се, мацо! Мат, мат, мат, мат, мат! И оне свé око њу, око њу. И улéну у трмку саме. Саме улéну у тамку. Ё, после ги стаи нигде на нико'е дрво, нешто и... До увéчер. Увéчер ги ўзе.

[Како вадиле напре људи мед? Р. М.]

Како вадиле мэд°? Сампур. Сампур ўзу, ископу рупу. И у туј рупу туру жарље и сампур. И озгор туру трмку и гу покрíу. И éне се задўшу у тај сампур. Чэле свé попаду доле. Утéпоў ги свé. Па тај-мэд° га одне-су.

Врбештице

Спира Здравковић, рођен 1913.

Војска

... Двэ године сэм служи'а. У Скопље.

Тој време било дрўкше него сéге. Дисциплине биле јакé. По стра-же смо ишле. Тако. Радиле смо по круг^к. Занима'. Лéжи, дик се! Пузи!

Свешто било у војску, ка војник! Да било добро, враг би бија војник! Али враг^к нећаа да иде у војску. Тако било.

Две године сэм бија. Триес пета, триес седма. У авијатику сэм бија ја. Нэ сэм бија у ави^он, авијатичка пешад^ија.

Нећале да не пушту у ави^он. Не смеале. Обећаваа ми јэн капетан, али нэ смејаа. Па нэ смејале војника да качи^в, да не случáјно бине úдес. Па да не постаља питање: „Зáшто си возија без одобр^ење?” Јéно, друго. Тэд било дициплина!

Оћаа сэм да пробам. Јес. Пóшто ми обећаа јэн водник^х, Словéнац, на Вельгдэн да ме укачи, óвде у нáшу жупу да дође сэс ави^он, па нэ му дозволиле. Оћаа, обећаа ми. „Јá те водим – вика – тáмо до жупе твоје.” Али нэ, нэ му одобрили никако.

... Кэд бија Други свéцки рáт! Кá не пáмтим! Лék сэм бија по затвóру. Бугáри ме затварале... Тепáле ме. Недéљу дéна ка говéдо сэм мочáа крв, ка во́л, о[д] тепáње... По нóге ме тепáле... Пáмтим, те никэт да га забрáим нећу.

Ме увати́ле збок партизáne. Смо рани́ле партизáne óвде. Нáши не тужиле, не́е Бугáри. Штó знáв, не́го нáши. Кóј те мрзи, тáј те тужи. Ка сэг овé што затвóроу нáше. Тáко и тэд било.

Ако се мéшаш у стрáнку, не дáав тí. Тóј било тáко.

Па бија сэм двапут. Јэн пút сэм бија јэн мéсец, јэн пút два.

...А кэд било, кэт смо се заробиле, тáмо сэм бија јэн мéсец у лóгор. У Скопл'е, у Тетóо. Нémци. Војник сэм бија. Па кэт препáла Југо-слав^ија, смо пóшле да идéмо кобаéги за Грчку. Да се иде у Грчку, кэд Нéмац свé блокираа.

До Јужни Брót^а. У Јужни Брót^а смо седéле тужéно-двá, три дéна. Па пóсле áјде за Кичéво. От Кичéво áјт за Гостíвар. Од Гостíвар – áјде у Тетóо, у лóгор.

Лéба на осмíну – јéно кíло на дваес четíри сáта.

А јá млáд, па ми се једе! А па-ка-не, лéле мéне! Кóња би изи́а. Кóња би изи́а! Па мéтов Нémци. Слíко. Јéни слíко, јéни бáцо чíбук о^т трéћи спрáт. Монопóл де бија у Тетóо. Бáцо. Војници глáдни. Трчу, бéру чíбук, óни ги слíко... Нíко^ј нећоу, а трпу. Јá ће при́ем – пúну тóрбу ће напу́ним. Али кíсоу чíбук нíн. Ка сíрће. Би́ од јéчам. Тáко било тэд^т.

Пóсле – áјде кэ[д] дóшло рэд^т да се пушту – Макидóнци, Мађáри, Шиптáри, Рвáти. Сáмо Срби остáле смо тужка. У лóгор. Осомдéсет илáде смо биле.

Пóсле, јéно-јутро бéше, се скуп^уоу тáмо на капи́у. А мí смо биле петнáес дúше из нáше сéло. Јá ги ви́кам: „Áј, брé, да видíмо тáмо! Нéшто íма нóо што се збíроу лúди. Да не испáдне нéшто дóбро за нáс.”

Отíдо ја тáмо. И óни по мéне. Вíка: „Стó дýше вáља да се пýшти. Макидóнци.” Ё, ја прíђо при тóга тумáча. По нéшто макидóнски, пó више српски. „От кáде си?” – вíка. „Ис Кучкóо.” „Кóга íмаш комши́е?” А мí смо имáле пријатéл’е. Смо ги чувáле стóку њíну у лéто, óвде смо терáле. Ѐ: „Пáнче, Тóша, Ђóрђе, тáј, вáј” – пóчо да ги рéдим. „А^хá! Дóбро, дóбро. Кэд íмаш тé^ј комши́е, знáш ги дóбро. Íмаш дрúштво твóје?” „Íмам.” „Колíко?” „Сéдом дýше.” „Áјт, напраí белéшку – вíка – запíши, па донéси ми гу.”

И мí се уписáсмо у тý^ј белéшку. Однесóмо тáмо. Јенóму другáру сэм дáа. Јá јен-пýт сэм бíја. „По дрúги мá – вíкам – íди па тí! Однесí!” И, око плáдне, се скупýјоу јóпе. „Мóре, ајдемо, брé, да слушáмо нéшто што íма!” Кэт почóше и нáс да не чíтоу, да не пýштиу. Стó дýше да се пýштиу трéба.

И пострóјле не тáмо. И узóше ни кáйше, тóрбе, чутурíце ни узóше Нémци. А шињéле ни остáјле. Нé ни узéле.

Е, пострóјле не и мí вíка тá^ј тумáч: „Да ни кáжеш прáо одóкле си.” Ё, па – рéко – јá ће ти кáжем. Јén пýт мóжда сэм те излэжáа, а сэг нéћу – рéко. – Ако óћеш врáти не нáзад^т, јá сэм Косóац.” „Ё, пóшто си Косóац – вíка – срéћан ти пýт! Јá свé би пуштíја, али не мóгу. Не дáо” – вíка.

И тóлко бíло. И мí доћóмо пóсле.

Преко планине сэм дóша. Преко планине! О^т Тетóо па тáмо од макидóнске тéј сéла па преко Шáре óвде. На – Дéмир капíја де се вíка.

Па тý^ј смо спáле испод Мáле гóре, на брдо. Упутíја не јén чóек. Показáа ни дé да идéмо. И тý^ј се спуштíсмо на дóле.

Áли, вíка, ни причáа тáј из Вратнíце. Јén, нíко^ј Стéван, бíја һáја, имáја óфце млóго, па овáмо ги чувáа по нáше планине. „Нéмо^ј да држíte – вíка – дéсно. Ђе отинéте у Јажíнце, ће ве потéпо Шиптáри. Лéво свé да идéте. Свé лéво, свé лéво ус планину!” И тáко смо íшле. А и бéше никóа мáгла, врéме грóзно, лéле!^ј Дýша! Пáти чóек, млóго преко глáве превóди чóек док је жíв. И тáко.

Петокóлонáши, цандáри, натурáле на рýку óвде, бéло, онóј^о плáтно. И íскав да ни úзев шињéле, мáјку му јéбем! Јén нарédник. „Á, һýти, брé! Кáкви шињéли! Ђе ни úзеш! Кэд ни дáа Нémaц. Преко планине идéмо да не умрéмо от стýд! А имáмо, éве, дозвóлу – рéко – мí не бегáмо!” А истíна смо имáле. Објáву. „Јá ће се врáтим нáзат – рéко – куд Нémце, па һáвол ће те однéсе!” А кóј се врáћа! И да ми úзе шињел. Тíке да га поплáшим. „Ё, ако нé, – вíка – кэ^т ће идéте у вáшу општíну, у жан-дармерíску стáницу предадíte шињéле!” „Á, тáмо одмá ће ги дадемо” – рéко. А кáкво давáње.

Кэт смо до́шле, нѝ има цандари, нѝ има ђавол. Нѝмци пу́но. И то́лко бѝло.

Про́шло преко гла́ве мло́го. Па мло́го годи́не – мло́го му́ке.

Севце

Јелица Јанићевић, рођена 1933.

С е в ц е

Јанићевић Јелица. Из Маглину фамилију. Тамо ми бѝло презиме Стојановић Јелица. Јѝс.

Родѝна триѝс трѝће. Девето́га априла.

Коста – о́тац, а ма́ти Стојка. Живѝле у Сѝфце, ту́јка. Радѝле. Има́ле бачѝн'у, има́ле сто́ку, има́ле свѝ. Трла турале. Радѝле. Ора́ле.

Има́ло мло́го љу́ди у на́шу фамилију. Има́ла сѝм чичѝве оче́ве, стрѝне, бра́ћу од' чичѝве, сѝстре о' чичѝве. Ё́, има́а бра́ћу, има́а сѝстре. И та́ко се то́ј растури́ло. Оти́шле ко́-ку́да. Са́мо ми оста́а ту́јке о́тац. И о́н сѝг има́ три ђѝрке, и ја́ – четвѝрта. Али те́ј ђѝрке, је́на му оста́ла – нема́ја си́на, оста́ла му на ку́ћу. И о́н има́ ту́ја уну́це – четѝри му́шки. И та́ко о́ни ту́ја. До́шо му зѝт на ку́ћу. И о́н сѝге ту́ја, жи́виу, ра́диу то́ј има́н'е. И та́ко.

[*Какве имена имав ливаде, њиве у Севце? Р. М.]*

Та́мо, у тај крај, де́ сѝм бѝла родѝна, има́ле: Кутло́вац, Базальи́ца, Масла́ка до́у, Кру́шка, Божи-ла́з, Мла́ке, Зако́ва бре́за, Огра́да. Под јаво́рац. Ту́ј има́ је́на чѝшма, голѝма чѝшма. Са́ма ту́ј искочи́ла. И та́ко ту́ј оста́ла, ту́ј оста́ло име́ Под јаво́рац, што́ има њѝве.

Та́мо, оче́ве: Чу́ка има́, Котли́вачки по́ток се зо́ве. То́ је́ по́ток до́ле, де́ је́ мо́с до́ле, иска́ча. Жежњи́ца. Божи-ла́з сѝм ре́кла. Мури́н-до. Та́мо то́ј има́. Лива́де, н'ѝве.

Ё́, сѝге ова́мо, ја́ де сѝм уда́та. Овде́к је́: Терѝна́ц, Жа́р, Лешни́ца, Со́тке, Сота́чки по́ток. Прка́ј поја́те иде́ тај по́ток. Ё́, има́ Сѝлишта, Мласо́рац, Ши́љас ка́мењ, Лази́не, Са́мар, За^а ту́мба, Ту́мба. Ете-то́ј има́ ова́мо.

Па има́ јо́пе наова́мо: Руго-пѝч. Ё́, Раки́че, Мити́н-до. То́ј су лива́де, н'ѝве што́ је́ на то́ј мѝсто.

Мавале́ овде́ има́, у Сѝфце: та́мо – Басари́на мавала́, Глинче́ва, Узуно́ва, Чуки́на. Наго́ре, овде́ уз ре́ку, има́: Ђеки́на, Прљѝнска мавала́, Шупельчи́на, Јочѝнска, Крбљѝна. Ё́, уз јару́гу ова́мо: Грозди́ни, Дачѝв-

Фци, Станомирóви, Ђури́ни, Црвенко́ви. Та́мо има, во́ј у до́ўњу мавáлу. Пóсле го́ре: Калпакóви, Ђели́ни. Го́ре су, сви́ се ви́коу Раиче́ви. И Палъ́ни. Даче́вФци јóпе го́ре; у го́рњу мавáлу и Шубари́ни, Цимпале́ви, Маркаги́ни.

Е́, то́ [j] је. Али то́ су млози́на људи, ова́ко домаћи́нства у те́ј мавáле.

[Има ли никоа прича кад настанало овој село? Р. М.]

Па ја́, то́ да ти ка́жем пра́о, не́ ме интересува́ло бóш. А кэт прича́а ми де́да... Па ми прича́а де́да, кэт се населува́ле óвде кача́ри. Али не́ знам от ку́т^а. Па не́ ме интересува́ло, и да па́нтим...

Населува́ле се кача́ри да пра́иу ка́це, да де́љоу ду́ге óуде. А óвде би́ло плани́нско ме́сто. Има́ло, све́ ово́ј, јели́ка, мури́ка. И óни ту́ј се́кле и деља́ле ду́ге, шуши́ле и пра́ле ка́це. И та́ко ма́ло по ма́ло се населі́ле мло́го. И поста́ло óвде мавáле. Мавáле, па и се́ло се наста́ло. А на́ј прво́ би́ло Се́фце, óвде у Сири́ниће. На́ј ста́ро се́ло Се́фце.

За ону́ј цркви́у го́ре. Кад° се́кле, до ту́ја до́шле кача́ри, то ту́ја да се́чоу те́ј дрва́, и ту́ја на́шле, виде́ле цркви́у. И вра́та затворе́на. Почушна́ле вра́та. Отвори́ле се. И улéгле ту́ја. И на́шле јеле́на што скапа́а у цркви́у. И óни, изне́ле те́ј ко́ске. Óн сигу́рно са́м улéго, му се отвори́ле вра́та. И ту́ј оста́а. Нема́а ко́ј да га отво́ри. А та́ј цркви́а, Свети-Ра́нђо се зо́ве, óна ода́вно је то́ј пра́ена. То́ј ни́кој не па́нти. Ста́ра је то́ј цркви́а. Ѐма јо́ш је́на цркви́а до́ле – Све́ти Никóла је, ту́ј на у́лаз се́ло. И óна је ста́ра. А и óна има те́ј ста́ре фрeске. Јeс.

Ку́ћа

Живе́ло се кэт сэм би́ла ја́ де́те, па́нтим да има́ло све́. Има́ло. Мо́жда би́ја му́чан на́род, ради́ја мло́го. Али има́ло – и жи́то, и за све́ има́ло. Сто́ка има́ло на́ј ви́ше. И ко́зе, и кра́ве, и óфце. Све́ имала́ сто́ка. Чува́ле смо, де́ца. Па, бо́гме, и мо́мци и́шле да чу́воу ко́ј има́ по ви́ше сто́ку. И чува́ло се. И има́ло мле́ко, о[д] то́ј се живе́ло.

[Кога се слушало? Р. М.]

Домаћи́на у ку́ћу. Ста́р ко́ји је, домаћи́н. Ка́ко óн ка́же. Óн увече́р нареді́.

Кэт се ску́пиу за вече́ру, и по́сле домаћи́н ко́ј је ста́р°, óн ги ле́по ка́же: „Е́ – ви́ка – сэг да ви ка́жем за јутре́ што́ тре́ба да ради́те. Јутре́ ћ[е] идете́ та́ј та́мо, та́ј та́мо, та́ј ћ[е] идете́ по сто́ке, ова́ј ћ[е] идете́ да оре́те. Же́не ћ[е] идо́у да жн'е́жоу.” И та́ко се то́ј обележува́ло. Што́ да се ра́ди!

[Смеја ли никој да каже – нећу!/? Р. М.]

А, не! Тој не смеја никој – ни дете, ни снава, ни никој да каже – не!
Само: „А, оћемо, тато, оћемо.”

[Кој месеја, кој меја? Р. М.]

Тој се одредува́ло. Младе што су снаше, оне ишл’е у пол’е да ра-
диу, да жњéјоу, да ко́поу, сéно да бéро. А стáра, јéна ко́а била домаћица,
до́ма. О́на, ко́а је бачи́ца, посéбно; бачи́ца пра́и сире́н’е. Ѐде на трло,
и́де да му́зе о́фце. А ко́а је домаћица до́ма, о́на спрéма ручко́ве, вечéре.
É, мéси лéба, ва́ри гра́, јес, гра́. Ко́мпир. Штó има. И та́ко б́ило то́, та́ко
се слушáло.

Сéу́ске рабо́те

У сéло, нај пр́во, у про́лећ и́доу да се тре́биу њ́иве. Се но́си ђу́бре,
по њ́иве да се ту́ра. Па по́сле и́де да се о́ре, ово́ бéло ж́ито, јéчам, ‘рж,
о́вас°, чени́ца пролéтња. É, по́сле, колóмбоћ се сéе. Ко́мпир. Па се ко́па
по́сле.

А по́сле, по тра́ве. Се ко́сиу, па се бéре сéно. Па, по то́ј, јóпе се ко́па
дру́га ру́ка. Па по́сле се јóпет° ко́сиу ливáде што нéсу прирóдне. И штó
су прирóдне и штó су вешта́чке, се ко́сиу рáно.

И та́ко по́сле кт се ожњéе. О́вде се жњéло от Петро́удэн па док
има. О́вде плани́нско мéсто, кáсно се узрелува́ло ж́ито. И свé рúчно се
жн’éло о́вде. Тéшко, како́-не! Срп у рúке и вэ́здэн наведни́чки жњé,
жњé! Работáла сэм, како́-не! Ка дете, па и о́вде. Па и мо́а дéца ми ра-
ботáле. Девој́ићи, ћéрке ми жњéле.

[Коа рабóта ти била најтешка? Р. М.]

Готóо нијéна. Док сэм била мláда, ни јéна нé ми била тéшка. Свé
ми б́ило лéко, ћéу ми б́ило да и́дем. Јес, ва́ла. И по плани́не сэм и́шла.
Плани́на, дé је Черéнац, Тис О́рман, тé на Мраљ́инац, па у До́у. И та́мо
сэм и́шла да бéрем сéно. Плани́на, кра́ј та́мо де се в́иди. Чик та́мо сэм
и́шла. Али ћéу ми б́ило, мláда сэм б́ила, здра́ва. И сэм мога́ла да и́дем.

Кэд б́ила голéма рабóта, помагáле се лýди, кáко да ти кáжем, по-
магáле се на́пре. Кáко се помагáле? Ова́ко: ако но́сим сéно јá дэнáске,
а он – мóжда нé му је зóр – ће доé да ми помóгне, да ми но́си сéно сэс
кра́ве. Та́ко се помагáле. Ма́кар снопо́ве, ма́кар ће вр́шим, о́ни ће до́у
да ми помóгну. Та́ко се помагáло. Па јутре дэн, па он ће, па јá њéму ће
помóгнем. Помагáло се на́пре.

[*Како се ђубрила, гношла земња? Р. М.*]

Ђубрила се овако: трла се турале, о̀вце на бачило. Бачило ће истериу̀ горе, ће напраиу̀ от прѹће, заградиу̀ от прѹће. Насечеу̀ прѹће и уплѹтоу̀. Од лѹске. И напраиу̀ бачило ту̀ја. И ту̀ј излѹне бачица. Она ту̀ј чобане завр̀ћа, дава вечеру и рѹчак, а о[д] до̀ма но̀си, ко̀а је домаћица, лѐба горе, на бачѹн`у. А чобани ту̀ј. И тр̀ло. И сваки трѐћи но̀ћ се пренесеу̀је то̀ј тр̀ло – од је́но ме́сто на дру̀го. Де лега̀ла сто̀ка, па на дру̀го. И та̀ко се тѐј њи́ве гно̀јле. То̀ј има̀ло тр̀ло до тр̀ло. Свака њи́ва има̀ла сво̀је тр̀ло. Та̀ко се гно̀јле, а и се ра̀ђа̀ло док се гно̀јло. И кѹт се оста̀јло да не се, то̀ј, гно̀и, по̀ сла̀бо, по̀ сла̀бо. ^хЕ! Ја̀ о̀вде кѹт сѹм до̀шла четѹрес девѹте, о̀вде сѹм до̀шла. Јѹс. Али и о̀вде бѝло бачѹн`а јен-та̀р ви́ше, ѐте то̀ј је – носѹн`е, и лѐба и свѐ. И млѹко, свѹкрва док не излѹне на бачѹн`у, смо носиле од бачѹн`е. Она сирѝла, мутѝла. Али по̀сле како-ко̀ј – оста̀љоу̀, оста̀љоу̀. А мѝ смо бѝле о̀уде четѝри јетр̀ве. Четѝри јетр̀ве смо бѝле, и свѹкрва и свѹкар. А дѐцу – чу̀вај Бо̀же – пу̀на ку̀ћа. Али дѐцу – колѹпку на плѹћи па а̀јд да и́деш да жн`ѹеш.

[*Де биле деца кѹт сте стигнале на њиву? Р. М.*]

А, на њиву. Сѹдиу̀, и́гроу̀ се. Напраи́мо ги ла̀д од лѹске, и о̀ни ту̀ј се и́гроу̀. А што̀ ће праи́у̀! Нико̀е остаи́мо у бачѹн`у кут свѹкрѹе да сѹдиу̀, а тѐј по̀ ми́цке сѹс на̀с. Та̀ко бѝло. Јѹс. Јѹс.

[*Како се ора̀ло на̀пре? Р. М.*]

Ора̀ло се сѹс^о воло̀ве. Сѹс воло̀ве се ора̀ло. Има̀а плѹг... И на̀учиу̀ се воло̀ви да се во̀диу̀. Јен-та̀р во̀ди ги, ко̀оа оти́не мла̀да горе сѹс то̀га ко̀ј ће о̀ре. И о̀ро, изо̀ро. И на̀учиу̀ се, и по̀сле са̀ми и́до. И ова̀ј ко̀ј о̀ре, домаћин ли је, о̀ве помла̀ди – сино̀ви, о̀ни о̀ро, изо̀ро и сѹс вла̀чку, од лѹске напраи́у̀ вла̀чку, и да завла̀чиу̀ кѹд засѹјоу̀. Рѹчно мета̀ле. Рѹчно мета̀ле да сѐјо.

[*Какви би́ја плуг по на̀пре куд вас? Р. М.*]

Плѹгѹ би́ја, то̀ј[ј] ја̀ не па́нтим кѹд би́ја др̀вен. А ми прича̀ле да има̀а др̀вен, и́сти ка желѹзан, али др̀вен, пра̀ен, о[д] да̀ске пра̀ен. Јѹс. А има̀ло и то̀ј. Ја̀ то̀ј не па́нтим. А ова̀ј па́нтим, од желѹзо. Јѹс. Ова̀ко др̀во што на ја̀рам да се ту̀ри, то̀ј бѝло др̀вено, а та̀мо желѹзно по̀зади што се др̀жиу̀ рѹчке две. И то̀ј, ка лопатѐ две, и о̀не о̀ро, обр̀хоу̀.

Јѹн пла̀з има̀а.

[Имаа ли никој обичај да се однесе на њиву кат се почне орање? Р. М.]

Имаа обичај овако: отине кој ће да оре, и отине сас њега снава ли, ћерка ли. И однесо семе. Али по њи отине јопе снава ли, ћерка, однесе цело лепче. И благ ориз^с свари. И горе однесе на њиву, а врже сас црвено конче. И тој конче га тури на рогове воловима. Црвено конче ги заврже. И од оној цело лепче теј обема воловам ги скрши, онапре њима ги даде. Па послек они једоу леба. Ё, тој било.

Кат се заврши ора^н'е, кат се заврши свѣ, истресе ноге туја и само рече: „Да ми се народи да не мо^у да пренесем што ће ми се народи.“ Ё, тој се зборело.

Сејаа тај кој оре. Кој оре, тај. Они знале тој да сејо сви.

Ручно се сејало. Тури бисаге на рамено. И пуно бисаге, и позади и спред, жито, тој семе. И вади, иде тиво и сѣе. Вади и мета вако. Јес, мета.

...Кат се почнује да се жњѣе нема обичај, а кат се дожњѣе – има. Промѣну или снашу или никоу девојку. Промѣну гу у кошуљу лепо. У лепу промѣну гу промѣну. И ћ[е] идо да жњѣјо. И ће ожњѣјо. А ће понесоу цвѣће, разнo цвѣће, разнo цвѣће – руже. И ће понесо и црвено конче. И кат ће се дожневује, ће гледо да нађоу три струка или пет најено. Три или пет мора да бине али на јено корѣн'че. И кад га нађо тој, после га врже с оној црвено конче, теј три или пет струка. И после скупимо оној српове, или три или пет ги скупимо, туримо ги, вржемо ги сас сламено јуже, от сламе, од рж. Слама. Сас тој јуже уврtimo око њи тако, и оној цвѣће туја. И после туја појоу. Појоу теј што жн'еле кад вржују. И вржемо и тејзи што треба да носи, тај промењена. Она ће клекне и ће извуче, тако нагоре, сас-све-земну. Извуче нагоре и узе. И да не се окрене креј њиве. Не сме да се окрене, само право да гледа де ће иде. И ми по њу. Ё, кад идемо по њу, никој ће не срѣтноу – жене, мужи, деца, па ће викоу по њу: „Ау (како гу име)! Ёте га јено-куче, ће те довати! Ёте га јен-миш на глау!“ Да се обрне. Али она не се окрѣћа. Зашто она знае тој што не треба да се окрене. Тој[ј] је обичај. Кобааги нешто да не се окрѣћа. За берифет нешто, не-знам. *А, *ау! Тој биле најрадосни кат ће се дожневује.

Тој што се носи, се вика богобрада.

Штрпце

С. Јаковљевић, рођена 1928.

Ме зговорíле и ме уда́ле

Свекрва моја сàs комши́е, нема́ла мужа, мора́ла ја́дна да до́ђе та́ко. Донéле раки́у, ше́ћер ма́ло што има́ло, биса́ге на раме́но, нема́ло ни ко́рпа тврда ни ни́шта, него биса́ги на раме́но. До́шле да ме зговóру.

Зговорíле ме. Пóсле, кэд ме узéле, свáдбу пра́јле, али нема́ло ни камиóн ни ко́ла, него ко́ње упрéгле, ко́ла прóста, бељу́е та́ко на ко́ла. И прос цéло сéло те́ санду́це на ко́ња натовари́ле, тéше на њí. И то́ј бíло. Ни́е ка сáд^т. Него у санáдце, куфéри смо ги вика́ле, али о[д] дрво напраљé-ни, прóсти. Кэт смо до́шле у двóр, излéгле стáре жéне да по́јоу пéсме. Изнéле сíто. У сíто чени́ца. Калáпи ше́ћер да мéта сна́ша. Јабу́эку сэм метну́ла. И пóсле у ку́ћу ме увéле. Принéле ја́рэм, да прескóчим преко ја́рэм па да улéнем у ку́ћу. И пóсле сна́ша мора́ла да да́ва вру́ћу раки́у. Ујутру на во́ду ме води́ле. И дéвер под ру́ку на во́ду, крча́зи у ру́ке. Сэм донéла во́ду у ку́ћу. Кэт сэм донéла во́ду у ку́ћу, сэм мора́ла с марáму да покрíем судóве. И пóсле, да мéтем ку́ћу, ми да́ле мéтлу. Сэм измéла ку́ћу. Па метну́ле пáре по ку́ће да вíдоу сна́ша ал кра́де, ал не́ ће сáкри́е пáре. Ја́ сэм мора́ла да кáжем – чи́е су овé^ј пáре. И та́ко.

И пóсле ујутру сэм мора́ла да íдем и кра́ве да рáним, и да по́им. И свé што се мóгло да се стíгне, свé сна́ша треба́ла да рабóта. Дрúги не́ мога́а да рабóта. Не́ што несе мóгло!

Па пóсле кэт прóшло јено-пé[т]-шес месéца, па ме ста́јле у рéд^т да мéсим и лéба. Мора́ла сэм. Ал úмем, ал не úмем. Али не́ се месíло ка сáг у шпóрет, него у о́цак. Па др́ва не гóру – сирóва, па мóраш да ти́е пéчен лéба. Црепу́ља ако не́ се ужéгне дóбро, óно не́ће га испéче сáч.

Рáт

И кэт смо слéгле од бачéн'е надóле, дéца ми бíле гóли, бóси дóма. И не зна́мо штó ћéмо, кá ћéмо, па ти ја́ дéцу свé-три у ру́ке па а́јд гóре по плани́не, по шúме. И ни́шта. Пóсле, кэт прóђе врéме и вика́мо да идéмо дóма да гледáмо нéшто, да погледáмо штó́ је, кá́ је. А óвде па стíгле Шиптáри. И свекрва ми до́је нагóре, вика́:

„Дé сте, сна́шо, жити-óчи – вика – ова́ко, ова́ко – вика. – Кóј се на́ђе íз ван, Шиптáри свé ће пострéльоў”.

И ми, ја се врати, и децу све теј у руке и доведе ги дома. А овде, како причоу, страшно. Изубиле никога тамо при поље. Па муке, па кијамет. Тешко смо прошле млого, жими-бог^к. Тешко. Што да праим.

...Кэт смо биле оуде, деца ми биле мали. Ђе доу Бугари. А девер ми отишоу у шуму, тај трећи брат од мужа. И кэ^т ђе доу Бугари тујка у нас, на мене викоу:

„Дэ ти је тебе муж^ш, дэ ти је?!”

А Стеван бија у Бугарску, га отериле. Пошто биле у Качаник, па ги отериле у Бугарску.

„Ти си му – вика – жена тому – Александра га имело.”

„Не, море – викам – не-знам, није оуде.”

И тој не могу да се одбраним кэд није дома.

Па ђе свекрву, па ђе гу тепоу.

И ја, што да праим, па приђи при свекрве. Викам – бар нешто мало и мене да ме побју, не сал свекрву.

... И смо биле страшно, страшно смо биле ми. И он погину у Стрџку, се ми сви би биле стрџани. Сви. Ми постари, деца, јен не би остá у нашу кућу. Тóлко тој било страшно. Па сáг^к како причоу за ово време, памет ђе ми искóчи. Смо претериле све, све муке.

Пóсле га стрџале јенога тамо у Стрџку. Ми смо биле сáс свекрву, сáз девѳра, тамо не водиле да видимо тај грóб^н дэ га закопале. Смо биле јемпúт. Пóсле па свекрва била па да му бѳре кóске да га донесемо овде у сѳло. И тако, тѳшко било.

Бóлан Чѳда

А ти па бóлан, Чѳдо... Свѳшто на њѳга било, све, све. Стóмак тако, а мали. А úста – сáл крáста. А лѳђа не-знам што је. Па нóси ку[д] Талијане у Јажинце, куд лекáре. Тамо. Па сэм му понѳла јено-трóшче лѳба и мáло сир. И тако сэм га строшилa. Смо биле сáс свекрву тамо у Јажинце. И смо седнуле при јѳне рѳке. И сэм строшилa тако на длáњ и сэм му стаилa у úста. Он не тýра ништа у úста. А не да је вáко – нѳма, сáмо кóжа и кóска – сáл да се откине кóжа, кóске ђе излѳноу све. И тэд^т стáја у úста. Па нóси по бáбе овде свúда. А вáко грíѳе слúnце. Па га донѳсо овде у сóбу, па га свúко све. Мáжи, масíрај, масíрај! Викам – што ђе ми праи жена, жáр да ми гáси! Кэд^т викам – чѳкај, овáко ђу.

Па увáти богíње. А не зnáмо што су богíње. Оно свáка бóлес на њѳга. И да га свúчем, бóжем, да га пресвúчем – ка да видим, óне излѳгле и почѳле да се гýбу. И óвде све мóдѳр стомак, умóдрѳа све. А викам – више тóј је што је, ђе ми úмре дѳте. И дáде Бóг^к, утѳче.

Па ајд гóре на бачíла сàs нѐга. Óно бóлно. Та́ко ће га оста́им на ледíну. Óно ић, ка да нèје живо, ић. Тèшко, тèшко, најтèшко Чèду сэм издржáла млóго тèшко. А Јакóва нé та́ко. Дáру нé. А Чèда сáмо у кóнац што оста́ја. Па ујúтру да га дíнем, и вíкам ће ўмре. Стрáшњо тèшко. И пóсле, никóје-врéме, поисцéле, поисцéле.

Горња Битиња

С. Ј., рођена 1929.

Кућа

Дéца сàs мýке – гóли, бóси. Опáнце на нóге смо имáле. Од јáрца се носíло опáнци, вéруј! Јá мланéста. И свекр́ва узéла да ми прáí опáнце и пла́че. Мóре, óне нé ће ме нóсиу́ два дéна и ће се искíдоу. Сé да ме нóсиу́, јá задовóлна сэм бóл. Се жíвот бíја бóл црн тэд^т, жими-дéца. А сáк^т свé се најéа нáрот^а па јóпе је тèшко.

Мýчно сэм бíла и у рóда. И глáдни и жéдни. И удáдба цр́на бíла сàs мýке. Да те вóду – пр́во да íдоу пре[д] тéбе Шиптáри, па отпозáди, па да идéш у стрéде. Зар тóí бíја жíвот!? Тóí нé бíја жíвот. Четéрес чет-вр́та. Свé се трпéло. Немáло се нíшта. Сиротíња. Н[и] íма лéба, н[и] íма сàs лéба, н[и] íма да се нóси, н[и] íма. Свé бíло да се кáра, нíкој нéе је крív, али мóраш да се кáраш кэд нémаш. Па та́ко је.

...ћ[e] íдем, íмам трí дéцу, нека ми су жíва, ћ[e] íдем од óвде на бачíло. Од бачíло дóма. И свé ћу рабóте да завр́шим – í ће усíрим, í ће умéсим, í стóку ће нарáним, ће нáпојм. ћ[e] íдем јóпе на ливáду, на тр́ло.

...Мí смо бíле голéма кућа. Óн ако ти кúпи опáнак, ако ти кúпи шамíу. Сáмо за Велигдэн, нíшта вíше. Н[и] имáло кáфу да попíеш, н[и] имáло шéћер, н[и] имáло нíшта. Тóí бíло сиротíњски нáрот^а. Имáло и држéње, имáло и карáње. И кúће голéме се држáле. Нéе ка сáг^к – јédэн, двá. Обóлиш, нéма кóј да те подíне. А тэда имáло – и се карáле, и се држáле. Мí смо бíле двáес и сéдом рóба у кúћу кэт сэм јá бíла девóјче. Али јédан домáћин се пита́ја. Дрúги нíкоí. Штó кáже – тóí. Кэт^т ћéмо да вечерáмо, мí смо бíле дéца, двáес и пэт детéти смо бíле. Íма онúј сóвру да ги стаí окóло, и свí се сэберéмо. Ако не доћéмо, готóво вíше, нéма да улéнеш у кúћу. Íмаш да идéш прáво у трóњ да лéгнеш. И ти сéди на глáву домáћин. Ако се дíгнеш, или тáкнеш, или преговóриш, íмаш стап по глáве одмá да ти лúпа. Нéма ка сэг^к – кáко ти је ћéw, та́ко; овóí ми се јéде, тóí ми се јéде; овóј óћу, овóј нéћу. Тэт^а штó се спрајло,

тој. Можда вода је, мораш да га сркаш. Ал има две зрнети у онај тањир, ал нема ништа. Деца ка деца – граби се, љамбе–бумбе. „У кревет! Ај, ите сви!“ Ми отинемо у троњ, па стари седоу дома, причоу у кућу, вечеру. А ми деца морамо тамо.

Имало и тэдт веселје, свирачи. Велигдэн, сваки добар дэн. И до мрака да седиш. Чим се смрачи, дома да идеш. А не ка сэг^к. Да седиш цесу ноћ, не-знаш де си. Тој није живот, није добро. Стар да полуди дома. Цесу ноћ мислим ди је, што је. Бићи га утепале, бићи што знам, што се напрјло. А тэда да не брине за никога – сви су дома.

ЛУЖНО КОСОВО

Гатње

Љубица Ивић, рођена 1932.

Такó бíло, живóта ми

Да прич’ам како смо на њíву аргáте имáле?

Ете, ујутру, у пэт са́та смо íшле на рабóту. Домáч’ица о́стадне до́ма. Испра́те аргáте на н’íву. У óсам са́та трéба да се нóсе рúч’ак. Рúч’ак смо га звáле, не дорúч’ак. У пóдне смо га звáле обéд^г.

До óсам са́та аргáти не сéдну на óдмор. Тó смо правíле зел’áник ујутру, пíte зел’áник. И кíсело млéко, муч’éницу. Кíсело млéко, па га измúтимо. Муч’эницу. Ста́имо вóду. Се млóго је само кíсело млéко. И га измúтимо. И у јéну тамбúру, та́ко смо имáле, у тú тамбúру. И јéдну каљáницу од зéмн’е. И дрвéне ложíце.

Íшло: тепсíу на гла́ву носíле, жéне имáле јéдан кóтур. Та́ко на-правéно от слáме, од рéж, од рáзне слáме. Рéж^м смо стајáле, зна́м. Па óна је дугáч’ка слáма, та, од рéж^м. И тó правíле за на гла́ву. Ста́ву тепсíу на гла́ву, па по двé пíte кэд су млóго аргáти. По двé пíte, бóгами, по јéну и погáч’у. И сíрен’е са погáч’у. И однéсимо тó пр́во ујутру. И сéдну аргáти да јéду, одмóру се. Тó бíло óдмор по двáес минúта. А кэд је да се јéде, бíло пóла сáт. И пóсле, од ујутру до пóдне, јóш двá óдмора имáло.

Па обéд се носíа тэд^г. Тэт се нóсе гра́ куван, лéба и неки-пúт, кóј имáа врéме, жéне кóје óчев да се покáжеw домáч’ица, фели́е от коломбóч’но бра́шно. Фели́е, на свилéно сíто смо га вика́ле. Сíто свилéно, мáло пó сíтно бра́шно испáдне. И пóсле нéко јáје се ста́ве и

млѐко, и вода. Се помѐша сѓли. Пѓсле скрѓшу се јáја, па и мáло сирен'е се додáе. Па мáло кѓсело млѐко. И кáко се запеч'ује, сáс ложѓце тáко свѐ – рѐд, рѐд, рѐд. Са сáч' се запѐч'е. Кэт се напýне дрýги рѐд, промáжеш и са мáс и са тѓ што си направáла.

Фелије правѓле и Шиптáри, али Срби пѓ дѓбро знáле да прáву фелије от Шиптáре. А њѓн рѐцепт је тѓ. Арнауцки.

И увѐч'ер док зáц'е сýнце, аргáти мѓра да су на њѓву. До акшáм мѓра да су на њѓву. И у акшáм, ѓво ти, свѓ, кад је пѓ долѐко, мáло пѓ рáно напýсти; а кэд је пѓ блѓзо, бѓгами, док се вѓде скѓро.

И увѐч'е доц'еш дѓма. Заборáвила си кэт си отѓшла на њѓву, кэт си се вратѓла.

Мѓ нѓсмо ѓшле за пáре. Миц'у сѓбе. Свáки смо ѓшле да зáјмѓмо. А код Арнау́те смо ѓшле за пáре. Кэд заврѓшѓмо свѓје, пѓсле смо ѓшле за пáре. Викáле не и нáс да ѓдѓмо да кѓпамо и мѓ. А знáш кáко смо копáле, ка бýлдожери. Јѓс, живѓта ми.

А свѐ рýч'но се работáло. Свѐ се работáло рýч'но. Кýј имáа кѓње, имáло рáло. Кѓн' мѓга да ѓде јѓну брáзду, сáмо на јѓну стрáну. И сáмо се окрѓне кѓн', окрѓне се рáло овáко, одмá у ѓсту брáзду. А волѓви пѓ тѓшко се обрч'áле на кривѓну, него овáко у кру́г^к ѓшле. А са кѓња, рáло имáло, то се викáло рáло.

И пѓсле, кэт стѓгне копáн'е, доц'е прѓво јѓна мѓтѓка, па дрýга мѓтѓка – тѓ нагрч'áње смо га викáле, дрýга мѓтѓка.

Прáшáње мѓ смо га викáле прѓва мѓтѓка. А дрýга мѓтѓка нагрч'áн'е. Тамáн заврѓшѓш нагрч'áне, стѓгнеш ливáде да се кѓсу сѓно. Па пѓсле бѓ-рѓмо сѓно. Тамáн заврѓшѓ сѓно, стѓгне пч'еница да се жн'ѓе. Пѓсле свѐ са срп се ѓшло да се жн'ѓе. Па пѓсле рýковље. Па пѓсле ѓдеш, стáвл'аш јýжа. Па са срп. Дѓси се вѓше пýта, бѓгами, и нѓка шáрка ўц'е испод рýковље. Дѓсѓло се вѓше пýта, бѓгами. Него, уплáшу се жѓне, па не смѓју јáдне. А овáко трѓба да га закáч'иш сáс срп – јѓну рýку отýд, дрýгу одовýд. Па лѓпо да нѓ ти остáне ни јѓна... Клáјси остáду. Клáјси се кáжу, от пч'енице. И пѓслен тѓ, кат се напрáву снѓплѓи, па пѓсле нѓси снѓпове па прáви кýпице. Да не пáда кѓша да ўц'е у жѓто, знáш, се покрѓје лѓпо жѓто. Овáко у крѓ свѐ. Прѓво јѓн снѓп отýд, па одовýд, па овáко и овáко. Па свѐ по дѓсет снѓпа, па јѓн одозгѓр цѓá. И да не улáзи кѓша надѓле.

Снѓпове смо везувáле. Рѓш смо сѓáле. Тѓ бѓло дугáч'ко. Тѓ је дрýго жѓто. Дугáч'ко. Па тѓ се тýч'е са кáрлицу, тѓ смо га звáле кáрлица. Рѓш се сѓáло по мáло, колѓко за јужѓце. Бѓгами, и кáфу смо о[д] тѓ пѓле. Смо пѓкле кáфу, смо пѓле од рѓж^м. И сáс тѓ смо правѓле јýжа. Кэд не стѓгну, прýч'а смо. Од врбе, имáло тѓ црѓене врбе. Ѓни бѓле јáке. Се напрáве ка кру́г^к. Тѓ знáле л'ýди да прáву. И сáмо бѓднеш овáко,

затэгнеш и увуч'еш пот снóп. И се стэгне снóп за мерáк. А овó бíло пó тéшко. Ваља́ш сáс колéно да претíснеш ова́ко па да стэгнеш снóп, па завí'еш ова́ко па подбóдеш пóд'.

А сéно, свé смо окреч'але пр́во са вíле. Вíле имáло, двá ч'пáра ова́ко, и јéдан одозгóр. И се окреч'а, окреч'а, окреч'а на дрýгу стрáну. Пр́во се сýше двá дáна на јéну стрáну. Па пóсле, тáј дán кэд íду аргáти да бéру сéно, окреч'у га. Па до пóдне сéди тáко, се сýше. Па пóсле смо га гура́ле у нíзове. Па пóсле у акшáм, скрóз кэд је акшáм, у овé навíльце, навíльце смо пра́иле. Ако íма нéки кóла, одмá натовáримó кóла и одмá у плéвн'у. А ако нé, пра́ву и стóгове лýди, на ливáде. Ши́роке мáло, стóгови се правíле. А пóсле, ку́ј немáја плéвн'е, стóжар ставља́ле унутра. Тó др́во се звáло стóжар. И пóсле са стрáне стáву, од врбе стáву овó да не подíже вéтар, па га вéжу лéпо гóре. Нíје улазáла кíша. Пóсле са кýку свé ова́ко вуч'у сéно и^с стóг, па стóкема што су дáвале.

И тáко се живéло.

Пóшто се заврше пч'ени́ца, па пóсле вр́ша. Се носíле снóпље свé на јéно мéсто. Па до́ц'е машíна. Камáре се звáло тó што се правíло от пч'ени́це. Зна́ш кáко се правíло лéпо! И кэт се заврше тó, пóсле áјде па да се бéре гра́ по њíве. Па тó бíло нáј тéшко. По њíве. Свé тé живó одéру тáлке. У коломбóч' смо га сé'але. Имáло и кру́пан што íша ус коломбóч'. А ова́ј бугáрски, óн сáмо дóлен. Нíје. Óн одјемпýта, сáмо корéн'е искíдаш. А овó свé рóшку по рóшку. Свé је рóшку по рóшку да бéреш. Па јéну рýку, па дрýгу рýку, па трéч'у рýку кад жн'é'еш колобóч' што остáда. Па кад^о лýштимо коломбóч', бáцамо тáко свé, да не íде у онó... Јер тó бíја лéп гра́, ствáрно бíја лéп гра́, кру́пан. Ова́ко.

Тáла се осуше, па стóку рáнимó сáс тý тáлу. Се правíле стóгови и о[д] тó. А ку́ј имá'а плéвње, па скрóз гóре, испод онó, пења́ле смо снóпове. И унутра и тáлу смо ставља́ле.

Па кэт се заврше тó, коломбóч' кэт се заврше свé, пóсле áјде да се сé'е пч'ени́ца, да се нóсе ц'убре. Бун'íште смо га мí викáле. Бун'íште што се свé у зíму бáца на јéно-мéсто. И пóсле нóсиш, пр́во у јéну њíву. Свáку њíву нíси мóга да нагноíш, него јéну њíву. А ку́ј имá'а óпце пó вíше, па тр́ла правí'а. Тáко у јéсен. Преко лéто íшле по плани́не. Ч'увáле тó са жéне, имáле тé бач'íла што íсто брáле сíрен'е, мáсло. Имáле бач'íла, кáко-нé! Тó на Куркул'íцу гóре. Тáмо имáла пáша дóбра. А имáло и мéч'ке, бóгме. Имáло и вóци. Тó бес куч'íч'и тáмо не мóгло да се живé. Свáки имá'а, псé смо ги звáле мí, псé. Тó по трí, ч'етíри. Тó цéлу нóч' око тр́ла. Не имáло дé да затвóриш! Тó се правíло сáс онé лóце, се правíло. А ова́мо, коли́ба ти је. Без врáта, без нíшта. Тáј што ч'úва стóку, óн тý спíје.

Имáло ка бач'евина тáмо. И тáмо домáч'ица скупл'áла тó, блáгóту смо га звáле, за зíму.

Колиба била прáвена од рéж. Од рéж. Тáко нéкако шíле. Од јéне стране јén стáп, о[д] дрúге стране дрúги стáп. И тáко, шíле га нéкако. Já не знáм кáко тó га шíле. И напрáву колибу. И гóре овáко се сэстáви óна. Али сáмо да лéгнеш.

Имáло дóле дáске, имáло тáко ка дрáва. По ч'етворица тáко пренéсу га. Дé 'е стóка, тý колиба. Тó трло кэд носíле, тó по нýве. А тáмо, у Куркул'ицу, тó на јéно мéсто бíло. Тáмо немáле штó да гнóју. Тý бíла и бач'евина, тó што домáч'ица тý спремáла. Мóја мáма ишла тó. Бач'ица. И напýну кáцу са сирén'е. И по кáнту, двé, мáсло од^о кáјмак. Што бíло слáтко, што се мутило.

Бýч'ка се звáло тó у штó се мути. А онó дрúго што лýпа, буцáло.

А тó што се музло, кáко бéше? Ведрица што се музло. Дрвéна ведрица. И тáко се живéло.

Óпце се музле – стáвиш ведрицу и сáмо музеш. Свáки ч'обáнин што ч'ува, óн мóра да ти принéсе óпцу. И тí, сáмо – вíнге, вíнге, вíнге! Мóраш до врáта да сéдиш, јер óни брзе су млóго, ч'е изáц'у. Пóсле не знáш кýју си помúза, кýју нé.

Слáва ч'увá'а, мóј брáт. Óн пренéсе до мáме, мáма помúзе и пýсти тý напóл'е. Па дрúгу тáко, док помúзе свé. И кóзе и óпце тáко. И óн потргне врáта, и истéра óпцу.

Се óпце су óпце. Не мóжеж да познáш кýју си помúза, кýју нé. Óни по мáло млéко íмају. А кóзе íмају мáло вíше, али мáло пó слáбо. Али мóја мáма мешáла тó и тó, па бíло дóбро, бóгами. И млéко и сирéње. Сáмо нéмало фрíжидер. Данáс га укисéлила, јýтре дán врé. Кíсело.

Смо турáле у лyтике. Напýнимо лyтике са сíр млáд'т. И нарéдимо жíве лyтике, нарéдимо у кáцу, пýне сэс сíрен'е. И скýвамо пóслен млéко. И остáимо га да се олáди. Пóсле му стáимо сóли. Измéшамо, измéшамо, да 'е слáно, знáш. И тó га напýнимо. И онó, за некóлико дáна, тó се укисéле у нéга. Мóре, тó бíло сэс коломбóтњицу, што би рéкле, лепóта да јédеш. Сэс тó се живéло.

Млéко нé се ч'увáло.

А, тó смо пушч'áле у бунáр. Од увéч'ер ако нé га пýштиш у бунáр дóле, у тý ч'утýрицу дóле, óно до јýтре, вруч'ина кэд је, óно ч'е се поквáре. Него га пýшти дóле мáма, скрóз до вóде дóле. И тáко пренóч'и. И јýтре дán, кэт помúзе, га úзе.

СРЕДСКА (СТРЕЦКА, ЖУПА)

Богошовце

Десанка Жорић, рођена 1923.

Живот бив у Богошовце

А зар ме прósиле млого! Вeљо Вилипов у армуника ни свирав.
Из Мацови ме узеле. И ја сeм рeкла Прeдрагу: „Да се сликамо! Кeт се удадем, oћу да се сликам!” Сeм се сликала, жими-ти. Ми сeди слика тaмо, у Богошов^цце, у зид^т.

Нe-било млого свaтови. Нaши – Николету знaш, Тoтa Жорићeвa, и њoјeн мyж^и; Стоисав, oвaј Пaљов; свeкар ми. Пe[т]-шeс-дyшe аco билe да ме узeт. Али Вeљо Вилипов ни свирав oc армуника.

Пa близо било. У црква, тyј смo се вeнчaлe. Бoгo не вeнчaв, Пaвл’eвфски, Л’убисав^фкин брaт. Пaвлeв^фци oни билe. У црква у Богошoв^цце. Тyј сам се вeнчaлa.

Сeм живeлa лeпo. Лeпo сeм живeлa. Сaмo oвaј рaт^x не рaстикaв млого, сoг^к.

Смo рaдилe. Сeјaв Прeдраг вoћн’aци. Двa вoћн’aкa. Ти знaш јeн. Кo[д] тeбe тyј. Сл’ивe oвaкo, пyни. Дoлe, јe, у Брaтoвскo вoћн’aк. Тaмo, прeкo пyт, дe се иcкaчa из Богошoв^цце, и тyј имaмo вoћн’aк. Тy[j] је Дрaгaнoв, oвaмo Србoв. Oвeјe Стојнe гa дaв, вoтњичe oвaмo.

Сe рaбoтaлo. Млaди.

Кeт сaм дoшлa у нoвa кyћa, свeкар, свeкрвa, Млaдeн – дeвeр, Јoрдaн, Рoскa. Јeфa билa удaдeнa у Дoмaзeтoви. Oнa билa нaјстaрa.

Нe дaалe дa ги пeрeм нoгe. Нe се дoзвoлилe нoгe дa ги пeрeм. Ни Прeдрагу, ни дрyгaм у кyћa. Свeкар бив у Амбeрикa, и oн чoкeк, нe-дaв нoгe дa му се пeрeт. Никaкo. Нe. Ни свeкрвa. A свeкрвy сaм глeдaлa вишe. Свeкар yмрe мaлo пoмлaд. Oн. У сeдoмдeсeт и дрyгa гoдинa yмрe oн.

A a свeкрвa дoстa болyлa.

Дeвeри – Млaдeн и Јoрдaн. Oни сa у Смeдeрeвo. Oбaдвoјцa. Млaдeн yмрeв, имa пe[т]-шeснaeс гoдинe. A Јoрдaн yмрe пoбргo. Прeд Прeдрaгa oн yмрe. Прeдраг нaјпoслe yмрeв. Пoслe њи.

Тaкo, сaм имaлa двa дeвeрa и зeвy. Јeфa удaдeнa. Никoлeтa, стринa, и oнa ни билa млого дoбрa. Тoтa, ти знaш гy. Oвдe ги је Јaндрeјa, син. Oвдe, гoрe нa брдo.

Лeпo смo живeлe тaмo. Лeпo. Али сoг oвe нe-вaл’a. Нe-вaл’a oвe.

Смо имале имање. Жорићеви имале млого имање.

У Оцино смо имале. А тражи га јен Драгану, да га купи. Стојнино је Оцино. Стојна је удадена у Метковић.

Само јено парче смо имале у Оцино. А овамо све смо имале поред река: Довња-ливада, знаш ти; Брашовско, Дукагарица. Знаш ти, си носив сено оздола.

Лéпо било, лéпо. Прао. Смо живеле лéпо.

Од осомнаес године до седомдесет у Богошовџце. От седомдесет сам дошла овде. Ёве, десета година. Предраг кад умрев.

Ја сэм дошла пре^а да заратило. Сом дошла, Драган ме довозив за слава. Пречиста славиле. Увечер на слава смо стигл'е овде. После заратило. А ја не сэм видела никакве муке тамо. Не. Сам дошла порано. Али – све сам остајла. Замрзивач, фрижидер, машиња, шпорет. Све. Астал округли, лéпи. Све узеле. Тросет, двосет, све. Лустер – Србо ни купив, лéпи. И њéга. Скинале и завесе. Искидале. И све. Али све наши. Плањанци. Зна ги Загорка. Пупан ни вика: „Зна ги Загорка ко'и са”. От План'ане што пл'ачкале.

Дости тешко, Раде, дости.

...У Богошовџце сáге добро је. Загорка овде иде. Кут синови иде. Небојша ги има ћерку и сина. Овај има два-сина, Славиша. Била овде некња. Вика: „Никој не-не-дира. Живимо лéпо.” Али да идет по Косоо не-смет.

Пупан бив у Богошовџце. Ми вика: „Трчав јен Горњосевец, Десанке, по мене. Не-знам ко'и је, не га познаам.”

А бив и у Свэзду, у Драјчики. Ова' свира у армуника, Томе. Па реко, тое ги је брат Вэско. Брат ги је њ'ен. „Он – рече – трчав да ме види мене. У Богошовце де сам бив. У Довња ливада сом бив.”

А овамо, де-има воћ'н'ак више нас горе, не-бив горе. „Само, жалосно – вика – да гл'едаш. Трош је! Врата моа стаклена – вика – трош све!”

А Драган вика: „Мамо, не'е! Ја кэт сам бив, проз Рајкоа кућа смо ишле, али не-била скршена врата. Сэдала.”

Али после, овија некој други наишле. Де је опл'ачкано, све је опл'ачкано. Мене Дивна ми донела слике овде, све како опл'ачкале. Па и Драган бив тамо. Горе не'е дирнато, али доле – све је узено, све!

„Траве израснале у Богошовџце. Од Лазови надле – вика – не-може да се прође.” Драган како збори. Те све је улица трава. Он о'нав у Брашовско да иде доле.

...Не-биле ни напре лóше куће. Старе, ос плóче покр'јене.

Ќгњиште, доле сам пекла. Ќгњишта, ѳгњишта имало. Сáмо, нáше бíло тáко, лéпо. А јá, кэт сэм ишла у Абрáшови тáмо. У Абрáшови нaстрét-куђа ѳгњиште, гóлемо. А нáше бíло – тáко, кa до зíд^г, увúчено. Лéпо бíло. Ќцaк имало нáгоре.

Не дíмило. А у Ма́цови дíмило, дíмило. Гóјко кэт се жéњив, јá дéвојкa сам бíла, нé сам бíла удáдена. Ама тóе о[д] дíм нé-могло да спрéмет свáдба. Што дíмило, жими-тí.

А сéг дóшов жíвот лéпи. Ал'и што смо се растúцалe! Стрédен ни бíв жíвот.

...Ос парáменда смо óрале нáпре. Ќно íде, кa лóпата.

Знáш кaквó-бíло, парáменда? Кa лóпата. Пa др́во óвамо, др́вено íе. Дóле íе лóпата. А óвамо íе др́вено свé. Др́шке др́вене. Тáе др́шке сa да пóдизаш. Кэд óреш, дíзај, дíзај. Ако нé, се úдубa тáмо, и нé-можеш да гa íзвaдиш.

А мајкa-Никóлета, нáша, плáкала. Николíћева знáш тí дé сa. Ќна нé-знaла да пóдиза и ги се скр́шила парáменда. Нéма да óре. Јóво, Мíлe-ту Јанкóому óтец, дóшов и ги рéков: „Штó ти íе, брé снаó, штó-плaчеш?“ „É, да ми се скр́ши парáменда. Нé-могу да óрем сáк.“ „Éве, јá ће ти пóпрајм.“ Ќна кa лóпата. Дíза зéвн'а, дíза. Ќкречa. Нé кa плúг^к.

Пóсле, ос плúг^к кэт се óрало, бíло пóдобрo. Млóго бíло пóлепо ос плúг^к.

Се óрало ос вóлови. Нéмало кóњи. Ос вóлови свé смо óрале. Смо íмале мíје Брáтов^фско, Кошáриште.

Кэд íзóремо, тúчемо зéвња ос кóпачи, мóтике. Тúчи, тúчи гу, тúчи зéвња.

Ће влáчимо зéвња. Брáна ос тр́ње. Ќнае тр́ње што сa, нáпре смо гa вíкале тр́њинке, што имало на њí црне. Ђте, тáе. Пa ће гa óкратиш. Само мáло дóле да íма. Пóсле тúраш кáмењ на њí и влáчиш. Тáко се влáчило нáпре.

А сáк^г искóчиле др́љаче. А нáпре нéмало. Свé оз брáна се рáбóтало, жими-тí.

Нáпре се ж'нéло ос ср́п. Ће úватиш жíто ос ср́п. И óстáлаш рукóјђи. Ће бéреш рукóјђи и ос јúжица ће вр́жеш.

Јúжице се прáет от слáма. Од áрж^ш. Нaјдúгечки је снóп слáма, и од áрж^ш јúжице. И ће вр́жеш снóп. Се мúчила дúша. Пa на плéћи се нóсило свé. Пóсле на сáње смо нóсиле. Кукаљане знáш дé íе! Вíсоко. Гóре, дéдо ти íмав, Вéселин, тúј. Нáша бíла млóго гóлема н'íва, лéпо се рáбота. Ђ, тúј ос сáње. Дé нé-íдет сáње, мóраш на лéђa да нóсиш. А де íдет сáње,

на сање. А оно – прао надле проз таа лóјза. Док слéнеш дóле на пýт, нé-дај бóже! Мýчно било нáпре. Пóсле дóшло пóлэко.

Се мýчив нáрод^т, на лéђа се нóсило. Дé је под Óшљак! Гóре смо íмале јене-њíве. Од Óшљак нáдл'е да нóсиш на плéђи! Прос Пóлица док дóђеш. Гóре, јен-óра Мáцов. Па мíе више-тај-óра смо íмале н'íве гóре. Туј дvé смо íмале, више óра гóре. А пóгоре, јóш смо íмале под Óшљак, Кóнчарка гу вíкале, не-сам-íшла гóре у њá'а. Óва'е дóле се сé'ало, чéница и кóломоч се рáђало. Се рáђало гóре млóго.

Смо íмале и у Вíлишта. И туј óвес смо сéјале. Ћ[е] íдемо пáпраћ да вáдимо. Кэд је Вíдовдэн. Ће úземо лéба и ћ[е] íдемо гóре цéв-дэн вáдимо пáпрађи из óвес. Да очíстимо њíве от пáпраћ. Нé-може и óвес и пáпраћ да жн'éеш.

А кэт се жњéло, па кэт ће завршимо жéтва, смо кíтиле српови. Српови ће накíтимо ос цвéће, ос óвес, чéница ли, óвес ли бíло. Пóследн'о се жн'éло óвес. У Врбíлишта смо íшле. Врбíлишта ко[д] таа врба. Óвес смо сéале гóре. Да дóеш дóма, али да нé-збориш. Од жéтва. Цвéће и жíто смо врзале за снóп. И да дóеш да га дóнесеш, у áмбар да га тýриш. Од н'íва до áмбар нéма збóр. А кэт ће óстајш тóе, нéма вíше. Тóе нóсив^ф та' кó' жн'éв^ф. Кóа ће се зáтекне гóре на жéтва, óна ће дóнесе.

Богúбрада смо га вíкале.

Горње Љубиње

Мирсада Салковић, рођена 1964.

Свáдба

Ч'е доц'ет ал'íнари. Пé[т]-шес л'уди – свéкер, áц'о, дáјо. Тај од мýжа, н'éгуа фамíл'и'а. И ч'е дóнесет брава. И тај брав остáну'е куд бáбога мýега.

Вéч'ера се дáва ел'и рúч'ек. Ту'е вéч'ер јá нíшто не рáботам. Се кíти та' кóн'. Óвае другáрице мý'е што грáдет за кóн'а, óнае кíте грáдил'е. Свéкер óстаља што грáдет úзда. И им óстаља óн пáре. Л'éп ч'е јéдет. И óни íдет – áјт соз здравје. И мíе ги испрáч'амо.

É, пóсл'е бóја. Ѐсто тује тáке трајало, ал'и јá нé сом úкала. Сом нéч'ала.

Áјде, мýзика дóадет. Јá ка мláда не íскач'ам. Нáјпосле ч'е íскоч'им. У сóба мéне, тáко, јена-мáрама на глава. Мáвес јén. И другáрице ч'е пý'ет. И мýзика тáмо свíра. И пóсл'е, áјде да íграм. И јá сом íскóч'ила у двóр нáш. Смо íграл'е. Мýзика трајала до двáнаес сáат.

Ми турил'е таа боја. Руке ч'е ти вржет у марама. И у таа боја некуа, ка вода, обе руке. И они сви ч'е поч'ет – у, у, у! Ч'инет и боја турает. И завршено. Посл'е све народ'е све иде дома како-ко'.

А посл'е, другарице овае што ми са, оне останујет. Јено-десет другарице. Како-ко' има. И они спи'ет таа вч'ер код мене. Ч'е спи'емо сви заено. И посл'е момак а ч'е до'е, а не. А М'о бив т'га, се сч'ам ка д'нэска.

И посл'е ја сом искоч'ила мало, саат, два. И сом се вратила. И ту'е другарице, онае паре што остајв од ал'инари свекер, смо накупил'е а ба-нане, а ч'околада, а напор'итанке. Све то'е смо изел'е. И сабајл'е се д'нале другарице. И обич'а'је да се гради тиган'це. И они јел'е тиган'це. И отишл'е дома. Боја се завршила.

То'је било: ч'етврток ал'инари, петок боја, а у субота посл'е к'на.

У к'на 'е музика пазарена јопе. Свирает. А мене ме наредил'е у б'шч'е. Она ношн'а наша, б'шч'е. Све. Ја седим исто таке у ч'уше. И пу'ет она'е п'сме, зн'еш. А ти је јав за оца, за ма'тер, за брата, за сестру, за све ту'је, ови'е.

И посл'е доадет г'ч'ои на свадба. Кад доадет г'ч'ои, искоч'ает од момка. Искоч'ает н'егов отец, ац'о, да'о – сви пред г'ч'ои. Г'ч'ои свирет. И проадет куд муа-куч'а надол'е. И ја гледам, из дв'ор гл'едам. Идет прво на свадба. Д'ол'е играет. И'грает онае кола.

И посл'е, ка што иде од му'жа, та'ј народ, р'одбина, играет сви. И посл'е они, ка што са, доадет на к'на код мене. Ж'ене само, му'жи не. Ж'ене доадет и носет онаа постел'а. Код мене да пр'еспије постел'а. Два јастака, ч'ебе, ј'орган б'рач'ни. Све ка што има она ношн'а. Ц'ипел'е. Како-ко' има. И код мене донел'е. И јел'е л'еп. С'овре се турает. Се вика цел'о-село. И се једе л'еп. И ку'ј ч'е доц'е ч'у'ек л'еп да једе, има списак д'е да с'еди. И се б'ере паре, зн'ш. Сви упишујет тај што дошов^ф. И они с'едет, ми пу'ет мало. И они идет посл'е на свадба. Тае што са. З'ве ми бил'е, све од му'жовна страна, од му'жа.

И посл'е тамо, на свадба, исто г'ч'ои л'упает де са ови'е. А после г'ч'ои се врач'ает јопе на к'на. Доадет око десет саат. Л'упает на к'на овија г'ч'ои. Се игра. Све муа р'одбина игра, и н'егоа, од му'жа р'одбина. И'грает у дв'ор. И кад завршет з'дн'о коло, и они идет дома.

Е, посл'е се игра ос музика. И ја искоч'ам. У дв'ор и ја играм. И се завршуе, музика прек'ину'је до дванаес саат. Иде дома. Ја се врач'ам. К'на ми турает. Исто ка боја. Ту'је сви, К'ет поч'нет, зн'еш, ч'е те пок'ри'ет ос мавес о'згора. И сви к'ет ч'е поч'нет да викает – у, у, у! Обич'ај таке.

И јопе ч'е ти завржет рúке у некоји мавези, мавешч'ики. Отидет óви'е. Ч'е те óдведет óни гóре у sóба. Тú'е код рóда. У бабога. Ч'е те óдведет у sóба дрúга. И гóтоо.

Пóсл'е сл'эзам дóл'е ка да ништо нé-било.

Кóна се завршило. Другáрице што спи'ет, сáбајл'е кэт ч'е се дíнет, јопе тига'н'це. И óни íдет дóма.

Кэ[д] дóшл'е да ме узéма'ет мéне, дóл'е прво íграл'е код н'и. Гóч'ои. Бáјрак прво.

От плáдне, око ч'этири, пэт úвеч'ер, кэ[д] дóшле да ме узéмает мéне, ос јéнога кóн'а дóшл'е и ос кóла. Кóла у двóр úл'егл'е, па и кóн' íсто. Кóн'а га врзал'е тú'е нéгде. Јена-јáбука смо íмал'е у двóр. И сéге ч'экале гóре.

А јá нарédена свé. А док нé-дошл'е, мéне ме нашáрил'е óни. Свé у л'ице. Óни'е тóрено ч'úл'е. И јá ч'экам. Úл'егл'е кóла у двóр. Нáрот. Свáтои дóшл'е. Гóч'ои поч'ин'ает да лúпает. Íгра рóдбина мúа. Óтец нé-игра, ал'и брáт ми íгра, áц'ов'ци, дáјов'ци. Свí тáа рóдбина мúа. Íграет у двóр тúј.

Гóч'ои ч'е завршет. Áјде, гóтоа нúса. Гóтоа је, спрéмена.

Пíтает од мúжовна стрáна: „А мóжемо да крéнемо?”

Дóоди прво кóн'. Га натúарет. Кóфч'ек. Се тóра ствáри – бóшч'е тúје у нéга, пóстел'а што ми дóнел'е ал'инари. Свé тá' ствáри. Дрва – јено-трí цепáн'це, тáко се óстáља. Тú'е се óстал'а, кэт ч'е рóдиш прво дéте, па кóл'епка да ја градиш о[д] тáј дрва.

Тóе свé на кóн'а тóрил'е. Кóн'а из двóр га извáду'ет од мúжовна рóдбина, н'éгуа. Ч'экает дóл'е, на јено-мéсто, се вíка Левáн'ца. Íспрет кúч'а. И, áјде, гóтуа. Л'úди нáдол'е нис слúбице. И јá свé нарédена у бóшч'е, свé мáвес. Мóи плáч'ет. Бáбо, вíкамо тáта што ни је мáјка, сéстрe, брaтáнице плáч'ет. Ме извéду'ет у двóр. Íдет ис кúч'а свí по мéне до óборна врáта. И пóсл'е тúј ме úзима свéкер. И мéта пáре, шеч'эрч'ики. Преко кóла. Како-кó' ч'е úвати.

Úл'езам у кóла. Ос мéне брáт да úл'езе и от сéстра дéте јéно бíло. А вóзив од зéву сín. Тúј и жéна н'éгуа.

И íдемо. Нáрот'. Вíкает: „Мáшала! Нáша 'е!”

Рóдт се врáч'а. Свéкер остáнује. И вíка: „Áјде, нека ми бíне айрл'ија свé!” И óтец мó': „Алал да 'е ч'ините!”

Нáтамо се íде по пúт. Кóла застáнујет, па гóч'ои лúпает. И дур кэ' ч'е стíгнемо, гóч'ои не престáнујет. Рóд' тúј. Сéдет.

Пóсл'е дóадет. Ме úзел'е. Áјде сéга дóл'е. У sóба ме úвел'е, у тáа, прво у глáвна sóба. Áјде сéга да дрéмем. Под мáвес. И пúјет.

И по́сл'е ме у́вел'е у одáич'е. И сáге ч'е́кает младо́жен'у да пу́штет.
И младо́жена доáди. Га пу́шч'ает.

ПОДГОРА

Скоробиште

Нурко Бајра, рођен 1961.

Којна́ч'ич'а, срч'áл'ије

Кэ́т сэм биф ми́цково дэ́те, сом íграф којна́ч'ич'а, срч'áл'ије. Кíс ч'е на́прајмо и ту́ј ч'е ста́ймо, којна́ч'ич'а ч'е íграмо.

Со п'рс се га́ц'а ва́ке, ва́ке се на́праи. Со п'рс тíја се на́праи, се га́ц'а то́ј којна́ч'ич'а. Ел'и ч'е ста́ймо ко́ске от ко́шул'а, от па́нтула, од о́вија. Ч'е ста́ймо íсто ко́ске, па со ко́ске. Ел'и з'рнца од гра́. То́ј ч'е ста́ймо íсто на кíсе, па ч'е íграмо со то́ј. Кэ́д не́ма којна́ч'ич'а, ако не́маш па́ре за то́ј, ако не́ ни о́стајл'е ма́ти ел'и ба́бо, ч'е шу́тимо то́ј, ч'е шу́тимо – то́ј се ви́ка ч'е шу́тимо од о́вија, ч'е т'рзамо то́ј, ч'е шу́тимо, и ч'е ста́вамо на то́ј и ч'е íграмо сос то́ј. Ч'е тíјамо.

...Се л'у́тил'е, како-не́! Кол'ико-пу́т ч'е не íстепаф^в по́сл'е кэ́т ч'е до́еф. Погóтово ако ви́ц'иф^в – но́ва ко́шул'а се прíмети. „Јóпе си íс-кинаф то́ј! Да íграш! Не́ се опамéтиваш! Ни́што не-тí-тија” Ел'и пру́т, е́л'и ва́ке ч'е не íшф'ркаф – е́л'и со пру́т, е́л'и со ру́ке... И то́ј ч'е тíја.

Тóпка

Смо íграл'е и то́пка. То́пка: ч'е се поде́л'имо ва́ке у две-гру́пе ел'и јéн ч'е шу́тира. У двóр ч'е íграмо ту́ј. Ч'е тíјамо и ч'есто ч'е иск'рши́мо ц'áмови. Ц'áмови ч'е по́пац'аф^в. То́ј бíло íсто, ч'у́тек јóпе ч'е изéдемо за то́ј.

То́пка у п'рво вре́ме бíла пра́ена од^з, от к'рпе. От к'рпе, та́ке. Ўнтра никое-к'рпч'е ч'е ста́ймо, да не бíде те́шка мло́го и да не у́дара. По́сл'е јóпе то́пка, ал'и дру́га, кúпена у гра́т^д. Ч'е ни кúпив^ф, ба́бо и ма́ти ч'е ни кúпиф^в. И та́ја то́пка ч'е тíјамо.

Шкóла

У шкóла сом бíf^в. Мáло у Скорóбишта, мáло у Дóјница. Две-гóди-не у Дóјница. Мéсто у шкóла у Скорóбишта бíло мáлово па не прáтил'е у Дóјница.

У трéч'и и ч'éтврти рáзрет.

У Дóјница ч'е не тéра, знóm, јен-нáставник. Неомí'ене ч'е íдемо у шкóла. Ч'е не тéра: „Ајде нáзач' да се омíјете!” Мí'е нé смо знóл'е тóга. Јóш рáч'унаш тóга – б'рго сабáјл'е. Т'рч'и, шл'áпкај се со тíја, на мíнус дéсет. Свé дрómци („леденице") ч'е ни íзраснев^ф на л'íце док стíгнуш у уч'ионица.

Стóка

Стóка смо íмал'е. Смо íмал'е кóкошке, пíл'ич'а. Смо íмал'е, знóm, од óвија пóкрупна стóка: кóбила, мáгаре. Кóн'а нé смо íмал'е. Крава нé смо имал'е. Смо íмал'е óфце и кóзе. Јáрич'а. Тóј знóm јá.

Со брáта ч'е íдемо на прóл'еч', овáке, кэд је јóш... нéма тóл'ико тíја, па да б'рсти. Ч'[е] íдемо ч'е ге пáсемо јáрич'а. Тáмо из^з Цáрина, íз^з гóре – Лáзина се вíка више Скорóбишта. Плóч'а, Лáзина и Цáрина. Према Дóјница Цáрина. Тúј мíје íмамо никóл'ико л'íваде, двé л'íваде, двé бáшч'е тáмо у рéка. И ч'[е] íдемо ч'е ге пáсемо, тúј се тíјамо. У áприл ч'е ге зéма ч'óбанин, у сéло шо бíло тó^ј. А мí'е до тó^ј врéме – фéбруар, мáрт – док нé се нáјде, мí'е ч'[е] íдемо ч'е ге пáсемо. Пóдоб-ро мл'éко да бíне.

Ч'е ге тéрамо ел'и ч'е ге в'рзaмо за óглафч'е. Óглафч'е ч'е гим нáпрајмо мáлово. И ч'е ни пóбегне никој-пúта. Јóпет íсто. Ч'úтек дóма. Знóш шо тé-ч'ека. Мíје ч'е тíјамо. Ч'е úземо... Мí'е смо íмал'е лáсти-ци, óвија прáч'ке шо ге вíкаф. Ч'е úземо кáмене, ч'е напúнимо ц'éпови и ч'е тéпaмо óвија гóлуби, óвија костóфч'ич'а, óвија врáпч'ич'а. Сéфске шéрл'ије. Ч'е тíјамо. Ч'е гáц'амо и ч'е се занéсемо. Стóка сáма. Стóка... Ч'е го онéсемо јáре ел'и ч'е го в'рзaмо. Никoј-пúт ч'е íскрши никoа-нóга óно. Тíја óч'е да пáсе, нéма слóбoдa. Мíје, јóк! Ајт'а! Ч'[е] íдемо! Врáпч'ич'а! Пúне ц'éпои кáмене и гáц'а' со лáстик. Тíја!

Никo-пúта смо ге јéл'е врáпч'ич'а. Ч'е п'ржимо никoј-пúта, ч'е тíјамо. А никoј-пúта нíшто. Ч'е ги дáдемо кúч'ич'ам. Да кáжемо дóма: „Еве, смо гим нáпрајл'е рúч'ек дóбар!”

Да íмаш нíкое задóвол'ство свóје.

Кэт смо íшл'е по стóка, л'íсице смо виц'íвал'е. Вúкови нé сом вíдеф^в нíкат^а. Л'íсице. И смо виц'íвал'е л'éскарке („веверица”).

Л'ескарке смо виц'ивал'е ч'есто. Једеф тој ж'ирови, тој што најдеф од óвија, од^о д'убови, о[д] тој што т'ијал'е. Ел'и од^о óвија што остáнало – од л'ешнике, од óра'е. Једеф тој плóдови. Тóј смо виц'ивал'е.

Ч'есто íмалогáврани, óреф. Тóј íмало ч'есто тáмо. Тóј костóфч'ич'а. Н'е'е мáлово. Ка гóлуп. Нájвише íмало тáмо у Цáрина, код рéка. Нájвише íмало тáмо, по тој ш'уме. Мóј брáт, óвај пóстар што је, óн б'иф б'ш мáјстор. Јá ч'е му бéрем кáмч'ич'а, óн ч'е ге гáц'а. Мáјстор б'иф за тој. Мáјстор за утепíване. Свáки д'он по никóл'ико костóфч'ич'а ч'е ге тáмани. Цáрне б'ил'е. Мóжда íмал'е по н'ишта др'уго, вáке т'уј. Н'икое п'ерко ка бéло, ал'и цáрне б'ил'е... Т'уј н'игде, ка гóлуп. Ш'ироке кр'ила íмаф, ка óреф.

Јáрич'а смо íмал'е.

Кэт ч'е íскрши јáре нóга, ч'е нájдемо, ч'е одмóтамо ел'и ч'áрапч'е ч'е г'рнемо, ел'и вáке н'ико'е ч'е иц'епамо, н'ишта от кóшул'а н'икоа, иц'епамо н'икоа ка лáтица, и ч'е му в'рзaмо нóга до дóма да ст'игне. Пóсл'е ч'е го нóсимо у нáруч'е. Двáјца ч'е го нóсимо до дóма. И дóма пóсл'е, мáти ел'и стáрка, јóш б'ила ж'ива, ч'е го прéвијаф, ч'е го т'ијаф. Ел'и н'икоа-жéна от сéло, ако знó пóдобро, ч'е га в'икнеф нóзју: „Ајде! Дéца иск'ршил'е јáрету нóга.” Да га прéврза, да га стáи, да га нáпрај сос тој. Сос тој плáтно н'икоје.

Ј é д е н ' е

Шáл'ина

Се јéло пéч'ен л'éп^б дóма. У зíма íмало л'úтике цáрвене. Унутра ч'е стáиш шáл'ина¹⁷⁸. Шáл'ина ч'е стáиш у л'úтика, а л'úтика је цáрвена. У н'éго ч'е го стáиш, íма тáа вóда, што је ка прéсул', ка вóда што се стáи, у г'рнец. Г'рнец је од зéмна. И сéди óн ел'и гóре у к'уч'а ел'и на тáван. Т'уј т'ија...

Мáти знá кáко се праí шáл'ина. Ч'е го п'итам, ч'е го п'итам да ти кáжем.

Се ч'úва н'икое-врéме.

Кэт се праí со шáл'ина, се íзвуч'е тáа рéпурка отóзгора што је, свé из нóјзи тој сémке се íзвуч'еф^в и се óтвори отóзгора. Се нáпуни óна со тáа шáл'ина. Тá'а шáл'ина да нé би испáнала от стрáне, се рéц'а л'úтика јéна по јéна. Тáј шáл'ина н'ико-п'úта ч'е íстеч'е мáло. óна нé-може да сéди свé у л'úтика. Ал'и тáке сéди. На в'р се стáи јéн ка кáмен да го

¹⁷⁸ Шáл'ина „Цeђено кисело млеко којим се пуне паприке за зиму”.

д’ржи. Ел’и камен, ел’и д’рво. И от’згора ч’е го в’рзеш со конопч’е н’кое. Ч’е го в’рзеш и ч’е го стаиш тамо до зима. И у зима го от’вораш, го тијаш. Т’ој било д’бро.

Крушке

Смо имал’е мије крушке. Исто се ставала т’ој... Исто вода ч’е гим стаиш, бес ш’еч’ер. Вода ч’е гим стаиш. Т’о је д’вје крушке. Ге зн’ш т’и. Ч’е гим стаиш вода исто таке – ел’и каца ел’и г’рнец. И с’еди зима. На таван ч’е го д’немо каца г’оре. У зима се скинев^ф крушке. И се пије таа вода. Вода је ка кисела, ка вино дојде. Те спаси од овија назеби, от кашлен’е.

Ч’е викам од ма’тер: „Дај тамо о[д] т’ија!” Ч’е ти м’етне јен-ко’мат с’ирене у л’еп.

Месо

Месо. Се клало ел’и ч’е дојдеф н’икоје. Код нас имало у село никое-л’уц’и, у зима доац’ал’е. О[д]-дека-бил’е, от’здола н’икои, испот пол’е н’икои, не-знам ни ја о[д]-дека-бил’е. Т’ој н’кое л’уц’и, А’рнаути. Које бил’е? Ё, они ч’е дојдеф, два ч’овека, со т’ој се бавил’е. Ч’е д’несеф они т’ој месо, т’ој у јесен било. Ка^т ч’е заладни ма’ло. Да не се исаби месо. И они ч’е доеф, ч’е кол’еф, т’ој о’фце л’и, краве, јунице. Ч’е доеф, ч’е кол’еф, ч’е тијаф. И даваф пој’ефтино д’оста. Ако не’маш д’оста о’фце т’и, о’ч’еш да ге задржеш можда за вуна, за овија, и неч’еш т’и да кол’еш, него ч’екаш н’и да доев^ф, и од н’и ч’е купиваш. Ч’е купиваш. Они д’оста бил’е пој’ефтине. Ч’е ушпараш ма’ло.

И посл’е ге с’ушиш вис’енице. Со сол’ да ге с’ушиш. На таван ч’е го д’неф г’оре. Ја у таа ст’ара куч’а, још ни с’еди г’оре на таван. Г’оре ч’е т’ија, и ч’е се с’уши г’оре. Со сол’. Шт’о више сол’ да има. Ви’ка – да ге к’рмиш ка о’фце, ка живе к’т са, да ти с’еди месо по’више, да не се исаби т’ој месо.

И зима к’т ч’е доје, мије ч’[е] и’емо со ношч’е и ч’е с’еч’емо. Ч’е уземо и ч’е с’еч’емо т’ој месо.

И’мало да се с’уши и со о’гин’ и без о’гин’. О’вија било без о’гин. По ма’ло се с’уши, ал’и по’добро је. Ви’ка – со о’гин’, оно на б’рзина, у’нтра ост’анива с’ирово.

Без о’гин’. Г’оре на таван ч’е го д’немо. Са’мо – ви’ка – да не-бине на з’емна, да бине на д’иреци. На т’ој д’иреци ч’е ге т’ијамо, сос конопч’е ч’е ге в’рземо. И они висиф^в таке. Ајт, о’фца неје т’ешка, две-три т’ој вис’енице ч’е ге обесиш т’уј. Посл’е со ношч’е с’еч’и по ма’ло, ј’еди, ј’еди.

У л'это не-сэ-јело мэсо млóго. Бајрам кэ^т ч'е дóјде. Ёл'и Ц'урц'евдэн. Код нас и Ц'урц'евдэн се слави. А ваке, како-кóј има, вéч' не-пуно бóш. Нэ-пуно, не-сэ-јело бóш прéвише.

Л'ép

Л'ép се пéкоф. Мије смо íмал'е јена-вэрига гóре у кúч'а. И два кáмена от стране. И мије, тá кúч'а кэт смо га кúпил'е, тáке остáнало. И тúј ч'е стáимо и тáке ч'е пéч'е мáти тáј л'ép. У црéпна. Отóздола ч'е нáпрај жáр. Пáмтим. Сэг^к жéни ги вíкам, óна: „Нéе тó' врéме вíше, прóшло – вíка – тó'!”

Црéпна стáиш и отóздола íспот брáшно да не фáти за црéпна. И отóзгора íсто. И лé'п је! Нíшто не-тí-треба со тáј л'ép. Вáке да го јé-деш. За мéрак.

Сáч' је отóзгора. Од жéл'езо сáч' отóзгора се стáва. Ч'е се пóдине л'ép мáло. Ўнутра ка шúпел' мáло. Нé-може да се мéри со нíјен, со дрúги – нé!

Сíрен'е

Сíрен'е се прáи од мл'éко. Се прáи тáја сíрутка. Сíрутка се укíсел'и со мáја. И сéди óна. Се в'рзива у тóј бурúмлаци¹⁷⁹. И у нéго се в'рзива вáке, се стéгне вáке и се ч'éка да íстеч'е тáја сíрутка, тáа вóда да íстеч'е дóл'е. И óндак го в'рзеш. И сéди никое-врéме. Никóл'ико сáата, нé-знам јá кóл'ико бóш тáч'но. Кэт ч'е íстеч'е тáа вóда, дóбро стíсната, сíрене сéди да се сúши. Ако је л'это, на слúнце. Ако је зíма, ўнутра ч'е бíде, на пенц'эрч'ич'а. Д'рво да бíде íспот. Кáмен, жéл'езо – нé.

У стáре кúч'е у свáки пéнц'ер íмало д'рва. Шíрок зít^д, гóл'ем бíв^ф тáмо, пéнц'ер до крáј тáмо. О[д] дáске нáпраен тúј. Ѐма тúј да стáиш íсто и óвија свé: оклáгије, корíч'ич'а óвија за мéсене л'ép. И тúј сéди и л'éген, дé се стáва вóда. И тúј сéди тóј сíрен'е. Да го úдари слúнце. Пóбрго да бíде.

Мáгаре

Мáгаре ни бíло ка и свáко мáгаре, шо вíкаф^в, нéстреч'но дóста. Што се вíка и дэнэске – ка ч'óвек шо нé-слуша, го вíкаф – мáгарец. Нé-слуша ка мáгаре.

¹⁷⁹ Бурумлак „Танка бела тканина, марама, у којој је сирац који се педи”.

И смо бил'е дол'е, пошто имамо зéмн'а дол'е у пол'е, испод Л'убижда дол'е, према Призрен дол'е. От Скорóбишта има дéсет, пéтнаес килóметра. И смо бил'е надл'е, јá сом бив^ф мáлов^ф, сом имаф мóжда сéдом, óсом гóдине. И мáти ми вика: „А ч'е јáнеш мáло?” „Ај, ч'е го јáнем” – реко. „Нé-можеш да идеш дáл'еко до дол'е” – вика мáти.

И кэт смо прóшл'е Л'убижда и цéста према Сýва Рéка, кэт смо прóшл'е надл'е, до нíкое врéме мáгаре идеше дóбро. До нíкое врéме нíшта не-мý-беше. Кэд^т одјемпúта зáпрцна. Се попáлави. Крéна тáмо. Јá, како сом му д'ржав^ф прáч'е, нóге вáке, кэ^т ч'е ме мéтне на óвија. И нéч'е да стáне јóш. Викај по нéго. Мáти т'рч'и. Јéдва тáмо никој-ч'óвек го фáти, го тíја. Вика: „Вáше л'и је?” „Нáше” – вика. – Д'рж го – вика. – Ёте, дéте да ми úтепа!”

Дол'е јá. Нé сом се úдариф^в тóл'ико. Вíше сом се úплашиф^в. Сом се úплашиф^в мlóго пóсл'е. Вáке сом се трéсоф^в, ка прúт што вика.

Мáти пóсл'е вика: „А ч'е го јáнеш јóпе?” „Нíкат! Пéшке пóлэко. Вíше нéма.”

Кóбила

А со кóбила...

У грат^а се ишло нáпре. У стрéда. На пáзар. И смо ишл'е. Нéмало ни аутобус тэга, нíшто нéмало. И смо ишл'е сос тáа кóбила. Óна мáло пóслабо видела на јено-óко. И смо ишл'е нáдл'е дóбро. Нáдл'е натовáрене д'рва, се продавал'е д'рва у град^т. Прóдала мáти д'рва и кúпила нíшта, вáке, за кúч'а што трéба.

И нáгоре да дóјдемо. До Л'убижда рáвно је. Од Л'убижда нáгоре тра́пно је према Скорóбишта. Спрáм нáгоре вáке је. И мáти вика, а јá – ми бíло стрá, од мáгаре сом пáнаф. „Нé, јáни го, јáни га кóбила – вика. – Јáни го!” И гóре дóбро сом ишоф^в до нíкое-врéме, до испот сéло, до мéсто што се вика Млáка. Дол'е има јéн ка пóток вáке, и пúт иде до н'éго. И одјемпúта, тúј се рóјла зéмн'а. Нíкое ка кл'ишиште, што се вика по óвдешн'о. Била нíкоа вóда, млáка има. Ка млáч'инка. А вéч' пóч'ело тэмнина. Кóбила да ти стáне со тáа нóга вáке на крај, до тáа млáч'инка, ка што бíло тáј кáф^в. И да ти се зáсэпне дол'е. Прáво у пóток тáмо. У пóток дол'е, пе[т]-шес мéтра нáдл'е. Дúбина. Рúпа нáдл'е. Не-сум-држаф тóј прáч'е, от сáмар тóј што са јúжина, тóј што се тíја, не-сум-држаф нóге на прáч'е. И тó' бíло дóбро. Да ти пáнем нáтамо и на дрúга стрáна. А мáти ишла, óна, имало јóш-нíкое жéне, натовáрене сос тóј бíсаге, сос кóн'и, óна ишла мóжда јено-пéт мíнута по мéне. И кэт видела – кóбила дол'е! И óна вика: „Нурко! Нурко!” Јá тáмо сом стáнаф^в. „Ёве сом óвде”

„Па шó-тражиш дóл’е?” „Ёве, кóбила ме обáл’ила” – рéко. „Па кáко?!” „Ёте! Пáнала дóл’е и ме обáл’ила. Ёве, овáмо сом.”

Свóј јén бив^ф т^ј. Кúртиш му бíло íме. Дóшоф. „Кúртиш, амén извади-ми дéте и óвија отóздóла. Нé-може да пријде дóл’е.”

И óн извади, тóј, мéне ме извади, у нáруче ме изнесе. И кóн’а пó-тај пóток нáгоре до-дека-бíла тáа ка рáвница, до дéка д’ржала, по тáа јáруга док не изл’енаф гóре со кóна. Вáке нíшта нé се иск’ршило. Јá сом се úплашиф јóш јén пúта.

Гора

Н. Н., рођена 1930.

Вúк и л’íсица

Ѐмаф јен-вúк и јена-л’íсица. Вúк биф дóмаћин. Со л’íсица брát. Л’íсица дóма рабóтала óна. Сóбрал’е, дéмек да рéчеме, мáсло, úрда, свé тíја, и за зíма го дíгнал’е. Óна рéкла:

– Вúке! Ме вíка’е да нáзујем.

– Та ка ће нáзујеш, л’íсице?

И óна óшла. Ка óшла, óна óшла каћићíћата да ге нáчне. А óн, бáј-куш, сéди при óгин’от, чéка л’íсица да дó’е.

Л’íсица óшла, нáзуала тáмо и дóшла. И ка дóшла, рéче:

– Л’íсице, а дóјде?

– Дóјдо, вúке.

– А нáзуа?

– Кáне. Нáчмач.

Ге нáчнала каћићíћата.

Па некој врéме посéјала шо посéјала. И óна рéкла:

– Вúке! Óј!

– Та-кој-тé-вика, л’íсице?

– Та нéкуа рóдила – рéче. – Ме вíка’е да нáзујем.

– Ка те нaóђа’е свé-тебе?

– Шó-знам – рече. – Ка ме нaóђа’е, ме нaóђа’е – рече. – Ћ[e] íдем да нáзујем.

Е, óшла. Óн сéди тáмо. Óна óшла и каћићíћа ге преполóбила. Шо сóбрал’е. Се нáјала и дóшла.

– А дóјде, л’íсице?

– Дóјдо, вúке.

– А ге нáзуа?

– Кáne. Прéполош.

И нéкује врéме сé'ала. Опóсн'ела, па ће íде.

– Вúке! Óј!

– Кој тé-вика, л'íсице?

– Та кој мé-вика, огрубéнице? – рéче – Рађаје – рéче – па ме викае да им зúјем.

И óшла. Ка óшла, ге ол'íжала каћићића. Ге тúтнала. Се најала и éво га, дóшла.

– А дóјде, л'íсице?

– Дóјдо, вúке.

– Ка го нáзуа?

– Отрkáљеш Вáљеш.

– Кáко, бре л'íсице?! Ка им ге нáођаш имín'ава?

– Тá-ка-ће-им-ге нé-на'ем! Убавé-им-се јáко. Ка шо се рађаје, тáке им зúјем.

Сéдет. Л'íсица рéче:

– Ме тéкнало – рéче – да вáриме кáшица.

Свáрила кáша.

– Д[а] íдем мáсофце да зéмем.

Óшла. Се врати́ла. Вика:

– Вúке, свé шо си нáшоф, дур сум зúала, си íзеф^а!

Сé[г]а му се тúари н'éму.

– Вúкé, свé си íзеф. Шó си нáшоф, си íзеф^а!

– Нé јá!

– Тí!

– Нé јá!

– Тí!

Се закáрал'е. И јáл'е тíја, кáшата га íзел'е.

Л'íсици рéче вúк:

– Тí си ги íзела. Óја – рéче – бóш си зúала, тí си зéла! – рéче.

– Нé јá, вúке! Јá дур сум зúала, тí си јáф^а! Е, áјде – рéче – ће ил'éземе на рíћено, ће се рашéтаме. Ће ме дíгнеш нáрамо, нé-можем јá.

И га дíгнаф.

– Бóл'ен нóси здра́вогo, бóл'ен нóси здра́вогo.

Љáј сé[г]а! Óна сеа здра́ва, óн бóл'ен! И л'íсица нáрамо.

– Л'íсице, шó ти је, шó-збориш?

– Во нéсвес, вúке. Бóвна сум. Во нéсвес збóрим.

– Та ка ће-биде тáке?!

И дúри ћеф го извáдила. Ке íмала ниет да íде. Га óнесоф.

– И – л’исица рече – тамо ће се исéреме. Чијé-говно је по́мрсно, то́ја го íзеф^в.

И ошл’е до рíтће, та́мо. И о́на се íстрала, а и о́н се íстраф^в. И о́на от по́т-н’его се́бе, о[т] ту́је ву́ку. Ге замéнала.

– Ву́ке, – рече – по́љај ге свáтои!

Ву́к ће по́ља сé[г]а и свáтои. Ка по́ља свáтои, о́на во дупка. И о́н се сл’éтни и за́-нога га фáти. И о́на му вéл’и:

– Пушћи ко́рен, фáти но́га! Пушћи ко́рен, фáти но́га!

Пушћиф^в но́га, фáтиф ко́рен. Тéгн’и, ву́ку, ко́рен, тí!

– И не бíдује! – рече ву́к.– На вéк шо ће на́јдем, ће изéдујем. Л’исица во́љко ми íзела мéне, ће изéдујем сé[г]а ја́.

Íди, íди. На́јди јéна о́фца.

– Ё, о́фцо, – рече – тéбе на́јдо, тéбе ће те ја́дем.

– Та ка ће мé-јадеш мéне? – рече – Јá сум бр́цкава – рече. – Да íдем од бу́љук да ти о́дберем, а ти ме за́чекај о́вде.

– Ако се за́баиш?

– Ако се за́баим, – рече – ме вíкни: Пáтило!

О́шла ке кр́дара. Се за́бајла о́фца. О́тишла и пáсе. И о́н:

– Пáтило, Пáтило!

И о́на вéл’и:

– Да не сум пáтила, не сéнујем о́фчару до ста́п. Сум пáтила те сум сéнала о́фчару до ста́п.

– Ё – рече ву́к – на вéкоф шо ће на́ем, ће ја́дем. Ме íзмами и о́ваја. Ка ме íзмами! Не бíдује.

И íди. На́јди јéна ко́била.

– Ё, ко́било, тéбе ће те ја́дем.

– Ђе ме ја́деш – рече. – Та́ко мéне ми íспуни јен рабíјесет по́токош. Па по́сл’е сéни, ме јáни.

И он сéнаф. А́мин. И о́на ка му дáла со чíфте – у́дри, у́дри, у́дри! И о́шла. Ву́к о́станаф.

– Брé! – рече – Кáква ра́бота о́ваја бí. Е на вéкоф^в шо ће на́ем, ће ја́дем.

Íди, íди. На́јди јéно ма́гаре.

– Ё, ма́гаре, – рече – тéбе на́јдо, тéбе ће те ја́дем.

– Та ка ће мé-јадеш мéне? Тí – рече – мéне ме јáни, те вíка’е во сéло, кмéт да те ста́ет.

Го јánaф. На ма́гаре јánaф ву́к! Тэ́ка, тэ́ка. Коа вíдел’е ву́ка на ма́гаре. А?! Та шо ће-бине сé[г]а?! Му íл’егл’е со со́че. Го у́дрил’е. Тéпај, тéпај. И сé[г]а цичéећи, о́н во дупка.

– Ја – рече – ка сé-напрај и кмёт и о́ца. Мéне – рече – ни ма́ти оц́иница да ми б́ила – нé; ба́бајко да ми б́иф – нé! А ја ка сé-напрај – и кмёт и о́ца! Свé се на́прај!

Радивоје Младеновић

МЕСТОИМЕНЈА В ГОВОРАХ ЈУГО-ЗАПАДНОЈ ЧАСТИ КОСОВО И МЕТОХИЈИ

РЕЗЮМЕ

1. Монографија *Местоимена в говорих југо-западној части Косово и Метохије* представља општенности диалектне особености територије сербско-македонског етнојезиковог пограничја, в центре которой расположена гора Шар-планина. На этой территории и в прилегающих к ней районах в течение длительного времени происходили языковые, этнические, этнографические контакты, в результате которых сформировался ареал с богатой диалектной композицией. Отдельные говоры данной области являются переходными между сербскими и македонскими.

Следствием встречи двух южнославянских комплексов стала некоррелятивность в эволюции отдельных сегментов языковой структуры. Композиция говоров, связанных общими изоглоссами, указывает на генетическую связь с сербской или македонской системой диалектов, но одновременно также иллюстрирует переплетение генетически и типологически различных языковых систем.

На формирование современной диалектной композиции говоров в юго-западной части Косово и Метохије прежде всего повлияли природные условия горы Шар-планина, где доминируют пастбища и скотоводческое хозяйство, что способствовало контактам славянских и неславянских народов. Северная сторона Шар-планины, богатая водой и травой, была привлекательной для скотоводов с южной стороны этой горы, а также для скотоводов из более далеких областей, что вызвало миграции из южных македонских районов к северной части горы. Миграционное движение с юга и его различная интенсивность отразились в идиомах юго-западной части Косово и Метохије, повлияв как на

судьбу некоторых местоименных групп, так и на общую структуру ряда говоров. Так, наличие высокого процента переселенцев, говорящих на южных македонских говорах, в области Гора обусловило развитие языковой системы как периферийной западно-македонской. Система местоимений также была преобразована по этой общей модели. С другой стороны, в области Средска миграционная волна из македонских районов и ее воздействие ослабевали, поэтому в данных говорах сохранилась призренско-южно-моравская основа, хотя и с проникновением морфологических и фонетических македонизмов.

Миграции из областей Гора и Средска к южной Метохии представителей северо-шарпланинских говоров, которые уже были преобразованы, повлияли на распространение македонизмов и на данной территории. В системе местоимений говоры, принадлежащие к призренско-южно-моравскому типу, пережили частичное воздействие западно-македонской системы местоимений, хотя и не подверглись детальному преобразованию (преобразование качественных и количественных местоимений, наличие факультативных форм *некој, никој, свекој, свешто*, сохранение старых форм типа *мојега, мојему*; преобразование системы указательных местоимений).

Преобразование системы местоимений в монографии рассматривается на широком фоне сербско-македонских языковых отношений.

2. Положение юго-западной части Косово и Метохии как области сербско-македонского пограничья повлияло на формирование девяти говоров с большей или меньшей степенью подобия, которые объединяются в два корпуса.

а) Призренско-южно-моравский тип говоров:

Город П р и з р е н (призренский городской говор);

город Д ж а к о в и ц а (говор Джаковицы);

область П о д р и м а (подримский говор);

область П р и з р е н с к и й П о д г о р (подгорский говор);

область С и р и н и ч (сириничский говор);

область южное Косово (область рек Неродимка и Лепенац, южно-косовский говор).

Говоры данного типа формировались в низинных районах южной Метохии и южного Косово, за исключением сириничского говора, который представлен в восточной части северо-шарпланинской области, связанной с южным Косово долиной реки Лепенац. Говоры этой подгруппы объединяются в один ареал на основе развития ряда общих

изоглосс призренско-южно-моравского типа, на что указывает и состояние системы местоимений. Сириничский говор несколько выделяется из данной системы, т.к. обладает рядом черт северо-шарпланинского типа.

б) Северо-шарпланинский тип говоров:

Область (жупа) Г о р а (горанский говор);

область (жупа) С р е д с к а / Ж у п а (говор Средски);

область П о д г о р а (подгоранский, прекокамский говор).

Говоры данной подгруппы связаны рядом общих черт, которые отдалают их от говоров призренско-южноморавского типа и сближают с соседними западными и северо-западными македонскими говорами. Вместе с тем, между северо-шарпланинскими говорами существуют большие и значительные различия.

3. При анализе языкового материала в исследовании рассматриваются морфологические свойства отдельных местоимений и местоименных групп. Особое внимание уделяется дистрибуции форм как в определенном говоре, так и в подареале (призренско-южно-моравском или северо-шарпланинском), а также по соотношению с ситуацией во всей юго-западной части Косово и Метохии. Следуя принципам ареальной лингвистики, мы рассматриваем выявленные формы и их дистрибуцию на широком фоне соседних славянских говоров и языков.

4. В данной монографии рассматриваются отношения в системе местоимений в сербских / славянских говорах в Призренской котловине, северной части Шарпланинской области и в южном Косово на момент до июня 1999 года, когда в результате насильного выселения сербского / славянского населения этническая и языковая картина Косово и Метохии была изменена и когда число говорящих на сербском языке значительно сократилось, а целые области остались вообще без сербского населения. После июня 1999 года в области Призренский Подгор сербов больше нет; в области Подрима незначительная часть сербов осталась в нас.п. Ораховац и Велика-Хоча; в городе Джаковица сербов нет; в городе Призрен проживает около тридцати сербов; в области Средска осталась часть жителей-мусульман, говорящих по-сербски, и несколько десятков православных сербов; в области Гора число жителей (горан) сокращено наполовину. Мусульманское славянское население в четырех поселениях к востоку от г. Призрен, в области Подгора (подгоране, прекокамцы) не было охвачено массовым выселением. В нас.п. Уроше-

вац сербов нет, в деревнях в южном Косово от нас.п. Урошевац до нас.п. Качаник сербов нет. Несмотря на выселение, в области Сиринич сохранилось около десяти тысяч сербов; кроме того, в данной шарпланинской области населилась небольшое количество сербов, изгнанных из соседних областей – Призрен, Средска, южное и центральное Косово. При этом выселение из данной области продолжается.

5. Описание и выводы об особенностях системы местоимений, представленные в данной монографии, осуществлены прежде всего на основе авторских материалов. Объемный материал был собран во время поездок и пребывания автора данной монографии в Косово и Метохии до 1999 года. В 2003 году автор около пятнадцати дней находился в области Сиринич в рамках научного проекта «Изучение славянских говоров Косово и Метохии». После 1999 года материал записывался от переселенцев в городах Белград, Смедерево, Младеновац и в других местах в Сербии.

Материалы других авторов, опубликованные ранее в обзорах говоров юго-западной части Косово и Метохии, использовались при работе над данной монографией с предварительной проверкой, и при цитировании таких примеров дается ссылка на источник. Особо указывается на те случаи, когда современное состояние, подтвержденное материалами автора, не совпадает с уже описанным.

Поскольку частью говоров, рассматриваемых в данном исследовании, занимался практически только автор данной монографии (области Подрима, Подгор, Подгора, Сиринич, южное Косово, Гора), иллюстрации и анализ отношений в системе местоимений ряда говоров сейчас первый раз представляются общественности (если Р. Младенович не писал об этом ранее в небольших работах).

Объем материала по отдельным вопросам соответствует значению и распространенности языковой черты. С учетом того, что сербские говоры юго-западной части Косово и Метохии большей частью выселены оттуда и тем самым осуждены на быстрое исчезновение, богатые иллюстрация языковых явлений включаются в монографию и как материал для других исследований, а также служат свидетельством существования данных говоров и их носителей на территории, которая сейчас подверглась этноязыковой трансформации.

6. Описание системы местоимений осуществлено в соответствии с морфологической и синтаксической позицией местоимений в системе отдельных говоров, а также всей области как целого.

а) При выборе способа описания и группировки некоторые дилеммы представляли местоимения, которые после преобразования в актуальной морфосинтаксической системе (*кој*, *сваки* / *свакој*, *неки* / *некој*) могли употребляться в одном и том же виде как субстантивные и адъективные. Из-за морфологического сближения и пересечения парадигм данные местоимения рассматриваются в одних главах, но с разграничением употребления в функции существительного или прилагательного.

б) Описание системы местоимений ведется в рамках нескольких групп.

Во введении, глава I, содержатся основные данные о диалектной области, охваченной данным исследованием, а также о говорах, методологии исследования и композиции монографии.

В главах II–IV описываются субстантивные местоимения (личные, местоимение *кој* и сложные по структуре местоимения, содержащие элемент *кој*, в функции существительного и прилагательного, а также местоимение *што* и сложные местоимения с элементом *што*).

В главе V описаны адъективные местоимения в форме именительного падежа единственного числа. Они сгруппированы по значению, а также по видам морфологического преобразования.

В главе VI детально рассматривается именительный падеж множественного числа субстантивно-адъективной парадигмы, указывается на различные модели преобразования унаследованного различения рода во множественном числе.

Глава VII посвящена косвенным падежам единственного и множественного числа. Формы м.р. ед.ч. и ср.р. ед.ч. объединены в одну группу из-за общих морфологических свойств, тогда как субстантивно-адъективная парадигма ж.р. ед.ч. рассматривается отдельно.

В главе VIII содержатся диалектные тексты. Приводятся диалектные иллюстрации из различных говоров.

в) В монографии, наряду с морфологическими и словообразовательными отношениями в системе местоимений, в некоторых главах рассматриваются и синтаксические позиции местоимений (*што*, *кој*), а также семантические и синтаксические причины стирания морфологических различий между отрицательными и неопределенными местоимениями, причины преобразования трехчленной градуальной системы указательных местоимений в двухчленную.

Дивергентная эволюция различения рода во множественном числе в сербском и македонском ареалах потребовала особого анализа данно-

го явления в говорах юго-западной части Косово и Метохии. В работе предпринята попытка теоретически объяснить утрату родовых различий в случаях, когда адъективная единица употребляется в качестве определения, и сохранение родовых различий, когда данная единица употребляется в качестве сказуемого.

7. Диалектный ареал, охваченный данным исследованием, относится к той области, которая в Средние века являлась центром хозяйственной и культурной жизни сербов.

а) Этническая и языковая картина на этой территории в значительной степени изменилась после эмиграции 1690 г. и особенно 1737 г., когда большая часть сербов покинула Метохию. На изменение этноязыкового состава повлияли и насильные переселения сербов, которые албанцы осуществляли с XVIII века.

В сторону Метохии уже с XV и XVI веков перемещается сербское население из северной Албании и Скадарской области. К южной Метохии перемещаются и сербы, населявшие периферийные области Метохийско-Призренской котловины по правому берегу реки Бели-Дрим. Восстановление сербского населения, пришедшего из этого направления, обусловило появление новых диалектных черт в говорах южной Метохии.

б) Перемещение населения из шарпланинских областей было меньшего объема по сравнению с низинными районами в силу удаленности данных областей от главных коммуникативных направлений. Это не означает, что выселения старых жителей и населения новых в прошедшие столетия вообще не происходило. На изменение этнической и языковой ситуации в данных областях повлияла исламизация части сербского населения, частичное отселение православных сербов и контакты мусульманской популяции с представителями той же конфессии в соседних, прежде всего западно-македонских областях.

На формирование шарпланинских говоров в различной степени оказали влияние ближайшие западно-македонские говоры.

в) Поскольку сербское население южного Косово проживало в районе магистральных путей сообщения, в последние века турецкой оккупации здесь происходило активное выселение сербов. Несмотря на то, что локальные перемещения из области Сиринич в ближайшие поселения в южном Косово частично восстановили количество сербов, это число увеличилось незначительно. В период между двумя мировыми

войнами сюда переселилась часть жителей из соседних областей. Из-за малочисленности коренного населения сербский диалектный слой в южном Косово в некоторых поселениях перекрывался диалектным типом новых поселенцев.

7. Формы местоимений 1-го и 2-го лица единственного числа принадлежат широкому сербско-македонскому ареалу.

В зависимости от форм личных местоимений 1-го и 2-го лица множественного числа говоры юго-западной части Косово и Метохии делятся на две группы: в призренско-южно-моравских говорах представлены местоимения *ми́*, *ви́*, тогда как говорам северо-шарпланинского типа известны инновации *ми́је*, *ви́је*.

По наличию / отсутствию клитик *на́ми*, *ва́ми* в говорах анализируемой области имеются два ареала:

а. Ареал с устойчивыми формами *на́ма*, *ва́ма* составляют говоры в южной Метохии северно от города Призрен. На меньшей территории Призренско-Метохийской котловины, в подгорском говоре, используются формы *на́ма*, *ва́ма* и реже *на́ми*, *ва́ми*, появившиеся в связи с переселением сюда жителей области Сиринич. Через долину реки Лепенац из Сиринича в южное Косово с переселенцами из этой области также пришла инновация *на́ми*, *ва́ми*.

б. Второй ареал составляет сириничский говор, в котором основной формой является *на́ми*, *ва́ми*, а также говоры, указывающие на наличие местных переселений из Сиринича.

8. Формы личных местоимений 3-го лица в говорах изучаемой области подобны (но не идентичны) в единственном числе мужского и среднего рода, тогда как в единственном числе женского рода имеются различия.

В парадигме множественного числа наибольшие различия представлены в именительном падеже, поскольку ни в одном говоре (за исключением спорадических явлений в сириничском говоре) не сохранилась особая формы для среднего рода. Диалектной особенностью является совпадение формы мн. ч. ср.р. с формой мн.ч. ж.р. на *-е* (*оне*), а также наличие формы *они* для всех трех родов во множественном числе. При этом значительного сокращения употребления формы *оне* в ж.р. мн.ч. не наблюдается ни в одном говоре.

Парадигматическое подобие личного местоимения 3-го лица и других местоимений больше представлено в единственном числе по сравнению с множественным. Причиной таких отношений является устойчивость родовых различий в ед.ч. и их общая редукция или утрата во

мн.ч. Семантическая и синтаксическая позиция личного местоимения 3-го лица мн.ч. наиболее сходна с позицией субстантивного местоимения для обозначения лиц, следствием чего явились и некоторые общие морфологические тенденции. Мы имеем в виду бóльшую устойчивость к утрате родовых различий у особой формы Им.п. мн.ч. м.р. местоимений *кóј, нéки/нéкој*, а также несколько большее употребление окончания *-има* в Дат.п. мн.ч. этих местоимений.

Сохранение форм типа *нѝма* в ареале, где в Дат.п. мн.ч. парадигмы адъективных местоимений имеется общий формант *-ема* (*нашема, старема*), поддерживается субстантивным значением и синтаксической позицией местоимения *óни*. В частности, в говорах призренско-южно-моравского типа в изучаемой области в форме Дат.п. мн.ч. существительных сохраняется ясное морфологическое различие между формами мужского и женского рода (*мужима : сестрама*), в то время как в форме Дат.п. мн.ч. ср.р. наблюдаются колебания (*говедама : говедима*). Личное местоимение *óни* сохранило прежнюю форму дательного падежа при поддержке форм Дат.п. мн.ч. м.р. Устойчивости элемента *-и(ма)* в Дат.п. мн.ч., наряду с именным значением местоимения, способствует и элемент *(г)и* в энклитической форме Дат.п. мн.ч. *ги* в данных говорах.

9. Полные (ударные) формы личных местоимений употребляются в тех случаях, когда фокус высказывания на местоимении (*Па зар мене да удри*). В той же функции, что и полные, используются двойные формы (*Мене ме одведоше*). Предлоги с двойными формами не употребляются.

Во всех говорах анализируемой области двойные формы общего падежа (винительного) и дательного падежа используются гораздо чаще, чем полные. Вместо клитики в двойных формах может быть существительное (*Сестру гу види*).

Редкое использование полных форм вне предложно-падежных конструкций объясняется тем фактом, что свободные субстантивные формы в данных говорах появляются только в дательном и винительном падежах, причем практически только в функции дополнения. В таких случаях для широкого сербско-македонского ареала характерно живое употребление энклитических форм местоимений в дательном и винительном падежах, что стало их характерным признаком. Эти энклитики употребляются по отдельности или вместе с личным местоимением или существительным.

10. Механизмы формирования системы местоименных энклитик в говорах юго-западной части Косово и Метохии не во всем одинаковы. Различия обусловлены преимущественно генетическим статусом отдельных говоров.

Формы местоимений 1-го и 2-го лица в основном совпадают во всех говорах, тогда как местоимение 3-го лица характеризуется богатством форм и нерегулярностью основ. Позиция этого местоимения в системе способствовала возникновению ряда новых форм и появлению большого числа энклитик, а также возникновению такой синонимии, при которой конкурентные формы в основном связаны с определенными значениями или обусловлены наличием других энклитик. На богатство форм местоимения 3-го лица также повлияли такие явления, как гибридная парадигма двух местоимений, различия форм по роду, новое развитие энклитик, различная судьба старого форманта /-го/ у местоимений и прилагательных в сербских и македонских говорах. В некоторых случаях различная судьба унаследованных позднепраславянских вокалов в сербских и македонских говорах также влияла на дифференцированность форм.

В формах энклитик личных местоимений 3-го лица во всех говорах анализируемой зоны наблюдается тенденция стирания различий между двумя рядами энклитик – дательного и винительного падежей. Синкретизм энклитик в 3-м лице создает омонимию только частично, поскольку энклитики чаще всего появляются вместе с клитикой или существительным, у которых формы дательного и винительного падежей ясно дифференцированы. Омонимия устраняется и благодаря синтаксической позиции энклитики. В случаях, когда в полных формах местоимений / существительных в дательном и винительном падежах существует омонимия, употребляются морфологически ясно дифференцированные энклитики (*мене ми : мене ме*).

В ед.ч. и мн.ч. личных местоимений 3-го лица наблюдается тенденция выравнивания основы. Выравнивание отражается в распространении элемента /г-/ , который появился преимущественно в энклитических формах винительного падежа м.р. и ср.р. ед.ч. (*га, го*) и в большинстве говоров также распространился на энклитики ж.р. ед.ч. (*гу, га, ги*) и на энклитики мн.ч. (*њѝ ги, њѝма ги, гим, мги*).

11. Такая черта, как уподобление местоимений *кѣто и *кѣи и сложных местоимений с этими элементами, указывает на принадлежность говоров юго-западной части Косово и Метохии юго-восточному славянскому балканскому ареалу. При этом уподобление местоимений шло двумя путями: при образовании от *-кој* производных местоимений *некој, никој, свакој* или путем утраты *-о* в им.пад. субстантивного мес-

тоимения при добавлении *-и* из форм Им.п. ед.ч. м.р. адъективного местоимения (*неки, сваки, ники*).

На распространение новых форм субстантивных местоимений *неки, сваки*, наряду с воздействием общих форм косвенных падежей, повлияло и частичное семантическое пересечение местоимений *свако* и *сваки, неко* и *неки*, а также возможность появления синонимии словосочетания и субстантивного местоимения: *сваки човек* и *свако, неки човек* и *неко*.

Отсутствие производных местоимений с элементом *и-* (*ико, икоји, ичији, икакав*) свидетельствует о том, что анализируемые зоны являются частью широкого сербско-македонского ареала, для которого такие местоимения не характерны (говоры призренско-тимокского ареала, козовско-ресавские говоры, македонские говоры, болгарские говоры)

В материале отсутствуют и местоимения с элементом *ма* в первой части (*ма ко, ма шта* и т.п.). Также отсутствуют общие количественные местоимения (*сваколик, свеколик*).

12. Синкретизм неопределенных и отрицательных местоимений, при изменении форманта /ни-/ в формант /не-/, в различной степени охватил отдельные говоры юго-западной части Косово и Метохии. В прекокамском, сириничском, подгорском и призренском говорах доминируют неопределенные местоимения для обозначения лиц с элементом /ни-/ (*никој / ники*). Северно от г. Призрен, в южном Косово и центральной и южной части Шар-планины сохраняется стабильное морфологическое различие неопределенных и отрицательных местоимений.

Проникновение форманта /ни-/ в неопределенное субстантивное местоимение для обозначения предметов (да ми донесе *ништа*) происходит в ареале, где имеется и неопределенное местоимение для обозначения лиц с элементом /ни-/; при этом следует отметить, что неопределенное субстантивное местоимение для обозначения предметов более устойчиво к изменению /не-/ в /ни-/. Нейтрализация подтверждается и на материале наречий *нигде* и *негде* (остана'а *нигде* да пи'е), реже появляется и наречие *нико́лико* (изгорéше *нико́лко кúће*).

Стирание морфологических различий между отрицательными и неопределенными местоимениями компенсируется использованием модели утвердительного или отрицательного предложения: *Никој до́ша, никој ни река* : *Никој не́ ни река, никој не́ ни до́ша*. В отрицательных предложениях носителем отрицания является /не/, которое отсутствует в утвердительном предложении.

13. Когда общее местоимение для обозначения лиц употребляется в субстантивной функции, оно стоит в форме м.р. ед.ч. (Мóже *свáки* да те познаде; *Свáкој* има свој табијет).

Форма *свáки* – практически единственная во всех говорах призренско-южно-моравского типа в изучаемой зоне.

В северо-шарпланинской зоне местоимение *свáкој* имеется во всех говорах – или в качестве основной, или в качестве равноправной конкурентной формы по отношению к *свáки* и *свéкој* (в горанском говоре).

14. Во всех говорах изучаемой зоны сохранилась более древняя форма *што*, поэтому граница употребления *што* проходит по северной границе данных говоров. Устойчивость старой формы местоимения объясняется близостью компактной территории македонского языка, которому новая форма *шта* не известна.

Интересным для описания диалектов является преобладание *што* для связи главного предложения с определительным или изъяснительным придаточным предложением.

Общее местоимение для обозначения неодушевленных предметов гласит *свéшто*. В этом говору анализируемой зоны опираются на широкий ареал, в котором сохранилась данная старая форма. Редкие свидетельства употребления *свáшто* только спорадически отмечаются в северо-восточной части южного Косово.

15. Разнообразие инвентаря и форм притяжательных местоимений является частью общей картины на широкой территории распространения говоров изучаемой зоны.

Причины появления разных парадигм лежат в более позднем образовании притяжательных местоимений из форм родительного или дательного падежей анафорического местоимения или указательных местоимений при помощи притяжательных суффиксов *-овъ, *-ьнъ, *-инъ.

При образовании притяжательных местоимений от форм 1-го и 2-го лица личных местоимений существует подобие между говорами. Различия появляются при образовании притяжательных местоимений от форм 3-го лица (*њóјан, њóјен, њéјан, њóјзин, њéјзин; њún / њúјан / нúгни / нúвни*).

Общее притяжательное местоимение устойчиво употребляется во всех говорах юго-западной части Косово и Метохии, причем независимо от того, обозначает ли оно принадлежность чего-либо субъекту в 1-м, 2-м или в 3-м лице. Число примеров проникновения других притяжательных местоимений в сферу употребления форм 3-го лица ед. и мн.ч. местоимения *свóј* неожиданно мало с учетом лингвогеографического положения говоров анализируемой зоны.

Притяжательные местоимения, в основе которых лежит форма дательного падежа ед.ч. ж.р. указательного местоимения (*овéјзин, тéјзин, онéјзин // óвајзин/овојзин, тајзин/тојзин*), используются в качестве конкурентных форм для указания на принадлежность 3-му лицу, сообщенному местоимением, которое образовано из формы родительного или дательного падежа личного местоимения 3-го лица. Употребление притяжательно-указательных местоимений является факультативным, а частотность употребления различна в разных говорах.

Наименьшее количество примеров использования притяжательно-указательных местоимений содержится в говоре южного Косово. В говорах северо-шарпланинского типа данные местоимения являются несколько более частотными. В говорах южной Метохии они употребляются редко.

Только в северо-шарпланинских говорах в качестве редкой формы появляется притяжательное местоимение, образованное от формы дат. п. ед.ч. м.р. (*овóмуаф, то́муав, онóмуав*).

16. По системе форм качественных и количественных местоимений, особенно в говорах призренско-южно-моравского типа и в говоре области Средска, говоры анализируемой зоны представляют собой уникальный ареал, который не отмечен ни в одной диалектной системе балканских славянских языков.

В говорах призренско-южно-моравского типа качественные и количественные местоимения преобразованы при помощи суффикса прилагательных *-ъвъ* (*такав - таквога : толикав - толиковога / такви - таквога : толикви - толиковога*).

В горанском и прекокамском говорах качественные и количественные местоимения получили дивергентное развитие, поскольку качественные местоимения преобразованы при помощи суффикса *-ъвъ* в соответствии с нормами окрестных сербских и македонских говоров, а к количественным местоимениям добавляется суффикс прилагательных *-авъ*: *таков – таквога : толикав – толикавога*. По данному признаку эти два говора составляют северо-западную границу македонско-болгарского ареала подобных инновативных форм качественных и количественных местоимений.

17. Инвентарь и формы указательных местоимений различаются в говорах юго-западной части Косово и Метохии настолько, что можно сказать, что не существует двух говоров, в которых указательные местоимения полностью совпадают. Кое-где различия меньше, кое-где достаточно большие.

Указательные местоимения отличаются от всех других адъективных слов нестабильностью выражения родовых различий в единственном числе. Родовые различия форм единственного числа полностью сохранились у всех местоимений, за исключением указательных.

По числу единиц имеются говоры с тремя (*овај, тај, онај*) или с двумя (*овај, тај*) указательными местоимениями. Во всех говорах наблюдается сокращение использования указательного местоимения *онъ, которое заменяется местоимением *тај*.

С учетом различения рода в формах единственного и множественного числа выделяются различные типы говоров:

а) Сохранение различения рода в ед.ч. и утрата во мн.ч. (*овај чо́век, овај жéна, овој дéте : ове́ј лју́ди, ове́ј жéне, ове́ј говéда*).

б) Утрата родовых различий, т.е. общая форма в единственном и множественном числе (*овај чо́век : овај лју́ди, тој чо́век : тој л'уц'и; овија сѝн : овија сѝнои*).

в) Сохранение различения рода в ед.ч. и мн.ч с тенденцией сокращения трехчленной родовой оппозиции до двухчленной во мн.ч. (*тај плу́г, тај сна́ша, тој се́ло : тија плуго́ви, теј сна́ше, теј др́ва*).

В говорах изучаемой зоны указательные местоимения употребляются перед определяемым словом, за исключением горанского говора, где они появляются и в постпозиции. Поскольку употребление этих местоимений в функции определительной (членной) морфемы в данном говоре подразумевает и сохранение указательного значения, в горанском говоре не развилась настоящая определительная морфема.

18. В формах Им.п. мн.ч. прилагательных и местоимений, употребляемых в атрибутивной, аппозитивной или предикативной функции, в говорах юго-западного Косово и Метохии наблюдаются различные тенденции: в части говоров родовые различия в формах мн.ч. нейтрализуются, в других говорах родовые различия сохраняются в редуцированном виде (3 формы > 2 формы). Следы употребления трех родовых форм встречаются редко на небольшой территории.

Особенностью диалектной системы в данных говорах является употребление общей формы мн.ч. на -*e* для всех трех родов (*старе* люди, *старе* жене, *старе* дрва) в генетически и типологически различных идиомах, в то время как особая форма Им.п. мн.ч. м.р. дополнительно появляется в тех говорах, которые в некоторой степени различаются по эволюции морфологических систем, однако находятся в контакте географически. На уменьшение числа форм мн.ч. в этих говорах повлияла

прежде всего близость македонских говоров и появление и распространение инноваций из западно-македонского направления при посредничестве шарпланинских говоров, употребление которых расширилось вследствие миграций в сторону южной Метохии и южного Косово.

Главным фактором, определившим направления развития морфологических отношений между формами мн.ч. местоимений, в говорах изучаемой зоны стало смещение *кѣто и *кѣи, а также производных местоимений с данными элементами, что способствовало формированию новых отношений между формами данных местоимений при употреблении в субстантивной и адъективной функциях.

19. Во всех говорах изучаемой зоны в косвенных падежах ед.ч. м.р. и ср.р. произошло смещение прежней местоименной парадигмы склонения, простой и сложной парадигмы склонения прилагательных, что дало различные результаты в различных говорах. Различия существуют как на уровне отдельных групп местоимений, так и в рамках одной группы, когда в отдельных говорах встречаются два морфологических типа (*некога, некому* : *некојега, некојему*).

Двойные формы в основном имеют те местоимения, которые употребляются в субстантивной и адъективной функциях (*кој* и местоимения с данным элементом), что является следствием морфосинтаксического сближения этих форм местоимений.

Широкое сохранение унаследованных окончаний *-ога* / *-ега* или *-ого* / *-его* при несовпадении форм винительного и именительного падежей ед.ч. м.р. указывает на принадлежность говоров юго-западной части Косово и Метохии широкому сербско-македонскому ареалу, в котором не развились краткие формы типа *овог, нашег*.

20. В говорах изучаемой зоны при склонении форм ж.р. ед.ч. адъективных местоимений наблюдаются две тенденции, которые присутствуют в косовско-ресавских и призренско-южно-моравских говорах:

а) тенденция проникновения элементов субстантивного склонения в парадигму склонения адъективных местоимений (прежде всего это расширенное использование окончания *-е* в Дат.п.: однеси *наше сестре*);

б) тенденция формирования нового синкретизма Род.п. ед.ч. / Дат.п. ед.ч. / Предл.п. ед.ч. ж.р. с общим употреблением во всех формах или субстантивного окончания *-е*, или окончания *-ејзи* из парадигмы адъективных местоимений (без морфологических адаптаций или со вторичной адаптацией).

В говорах призренско-южно-моравского типа прежние окончания форм Род.п. ед.ч. (од *наше сестре*), Дат.п. ед.ч. (*нашејзи сестре деца*) и Предл.п. ед.ч. (по *наше куч'е*), хотя и претерпевают влияние нового синкретизма форм Дат.п. (од *нашејзи сестре* – *нашејзи сестре деца* – по *нашејзи куч'е*), и далее остаются главным признаком склонения адъективных местоимений.

Распространение новых синкретических форм Род.п. ед.ч. / Дат.п. ед.ч. / Предл.п. ед.ч., восходящих к Дат.п., при склонении адъективных местоимений больше в призренско-южно-моравских говорах юго-западной части Косово и Метохии, чем в любом другом сербском говоре. На силу данной инновации в говорах рассматриваемой зоны указывает и то, что новая синкретическая форма типа *њојзи* проникла здесь не только в парадигму местоимения *она*, но и в формы других местоимений – тех, которым в других говорах синкретизм не свойственен (хотя им в целом известен новый синкретизм форм местоимения *она*).

21. Употребление общей формы множественного числа на *-ема* (*својема*) в Дат.п. при склонении адъективных местоимений в говорах южного Косово и южной Метохии свидетельствует о высокой степени стабилизации форм.

Использование общей формы *-ема* указывает на принадлежность призренско-южно-моравского типа изучаемой зоны широкому ареалу, в котором стабилизировалось употребление *-ем(а)* в Дат.п. мн.ч. адъективных местоимений. Здесь мы имеем в виду прежде всего косовско-ресавские говоры.

Редкие случаи типа *нашима* встречаются вследствие фонологического механизма дистрибуции окончаний: такие примеры обычно появляются, когда местоимение употреблено вместе с существительным м.р. в Дат.п. мн.ч., где окончание *-има* является стабильным (*нашима људима*).

Северо-шарпланинские говоры в морфологической структуре Дат.п. мн.ч. адъективных местоимений различаются между собой по типу окончания.

В говоре Средски в основном используется общее окончание *-ам* в Дат.п. мн.ч. для всех субстантивных слов, по чему данный говор частично отделился от двух других северо-шарпланинских говоров.

ЛИТЕРАТУРА

Алексић – Вукомановић 1966

Алексић, Радомир и Вукомановић, Славко (1966). *Основне особине александровачког и брусског говора*. Анали Филолошког факултета, књ. 6. Београд: Филолошки факултет

Барјактаревић 1966

Барјактаревић, Данило (1966). *Новопазарско-сјенички говори*. Српски дијалектолошки зборник XVI, Београд: Институт за српски језик

Барјактаревић 1977

Барјактаревић, Данило (1977). *Говорне особине Гњилана*. У: Дијалектолошка истраживања. Приштина: Јединство, (стр. 226–299)

Барјактаревић 1977 а

Барјактаревић, Данило (1977). *Прешевско-бујановачка зона*. У: Дијалектолошка истраживања. Приштина: Јединство, (стр. 300–372)

Барјактаревић 1977 б

Барјактаревић, Данило (1977). *Фонетске и морфолошке особине врањскога говора*. У: Дијалектолошка истраживања. Приштина: Јединство, (стр. 373–410)

Барјактаревић 1977 в

Барјактаревић, Данило (1977). *Приштина у говору Срба старинаца*. Дијалектолошка истраживања. Приштина: Јединство

Барјактаревић 1977 г

Барјактаревић, Данило (1977). *Косовски дијалекатски тип*. Дијалектолошка истраживања. Приштина: Јединство

Барјактаревић 1979

Барјактаревић, Данило (1979). *Говор Срба у Метохији*. Приштина: Јединство

Белић 1905

Белић, Александар (1905). *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића. Девети том. Београд 1990: Завод за уџбенике и наставна средства

Белић 1935

Белић, Александар (1935). *Галички дијалекат*. Српски дијалектолошки зборник VII. Београд: Српска краљевска академија

Белић 1969

Белић, Александар (1969). *Историја српскохрватског језика. Књ. II св. I. Речи с дефлексијом*. Београд: Научна књига.

Богдановић 1979

Богдановић, Недељко (1979). *Говори Бучума и Белог Потока*. Српски дијалектолошки зборник XXV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

Богдановић 1987

Богдановић, Недељко (1987). *Говор Алексиначког Поморавља*. Српски дијалектолошки зборник XXXIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

Бојанић – Тривунац 2002

Бојанић, Михаило и Тривунац, Растислава (2002). *Речник дубровачког говора*. Српски дијалектолошки зборник XLIX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик

Букумирић 2003

Букумирић, Милета (2003). *Говори северне Метохије*. Српски дијалектолошки зборник L. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

Видоески 1954

Видоески, Божидар (1954). *Северните говори*. У: Божидар Видоески, Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, (стр. 159–240)

Видоески 1954 а

Видоески, Божидар (1954). *Говорот на Скопска црногорија*. У: Божидар Видоески: Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, (стр. 181–237)

Видоески 1962

Видоески, Божидар (1962). *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик

Видоески 1965

Видоески, Божидар (1965). *Формите на земенките (историја и географија)*. У: Божидар Видоески, Дијалектите на македонскиот јазик. Том 3. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999 (стр. 127– 174, и 52 карте)

Видоески 1973

Видоески, Божидар (1973). *Проблеми на меѓудијалектниот контакт во преодни говорни области*. У: Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, (стр. 95– 103)

Видоески 1986

Видоески, Божидар (1986). *Дебарските говори*. Македонски јазик 19. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”

Видоески 1993

Видоески, Божидар (1993). *Меѓујазичниот контакт (на дијалектно рамниште) како фактор за дијалектната дифернцијација на македонскиот јазик*. У: Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, (стр. 105–121)

Видоески 1998

Видоески, Божидар (1998). *Говорите на исламизираниите Македонци во Западна Македонија*. Македонски јазик 42–44. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”

Вујовић 1969

Вујовић, Лука (1969). *Мрковићки дијалект*. Српски дијалектолошки зборник XVIII. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ

Вукадиновић 1996

Вукадиновић, Вилотије (1996). *Говор Црне Траве и Власине*. Српски дијалектолошки зборник XLII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик

Дешић 1976

Дешић, Милорад (1976). *Западнобосански ијекавски говори*. Српски дијалектолошки зборник XXI. Београд: Институт за српскохрватски језик

Динић 2008

Динић, Јакша (2008). *Тимочки дијалекатски речник*. Монографије 4. Београд : Институт за српски језик Српске академије наука и уметности

Драгичевић 1986

Драгичевић, Милан (1986). *Говор личких јекваца*. Српски дијалектолошки зборник XXXII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик

Драгичевић 2007

Драгичевић, Милан (2007). *О говору Срба Бање Вучице крај Теслића*. Српски дијалектолошки зборник LIV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик

Ђуровић 1992

Ђуровић, Радослав Ј. (1992). *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*. Српски дијалектолошки зборник XXXVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик

Елезовић 1932

Елезовић, Глиша (1932). *Речник косовско-метохијског дијалекта. Свеска прва*. Српски дијалектолошки зборник IV. Београд: Српска краљевска академија. Београд

Елезовић 1935

Елезовић, Глиша (1935). *Речник косовско-метохијског дијалекта. Свеска друга*. Српски дијалектолошки зборник VI. Београд: Српска краљевска академија

Жугић 2005

Жугић, Радмила (2005). *Речник говора Јабланичког краја*. Српски дијалектолошки зборник LII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

Ивић 1956

Ивић, Павле (1956). *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*. У: Павле Ивић. *Изабрани огледи*. Ниш: Просвета

Ивић 1957

Ивић, Павле (1957). *О говору Галипољских Срба*. Српски дијалектолошки зборник XII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

Ивић 1978

Ивић, Павле (1978). *Белешке о биограчићком говору*. Српски дијалектолошки зборник XXIV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик

Ивић 2009

Ивић, Павле (2009). *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића

Ивић–Бошњаковић–Драгин 1997

Ивић, П., Бошњаковић, Ж., Драгин Г. (1997). *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови*. Српски дијалектолошки

- зборник XLIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Јовановић 2004
- Јовановић, Властимир (2004). *Речник села Каменице код Ниша*. Српски дијалектолошки зборник LI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Јовановић М. 2005
- Јовановић, Миодраг В. (2005). *Говор Паштровића*. Подгорица: Универзитет Црне Горе
- Јовић 1968
- Јовић, Душан (1968). *Трстенички говор*. Српски дијалектолошки зборник XVII. Београд: Институт за српскохрватски језик
- Јуришић 2005
- Јуришић, Марина (2005). *Систем личних заменица у јужном појасу призренско-јужноморавских говора*. Нови Сад: Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVIII/1–2, (299–318)
- Јуришић 2009
- Јуришић, Марина (2009). *Говор Горње Пчиње (гласови и облици)*. Монографије 6. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности
- Кашић 1995
- Кашић, Zorka (1995). *Govor Konavala*. Српски дијалектолошки зборник XLI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик
- Клајн 1985
- Клајн, Иван (1985). *О функцији и природи заменица*. Београд: Институт за српскохрватски језик
- Ковачевић 2005
- Ковачевић, Милош (2005). *Конструкција с приједлошким изразом са све – новинарски новитет савременог српског језика*. Зборник радова Шести лингвистички скуп „Бошковићеви дани”.

- Подгорица: Црногорска академија наука, (стр. 125–138)
- Конески 1966
Конески, Блаже (1966). *Историја македонског језика*. Београд: Просвета – Скопје: Кочо Рацин
- Лома 1994
Лома, Александар (1994). *Језичка прошлост југоисточне Србије у светлу топономастике*. У: Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, Институт за српски језик САНУ – Београд, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, (107–147)
- Марковић 2000
Марковић, Јордана (2000). *Говор Запаља*. Српски дијалектолошки зборник XLVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик
- Марковић М. 1986
Марковић, Миодраг (1986). *Речник народног говора у Црној Реци*. Српски дијалектолошки зборник XXXIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Младеновић 1997
Младеновић, Радивоје (1997). *Падежне дистинкције у говорима Шарпланинске области*. у: О српским народним говорима, Научни скуп Дани српскога духовног преображења IV. Деспотовац
- Младеновић 2000
Младеновић, Радивоје (2000). *Акцент придевских речи на југозападу Косова и Метохије*. Српски језик 5/1–2. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Филолошки факултет у Београду, Филолошки факултет у Никшићу, Филозофски факултет у Бањалуци, Филозофски факултет у Српском Сарајеву

Младеновић 2001

Младеновић, Радивоје (2001). *Говор шарпланинске жупе Гора*. Српски дијалектолошки зборник XLVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

Младеновић 2002

Младеновић, Радивоје (2002). *Генитив именских речи у северношарпланинским и јужнометохијским говорима – флексија и аналитизација*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLV/1–2. Нови Сад: Матица српска

Младеновић 2004

Радивоје Младеновић (2004). *Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије*. Зборник радова са Међународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића”. Градска библиотека Суботица – Српска академија наука и уметности – Филозофски факултет у Новом Саду – Народна библиотека Србије – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, Суботица – Нови Сад – Београд, (стр. 209–249)

Младеновић 2004 а

Младеновић, Радивоје (2004). *Словенска лингвистичка припадност, конфесионална припадност и етнички трансфер у светлу скривених мањина на југозападу Косова и Метохије*. У: *Скривене мањине*. Београд: Српска академија наука и уметности. Балканолошки институт, посебна издања 58

Младеновић 2004 б

Младеновић, Радивоје (2004). *О неким падежним конструкцијама месног значења са вишезначним предлозима у јужнометохијским и северно-шарпланинским говорима* (стр. 193–210). Српски језик IX. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Филолошки факултет у Београду, Филолошки факул-

- тет у Никшићу, Филозофски факултет у Бањалуци, Филозофски факултет у Српском Сарајеву
- Младеновић 2005
- Младенович, Радивоје (2005). *Говори трих мулсулманских славјанских етнокултурних група на југо-западе Косово и Метохије*. (Материјали Међународни научни конференци (Санкт-Петербург, 11–12 јуни 2004 г.). Институт лингвистических истраживања РАН, Комисија по балканском јазыкознанију при Међународном комитете славистов. Санкт-Петербург – Мюнхен: Biblion Verlag 2005, (стр. 52–82)
- Младеновић 2005а
- Младеновић, Радивоје (2005). *Граматичка основа именица са номинативом множине на -и (мулси, синови, дедови, пружи, јарићи) у јужно-метохијским и северношарпланинским говорима*. Јужнословенски филолог LXI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Младеновић 2005 б
- Младеновић, Радивоје (2005). *Дијалектолошко истраживање Сиринића*. Живот у Енклави. Лицеум 9. Крагујевац: Одељење за језик и књижевност Центра за научно истраживање САНУ и Универзитета у Крагујевцу
- Младеновић 2006
- Младеновић, Радивоје (2006). *Романски трагови у ономастици северношарпланинских говора*. Probleme de filologia slava – Вопросы славјанской филологии – Проблеми словенске филологије, XIV. Timișoara: Universitatea de vest din Timișoara, Fakultatea de litere, istorie si teologie
- Младеновић 2006а
- Младеновић, Радивоје (2006). *Лабјализација вокала /ə/, /a/ и /e/ у српским говорима на југозападу Косово и Метохије* (стр. 201–224). Српски језик XI/ 1–2. Београд: Научно друштво за негованье и проучаванье српског језика, Филолош-

ки факултет у Београду, Филолошки факултет у Никшићу, Филозофски факултет у Бањалуци, Филофски факултет у Српском Сарајеву, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Младеновић 2006 в

Младеновић, Радивоје (2006). *Прозодијски системи у српским говорима на југозападу Косова и Метохије* (стр. 267–290). Годишњак за српски језик и књижевност. Година XX, број 8. Ниш: Филозофски факултет у Нишу

Младеновић 2007

Младеновић, Радивоје (2007). *Семантика и граматичка стабилност именица pluralia tantum у српским (словенским) говорима на југозападу Косова и Метохије*. Српски језик, књижевност и уметност. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (31. X–01. XI 2006). Књига 1: Српски језик и друштвена кретања. Крагујевац: Скупштина града : Универзитет : Филолошко-уметнички факултет : Кораци, (стр. 97–118).

Младеновић 2008

Младеновић, Радивоје (2008). *Показне заменице на југозападу Косова и Метохије*. У: Зборник Института за српски језик САНУ I – посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, (стр. 329–342)

Младеновић 2008 а

Младеновић, Радивоје (2008). *Заменичке енклиптике у српско-македонском пограничју*. У: Српски језик у (кон)тексту. Зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 26. и 27. октобра 2007. године. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Крагујевац, Скупштина Града Крагујевца, (стр. 327–343)

Николић 1964

Николић, Берислав М. (1964). *Сремски говор*. Српски дијалектолошки зборник XIV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик

Николић 1966

Николић, Берислав М. (1966). *Мачвански говор*. Српски дијалектолошки зборник XVI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик

Николић 1969

Николић, Берислав М. (1969). *Колубарски говор*. Српски дијалектолошки зборник XVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик

Николић М. 1991

Николић, Мирослав (1991). *Говори србијанског Полимља*. Српски дијалектолошки зборник XXXVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик

Николић С. 1994

Николић, Срећко (1994). *Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска и њихове границе*. Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска. Одлике Природне средине. Посебна издања Географског института МЈЛК Јован Цвијић” САНУ, књ. 40/1. Београд: Српска академија наука и уметности – Географски институт „Јован Цвијић”

Павлица 1984

Павлица, Драган. (1984). *О говору околине Удбине*. Српски дијалектолошки зборник XXX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик

Павловић 1939

Павловић, Миливој (1939). *Говор Сретечке жупе*. Српски дијалектолошки зборник VIII, Београд: Српска Краљевска академија

Павловић 1977

Павловић, Миливој (1977). *Миксоглотске анализе и балканистичка ономастика*. Јужнословенски филолог XXIX. Београд: Српска академија наука и уметности

Павловић 1970

Павловић, Миливој (1970). *Говор Јањева*. Нови Сад: Матица српска

Павловић Р. 1982

Павловић, Радослав М. (1982). *Говор Раче Крагујевачке*. Српски дијалектолошки зборник XXVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик

Петровић 1973

Петровић, Драгољуб (1973). *О говору Змијања*. Зборник за филологију и лингвистику Матице српске, књ. XIV/1–2, XV/1–2. Нови Сад: Матица српска

Пецо 1964

Пецо, Асим (1964). *Говор источне Херцеговине*. Српски дијалектолошки зборник XIV. Београд : Институт за српски језик

Пецо-Милановић 1968

Пецо, Асим и Милановић, Бранислав (1968). *Ресавски говор*. Српски дијалектолошки зборник XVII. Београд : Институт за српскохрватски језик

Пешикан 1965

Пешикан, Митар (1965). *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*. Српски дијалектолошки зборник XV. Београд: Институт за српски језик

Пожарицкаја 2005

Пожарицкаја, Софја Константиновна (2005). *Рускаја диалектологија*. Москва: Парадигма – Академически проект

Радан 2000

Radan, Mihai N. (2000). *Graiurile carașovene azi: fonetica și fonologia*. Timișoara: Uniunea Sârbilor din România

Радић 1990

Радић, Првослав (1990). *Цртице о говору села Мрче у Куришумлијском крају*. Српски дијалектолошки зборник XXXIV, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, (стр. 5–74)

Радовановић М. 1965

Радовановић, Милован (1965). *Становништво Призренског Подгора*. Гласник Музеја Косова и Метохије; књ. IX. Приштина: Музеј Косова и Метохије

Радовановић 2006

Радовановић, Драгана (2006). *Морфолошке особености говора средње Колубаре*. Српски дијалектолошки зборник LIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик

Рамић 1999

Рамић, Никола (1999). *Ливањско-дувањски говорни тип*. Српски дијалектолошки зборник XLVI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик

Реметић 1985

Реметић, Слободан (1985). *Говори централне Шумадије*. Српски дијалектолошки зборник XXX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

Реметић 1996

Реметић, Слободан (1996). *Српски призренски говор I*. Српски дијалектолошки зборник XLVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

Селишчев 1929

Селишчев, Матвеевич Афанасий (1929). *Полог и его болгарское население – исторические, этнографические и диалектологические очерки северно-западной Македонии*. София: Издание Македонского научного института

Селишчев 1931

Селишчев, Матвеевич Афанасий (1931). *Славянское население в Албании*. София: Издание Македонского научного института

Симић 1972

Симић, Радоје (1972). *Левачки говор*. Српски дијалектолошки зборник XIX. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ

Соболев 1994

Соболев, Андрей (1994). *Говор села Вратарница во восточной Сербии в историческом и ареальном освещении*. Munchen: Verlag Otto Sagner

Стаматоски 1956

Стаматоски, Трајко (1956). *Градскиот тетовски говор II*. Македонски јазик 8. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”

Станић 1974

Станић, Милија (1974). *Ускочки говор*. Српски дијалектолошки зборник XX. Београд: Институт за српскохрватски језик

Стевановић 1934

Стевановић Михајло (1934). *Источноцрногорски дијалект*. Јужнословенски филолог XIII. Београд: Српска академија наука

Стевановић 1950

Стевановић, Михајло (1950). *Ђаковачки говор*. Српски дијалектолошки зборник XI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

СТИЈОВИЋ 2007

СТИЈОВИЋ, Рада (2007). *Говор Горњих Васојевића*. Српски дијалектолошки зборник LIV. Београд:

- Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик
- Тешић 1977
- Тешић, Милосав (1977). *Говор Љештанског*. Српски дијалектолошки зборник XXII. Београд: Институт за српскохрватски језик
- Тома Тома, Пол-Луј.
- Говори Ниша и околиних села*. Српски дијалектолошки зборник XLV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик
- Томић 1984
- Томић, Миле (1984). *Говор Свиничана*. Српски дијалектолошки зборник XXX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Томић 1987
- Томић, Миле (1987). *Говор Радимаца*. Српски дијалектолошки зборник XXXIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Ћирић 1983
- Ћирић, Љубисав (1983). *Говор Лужнице*. Српски дијалектолошки зборник XXIX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Ћирић 1999
- Ћирић, Љубисав (1999). *Говори Понишавља*. Српски дијалектолошки зборник XLVI. Београд : Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Харалампиев 2001
- Харалампиев, Иван (2001). *Историческа граматика на българския език*. Велико Търново: Фабер
- Цвијић 1911
- Цвијић, Јован (1911). *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, књ. трећа*. Београд: Српска краљевска академија.

СПИСАК КАРАТА И ТАБЕЛА

К а р т а:	Говори југозападног дела Косова и Метохије	стр. 16а
Т а б е л а 1:	Номинатив 1. и 2л. мн. личних заменица	(т. 14 в)
Т а б е л а 2:	Дмн. личних заменица 1. и 2л. мн.	(т. 16 а)
Т а б е л а 3:	Енклитика-речца <i>си</i>	(т. 30 г)
Т а б е л а 4:	Систем облика заменица 1. и 2л. јд. и мн.	(т. 31)
Т а б е л а 5:	Систем клитика личних заменица 3л. јд. м. р. и с. р.	(т. 35)
Т а б е л а 5 а:	Систем енклитика личних заменица 3л. јд. м. р. и с. р.	(т. 35)
Т а б е л а 5 б:	Систем клитика личне заменице 3л. јд. ж. р.	(т. 35)
Т а б е л а 5 в:	Систем енклитика личне заменице 3л. јд. ж. р.	(т. 35)
Т а б е л а 5 г:	Систем клитика личне заменице 3л. мн. м. р.	(т. 35)
Т а б е л а 5 д:	Систем клитика личне заменице 3л. јд. ж. р.	(т. 35)
Т а б е л а 5 њ:	Систем клитика личне заменице 3л. мн. с. р.	(т. 35)
Т а б е л а 5 е:	Систем енклитика личних заменица 3л. мн.	(т. 35)
Т а б е л а 6:	Акузативна енклитика 3л. јд. м. р.	(т. 37 в)
Т а б е л а 7:	Дативска енклитика личне заменице <i>она</i>	(т. 40)
Т а б е л а 8:	Акузативна енклитика личне заменице <i>она</i>	(т. 46 г)
Т а б е л а 9:	Дативска енклитика личне заменице 3л. мн.	(т. 49 д)
Т а б е л а 10:	Акузативна енклитика личне заменице 3л. мн.	(т. 50)
Т а б е л а 11:	Неодређена заменица за лице именички употребљена	(т. 75 њ)
Т а б е л а 12:	Неодређена заменица за лице атрибуцки употребљена	(т. 75 е)
Т а б е л а 13:	Нјд. м. р. опште заменице за лица	(т. 81)
Т а б е л а 14:	Именичка заменице <i>што</i>	(т. 85)
Т а б е л а 15:	Неодређена заменица за за ствари	(т. 94 г)

- Табела 16: Општа заменица за ствари ..... (т. 99 д)
- Табела 17: Присвојне заменице изведене из
Зл. јд. личне заменице ж. р. .... (т. 108)
- Табела 18: Нјд. м. р. присвојне заменице Зл. мн. .... (т. 109)
- Табела 19: Нјд. м. р. присвојне упитне заменице ..... (т. 113)
- Табела 20: Нјд. м. р. опште присвојне заменице ..... (т. 114)
- Табела 21: Нјд. м. р. присвојно-демонстративних заменица..... (т. 118)
- Табела 22: Заменице за каквоћу и заменице за количину
у српско-македонско-бугарском ареалу ..... (т. 121)
- Табела 23: Једнина м. р. заменица за каквоћу и
заменица за количину (модел а) ..... (т. 129)
- Табела 24: Једнина м. р. заменица за каквоћу и
заменица за количину (модел б) ..... (т. 129)
- Табела 25: Нјд. м. р. заменица за каквоћу ..... (т. 132)
- Табела 26: Нјд. ж. р. заменица за количину ..... (т. 138)
- Табела 27: Нјд. м. р. показних заменица ..... (т. 168 д)
- Табела 28: Нјд. ж. р. показних заменица ..... (т. 168 њ)
- Табела 29: Нјд. с. р. показних заменица ..... (т. 168 е)
- Табела 30: Нмн. ж. р. личне заменице Зл. .... (т. 194 в)
- Табела 31: Нмн. придевских заменица атрибуцки
употребљених..... (т. 211. а)
- Табела 32: Нмн. м. р. показних заменица ..... (т. 220 а)
- Табела 33: Нмн. ж. р. показних заменица ..... (т. 220 б)
- Табела 34: Нмн. с. р. показних заменица ..... (т. 220 в)
- Табела 35: Јединско-множински однос облика
показних заменица ..... (т. 220 г)
- Табела 36: Наставци зависних падежа
заменичко-придевске промене јд. м. р. и с. р. .... (т. 238)
- Табела 37: ОП зам. *што* у предлошко-падежним
конструкцијама ..... (т. 249 в)
- Табела 38: Дјд. ж. р. заменичко-придевске промене ..... (т. 267 з)
- Табела 39: Гјд. ж. р. заменичко-придевске промене ..... (т. 270 е)
- Табела 40: Лјд. ж. р. заменичко-придевске промене ..... (т. 271 д)
- Табела 41: ОПјд. ж. р. заменичко-придевске промене ..... (т. 272 г)
- Табела 42: Гјд. личне заменице *она* ..... (274 е)
- Табела 43: Дјд. личне заменице *она* ..... (т. 275 в)
- Табела 44: ОПјд. личне заменице *он* ..... (т. 280 в)
- Табела 45: Лјд. личне заменице *она* ..... (т. 281 б)

-
- Т а б е л а 46: Дјд. ж. р. показних заменица ..... (т. 287)
- Т а б е л а 47: ОП јд. ж. р. показних заменица ..... (т. 290 г)
- Т а б е л а 48: Нмн. и ОПмн. м. р. заменица употребљених
атрибутски ..... (т. 302)
- Т а б е л а 49: Општи наставак Дмн. придевских заменица ..... (т. 315)
- Т а б е л а 50: Дмн. м. р. придевских заменица ..... (т. 315)
- Т а б е л а 51: Дмн. опште количинске заменице ..... (т. 325)

Скраћенице

ЈЗКиМ : југозападни део Косова и Метохије

ЂГ: ђаковачки говор

ПодрГ: подримски говор

ПрГ: призренски градски говор

ПодГ: подгорски говор

СиГ: сиринићки говор

ЈКГ: јужнокосовски говор

СрГ: сретечки говор

ПрекГ: прекокамски (подгорански) говор

ГГ: горански говор

јд.: једнина

мн.: множина

Н: номинатив

Г: генитив

Д: датив

ОП: општи падеж

Л: локатив

м. р.: мушки род

ж. р.: женски род

с. р.: средњи род

л.: лице

+ : основни облик

(+) : ређи облик

[+] : веома редак облик

О аутору

Радивоје Младеновић се родио у Призрену 1950. године.

На Филолошком факултету у Београду дипломирао је 1973. године.

Звање магистра филолошких наука стекао је јуна 1991. године одбраном магистарског рада на Филолошком факултету у Београду на тему *Говор Срба у Сиринићу*.

На Филолошком факултету у Београду, јула 1997. године, одбранио је докторску дисертацију под насловом *Говор Призренске Горе* и стекао академски степен доктора наука.

После завршених студија до 1989. радио је као професор српског језика и књижевности у Призрену. Између 1983. и 1989. године на Вишој педагошкој школи у Призрену – Смер за српскохрватски језик и књижевност – био је предавач па потом професор више школе.

Од 1990. до 1998. године у Филолошкој гимназији у Београду радио је као професор Српског језика и Увода у општу лингвистику.

Од 1998. до новембра 2003. године у Институту за српски језик САНУ у Београду радио је на пројекту *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српско(хрватско)г књижевног и народног језика*.

Од октобра 2003. године – када је на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу изабран на радно место наставника за ужу научну област Дијакхронија српског језика, ради као професор овог факултета.

Новембра 1997. године именован је за члана *Међуодељењског одбора за проучавање Косова и Метохије Српске академије наука и уметности*. Од 1995. сарадник је *Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе Српске академије наука и уметности*. Од стране Извршног одбора Председништва Српске академије наука и уметности именован је марта 2003. године за члана *Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе Српске академије наука и уметности*.

Објавио је већи број научних радова о јужнометохијским, северношарпланинским и јужнокосовским говорима, бавећи се описом и анализом еволуције српских народних говора, како у оквиру еволуције српскога језика тако и у контексту антропогеографских и етнојезичких контаката на ширем балканском ареалу. У делу прилога Радивоје Младеновић бави се питањима односа језичког, конфесионалног и етничког идентитета балканских словенских етнокултурних група.

У последњих двадесетак година учесник је у више научних пројеката Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

За посебан допринос науци о језику, монографија Радивоја Младеновића *Говор шарпланинске жупе Гора* одликована је наградом „Павле Ивић” Славистичког друштва Србије за 2002. годину (Српски дијалектолошки зборник, број LXVIII, Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, Београд, стр. 1–606, 2001).